

SEKSUEEL MISBRUIK VAN EN GEWELD TEGEN MEISJES IN DE ROOMS-KATHOLIEKE KERK

OOK VERSCHENEN BIJ UITGEVERIJ BALANS

Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk

WIM DEETMAN

**SEKSUEEL MISBRUIK VAN
EN GEWELD TEGEN MEISJES IN
DE ROOMS-KATHOLIEKE KERK**

EEN VERVOLGONDERZOEK

UITGEVERIJ BALANS

Copyright © 2013 de auteurs / Uitgeverij Balans, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden.

Redactie en tekstadvies Coform Den Haag, John Galinsky

Omslagontwerp Tessa van der Waals

Typografie en zetwerk Studio Cursief, Irma Hornman

Foto achterzijde Gerrit de Heus

Druk Bariet, Steenwijk

ISBN 978 94 600 3594 4

NUR 740

www.uitgeverijbalans.nl

www.onderzoekrk.nl

Inhoud

Voorwoord 7

1 Inleiding 11

2 Opvoeding en onderwijs in Nederland en de Rooms-Katholieke Kerk:
1945-2012 26

3 Aard en omvang van seksueel misbruik van en geweld tegen minderjarige
vrouwen in de Rooms-Katholieke Kerk 42

4 Misbruik en geweld als bestuurlijk aandachtspunt 63

5 De slachtoffers 215

6 Bevindingen en aanbevelingen 234

Achtergrondonderzoek en essays

1 Fysieke en geestelijke mishandeling van kinderen: over begripsvorming
en de grenzen van het toelaatbare, volgens Nederlands recht 247
TON LIEFAARD EN JAAP DOEK

2 Instellingen voor onderwijs en opvoeding aan meisjes van zuster-
congregaties. Historische achtergronden en ontwikkelingen tot 1970 283
MARIEKE HILHORST

3 Hardhandig opvoeden? Opvattingen over mishandeling, verwaarlozing,
straf en geweld in pedagogische relaties in Nederland in de twintigste
eeuw 305
NELLEKE BAKKER

- 4 Aard, ernst, omstandigheden en consequenties van seksueel misbruik van meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk 348
DR. W. LANGELAND, DR. P.J. DRAIJER, PROF. DR. J.H. SMIT
- 5 Fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder 373
DR. W. LANGELAND
- 6 Afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen, in het bijzonder binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk 417
DR. W. LANGELAND

Bijlagen

- Samenstelling van de onderzoeksorganisatie 429
- Noten 430
- Register 447

VOORWOORD

Eind 2011 verscheen het eindrapport van de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk (verder: de Onderzoekscommissie). Een van de uitkomsten van dat onderzoek luidde: zes van de zeven slachtoffers waren ten tijde van het misbruik jonger dan veertien jaar. Onder hen veel jongens. Veel meer jongens dan jonge meisjes. Vier van de vijf slachtoffers waren van het mannelijk geslacht. In een van de vijf gevallen betrof het dus een meisje of onvolwassen jonge vrouw.

De Onderzoekscommissie stelde vast dat het misbruik wijdverbreid was en dat de verantwoordelijken in de Rooms-Katholieke Kerk al in de jaren veertig op de hoogte waren van het misbruik. De Onderzoekscommissie formuleerde haar conclusies en aanbevelingen zoals zij ook het onderzoek had uitgevoerd: volstrekt onafhankelijk van wie dan ook.

Het eindrapport bevat veel antwoorden op vragen die na de eerste publicaties over seksueel misbruik van minderjarigen te horen waren. Deze publicaties gingen over jongensinternaten als Don Rua en Eikenburg, over jongensscholen als het Nijmeegse Canisiuscollege en de Aloysiuschool in Maastricht. Slechts een enkele keer kregen de verhalen van vrouwelijke slachtoffers aandacht in de media. Voor de Onderzoekscommissie was deze geringe aandacht in de media geen reden om het misbruik van vrouwelijke slachtoffers buiten beschouwing te laten. Integendeel. Met talloze vrouwen – ook in het kader van het eerdere onderzoek – zijn indringende en vaak emotionele gesprekken gevoerd en hun ervaringen zijn onderzocht in kerkelijke en niet-kerkelijke archieven.

Op 17 december 2011 gaf de Onderzoekscommissie toelichting op haar onderzoek en legde zij verantwoording af aan ruim driehonderd slachtoffers en hun begeleiders tijdens een besloten bijeenkomst in Utrecht. Voor de beslotenheid was gekozen om de privacy van de aanwezigen zo goed mogelijk te beschermen. De bijeenkomst verliep buitengewoon emotioneel. Veel slachtoffers maakten duidelijk dat zij aan het onderzoek steun en kracht hadden ontleend. Maar er waren ook – met name van vrouwen – indringende pleidooien om hun problematiek extra te belichten en een plek te geven in een

aanvullend onderzoek, waarbij ook het gebruik van fysiek en psychisch geweld aan bod zou moeten komen.

Verderop in dit onderzoeksrapport komt uitgebreid aan de orde dat op mij een beroep is gedaan om nogmaals leiding te geven aan een onderzoek, weliswaar een aanvullend onderzoek, maar opnieuw een onderzoek naar seksueel misbruik en naar geweld. Ik heb ruim een jaar geleden hierop ja gezegd naar aanleiding van de vraag van de minister van Veiligheid en Justitie over het aanvullend onderzoek aan de voorzitters van de Nederlandse Bisschoppenconferentie en van de Konferentie Nederlandse Religieuzen.

Dit heeft geleid tot een uitgebreid onderzoek. Veel inspanning is gaan zitten in gesprekken met slachtoffers, plegers en verantwoordelijken om naast seksueel misbruik ook geweld te onderzoeken. In dit uitvoerige onderzoeksrapport is ruim aandacht besteed aan de sfeer en de omgang met minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in historische context. Voor een groot deel is hiervoor geput uit achtergrondstudies en archiefonderzoek. Aan de hier beschreven individuele gevallen werden geen concrete bevindingen verbonden. De hoofdconclusie die verder aan de orde komt in hoofdstuk 6 is gebaseerd op het volgende: wat de aard en de omvang van seksueel misbruik betreft sluiten de bevindingen uit dit vervolgonderzoek nauw aan bij wat in het vorige onderzoek met de nodige voorzichtigheid is geconcludeerd. Het totale aantal gevallen van seksueel misbruik waarbij een pleger betrokken is die in de Rooms-Katholieke Kerk werkzaam is geweest kan, wanneer alle gerapporteerde vormen van misbruik – van lichte tot ernstige gevallen – worden verdisconteerd, geschat worden op enkele tienduizenden. De meldingen in het kader van dit vervolgonderzoek en het archiefonderzoek aan de hand van deze meldingen bevestigen deze conclusie.

Wat fysiek en psychisch geweld betreft is de informatie uit de meldingen en uit het archiefonderzoek in combinatie met gesprekken onvoldoende om hieraan conclusies te verbinden over de aard en de omvang van het toegepaste geweld. Wel leveren deze bronnen voldoende informatie op om te kunnen concluderen dat met name in de jaren vijftig sprake was van een kille en afstandelijke omgang van zusters met de aan hun zorg toevertrouwde vrouwelijke minderjarigen en tussen de zusters onderling. Hun houding sloot aan bij het bij zichzelf weghouden van emotionele gevoelens, bij de zelfkastijding en de versterving.

In de jaren vijftig ontstond een groeiende behoefte om met behulp van psychologen en pedagogen beter om te gaan met de vrouwelijke leerlingen op de internaten en scholen. Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat de problemen in de omgang met minderjarige vrouwen weliswaar pas in de loop van de jaren vijftig duidelijk werden, maar tot dat moment wel degelijk een rol van betekenis hebben gehad. Hiermee is te verklaren dat in tal van situaties fy-

siek en psychisch geweld bepaald niet werden geschuwd. Deze conclusie sluit nauw aan bij de bevindingen van de auteurs van *Ex caritate*.

Pas in de jaren zestig, met behulp van onder deskundige leiding en begeleiding staande schoolconferenties, kon de omslag worden gemaakt die meer aansloot bij wat in de onderwijswereld in die tijd, wat nieuwe inzichten en ontwikkelingen betreft, aan de hand was.

Mijn werk aan dit onderzoek zit er nu op. Anders dan bij het vorige onderzoek was nu geen sprake van een commissie. Wel hebben de leden van de voormalige Onderzoekscommissie op cruciale momenten hun opvattingen over het onderzoek gegeven. Bij de opzet van het onderzoek waren professor dr. H.L.G.J. (Harald) Merckelbach en professor dr. ir. G.H. (Gerard) de Vries nauw betrokken. Tijdens het onderzoek kon ik op dr. P.J. (Nel) Draijer en mr. P. (Pieter) Kalbfleisch terugvallen. Hun aller bijdragen zijn belangrijk en zij verdienen dank. Professor dr. M.E. (Marit) Monteiro moest om gezondheidsredenen helaas afzien van enige activiteit.

Graag zeg ik ook drs. W. (Willy) van Berlo, professor dr. S. (Stefan) Bogaerts, dr. R.S.B. (Renée) Kool, de leden van de klankbordgroep, dank voor het nauwkeurig meelesen en kritisch toetsen van dit onderzoeksrapport. De dagelijkse leiding van het onderzoek was in handen van dr. M.K. (Meyken) Houppermans, die met de haar kenmerkende gedrevenheid de inhoudelijke regie stevig in handen had. Zonder haar was het niet mogelijk geweest het onderzoek te laten uitmonden in dit rapport. Zij deed dit met de voortreffelijke assistentie van C.A.J. (Claire) van den Eeden, MSc. Voorts is de bezielende betrokkenheid van dr. H.P.M. (Bert) Kreemers, secretaris van de voormalige Onderzoekscommissie, van onschatbare waarde geweest. Een speciaal woord van dank richt ik tot professor dr. J.Th.M. (Jan) Bank, dr. G. (Gerrit) Valk, dr. J.P. (Hans) de Valk, K. (Karlijn) Olijslager MA, dr. W. (Willemien) Langeland en drs. C.W. (Cora) de Wit. Voor de eindredactie zorgde drs. J. (John) Galinsky.

Vooraf wil ik mijn dank uitspreken aan het adres van al degenen die de moed hadden om hun persoonlijke verhaal bij mij te melden en in gesprekken toe te lichten. Zij, hun partners en familieleden kijken ongetwijfeld uit naar dit onderzoeksrapport. Ik hoop dat dit onderzoek bijdraagt aan de erkenning van wat hun is aangedaan en aan de genoegdoening die ze – vaak na zo veel jaren – nu krijgen. Tot slot wil ik ook graag de actieve vrouwengroep die lang binnen de Koepel Landelijk Overleg Kerkelijk Kindermisbruik heeft gefunctioneerd bedanken voor hun informatie en suggesties voor het onderzoek.

Het woord is nu aan de bisschoppen en hogere oversten om dit deel van het verleden recht te doen en zich tot de slachtoffers te wenden met woorden die hun kracht en steun geven.

Wim Deetman

1 INLEIDING

Dit inleidende hoofdstuk behandelt de aanleiding tot, de opdracht voor en de aanpak van het onderzoek naar seksueel misbruik van en geweld tegen minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland in de periode 1945 tot 2012.

1.1 Aanleiding en opdracht

1.1.1 *Debat naar aanleiding van het eerste eindrapport*

Op 16 december 2011 presenteerde de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk (verder: de Onderzoekscommissie) haar eindrapport. Tijdens de hoorzitting over dit eindrapport op 18 januari 2012 sprak de Vaste Kamercommissie voor Veiligheid en Justitie van onderbelichting van seksueel misbruik van meisjes en jonge vrouwen in het onderzoek van de Onderzoekscommissie, en van fysiek en psychisch geweld. Op 31 januari 2012 was er een plenair debat tussen de minister van Veiligheid en Justitie en de Tweede Kamer. De minister kondigde aan dat hij zowel de Rooms-Katholieke Kerk – de opdrachtgever van de Onderzoekscommissie – als de voorzitter van Onderzoekscommissie zou benaderen voor een onderzoek naar seksueel misbruik van meisjes en jonge vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk.¹ Op 15 februari 2012 meldde de minister aan de Tweede Kamer dat de Nederlandse Bisschoppenconferentie (hierna: Bisschoppenconferentie) en de Konferentie Nederlandse Religieuzen (KNR) hadden ingestemd met dit onderzoek en dat drs. W.J. (Wim) Deetman zich bereid had verklaard hierover de leiding te nemen.²

Op 3 februari 2012 informeerde de minister van Veiligheid en Justitie de Tweede Kamer over de hulperlening aan en klachtenafhandeling voor slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Daarnaast kondigde hij aan dat binnen de Rooms-Katholieke Kerk de bereidheid bestaat te onderzoeken in hoeverre de huidige klachten- en compensatieprocedure ook voor klachten over geweld zou kunnen worden opengesteld. In haar brief van 30 maart 2012 aan de minister constateerde de Stichting Beheer en Toe-

zicht inzake seksueel misbruik in de RK Kerk in Nederland (verder: de Stichting) dat de reikwijdte van de klachten- en compensatieregeling niet kon worden uitgebreid met fysiek en psychisch geweld vanwege het gebrek aan definiëring, classificering en bewijslast hiervoor. Enig onderzoek voor een dergelijk houvast zou ontbreken en het zou wenselijk zijn om met een definitie deze vorm van misbruik af te bakenen. Voor de afhandeling van deze klachten wees de Stichting op de ruimte van de klachten- en compensatiecommissie om geweld mee te laten wegen in de beoordeling van het seksueel misbruik.³

De Bisschoppenconferentie en de KNR schreven op 2 april 2012 aan de minister van Veiligheid en Justitie dat zij – met het oog op de slachtoffers en zorgvuldige procedures – tussentijds zouden spreken met individuele klagers over (excessief) geweld. Ook zouden zij hun een vertrouwenspersoon en juridische ondersteuning aanbieden. Indien nodig zouden zij drs. W.J. Deetman betrekken bij het zoeken naar voorstellen voor de behandeling van deze klachten.⁴

1.1.2 Voorbereidende onderzoekswerkzaamheden

Op 31 augustus 2012 presenteerde drs. W.J. Deetman het voorstel voor onderzoek naar seksueel misbruik van en fysiek en psychisch geweld tegen minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland in de periode 1945 tot 2012. Dit voorstel is gepubliceerd op het internet: www.onderzoekrk.nl.

Hieraan vooraf ging een periode van enkele maanden waarin verkennende en voorbereidende onderzoekswerkzaamheden plaatsvonden. Het ging om het formuleren van de onderzoeksvragen, het vaststellen van onderzoeksmethoden en -velden en het waarborgen van een onafhankelijk, zorgvuldig en transparant onderzoek. Dit vooronderzoek was nodig om inzicht te krijgen in wat een verantwoorde onderzoeksaanpak zou zijn en welke mogelijkheden de meldingen en de archieven hiertoe zouden bieden. Zo zijn de mogelijkheden onderzocht van een kwantitatief survey-onderzoek naar fysiek en psychisch geweld. De onderzoeksorganisatie heeft hier uiteindelijk niet voor gekozen, vanwege het geringe aantal meldingen en omdat het vermoeden bestond dat survey-onderzoek te weinig betrouwbare gegevens zou opleveren. Dit wordt nader toegelicht in hoofdstuk 3. Daarnaast is gekeken of de archieven wel voldoende informatie specifiek over seksueel misbruik van en geweld tegen minderjarige vrouwen zouden bevatten. De uitkomsten hiervan worden toegelicht in hoofdstuk 4. Bovendien was meer inzicht nodig in de problematiek van fysiek en psychisch geweld tegen minderjarigen. Een literatuurstudie hierover is achter in deze rapportage opgenomen onder 'Achtergrondonderzoek en essays'.

Na afronding van het vooronderzoek werd het voorstel voor onderzoek ge-

publiceerd en een onderzoeksorganisatie ingericht. De Onderzoekscommissie, die met het eerdere onderzoek was belast, was immers bij verschijning van haar eindrapport op 16 december 2011 opgehouden te bestaan.

Op 22 mei 2012 deed de onderzoeksorganisatie een publieke oproep. Vrouwen die als minderjarige binnen de Rooms-Katholieke Kerk seksueel misbruikt zijn – al dan niet in combinatie met fysiek en/of psychisch geweld – werden opgeroepen om zich vóór 1 juli 2012 te melden. Daarnaast werd aan vijf organisaties gevraagd om meldingen die voor dit onderzoek relevant zijn, door te sturen. Uiteraard na instemming van de melder. Het ging om: de Bisschoppenconferentie, de KNR, het Meldpunt Misbruik RKK (hierna: het Meldpunt), de Koepel Landelijk Overleg Kerkelijk Kindermisbruik (KLOKK) en de commissie-Samson.⁵

De onderzoeksorganisatie hield er rekening mee dat archieven van zustercongregaties minder goed bewaard zijn gebleven of geordend zouden zijn dan de kerkelijke archieven die eerder waren onderzocht. Bovendien was het denkbaar dat over fysiek en psychisch geweld minder informatie zou zijn vastgelegd dan over seksueel misbruik. Om deze redenen is in de periode van april tot juni 2012 een vooronderzoek uitgevoerd in de archieven van vier zustercongregaties. Deze vier congregatiearchieven zijn uitgekozen op basis van het aantal meldingen aan de Onderzoekscommissie over seksueel misbruik van en geweld tegen minderjarige vrouwen. Daarnaast is gekeken naar het onderscheid tussen de congregaties op basis van hun werkzaamheden om een zo volledig mogelijk beeld te verkrijgen van de aard en omvang van het bronnenmateriaal. De volgende vier zustercongregaties zijn onderzocht:

- 1 Arme Zusters van het Goddelijke Kind (zusters van De Voorzienigheid);
- 2 Zusters van het Arme Kind Jezus (Sorores Pauperis Infantis Jesu);
- 3 Zusters van Liefde, Congregatie Dochters van Maria en Joseph (zusters van de Choorstraat);
- 4 Zusters van Liefde van Onze Lieve Vrouw Moeder van Barmhartigheid (zusters van Tilburg).

Doel van het vooronderzoek was om inzicht te krijgen in de mogelijkheden om via meldingen als eerste aanknopingspunt, kwalitatieve gegevens te verkrijgen. Het beeld dat de Onderzoekscommissie had verkregen, moest worden aangescherpt. Wat is de aard van het misbruik van en geweld tegen minderjarige vrouwen? Onder welke omstandigheden heeft dit zich voorgedaan? In welke bewoordingen is over misbruik en geweld geschreven? Welke kennis is er over misbruik en geweld en over de structuren van toezicht, verantwoordelijkheid en sanctie waarin dit al dan niet aanhangig is gemaakt en afgehandeld? In welke mate wordt deze kennis verspreid en uitgewisseld? Daarnaast

was het vooronderzoek bedoeld om meldingen te verifiëren. Ook werd een eerste verkenning uitgevoerd naar de mogelijkheden om bewijsmateriaal te vinden voor fysiek en psychisch geweld in de periode van 1945-2012. Dit laatste gebeurde in het kader van de verruiming van de klachten- en compensatieregeling. De uitkomsten van het vooronderzoek waren aanleiding voor nader onderzoek naar een aantal kerkelijke en niet-kerkelijke archieven.

1.1.3 *Organisatie van de uitvoering*

De onderzoeksorganisatie voerde een onderzoek uit dat voldeed aan alle mogelijke maatstaven van wetenschappelijkheid, gedegenheid en onafhankelijkheid. Het onderzoek bouwde voort op gegevens en bevindingen uit het eindrapport van de Onderzoekscommissie en het kende op hoofdlijnen eenzelfde aanpak. Op basis hiervan is ervoor gekozen de benodigde onderzoeksexpertise bijeen te brengen in een klein kernteam onder leiding van drs. W.J. (Wim) Deetman. Dit was haalbaar, ook omdat in het eindrapport van de Onderzoekscommissie een aantal onderzoeksvragen die voor zowel slachtoffers als de Rooms-Katholieke Kerk generiek gelden, zoals over hulpverlening en genoegdoening, al zijn beantwoord. Waar nodig heeft de onderzoeksorganisatie deskundigen en betrokkenen geraadpleegd. Daarnaast zijn de bevindingen beschouwd in relatie tot achtergrondonderzoek en essays door onafhankelijke deskundigen. De oud-leden van de Onderzoekscommissie traden op als referent voor dit onderzoeksrapport.

De onderzoeksorganisatie is ondersteund door een deskundige leescommissie (klankbordgroep) die bestond uit: professor dr. S. (Stefan) Bogaerts, drs. W. (Willy) van Berlo en dr. R.S.B. (Renée) Kool. De leden van de klankbordgroep hebben zich op geen enkele wijze aan dit onderzoek, de hierin opgenomen bevindingen, conclusies en aanbevelingen gecommitteerd. De onderzoeksorganisatie heeft haar eigen conclusies getrokken en heeft de rapportage op onafhankelijke wijze opgesteld.

De onderzoeksorganisatie heeft voor het faciliteren van haar onderzoek het Centrum Arbeidsvoorwaardenoverleg Overheidspersoneel (CAOP) gekozen. Het beheer over de financiën van de onderzoeksorganisatie, de beveiliging en de ondersteuning lagen in handen van het CAOP.

1.2 **Onderzoeks aanpak**

Het onderzoek richt zich op het verkrijgen van nader inzicht in de aard en ernst van seksueel misbruik van en (excessief) fysiek en psychisch geweld tegen minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland in de periode tussen 1945 en 2012. Daarbij zijn ook onderzocht: de omstandig-

heden waarin dit plaatsvond, de bestuurlijke verantwoordelijkheden ter zake, en de gevolgen van dit misbruik en geweld zoals door de slachtoffers zelf ervaren en gemeld bij de onderzoeksorganisatie. Daarnaast richt het onderzoek zich op definiëring van het begrip (excessief) geweld en inzicht in de mogelijkheden van het verkrijgen van bewijsmateriaal voor dit geweld met het oog op klachten en compensatieverzoeken.

1.2.1 Definities en begrippen

In lijn met het eindrapport van de Onderzoekscommissie hanteert dit onderzoek de volgende definitie van seksueel misbruik:

Seksuele contacten van vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerkprovincie – geestelijken, religieuzen, pastoraal werkers met een kerkelijk dienstverband, leken en vrijwilligers werkzaam voor de kerk – met een kind of jongere onder de achttien jaar,⁶ toevertrouwd aan de verantwoordelijkheid van genoemde vertegenwoordigers, zonder dat deze, als gevolg van lichamelijk of relationeel overwicht, emotionele druk, drang of geweld, het gevoel heeft (gehad) de seksuele contacten te kunnen weigeren.

Onder relationeel overwicht wordt een ongelijke machtsverhouding (volwassenere-minderjarige, leerkracht-leerling, leiding-jeugd lid en dergelijke) verstaan.

Onder seksuele contacten wordt verstaan: alle daadwerkelijke seksuele aanrakingen, van het aanraken of doen aanraken van borsten en genitaliën, kussen met seksuele bedoelingen tot en met geslachtsgemeenschap (vaginaal, oraal of rectaal), of het binnendringen van vagina of rectum met voorwerpen of vingers.

Eerder constateerde de Onderzoekscommissie dat wat slachtoffers verstaan onder seksueel misbruik, uiteenlopend van aard is: van gluren en lichte vormen van contact tot betastingen onder de kleding en penetratie. Waar sprake is van seksueel misbruik is dit in tal van gevallen gepaard gegaan met fysiek geweld of psychische druk, waaronder dreigementen en chantage.⁷

In wetenschappelijk onderzoek worden voor het vaststellen van fysiek en psychisch geweld verschillende definities gehanteerd. Deze zijn gebaseerd op bijvoorbeeld de aard en de frequentie van de handelingen of bedreigingen, de mate van het geweld en de ernst van de schade. In mindere mate dan bij seksueel misbruik zijn in de literatuur indelingen te vinden gebaseerd op de ernst van het fysieke geweld.⁸

Het huidige Wetboek van Strafrecht stelt fysieke mishandeling strafbaar. Als iemand zijn eigen kind mishandelt, of een kind dat hij verzorgt of opvoedt als behorend tot zijn gezin, dan wordt dit gezien als een strafverzwarende om-

standigheid.⁹ Psychische mishandeling wordt in het huidige Wetboek van Strafrecht niet strafbaar gesteld. De wetenschappelijke literatuur kent weinig eenduidigheid van het begrip geweld en dit onderzoek bestrijkt een lange periode. Dit maakt definitievorming en daarmee de beoordeling van geweld tegen minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk lastig.

Om deze reden heeft de onderzoeksorganisatie ervoor gekozen om een beschrijving te geven van fysiek en psychisch geweld, in plaats van het gebruik van een scherp afgebakende definitie zoals die van seksueel misbruik. Deze beschrijving is tot stand gekomen op basis van literatuurstudies en een vergelijking van de aangetroffen informatie met de bewoordingen die slachtoffers gebruiken voor verschillende soorten geweld. Deze literatuurstudies zijn opgenomen achter in dit onderzoeksrapport. De bewoordingen die slachtoffers gebruiken voor geweld staan vermeld in hoofdstuk 3.

De onderzoeksorganisatie hanteert uitdrukkelijk het beginsel dat iedereen onschuldig is tot het tegendeel is bewezen. Overal waar in dit onderzoeksrapport ‘pleger’ staat, kan dus niet gelezen worden dat de onderzoeksorganisatie deze persoon ook daadwerkelijk schuldig acht aan enig strafbaar feit in de strikt juridische zin van het woord. De aannemelijkheid van een bepaald voorval baseert de onderzoeksorganisatie op een consistente melding van een voorval in combinatie met of in de context van andere onderzoeksbevindingen. Hierom heeft de onderzoeksorganisatie de namen van beschuldigen geanonimiseerd zoals dit in Nederland gebruikelijk is. Alleen waar beschuldigen een zodanige functie hebben bekleed dat ze hun organisatie naar buiten vertegenwoordigen en hun identiteit dus bekend is, zijn hun functie en naam genoemd. De onderzoeksorganisatie heeft nadrukkelijk géén justitieel onderzoek gedaan en doet dus ook geen uitspraken over wat zich in een specifiek geval wel of niet heeft voorgedaan en/of wat waar is of niet.

1.2.2 Onderzoeksperiode

De periode waarop het onderzoek betrekking heeft, loopt van 1945 tot 2012. Bij de slachtoffers gaat het om vrouwen die als minderjarige vielen onder de verantwoordelijkheid van personen werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerkprovincie: geestelijken, religieuzen, pastoraal werkers met een kerkelijk dienstverband en leken.

Het onderzoek beslaat een lange periode waarin de Nederlandse samenleving en de Rooms-Katholieke Kerk veel veranderingen hebben doorgemaakt. De Onderzoekscommissie besteedde hieraan in haar eindrapport uitvoerig aandacht. Ook voor dit onderzoek naar misbruik en geweld geldt de noodzaak om de onderzoeksbevindingen te plaatsen in het perspectief van de tijd. Alleen zó kan een afgewogen oordeel ontstaan over wat in het verleden is gebeurd, zonder dat dit misstanden legitimeert.

1.2.3 Afbakening van het onderzoek

Het onderzoek is begrensd door:

- de periode van 1945 tot 2012 in Nederland;
- de domeinen van onderzoek: pastorale context, rooms-katholieke instellingen voor opvoeding en onderwijs, jeugd- en jongerenorganisaties, bestuurlijke structuren en verantwoordelijkheidsrelaties, en de wijze waarop toezicht en inspectie was georganiseerd;
- de slachtoffers: minderjarigen toevertrouwd aan de verantwoordelijkheid van vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerk: geestelijken, religieuzen, pastoraal werkers met een kerkelijk dienstverband en leken;
- de leeftijdsgrens voor minderjarigheid: in het onderzoek geldt het Nederlands burgerlijk recht. Dat betekent dat tot 1988 van minderjarigen gesproken wordt als slachtoffers de leeftijd van 21 jaar niet hebben bereikt, en vanaf 1988 als zij de leeftijd van 18 jaar niet hebben bereikt. Meerderjarigheid onder de genoemde leeftijdsgrenzen door huwelijk of registratie (vergelijk 1.233 BW) wordt buiten beschouwing gelaten;
- de verantwoordelijken voor slachtoffers: ouders, voogden en voogdijinstellingen;
- de beschuldigten: priesters van een bisdom, priesterreligieuzen, mannelijke lekenreligieuzen, vrouwelijke religieuzen en leken werkzaam binnen de instellingen en hun verantwoordelijken: bisschoppen, hogere oversten.

Het onderzoek richt zich op de Rooms-Katholieke Kerkprovincie in Nederland. Dit betekent dat het onderzoeksgebied is afgebakend tot Nederland. Nederland onderscheidt de zeven bisdommen, het militair ordinariaat en priesterreligieuzen, mannelijke lekenreligieuzen, vrouwelijke religieuzen en lekenfunctionarissen van een parochie, bisdom of religieuze orde en congregatie in Nederland.

Het voorstel voor onderzoek benadrukt dat het onderzoek zich niet richt op seksueel misbruik en fysiek en psychisch geweld gepleegd buiten de begrenzing van het domein van onderzoek. Denk bijvoorbeeld aan misbruik en geweld in overheidsinstellingen en ziekenhuizen, ook al heeft de onderzoeksorganisatie er mogelijk wel informatie over uit bronnen die zij heeft geraadpleegd of door onderzoeksmethodieken die zij heeft ingezet.

Tijdens de hoorzitting in de Tweede Kamer op 18 januari 2012 over het eindrapport van de Onderzoekscommissie en ook later tijdens het debat hierover op 31 januari 2012, sprak de Tweede Kamer van onderbelichting van de zogenoemde afstandsbaby's en het bijzondere leed dat jonge vrouwen daarbij is overkomen. De minister van Veiligheid en Justitie benadrukte dat de behoefte aan meer inzicht in de specifieke positie van vrouwen en meisjes – waarbij ook is gerefereerd aan de afstandsbaby's – aanleiding vormt tot na-

der onderzoek onder leiding van drs. W.J. Deetman.¹⁰

De opdracht voor dit onderzoek is strikt afgebakend tot seksueel misbruik van alsmede fysiek en psychisch geweld tegen minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. De thematiek van de afstandsbaby's in relatie tot seksueel misbruik en geweld binnen de Rooms-Katholieke Kerk is niet expliciet opgenomen in het voorstel voor onderzoek. Naar aanleiding van uitspraken in de Tweede Kamer is dit wel onderdeel geworden van het verkennende onderzoek door de onderzoeksorganisatie. Het aantal meldingen over afstandsbaby's was zeer gering en er waren geen valide aanknopingspunten voor nader onderzoek. Toch heeft de onderzoeksorganisatie contact gezocht met melders, een internationale literatuurstudie laten uitvoeren, archiefonderzoek verricht en overlegd met het Centraal Bureau voor de Statistiek om inzicht te krijgen in de onderzoekbaarheid van dit onderwerp. Dat blijkt bijzonder complex te zijn; zie hoofdstuk 4.

1.2.4 Onderzoekbronnen

Tijdens het onderzoek zijn diverse bronnen geraadpleegd om antwoorden te geven op de onderzoeksvragen uit het voorstel voor onderzoek (zie ook paragraaf 1.3 van dit hoofdstuk). Naast het vorige eindrapport is gebruikgemaakt van informatie uit meldingen, archiefonderzoek, literatuurstudies en gesprekken met slachtoffers van misbruik en geweld en andere betrokkenen, verantwoordelijken en deskundigen. Het raadplegen van meerdere bronnen via verschillende onderzoeksmethoden vergroot de betrouwbaarheid en de validiteit van de uitkomsten. Dit inleidende hoofdstuk beperkt zich tot een korte toelichting op deze bronnen. Een uitgebreide methodologische verantwoording over de uitvoering van het onderzoek en de geraadpleegde bronnen is gepubliceerd op het internet: www.onderzoekrk.nl.

1.2.4.1 Meldingen

De onderzoeksorganisatie ontving in de periode van 14 februari tot 1 juli 2012 zo'n vierhonderd berichten per e-mail en per brief. Dit betrof 181 spontane meldingen. Het merendeel daarvan, ongeveer 160, ontving de onderzoeksorganisatie vanaf 22 mei 2012, de datum van de publieke oproep om te melden. Twintig meldingen ontving zij reeds vóór die datum. De overige ruim tweehonderd berichten waren vragen of opmerkingen over het eindrapport van de Onderzoekscommissie of over de monitoring van de aanbevelingen in dit eindrapport en andersoortige berichten die buiten het domein van onderzoek vallen.

De onderzoeksorganisatie heeft bestaande gegevens over seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk nader kwantitatief laten analyseren. Deze gegevens zijn eerder door de Onderzoekscom-

missie verzameld via een landelijk survey-onderzoek en een vragenlijstonderzoek onder degenen die zich hadden gemeld als slachtoffer. De resultaten van deze nadere analyse zijn weergegeven in een achtergrondonderzoek dat is opgenomen achter in dit rapport.¹¹

Aanvullend op deze nadere kwantitatieve analyse heeft de onderzoeksorganisatie een kwalitatieve analyse uitgevoerd op een selectie van de nieuwe meldingen die zij ontving van en over vrouwelijke slachtoffers, en op een selectie van meldingen aan de Onderzoekscommissie van mannelijke en vrouwelijke slachtoffers die als minderjarige fysiek en/of psychisch geweld hebben onderzonden waarbij geen sprake was van seksueel misbruik. Deze oude geweldsmeldingen uit het eerdere onderzoek zijn betrokken in dit onderzoek. De oude geweldsmeldingen kunnen waardevolle informatie bevatten. Enerzijds kunnen zij bijdragen aan de definitievorming van het begrip geweld. Anderzijds kunnen zij helpen vaststellen in welke mate bewijsmateriaal kan worden verkregen voor een eventuele klachtenbehandeling. In hoofdstuk 3 wordt deze kwalitatieve analyse besproken; de methodologische verantwoording is gepubliceerd op het internet: www.onderzoekrk.nl.

Alle meldingen die de onderzoeksorganisatie ontving en die zij heeft betrokken in haar onderzoek, zijn opgenomen in een gegevensbestand. Dit geldt ook voor de meldingen van na 1 juli 2012. Deze zijn niet meer betrokken in de kwalitatieve analyse, maar wel benut voor andere onderzoeksdoelinden, zoals archiefonderzoek.

1.2.4.2 Gesprekken en bijeenkomst

De onderzoeksorganisatie heeft tientallen gesprekken gevoerd met slachtoffers, daders en plegers, gezagsdragers of voormalige gezagsdragers, deskundigen en personen die in hun hoedanigheid betrokken zijn of waren bij de vraagstukken die in dit onderzoek centraal staan. Tegenover degenen die zich bij de onderzoeksorganisatie hebben gemeld heeft zij zich naar eer en geweten open en respectvol opgesteld. De onderzoeksorganisatie heeft haar eigen keuzes gemaakt in met wie zij vragen wilde bespreken die voor het onderzoek van belang waren. Dit heeft zij aan alle melders meegedeeld, direct bij ontvangst van de melding. Daarbij heeft zij rekening gehouden met het belang voor slachtoffers om binnen afzienbare termijn een onderzoeksrapport te publiceren, en met het feit dat dit onderzoek voortbouwt op bevindingen van de Onderzoekscommissie die reeds honderden gesprekken voerde.

Van de gesprekken zijn verslagen gemaakt die ter aanvulling en verbetering aan de betrokkenen zijn voorgelegd. In deze gesprekken is ruimte geboden voor het doen van vertrouwelijke mededelingen. Vanwege deze vertrouwelijkheid worden de gespreksverslagen niet gepubliceerd. Waar uit de verslagen is geciteerd, is dat met toestemming van betrokkenen gedaan.

Naast de gesprekken heeft de onderzoeksorganisatie op 10 september 2012 een besloten bijeenkomst georganiseerd voor degenen die zich als slachtoffer hebben gemeld. Doel van de bijeenkomst was om met hen van gedachten te wisselen over het onderzoek en te luisteren naar hun ervaringen. Daarnaast heeft de onderzoeksorganisatie contact onderhouden met KLOKK en informeel, telefonisch en per e-mail met slachtoffers en met hen die deze slachtoffers bijstaan.

1.2.4.3 Literatuurstudies en essays

De onderzoeksorganisatie heeft opdracht gegeven voor een internationale literatuurstudie naar fysiek en psychisch geweld tegen minderjarige vrouwen in afhankelijkheidsrelaties binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Dit als aanvulling op de internationale literatuurstudie naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk die onderdeel uitmaakt van het eindrapport van de Onderzoekscommissie. Deze studie draagt bij aan de begripsvorming van fysiek en psychisch geweld en aan de kwalitatieve analyse van de meldingen. Daarnaast is een internationale literatuurstudie uitgevoerd naar de thematiek van afstandsbaby's.

Gezien de complexiteit van het onderwerp van onderzoek heeft de onderzoeksorganisatie ervoor gekozen een aantal deskundigen te verzoeken bepaalde aspecten nader uit te diepen in wetenschappelijke essays en achtergrondonderzoek. Alhoewel deze stukken in opdracht van de onderzoeksorganisatie zijn opgesteld, vertolken zij niet noodzakelijkerwijs de opvattingen van de onderzoeksorganisatie. De auteurs hebben alle ruimte gekregen om vanuit hun eigen gezichtspunt de gevraagde essays te schrijven en het achtergrondonderzoek uit te voeren.

1.2.4.4 Gegevens van Kaski en NIDI

Kaski is een expertisecentrum over religie en samenleving. De onderzoeksorganisatie heeft Kaski gevraagd gegevens te verzamelen over het aantal religieuze congregaties en ordes die zich specifiek hebben beziggehouden met onderwijs aan meisjes; over het aantal religieuzen dat verbonden was aan deze congregaties en ordes; over het aantal scholen waarop leden van deze congregaties en ordes actief waren en hierbinnen de scholen waaraan een internaat was verbonden; en tot slot over het aantal meisjes dat via deze congregaties en ordes in aanraking is gekomen met het onderwijs door religieuzen.¹²

De Onderzoekscommissie heeft eerder een beredeneerde schatting gemaakt van de omvang van seksueel misbruik en geweld binnen de Rooms-Katholieke Kerk. De onderzoeksorganisatie heeft zich hierbij in het kader van het eerdere onderzoek laten adviseren door professor dr. L.J.G. (Leo) van Wissen, directeur van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut.

1.2.4.5 Archiefonderzoek

Dit onderzoek bouwt voort op de bevindingen van de Onderzoekscommissie die een grootschalig archiefonderzoek liet uitvoeren. Dat archiefonderzoek had betrekking op alle bisdommen, de Bisschoppenconferentie, het voormalige Hulp & Recht, ordes, congregaties van mannelijke religieuzen en vier congregaties van vrouwelijke religieuzen.

Aansluitend aan en aanvullend op het vooronderzoek naar de archieven van vier zustercongregaties heeft de onderzoeksorganisatie onderzoek laten uitvoeren naar de archieven van een uitgebreidere selectie van zustercongregaties en een aantal niet-kerkelijke archieven.

1.2.5 Afspraken met het Openbaar Ministerie

De onderzoeksorganisatie heeft in het voorstel voor onderzoek benadrukt dat het onderzoek wetenschappelijk van aard is. Het is géén strafrechtelijk onderzoek, noch een onderzoek gericht op civielrechtelijke aansprakelijkheden. De afspraken die de Onderzoekscommissie eerder maakte met het College van procureurs-generaal zijn onverminderd van kracht gebleven: wanneer de onderzoeksorganisatie kennisneemt van een feit dat mogelijk strafbaar en niet verjaard is, legt zij dit feit ter toetsing voor aan het Openbaar Ministerie. De onderzoeksorganisatie heeft dergelijke feiten niet aangetroffen lopende dit onderzoek. Wel heeft de onderzoeksorganisatie vier verjaarde gevallen ter toetsing aan het Openbaar Ministerie voorgelegd, vanwege de ernst van de mishandeling waarover werd gemeld. In één van deze gevallen heeft het Openbaar Ministerie contact gezocht met het slachtoffer.

Daarnaast bleef ook de afspraak gelden die de Onderzoekscommissie maakte met de kerkelijke autoriteiten: wanneer een slachtoffer afziet van aangifte, zullen de kerkelijke autoriteiten niettemin zelf gepaste maatregelen nemen tegen de dader.

Op 11 juli 2012 heeft de minister van Veiligheid en Justitie de Tweede Kamer gemeld dat hij een onderzoek zal laten verrichten naar de archieven van het Openbaar Ministerie. Doel is meer inzicht te krijgen in de wijze waarop het Openbaar Ministerie in het verleden is omgegaan met misbruikzaken binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door mr. F.H. Koster en dr. M.W. van Boven. De heer Van Boven is eerder werkzaam geweest voor de Onderzoekscommissie.

Als voormalig voorzitter van de Onderzoekscommissie is drs. W.J. Deetman gebonden aan de vertrouwelijkheid die aan melders en andere betrokkenen is toegezegd. Desalniettemin heeft de heer Deetman – in het belang van het onderzoek naar het optreden van Openbaar Ministerie – besloten hieraan medewerking te verlenen. De afspraken zoals die op 21 december 2012 in een bericht aan de heer Van Boven zijn vastgelegd, luiden als volgt:

Uiteraard verlenen wij alle medewerking aan het onderzoek naar het Openbaar Ministerie. Wij hopen dat we alle vragen van jou, als oud-medewerker van de voormalige Onderzoekscommissie, en van de heer Koster over de twee casussen hebben kunnen beantwoorden. Uit de aantekeningen in jullie verslag maak ik op dat dat inderdaad het geval is. Voor de goede orde bevestig ik jouw conclusie dat de voormalige Onderzoekscommissie slechts in één geval inzage heeft gekregen in archiefmateriaal dat in beheer is bij het Openbaar Ministerie. De overige casussen zijn onderzocht aan de hand van andere archieven dan die van het Openbaar Ministerie.

Na ampel overleg heeft de heer Deetman besloten jou toegang tot het archief te verlenen. Kort samengevat luiden deze voorwaarden:

- a. ten aanzien van de archieftoegang geldt een geheimhoudingsverplichting; absolute anonimiteit moet gewaarborgd blijven;*
- b. uitgezonderd van de archieftoegang blijven de meldingen van de slachtoffers en de verslagen van de gesprekken met personen aan wie de Onderzoekscommissie vertrouwelijkheid heeft beloofd;*
- c. slechts jij zelf hebt toegang tot het archief; het is niet toegestaan medewerkers daarvoor of daarbij in te schakelen;*
- d. je mag aantekeningen maken, maar geen fotokopieën, zoals in dit soort gevallen ook de gewoonte is in de raadpleging door derden van archieven van het ministerie van Veiligheid en Justitie;*
- e. je onderzoek zal worden bijgewoond door, c.q. daadwerkelijk onder toezicht staan van een oud-lid van de Onderzoekscommissie en een medewerker;*
- f. het onderzoek moet binnen een korte tijdsspanne geschieden, omdat het archief binnenkort wordt overgedragen en het daarna gesloten zal zijn. Met een latere overdracht zijn voor het lopende onderzoek extra kosten gemoeid die in redelijkheid niet aan onze opdrachtgevers kunnen worden toegerekend;*
- g. je bent overigens niet ontslagen van de verplichtingen die je in een eerder stadium, als onderzoeker van de Onderzoekscommissie, uitdrukkelijk en schriftelijk bent aangegaan.*

Met deze door jou zo gewenste maximale medewerking hopen we aan al jouw wensen tegemoet te komen. Contacten met oud-medewerkers van de voormalige Onderzoekscommissie staan je uiteraard vrij, maar zij zijn gebonden aan de met hen gemaakte afspraken over vertrouwelijkheid. Voor de goede orde meld ik nog dat een groot aantal van deze oud-medewerkers thans ook nog werkzaam zijn in het kader van het nog lopende vervolgonderzoek.

1.2.6 Publicaties en onderzoeken die samenhangen met het onderzoeksrapport

1.2.6.1 Monitorrapportage van de Onderzoekscommissie

Na de publicatie van haar eindrapport op 16 december 2011 kondigde de Onderzoekscommissie aan de uitvoering van haar aanbevelingen jaarlijks te zullen monitoren. Op 28 september 2012 publiceerde zij de eerste monitorrapportage.¹³

1.2.6.2 Eindrapport van de commissie-Samson

De commissie-Samson deed onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen die onder verantwoordelijkheid van de overheid zijn geplaatst in instellingen en pleeggezinnen in de periode 1945 tot 2010. Op 8 oktober 2012 publiceerde zij haar eindrapport 'Omringd door zorg, toch niet veilig'. Zowel de Onderzoekscommissie als de onderzoeksorganisatie voerden regelmatig overleg en maakten afspraken met de commissie-Samson over de overdracht van meldingen als deze relevant bleken voor beide onderzoeken.¹⁴ Aan de mel- ders is telkens vooraf toestemming gevraagd voor deze overdracht.

1.2.6.3 Strafrechtelijk feitenonderzoek naar Huize St. Joseph te Heel

De Onderzoekscommissie trof tijdens het onderzoek in het archief van Huize St. Joseph te Heel informatie aan over een groot aantal sterfgevallen van minderjarigen. Op 23 mei 2011 informeerde zij het Openbaar Ministerie hierover, die vervolgens een strafrechtelijk feitenonderzoek instelde. Op 28 juli 2012 publiceerde het Openbaar Ministerie haar eindrapport en informeerde de minister van Veiligheid en Justitie de Tweede Kamer.¹⁵

1.2.6.4 Onderzoeken

De Onderzoekscommissie stelde in haar eindrapport dat de kwaliteit van de samenleving gediend zou zijn met onderzoek naar het algemene verschijnsel van seksueel misbruik van minderjarigen en verschijnselen die daaraan ge- relateerd zijn, zoals kindermishandeling, huiselijk geweld, gedwongen prosti- tutie en fysiek geweld in een machts- of gezagsrelatie.¹⁶ Naar aanleiding hier- van heeft de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport op 30 mei 2012 een onderzoek aangekondigd naar de relatie tussen kerkelijke en religieu- ze bestuurders enerzijds en psychiatrie en later centra voor bezinning en hulp- verlening anderzijds.¹⁷ In opdracht van de minister van Veiligheid en Justitie en de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is in januari 2012 de Taskforce kindermishandeling ingesteld, onder meer om erop toe te zien dat het Actieplan aanpak kindermishandeling door de overheid ten uitvoer wordt gebracht.¹⁸

1.3 Opzet en inhoud van het onderzoeksrapport

1.3.1 Onderzoeksvragen

Het onderzoeksvoorstel kent vijf onderzoeksvragen:

- 1 Welke zijn de gegevens en omstandigheden van seksueel misbruik en fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen die aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland werden toevertrouwd in de periode van 1945 tot heden?
- 2 Hoe waren verantwoordelijkheidsstructuren en hoe zijn bestuurlijk verantwoordelijken omgegaan met hun verantwoordelijkheden voor minderjarige vrouwelijke slachtoffers? Welke maatregelen namen zij met betrekking tot de beschuldigten?
- 3 Welke (preventieve of aanvullende) maatregelen moeten worden genomen in het kader van hulpverlening en genoegdoening aan slachtoffers en om herhaling te voorkomen? Welke rol en verantwoordelijkheden liggen er hier voor de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland?
- 4 Wat is de definitie van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen?
- 5 Op welke wijze kan de klachten- en compensatieprocedure van de Stichting worden uitgebreid ten behoeve van de behandeling van klachten van fysiek en psychisch geweld, met inachtneming van de mogelijkheden en onmogelijkheden van bewijsmateriaal?

1.3.2 Indeling van het onderzoeksrapport

Dit onderzoeksrapport kent zes hoofdstukken. Hoofdstuk 2 bevat een overzicht van de relevante ontwikkelingen in Nederland en binnen de Rooms-Katholieke Kerk in de periode vanaf 1945. Hiermee wordt een aanzet gegeven tot beantwoording van onderzoeksvraag 2.

In hoofdstuk 3 worden de resultaten van de kwantitatieve en kwalitatieve analyses van de meldingen beschreven. In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvragen 1 en 4 over de aard, ernst en omstandigheden van seksueel misbruik van en geweld tegen minderjarige vrouwen.

Hoofdstuk 4 behandelt de wijze waarop bestuurlijk verantwoordelijken binnen de Rooms-Katholieke Kerk zijn omgegaan met seksueel misbruik van en geweld tegen minderjarige vrouwen. Daarmee wordt onderzoeksvraag 2 verder beantwoord.

In hoofdstuk 5 staan de slachtoffers centraal. Wat zijn de gevolgen van het misbruik en geweld zoals zij dat zelf rapporteren? Welke ontwikkelingen zijn er op het gebied van hulpverlening en genoegdoening aan hen? Welke – preventieve of aanvullende – maatregelen moet de Rooms-Katholieke Kerk nog nemen? Hoe kan de klachten- en compensatieprocedure zodanig worden uitgebreid dat ook klachten over fysiek en psychisch geweld kunnen worden be-

handeld? Dit hoofdstuk geeft antwoord op de onderzoeksvragen 3 en 5. Tot slot staan de bevindingen en aanbevelingen verwoord in hoofdstuk 6.

Het onderzoeksvoorstel alsmede de methodologische verantwoordingen van het empirisch onderzoek en van het archiefonderzoek zijn te vinden op www.onderzoekrk.nl.

1.4 Vervolrapportages

De bevindingen, conclusies en aanbevelingen van dit onderzoek worden betrokken bij de periodieke monitoring van de Onderzoekscommissie. Doel is de verdere verbetering van de opstelling en het beleid van de Rooms-Katholieke Kerk en de Stichting richting slachtoffers. Uiteraard moet misbruik en geweld in de toekomst worden voorkomen.

De volgende monitorrapportage is in de tweede helft van 2013 te verwachten.

2 OPVOEDING EN ONDERWIJS IN NEDERLAND EN DE ROOMS-KATHOLIEKE KERK: 1945-2012

2.1 Historische inleiding

In 1945 was, na vijf jaar Duitse bezetting, het katholieke bestel van onderwijs-internaten en voogdijinstellingen intact gebleven. Weliswaar niet ongeschonden maar wel structureel onaangetast. De congregaties van mannelijke en van vrouwelijke religieuzen namen hun kloosters en onderwijsgebouwen weer in bezit, voor zover deze tijdens de oorlog door het bezettingsregime waren gevorderd. En ze verzamelden zich weer, voor zover ze door de strijd verspreid waren geraakt. Ze keerden nadrukkelijk terug naar de kloostergeest, die hun leven en werken tot 1940 had bepaald. Dit paste goed bij de keuze voor zedelijke en godsdienstige restauratie, die een van de hoofdkenmerken was van de samenleving in de naoorlogse jaren.

De oorsprong van dit bestel van onderwijsinternaten en voogdijinstellingen ligt in het midden van de negentiende eeuw. In 1840, op 8 november, de dag van zijn inhuldiging, ondertekende koning Willem II een Koninklijk Besluit waardoor het voor bestaande kloostergemeenschappen in de Katholieke Kerk in Nederland mogelijk werd nieuwe leden aan te nemen. Zo werden de zogeheten 'uitstervingsbesluiten' van Napoleon en koning Willem I ongedaan gemaakt. Bestaande congregaties mochten voortbestaan, nieuwe waren officieel toen niet voorzien. Maar in de praktijk werden ze overal gesticht, door pastoors die de zelfstandigheid van hun parochie wilden verstevigen. Een pastoor kon bijvoorbeeld een eigen congregatie oprichten die taken op zich nam in het plaatselijke onderwijs en de plaatselijke zorg. De moederoverste ontleende dan alle gezag aan de pastoor-stichter en was alleen aan hem rekenschap verschuldigd.¹

Naast deze twee categorieën – de traditionele middeleeuwse kloosters en lokale negentiende-eeuwse varianten – zijn er rondom 1900 nog twee bronnen van expansie te onderscheiden: in feite twee momenten van immigratie van grotere aantallen paters en zusters. In de Duitse *Kulturkampf*, de strijd over het onderwijs en de zorg tussen de Duitse kanselier Bismarck en de Katholieke Kerk vanaf 1870, werden enkele Duitse congregaties van staatswege met opheffing bedreigd. Deze paters en zusters weken onder andere uit naar

Nederland, in het bijzonder naar Noord-Brabant en Limburg. Na enige tijd gingen zij hun klooster en kloosterlingen vernederlandsen. Een nieuwe en vergelijkbare aanleiding gaf de regering van Émile Combe in de Franse Derde Republiek. In 1905 trad een nieuwe onderwijswet in werking die ernaar streefde het openbare leven geheel te onttrekken aan de invloed van de godsdienst (laïcistisch). Dit leidde ertoe, dat congregaties Frankrijk verlieten en zich onder meer in Nederland vestigden. Ze namen op hun uittocht een Franse katholieke cultuur en Franse opvoedingspatronen mee en behielden die ook in het proces van vernederlandsing.

Een klein deel van de kloostergemeenschappen was op contemplatie gericht. Maar de meeste waren zogeheten actieve congregaties. Zij namen het onderwijs ter hand, zorgden voor uit huis geplaatste kinderen en dreven ziekenhuizen en verpleeginrichtingen. Een deel van hen richtte zich op de missie, die in het voetspoor van de Europese expansie in de derde wereld een hoge vlucht nam. Zij deden dat naar een nieuwe geest van de eeuw: een religieus offensief van wijde strekking en met een West-Europese dimensie. Na de periode van de Franse Revolutie moest dit de kerk opnieuw en op nieuwe wijze in de maatschappij terugbrengen. Dit offensief was niet alleen katholiek. Zo was in Nederland de protestantse opwekkingsbeweging van het *Réveil* actief; zij stichtte weeshuizen, zorginstellingen en christelijke scholen. Diaconessen vervulden een rol die vergelijkbaar is met die van de katholieke vrouwelijke religieuzen. Ook dezen vonden hun werk – en hun roeping – in een groeiend bestel van zorginstellingen en scholen.

De staat bleef voorsnog op afstand. In de grondwet van 1848 was de vrijheid van onderwijs gegarandeerd. Zo werden scholen op orthodox-protestantse of katholieke grondslag mogelijk, al kregen zij geen staatsubsidie. Na de grondwetswijziging van 1888 kregen bijzondere scholen een zekere subsidie. Tot het principe van een volledige gelijkstelling kwam het na de grondwetswijziging van 1917. In 1920 werden openbare en bijzondere lagere scholen zonder onderscheid uit de staatskas betaald. De middelbare scholen volgden later. De geschiedenis van de financiële verhouding tussen staat en kerkelijke instellingen is ook van toepassing op de zorginstellingen: particulier initiatief in de negentiende eeuw, eerste subsidies in de twintigste eeuw.

De eerder genoemde godsdienstige en zedelijke restauratie in de jaren onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog leidde tot wat historici een ‘zedelijkheidsoffensief’ zijn gaan noemen. ‘De oorlog heeft op gewelddadige wijze sluimerende sexuele instincten wakker gemaakt en op drift geslagen. Als een roekeloze ijsbreker scheurde hij door het ijsvlak van onze sexuele moraal heen en nu kreunen de dijken onder het kruierende ijs.’ Dat schreef de (protestantse) jurist A. Bouman in 1946.² De bestrijding van wat toen werd gezien als onzedelijkheid in de ‘massajeugd’ werd een thema van staatkundige zorg.

‘Massajeugd’ werd een nieuw begrip om jeugdigen te omschrijven in de zogeheten ‘onmaatschappelijke’ gezinnen. In het eerste decennium na de oorlog heerste er een conservatief klimaat in bijna alle delen van de Nederlandse samenleving. De instellingen voor zorg en onderwijs van de vrouwelijke congregaties maakten van die samenleving deel uit. Zij zijn in moreel opzicht conservatief, en dat op een geheel eigen wijze. Maar in dat normbesef vormden zij niet een geïsoleerde groep.

2.2 Omvang en werkzaamheden van congregaties

Het is niet eenvoudig een betrouwbare berekening te maken van het aantal congregaties door de grote verscheidenheid en hun overlappende namen. Betrekkelijk exact is wel de telling van ‘Broeders- en zusters-religieuzen in Nederland per 1-1-1967’. Het Kaski neemt de resultaten hiervan als uitgangspunt.³ In 1967 konden er 111 zustercongregaties worden geteld; 22 daarvan waren contemplatief, 89 vooral actief (al waren de activiteiten van sommige vooral op het buitenland gericht, de missie in het bijzonder). Deze 89 actieve congregaties telden tezamen ruim 31.000 leden. Een andere berekening laat zien, dat aan het begin van de jaren zestig in Nederland 34.000 zusters actief waren. Tien jaar later was dat aantal gedaald tot ongeveer 25.000. De jaren zestig bieden zowel een getalsmatig hoogtepunt van de congregaties als het eerste teken van een betrekkelijk snelle afname van het aantal leden.

In datzelfde peiljaar 1967 waren er ongeveer 3600 zusters werkzaam in het onderwijs. Dat is 12 procent van het totaal. Het gros van de actieve vrouwelijke religieuzen – 13.000 ofwel 42 procent – hield zich bezig met de zorg voor zieken of werkte in andere zorginstellingen. Overigens was het peiljaar 1967 niet een hoogtepunt van de onderwijsactiviteiten; op dat moment was de daling van het aantal onderwijszusters eigenlijk al ingezet. Het Kaski schat dat halverwege de jaren vijftig de piek was bereikt: 5700 zusters waren toen werkzaam op scholen.⁴

In vergelijking met de zustercongregaties zijn de aantallen van de mannelijke kloosterlingen de helft lager. In het peiljaar 1967 telde men 37 priestercongregaties en 16 broedercongregaties. Het Kaski telde ongeveer 9000 priesterreligieuzen en bijna 6800 broeders. Van hen waren naar schatting ongeveer 3500 priesters en evenveel broeders werkzaam in Nederland. De rest was in het buitenland geplaatst, eveneens meestal in de missie. De meeste broeders in Nederland waren werkzaam in het onderwijs: op lagere en middelbare scholen voor jongens. Voor de ordegeestelijken gold dat minder; als zij al lesgaven, was dat vooral op de seminaries van de eigen congregatie.⁵

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog nam het aandeel van religieuzen in

het katholieke onderwijs in Nederland af. In 1947 was zeventig procent van alle leidsters op katholieke kleuterscholen een vrouwelijke religieus. In het kleuteronderwijs hebben de meeste katholieke Nederlanders zusters in functie ontmoet. Bijna tien jaar later (1955) was het aantal religieuzen als kleuterleidster gedaald tot minder dan de helft. In 1966 was dat nog maar tien procent. In het basisonderwijs en in het voortgezet onderwijs waren de religieuzen minder dominant aanwezig. Kort na de Tweede Wereldoorlog vormden zij bijna dertig procent van alle leerkrachten op de lagere scholen en bijna veertig procent op de middelbare. Tien jaar later (1955) was dat aandeel gedaald tot ruim twintig procent in het basisonderwijs en ruim dertig procent in het voortgezet onderwijs. Exacte gegevens voor de periode daarna zijn niet voorhanden, maar in 1966 is het aandeel in beide vormen van onderwijs gedaald tot ongeveer tien procent.⁶

Deze cijfers tonen aan, dat in het begin van het tijdvak 1945-2012 het religieuze bestel op z'n sterkst is. Twintig jaar na de bevrijding worden de eerste tekenen van afbrokkeling goed zichtbaar. Na het peiljaar van het Kaski – 1967 – gaan de curves sneller dalen. Dat betekent, dat in kwantitatief opzicht vooral de periode 1945-1965 relevant is in het onderzoek. Daarnaast mag worden aangenomen, dat de daling van het aantal roepingen ook een crisis heeft veroorzaakt over grondslagen en cultuur. De kwantitatieve ontwikkeling van de congregaties hangt samen met een kwalitatieve omslag.

2.3 Omvang en inrichting van het katholieke onderwijs

Tussen 1945 en 1970 hebben naar schatting 450.000 meisjes in het kleuteronderwijs les gehad van zusters. Dat is ruim veertig procent van alle meisjes op katholieke kleuterscholen in deze periode. De lagere school laat hetzelfde beeld zien: tussen 1945 en 1970 hebben naar schatting 600.000 meisjes op katholieke basisscholen les gehad van religieuzen. Ook hier gaat het om veertig procent van alle meisjes in het katholieke basisonderwijs.⁷

In dezelfde periode hebben ongeveer 370.000 meisjes katholiek voortgezet onderwijs gevolgd. Ongeveer 55.000 van hen zaten op een school waaraan ook een internaat was verbonden. Daarnaast hebben naar schatting nog 195.000 meisjes les gekregen van religieuzen op scholen zónder internaat. In totaal gaat het dus om 250.000 meisjes die in het katholieke voortgezet onderwijs les hebben gekregen van religieuzen; dat is 67 procent van alle meisjes. Het Kaski schat in, dat ongeveer de helft van deze meisjes les heeft gehad van zusters; dat was vooral het geval in het nijverheidsonderwijs en op de kweekscholen. De andere helft volgde onderwijs door priesterreligieuzen of broeders; vooral in het nijverheidsonderwijs en op het vmo (in toenmalige termen voortgezet hoger en middelbaar onderwijs).⁸

In 1950 waren er in het katholieke onderwijs in Nederland op alle niveaus eigen voorzieningen tot stand gebracht; inclusief de instellingen voor de opleiding van docenten (kweekscholen) en voor ondersteuning (pedagogische centra).⁹ Van kleuteronderwijs tot universiteit waren er katholieke instellingen, met eigen katholieke leermiddelen en methoden. Eén categorie daarvan was het onderwijsinternaat, officieel ‘pensionaat’ genoemd. Dit waren internaten voor jongens of voor meisjes, die door congregaties van broeders of van zusters werden ingericht. Traditionele varianten waren de seminaries en juvenaten (opleidingsinstituten voor priesters respectievelijk broeders) waarvan het onderwijsprogramma terugging tot het zestiende-eeuwse Concilie van Trente. Katholieke ouders uit de midden- en hogere stand gaven er nogal eens de voorkeur aan hun dochters (en zonen) in een pensionaat te plaatsen voor een degelijke katholieke educatie. De broederinternaten stonden bekend om hun handelsonderwijs.

Op de meeste pensionaten konden meisjes vanaf hun tiende of elfde jaar terecht. Ze volgden er dus ook de laatste twee jaar van het lager onderwijs. Ze bleven er tot hun zestiende, zeventiende of achttiende jaar. Van oorsprong bedienden de onderwijscongregaties met hun instellingen drie groepen leerlingen: gegoede betalende interne leerlingen ofwel ‘pensionairs’; betalende externe leerlingen uit de middenstand en arme niet-betalende externen. De financiering voor de leerlingen uit de arme milieus werd verzekerd uit de kas van de betalende leerlingen en uit collectes en donaties. Vanaf 1920, toen openbaar en bijzonder onderwijs werden gelijkgesteld, werd de overheid steeds meer medefinancier.

Het bleef voor ouders echter prijzig om hun dochter of zoon naar een pensionaat te sturen. De educatie die zusters op hun pensionaten gaven, sloot aan bij de behoeften van de diverse ‘standen’. De hoogte van het kostgeld was een sociaal selectiemiddel, bedoeld om een bepaalde stand aan te trekken. De duurste kostscholen waren tot acht maal zo duur als de goedkopere. De congregatie stelde de hoogte van het kostgeld vast, specialiseerde zich in bepaalde onderwijstypen (zoals huishoudschool of kweekschool), bepaalde wie toegelaten werd en stelde de reglementen vast. Denk bij dit laatste aan de eisen waaraan de uniformen moesten voldoen, de hoeveelheid lakens, dekens, servetten, washandjes en zakdoeken die de pensionair mocht meenemen en de dagen van het verlof.

De geïsoleerde en gedisciplineerde opvoeding op een kostschool is al vanaf de achttiende eeuw steeds meer als ideaal milieu beschouwd voor de vorming en instandhouding van de elite. Nadruk werd daarbij gelegd op het aanleren van goede manieren, passend bij de sociale stand van het meisje. Doel was een vrouwelijke opvoeding tot goede echtgenote en moeder. Later werd het eigen eventuele beroepsperspectief belangrijker, maar dit bleef secundair voor meisjes.

De nadruk in het onderwijs lag meestal op godsdienst, talen, geschiedenis, aardrijkskunde en andere algemeen vormende vakken, op muziek en ‘nuttige en fraaie handwerken’. De duurste pensionaten waren soms Franstalig, meisjes moesten er de taal van de elite spreken. De leerlingen waren daar vrijgesteld van huishoudelijke taken. Voor dat werk waren er ‘soeurs’ (Franse benaming van zuster) en dienstmeisjes. Vooral op de dure pensionaten ging men ervan uit, dat de leerlingen later bedienden zouden hebben voor het huishouden. Maar op huishoud- en landbouwhuishoudscholen vormden allerlei praktische taken juist een belangrijk deel van de opleiding, zoals afwassen, groenten schoonmaken en bedienen aan tafel. In de loop van de twintigste eeuw kwamen er steeds meer meisjespensionaten in het middensegment, die minder duur en exclusief waren. Er waren bijkomende praktische redenen voor bemiddelde katholieke ouders om te kiezen voor een kostschool. ‘Intern gaan’ leek onontkoombaar als er geen katholiek vervolgonderwijs voor meisjes in de buurt was. Daarbij kwam dat de vervoersverbindingen meestal slecht waren. De wat goedkopere internaten waren voor ouders uit de middenstand vaak een eerste mogelijkheid om hun dochters vervolgonderwijs te geven, op een religieus-kuise manier: onder de hoede van zusters.

2.4 Zorginstellingen

Naast de internaten voor meisjes uit ‘midden- en hogere stand’ hebben zustercongregaties ook instellingen voor buitengewoon en speciaal onderwijs gesticht en beheerd.¹⁰ Daar kregen meisjes met een geestelijke, lichamelijke of sociale beperking scholing en zorg in intern verband. De auteurs van *Ex caritate* – het standaardwerk over vrouwelijke religieuzen en over het kloosterleven in de negentiende en twintigste eeuw – onderscheiden drie groepen meisjes die buitengewoon of speciaal onderwijs kregen van zusters. Dat waren allereerst de ‘geestelijk misdeelde’ meisjes, zoals ‘debielen’ en ‘imbecielen’, maar ook meisjes met leer- en gedragsmoeilijkheden (‘psychopathische kinderen’) en meisjes met een nog niet goed begrepen aandoening zoals autisme. Daarnaast werden meisjes met een tijdelijk of blijvend lichamenlijk gebrek opgevangen, zoals dove, blinde, doofblinde en meervoudig lichamenlijk gehandicapte meisjes. Tot slot werden ook meisjes opgevangen met wie vanuit sociaal oogpunt iets bijzonders aan de hand was, waardoor ze niet naar het gewone onderwijs konden. Bijvoorbeeld doordat hun ouders in een woonwagen woonden of schipper waren, of omdat er thuis problemen waren, zoals bij de ‘voogdijkinderen’. Voor meisjes die een of beide ouders verloren hadden waren er weeshuizen.¹¹

De gezinsvervangende internaten – zoals weeshuizen en schippersinterna-

ten – waren voornamelijk bedoeld voor meisjes uit de ‘lagere standen’, van wie de ouders vanwege het kostgeld niet in staat waren hun dochter naar een deftiger onderwijsinstanaat te sturen. Meisjes met een lichamelijke of geestelijke handicap kwamen uit bredere lagen van de bevolking. Afhankelijk van het soort instelling konden de leerlingen er in de regel alle klassen van het (buitengewoon) lager onderwijs volgen, en vaak ook lager vervolgonderwijs. Ook werden allerlei vormen van speciaal onderwijs aangeboden.

Voor weeskinderen bestonden al eeuwenlang aparte huizen. Al in 1492 was er in Utrecht een katholiek weeshuis. In de eeuwen daarna kwamen er honderden bij, voor rijke en voor arme weeskinderen en per geloofsrichting verschillend: gereformeerde, lutherse, doopsgezinde, remonstrantse, joodse en katholieke weeshuizen. Vanaf het einde van de negentiende eeuw werden voor de verwaarloosde en vroegcriminele kinderen opvanghuizen ingericht. Sommige zuster- en broedercongregaties hielden zich specifiek bezig met de zorg voor deze ‘verwaarloosde en misdeelde kinderen’. Het aantal gestichten voor verwaarloosde kinderen groeide van 67 in 1905 tot 121 in 1930. In deze aantallen zijn ook enkele congregaties opgenomen, die waren belast met het voogdijwerk en reclasseringswerk. Zij vingden kinderen op die met de kinderbescherming of jeugdrechter in aanraking waren geweest. Zij kregen daarvoor subsidie van de overheid.

Als kinderen afkomstig waren uit katholieke gezinnen, dan gingen zij automatisch naar instellingen van religieuze organisaties. Een uitzondering hierop vormden de ‘regeringspupillen’; kinderen die door een strafrechter waren veroordeeld. Voor hun opvoeding was de overheid verantwoordelijk. De meeste ‘regeringskinderen’ gingen naar rijksinstellingen. Katholieke en protestantse gestichten stonden namelijk niet zo positief tegenover de overheidsinspectie die ze met zulke kinderen konden verwachten. Ook hadden zij problemen met de bouwkundige eisen en de eisen van professionalisering van het personeel. Na de Tweede Wereldoorlog zaten er ook kinderen van NSB’ers in katholieke internaten. Het Bureau Bijzondere Jeugdzorg van het ministerie van Justitie moest na 1945 ongeveer 20.000 van deze kinderen onderbrengen. Hun ouders zaten vaak in gevangenissen of interneringskampen. In 1945 riep de minister van Justitie confessionele instellingen op om de zorg voor deze kinderen over te nemen.

2.5 Gehoorzaamheid en tucht in de internaten

Marieke Hilhorst heeft herinneringen van oud-leerlingen verzameld, die op internaten voor de ‘midden- en hogere standen’ onderwijs hebben gevolgd.¹² Daaruit komt een genuanceerd beeld naar voren over hun pensionaatstijd.

Sociaal ingestelde meisjes hadden – naar eigen zeggen – vaak een leuke tijd, omdat het groepsleven zo centraal stond. Voor de wat introverte of onzekere meisjes waren het grote gebrek aan privacy, de groepsdruk en het verbod op persoonlijke vriendschappen ernstige nadelen. Aan het kille leefklimaat en de strenge tucht heeft bijna iedereen negatieve herinneringen. Ook hebben heel veel oud-leerlingen de zusters nogal eens ervaren als een beetje sadistisch en ‘verknipt’. Wel was er voor velen juist weer één uitzondering op de regel, één zuster met wie ze het juist heel goed konden vinden en die ze warmer vonden dan de rest. Ervaringen met seksueel misbruik binnen het internaat is van geen enkele oud-leerlinge vernomen. Hoe het dagelijks leven werd ervaren, is van diverse factoren afhankelijk, zoals milieu en karakter van het meisje, de congregatie, het soort internaat en ook de persoonlijkheden van de betrokken zusters.

Internaten voor meisjes, die door vrouwelijke congregaties werden beheerd, stonden op hetzelfde ommuurde terrein als het klooster en bijbehorende kapel. Daarom is de benaming kloosterpensionaat in zwang gekomen. Het waren vaak imposante gebouwen van donkere baksteen met neogotische gevels en een strakke symmetrie. De invulling van het dagelijks leven van de leerlingen en de manier waarop ze werden onderwezen en opgevoed, was gebaseerd op de kloosterlijke leefwijze van de zusters. De vaste en strikte dagorde synchroniseerde het leven van zusters en leerlingen en deed beide in elkaar overlopen.

De ‘pensionaatstucht’ was streng, ook in de eerste helft van de twintigste eeuw; gehoorzaamheid was de centrale norm. De opvoedings- en onderwijsdoelen stonden in het teken van een algehele godsdienstige vorming, het trainen van de wilskracht, het aanleren van deugden, discipline en beschaving en het aanleren van elementaire kennis en vaardigheden die nodig zijn voor het dagelijks leven. Burgerlijke opvattingen over tafelmanieren, netjes praten en dergelijke waren de norm. In opvoedingsgestichten werd het onderwijs vaak gecombineerd met werken. Op huishoudinternaten en ook in weeshuizen lieten zusters hun pupillen soms handenarbeid verrichten voor (katholieke) bedrijven – zoals Vroom & Dreesmann – om geld te verdienen voor de instelling.

Niet alleen de ascetische leefwijze van de zusters zorgde voor een strenge tucht. Vanuit de interpretatie van een katholieke emancipatie als heersende doelstelling hadden de religieuzen ook een gedrevenheid om betere onderwijsresultaten te halen dan niet-katholieke scholen. De gebouwen hadden grote gemeenschappelijke ruimten, zoals de studiezaal waar huiswerk gemaakt werd en de recreatiezalen waar de vrije tijd werd doorgebracht. Het gebouwencomplex was ommuurd en afgesloten en niemand mocht het terrein af. Meestal gingen de leerlingen één keer per week buiten de poort uit wande-

len, in keurige rijen lopend, met een zuster vooraan en een zuster achteraan. Tot in de jaren vijftig gingen de leerlingen van pensionaten maar twee- of driemaal per jaar naar huis: in de zomer, met Kerstmis en soms ook met Pasen. Meisjes in tehuizen en gestichten konden vaak helemaal niet naar huis.

Zusters sliepen doorgaans bij de leerlingen op de slaapzaal. De slaapzaal was verdeeld in chambrettes, kleine kamertjes bestaande uit drie houten schotten om ieder bed en met een gordijn aan de voorzijde. Van boven waren ze open. De dag begon al vroeg met een luid 'Geloofd zij Jezus Christus!' van een van de zusters op de slaapzaal. Zo werden de leerlingen uit hun bed getrommeld en moesten zij zich snel aankleden, het gordijn van hun chambrette opendoen en hun bed keurig netjes opmaken. Daarna volgde de dagelijkse vroegmis in de kapel op het kloosterterrein. Vervolgens ontbijten aan lange tafels in de eetzaal en dan begonnen de lessen. Het leven op een internaat was doortrokken van een groot aantal regels, geboden en verboden. De dagen waren strak ingedeeld volgens een vast schema, 'alles ging op belsein'. Ook zaken als toiletbezoek en het wisselen van maandverband waren aan strikte tijden gebonden. Sommige meisjes hadden daardoor chronisch last van constipatie.

De leerlingen droegen ook in de jaren vijftig en zestig nog uniformen. Armen en benen moesten in het kader van de zedigheid altijd bedekt zijn, de hals hooggesloten. In de kapel droegen de meisjes gewoonlijk sluiertjes. De voorgeschreven kleding werd dagelijks geïnspecteerd. Wie bijvoorbeeld beneden kwam met korte mouwen werd teruggestuurd naar de slaapzaal om zich om te kleden. De controle op het doen en laten van de leerlingen was zeer streng en vormde een wezenlijk onderdeel van het opvoedingsmodel. De meisjes moesten beschermd worden tegen alle kwade invloeden en neigingen, zoals 'genotzucht' en 'onkuisheid'. Censuur op brieven en boeken was een van de controlemiddelen. In- en uitgaande post werd regelmatig achtergehouden en als meisjes iets kritisch schreven over de zusters of het schoolleven werden ze op het matje geroepen en moesten zij de brief herschrijven. Soms probeerden meisjes de briefcensuur te ontwijken door post mee te geven aan externe leerlingen. Ook kastjes werden veelvuldig door zusters gecontroleerd.

De godsdienst had een centrale plaats in het dagelijks leven. Kotschoolmeisjes verkeerden dag en nacht in een religieus milieu. De dagelijkse mis, vele momenten voor gebeden, processies, retraites, vieringen van heiligendagen, een priesterjubileum van de pastoor of rector, de naamdag van moeder-overste, het hoorde er allemaal bij. Op de meeste internaten bestond bovendien de Mariacongregatie, een (internationale) lekencongregatie, waar de braafste leerlingen lid van mochten worden. De Mariakinderen beloofden een deugdzzaam leven te leiden en hun medeleerlingen aan te zetten tot hetzelfde. Zij hadden allerlei kleine privileges, wat tot verdeeldheid tussen meisjes kon leiden. Zo was ook religie een middel om de orde te handhaven.

De opvatting van zondigheid kwam vooral tot uiting in het denkpatroon over lichaam en seksualiteit. Zo moest alle contact met jongens vermeden worden, zelfs in het weekeinde en de vakanties. Meisjes werden van school gestuurd als ze alleen maar een foto van een jongen in hun bezit hadden, zo signaleerde de pedagoge Sis Heyster in de jaren veertig. Volgens haar leidden preutsheid en overmatige bezorgdheid van de zusters tot angst voor en afkeer van jongens bij kostschoolmeisjes.¹³ ‘Alles wat een broek aan had was zonde,’ typeert een oud-leerlinge uit de jaren veertig de houding van de zusters. Zo hadden de directies van een meisjesinternaat en een nabijgelegen jongensinternaat in Nijmegen in de late jaren veertig afgesproken op verschillende tijden te gaan schaatsen. Zodra de jongens in de verte gesignaleerd waren, werden de meisjes van het ijs afgefloten en snel teruggeleid naar het internaat.

Het was tot in de jaren vijftig op veel meisjespensionaten de gewoonte dat zij in bad een lang badhemd of badschort aan moesten trekken. Zij moesten zich dan met een washand onder het badhemd wassen. Vaak moesten meisjes zich ook biddend en/of op hun knieën uit- en aankleden. Het kon gebeuren, dat een zuster tijdens het baden in de nabijheid hardop stond te bidden. Na het bad moesten ze zich onder het natte badhemd afdrogen en eerst hun droge nachtpon over het hoofd doen, voordat het natte badhemd eronder uit mocht. ‘Je mag geen behagen scheppen in je eigen lichaam,’ kregen meisjes te horen. Pensionaires ervoeren de godsdienst op het pensionaat meestal als dominanter en de tucht als strenger dan ze thuis gewend waren. Het strakke regime nodigde juist uit om tegen de regels in te gaan. Dat gebeurde veelvuldig, met straf tot gevolg als het ontdekt of verklikt werd. Een veel toegepaste straf was een weekend niet naar huis of pas een paar dagen later met vakantie mogen.

Leerlingen kregen te maken met een regel en een waarschuwing tegen ‘bijzondere vriendschappen’. Alle persoonlijke vriendschappen tussen leerlingen werden door de zusters verdacht gemaakt en deze liepen daardoor vaak stuk. Een veelgehoorde waarschuwing was: ‘Niet met z’n tweeën lopen, daar loopt de duivel tussen!’ of ‘Pas à deux, mes enfants!’ Sociale contacten moesten in de groep plaatsvinden; zich samen afzonderen was verboden. Bij elkaar op de chambrette komen mocht absoluut niet. Voor de meisjes was die regel doorgaans onbegrijpelijk. Het kon hen eenzaam maken om geen goede vriendin te mogen hebben die ze echt konden vertrouwen. ‘Soms staken de zusters twee vingers op en dan wisten we het al,’ vertelde een oud-leerlinge. Of in Franstalige internaten: ‘Pas bras dessus, bras dessous, mes enfants!’ (Armen niet beneden, armen boven, mijn kinderen). Tijdens de recreatie moest men rondwandelen in kleine groepjes. ‘Stilstaan en samen een gesprek voeren werd niet gezond gevonden,’ vertelt een oud-leerlinge uit de jaren zestig. Een pensionaire die in het schooljaar 1962-1963 staande op haar bed over het houten schot van

haar chambrette heen met het meisje naast haar praatte, kreeg een vijf voor gedrag wegens ‘onzedigheid’.

2.6 Zusters en hun congregatie

Na de oorlog kwam het conservatieve klimaat terug. Het zou standhouden tot aan de jaren zestig. Wat zijn in die tijd de bijzondere omstandigheden geweest van de vorming tot (vrouwelijke) religieus? Welke factoren zijn bepalend geweest voor de opleidingen in de congregaties en voor het gedragspatroon van de zusters?

Opvallend is allereerst, dat zich voor de zustercongregaties ook na de Tweede Wereldoorlog zo veel vrouwen hebben aangemeld. Daarin was de katholieke kerk in Nederland bijzonder. Het Kaski heeft berekend, dat er in 1953 per tienduizend katholieken ruim zeventig zusters konden worden geteld; een veel hoger aantal dan in de buurlanden. Een ander overzicht laat zien dat de aanwas van vrouwelijke religieuzen in 1934 een topjaar bereikte en dat na de Tweede Wereldoorlog opnieuw een opleving van de roepingen te signaleren valt. In 1960 zet onmiskenbaar de daling in. Toen kwam het probleem aan de orde van ‘de veel te kleine noviciaten’.¹⁴

Voor katholieke ouders is het tot halverwege de twintigste eeuw een eer geweest om een dochter in het klooster te hebben. Voor ouders met een eigen bedrijf in de middenstand of in de landbouw was dat overigens niet altijd praktisch, want soms kon geen dochter worden gemist in de bedrijfsvoering. Intreden in een klooster stond voor de vrouw gelijk met ‘sterven voor de wereld’. Het betekende ook afscheid nemen van haar familie met wie het contact vervolgens zeer beperkt moest zijn.

Het Kerkelijk Wetboek van 1917, dat de leidraad werd voor de kloosteropleiding in de twintigste eeuw, schreef een zogeheten *postulaat* voor van ten minste een halfjaar. Degene die intrad – de ‘postulante’ – leverde haar persoonlijke bezittingen en haar burgerkleding in. De kloosterlijke dagorde bepaalde voortaan haar persoonlijke leven. Een en ander gebeurde in het moederhuis van de congregatie. Tot het ‘sterven voor de wereld’ behoorde de stelregel, dat de postulanten spontane impulsen moesten leren onderdrukken. In het klooster gold de ‘bovennatuurlijke maatstaf’ en moest de menselijke natuur worden bedwongen. De menselijke natuur heette ‘onvolmaakt’ en ‘zondig’, de goddelijke daarentegen volmaakt. Dat is tot aan het Tweede Vaticaanse Concilie een algemene gedragslijn geweest.

Aan het einde van het postulaat volgde de zogeheten inkleding: een ritueel van inwijding in het noviciaat, intreding als ‘bruid van Christus’. In sommige congregaties werd de postulante dan ook in bruidskleren getooid. De inkle-

ding was een plechtigheid in de kapel van het klooster, waarbij de plaatselijke gemeenschap van medezusters aanwezig was. De verse novice kreeg een (nieuwe) kloosternaam en de sluier.

Na de inkleding was het zogeheten canonicke jaar voorgeschreven; een vorming in het noviciaat die ten minste één jaar duurde. In dat noviciaat spande de leiding (de novicenmeesteres) zich in om de verschillen tussen de novicen uit te wissen. Denk bijvoorbeeld aan verschillen in opleiding, in karakter en intelligentie en in familiale of sociale achtergrond. Het kon dus voorkomen dat een novice, voordat zij met haar opleiding begon, zich voor haar opleiding of familiale positie moest schamen. De gelijkheid werd soms zeer nadrukkelijk en gebiedend voorgeschreven.¹⁵ Volgens het Kerkelijk Wetboek moest in het noviciaat de nadruk liggen op een geestelijke vorming en niet op een beroepsopleiding. Kon de novice zich houden aan de leefregel van de congregatie? Daartoe moest zij ook de zogeheten verstervingen (*mortificaties*) doen of ervaren, waarover later meer.

Het noviciaat kon worden bekroond met de professie, het afleggen van de geloften van zuiverheid, gehoorzaamheid en armoede. In het Kerkelijk Wetboek werd een onderscheid gemaakt tussen een tijdelijke professie en een eeuwige. Of men de professie mocht doen – en of deze een tijdelijke zou zijn of een eeuwige – daarover besliste de novicenmeesteres in samenspraak met de algemene overste en haar medezusters in een kloosterraad. Met deze plechtigheid was de opleiding tot geestelijke voltooid. De geprofeste zuster kreeg een taak toegewezen, een plaats in een klooster en soms een beroepsopleiding.

2.7 Verstervingen

De postulante en vervolgens de novice moesten voor de realisering van wat als hun roeping werd gezien ‘sterven voor de wereld’. Zij moesten zich de geloften van armoede, van gehoorzaamheid en van zuiverheid eigen maken. In dat proces van toe-eigening waren de zogeheten ‘verstervingen’ relevant. Dat waren concrete oefeningen in armoede, gehoorzaamheid en zuiverheid; concreet in geestelijk maar ook in lichamelijk opzicht.

Postulanten ontdekten in hun klooster soms een speciale kloostercel, die bestemd was voor de boetedoening. ‘In die cel hingen doornenkroontjes, ijzeren kettinkjes en er stond een kolom met een afbeelding van de gekruisigde Christus.’¹⁶ Vanaf het noviciaat werden de ‘verstervingen’ een vast onderdeel van het kloosterlijk bestaan. Versterven werd nodig en goed geacht, omdat het de begeertes doodde en ook als straf kon dienen voor de eigen zonden. Daarnaast kwam de gedachte op dat versterven een navolging was van het lijden van Jezus Christus, die de zonde van de wereld had uitgeboet. Sommige kloos-

terlingen beleefden in dat lijden een *unio mystica* (mystieke eenheid) met Christus.

Tot de verstervingen in het bijzijn van andere kloosterlingen (de zogeheten *refterpenitentias*) behoorden de *oscularipedes* (het kussen van de voeten van alle of sommige aanwezigen), de *expansis brachiis* (een kruisgebed doen, geknield op de grond met uitgestrekte armen), *mendicari* (het bedelen om eten) en de *parva mensa* (het eten aan een klein tafeltje). Daarnaast kende men het zogeheten ‘nachtofficie’, de verplichting tot een nachtelijk gebed: in de winter in een onverwarmde kerk of kapel en soms in een ongemakkelijke lichaamshouding. Andere verstervingen waren het dragen van een pijnlijke boeteketting of de geseling, die in het Nederlandse kloosterleven gelijk stond met zelfgeseling. Uit interviews met vrouwelijke en mannelijke kloosterlingen werd het de onderzoeker Bosgraaf duidelijk, dat in de meeste gemeenschappen de zelfgeseling één keer per week werd gepraktiseerd: op vrijdag, de dag van het lijden van de Heer.¹⁷

De refterpenitentias – die zowel in de mannelijke als in de vrouwelijke kloosters werden voorgeschreven – waren soms de conclusie van een zogeheten schuldkapittel; een collectieve bijeenkomst van kloosterzusters. Daar moesten overtredingen van de regel of de constitutie (het geheel van kloosterregels) worden gemeld. Dit is hetzelfde als de (persoonlijke) biecht, waarin het overtreden van de goddelijke geboden aan de orde komt. Het schuldkapittel werd meestal wekelijks gehouden in de zogeheten kapittelzaal. Zusters moesten bij zichzelf nagaan welke fouten zij tegen de regel hadden begaan. Ze kregen dan in het openbaar penitentias of boetedoeningen opgelegd. ‘De gedachte was dat de kloosterling een geoefende, of een atleet werd in het doden van alles wat hem of haar afleidde van het volmaakte spirituele ideaal.’¹⁸

De praktijk van de verstervingen was in het algemeen niet bekend bij vrouwen die zich voor het noviciaat aanmeldden. Maar sommigen waren zich er wel van bewust ‘dat het noviciaat bij uitstek een periode was waarin religieuzen getest konden worden op de gehoorzaamheid, maar niet hoe dat precies gestalte zou gaan krijgen’. Toen men eenmaal met de nederigheidspraktijken te maken kreeg, was de verrassing vaak groot. Uittreding was mogelijk, maar in religieuze gemeenschappen kon daarop een taboe rusten. ‘Degene die uittrad, nam een groot risico wat het eigen zielenheil betreft en werd daarbij als ontrouw gezien aan zijn/haar persoonlijke belofte aan God, wat werd bestempeld als een groot persoonlijk falen.’¹⁹

Uit een enquête over de verstervingen die in 1964 werd gehouden onder 979 zusters bleek het volgende. Zusters onderscheidden enerzijds de verstervingen die verbonden waren met het werk en de gemeenschap van de zusters. Genoemd werden: vermoeienissen van het werk, verblijf in hetzelfde huis, vroeg opstaan, gehoorzaamheidsgebod en onprettige verhoudingen. Ander-

zijds waren er de verstervingen die werden voorgeschreven in de constitutie van de congregatie. Het gaat om: ‘zwarte dagen’ van vasten en onthouding, stille avonden zonder recreaties, geknield eten, het vereren en kussen van voeten of schouderkleed van de medezusters, zich op de grond uitstrekken. Bij deze laatste categorie horen ook verstervingen als: zichzelf slaan met een koord, en een pijnlijke armband of boetegordel dragen. De laatstgenoemde boetedoeningen waren vanaf 1964 niet meer verplicht maar konden nog wel vrijwillig worden ondergaan.²⁰

De praktijk van de verstervingen blijkt tussen 1950 en 1970 geleidelijk maar steeds grondiger te veranderen. Hiervoor zijn twee oorzaken aan te wijzen. De ene is de toenemende invloed van het denken over volksgezondheid, met name in psychologische zin. Het begrip ‘geestelijke volksgezondheid’ werd in de jaren vijftig ook in de christelijke kerken een nieuwe norm van denken en gedragingen. De tweede reden is de theologische kritiek op het dualisme in mens- en wereldbeeld in de christelijke kerken; meer in het bijzonder de kritiek op het afwijzen van elke vorm van lichamelijke en lichaamsbesef. In de katholieke kerk was deze kritiek als het ware ‘onderhuids’ al aanwezig voordat deze aan de vooravond van het Tweede Vaticaans Concilie (1962) openlijk werd geuit.

2.8 Omwenteling rondom 1960

De naoorlogse restauratiegolf lijkt in de jaren zestig uitgewerkt. De samenleving was verlost van de schaarste als gevolg van de Tweede Wereldoorlog, en daardoor verloor de conservatieve reflex zijn kracht. Niet alleen werd de toegenomen welvaart binnengehaald, maar ook nieuwe vrijheid die daarmee samenhangt. Van belang is ook de opkomst van de sociale wetenschappen, met name van de (Amerikaanse) psychologie. Deze ontwikkelingen leidden ertoe, dat in het onderwijs maar zeker ook in de zorginstellingen voor kinderen nieuwe vormen van omgang en opvoedkunde werden geïntroduceerd.

In de internaten van de vrouwelijke congregaties was de professionalisering niet zeer ontwikkeld.²¹ Dat was al eerder gebleken in de geschiedenis van het onderwijs in Nederland. In 1878 werden nieuwe eisen gesteld aan de vakbekwaamheid van leerkrachten. De congregaties, die toen in het onderwijs werkzaam waren of werkzaam werden, hebben tijd nodig gehad om hun zusters en broeders bij te scholen. Deze uitdaging deed zich opnieuw voor in de jaren zestig, toen nieuwe opvattingen over pedagogiek en ontwikkelingspsychologie zich deden gelden. Bovendien bracht de ‘mondigheidsrevolutie van de jaren zestig’ de verzuilde kinderbescherming en het onderwijs aan het wankelen. ‘De traditionele jeugdhulpverlening kreeg het verwijt het kind te on-

derdrukken en geen oog te hebben voor de achterliggende maatschappelijke oorzaken van de problemen van dat kind.²²

In de wereld van de vrouwelijke congregaties was intussen een structuur geschapen, waarbinnen nieuwe ideeën en kritiek konden worden opgevangen. In 1952 was een initiatief genomen om de algemene en provinciale oversten van de kloosterinstellingen bijeen te brengen.²³ Zo ontstond de Stichting Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen (SNVR). De oprichters waren tot de slotsom gekomen dat de wereld van de vrouwelijke religieuzen na de Tweede Wereldoorlog in een crisis was geraakt en zich moest heroriënteren. Hieraan was in 1950 ook al een groot congres in Rome gewijd.

De SNVR functioneerde als orgaan van overdracht van nieuwe inzichten uit de psychologie. En organiseerde interne cursussen en studiedagen voor novicenmeesteressen, huisoversten en internaatsleidsters/surveillanten.²⁴ Het belang van deze cursussen lag niet alleen in de lesstof, maar ook in het onderlinge contact, waardoor de congregaties beter op de hoogte raakten van elkaars opvattingen en merkten dat bepaalde problemen niet tot één religieuze gemeenschap beperkt bleven.

De cursus voor novicenmeesteressen begon met een zorgvuldig opgezet maar tamelijk traditioneel programma met veel theologie en kerkgeschiedenis. Maar al snel werden er lessen ontwikkelingspsychologie ingevoerd. Uit evaluaties bleek dat deelnemers vroegen om ‘degelijke’ lessen psychologie, ‘toepasselijk op het kloosterleven’, om ‘praktische psychologie’ en behandeling van wat werd aangeduid als ‘psychische remmingen in het religieuze leven’.

De ‘Moederdagen’ voor huisoversten waren eveneens een groot succes. Het programma had een sterke pastorale inslag, maar ook hier kregen psychologie en psychiatrie na verloop van tijd een duidelijke plaats.

Ook was er een cursus voor internaatsleidsters/surveillanten die jaarlijks werd gegeven. Het ging hier om internaten voor meisjes boven de twaalf jaar. Het programma vermeldde onder meer lessen over pedagogiek, de psychologie van het pubermeisje en seksuele voorlichting. De cursus besteedde, voor zover uit het archief valt na te gaan, geen bijzondere aandacht aan de mogelijk problematische kanten van de relatie tussen zuster en leerling of pupil, zoals seksueel misbruik of geweld.²⁵

Vanaf 1969 werden in SNVR-verband ook cursussen aangeboden waarin medici en andere deskundigen het onderwerp seksuele voorlichting behandelden, ook in de kloostersituatie. Zelfs was er enige aandacht voor lesbische relaties (hoewel ze niet zo werden genoemd). In 1972 werd een serie weekeinden georganiseerd voor jonge religieuzen over het thema ‘seksualiteit en affectiviteit in het religieuze leven’. Ook deze cursussen besteedden geen specifieke aandacht aan de omgang met minderjarigen.

2.9 Na 1970

Vanaf het einde van de jaren vijftig waren er steeds minder vrouwen die zich aan de kloosterpoort meldden om toe te treden tot een congregatie.²⁶ Ook traden veel zusters uit. Congregaties moesten hun onderwijs- en zorginstellingen en hun ziekenhuizen uit handen geven. Door het sterk afnemende aantal religieuzen werden steeds meer leken als docent op pensionaten aangesteld. Zij verdienden een volledig salaris, terwijl religieuzen door hun gelofte van armoede een groot deel van hun inkomen aan de kloostergemeenschap gaven. Dit alles bracht pensionaten in financiële moeilijkheden. De geldnood werd nog vergroot doordat de onderhoudskosten van de gebouwen hoger werden. De meeste ouders konden of wilden het navenant stijgende kostgeld niet meer opbrengen.

Maar er waren nog andere factoren. Het pedagogisch klimaat veranderde: het ideaal van een afzonderlijke, van jongens afgescheiden, gedisciplineerde en religieus bepaalde opvoeding voor meisjes verloor aan aantrekkingskracht. Door de ontkerkelijking en ontzuiling gingen ouders het katholieke aspect van de opvoeding minder belangrijk vinden, en de kloosterlijke soberheid raakte in diskrediet door de toenemende welvaart. De verbeterde vervoersverbindingen en de nieuwe communicatiemiddelen (vooral televisie) leidden ertoe, dat het religieuze en pedagogische ideaal van isolatie steeds moeilijker viel te handhaven. Bovendien breidde het katholieke vervolgonderwijs zich uit, zodat de katholieke middelbare school steeds dichterbij huis kwam te liggen.

De religieuze onderwijscongregaties trokken zich terug uit het onderwijs. Door de invoering van de Mammoetwet in 1968 kwam het proces van co-educatie in het katholieke onderwijs in een stroomversnelling, evenals de overdracht van scholen aan lekenbesturen. Vanaf begin jaren zeventig werden alle openbare en bijzondere meisjesscholen ook opengesteld voor jongens. Katholieke pensionaten voor meisjes uit de midden- en hogere inkomensgroepen verdwenen uit het beeld. De internaten voor speciale doelgroepen, zoals gehandicapten, wezen en voogdijkinderen bleven meestal wel bestaan, maar niet meer afzonderlijk voor meisjes en voor jongens en steeds minder in verzuild verband. Het opvoedingsmodel veranderde: het gezinsmodel kwam in de plaats van het oude systeem van grote groepen. Naast de scholen werden ook deze zorginstellingen vanaf de jaren zestig overgedragen aan stichtingen, waarin leken het bestuur vormden en professionele krachten het personeel.

3 AARD EN OMVANG VAN SEKSUEEL MISBRUIK VAN EN GEWELD TEGEN MINDERJARIGE VROUWEN IN DE ROOMS-KATHOLIEKE KERK

3.1 Inleiding

Om te komen tot onderbouwde uitspraken over de aard, ernst, omstandigheden en impact van seksueel misbruik en geweld tegen minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk zijn verschillende onderzoeksbronnen geraadpleegd en meerdere onderzoeksmethoden ingezet. Aan de ene kant is een nadere kwantitatieve (cijfermatige) analyse uitgevoerd van de bestaande gegevens van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Deze gegevens zijn eerder door de Onderzoekscommissie verzameld via een landelijk survey-onderzoek en een vragenlijstonderzoek onder melders. Aan de andere kant is een kwalitatieve (inhoudelijke) analyse uitgevoerd op een selectie van de nieuwe meldingen en van de oude 'geweldsmeldingen'. Het gaat dus om nieuwe meldingen van en over vrouwelijke slachtoffers en om meldingen die de Onderzoekscommissie eerder ontving van vrouwelijke en mannelijke slachtoffers, die uitsluitend gaan over fysiek en psychisch geweld en waarin géén melding wordt gemaakt van seksueel misbruik. Aanvullend hierop zijn gesprekken gevoerd met slachtoffers, plegers en bestuurlijk verantwoordelijken binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Deze gesprekken waren onderdeel van de kwalitatieve analyse.

In dit hoofdstuk wordt geen schatting van de omvang van seksueel misbruik van en geweld tegen minderjarige vrouwen in de Rooms-Katholieke Kerk gepresenteerd. Daarvoor ontbreekt een voldoende solide empirische basis. De aantallen voor dergelijk misbruik en geweld die uit het onderzoek van de Onderzoekscommissie bekend zijn, zijn daarvoor te laag en dat geldt ook voor de meldingen die de onderzoeksorganisatie later heeft ontvangen. In plaats daarvan biedt dit hoofdstuk een beschrijving in zowel kwantitatieve als kwalitatieve toename van het wel beschikbare materiaal. Om de genoemde redenen kunnen deze bevindingen echter niet naar meer algemene conclusies worden gegeneraliseerd.

Dit hoofdstuk bevat de resultaten van beide analyses over de aard, ernst en omstandigheden van seksueel misbruik en geweld. Hoofdstuk 5 gaat over de impact hiervan zoals door slachtoffers zelf gerapporteerd. Een uitgebreide

methodologische verantwoording over de uitvoering van het onderzoek en de geraadpleegde bronnen is gepubliceerd op het internet: www.onderzoekrk.nl.

Een kwalitatieve onderzoeksaanpak

De belangrijkste reden om te kiezen voor een kwalitatieve benadering van meldingen is het relatief kleine aantal meldingen, vergeleken met het totale aantal meldingen in het eerdere onderzoek van de Onderzoekscommissie. Cijfermatige analyse van een klein aantal meldingen zou ten onrechte de indruk kunnen wekken dat uitspraken over de resultaten hiervan algemeen geldend zijn voor alle vrouwen die als minderjarige slachtoffer zijn geworden van seksueel misbruik en geweld binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Ook brengt een cijfermatige benadering van een klein totaal het risico mee dat meldingen relatief eenvoudig herleidbaar zijn naar personen. Dat is uitdrukkelijk niet de bedoeling. De onderzoeksorganisatie heeft meldingen in vertrouwelijkheid ontvangen en wil de privacy van melders tijdens en na het onderzoek zo goed mogelijk waarborgen.

Bovendien hebben de nieuwe meldingen – voor zover deze betrekking hebben op seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in de periode van 1945 tot 2010 – geen invloed op de eerdere schattingen van de aard en omvang van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. De cijfermatige analyse had immers betrekking op de totale populatie van zowel mannen als vrouwen, die als minderjarige seksueel zijn misbruikt binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland in de periode 1945 tot 2010. Om deze reden is in dit huidige onderzoek afgezien van een herberekening van de omvang van de populatie mannelijke én vrouwelijke slachtoffers. Overigens zou een herberekening het reeds verkregen beeld van de omvang van het aantal slachtoffers niet veranderen.¹

Een kwalitatieve benadering van meldingen maakt het mogelijk de specifieke karakteristieken van situaties van misbruik en geweld in kaart te brengen. Met een gering aantal meldingen gelden de onderzoeksbevindingen niet per definitie voor de gehele populatie, maar kan wel specifiek en uitvoerig worden beschreven onder welke omstandigheden deze bevindingen zich voordeden.

Een tweede reden om voor een kwalitatieve benadering te kiezen is gelegen in de aard van de meldingen wat betreft de beschrijvingen van het misbruik en/of geweld. Melders hebben gedetailleerde beschrijvingen gegeven van hun levensloop, waar het misbruik en/of geweld soms maar een klein onderdeel van uitmaakt. In de meldingen gaan ze in op gezinssituaties, onderlinge relaties, ervaringen en belevingen tijdens de jeugd, zowel in het gezin als in andere onderwijs- en opvoedsituaties. Daarnaast beschrijven melders hoe zij het misbruik en/of geweld hebben ervaren en beleefd als kind en binnen welke context en sfeer dit plaatsvond.

Het is de onderzoeksorganisatie opgevallen dat vrouwelijke slachtoffers die zich gemeld hebben soms een zeer problematische levensloop beschrijven waarin zij op meerdere momenten misbruik en geweld hebben ondervonden. Dit speelde zich niet uitsluitend af binnen de Rooms-Katholieke Kerk maar ook in de thuissituatie of in pleeggezinnen.

Uit internationale literatuur is bekend dat er een kans op misbruik en geweld bestaat wanneer minderjarigen door hun persoonlijkheid, achtergrond of leefomstandigheden kwetsbaar zijn.² Het onderzoek van de commissie-Samson toont aan dat kinderen die door de overheid uit huis geplaatst worden, vooral uit de sociaal zwakkere groepen van de samenleving komen en mede daardoor minder zelfredzaam zijn. Daarnaast blijkt dat kinderen in instellingen en pleeggezinnen vaak een problematische voorgeschiedenis hebben die er mede toe leidt dat zij kwetsbaarder zijn voor slachtofferschap. Zij hebben in hun thuissituatie te maken gehad met kindermishandeling en andere potentieel traumatiserende ervaringen zoals verslaving, psychiatrische problemen of crimineel gedrag van ouders.³

In gesprekken met de onderzoeksorganisatie hebben slachtoffers benadrukt dat zij er veel waarde aan hechten dat het onderzoek aandacht zou besteden aan de context en sfeer waarbinnen het misbruik en/of geweld plaatsvond, zoals dat door vele melders ook is beschreven. Soms is de bedreigende sfeer waarbinnen het misbruik en/of geweld plaatsvond als ernstiger en ingrijpender ervaren dan de feitelijke handelingen die zijn gepleegd.

Met behulp van een kwalitatieve analyse van meldingen is een beeld te schetsen van de specifieke situaties waarmee slachtoffers te maken hebben (gehad) en hoe zij deze hebben ervaren en beleefd. Daarmee biedt een kwalitatieve beschrijving een aanvulling op de nadere kwantitatieve analyse van de bestaande gegevens die door de Onderzoekscommissie waren verzameld. De bewoordingen van de slachtoffers zelf verlenen diepgang en kleur aan het cijfermateriaal.

De derde reden om voor een kwalitatieve benadering van de meldingen te kiezen, is dat buiten het hier gerapporteerde onderzoek relatief weinig theoretische en empirische gegevens beschikbaar zijn over seksueel misbruik van en fysiek en psychisch geweld tegen minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Deze problematiek wordt gekenmerkt door subjectieve elementen van belevingen, ervaringen, interpretaties en gevoelens. Een aanpak met een diepgaande en beschrijvende benadering kan leiden tot verdergaand inzicht dan alléén een kwantitatieve aanpak. Bovendien wordt het zo ook mogelijk om de invloed van de context waarbinnen het misbruik en geweld plaatsvonden in ogenschouw te nemen.

Inhoud van het hoofdstuk

Dit hoofdstuk telt vier delen. Eerst worden de resultaten van de nadere kwantitatieve analyse van de bestaande gegevens gepresenteerd. Aansluitend volgen de resultaten van de kwalitatieve analyse van de nieuwe meldingen van en over vrouwelijke slachtoffers alsmede van de oude geweldmeldingen van vrouwelijke en mannelijke slachtoffers. In de derde paragraaf worden de resultaten van beide analyses naast elkaar gelegd om te komen tot één algemeen beeld over seksueel misbruik van minderjarige vrouwen en over fysiek en psychisch geweld binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Ook wordt in kaart gebracht wat melders verstaan onder de begrippen fysiek en psychisch geweld. Dit laatste dient als 'externe validatie' op de internationale literatuurstudie over fysiek en psychisch geweld (zie hoofdstuk 6). Zo ontstaat een definitie van het begrip (excessief) geweld. Een definitie die nodig is om te komen tot een uitbreiding van de klachten- en compensatieprocedure van de Stichting, zodat ook klachten over fysiek en psychisch geweld kunnen worden behandeld. Het hoofdstuk sluit af met beantwoording van de onderzoeksvragen 1 en 4 uit het Voorstel voor onderzoek.⁴

3.2 Nadere kwantitatieve analyse van bestaande gegevens over seksueel misbruik van minderjarige vrouwen

De Onderzoekscommissie heeft in haar eindrapport een kwantitatieve analyse uitgevoerd om te komen tot een onderbouwde schatting van de omvang van seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. TNS NIPO heeft een representatieve steekproef gehouden van 34.234 Nederlanders van veertig jaar en ouder, en heeft vragenlijsten afgenomen onder de Nederlandse bevolking en onder een selectie van degenen die zich als slachtoffer hadden gemeld bij de Onderzoekscommissie. Daarmee is ook inzicht verkregen in het verschil tussen het vóórkomen (de relatieve prevalentie) van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, en in andere groepen binnen de samenleving. Ook resulteerde dit onderzoek in een beeld van de aard, ernst, consequenties en afwikkeling van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk vanaf 1945. Tot slot ontstond een beeld over hoe het is gesteld met de psychische gezondheid van personen die seksueel zijn misbruikt in de Rooms-Katholieke Kerk, en of zij behoefte hebben aan professionele hulp.⁵

Voor dit huidige onderzoek zijn de kwantitatieve gegevens die eerder zijn verzameld door de Onderzoekscommissie onderworpen aan een nadere analyse. Deze analyse heeft geleid tot een verbijzondering van het eerder verkregen beeld over de aard, ernst en omstandigheden van seksueel misbruik en

fysiek en psychisch geweld tegen minderjarige vrouwen. In dit hoofdstuk worden de belangrijkste bevindingen toegelicht. Deze bevindingen moeten met grote voorzichtigheid worden geïnterpreteerd; zoals gezegd gaat het enerzijds om kleine aantallen, anderzijds gaat het om retrospectieve zelfrapportages van slachtoffers waarbij men rekening moet houden met vertekening op basis van allerlei factoren. Maar ook als grotere aantallen van meldingen beschikbaar zouden zijn geweest, zou dat niets veranderen aan de conclusies uit het voorgaande onderzoek van de Onderzoekscommissie.

Het totale aantal gevallen van seksueel misbruik waarbij een pleger die in de Rooms-Katholieke Kerk werkzaam is geweest kan, wanneer alle gerapporteerde vormen van misbruik – van lichte tot ernstige gevallen – worden verdisconteerd, geschat worden op enkele tienduizenden. Wanneer de aandacht exclusief wordt gericht op ernstige vormen van seksueel misbruik (penetratie) kan het totale aantal worden geraamd op ruwweg enkele duizenden. Bij de omvang van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk die een deel van hun jeugd in een van de genoemde instellingen hebben doorgebracht gaat het om een aantal slachtoffers dat vermoedelijk ligt tussen 10.000 en 20.000.

3.2.1 Resultaten van de nadere kwantitatieve analyse van bestaande gegevens

Van de 505 melders van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk aan wie de Onderzoekscommissie een vragenlijst heeft voorgelegd, is 16 procent ($n=81$) van het vrouwelijke geslacht.⁶ Van de 173 respondenten die in het landelijke survey-onderzoek ‘ongewenste seksuele aanrakingen vóór het achttiende jaar rapporteerden door representanten van de Rooms-Katholieke Kerk’ is 22,5 procent vrouw ($n=39$).⁷

De nadere kwantitatieve analyse maakt duidelijk dat seksueel misbruik van minderjarige vrouwen in de Rooms-Katholieke Kerk een verschijnsel is waarvan de aard, de duur, de frequentie én de omstandigheden variëren. Vergelijking van de vrouwelijke melders met de vrouwelijke respondenten uit het landelijke survey-onderzoek leidt tot de conclusie dat het beeld van het seksueel misbruik dat ontstaat op basis van de meldingen bij de Onderzoekscommissie op een aantal punten globaal overeenstemt.

Aard van het seksueel misbruik

Ruim 40 procent van de vrouwelijke melders rapporteert ernstig seksueel misbruik met vergaande seksuele handelingen en penetratie. In het landelijke survey-onderzoek is dit aantal geringer: 23 procent. In vergelijking tot mannelijke slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk rapporteren vrouwen vaker de meest ernstige vormen van seksueel misbruik.

Leeftijd van het slachtoffer

In ruim tachtig procent van de meldingen van seksueel misbruik van minderjarige mannen en vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk was de leeftijd van het slachtoffer tussen de 6 en 14 jaar toen het misbruik voor het eerst plaatsvond.⁸ Preciezer gegevens over de leeftijd van vrouwelijke slachtoffers zijn niet bekend uit de nadere kwantitatieve analyse.

Tijdvak

De periode waarover door vrouwelijke melders het meest frequent gerapporteerd wordt is het eind van de jaren vijftig, de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig. Over welke periode de vrouwelijke respondenten uit het landelijke survey-onderzoek rapporteren, is niet bekend uit de nadere kwantitatieve analyse.

Frequentie

Ruim een kwart van de vrouwelijke melders rapporteert méérdere misbruikervaringen; ervaringen met verschillende plegers die niet tegelijkertijd plaatsvonden. Drie kwart van deze melders rapporteert dat het om herhaalde ervaringen gaat. Dit beeld van herhaald misbruik wordt bevestigd in het landelijke survey-onderzoek.

Duur

Ruim twee derde van de vrouwelijke melders geeft aan dat het seksueel misbruik langer dan een jaar duurde. In het landelijke survey-onderzoek is dit een kleine minderheid (44,4 procent) van de vrouwelijke slachtoffers.

Situatie

Zowel de vrouwelijke melders als de vrouwelijke respondenten uit het landelijke survey-onderzoek rapporteren uiteenlopende locaties waar het misbruik plaatsvond. Bijvoorbeeld: in thuissituaties, parochies, onderwijsinstellingen en andere instellingen dan het onderwijs, zoals kindertehuizen en sanatoria. Ruim veertig procent van de vrouwelijke melders rapporteert seksueel misbruik in thuissituaties en ruim dertig procent noemt de parochie als situatie waar het misbruik heeft plaatsgevonden. In het landelijke survey-onderzoek wordt aanzienlijk vaker seksueel misbruik in andere instellingen genoemd, zoals in kindertehuizen en sanatoria. In vergelijking tot mannelijke slachtoffers rapporteren vrouwen vaker misbruik in parochies en thuis terwijl mannen vaker seksueel misbruik in onderwijsinstellingen rapporteren. Dit beeld wordt bevestigd in internationaal onderzoek.

Relatie van het slachtoffer tot de pleger

Het grootste deel van de vrouwelijke melders rapporteert over een mannelijke pleger. Zes procent van de melders noemt een vrouw als pleger en één procent rapporteert zowel een man als een vrouw als pleger. In welke relatie vrouwelijke respondenten uit het landelijke survey-onderzoek tot de pleger stonden, is niet bekend uit de nadere kwantitatieve analyse.

Seksueel misbruik en geweld

In het landelijke survey-onderzoek is gevraagd naar fysiek en psychisch geweld. Met fysiek geweld is bedoeld: het op een lichamelijk gewelddadige manier benaderd worden zoals schoppen, slaan met handen of een voorwerp of andere vormen van lichamelijke mishandeling. Met psychisch geweld is in het landelijke survey-onderzoek bedoeld: het op een intimiderende manier benaderd worden zoals uitschelden, vernederen, onterecht straffen, achterstellen bij andere kinderen en chantage.

Ruim 40 procent van de vrouwelijke melders rapporteert bedreigd te zijn door de pleger als zij over het misbruik zouden spreken. Dit beeld wordt bevestigd in het landelijke survey-onderzoek. In totaal hebben 39 vrouwelijke respondenten uit het landelijke survey-onderzoek aangegeven te zijn misbruikt door een pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Hiervan rapporteerde 42 procent over fysiek geweld en ongeveer 60 procent over psychisch geweld.

3.2.2 Voorlopige conclusie van de nadere kwantitatieve analyse

De nadere kwantitatieve analyse heeft geleid tot een verbijzondering van het eerder verkregen beeld over seksueel misbruik. Er zijn tussen vrouwen en mannen weinig verschillen in de frequentie, duur of impact van het seksueel misbruik dat zij als minderjarige ondervonden binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Het seksueel misbruik van minderjarige vrouwen vond vaker plaats binnen parochies en in de privésfeer, terwijl minderjarige mannen vaker in instellingen werden misbruikt. Daarbij rapporteren vrouwelijke slachtoffer vaker ernstig seksueel misbruik (penetratie) dan mannelijke slachtoffers.

3.3 Kwalitatieve analyse van seksueel misbruik en geweld

Een kwalitatief onderzoek naar de aard, ernst, omstandigheden en impact van seksueel misbruik en geweld is uitgevoerd op basis van een selectie van in totaal 150 meldingen. Het gaat om een kwalitatieve analyse van twee groepen meldingen. Enerzijds de 79 nieuwe meldingen aan de onderzoeksorganisatie

van of over vrouwen die als minderjarige te maken hebben gehad met seksueel misbruik, psychisch of fysiek geweld binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Anderzijds de 71 oude geweldsmeldingen die de Onderzoekscommissie ontving van of over mannelijke en vrouwelijke slachtoffers tegen wie als minderjarige fysiek en/of psychisch geweld is gepleegd binnen de Rooms-Katholieke Kerk, waarbij dit volgens de informatie in de meldingen niet voorkwam in combinatie met seksueel misbruik.

Nieuwe meldingen

Op 22 mei 2012 heeft de onderzoeksorganisatie een publieke oproep gedaan aan vrouwelijke slachtoffers die als minderjarige te maken hebben gehad met seksueel misbruik al dan niet in combinatie met fysiek en/of psychisch geweld binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Aan de Bisschoppenconferentie, KNR, het Meldpunt, KLOKK en de commissie-Samson is verzocht om meldingen die voor dit onderzoek relevant zijn aan de onderzoeksorganisatie door te sturen, uiteraard met instemming van de melder.

De onderzoeksorganisatie ontving in de periode van 14 februari tot 1 juli 2012 zo'n vierhonderd berichten per e-mail en per schriftelijke post. Dit betrof 181 spontane meldingen. Het merendeel daarvan, ongeveer 160, ontving de onderzoeksorganisatie vanaf 22 mei 2012, de datum van de publieke oproep om te melden. Twintig meldingen ontving zij reeds vóór die datum. De overige ruim tweehonderd berichten waren vragen of opmerkingen over het eindrapport van de Onderzoekscommissie of over de monitoring van de aanbevelingen in dit eindrapport en andersoortige berichten die buiten het domein van onderzoek vallen.

Van het totaal van 181 spontane meldingen tot 1 juli 2012 zijn 102 meldingen niet geselecteerd voor de kwalitatieve analyse:

- Twintig meldingen vielen buiten de afbakening van het onderzoek.
- 41 meldingen bevatten onvoldoende informatie om te bepalen of ze binnen of buiten de afbakening van het onderzoek zouden vallen. Bij deze meldingen is géén goed antwoord gekomen op het verzoek om nadere feitelijke informatie te verstrekken, dat met de ontvangstbevestiging is meegestuurd.⁹
- Eén melding had een positieve strekking.
- 34 meldingen waren 'oude' meldingen afkomstig van melders die zich eerder bij de Onderzoekscommissie hadden gemeld. Wanneer dit een melding betrof over seksueel misbruik al dan niet in combinatie met fysiek en/of psychisch geweld, is de melding betrokken in de nadere kwantitatieve analyse van bestaande gegevens.¹⁰ Wanneer dit een melding betrof van fysiek en/of psychisch geweld zónder seksueel misbruik, én deze melding viel binnen de afbakening van het onderzoek, dan was de melding onderdeel van de selectie van oude geweldsmeldingen voor de kwalitatieve analyse.

- Zes meldingen van mannelijke slachtoffers, waarvan twee meldingen buiten de afbakening van het onderzoek vallen en twee meldingen onvoldoende informatie bevatten.

Dit resulteert in een totaal van 79 nieuwe meldingen voor de kwalitatieve analyse. Daarvan zijn 68 meldingen van vrouwelijke slachtoffers zelf (directe meldingen) en elf meldingen over vrouwelijke slachtoffers afkomstig van andere personen (indirecte meldingen).

Nieuwe meldingen niet geselecteerd voor de kwalitatieve analyse

De onderzoeksorganisatie ontving in de periode van 1 juli 2012 tot 1 december 2012 nog meer spontane meldingen. Deze meldingen zijn op dezelfde wijze geregistreerd als de spontane meldingen van vóór 1 juli 2012, maar ze zijn niet betrokken in de kwalitatieve analyse. Dit heeft de onderzoeksorganisatie meteen op 22 mei 2012 – de dag dat zij een publieke oproep tot melden deed – bekendgemaakt via haar website en per e-mail. Wel zijn de meldingen van na 1 juli 2012 gebruikt voor andere onderzoeksdoeleinden, zoals archiefonderzoek.

De onderzoeksorganisatie ontving naar aanleiding van haar schriftelijke verzoek géén meldingen via de Bisschoppenconferentie. Via de KNR ontving zij: een lijst van 49 congregaties en ordes en een getalsmatig overzicht van de ongeveer 46 gevallen van seksueel misbruik en/of geweld die reeds in behandeling of afgehandeld waren via de Stichting, het voormalige Hulp & Recht of via rechtstreeks contact tussen het slachtoffer en de congregatie of orde.

Via het Meldpunt ontving de onderzoeksorganisatie in totaal 31 meldingen. Hiervan waren 28 meldingen reeds bekend bij de onderzoeksorganisatie; drie meldingen waren nieuw. KLOKK heeft tijdens het onderzoek personen die zich bij haar meldden gewezen op de mogelijkheid op eigen initiatief een melding te doen bij de onderzoeksorganisatie. Deze meldingen maken deel uit van de spontane nieuwe meldingen aan de onderzoeksorganisatie. De commissie-Samson droeg in juni 2012 zeven meldingen over aan de onderzoeksorganisatie na instemming van de melders. Dit betrof vijf nieuwe meldingen en twee meldingen van melders die zich eerder spontaan bij de onderzoeksorganisatie hadden gemeld.

De meldingen afkomstig van de KNR, het Meldpunt en de commissie-Samson zijn – in lijn met de aanpak van de Onderzoekscommissie – niet betrokken bij de kwalitatieve analyse omdat deze meldingen in een andere vorm zijn binnengekomen en op andere wijze zijn geregistreerd dan de meldingen die spontaan bij de onderzoeksorganisatie zijn binnengekomen.¹¹ Deze meldingen zijn wel benut voor andere onderzoeksdoeleinden, zoals archiefonderzoek.

Oude geweldsmeldingen

De Onderzoekscommissie ontving tot 16 december 2011, de datum van publicatie van haar eindrapport, 1916 meldingen van of over minderjarige slachtoffers van seksueel misbruik en/of geweld binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland in de periode 1945 tot 2010. Hiervan waren 98 meldingen van of over mannelijke en vrouwelijke minderjarige slachtoffers tegen wie als minderjarige fysiek en/of psychisch geweld is gepleegd. In deze meldingen is niet gerapporteerd over seksueel misbruik. Deze 98 oude geweldsmeldingen zijn destijds door de Onderzoekscommissie niet onderworpen aan een analyse omdat geweld, wanneer dit niet voorkwam in combinatie met seksueel misbruik, buiten de afbakening van het toenmalige onderzoek viel. Deze meldingen zijn destijds wel benut voor andere onderzoeksdoeleinden, zoals archiefonderzoek.

De onderzoeksorganisatie heeft deze 98 oude geweldsmeldingen betrokken in haar vervolgonderzoek dat zich in beginsel richt op seksueel misbruik én geweld tegen minderjarige vrouwen, maar daarnaast óók tot doel heeft inzicht te bieden in de definitievorming van het begrip (excessief) geweld. De oude geweldsmeldingen kunnen hierover waardevolle informatie bevatten.

Van het totaal van 98 oude geweldsmeldingen zijn 22 meldingen afkomstig van het voormalige Hulp & Recht. Conform de werkwijze van de Onderzoekscommissie heeft de onderzoeksorganisatie deze meldingen niet betrokken bij de kwalitatieve analyse omdat bleek dat vaak sprake was van onjuiste registratie van deze meldingen door Hulp & Recht. Dit zou de analyse kunnen vertroebelen.¹² Daarnaast zijn nog eens vijf meldingen niet betrokken in de kwalitatieve analyse: het gaat om één dubbele melding en vier meldingen van onzekere aard waarvan onvoldoende duidelijk was of ze betrekking hadden op geweld en/of of ze binnen de afbakening van het onderzoek zouden vallen.

Dit resulteert in een selectie van 71 oude geweldsmeldingen die zijn betrokken bij de kwalitatieve analyse; 69 directe en twee indirecte meldingen. Hiervan gaan 44 meldingen over een mannelijk slachtoffer, en 26 meldingen over een vrouwelijk slachtoffer. In één melding is het geslacht van het slachtoffer niet bekend.

3.3.1 Resultaten van de kwalitatieve analyse

De 150 geselecteerde meldingen zijn op kwalitatieve wijze geanalyseerd. De criteria zijn afgeleid van het onderzoek van de Onderzoekscommissie en gebaseerd op de onderzoeksvragen van dit huidige onderzoek. Hierbij is uitgegaan van de informatie zoals gerapporteerd in de melding. Deze informatie is niet bewerkt of aangevuld door de onderzoeksorganisatie. De geselecteerde meldingen zijn beoordeeld op kwaliteit in termen van plausibiliteit, volgens

criteria afgeleid van het Landelijk Expertisecentrum Bijzondere Zedenzaken. Van de 79 nieuwe meldingen zijn er 73 als plausibel beoordeeld. Van de 71 oude geweldsmeldingen zijn er 61 als plausibel beoordeeld, waarvan 21 van vrouwelijke slachtoffers.

In de kwalitatieve analyse is een melding beschouwd als één onderzoekseenheid die meerdere misbruik- of geweldsincidenten, meerdere plegers en meerdere tijdvakken kan omvatten. Een melding – en daarmee de ervaringen van het slachtoffer – is als geheel geanalyseerd en in beginsel niet ontleed in geïsoleerde misbruik- of geweldsincidenten. Ervaringen in een ándere dan de Rooms-Katholieke setting zijn in de analyse buiten beschouwing gelaten. De kwalitatieve analyse van de meldingen heeft immers tot doel een diepgaand en breed inzicht te bieden in de (soms complexe) ervaringen van slachtoffers en in de situaties waarin zij zich bevonden. Uitsplitsing naar afzonderlijke handelingen of gebeurtenissen binnen een melding, waarin sprake is van meervoudig misbruik en/of geweld, zou tot een kunstmatige benadering van de melding en de ervaringen van de melder kunnen leiden. Hierdoor zou een onvolledig totaalbeeld van het gemelde misbruik en geweld kunnen ontstaan.

Als onderdeel van de kwalitatieve analyse van de geselecteerde meldingen heeft de onderzoeksorganisatie gesprekken gevoerd met slachtoffers, daders en plegers, gezagsdragers of voormalige gezagsdragers, deskundigen en personen die in hun hoedanigheid betrokken zijn of waren bij vraagstukken van dit onderzoek.

Hierna volgt een beschrijving van de resultaten van de kwalitatieve analyse. Daarin is onderscheid gemaakt tussen de nieuwe meldingen en de oude geweldsmeldingen. De reden hiervoor is dat de oude geweldsmeldingen specifiek betrokken zijn in dit onderzoek voor de begripsvorming over (excessief) geweld. Ook hebben de oude geweldsmeldingen betrekking op zowel mannelijke als vrouwelijke slachtoffers en zijn ze gerapporteerd in een andersoortige context dan de nieuwe meldingen, namelijk tijdens het eerste onderzoek in Nederland naar seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in reactie op een specifieke oproep.

3.3.1.1 Aard van het seksueel misbruik en/of het geweld¹³

Van de 79 nieuwe meldingen is in drie meldingen de aard van het misbruik en/of geweld niet nader gespecificeerd. De resterende 76 meldingen worden hierna beschreven in drie groepen:

- meldingen over seksueel misbruik in combinatie met fysiek en/of psychisch geweld (17);
- meldingen over uitsluitend seksueel misbruik (22);
- meldingen over uitsluitend fysiek en/of psychisch geweld (37).

Bij deze beschrijving wordt dezelfde ‘ernstindeling’ gehanteerd als in het eindrapport van de Onderzoekscommissie:

- ernstcategorie 1: zeer licht ambigue gebeurtenissen;
- ernstcategorie 2: licht eenmalige of enkele betastingen, gluren, exhibitionisme;
- ernstcategorie 3: matig herhaalde of meerdere betastingen;
- ernstcategorie 4: ernstig verregaande seksuele handelingen, penetratie, dwang;
- ernstcategorie 5: zeer ernstig herhaald of langdurig, verregaande seksuele handelingen, penetratie, dwang, fysiek geweld;

Meldingen over seksueel misbruik in combinatie met fysiek en/of psychisch geweld

Hierover is gerapporteerd in 17 nieuwe meldingen. In zeven gevallen kon de ernstcategorie¹⁴ van het seksueel misbruik niet worden bepaald doordat de meldingen hierover te weinig informatie bevatten. Voor de overige tien meldingen geldt de volgende ernstindeling:

- vier meldingen in ernstcategorie 2, over mannelijke én vrouwelijke plegers;
- twee meldingen in ernstcategorie 3, over mannelijke én vrouwelijke plegers;
- twee meldingen in ernstcategorie 4, over mannelijke plegers;
- twee meldingen in ernstcategorie 5, over mannelijke plegers.

Van de 71 oude geweldsmeldingen is in 17 meldingen naast fysiek en/of psychisch geweld gerapporteerd over seksueel misbruik, hoewel deze melder aangeven dat hun melding niet in hoofdzaak daarover gaat. De overige 54 meldingen betreffen fysiek en/of psychisch geweld. Vijf van de zeventien meldingen zijn afkomstig van vrouwelijke slachtoffers. De ernstcategorie van het seksueel misbruik kan niet worden bepaald omdat deze meldingen hierover te weinig informatie bevatten. In dertien van deze zeventien meldingen wordt een pleger genoemd die werkzaam was binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Het gerapporteerde seksueel misbruik gaat onder meer om vermoedens van seksueel misbruik of kennis dat andere kinderen seksueel werden misbruikt. Bijvoorbeeld: ‘Natuurlijk werden wij als kinderen regelmatig geconfronteerd met seksueel misbruik.’ En: ‘Pas op latere leeftijd valt het puzzeltje in elkaar en heb ik misstanden op seksueel gebied van dichtbij geconstateerd.’

Daarnaast wordt gerapporteerd over hijgen of extase van de pleger bij de toepassing van fysiek geweld, wat door de melder wordt uitgelegd als een orgasme of zichtbaar genieten in seksuele zin. ‘Onder het slaan raakte ze in extase, zo iets had ik nog nooit gehoord maar nu weet ik wel beter.’ Verder wordt gerapporteerd over chantageachtige situaties: ‘Wanneer je de seksuele avances afwijst en daar uiteindelijk via agressief gedrag de tol voor betaalt.’

In de overige vier van de zeventien meldingen gaat het om seksueel misbruik gepleegd door iemand die niet werkzaam was binnen de Rooms-Katholieke Kerk, waarvan drie meldingen van vrouwelijke slachtoffers. Het gaat hier om aanranding door buurtkinderen, aangevallen worden door een pedofiel op straat, ernstig seksueel misbruik voorafgaand aan een periode op kostschool door een niet nader genoemde pleger en seksueel lastiggevallen worden door een stiefvader.

Meldingen over uitsluitend seksueel misbruik

Van de 79 nieuwe meldingen is in 22 meldingen uitsluitend gerapporteerd over seksueel misbruik. Daarvan kan bij vijf meldingen de ernstcategorie van het misbruik niet worden bepaald doordat de meldingen hierover te weinig informatie bevatten. Voor de overige zeventien nieuwe meldingen geldt de volgende ernstindeling:

- twee meldingen in ernstcategorie 1, over mannelijke én vrouwelijke plegers;
- negen meldingen in ernstcategorie 2, over mannelijke én vrouwelijke plegers;
- vier meldingen in ernstcategorie 3, over mannelijke plegers;
- twee meldingen in ernstcategorie 4, over mannelijke plegers.

Meldingen over uitsluitend fysiek en/of psychisch geweld

In 37 van de 79 nieuwe meldingen wordt uitsluitend gerapporteerd over geweld. Daarvan heeft één nieuwe melding betrekking op alléén fysiek geweld en zeven meldingen op alléén psychisch geweld. In de rest (29 nieuwe meldingen) is sprake van een combinatie van beide vormen van geweld.

Van de 71 oude geweldsmeldingen hebben 34 meldingen betrekking op een combinatie van fysiek en psychisch geweld, hiervan zijn 16 meldingen van vrouwelijke slachtoffers. 6 meldingen betreffen uitsluitend psychisch geweld, waarvan 4 meldingen van vrouwelijke slachtoffers en 14 meldingen hebben betrekking op uitsluitend fysiek geweld, waarvan 1 melding van een vrouwelijk slachtoffer.

In de nieuwe meldingen en de oude geweldsmeldingen noemen slachtoffers vergelijkbare handelingen waar het gaat om fysiek en psychisch geweld. Bij fysiek geweld wordt gerapporteerd over:

- lange werkdagen waarop hard moet worden gewerkt;
- plaspotten van vrouwelijke religieuzen moeten schoonmaken;
- opgesloten worden (in het kolenhok) en vergeten worden;
- zonder jas in de regen moeten staan;
- naakt onder een koude douche gezet worden;
- geslagen of geschopt worden tegen het hoofd of op de billen met de hand, een stok, een rietje of een riem;

- van de trap gegooid worden;
- met het hoofd tegen het bord gebeukt worden;
- aan haren en oren getrokken worden;
- met het hoofd in de wc-pot worden gehouden terwijl wordt doorgespoeld;
- voor straf op de knieën in de hoek gezet worden;
- lange tijd voor de klas moeten staan met het gezicht naar de muur en de armen omhoog en wanneer je het niet volhoudt een schop krijgen;
- je handen worden vastgebonden wanneer je niet kunt stilzitten;
- hardhandig eten naar binnen geduwd krijgen;
- (dagenlang) geen eten of bedorven eten krijgen;
- niet mogen drinken;
- braaksel moeten opeten of opruimen;
- niet goed verpleegd worden bij ziekte;
- kiespijn moeten negeren omdat dit een offer voor Christus zou zijn;
- het eigen lichaam niet mogen zien tijdens het wassen;
- ruw afgedroogd worden.

Bij psychisch geweld rapporteren slachtoffers in beide soorten meldingen over:

- machtsmisbruik;
- een strenge katholieke moraal die wordt gepredikt;
- veel moeten biechten;
- voor heiden worden uitgemaakt en met de hel bedreigd worden;
- bangmakerij en angst om non te moeten worden;
- een kille sfeer van angst en dreiging;
- gebrek aan warmte of geborgenheid;
- afstandelijk gedrag van nonnen;
- niet getroost worden en uitgelachen worden wanneer je heimwee had;
- gebrek aan vrijheid of privacy;
- controle van spullen en post;
- cadeaus en speelgoed die worden afgenomen of kapotgemaakt;
- geen contact mogen hebben met vrienden of ouders;
- niet met weekendverlof mogen;
- de schuld krijgen van kattenkwaad gepleegd door andere kinderen;
- pesterijen door vrouwelijke religieuzen of door kinderen die daartoe door hen aangezet zijn;
- buitengesloten worden;
- onderscheid tussen kinderen van rijke en arme ouders;
- te horen krijgen dat je niets waard bent;
- niet mee mogen met uitjes;
- publieke vernedering bij bedplassen, zoals met je natte spullen op je hoofd voor de groep kinderen moeten staan;

- geïntimideerd worden;
- treitergedrag;
- uitschelden;
- onterechte klachten bij ouders over je gedrag en zeggen dat zij beter niet kunnen komen;
- kleinerend toegesproken worden;
- bij nummer in plaats van bij naam worden genoemd;
- gedwongen worden je te wassen in bijzijn van een vrouwelijke religieuze;
- niet met je handen onder de deken mogen slapen;
- alleen op je rechterzij mogen slapen.

Leeftijd

Veel nieuwe meldingen (32 van de 79) en veel oude geweldsmeldingen (30 van de 71) bevatten géén expliciete informatie over de leeftijd van het slachtoffer waarop het misbruik en/of geweld begon. In 30 van de 79 nieuwe meldingen is de leeftijd van het slachtoffer waarop het misbruik en/of geweld begon tussen de 6 en 14 jaar. In 23 van de 71 oude geweldsmeldingen, waarvan 5 van vrouwelijke slachtoffers, is dit ook het geval.

In negen nieuwe meldingen en dertien oude geweldsmeldingen, waarvan negen van vrouwelijke slachtoffers, is het slachtoffer jonger dan 6 jaar. In drie nieuwe meldingen en vijf oude geweldsmeldingen waarvan twee van vrouwelijke slachtoffers ligt de leeftijd van het slachtoffer tussen 14 en 16 jaar en in één nieuwe melding tussen 16 en 18 jaar. In vier nieuwe meldingen worden meerdere leeftijden genoemd, wanneer het afzonderlijke incidenten betreft.

Tijdvak

De meeste nieuwe meldingen hebben betrekking op de jaren vijftig (19) en de jaren zestig (22). Dit geldt ook voor de oude geweldsmeldingen: respectievelijk 22 meldingen over de jaren vijftig, waarvan 8 van vrouwelijke slachtoffers, en 21 meldingen over de jaren zestig, waarvan 7 van vrouwelijke slachtoffers.

7 nieuwe meldingen en 8 oude geweldsmeldingen, waarvan 7 van vrouwelijke slachtoffers, gaan over een periode vóór 1950. 3 nieuwe meldingen en 3 oude geweldsmeldingen gaan over de jaren zeventig. In 3 nieuwe meldingen worden meerdere tijdvakken genoemd, wanneer het afzonderlijke incidenten betreft. In 25 van de 79 nieuwe meldingen en 17 van de 71 oude geweldsmeldingen wordt het tijdvak van het misbruik en/of geweld niet gemeld.

Frequentie

Het merendeel (64) van de 79 nieuwe meldingen heeft betrekking op herhaald seksueel misbruik en/of geweld. Dit geldt ook voor het geweld in 53

van de 71 oude geweldsmeldingen, hiervan zijn 22 meldingen van vrouwelijke slachtoffers.

In vijf nieuwe meldingen heeft het misbruik en/of geweld eenmalig plaatsgevonden. Dit geldt ook voor acht oude geweldsmeldingen, waarvan drie van vrouwelijke slachtoffers. In vijf nieuwe meldingen en acht oude geweldsmeldingen is de frequentie van het misbruik en/of geweld niet gerapporteerd. In vijf nieuwe meldingen en één oude geweldsmelding worden meerdere frequenties genoemd, wanneer het van elkaar losstaande incidenten betreft.

Duur

In het merendeel (44) van de 79 nieuwe meldingen duurde het misbruik langer dan een jaar. Dit geldt ook voor het geweld in 30 van de 71 oude geweldsmeldingen; hiervan zijn 16 meldingen van vrouwelijke slachtoffers.

In 18 nieuwe meldingen duurde het misbruik korter dan een jaar. Zo ook voor 11 oude geweldsmeldingen waarvan 2 van vrouwelijke slachtoffers. In 14 nieuwe meldingen en 29 oude geweldsmeldingen is hierover niets gerapporteerd. In 3 nieuwe meldingen en 1 oude geweldsmelding worden meerdere tijdsduren genoemd, wanneer het afzonderlijke incidenten betreft.

Situatie

In 36 van de 79 nieuwe meldingen vond het misbruik en/of geweld plaats in een onderwijsinstelling. Van de 71 oude geweldsmeldingen vond het geweld in 40 meldingen plaats in een onderwijsinstelling; hiervan zijn 10 meldingen van vrouwelijke slachtoffers.

Bij 13 nieuwe meldingen ging het om een instelling anders dan voor onderwijs, zoals een kindertehuis of ziekenhuis. Van de oude geweldsmeldingen is dit in 15 meldingen het geval, waarvan 9 meldingen van vrouwelijke slachtoffers. In 15 nieuwe meldingen worden meerdere situaties genoemd. Van de oude geweldsmeldingen is dit in 9 meldingen het geval; hiervan zijn 4 van vrouwelijke slachtoffers. Het gaat dan bijvoorbeeld om misbruik en/of geweld dat thuis en op school is gepleegd. In 5 nieuwe meldingen vond het misbruik en/of geweld plaats in de parochie. In 1 nieuwe melding en in 1 oude geweldsmelding vond het misbruik en/of geweld plaats bij het slachtoffer thuis. In 2 nieuwe meldingen en 1 oude geweldsmelding is een instelling genoemd waarvan de functie onbekend is, en in 3 nieuwe meldingen en 5 oude geweldsmeldingen is de situatie niet beschreven. In 4 nieuwe meldingen wordt een ander soortige situatie genoemd, bijvoorbeeld een katholieke lekenbeweging.

Relatie van slachtoffer tot pleger

In de overgrote meerderheid (75) van de 79 nieuwe meldingen wordt een relatie tussen slachtoffer en pleger genoemd. Dit geldt ook voor de 71 oude ge-

weldsmeldingen waarbij dit in 62 meldingen wordt genoemd; hiervan zijn 22 van vrouwelijke slachtoffers.

In beide soorten meldingen gaat het om: een onderwijzer, een onderwijzeres of een verzorgster die óók non, zuster, broeder en in een enkel geval een priester was. In ongeveer 5 nieuwe meldingen is sprake van incest door (pleeg-) vader of broer en van geweld door (pleeg)ouders.

Bij seksueel misbruik gaat het in de oude geweldsmeldingen over mannelijke plegers werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk. In de nieuwe meldingen is dit met name het geval wanneer het gaat om seksueel misbruik in ernstcategorie 3 tot en met 5. In de lagere ernstcategorieën worden ook vrouwelijke plegers werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk genoemd. Wanneer sprake is van geweld en met name psychisch geweld, worden vooral vrouwelijke plegers werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk genoemd; dit geldt voor beide soorten meldingen.

Eerder gemeld

In een kleine meerderheid (45) van de 79 nieuwe meldingen wordt gerapporteerd dat het misbruik en/of geweld al eerder ergens is gemeld. In 44 van de 71 oude geweldsmeldingen, waarvan veertien meldingen van vrouwelijke slachtoffers, wordt hierover gerapporteerd. In vijf oude geweldsmeldingen wordt expliciet beschreven dat het geweld nergens is gemeld omdat men niet wist waar te melden en uit angst voor spanningen thuis of om van school te worden gestuurd. In de overige meldingen wordt hierover niets gerapporteerd.

In de nieuwe meldingen en de oude geweldsmeldingen gaat het om slachtoffers die het misbruik en/of geweld destijds hebben gemeld aan de ouders, een huisarts, bij een biechtvader, pastoor of heeroom, bij medeleerlingen, de kinderbescherming of de politie. In een aantal gevallen werd dan actie ondernomen. Het gevolg kon zijn dat het slachtoffer bijvoorbeeld van school werd gehaald, dat het misbruik en/of geweld stopte of dat de pleger verdween. In andere gevallen werd het slachtoffer niet geloofd en kreeg straf voor dit 'liegen'. Ook wordt gerapporteerd over ouders die zijn gaan klagen bij het schoolhoofd, zonder dat er iets veranderde omdat het schoolhoofd en de pastoor het voor het zeggen hadden in het dorp of in de gemeenschap waar zich dit misbruik voordeed.

Sommige melders geven aan het pas na jaren aan hun ouders, broers of zussen te hebben verteld. In een aantal gevallen wordt daarbij gerapporteerd dat men als volgt reageerde: een broer die hetzelfde had meegemaakt of ouders die kwaad werden en vroegen waarom het slachtoffer dit niet eerder had verteld zodat ze hadden kunnen ingrijpen. Daarnaast gaat het om slachtoffers die na jaren hun ervaringen hebben gemeld aan oud-studiegenoten, een the-

rapeut, ouders, het gezin, familie, het voormalige Hulp & Recht of het Meldpunt.

3.3.2 Voorlopige conclusie van de kwalitatieve analyse

Vergelijkingen van de nieuwe meldingen met de oude geweldmeldingen moeten met enige terughoudendheid worden gemaakt. De context waarbinnen beide soorten meldingen zijn gerapporteerd, verschilt van elkaar. De nieuwe meldingen zijn gerapporteerd in antwoord op een specifieke oproep aan vrouwelijke slachtoffers van misbruik en/of geweld. De oude geweldmeldingen zijn gerapporteerd als reactie op een oproep aan mannelijke én vrouwelijke slachtoffers van seksueel misbruik, en waren als het ware bijvangst in het eerdere onderzoek van de Onderzoekscommissie.

Beide soorten meldingen vertonen op belangrijke onderdelen overeenkomsten. Het beeld over het geweld, al dan niet in combinatie met misbruik, komt grotendeels overeen. Het geweld waarover in beide soorten meldingen wordt gerapporteerd is in de meeste meldingen een combinatie van fysiek en psychisch geweld. De aard van de geweldshandelingen is in beide soorten meldingen vrijwel gelijk. Dit geldt ook voor de frequentie en duur ervan, namelijk herhaald en langer dan een jaar. In beide soorten meldingen rapporteren slachtoffers een vergelijkbare relatie tot de pleger, namelijk een onderwijzer, onderwijzeres of verzorgster die werkzaam is in de Rooms-Katholieke Kerk. Waar het seksueel misbruik van een lichte ernstcategorie betreft worden zowel mannelijke als vrouwelijke plegers genoemd. Bij zwaardere ernstcategorieën van seksueel misbruik zijn dit in hoofdzaak mannelijke plegers. Bij fysiek en met name psychisch geweld worden in beide soorten meldingen veelal vrouwelijke plegers genoemd. In beide soorten meldingen wordt even vaak gerapporteerd dat het misbruik en/of geweld eerder al gemeld is.

Op een aantal onderdelen zijn er summiere verschillen tussen de nieuwe meldingen en de oude geweldmeldingen:

- In beide soorten meldingen heeft het misbruik en/of geweld zich met name in de jaren vijftig en zestig voorgedaan. Verhoudingsgewijs kennen de oude geweldmeldingen echter een groter aantal vrouwelijke slachtoffers dat het misbruik vóór de jaren vijftig heeft ondervonden.
- In het merendeel van beide soorten meldingen is de leeftijd van het slachtoffer waarop het misbruik en/of geweld begon tussen de 6 en 14 jaar oud. Verhoudingsgewijs kennen de oude geweldmeldingen echter een groter aantal vrouwelijke slachtoffers jonger dan 6 jaar.
- Daarnaast valt op dat, hoewel in beide soorten meldingen het misbruik en/of geweld het meest plaatsvond in een onderwijsinstelling, de oude geweldmeldingen en daarbinnen de vrouwelijke slachtoffers verhoudingsge-

- wijs vaker een andere instelling noemen, zoals een kindertehuis of ziekenhuis.
- Waar in de nieuwe meldingen misbruik en/of geweld wordt gerapporteerd over de parochie, wordt daarover niet gerapporteerd in de oude geweldsmeldingen.

3.4 Vergelijking van de analyses

Algemeen beeld van seksueel misbruik en geweld

Om te komen tot een algemeen beeld van seksueel misbruik en fysiek en psychisch geweld tegen minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk worden de resultaten uit de nadere kwantitatieve analyse vergeleken met die uit de kwalitatieve analyse. Omdat beide analyses hun beperkingen kennen en resultaten met terughoudendheid zijn gepresenteerd, geldt dat uiteraard ook voor deze vergelijking.

De belangrijkste bevindingen luiden:

- In de nadere kwantitatieve analyse is sprake van een groter aantal meldingen van ernstig seksueel misbruik dan in de kwalitatieve analyse. In de nadere kwantitatieve analyse wordt penetratie gerapporteerd door 40 procent van de vrouwelijke melders en 23 procent van de vrouwelijke respondenten uit het landelijke survey-onderzoek. In de kwalitatieve analyse wordt in 15 procent van de nieuwe meldingen van en over vrouwelijke slachtoffers gerapporteerd over seksueel misbruik in ernstcategorie 4 of 5.¹⁵
- De leeftijd waarop bij de meeste vrouwelijke slachtoffers het misbruik en/of geweld begon, is in beide analyses tussen de zes en veertien jaar.
- Het misbruik en/of geweld vond grotendeels plaats in de jaren vijftig en zestig.
- De meeste slachtoffers rapporteren ervaringen met misbruik en/of geweld die langer dan een jaar duurden en herhaaldelijk voorkwamen.
- De situaties waarbinnen het misbruik en/of geweld plaatsvond lopen uiteen. Seksueel misbruik lijkt met name gepleegd te zijn in de parochiale en privésfeer. Geweld tegen minderjarige vrouwen is vooral gepleegd in instellingen, zoals kindertehuizen en ziekenhuizen.
- Wanneer sprake was van seksueel misbruik kwam dat in de helft van de gevallen voor in combinatie met één of meerdere vormen van geweld.
- Ernstige vormen van seksueel misbruik zijn in hoofdzaak gepleegd door mannelijke plegers, met name broeders en in een aantal gevallen in de thuisituatie door vader of broer. Bij lichte vormen van seksueel misbruik worden ook vrouwelijke plegers (zusters en nonnen) genoemd.

- Fysiek en met name psychisch geweld werd voornamelijk gepleegd door nonnen en zusters in hun hoedanigheid als onderwijzeres of verzorgster.
- In ongeveer de helft van de gevallen is het misbruik en/of geweld eerder ergens gemeld, maar veelal pas na jaren.

Definitievorming van fysiek en psychisch geweld

Definiëring van het begrip (excessief) geweld is nodig voor de verruiming van de klachten- en compensatieprocedure van de Stichting. Hierna staat een beschrijving aan de hand van wat gemeld is door slachtoffers als fysiek en psychisch geweld.

Waar fysiek geweld wordt genoemd gaat het over: schoppen, slaan met handen of een voorwerp of andere vormen van lichamelijke mishandeling, opgesloten worden, hardhandig voedsel naar binnen geduwd krijgen, geen eten krijgen, braaksel moeten opeten, (langdurig) in de kou of op een koude vloer moeten staan of in een koud bad moeten zitten.

Waar het gaat om psychisch geweld kan dit aan de hand van de meldingen worden omschreven als het op een intimiderende manier benaderd worden, zoals: uitschelden, vernederen, onterecht straffen, achterstellen bij andere kinderen en chantage, bangmakerijen en dreigementen met het geloof, een kille, angstige en dreigende sfeer vol pesterijen, weinig warmte en genegenheid, weinig privacy en het afhouden van contact met vrienden of ouders.

3.5 Beantwoording van onderzoeksvragen 1 en 4

Onderzoeksvraag 1 luidt:

Welke zijn de gegevens en omstandigheden van seksueel misbruik en (excessief) fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen die aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland werden toevertrouwd in de periode van 1945 tot heden?

Seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland in de periode 1945 tot 2012 betrof in minder dan de helft van de bekende gevallen: ernstig seksueel misbruik in hoofdzaak gepleegd door een mannelijke pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Bij lichtere vormen van seksueel misbruik worden ook vrouwelijke plegers werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk genoemd.

Seksueel misbruik ging in de helft van de gevallen gepaard met fysiek en/of psychisch geweld. Wanneer sprake was van geweld, werd dit veelal gepleegd door vrouwelijke religieuzen in hun hoedanigheid als onderwijzeres of verzorgster.

Het merendeel van de vrouwelijke slachtoffers was tussen de zes en veertien jaar toen het seksueel misbruik en/of geweld begon. De meeste ervaringen vonden plaats in de jaren vijftig en zestig, kwamen herhaaldelijk voor en duurden langer dan een jaar.

De situaties waarbinnen het misbruik en/of geweld plaatsvond lopen uiteen. Seksueel misbruik lijkt met name te zijn gepleegd in de parochiale en privé-sfeer. Geweld tegen minderjarige vrouwen lijkt vooral te zijn gepleegd in instellingen, zoals kindertehuizen en ziekenhuizen. In ongeveer de helft van de gevallen is het misbruik en/of geweld eerder ergens gemeld, maar veelal pas na jaren.

Onderzoeksvraag 4 luidt:

Wat is de definitie van excessief fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen?

Op basis van beide analyses kan uitsluitend worden aangegeven welke betekenis slachtoffers toekennen aan het verschijnsel van fysiek en psychisch geweld.

Waar fysiek geweld wordt genoemd, gaat het over: schoppen, slaan met handen of een voorwerp of andere vormen van lichamelijke mishandeling, opgesloten worden, hardhandig voedsel naar binnen geduwd krijgen, geen eten krijgen, braaksel moeten opeten, (langdurig) in de kou of op een koude vloer moeten staan of in een koud bad moeten zitten.

Waar het gaat om psychisch geweld kan dit aan de hand van de meldingen omschreven worden als het op een intimiderende manier benaderd worden, zoals: uitschelden, vernederen, onterecht straffen, achterstellen bij andere kinderen en chantage, bangmakerijen en dreigementen met het geloof, een kille, angstige en dreigende sfeer vol pesterijen, weinig warmte en genegenheid, weinig privacy en het afhouden van contact met vrienden of ouders.

4 MISBRUIK EN GEWELD ALS BESTUURLIJK AANDACHTSPUNT

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op de vraag hoe de besturen van de congregaties zijn omgegaan met seksueel misbruik of geweld in afhankelijkheids- en gehoorzaamheidsrelaties. Daarna volgt een analyse van het bestuurlijk optreden in gevallen waarin ongehuwde moeders (vroegtijdig) afstand deden van pasgeboren baby's. De rapportages van deelonderzoeken die bij ordes, congregaties, één bisdom en enkele andere instanties zijn uitgevoerd, komen verderop in dit hoofdstuk aan de orde. Deze deelonderzoeken vormen een aanvulling op het eerdere archiefonderzoek door de Onderzoekscommissie.

In het archiefonderzoek is weinig tot niets gevonden over individuele gevallen van misbruik of geweld en over de bestuurlijke afwikkeling daarvan. De studie van het bestuurlijke optreden is daarom zeer beperkt. De persoonsdossiers van de leden van de congregaties zijn in het algemeen wel voorhanden. Maar zelden zijn daarin aanwijzingen over seksueel misbruik aangetroffen. Dat gold ook voor geweldsincidenten in gehoorzaamheidsrelaties. De identificatie van de zusters die in de meldingen worden genoemd, was soms vooraf al problematisch. Vaak bestond er onduidelijkheid over de Latijnse namen of werd die Latijnse naam door meerdere zusters binnen de congregatie gedragen.

Na voltooiing van het archiefonderzoek in die congregaties waarover meldingen zijn gedaan, constateert de onderzoeksorganisatie dat in de persoonsdossiers van de vrouwelijke congregaties zelden of nooit verslag is gedaan van klachten over seksueel misbruik en/of geweld. Dit staat in scherp contrast met de aard en de frequentie van gegevens in het eerdere onderzoek van de Onderzoekscommissie naar de archieven van de mannelijke congregaties.

Het onderzoek in 2012 volgt op een eerdere studie van de auteurs van *Ex caritate*. Ook zij hebben in archieven van congregaties geen sporen van mishandeling of misbruik gevonden. 'Daarvoor kunnen verschillende redenen bestaan: dergelijke zaken zijn nimmer gemeld, werden niet opgeschreven of belastende stukken zijn vernietigd of achtergehouden.' Voor hen waren de

‘oud-pupillen zelf’ de belangrijkste bron voor de meldingen van misbruik of van geweld. De meningen van deze oud-pupillen over de zusters lopen uiteen. Velen zijn de zusters dankbaar, maar niet allemaal. Er waren klachten over een harteloos regime en over een pedagogisch klimaat van angst, straf en repressie. Radio- en televisie-uitzendingen in 1982 en 2003 leidden kortstondig tot aandacht voor dit thema en brachten tragische en schrijnende ervaringen in de publiciteit. Daarin kwam niets over de omvang naar voren.¹

Relevant is ook het onderzoek verricht door een commissie in Ierland in 2000 naar de lotgevallen van meer dan duizend slachtoffers van seksueel misbruik op honderden katholieke scholen. Het eindrapport werd in 2009 gepubliceerd. De conclusie van dit rapport was, dat het vooral mannelijke geestelijken waren die seksueel misbruik hebben gepleegd. Het ging om seculiere priesters en om paters en broeders maar ook om mannelijke leken in de instellingen van onderwijs en zorg. Zusters worden in de context van seksueel misbruik zelden genoemd als dader. Wel rapporteerden ex-pupillen fysieke en geestelijke mishandeling door zusters. Volgens het rapport was het regime van de zusters op de meisjesscholen minder bars dan op de jongensinternaten maar kwam in hun instellingen veel emotionele verwaarlozing voor, evenals lijfstraffen, emotionele kilte en vernedering.²

Onderzoek naar de individuele gevallen van seksueel misbruik of geweld in de zustercongregaties heeft niet tot relevante uitkomsten geleid. Een onderzoek onder besturen van congregaties heeft meer opgeleverd. De vragen over hoeveel informatie zij beschikten en hoe zij hebben gereageerd konden indirect worden beantwoord. De omwegen die zijn bewandeld, waren de regels en constituties van congregaties en de verslagen van bestuurlijk beraad of van visitaties die namens de bisschop zijn uitgevoerd:

- De regels en constituties zijn de ideaalbeelden die de stichter van de congregatie voor ogen hebben gestaan.
- De visitatieverslagen zijn een tijdgebonden interpretatie van de werkelijkheid in een bepaalde gemeenschap.

Vanaf het eind van de jaren vijftig is er sprake van een opmerkelijke omslag in het bestuurlijk denken en doen. Dan worden in een moeizame procedure – maar ook met stijgende urgentie – opvattingen van de geestelijke volksgezondheid geïntroduceerd in de congregaties; opvattingen die met een zekere gretigheid worden waargenomen en verbreed.

Hierna worden enkele voorbeelden gegeven van de twee genoemde categorieën: regels en constituties (paragraaf 4.2) en bisschoppelijke visitatieverslagen (paragraaf 4.3). De selectie is gebaseerd op het aantal meldingen over misbruik of sadisme. Aansluitend volgt een beschrijving van de moeizame maar vervolgens ook intensieve introductie van de ‘geestelijke volksgezond-

heid' in de zustercongregaties in Nederland (paragraaf 4.4). Een samenvattend beeld wordt geschetst in paragraaf 4.5. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een analyse van het bestuurlijk optreden rondom afstandsbaby's (paragraaf 4.6).

4.2 Regels en constituties

Het zijn vooral de documenten zelf, de regels en de constituties, die enig inzicht verschaffen in de bestuurlijke werkwijze van een viertal congregaties. Deze congregaties zijn geselecteerd aan de hand van – een overigens beperkt aantal – meldingen. Hierna volgen twee verhandelingen over regels en twee beschrijvingen van interne kritiek in congregaties. Regels zijn per definitie algemeen van aard en tonen soms ideaalbeelden. Ze laten zien, dat er situaties zijn voorzien en beoordeeld, die later aanleiding zijn geweest tot een melding. De beschrijvingen van interne kritiek geven een indruk van de inhoud en reikwijdte van deze beoordeling.

Zusters van De Voorzienigheid

De zusters van De Voorzienigheid zijn in de afgelopen decennia sporadisch in wetenschappelijk onderzoek en in de media naar voren gekomen, waarbij een negatieve kant van hun werk de overhand lijkt te nemen. In 1994 publiceerde de journalist Gerard van Westerloo het biografisch getinte boek *Roosje*, over zijn moeder die van 1910 tot 1922 bij de zusters woonde, in het weeshuis De Voorzienigheid in Noordwijkerhout. Haar jeugd en het vooroorlogse verblijf in het weeshuis houdt de zoon kritisch tegen het licht. In het boek staan veel algemene beschuldigingen richting de zusters. Soortgelijke klachten zijn ook te vinden in de acht meldingen, die in het kader van dit onderzoek zijn gedaan. Zo ook in de reacties op het boek *Liefdewerk* (2002) van Annelies van Heijst. De opvoeding en behandeling van de (wees-)kinderen door de zusters werden gekarakteriseerd als harteloos en liefdeloos. Deze reacties zijn in de Engelstalige versie *Models of Charitable Care* (2008) opgenomen. Al deze reacties en een archiefonderzoek maken het mogelijk om normen en voorschriften aan de praktijk te spiegelen.

In de jaren vijftig van de negentiende eeuw stelde de Haarlemse bisschop F.J. van Vree regels en constituties op voor een bisschoppelijke congregatie. Hierin is een spanning te constateren tussen enerzijds het behoud van emotionele en lichamelijke afstand ten opzichte van de kinderen en anderzijds de omgang met hen vanuit een liefdevolle benadering.³ De voorschriften voor de opvoeding van de kinderen stammen uit dezelfde tijd als deze regels en constituties. De zorgvisie van de zusters en de regels voor omgang tussen de kinde-

ren onderling waren gebaseerd op het zo veel mogelijk vermijden van lichamelijk contact om zedigheid te bevorderen en de gelegenheid tot zonde te voorkomen. In de lichamelijke verzorging van de kinderen moesten de zusters oppassen om geen behagen te scheppen in het helpen met aankleden, wassen of haren kammen. Kinderen mochten elkaar niet helpen met aankleden. Zusters moesten de kleding en bezittingen van de kinderen controleren op 'geheime brieven'.

De voorschriften over het straffen van kinderen laten zien dat deze erop gericht waren fysieke straffen te beperken tot het minimum. De zusters mogen de kinderen niet ruw of vernederend toespreken, niet isoleren en niet in het donker opsluiten. Ze mochten niet uitvallen tegen de kinderen. De meldingen doen vermoeden, dat dit echter wel gebeurde.

De regels verwijzen uitdrukkelijk naar het vermijden van bijzondere vriendschappen, zowel tussen zusters onderling als met kinderen en hulpbehoevenden. Niemand zou mogen worden voorgetrokken. Het was de taak van de oversten om te waken over de zusters wanneer zij in contact kwamen met mannen, want zo zijn al veel roepingen verloren gegaan. Zusters van de bewaarscholen mogen ook niet te hartelijk zijn met de kleintjes en dan vooral niet met de jongens. De omgang met meisjes lijkt voor de zusters in dat opzicht een stuk minder gecompliceerd (lichamelijk, geestelijk) dan met jongens en mannen. Er zijn strikte regels voor de omgang met kinderen, maar er wordt gewaarschuwd voor een té hartelijke omgang met jongens. Met enig voorbehoud kan worden geconcludeerd dat men in de verzorging en opvoeding van minderjarige meisjes door zusters geen seksuele gevaren zag.⁴

Dat het verbod op bijzondere vriendschappen en bijzondere liefde voor bepaalde kinderen zo nadrukkelijk is opgenomen in de regels van de congregatie, kan wijzen op een zekere willekeur in de behandeling van bepaalde kinderen door zusters. Impliciet wordt gewaarschuwd voor de bijzondere liefde voor één kind. Want het is de zuster niet toegestaan om een voorliefde te krijgen of te hebben voor één kind. Bijzondere vriendschappen met kinderen moeten altijd worden vermeden. Het is niet geheel duidelijk of met de term 'bijzondere vriendschappen' hetzelfde wordt bedoeld als in de archiefstukken over mannelijke religieuzen, waarbij het gaat om homoseksuele relaties tussen paters en broeders onderling of met hun pupillen.

Heemstede

In het archief van de congregatie in Heemstede is een publicatie voorhanden, die werd gebruikt in het noviciaat van de zusters: *Wenken voor de wellevendheid voor vrouwelijke religieuzen* (1953). Het boekje is uitgegeven door de zusters van Tilburg.⁵ Het bevat een hoofdstuk 'Wenken voor de zusters die bij de jeugd werkzaam zijn, zieken verplegen of hulpbehoevende en bejaarde per-

sonen verzorgen'. Zij moeten 'toonbeelden van beleefdheid' zijn, vriendelijk en behulpzaam zonder opdringerig te worden. Belangrijk was de vermaning, dat de zusters de gebreken van kinderen nooit in het openbaar zouden behandelen of hen publiekelijk zouden terechtwijzen, tenzij het niet anders kon. Vooral bij oudere kinderen was 'liefdevolle tact' een grote deugd.

Op basis van de meldingen en berichten in de media lijken ideaal en werkelijkheid in deze congregatie soms lijnrecht tegenover elkaar te staan. Uit het archiefonderzoek kon niet worden vastgesteld of er sprake was van seksueel misbruik van of fysiek geweld tegen minderjarige meisjes door de zusters. Ofschoon de regels en constituties een redelijk goed beeld geven van de idealen en normen die richtinggevend waren voor de zusters in hun omgang met kinderen, bleek het na een studie van de archiefstukken niet doenlijk om relevante conclusies te trekken over de dagelijkse praktijk.

Franciscanessen van Oirschot

Archiefonderzoek naar de congregatie van de franciscanessen van Oirschot – waarover vijf meldingen zijn binnengekomen – toont aan dat de regels en constituties vooral het contemplatieve karakter benadrukken. Waar het gaat over de opvoeding en omgang met meisjes binnen de congregatie, zijn er nauwelijks of geen verwijzingen te vinden naar de onderwijstaken. Vaker wordt gesteld, dat zusters die niet bestemd zijn voor het onderwijs van interne leerlingen, zich verre van de meisjes moeten houden. Dit had vooral betrekking op de omgang tussen zusters onderling: zusters moeten elkaar niet berispen in het bijzijn van de leerlingen. Deze regel is enerzijds bedoeld om te vermijden de meisjes een slecht voorbeeld te geven en anderzijds om hun geen angst aan te jagen voor het kloosterleven. De relatie tussen zusters onderling is prominenter beschreven in de regels dan de benadering van meisjes in het onderwijs en de opvoeding.

In het archief zijn enkele brieven, notities en een circulaire over het onderwerp seksualiteit aangetroffen. Deze zijn echter door de afwezigheid van specifieke voorschriften en regels niet goed aan elkaar te koppelen. Bovendien hebben de stukken óf betrekking op de zusters onderling ('bijzondere vriendschappen' of groepsvorming) óf op individuele leerlingen óf op leerlingen onderling. In het geval van seksuele problemen van (individuele) zusters is een verklaring vooral gezocht in psychische problemen. In de bisschoppelijke visitatieverslagen kwamen deze problemen ook aan de orde. Dit is de enige archiefbron die enige aanknopingspunten bood voor het huidige onderzoek. In verslagen en notulen van bestuursvergaderingen werd geen melding gemaakt van interne spanningen.

Ursulinen

De van oorsprong Franse congregatie van de ursulinen speelde een belangrijke rol in het onderwijs en had een goede naam, zowel in het binnenland als over de grenzen. Een interessante bron over hun opvoedingsbeginselen vormt een geschrift uit de jaren vijftig, 'Jeugd op het pensioonaat', waarin allerlei karaktereigenschappen van meisjes worden behandeld en waarin adviezen worden gegeven hoe daarmee om te gaan.⁶ Daaruit blijkt een voorzichtigheid in opvattingen die niet afweek van wat elders in de pedagogiek werd bepleit. Enkele voorbeelden uit dit geschrift:

- Verlegen kinderen: de opvoedster mag kinderen nimmer bespotten of belachelijk maken.
- Roddelende kinderen: daartegen moet zonder pardon worden opgetreden.
- Moeite met leren: probeer het kind plichtsbefes bij te brengen. Daarin vindt het compensatie.
- Dominante kinderen ('geboren leidster'): zij kunnen een groep zowel ten goede als ten kwade beïnvloeden. Probeer deze kinderen te richten op de goede waarden in het leven.
- Meisjes met 'ontwakende problemen': geef daar op een wijze en bescheiden manier leiding aan.
- Vrome meisjes: als een kind daar een speciale aanleg toe heeft, laat dan de Goddelijke leiding haar werk doen en dwing het kind niet in een bepaalde richting. Dat geldt ook als een kind het klooster in wil. Wees daar voorzichtig mee, want kinderen zijn eendagsvliegen.
- Betweterige en eigengereide kinderen: spot en ironie is het beste wapen.
- Overgevoelige en tobberige kinderen: met zorg en bezorgdheid omringen en vooral opgewekt zijn tegenover deze kinderen.
- Onbeminde kinderen: voorkom dat het kind geïsoleerd raakt.
- Begaafde kinderen: sterke en krachtige leiding is noodzakelijk om het kind te leren bestand te zijn tegen jaloezie en vijandigheid.
- Opstandige en onbeheerste kinderen: zie veel door de vingers, maar pak grote vergrijpen wel aan.
- Gesloten kinderen: geef een kind warmte en troost.

4.3 Visitatieverslagen

Om inzicht te krijgen in het interne klimaat binnen een congregatie en in de behandeling van klachten zijn de zogeheten visitatieverslagen van belang. Visitaties werden periodiek uitgevoerd door een mannelijke geestelijke. Bij bisschoppelijke congregaties was de bisschop opdrachtgever; congregaties naar pauselijk recht kenden een apostolisch visitator. Hierna staat een selectie van

kritische passages waarin de visitorator niet alleen analyseerde maar ook min of meer concrete suggesties deed voor oplossing of verbetering.

Aartsbisdom Utrecht

In het archief van het aartsbisdom Utrecht bevinden zich visitatieverslagen over vestigingen van broeder- en zustercongregaties. Ze stammen uit de periode 1920-1968 en zijn voor een deel volgens een vast format opgesteld. In 1959 werden de kloostervisitaties in het aartsbisdom drastisch gereorganiseerd en gecoördineerd. Zij werden uitgevoerd door speciaal aangestelde visitoratoren, vaak pastoors, al dan niet emeritus. Deze verslagen bevatten – een enkele uitzondering daargelaten – géén notities die voor het huidige onderzoek relevant zijn. Zo is er niets te vinden over de aartsbisschoppelijke visitaties van de jeugdinstelling Harreveld in 1955 en 1964.⁷ In de verslagen over vrouwelijke religieuzen is wel geregeld sprake van ‘moeilijke zusters’ in huis. Expliciet is het verslag van 22 mei 1967 over de vestiging en het internaat van de fraters van Utrecht in Zeist. Hierin wordt wel gesignaleerd dat een leidinggevende op seks is gericht, met de jongens op kamp gaat, overmatig en op vulgaire wijze voorlichting geeft: er zijn ‘spiernaakt-foto’s [...] van jongens die op het kamp zijn genomen’. Het gaat over een mannelijke congregatie en over een mannelijke leidinggevende.

Franciscanessen

Het visitatieverslag van 30 juni 1953 over de gemeenschap van de franciscanessen (Bennebroek) in Leeuwarden vermeldt een beschuldiging van een zuster tegen twee anderen wegens een lesbische relatie. Een valse beschuldiging, volgens de visitorator. Bij het verslag zijn brieven van de aanklaagster en andere stukken.⁸ In een andere archiefcollectie blijkt dat sommige dossiers over de uittrekking van zusters (franciscanessen van Denekamp) verwijzen naar problemen met lesbische zusters. Een zuster werd in 1954 uit de congregatie gezet wegens een ‘te vrije’ omgang met ‘meerdere meisjes en enkele leken’ in een ziekenhuis. Zij ‘ging te ver in haar vrijheid en betrekkingen met de meisjes’. Een andere zuster trad in 1955 uit wegens ‘bijzondere vriendschap’ en hechting ‘bij voorkeur aan jongere medezusters’. In 1959 schreef de provinciale overste bij de dispensatieaanvraag dat zij ‘werkzaam [was] in de opvoeding der kinderen’ en dat zij er meermaals op was gewezen dat zij te streng was.

Belangwekkend is een notitie van de visitorator, de karmeliet M. Gemmeke o.carm., over de congregatie van de franciscanessen van Bennebroek uit december 1966. Hierin merkte hij op dat de zusters te onzelfstandig worden gehouden. Bij de oversten mankeerde het nogal eens aan de juiste inzichten. ‘Het is opvallend dat de oversten zo vaak slaappillen, sedatieven e.d. verstrekken.’ De laatste jaren hebben ‘verschillende serieuze suicide-pogingen’ plaatsgevonden.

den en nogal wat zusters staan onder psychiatrische of doktersbehandeling ‘terwijl deze klachten eigenlijk voortspuiten uit een gevoel van onbehagen, onzekerheid, angst’.⁹ Het jaartal van het verslag – 1966 – is relevant. In die periode werd in de overkoepelende organisatie van vrouwelijke congregaties het onderwerp van de ‘geestelijke volksgezondheid’ volop bediscussieerd. Psychologie werd een relevant onderwerp in de beschouwingen over de kloostergeest.

Eenzelfde accent kan men terugvinden in de visitatieverslagen uit 1963 en 1965 over de congregatie van de franciscanessen van Oirschot in het archief van het bisdom Den Bosch. Over het algemeen is het oordeel van de visitor, pater Hubertus o. f. m. cap., positief en schrijft deze pater van de minderbroeders kapucijnen aan de bisschop dat er sprake is van een goede onderlinge sfeer en liefde tussen de zusters. Wanneer er moeilijkheden zijn, wijt hij dit – zonder in details te treden – aan de aanwezigheid van ‘psychisch zwakke’, ‘psychisch gestoorde’, ‘hysterische’ of ‘kindse’ zusters met een ‘zwak verstand’. In een enkel geval wordt iets dieper op deze ‘psychische gevallen’ ingegaan.¹⁰

Zusters van het Arme Kind Jezus

Over de Zusters van het Arme Kind Jezus (p.i.j.) heeft de onderzoeksorganisatie zes meldingen ontvangen. Daarom is onderzoek gedaan in het archief van de congregatie. Vier van de zes meldingen gaan over het kindertehuis ‘de Steenen Trappen’ in Roermond. De andere vestigingen van de congregatie – Slagharen en Loreto – werden slechts één keer genoemd.

Citaat uit een visitatieverslag van het kindertehuis ‘de Steenen Trappen’ uit 1952: ‘Er ontbreekt voor een groot deel de geest van onderlinge liefde. Er is volgens mijn inzicht bij velen een egoïstische instelling; een tamelijk sterk volgen van eigen inzicht, een behartiging van ’t eigen belang. [...] Een en ander is misschien te wijten aan ’t bijkomen van moeilijke zusters in de laatste jaren op de Trap.’¹¹ De visitor bepleitte ingrijpende maatregelen.

Het is moeilijk om een beeld te krijgen van de opvoedingspraktijken van de zusters in de jaren na de Tweede Wereldoorlog. Dat slaan een gebruikelijke straf was voor gedrag dat als ernstig beoordeeld werd, blijkt uit *Ex caritate*. Hierin staat dat een meisje dat ervan verdacht werd een brandje te hebben gesticht, zwaar werd toegetakeld door de zuster-directrice van het kindertehuis in de Boschstraat in Maastricht.¹² Toch was dit niet een opvoedingspraktijk die officieel werd aanbevolen. Een voorbeeld van bezinning op en discussie over methoden van onderwijs en opvoeding waren de zogeheten schoolconferenties. Zij werden na de oorlog tweejaarlijks gehouden in de congregatie van de zusters van het Arme Kind Jezus en waren bedoeld om de tientallen zusters, die sleutelposities innamen in de kindertehuizen of de scholen, bewust te doen zijn van de effecten van hun pedagogisch werk. Opvallend is dat in vrijwel alle lezingen warmte en empathie voor de kinderen werd bepleit. Straffen

was weliswaar onvermijdelijk, maar de opvoedsters moesten daarin terughoudend zijn. Altijd moest er een pedagogisch doel mee zijn gediend en straffen mocht nooit uit woede, wraakzucht of drift. Een moeilijk te beantwoorden vraag blijft in hoeverre de opvoedingsidealen die tijdens de schoolconferenties werden geuit strookten met gangbare opvattingen in de Nederlandse samenleving van de jaren vijftig. Vermoedelijk zullen die niet heel ver uiteen hebben gelopen.

Belangrijker is echter de vraag hoe theorie en praktijk zich tot elkaar verhielden. In het geval van zusters van het Arme Kind Jezus is het interessant om te weten of deze lezingen juist werden gehouden omdat het bekend was dat de dagelijkse opvoedingspraktijk er bepaald anders uitzag dan in theorie werd voorgestaan. Een aanwijzing hiervoor was de opmerking van de moeder-provinciaal tijdens een schoolvergadering in 1952 die erover klaagde dat nogal wat zusters er – ook naar buiten toe – blijk van gaven dat er onderling te weinig liefde is. In datzelfde jaar klaagde de visitator van het opvoedingstehuis van de congregatie de Steenen Trappen in Roermond dat daar nogal wat zusters met moeilijkheden waren gevestigd. ‘Er ontbreekt voor een groot deel de geest van onderlinge liefde. Er is volgens mijn inzicht, een behartiging van ’t eigen belang.’ Als de liefde er onderling al niet was, hoe kon dan worden verwacht dat die wel werd geuit tegenover de kinderen die aan hun zorgen werden toevertrouwd?

In 1967 gaf een zuster als een van de motieven om uit treden aan dat het niveau van de leidsters in de kindertehuizen bedroevend was. Zij telde wel 23 incompetent leidsters.¹³

Het is speculeren wat de congregatie beoogde met de organisatie van deze studiedagen. In ieder geval lijkt het erop dat de nadruk op de wenselijkheid van de zachte kanten van de opvoeding werd ingegeven door het inzicht dat de dagelijkse praktijk vaak behoorlijk rauw was.

4.4 Belangstelling voor ‘geestelijke volksgezondheid’

Veel van de hiervóór gepresenteerde gegevens kunnen in samenhang worden gebracht aan de hand van een studie van de collectieve en opmerkelijke belangstelling binnen de congregaties voor ‘geestelijke volksgezondheid’ in de jaren zestig. De term ‘geestelijke volksgezondheid’ is in Nederland vooral na de Tweede Wereldoorlog bekend geworden als de Nederlandse variant van de Amerikaanse ‘mental hygiene’.

In het bestuur van de Nederlandse Rooms-Katholieke Kerk was men zich er al langer van bewust, dat er vaak géén aandacht werd geschonken aan de psychologische kant van de persoon die intrad in een klooster. Deze kant van

de novice werd niet goed onderzocht en er was weinig of geen controle op de geestesgesteldheid van de kandidaten. Een aanwijzing daarvoor is een brief van de officiaal van het aartsbisdom Utrecht, F. van de Loo. Op 4 december 1935 schreef hij aan de apostolisch vicaris over een nieuwe constitutie van de congregatie van de zusters van de Heilige Joseph aan de Vlasakkers te Amersfoort, en over de beoordeling daarvan door de aartsbisschop. Van de Loo had een eigen bestuurlijke verantwoordelijkheid voor deze congregatie. Hij benadrukte het voorschrift, dat een medisch onderzoek moest worden uitgevoerd onder nieuwe kandidaten vóór de intrede in het klooster en wel 'door een ervaren, onpartijdige en niet-belanghebbende medicus', die door de algemeen-overste met zorg moet worden gekozen. 'Vooral een psychiatrisch onderzoek zal nog al eens gewenscht zijn: zooals het nu gaat, loopen er heel wat nerveuze en overspannen geprofeste Zusters rond, die een last zijn voor haar medezusters en niet zelden een ergernis voor haar omgeving: waren deze vóór haar professie eens ter dege door een ervaren zenuwarts onderzocht, dan zouden de meesten harer wellicht niet toegelaten zijn tot de professie en zoo aan 't klooster veel last en onaangenaamheden bespaard zijn gebleven.'¹⁴

Kort tevoren schreef de overste van de congregatie – die gespecialiseerd was in de verzorging van 'arm bedeelde personen' en in de ziekenverpleging – een brief aan dr. H.J. Schim van der Loef, geneesheer-directeur van het Sint Anna Gesticht te Venray. Zij vroeg om een ontwerp op te stellen waarin de gezondheidstoestand van de kandidaten voor het klooster (tijdelijke en eeuwige professie) volgens 'redelijke eischen' kan worden onderzocht.¹⁵ Het leek een antwoord op een beoordeling van of namens de aartsbisschop, waarvan de tekst niet in het archief kon worden aangetroffen.

Het onderwerp van de psychische gesteldheid van kloosterlingen bleef op de agenda. Of juist gezegd, kwam er na de Tweede Wereldoorlog met een grotere urgentie op terug. In de jaren vijftig raakte men in kerkelijke kring steeds meer overtuigd van de noodzaak tot aanpassing en vernieuwing van het vrouwelijke kloosterleven als gevolg van structurele problemen. Daarbij speelden factoren mee als de terugloop in de aanmelding van nieuwe leden, het stijgende aantal uittredingen, de overdracht van het werk in de instellingen van onderwijs en zorg van actieve religieuzen naar professionele leken en ook een diffuse, moeilijk te grijpen onvrede binnen de congregaties. De toename van psychische klachten en probleemgevallen onder de vrouwelijke religieuzen zagen sommigen als een indicator van deze problematiek.

Initiatieven en discussie vonden weerklank in een overkoepelend contact tussen leidinggevendenden van diverse zustercongregaties. Die overkoepeling kreeg in 1956 een vaste vorm in de Stichting Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen, kortweg SNVR. Maar al in de aanloopfase daarvan, in december 1952, legde de overste van de zusters van het Allerheiligst Hart van Jezus aan de

‘Commissie tot bestudering van Religieuze Problemen’ een vraag voor. Wat was toch de oorzaak van de ‘overspanning der religieuzen’ en hoe kon die worden genezen? Ook vroeg zij om een opgave van psychiaters die ‘van hogehand’ waren goedgekeurd.¹⁶ Het ging hier kennelijk niet om een uitzonderlijke vraag: de brief – een antwoord erop is niet aangetroffen – kwam terecht in een dossier met stukken over de voorbereiding van een cursus voor novicenmeesteressen. Dit schrijven bewijst dat de ‘psychologisering’ van problemen in het klooster ook gold voor de vrouwelijke religieuzen.¹⁷

De zorgen over de psychische problematiek van vrouwelijke religieuzen en de ‘neurotiserende’ werking van het ouderwetse kloosterleven vormen een rode draad die tot in de jaren zeventig goed te volgen is. Spoedig na de officiële oprichting van de SNVR sprak het dagelijks bestuur in 1957 over de instelling van een commissie ter ‘bestudering van enkele vragen en problemen met betrekking tot psychisch gestoorde religieuzen’. Het secretariaat zou een lijst van potentiële leden opstellen.¹⁸ Dat nam zijn tijd: directeur Smeets stuurde pas een halfjaar later een dergelijke lijst rond voor commentaar. De lijst was opgesteld door de psycholoog en jezuïet Paul Ellerbeck s.j. De beoogde commissie werd evenwel niet ingesteld. Wel besloot het dagelijks bestuur in september 1958 nog eens de ‘psychiatrische behandeling van psychisch gestoorde zusters’ met spoed in behandeling te nemen, maar een vervolg daarop ontbreekt.¹⁹

In een toespraak bij de opening van de SNVR-cursus voor oversten van diverse zusterhuizen in 1959, vroeg kardinaal Alfrink (aartsbisschop van Utrecht) institutionele aandacht voor ‘zusters die op een of andere manier in de knoop zijn geraakt’ en die voor problemen zorgden.²⁰ Stukken uit de jaren daarna die met deze cursus samenhangen, laten eveneens zien dat de psychische problemen niet van de agenda waren verdwenen en dat de leidinggevendenden in de zustercongregaties die als ernstig ervoeren. Meermalen drongen deelneemsters en bestuurders in 1960 en 1961 erop aan dat de cursus zou ingaan op de behandeling van deze problemen. Op discussiebijeenkomsten vroeg men zich af hoe te ‘staan tegenover geestelijke afwijkingen als hysteric, scrupuleusheid e.d.’ Vanwege het toenemend aantal ‘moeilijke’ zusters vroeg men om lessen psychologie (ook die van de jeugd) en kennis van ‘de meest voorkomende afwijkingen, zowel neuroses als psychopathieën’.

Het dagelijks bestuur van de SNVR voelde weinig voor dat soort voorlichting aan de oversten, maar besepte tegelijk ‘dat er behoefte bestaat aan deskundigen die niet alleen psychiatrisch geschoold zijn maar ook begrip hebben van het religieuze leven’. Nodig was eigenlijk ‘een kloosterling-psychiater’, of liever nog een team van deze aard om moeilijke gevallen te behandelen.²¹ Uit het veld bleef men echter aandringen. Toen een overste in februari 1962 opnieuw voorstelde enkele lessen door een psychiater aan het cursusprogramma toe te voegen (met een voorkeur voor de psychiater Anna Terruwe: een vrouw voor

vrouwen), antwoordde secretaris Smeets dat het bestuur vooral huiverig was voor 'het gebruik dat oversten van dergelijke lessen zouden maken' zonder te beschikken over voldoende achtergrondkennis.²²

Het ging in het voorgaande nadrukkelijk om problemen tussen zusters in de onderlinge verhoudingen binnen het klooster. Tijdens de cursus voor internaatsleidsters en surveillantanten kwamen nauwelijks problemen aan de orde die te maken hadden met de specifieke werksituatie met kinderen of jongeren, zo blijkt uit de bewaarde syllabi van 1962 en 1963. Een enkele keer (1962) werd tijdens de discussie een opmerking gemaakt over 'sentimentele liefde'. Dit zou noodlottig zijn in de opvoeding, want volgens een van de deelneemsters berustte die 'op gevoel, ze is ongeregeld; het kind heeft hier de leiding. Men geeft geen liefde door, doch prikkelt slechts de ongeregelde liefdesdrift'. Anderen vonden dat daar wel erg nadrukkelijk en vaak tegen werd gewaarschuwd. Echt uit den boze achtte men 'heerszucht', die de opvoeding tot 'dressuur' maakte en in strijd was met echte opvoedingsliefde. In 1964 stond 'het verschijnsel vriendschap in de puberteit' op het programma van de cursus.²³

Inmiddels was wel duidelijk geworden dat de problemen in de vrouwenkloosters meer aandacht trokken. Dit blijkt in het najaar van 1962 uit de keuze voor het thema van het SNVR-congres op kasteel Bouvigne, gecombineerd met de jaarlijkse vergadering van het algemeen bestuur: 'Maagdelijkheid en celibaat'. Dit thema was aangedragen door het secretariaat van de SNVR en door het bestuur overgenomen. Het zal geen toeval zijn, dat een subthema luidde: 'De typisch eigen problemen en moeilijkheden van het celibaat van de vrouw, de etappen in het vrouwelijke celibaat, gevaren en oplossingen', te behandelen 'door psycholoog of psychologe'.²⁴ Interessant zijn de lezingen die hier werden verzorgd door de redemptorist C.A.J. van Ouwerkerk o.s.s.r. en de jezuïet P. Ellerbeck.

Pater Van Ouwerkerk sprak over de 'Christelijke beleving der maagdelijkheid' en liet daarbij kritische geluiden horen. Het ethos van de maagdelijke mens was volgens hem gekarakteriseerd en gekleurd door de houding tegenover huwelijk en seksualiteit. Alleen 'een juiste kijk op sexualiteit maakt het mogelijk vast te stellen wat kuisheid, zuiverheid is'. Maagdelijkheid moest niet alleen negatief, maar ook positief ervaren worden onder 'aanvaarding der sexuele geaardheid'. Enkele vragen die hij ter discussie voorlegde waren: 'Komen de opvattingen omtrent "particuliere vriendschap" niet voort uit een niet-christelijke idee omtrent de onthechting?' en: 'Komt de uitgebreide casuïstiek in sommige kloosterregels omtrent de zedigheid niet voort uit nadruk op de sexuele betekenis van al het lichamelijke, die het lichaam niet heeft?' Pater Ellerbeck stelde dat alleen zelfstandige en vrije personen een goede 'beleving van de lichamelijkheid' kenden die vriendschap niet uitsloot; zij konden de maagdelijkheid op de juiste wijze beleven in hun verhouding tot God.

‘Affectieve onrijpheid of misvorming’ vormden hier een gevaar. Ook hij stelde de vraag: ‘Ziet u in de z.g. bijzondere vriendschap ook een positieve kant? Hoe moet de overste er tegenover staan?’²⁵

Het lijkt erop dat de lezingen op het congres de behoefte aan deskundige informatie onder bestuurders en opleiders van vrouwelijke congregaties alleen maar aanwakkerden. Opnieuw kwam uit kringen van deelnemers aan de overstencursus een verzoek tot het organiseren van een cursus ‘psychologie voor religieuzen’, bijvoorbeeld te geven door pater Ellerbeck. Daaraan bestond dringend behoefte. Een overste voegde er in een postscriptum aan toe, dat een cursus over de psychologie van de vrouw aan biechtvaders ook wel besteed zou zijn.²⁶ Dat veel van de psychische problemen samenhangen met seksuele moeilijkheden was hen wel duidelijk en het werd nog eens onderstreept door wat zij hadden gehoord van de marist pater Eduard Pisters. Deze had in zijn lessen over toelatingseisen uitvoerig aandacht besteed aan een recente algemene instructie van de Romeinse congregatie voor de religieuzen (2 februari 1961). Deze was uitgegeven naar aanleiding van het toenemende aantal uittredingen en dispensaties, waarvoor ‘moeilijkheden met de kuisheid’ een van de redenen was. De Romeinse congregatie drong daarom aan op meer zorg bij de selectie van kandidaten.

Pater Pisters stelde dat de deugd van de kuisheid tot het bewijs van echte roeping behoorde. Kandidaten moesten daarom weten wat het celibaat inhield en zij die dat vermoedelijk niet aankonden, hoe uitstekend overigens ook, moesten niet worden toegelaten. Dat gold voor wie veelvuldig tegen de kuisheid zondigde, ‘wilszwak’ was of ‘een al te sterke neiging tot het seksuele’ vertoonde. En wie ‘met zichzelf’ zondigde moest alleen worden toegelaten tot het noviciaat wanneer er een reëel uitzicht op verbetering was. Bij de lichtste twijfel gold dat alles nog sterker voor de eeuwige professie. ‘Wanneer een novice of tijdelijk geprofeste met een ander zwaar zondigt, moet hij [!] uit het klooster worden verwijderd of [...] worden weggezonden. Men mag niet tot de geloften toelaten mensen met homo-seksuele of pederastische neigingen.’

Speciaal onderzoek was nodig naar degenen die nog niet daadwerkelijk hadden gezondigd, maar ‘een ziekelijke of abnormale aanleg tonen en een sterk erotisch karakter hebben’, zodat het celibaat ‘een voortdurende daad van heldenmoed en een pijnlijk martelaarschap zou eisen’. Dit op te sporen was vooral een taak van de novicenmeesteres, want in de biecht zou het minder snel aan de orde komen. Tevens moest men letten op kandidaten met tekenen van ‘neurose of zielsziekte’ van allerhande slag of met obsessies. Die moesten door een psychiater bekeken worden op geschiktheid.²⁷ In de cursus voor novicenmeesteressen werden in 1960 lessen van de psycholoog Ellerbeck opgenomen; in 1963 doceerde de jezuïet R. Hostie er over ‘het opvangen van moeilijkheden bij religieuzen’ en besteedde hij aandacht aan een gevoelig on-

derwerp, 'de affectieve en sexuele ontplooiing van de religieuze'.²⁸

De verhoogde belangstelling voor de psychische problemen van religieuzen beperkte zich tot dan toe vooral tot de individuele gevallen. Nu rees de gedachte dat achter die problemen structuurfouten in de inrichting van het kloosterleven schuilgingen. Daarmee kwam de zaak in een ander en voor de congregatiebesturen riskant licht te staan. Uit het verslag van een contactdag in 1963 voor novicenmeesteressen (waar meestal ook de algemene of provinciale oversten aanwezig waren) blijkt dat er pogingen in het werk werden gesteld de besturen van de congregaties daarvan te overtuigen. De leiding van deze dag was – zoals vaker in SNVR-verband – in handen van mannen, een priester en twee leken: de bekende rector H. Bless, de psychiater M. Vaessen en de jurist L. C. Baas (voorzitter van de Katholieke Actie en lid van de commissie Pastoraal en Psychohygiëne van het Instituut voor Psychische Hygiëne).²⁹

Ook op deze bijeenkomst ging het vooral om de kloostersituatie. Opmerkelijk waren enkele uitspraken van Baas: 'Ik dacht dat de zusters in de verpleging en op de scholen volop affectief zijn, maar in de kloosters niet. Er zijn toch keiharde feiten: van de vrouwelijke religieuzen zijn er tien procent neurotisch gestoord. Hier heeft de affectiviteit geen weg gekregen.' Volgens hem waren de psychiaters 'toch wel geschrokken van dit hoge percentage'. Het was duidelijk dat de neurose in een gesloten gemeenschap meer kans kreeg dan daarbuiten: het kloosterleven vertoonde 'een neurotische structuur'. Er zat een crisis aan te komen, maar een waaruit 'gezondheid geboren kan worden. Ik zou u willen brengen tot de aanvaarding van de crisis-toestand.' De oplossing was een grotere pluriformiteit die tot een harmonischer ontwikkeling van de affectiviteit zou leiden. Dat de aanwezige religieuzen dat niet zonder meer slikten, bleek bij de nabespreking 'zonder de heren': men meende dat de 'oorzaak van gestoorde affectiviteit meestal in de jeugd lag en niet in het klooster'.³⁰

Het dagelijks bestuur van de SNVR – dat bestond uit oversten van vrouwencongregaties – deelde aanvankelijk de reserves tegen een benadering die de oorzaken van de psychische problematiek bij het klooster legde. Tegelijkertijd achtte men aandacht voor de afzonderlijke 'moeilijke gevallen' nodig. In hetzelfde jaar 1963 stonden – op verzoek – lessen van Ellerbeck over 'het opvangen van zusters in moeilijkheden' op het programma van een SNVR-cursus; niet de cursus voor huisoversten, maar die voor novicenmeesteressen. In deze lessen – die trouwens niet speciaal waren afgestemd op het noviciaat – trachtte de docent de psychische problematiek eerst in een algemeen menselijke en vervolgens in een religieuze context te plaatsen, om zo inzicht te bieden in wat de religieuze oversten wél en vooral ook wat ze níet konden doen. Hij ging daarbij uit van het klassieke onderscheid tussen psychose en neurose en legde de nadruk op de laatste; psychosen vroegen immers zonder meer om een des-

kundige behandeling. Hoewel hij 'sexuele onrijpheid' aanwees als een van de factoren voor de ontwikkeling van een neurotische persoonlijkheid, werd er feitelijk niet meer aangestipt dan masturbatie en 'dweperigheid'. In de laatste les ging het over de invloed van angst op het ontstaan van een 'verdringingsneurose'. Die angst kon van algemene of specifieke aard zijn, in het laatste geval bijvoorbeeld 'voor eigen agressieve of sexuele neigingen'. De overste kon door begrip helpen tot aanvaarding en uiteindelijk verbetering te komen.

Zijn aandeel aan de cursus sloot Ellerbeck af met een pleidooi dat duidelijk voor anderen dan alleen novicenmeesteressen was bedoeld. Hij stelde voor een dienst op te richten 'voor geestelijke gezondheid voor religieuzen', die zowel curatief als preventief moest werken. Naast een 'sanatorium (geen gekkenhuis)' voor psychotici kon er ook iets ambulants worden ingericht voor neurotici: 'de meeste religieuzen met moeilijkheden lijden immers aan neurotische verschijnselen'. Hij achtte dat een taak voor de SNVR. Het zou nog beter zijn wanneer daar 'gespecialiseerde religieuzen' konden worden ingezet. Ervaring en studie konden zo leiden tot goede preventieve maatregelen. De vraag was: waar hoorde zo'n instituut thuis? Bij de Katholieke Universiteit, bij een psychiatrisch ziekenhuis of helemaal zelfstandig? Men moest maar eens beginnen met een 'verantwoord rapport'.³¹ Zo was men uit de individuele benadering aangekomen bij de noodzaak tot een meer structurele oplossing.

Twee jaar later, in 1965, verscheen een rapport, dat bij de structurele opvatting aansloot, maar dat de psychische problematiek vanuit die andere – kennelijk riskante – invalshoek benaderde. Het deed namelijk veel stof opwaaien in SNVR-kring. Het rapport droeg de titel *Moeilijke zusters. Vrouwenkloosters in de huidige samenleving*. De eindredactie was gevoerd door pater Jan van Galen, karmeliet en voormalig apostolisch visitator van de zusters van Tilburg. Het rapport had een lange en soms conflictueuze voorgeschiedenis. In 1963 had de commissie Pastoraal en Psychohygiëne (van het Instituut voor Psychische Hygiëne, op zijn beurt onderdeel van het Katholiek Nationaal Bureau voor Geestelijke Gezondheidszorg) een studiegroep ingesteld, die de 'Sociale implicaties van psychotherapie' onderzocht. Na enige tijd had deze groep bedacht dat 'vrouwelijke religieuzen een uitstekend studieobject kunnen zijn om psychohygiënische implicaties van de zielzorg te bestuderen'.³² De studiegroep bestond uit diverse deskundigen, maar de vrouwelijke religieuzen zelf waren er niet in vertegenwoordigd. In het conceptrapport nam de groep afstand van de individuele benadering van 'moeilijke zusters' en ontwikkelde zij de hypothese dat zij eerder symptomen waren dan het probleem zelf. Het probleem was te vinden in de verouderde structuren, mentaliteit en cultuur van de religieuze gemeenschappen, die hard toe waren aan vernieuwing door herziening van de leefregels en betere vorming. Ook was sociologisch onderzoek

naar de achtergronden van ‘moeilijke zusters’ gewenst. Het oprichten van een bureau ter begeleiding van uittredende zusters zou nuttig kunnen zijn; die instelling kon ook preventief werken.

Toen het dagelijks bestuur van de SNVR in oktober 1965 de brief besprak waarin deze voorstellen werden gedaan (over het conceptrapport zélf beschikten slechts enkele hogere oversten die er informeel over hadden gediscussieerd met de studiegroep), was de eerste reactie volledig negatief. De indruk werd gewekt dat de hele vrouwelijke religieuze wereld in spanning en crisis verkeerde. Die reactie verwekte op haar beurt ‘enige beroering’. Besloten werd dat Van Galen op een vergadering van het dagelijks bestuur het definitieve rapport zou toelichten.³³ In deze context zijn enkele elementen uit zijn rapport en de discussie met hem van belang. Het aantal zusters in moeilijkheden werd geschat op een percentage tussen tien en misschien wel veertig. Soms was ‘het aantal zo groot dat de psychisch gezonde zusters erdoor in moeilijkheden geraaken’. Kardinaal Alfrink had ‘het initiatief tot bestudering van deze zaak ten zeerste aanbevolen’, maar had Van Galen gevraagd alles zo veel mogelijk buiten de pers te houden en de SNVR in te schakelen.

In de loop van 1966 discussieerden afgevaardigden van de SNVR met de studiegroep. Hier kwam men tot de conclusie dat er een onderscheid nodig was tussen de behandeling van individuele gevallen enerzijds en structurele aanpassingen anderzijds. Wat het eerste betrof was een mentaliteitsverandering nodig. Verbetering was te vinden in een drempelverlaging van de contacten met therapeuten of begeleiders, maar ook door niet zelf te rommelen en ten slotte de problemen te inventariseren alvorens over te gaan tot het stichten van een eigen hulpbureau. Structurele vernieuwing van de ‘huidige religieuze levenpatronen’ was eveneens dringend nodig.³⁴ Dit alles liep in maart 1967 uit op een ‘studiedag voor hogere oversten’ over het rapport, met een inleiding van Van Galen en een forumdiscussie waaraan ook pastor Vendrik van het Centraal adviesbureau voor priesters en religieuzen (Caper) deelnam. Uit het verslag blijkt dat de discussie hier een hoog niveau van abstractie had en zich vooral op het ‘vernieuwings’-aspect concentreerde.³⁵ In het bestuur van de SNVR werd niettemin besloten dat de koepel zich bij het Caper zou aansluiten, dat in 1967 door de bisschoppen was opgericht om mannelijke en vrouwelijke geestelijken van psychologisch en maatschappelijk advies te dienen. Dat gebeurde in maart 1968 na contacten met en een rapport van Vendrik, die hiervoor had gepleit. De behandeling van psychische en uittredingsproblemen door deze instelling met behulp van *counseling* was van ambulante aard. Het aantal zusters dat zich – vooral in verband met mogelijke uittreding – bij het bureau meldde, lag de eerste jaren behoorlijk hoog (in 1968-1969 waren het er bijna 140).³⁶

Uit een gedetailleerd en geanoniseerd cliëntenoverzicht van Caper-

directeur Vendrik blijkt dat er per 1 januari 1974 45 zusters en 43 uitgetreden zusters in gesprek waren. Velen van hen waren afkomstig uit de sectoren onderwijs en zwakzinnigenzorg en worstelden vaak met 'psychische problemen'. In één geval was er sprake van 'moeilijkheden door lesb. medezuster'. In geen enkel geval worden problemen met minderjarigen genoemd, terwijl bij de mannelijke cliënten wel degelijk 'paedofiele moeilijkheden' worden gesignaleerd. Ook in andere verslagen van het Caper in het SNVR-archief wordt met betrekking tot zusters nergens misbruik of geweld genoemd.³⁷ Naderhand, in 1974, werd ook nog de mogelijkheid geschapen hulp voor psychische problemen te zoeken bij een vijftal bureaus voor Geestelijke Gezondheids Zorg.³⁸

Voor de gevallen die de competentie van het Caper te boven gingen, bleef er een gat in de markt bestaan, dat in 1968 een ander voorstel uit deskundige kring uitlokte. In juli van dat jaar, dus vlak na de toetreding van de SNVR tot het Caper, diende de psychiater M.J.H.M. Wertenbroek, verbonden aan de psychiatrische instelling Sint Willibrord in Heiloo, bij de religieuze koepels van priesters, zusters en broeders een notitie in over een op te richten 'psychotherapeutisch klooster'. Deze instelling was volgens hem bedoeld voor 'lichtere vormen van psychische stoornis' bij religieuzen. Dat werd naderhand gespecificeerd als 'religieuzen die weliswaar "gestoord" zijn, maar in feite niet rijp voor een inrichting'. Individuele ambulante behandeling bracht immers het probleem mee dat 'de interactie tussen persoon en gemeenschap slechts indirect en onvolledig beïnvloed kan worden', terwijl de klinische behandeling in bestaande instellingen te sterk afweek van het gangbare levenspatroon van religieuzen. Het voorstel van Wertenbroek werd eind oktober 1968 besproken op een bijeenkomst van de bisschoppelijke gedelegeerden voor de religieuzen en vertegenwoordigers van de koepels. Hier sprak men over de keuze tussen een structurele of een psychotherapeutische aanpak en wees op de noodzaak onderscheid te maken tussen 'moeilijke religieuzen', psychisch zieken en psychopaten, categorieën die ieder een eigen aanpak vergden. De aanwezigen kwamen echter niet tot een aanbeveling.³⁹

Naar aanleiding van het voorstel van de psychiater stelden de koepels een werkgroep in die in gesprek ging met Wertenbroek en de psycholoog pater Stoop, een deskundige uit eigen kring. Stoop zei 'neutraal' te staan tegenover het idee, maar was het met Wertenbroek eens over de noodzaak 'een beter begrip te krijgen' van 'lastige of moeilijke personen', waarbij het betrokken individu en niet de gemeenschap voorop zou staan. Wertenbroek preciseerde dat zijn voorstel geen betrekking had op psychotische personen, maar mikte op 'neurotische gevallen', ontstaan door conflicten in de gemeenschap, 'het niet meer opkunnen tegen moeilijkheden in de werksituatie', onzekerheid over de levensstaat, 'karakteraanleg' en 'moeilijkheden voortkomende uit tijdverschijnselen'. De omvang van dit soort gevallen schatte hij op 0,8 promille ('een

grote gok'). Uiteindelijk bleef de SNVR 'niet erg geporteerd' voor het therapeutisch klooster.⁴⁰ Er is kennelijk dan ook niets van gekomen.

Overigens lijkt het erop dat een bijzondere, maar weinig aantrekkelijke opvang voor extreem 'moeilijke zusters' al eerder bestond. Volgens de verslagen van de besprekingen in de werkgroep 'Sociale implicaties van psychotherapie' in 1963 en 1964 (zoals weergegeven in *Ex caritate*) was er 'ergens in Brabant [...] een soort inrichting' waar zij werden 'opgeborgen' en waar niets aan psychotherapie werd gedaan. Naderhand werd zelfs gesproken over eindstations ('abattoirs') voor psychisch gestoorde zusters ('Diessen' en – voor Brabant – 'Moergestel' en 'De Korvel').⁴¹ Helaas ontbreken verdere bijzonderheden en wordt niet duidelijk of het huizen betreft van of bestemd voor specifieke congregaties.⁴² Mogelijk ging het hier vooral om psychogeriatrische instellingen. In de jaren tachtig ten slotte is er sprake van een speciaal huis voor (vrouwelijke?) religieuzen 'die op verhaal moeten komen tengevolge van moeilijke omstandigheden', sinds 1980 gevestigd bij het karmelietessenklooster 'Elzendaal' in Boxmeer.⁴³

4.5 Een samenvattend beeld

Het antwoord op de vraag hoe men op bestuursniveau is omgegaan met mogelijke klachten over seksueel misbruik en geweld in gehoorzaamheidsrelaties is vooral hogerop gevonden; niet op de kloostervloer, maar aan de bestuurstaafel. In de ontwikkelingen binnen de overkoepelende organisatie van de kloostergemeenschappen wordt duidelijk hoe psychische problemen die samenhangen met 'maagdelijkheid', celibaat en seksualiteit binnen de actieve vrouwelijke congregaties, min of meer zijn 'ontdekt' en hoe deze vanaf de jaren vijftig heel duidelijk op de agenda van de koepelorganisatie zijn gekomen. Die problemen namen kennelijk toe, de vanzelfsprekendheid van de aloude spiritualiteit nam klaarblijkelijk af. Volgens sommigen hadden de problemen structurele oorzaken die om structurele oplossingen vroegen. In elk geval ging het om een kwestie die het niveau van de afzonderlijke congregaties oversteeg en in een breder verband aan de orde kon worden gesteld; niet in de gemeenschap – en soms de engte – van een afzonderlijk klooster.

De SNVR heeft – niet altijd met even groot enthousiasme – gezocht naar oplossingen, door:

- de individuele behandeling en psychologische opvang van 'moeilijke zusters' te vergemakkelijken en te professionaliseren;
- vorming en opleiding te verbeteren;
- meer structureel organisatie en mentaliteit te vernieuwen om het probleem van de onderdrukte affectiviteit in de gemeenschappen aan te pakken.

De psychotherapeutische en pastorale benadering van afzonderlijke gevallen leidde in 1968 uiteindelijk tot aansluiting van de vrouwelijke religieuzen bij het Caper. In cursussen, bijeenkomsten en studiedagen op diverse niveaus was het vraagstuk al eerder bespreekbaar gemaakt. De aandacht richtte zich op het noviciaat. De omslag naar een structurele aanpassing vond plaats in de golf van de zogeheten 'vernieuwingskapittels', die vrijwel overal in de kloostergemeenschappen zijn gehouden in de tweede helft van de jaren zestig. Het was de weg waarlangs niet alleen oude structuren werden afgebroken maar ook de geest van de congregatie grondig kon worden hervormd. Dat alles overigens tegen de achtergrond van snel dalende aantallen novicen.

De context bleef bij dit alles vrijwel volledig beperkt tot de kloostergemeenschap zelf en de relaties tussen zusters onderling. Niet uit het SNVR-archief en ook niet uit de literatuur blijkt dat seksueel misbruik van minderjarigen als specifiek probleem binnen de SNVR is besproken. Men zou daaruit kunnen afleiden dat het in dit opzicht binnen de actieve vrouwelijke congregaties dus ging om slechts enkele uitzonderlijke gevallen, en niet om structurele misstanden. Soms werd de gedachte uitgesproken dat de problemen veroorzaakt door onderdrukte affectiviteit juist minder zwaar wogen bij religieuzen die werkzaam waren in onderwijs en opvoeding dan binnen de kloosters.

Hoe dit ook zij: wanneer seksueel misbruik van minderjarigen binnen de vrouwelijke congregaties een ernstig en frequent verschijnsel zou zijn geweest, mag worden aangenomen dat dit op een of andere manier, direct of indirect, binnen de SNVR ter sprake was gebracht. Of dat ook geldt voor het gebruik van fysiek en psychisch geweld tegenover leerlingen of pupillen, valt echter te betwijfelen. Fysiek geweld werd meestal door de regels en gebruiken verboden, maar was ook buiten de kloosters binnen zekere grenzen geaccepteerd. Waar het om psychisch geweld gaat, wordt het nog ingewikkelder. Dit werd lange tijd niet als reëel geweld beschouwd en ook niet binnen de SNVR besproken. Tegen de tijd dat de opvattingen daarover duidelijk waren veranderd (vanaf de jaren zeventig) deed het probleem zich veel minder voor. De congregaties waren toen vanwege een opvallend teruglopend aantal roeping bezig het grootste deel van hun onderwijs- en opvoedingsactiviteiten af te stoten.

De auteurs van *Ex caritate* hebben aan de hand van negatieve ervaringen van oud-leerlingen en oud-pupillen op deze 'donkere kant van het verleden' gewezen. Zij stellen vast dat binnen de kloostergemeenschappen en de door hen beheerde instellingen vaak een klimaat heerste van formalisme en liefde-loosheid, van emotionele kilte en hardheid, van repressie en vernedering. Het was een collectieve geestesgesteldheid, die rechtstreeks voortkwam uit een geïnternaliseerd spiritueel waardenpatroon. Nadat dit mentale complex of deze 'systeemfout' tijdens de periode van vernieuwing was verdwenen, werd de herinnering hieraan onderdrukt en keken de religieuzen liever vooruit in plaats van achterom.⁴⁴

4.6 Afstandsbaby's

Tijdens het debat op 31 januari 2012 in de Tweede Kamer over het eindrapport van de Onderzoekscommissie is aandacht gevraagd voor mishandelingen van meisjes. In deze context is ook gesproken over de zogenoemde afstandsbaby's van jonge vrouwen en over aanvullend onderzoek in de archieven van non-nenkloosters.⁴⁵

In het voorstel voor onderzoek is erop gewezen dat het aanvullende onderzoek zich richt op seksueel misbruik van en geweld tegen minderjarige vrouwen in de Rooms-Katholieke Kerk. Ziekenhuizen en zorginstellingen vallen buiten de onderzoeksoopdracht. Bovendien zou het gaan om slechts een zeer gering aantal afstandsbaby's. Ondanks deze beperkingen is het vraagstuk van de afstandsbaby's in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk nader onderzocht via gesprekken, een internationale literatuurstudie en onderzoek in het archief van de Stichting Ambulante Fiom (de rechtsopvolger van de Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar kind, hierna: Fiom). Ook is overlegd met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het archief van de congregatie van de Kleine Zusters van Sint Joseph kon helaas niet worden geraadpleegd. Dit archief is niet overgebracht naar het erfgoedcentrum in Sint Agatha bij Cuijk. Ook is er geen inventaris voorhanden. Bekend is wel dat een historica momenteel bezig is met het vastleggen van de geschiedenis van deze congregatie.

De thematiek van afstandsbaby's in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk is om drie uiteenlopende redenen lastig te onderzoeken. In de eerste plaats gaat het om heel weinig relevante meldingen die bij de Onderzoekscommissie en bij de onderzoeksorganisatie zijn binnengekomen. Het gaat om meldingen over afstandsbaby's en om meldingen die informatie bevatten die mogelijk hiermee verband houden. Denk bij de laatstgenoemde aan meldingen waarin wordt gesproken over baby's, afstand doen, zwangerschap of abortus. Bovendien biedt het geringe aantal meldingen onvoldoende aanknopingspunten voor verder onderzoek. Feit is dat er bij de onderzoeksorganisatie géén concrete of feitelijk onderzoekbare meldingen over traceerbare personen zijn gedaan. Dat heeft consequenties gehad voor de wijze van onderzoek. In het bestuurlijk handelen – op welk niveau dan ook – over pleegkinderen, pleegouders en adoptieprocedures bestaat een strikte privacybescherming wanneer het gaat om het raadplegen van archiefdossiers. Over de toegankelijkheid van persoonsgegevens over geboorte en ouders is in het begin van de jaren negentig geprocedeerd tot en met de Hoge Raad. Daaruit is voortgekomen, dat het recht op afstammingsonderzoek alléén kan worden gegeven aan het meerderjarige natuurlijke kind, van wie het recht prevaleert boven dat van de moeder.

Met vier melders heeft de onderzoeksorganisatie contact gehad. Twee melders hebben de uitnodiging voor een gesprek afgeslagen. Tijdens het eerdere onderzoek van de Onderzoekscommissie is één gesprek gevoerd over seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk waarbij sprake was van zwangerschap en een afstandsbaby.

In de tweede plaats blijkt uit de internationale literatuurstudie die in opdracht van de onderzoeksorganisatie is uitgevoerd, dat eerdere onderzoeken weinig tot geen informatie verschaffen over afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk. Dit geldt overigens ook voor situaties buiten de Rooms-Katholieke Kerk. De schaarste aan informatie is onder andere het gevolg van het feit dat tot nu toe weinig onderzoek is gedaan naar seksueel misbruik van meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Daarbij komt dat onderzoekers hun bevindingen over zwangerschap en afstand doen meestal presenteren zonder onderscheid te maken naar de leeftijd van de moeders. Een andere beperkende factor is het ontbreken van een systematische registratie van de religieuze context in deze onderzoeken. Daarnaast is er naar verwachting sprake van onderrapportage omdat de problematiek is omgeven door angst, schaamte en schuldgevoelens.

In de derde plaats constateert het CBS dat informatie die gerelateerd is aan afstandsbaby's zo veel haken en ogen bevat dat die niet goed bruikbaar lijkt voor het beoogde doel. De bevolkingsstatistieken van het CBS bevatten géén expliciete informatie over afstandsbaby's. Het CBS is nagegaan in hoeverre over dit onderwerp bij benadering iets af te leiden valt uit grondmateriaal over adopties. Het CBS constateerde dat er vanaf 1957 informatie beschikbaar is over adoptie van kinderen die in Nederland geboren zijn. In 1956 werd de Adoptiewet van kracht. Hierin wordt wel onderscheid gemaakt naar de leeftijd van het kind op het moment van adoptie. Nergens werd vastgelegd of direct na de geboorte afstand van het kind werd gedaan en ook niet of de moeder meerder- of minderjarig was. Daarnaast heeft het CBS gekeken naar grondmateriaal over het verschil tussen de geboortedatum van het kind en de datum van aanvang van familiebetrekking met de moeder (de adoptiedatum). Dit verschil is pas vanaf 1995 uit de bronbestanden bij het CBS af te leiden. Het CBS erkent dat het zeer wel mogelijk is dat het afstand doen buiten de formele kanalen om is gegaan en dus niet uit de statistieken is te herleiden.

Ondanks de hiervoor geschetste beperkingen is ervoor gekozen de toegankelijke dossiers te raadplegen en de problematiek en geschiedenis van de afstandsbaby's te beschrijven. Historisch onderzoek is gedaan naar de geschiedenis van de publieke moraal, van de relevante hulpverlening en van het overheidsbeleid aan de hand van de geschiedenis van de Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar Kind (FIOM) en enkele katholieke instel-

lingen zoals Moederheil in Breda en de Vroedvrouwenschool in Heerlen. Tot slot zijn enkele conclusies getrokken.

4.6.1 De positie van de ongehuwde moeder in de twintigste eeuw

In de eerste helft van de twintigste eeuw was de ongehuwde moeder in Nederland een onderwerp van negatieve waardering of van bijzondere zorg. Negatief omdat volgens de christelijke maar ook volgens de algemene burgerlijke moraal het kind in zonde was verwekt en de moeder daardoor als een ‘gevallen vrouw’ werd beschouwd. Zorgelijk omdat een zwangerschap en een bevalling vanwege deze burgerlijke moraal het liefst verborgen werd gehouden en hierdoor zowel de gezondheid als de toekomst van de nieuwgeborene gevaar liepen.

Er zijn verhalen in omloop, dat ongehuwde moeders – al dan niet vrijwillig – op het eigenlijke moment van de bevalling hun kind daarom al moesten afstaan en dat soms zelfs zonder dat zij hun baby wilden – of mochten – zien. In het zaterdagmagazine van *de Volkskrant* van november 2012 vertelt een ongehuwde moeder over haar bevalling van een kind dat zij niet wenste te zien en dat zij ter adoptie wilde afstaan. ‘Ik heb opgeschreven hoe ik het wilde,’ zegt Linda. ‘Ik wilde bevallen met een laken over mijn benen want ik wilde het kind niet zien. Ik wilde dat het meteen bij mij weggehaald zou worden en ik wilde ook niet dat iemand aan mijn bed enthousiast zou roepen dat het een jongen of een meisje was. Zo is het ook gebeurd, ik heb het kind niet gezien.’⁴⁶

Dit thema is feitelijk dus niet beperkt tot het verleden en tot min of meer geheimzinnige bevallingen in confessionele instellingen.⁴⁷ Desondanks is het ook onderdeel geworden van de maatschappelijke kritiek op de (roomse) moraal en op degenen die daaraan uitvoering zouden hebben gegeven, bijvoorbeeld kloosterzusters. Het is overigens ook een artistiek thema; vereeuwigd in een opera – ‘Suor Angelica’ van Giacomo Puccini. Daarin is de hoofdfiguur een vrouwelijke religieuze die van verre moet toezien hoe haar eigen ‘kind van de zonde’ in het klooster uit handen wordt gegeven.

De auteurs van *Ex caritate* hebben op internet een verhaal over een jonge moeder aangetroffen, die tijdens de bevalling haar kind niet mocht zien. Dat gebeurde inderdaad – maar zeker niet uitsluitend – in inrichtingen van zusters. Men dacht, dat de moeder zich dan niet aan de baby zou hechten zodat zij bij het doen van afstand niet door smart zou worden overvallen. De betrokkene zei: ‘Toen het hoofdje kwam, siste de verloskundige: “De doek, de doek.” Die werd over mijn hoofd gelegd om te voorkomen dat ik de baby zou zien. Ik moest zwijgen over het kind. Ze dachten oprecht dat het zo het beste was.’ De zuster die bij de bevalling aanwezig was zei tegen de vrouw: ‘Kijk niet naar het kind en geef het geen naam.’⁴⁸

4.6.2 Kraamklinieken

Zoals eerder gesteld, werd in de eerste helft van de twintigste eeuw een ongehuwde moeder veelal gezien als een ‘gevallen vrouw’ of neutraler als ‘onvoorzichtig’. Maar het is ook de tijd, waarin de overheid meer mogelijkheden krijgt om maatschappelijke problematiek van deze moeders en hun kinderen enigszins te beperken en te beheersen.

Belangrijk zijn de vier Kinderwetten die de liberale minister Cort van der Linden rond de eeuwwisseling bij het parlement indiende. Ze waren gebaseerd op de gedachte dat burgers zich in een gezonde samenleving op eigen kracht zouden en moesten inzetten voor de ontwikkeling van de gemeenschap. Waar ouderplicht tekortschoot, behoorden naastenliefde en burgerzin de taak van de opvoeding over te nemen. De staat was er alleen om onheil te keren. Het was een liberale opvatting maar deze sloot naadloos aan op die van de confessionelen.

Deze gedachtegang heeft ertoe geleid, dat het particulier initiatief een grote rol kreeg in de bescherming en opvoeding van kinderen. De wetten maakten een civielrechtelijke ontzetting uit de ouderlijke macht mogelijk maar ook een ontheffing daarvan. Dat laatste kon alleen gebeuren op basis van vrijwillige toestemming van de ouders. In elk gerechtsarrondissement kwam er een voogdijraad die bestond uit deskundigen van diverse richting en beroep. Ook katholieke geestelijken maakten er deel van uit. De vierde wet van Cort van der Linden ging over de vrouw en het buitenechtelijke kind. Die sneuvelde in de Tweede Kamer door oppositie van diverse kanten.⁴⁹ Pas in 1909 werd het wettelijk mogelijk om een (beperkt) onderzoek te laten uitvoeren naar het vaderschap, de zogeheten vaderschapsactie. De beperking kwam voort uit de opvatting, dat alleen binnen het huwelijk van vaderschap mocht worden gesproken. Daarbuiten bestond in juridische zin slechts de verwekker, naar wie dan ook uitsluitend onderzoek mocht worden gedaan vanwege zijn onderhoudsplicht.⁵⁰

In de maatschappij werden intussen initiatieven genomen om ongehuwde moeders een passende omgeving te bieden voor de bevalling en de eerste zorg voor hun kinderen. Er werden zogeheten doorgangshuizen opgericht voor de ongehuwde moeders en voor opvang van de pasgeboren kinderen. Een variant was de combinatie van een kraamkliniek en een vroedvrouwschool plus een doorgangshuis. Een aantal van deze instellingen is op burgerlijk initiatief tot stand gekomen. In protestantse kring waren zulke instellingen soms het resultaat van de maatschappelijke zorg uit de opwekkingsbeweging het Réveil.

In katholieke kring is de Rooms-Katholieke Vereniging tot Bescherming van Meisjes op dit terrein actief geweest. Bestuursters van deze instelling trachtten de negatieve opvattingen over ongehuwde moeders in de maatschappij – en vooral in katholieke kring – te trotseren door aan te dringen op

goede zorg, desnoods door zelf huizen te stichten. Deze werden soms naar Maria Magdalena genoemd, de Maria uit het passieverhaal die in de literatuur en de schilderkunst dikwijls als een ‘bekeerde gevallen vrouw’ is geschetst.

In Breda bijvoorbeeld werd deze vereniging geleid door ‘dames uit de betere kringen’. Zij waren het, die naar een blijvende oplossing zochten. Ze onderzochten daarbij tegenwerking van pastoors, omdat die in hun parochie geen collecte wilden houden voor deze instelling van ‘gevallen vrouwen’. De bisschop van Breda wilde op zijn beurt het doorgangshuis niet inzegenen.

Uit dezelfde kring kwam het initiatief voort om een kraamkliniek op te richten; niet alleen voor ongehuwde maar ook voor gehuwde moeders. Dit naar voorbeeld van de Rooms-Katholieke Vroedvrouwenschool in Heerlen. Deze werd geleid door de congregatie van de Kleine Zusters van de Heilige Joseph, de één-na-grootste congregatie in katholiek Nederland. Zusters van deze congregatie waren in tal van zorginstellingen, ziekenhuizen en in het onderwijs werkzaam. De Vroedvrouwenschool was in 1913 opgericht vanuit nieuwe medische inzichten over een verantwoorde bevalling – ook in thuis-situaties – en over de noodzaak om vroedvrouwen daartoe op te leiden. Zij was dus in de eerste plaats een leerhuis maar werd tegelijk een kraamkliniek voor gehuwde en ongehuwde moeders. Ook de laatsten konden rekenen op verantwoorde (medische) begeleiding en zorg.

Deze formule uit Heerlen wilden de ‘dames uit de betere kringen’ in Breda overnemen. Twee van hen stonden bij de oprichting garant voor financiële tekorten. Na een aantal tegenslagen kon in 1924 de beoogde instelling worden geopend. Moederheil was de naam, de congregatie van de Kleine Zusters leverde het personeel. Het duurde nog even voor er – naar het voorbeeld van Heerlen – een kraamkliniek bij kwam en in 1929 een opleiding tot vroedvrouw. De reputatie van goede medische kwaliteit leidde ertoe, dat in de jaren dertig het aantal bevallingen van gehuwde moeders dat van de ongehuwde ging overtreffen. De laatsten kwamen soms bijna letterlijk in het gedrang.

Waren in Heerlen en in Breda bevalling, zorg en opleiding gecombineerd, elders werden speciale opvanghuizen opgericht zonder de toevoeging van een leerschool voor vroedvrouwen. Er zijn in heel Nederland verscheidene doorgangshuizen geweest. In Utrecht (Paula Stichting), in Rotterdam (Maria Magdalena Vereniging) en in Den Haag (Monica en Anna Stichting). Zo beheerden de zusters van De Voorzienigheid van 1926 tot 1970 het Hubertushuis in Amsterdam. Daarheen kwamen de vaak nog jonge ongehuwde moeders om te bevallen en om aansluitend een werkend bestaan op te bouwen, terwijl de nonnen voor hun kinderen zorgden. In de jaren zeventig is het huis opmerkelijk gerenoveerd door de architect Aldo van Eyck. Het is nu een algemene instelling voor alleenstaande moeders.

4.6.3 Normen van beleid

In de jaren dertig, aldus historicus Jan Brouwers, was het beleid van Moederheil erop gericht om de ongehuwde moeders ‘te beschermen tegen de vijandige houding vanuit hun omgeving en om hen samen met hun kind weer terug te brengen in de maatschappij’. Als een vrouw om opname verzocht, nam de rector van Moederheil contact op met de pastoor van haar parochie. ‘Hij ging na hoe de situatie thuis was en of de opname wel noodzakelijk was. Was dat het geval, dan kregen de vrouwen een andere naam om de anonimiteit te waarborgen. Het personeel hoefde hun identiteit niet te weten.’⁵¹ Zij kwam dan terecht in het doorgangshuis.

De vrouwen droegen doordeweeks gestichtskleding. Ze hadden geen eigen zit- en slaapkamer maar leefden in gemeenschappelijke ruimtes. Het doorgangshuis was ‘streng gescheiden’ van de kraamkliniek en had een eigen ingang. Eenmaal in de twee weken mocht men bezoek ontvangen. Over wie mocht komen besliste de leiding van de instelling. ‘Privacy werd in ziekenhuizen en soortgelijke inrichtingen beschouwd als een luxe.’⁵² De auteur benadrukt, dat deze regels in vergelijking met die van soortgelijke inrichtingen niet uitzonderlijk waren.

In Moederheil gold de opvatting dat moeder en kind bij elkaar horen. Moeders bleven na de bevalling ‘minstens drie maanden’ in de instelling. Dat had twee redenen. Borstvoeding werd in die tijd beter geacht dan flesvoeding en kon in de inrichting worden begeleid. In deze drie maanden, ‘zo ging men ervan uit, was zo’n hechte band ontstaan dat ook een vrouw die voor de bevalling te kennen had gegeven afstand te willen doen, hier van afzag’.⁵³

Men probeerde de moeders in eerste instantie aan de vaders te binden en een huwelijk tot stand te brengen. Vaders werden ook aangesproken op de kosten van de bevalling en het verblijf van de moeder in Moederheil. Het was immers sinds 1909 mogelijk om de vader van het kind te dwingen tot erkenning en financiële ondersteuning. Weigerde de vader, dan probeerde men moeder en kind naar haar ouders te laten terugkeren. Dat leidde wel vaak tot langdurige en kostbare juridische procedures. In 1941 werd er in de instelling een ‘bureau voor vaderschapsactie’ opgericht. Was deze laatste mogelijkheid echter ook uitgesloten, dan werd de vrouw geholpen in haar eigen levensonderhoud te voorzien.⁵⁴

Uit het jaarverslag van 1925 bijvoorbeeld blijkt ‘dat de meeste vrouwen met hun kind naar hun familie teruggingen. Dit gebeurde in twintig gevallen.’ Negentien vrouwen gingen naar hun familie terug met achterlating van hun kinderen in Moederheil. Twaalf moeders vonden werk en lieten hun kinderen in de inrichting verzorgen. Drie vrouwen trouwden met de vader van hun kind. Eén vrouw ging naar een ander doorgangshuis. ‘In geen van de gevallen deed de moeder afstand van het kind.’⁵⁵

Tegelijkertijd werden er publieke pogingen gedaan om ongehuwde moeders ook in katholieke kring in een minder negatief daglicht te stellen. Rondom 1930 liet de geneesheer-directeur van de Kweekschool voor Vroedvrouwen in Heerlen, C. Meuleman, van zich horen in toespraken, onder andere voor de radio en in publicaties. Hij onderscheidde drie categorieën van ongehuwde moeders, die ieder op een eigen wijze moesten worden bijgestaan:

- ‘De onschuldige, ietwat lichtzinnige meisjes, die erin vliegen door allerlei schijnschone voorspiegelingen en huwelijksbeloften.’
- ‘De onverbeterlijke individuen, die niet zo groot zijn in aantal. Zij zorgen er wel voor, dat haar omgang niet vruchtdragend wordt. Zij zijn de grote verbreidsters van geslachtziekten.’
- ‘De “psychopaten”, die niet groot in aantal zijn maar toch ook niet onbetekenend.’

Meuleman rekende tot de ‘psychopaten’ de zwakzinnigen en de half imbecielen. Zij moesten worden gezien als slachtoffer van ‘dierlijke lusten’ van mannen – soms toch ook van ‘rechtschapen’ mannen – en zij moesten in een gesticht worden opgenomen waar ze zich zouden kunnen voorbereiden op een plaats in de maatschappij, op werk en op de zorg voor hun kinderen. Specifieke hulp moest worden verleend aan die ongehuwde moeders, die óf waren bedrogen óf door eigen lichtzinnigheid zich hun ongeluk op de hals hadden gehaald. Eén lichtpunt was, dat deze vrouwen hun misstap niet hadden willen verdoezelen door de ‘misdad’ van een abortus.

De woorden van de katholieke vrouwenarts Meuleman zijn typerend voor een katholieke maar ook in die tijd als modern opgevatte visie. Zijn woorden zijn sterk moralistisch maar ook pragmatisch gekleurd. Hij pleitte voor wat tegenwoordig heet de integratie in de maatschappij. Ongehuwde moeders moesten zich met hun kind voorbereiden op een maatschappelijke positie. De vraag moest worden gesteld of er in een huwelijk kon worden bemiddeld. Zij hadden recht op een uitkering bij zwangerschap en bevalling. ‘Men kan wel theoretiseeren over de fierheid van ongehuwde moeders, die hulp afwijzen en alleen recht eischen, maar dat is zuivere schrijftafeltheorie ofwel het is een aan de ongehuwde moeders opgedrongen meening.’⁵⁶

Er was een zekere consensus onder medici en andere betrokkenen dat moeder en kind vanaf de geboorte zeker drie maanden bij elkaar moesten blijven. Volgens Meuleman stond het medisch gezien vast, dat een kind dat in de eerste levensdagen van de moederborst werd weggenomen, vijftig procent kans had om te sterven in het eerste levensjaar. Hij verwierp dan ook het recht, dat de ongehuwde moeder zou hebben om afstand te doen van de pasgeborene. ‘Het was een zonde tegen het vijfde gebod: gij zult niet doden.’⁵⁷

4.6.4 Georganiseerde actie tegen afstand van baby's

De opvatting dat moeder en kind onmiddellijk na de bevalling niet gescheiden mochten worden, was een kernboodschap van de landelijke organisatie, die zich vanaf 1930 met ongehuwde moeders en hun kinderen ging bezighouden: de FIOM. De aanleiding tot deze federatieve bundeling van instellingen was een amendement van het katholieke lid van de Tweede Kamer, P.J.M. Aalberse, waardoor in de Ziektewet de bepaling werd geschrapt dat de kosten van verpleging (bevalling) van een ongehuwde arbeidster zouden worden vergoed. Het werd voor de doorgangshuizen en andere instellingen het signaal om de krachten te bundelen. In de FIOM kwamen alle gezindten bijeen. In de katholieke zuil waren het vooral bestuursters van de meisjesbescherming en artsen als Meuleman, die de oprichting steunden en in het bestuur zitting namen.

Een hoofdonderwerp in het beleid van de FIOM was de handhaving van de band tussen (ongehuwde) moeder en kind. Dat betekende, dat men zich keerde tegen een (vroege) afstand van baby's. Het kind zelf voeden, het kind aan zich binden en ten minste drie maanden in een van de inrichtingen was uitgangspunt. Bij de uitvoering van dat beleid werden verschillende acties gevoerd: een lobby om de kindernetgeving in deze richting bij te sturen en een landelijke campagne om in te gaan op advertenties voor afstandsbaby's.

In de kindernetgeving tussen de beide wereldoorlogen was bepaald, dat de moeder het kind uitdrukkelijk moest erkennen om een 'betrekking in de zin der wet' tussen moeder en kind te creëren. Deed ze dat niet, dan had het kind geen rechtspositie. In deze situatie was het afstand doen makkelijk. In 1948 werd met voldoening vastgesteld, dat in de nieuwe kindernetwet (juli 1947) deze verplichte erkenning door de ongehuwde moeder was komen te vervallen. De moeder was voortaan – als zij meerderjarig was – van rechtswege voogdes over haar kind en ze bleef dit ook na een huwelijk waarin het kind niet werd gewettigd.⁵⁸

De FIOM heeft vanaf haar ontstaan geprobeerd om advertenties te bestrijden, waarin aspirant-pleegouders aanboden om te zorgen voor een kind van een ongehuwde moeder. De FIOM reflecteerde al in 1933 zelf op deze advertenties; 83 in totaal. In 1934 werd er op 152 advertenties gereageerd. Het aantal contacten dat hieruit voortkwam was echter gering. In 1938 slaagde men erin de directie van het dagblad *De Telegraaf* ertoe te brengen mensen die per advertentie om een kind vroegen een brief te sturen waarin hun werd aangeraden om zich te wenden tot de officiële hulpverlening. Na de Tweede Wereldoorlog werd ook de bedrijfstak als geheel aangesproken; er kwam een regelmatig contact tot stand met de *Nederlandse Dagblad Pers*.

De FIOM kreeg daardoor in toenemende mate te maken met aanvragen voor pleegkinderen. In 1940 werd een landelijke commissie tot 'Centralisatie

inzake Afstand van Kinderen' opgericht onder voorzitterschap van de oud-minister van Justitie J. Donner. Deze commissie moest ofwel voorzieningen vinden voor een herstel van de moeder-kindrelatie ofwel bemiddelen in het vinden van een pleeggezin dat aan de eisen van een goede opvoeding voldeed. De commissie legde hiervoor een register van aspirant-pleegouders aan.

De urgentie van deze taak werd in 1949 als volgt beschreven: 'De meeste gevallen van ongeorganiseerde afstand geschieden zeer kort na de geboorte van het kind. Wanneer dan buiten enige vereniging om een ongehuwde moeder haar kind vlak na de geboorte heeft afgestaan, is het van het grootste belang, dat onmiddellijk een deskundig onderzoek wordt ingesteld, en de moeder zodanig hulp wordt verleend, dat zij toch samen met haar kind het leven aan kan; komt deze hulpverlening na een paar maanden, dan is zij te laat.'⁵⁹ Afstand, aldus de commissie, vond plaats door bemiddeling van familieleden, van geestelijken, artsen en advocaten, die – vaak bewogen door medelijden met de ongehuwde moeder – van mening waren dat hiermee de beste oplossing voor de ongehuwde moeder en haar kind gevonden is.⁶⁰

4.6.5 FIOM en de katholieke geestelijkheid

Tot de leden van de FIOM behoorde een aantal katholieke instellingen voor moederschapszorg. In 1938 ging het om 7 van de 17 leden, in 1961 om 8 van de 22. Deze moederschapszorginstellingen ondersteunden niet alleen het beleid om afstand tegen te gaan, zij praktiseerden het ook. Katholieke gynaecologen – zoals Meuleman of vooraanstaande bestuursleden uit de katholieke meisjesbescherming waaronder mevrouw E.G.M.A. Kreijns-ter Braak – droegen het bestuursbeleid ook in eigen kring uit. Opmerkelijk is dat zij voor de verbreiding van hun opvattingen speciaal de katholieke geestelijkheid op het oog hadden.

In 1937 bezocht een delegatie van de FIOM de aartsbisschop van Utrecht (die zich wegens ziekte liet vervangen door de vicaris-generaal). Men signaleerde een gebrek aan medewerking van de kant van de geestelijken. 'Af en toe bleek, dat door geestelijken werd medegewerkt tot vroegtijdige scheiding van moeder en kind en tot afstand aan de pleegouders.'⁶¹ De delegatie vroeg de bisschoppen om concrete aandacht te besteden aan de noodzaak om het afstand doen tegen te gaan. Het onderwerp werd op 12 mei 1937 in de Bisschoppenconferentie geagendeerd.

De delegatie klaagde bij de Nederlandse bisschoppen over het feit dat veel pastoors ongehuwde moeders ertoe aanzetten afstand te doen van hun kind. Zo nodig, zouden de FIOM-stichtingen zoals Moederheil zich onafhankelijk van de Katholieke Kerk opstellen.⁶² Men moest zich verweren tegen vele katholieken die sterk bevooroordeeld waren ten opzichte van ongehuwde moeders. Men moest voor een verantwoorde hulpverlening 'tegen de stroom op-

roeien'. Een kentering in deze heersende opvattingen bleef uit tot in de jaren vijftig.⁶³

Tijdens de Tweede Wereldoorlog – op zich een tijdvak van een groeiend aantal geboorten buiten het huwelijk – heeft de FIOM gerichte voorlichting gegeven aan de seminarieprofessoren in de moraaltheologie en aan parochiegeestelijken in het aartsbisdom Utrecht en in het bisdom Haarlem. Na de bevrijding van een deel van het zuiden van Nederland (1944) werd de voorlichting in de zuidelijke bisdommen ter hand genomen. 'Bij onzen arbeid is zeer merkbaar geworden, dat parochie-geestelijken zijn voorgelicht, hoewel zoo nu en dan blijkt, dat nog veel ondershands wordt geregeld.'⁶⁴

De FIOM bleef de (snelle) hulp van geestelijken bekritisieren, ook in het openbaar. Op de jaarvergadering in 1950 kwam een voorbeeld ter sprake van een minderjarig meisje, dat zich meldde bij de polikliniek van een katholiek ziekenhuis. Daar vertelde ze de verpleegster dat ze zwanger was. Aan de geneesheer vertelde ze vervolgens dat haar ouders er niets van wisten en onder geen voorwaarde op de hoogte mochten worden gebracht. 'Haar moeder zou dit niet overleven; het meisje dreigde zelfmoord te zullen plegen, wanneer men haar ouders zou inlichten.' Het ziekenhuis werkte mee; het meisje werd enige weken voor de bevalling opgenomen ter behandeling van 'bloedvergiftiging'. De moeder heeft haar kind 'niettegenstaande herhaald aandringen van de rector en de religieuzen, niet willen zien. De ouders, die haar geregeld kwamen bezoeken, hebben niets gemerkt.' Via een van de verpleegsters werden pleegouders gevonden. De rector verleende zijn bemiddeling. Al vóór de meerderjarigheid van de moeder werden de pleegouders – tegen het advies van de voogdijraad in – met de voogdij en de toezienende voogdij belast. De FIOM drukte dit voorbeeld af in het jaarverslag over 1951 en noemt het een voorbeeld van een onjuiste en onverantwoorde plaatsing.⁶⁵

De FIOM hield overal in het land voordrachten over het vraagstuk van het afstand doen en bezocht daarbij ook seminaries. 'De moeilijkheid is, dat de FIOM moet *blijven* wijzen op de gevaren van medewerking aan onverantwoorde afstand, omdat de gewekte indrukken snel vervagen en telkens een nieuwe generatie weer voor de juiste benadering moet worden gewonnen.'⁶⁶ In juni 1951 meldde het bestuur van Moederheil in Breda zich bij het hoofdbestuur van het Katholiek Verbond voor de Kinderbescherming met het verzoek om een gesprek. Dat moest gaan over de praktijk van het afstaan van kinderen door ongehuwde moeders, waaraan voogdijverenigingen vaak (te) vlot meewerkten. Men zou liever zien dat moeder en kind zo lang mogelijk samenbleven. Bestuurslid broeder Salesius werd namens het verbond afgevaardigd voor de ontmoeting.⁶⁷ Tijdens dat gesprek hoorde de broeder enkele onthutsende details.

In 1953 kwam opnieuw een 'katholiek voorbeeld' ter sprake op de jaarver-

gadering van de F.I.O.M. Het betrof een twintigjarig meisje, dat zich door de verwekker van haar kind bedrogen voelde en hierover zeer verbitterd was. Ze kwam uit een 'eenvoudig arbeidersgezin' met nog enkele inwonende kinderen. Haar vader was hulpbehoevend. Het meisje hoopte haar zwangerschap voor de buitenwereld geheim te houden. 'In overleg met de pastoor besloot zij afstand van haar kind te doen; deze vond via een ordesgeestelijke een kinderloos echtpaar, dat bereid was de te verwachten baby onmiddellijk na de geboorte op te nemen.' Pas na de bevalling kwam de F.I.O.M. met haar in contact; de voogdijraad had het kind aangemeld volgens de (nieuwe) pleegkinderenwet. De medewerkster van de F.I.O.M. intervenieerde en besprak ook 'met de vader de bezwaren tegen zijn bemiddeling. Hoewel hij van mening bleef, dat het meisje niet op haar besluit zou terugkomen en dat er geen betere pleegouders dan deze bestonden', zou hij een volgende keer de F.I.O.M. inschakelen. Het meisje zelf veranderde een halfjaar na de bevalling van gedachten en haalde het kind bij de pleegouders weg.⁶⁸

4.6.6 Moederheil na de Tweede Wereldoorlog

In 1948 was Moederheil het grootste doorgangshuis in Nederland. 'In dat jaar waren 101 vrouwen opgenomen, hadden in de kliniek 897 bevallingen plaats en ondergingen 278 vrouwen een specialistische gynaecologische behandeling. Het aantal kinderen, opgenomen in een kindertehuis of behandeld door een kinderarts, bedroeg 977. Sinds de opening in 1924 waren toen in totaal 2094 vrouwen in het doorgangshuis opgevangen, 12.850 vrouwen behandeld in de kliniek, 11.187 kinderen voor korte of langere tijd opgevangen in het kindertehuis of de kliniek en ten slotte 10.145 verlossingen verricht.'⁶⁹

In de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog was het taboe op het ongehuwde moederschap aan slijtage onderhevig. Steeds vaker werden vrouwen in de eigen omgeving opgevangen. Zij werden bovendien onafhankelijker door betere sociale voorzieningen en door meer kansen op werk. In 1946 werden ongehuwde zwangere vrouwen gelijkgesteld met gehuwde vrouwen in het recht op een uitkering bij zwangerschap en bevalling. De discriminatie uit de jaren dertig werd dus ongedaan gemaakt. 'De vrouwen die nu in Moederheil terecht kwamen, hadden steeds vaker met andere problemen te kampen naast hun ongewenste zwangerschap. Het aantal minderjarige moeders bijvoorbeeld steeg tot bijna de helft van het totaal. Steeds vaker waren het vijftien-, veertien- en soms zelfs dertienjarigen. Dit stelde heel andere eisen aan het personeel en vergde daardoor meer.'⁷⁰

Oorspronkelijk had men bedacht, dat begeleiding beperkt zou blijven tot gesprekken met de rector van Moederheil, A.J. Scheermakers, en dat de tijd zou worden gevuld met huishoudelijk werk. Een strakke discipline was de prioriteit. Maar nu moest 'de gestichtssfeer' plaatsmaken voor een 'huiselijke

sfeer'. Al in 1948 werden er plannen gesmeed om de slaapzalen te vervangen door eenpersoonskamers. Het geld voor deze verbouwing ontbrak nog. Tegelijk werd de begeleiding geprofessionaliseerd. In 1946 trad de eerste maatschappelijk werkster in dienst bij Moederheil.

Rector Scheermakers vond bovendien, dat de congregatie in Heerlen haar zusters beter zou moeten opleiden. Deze zusters – in de sociale hulpverlening ongeschoold – kregen te maken met schokkende zaken waarmee ze geen raad wisten. 'De leiding van de congregatie in Heerlen voldeed niet aan dat verzoek. Immers, men had daar al besloten zich te gaan toeleggen op de ziekenzorg.'⁷¹ In 1955 kwam de eerste psycholoog in dienst. Rector Scheermakers – die steeds had geijverd voor de inschakeling van deskundigen – droeg de verantwoordelijkheid voor de begeleiding aan hem over.

Een en ander leidde tot wijziging van beleid. Het meest kwam dat tot uiting in het besluit van 1959 om vrouw en kind niet langer minstens drie maanden verplicht bij elkaar te houden. De moeder werd nu nadrukkelijk gewezen op de mogelijkheid afstand te doen van haar kind, zij het aanvankelijk alleen dan wanneer de moeder duidelijk niet in staat was voor haar kind te zorgen. Het gevolg was wel, dat in de jaren zestig het aantal gevallen waarin daadwerkelijk afstand werd gedaan, sterk toenam. Verder werd er meer aandacht besteed aan het bijbrengen van sociale en praktische vaardigheden. Als de moeder het kind behield, was een langer verblijf dan de vroeger verplichte drie maanden noodzakelijk. 'De ongehuwde moeder zal moeten leren moederlijk te zijn', zo heette het in een notitie waarin het nieuwe beleid werd uiteengezet.⁷²

Er ontstond een tegenstelling tussen de opvang van de religieuzen en die van het groeiende aantal deskundigen. 'De ongehuwde moeder komt uit de wereld van dancing-bar-bioscoop en variété, van kamperen en liften, van flirt en ongebondenheid,' zo heette het in een sociaal rapport. De religieuzen hadden steeds hun heil gezocht in 'opvang', de deskundigen daarentegen gingen over tot 'behandeling'. Deze tegenstellingen leidden uiteindelijk tot een conflict. In 1959 verzocht de laatste zuster met een begeleidende functie in het doorgangshuis van haar taak te worden ontheven. 'Haar verzoek werd ingewilligd, wat voor een grote onrust in Moederheil zorgde. Rector Scheermakers was genoodzaakt de congregatie te vragen haar terug te sturen omdat de hulpverlening werd bemoeilijkt. De vrouwen misten hun zuster, die het meeste contact met hen had. Wie zou nog de hele dag beschikbaar zijn, wie moest toezicht houden in de slaapzalen en waar konden de vrouwen terecht als het lekenpersoneel vrij had? Zij kwam echter niet terug, ongetwijfeld mede door het al genoemde andere beleid van haar orde.'⁷³

Op 1 januari 1962 be  ndigde de congregatie haar werkzaamheden in Moederheil. In 1976 is de kapel verbouwd tot mensa.

4.6.7 Ander beleid

Inmiddels ontwikkelde zich een ander beleid: de overheid kreeg meer invloed op de opvoeding van kinderen en op de voogdij. De lijn van Cort van der Linden werd doorgetrokken. In 1953 werd de zogeheten pleegkinderenwet ingevoerd. Van staatswege werden eisen geformuleerd over de opvoeding van pleegkinderen. Dat betekende dat er een einde kwam aan ongecontroleerde plaatsingen. In 1956 werd een wet van kracht die adoptie mogelijk maakte. Er werd ook een Centrale Adoptieraad ingesteld onder voorzitterschap van professor mr. Ch. J. J. M. Petit. Mevrouw Kreijns-ter Braak vertegenwoordigde de FIOM. Ten gevolge van beide wetten hebben de Raden van Kinderbescherming een bevoegdheid gekregen bij de plaatsing in pleeggezinnen.

De FIOM werd ook genoodzaakt haar beleid van bemiddeling bij pleeggezinnen of juist van het voorkómen van afstand te herzien. Haar commissie tot centralisatie inzake afstand van kinderen (1940) had haar langste tijd gehad. Eind 1962 werd besloten tot een decentralisatie: de centrale commissie had geen uitvoerende taak meer, de behandeling van de zogeheten afstandsgevallen zou geschieden door de verenigingen. In 1963 waren er drie bureaus voor ongehuwde moederzorg, waaronder twee katholieke, in Amsterdam en in Haarlem. Dat leidde begin 1964 tot de oprichting van de Katholieke Centrale Vereniging tot hulpverlening aan niet-gehuwde moeders (KCVM).

In 1961 hield de FIOM haar algemene vergadering die gekenmerkt werd door een uitvoerig pleidooi tegen het zo gekoesterde en verdedigde beleid van de afstandsbaby's. De psychiater dr. C. J. B. J. Trimbos was uitgenodigd om te komen spreken over 'Problemen rond de afstand' met als coreferenten kinderrecht mr. A. M. J. Post Uiterweer en theoloog prof. dr. P. J. Roscam Abbing.⁷⁴ Trimbos vond het standpunt van de FIOM over het tegengaan van afstand van baby's niet langer houdbaar. Hij had hiervoor een aantal argumenten:

- In de discussie over afstand doen ging alle aandacht uit naar de moeder en naar de hulpverlening aan haar. Men was er steeds van overtuigd dat het kind het beste geholpen wordt wanneer het door de eigen moeder wordt verzorgd. Pas vanaf het einde van de jaren vijftig kreeg onder invloed van de kinderpsychologie en de kinderpsychiatrie het kind een meer zelfstandige plaats in deze overwegingen.
- Bezorgdheid over de zedelijke volksgezondheid was een ander motief. Maar Trimbos geloofde niet, dat een systematisch tegengaan van de afstand het aantal ongehuwde moeders zou doen afnemen. Het ongehuwd moederschap is een sociaal-pathologisch verschijnsel en soms zelfs een psychopathologisch verschijnsel. Het wordt – zo beargumenteerde hij – niet voorkomen door een repressief optreden.
- Trimbos noemde ten slotte het voordeel van de vaste regel. Hij vergeleek de kinderen die door bemiddeling van de FIOM in twintig jaar waren afge-

staan (328) met het grote aantal kinderen dat sinds vijf jaar door de Adoptiewet kon worden geplaatst (1626).

Trimbos stelde, dat tegenstanders maar weinig vertrouwen hadden in de zelfstandigheid en het inzicht van de ongehuwde moeder; zij vertoonden een betuttelende instelling. Het was bijvoorbeeld hun opvatting, dat drie maanden borstvoeding een middel zou zijn tegen zuigelingensterfte. Zelf zag hij dat uit het beschikbare cijfermateriaal over zuigelingensterfte juist het omgekeerde bleek; de statistieken pleitten eerder vóór vroege afstand. Hij concludeerde: 'Als men uitgaat van de opvatting, dat menig geval van ongehuwd moederschap een sociaal-pathologisch verschijnsel is, dient men te erkennen, dat de oorzaak ervan slechts zeer gedeeltelijk van individuele aard is en dat omstandigheden en milieu in het ontstaan ervan vaak een beslissende rol spelen. Dat wil onder meer zeggen dat de verantwoordelijkheid, die iedere moeder, dus ook de ongehuwde moeder, nu eenmaal heeft ten opzichte van het kind dat zij ter wereld brengt, in het laatste geval dus bij de ongehuwde moeder, voor een deel gedragen moet worden door de gemeenschap en niet van zulke individuele aard is als dat bij de meeste gehuwde moeders het geval is.' En zo vervolgde hij: 'Als we deze collectieve verantwoordelijkheid ten opzichte van zichzelf en vooral haar kind erkennen, kunnen wij ons niet tevreden stellen met een zorg, die de verantwoordelijkheid ten opzichte van zichzelf en vooral het kind eenzijdig op het hoofd van de ongehuwde moeder alleen legt.'⁷⁵

Kunstmatige gezinnen, met name pleeggezinnen, werden in de moderne samenleving ook acceptabel bevonden. Niet langer was de familie (drie of vier generaties omvattend) normgevend, maar het moderne gezin. De Adoptiewet heeft de emotionele weerstanden verminderd en het aannemen van kinderen acceptabel gemaakt. Ook de inzichten van de moderne psychotherapie en de gezinssociologie droegen hieraan bij.

Trimbos bepleitte, dat het onderwerp 'afstand' al vroegtijdig met de moeder zou worden gesproken: tijdens de zwangerschap. Het leek hem principieel onjuist dat vraagstuk pas ná de geboorte aan de orde te stellen. Men heeft dan eigenlijk geen keuze meer. 'De thans nog veelal gevolgde weg is het zoeken naar een oplossing ad hoc. Een dergelijke oplossing, met opname in een tehuis, bevallen en zorg voor drie maanden op zich nemen en dan maar eens zien wat er verder gebeuren moet, is vaak niets anders dan een kortzichtige wissel op een onzekere toekomst trekken.'⁷⁶

Dat visies konden veranderen en dat juist de snelle afstand 'modern' kon zijn, blijkt ook uit een memorandum van de F10M uit 1957 ter bespreking met de R.K. Centrale Vereniging ter Bescherming van Meisjes. De tweede vraag luidde: 'Moeder en kind samen laten of scheiden?' In het verleden werd katholieken wel verweten dat zij te gemakkelijk en veel te vroeg moeder en kind

scheiden. Langzamerhand echter was het inzicht doorgedrongen dat moeder en kind beiden rechten hadden en daarom kwam er binnen de betrokken instellingen steeds meer weerstand tegen een vroege afstand. En juist op dat ogenblik ging de FIOM voortaan bepleiten moeder en kind zo vroeg mogelijk te scheiden; althans in geval van een ‘geestelijk gestoord of geestelijk onvolwaardig moedertje’.

Een gemeenschappelijk ‘katholiek’ standpunt was dringend nodig, vond men, en dat niet alleen gebaseerd op ‘wetenschappelijke’ uitgangspunten, want nu handelde elke instelling maar naar eigen goeddunken.⁷⁷ Uit het gesprek kwam vermoedelijk de ‘contactcommissie voor het internaatswerk ongehuwde moederschapszorg’ voort, die in oktober 1959 in de notulen wordt genoemd. Kort daarna is er sprake van het ‘R.K. Contactorgaan van de ongehuwde moederschapszorg’. Of er een ‘katholiek’ standpunt over het afstand doen van kinderen is geformuleerd, blijkt verder niet uit het archief.⁷⁸

In 1966 meldde de katholieke meisjesbescherming – die intussen Rooms-Katholieke Vereniging Meisjesbelangen was gaan heten – dat men de hulp aan ongehuwde moeders zou stopzetten, omdat het werk inmiddels ‘wetenschappelijk verantwoord door beroepskrachten’ moest worden gedaan. In dat decennium veranderden de collectieve opvattingen over de ongehuwde moeder. De wettelijke beperkingen voor het verkrijgen van voorbehoedmiddelen werden opgeheven. Bovendien werden de mogelijkheden van anticonceptie verbeterd door de introductie van de pil.

In de zogeheten tweede feministische golf werd abortus gelegaliseerd. In de jaren zeventig deed de bommoeder haar intrede; de ‘bewust ongehuwde moeder’ die het eeuwenoude taboe wilde doorbreken. Tegelijkertijd nam de moralistisch gekleurde visie in overtuigingskracht af. Ook de voorstelling van zaken dat het ongehuwde moederschap moet worden gerekend tot de ‘sociale pathologie’ werd verlaten. De FIOM ging streven naar een ‘mentaliteitsverandering ten aanzien van het éénoudergezin’.

Uit het eerder aangehaalde artikel in het magazine van *de Volkskrant* blijkt, dat het fenomeen van de afstandsbaby’s ook in 2012 kan bestaan of kan worden beschreven. Maar anders is inmiddels de religieuze, maatschappelijke, medische én professionele setting.

4.6.8 Enkele conclusies

Het vroegtijdig afstand doen van baby’s door hun ongehuwde moeders is in de decennia rondom de Tweede Wereldoorlog een verschijnsel, dat in alle gezindten is voorgekomen. Het komt ook in de eenentwintigste eeuw voor.

Verzuilde instellingen op het gebied van de (ongehuwde-)moederschapszorg hebben vanaf de jaren twintig tot aan de jaren zestig gezamenlijk geijverd vóór een samenbrengen van moeder en kind en tégen het vroeg afstand doen.

Katholieke geestelijken (pastoors en ordesgeestelijken) hebben juist vaker bemiddeld vóór een vroege afstand. Op deze geestelijken richtte de F10M zich in het bijzonder in haar pleidooien tégen het vroeg afstand doen.

Zowel vrouwen uit gegoede burgerlijk-katholieke kring als zusters die verbonden waren aan kraamklinieken en doorgangshuizen hebben geijverd vóór een samenbrengen van (ongehuwde) moeder en kind, soms tegen het beleid van de mannelijke geestelijken in.

Vanaf het midden van de jaren vijftig zijn de pleidooien tegen het vroeg afstand doen verstomd. Wetgeving op het gebied van de voogdij, de pleegzorg en de adoptie is daarvan één oorzaak. De andere oorzaak is de acceptatie van nieuwe inzichten in de geestelijke volksgezondheid.

4.7 Congregaties, organisaties en enkele casussen

De vraag naar aard en ernst van seksueel misbruik van en (excessief) fysiek en psychisch geweld tegen minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland wordt in dit deel van het onderzoeksrapport beantwoord aan de hand van meldingen. Omdat het aantal meldingen – zowel van slachtoffers en van anderen namens hen – veel lager ligt dan in het eerdere onderzoek zijn de beschrijvingen veel gedetailleerder dan in de eindrapportage van het eerdere onderzoek van de Onderzoekscommissie. Zoals gezegd, heeft het (archief)onderzoek – soms aangevuld met gesprekken – niet tot doel in juridische zin uitspraken te doen over de aannemelijkheid of zelfs de bewijsvoering van het misbruik en geweld. Hierna volgen de beschrijvingen per congregatie of organisatie, en in een aantal gevallen ook op casusniveau. Slachtoffers zijn hierin geanonimiseerd of hun namen zijn weggelaten. De namen van plegers zijn vervangen door codes op basis van de Latijnse afkorting van de naam van hun congregatie of orde en een volgnummer. Bij ordes zonder een gebruikelijke Latijnse benaming, wordt de Nederlandse benaming afgekort (bijvoorbeeld 'ZDV' voor zusters van De Voorzienigheid). Dit gebeurt ook bij andere organisaties. De afkortingen die in dit eindrapport worden gebruikt corresponderen niet met de afkortingen in het eerdere onderzoek.

Achtereenvolgens komen de volgende congregaties, organisaties en casusstudies aan bod:

- 1 Franciscanessen van Oirschot;
- 2 Liefdezusters van de Heilige Carolus Borromeus (c.b.);
- 3 Ursulinen van de Romeinse Unie (o.s.u.);
- 4 Zusters van het Arme Kind Jezus (p.i.j.);
- 5 Zusters van De Voorzienigheid (z.d.v.);
- 6 Zusters van Liefde, Dochters van Maria en Joseph (d.m.j.);
- 7 Zusters van Liefde van OLV Moeder der Barmhartigheid (s.c.m.m.);
- 8 Zusters van Liefde van Jezus en Maria, Moeder van Goede Bijstand;
- 9 Zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort;
- 10 Zusters van de Sociëteit van Jezus, Maria, Jozef;
- 11 Stichting Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen;
- 12 Katholiek Verbond voor Kinderbescherming;
- 13 Het bisdom Haarlem-Amsterdam en de contacten met vrouwelijke congregaties;
- 14 De casus HAI;
- 15 De casus OCARMI;
- 16 Dominicanen (o.p.).

4.7.1 Franciscanessen van Oirschot

4.7.1.1 Inleiding

De franciscanessen van Oirschot zijn meer dan eens onderwerp geweest van historisch onderzoek. Naar aanleiding van het tweehonderdjarig jubileum legde Marit Monteiro de geschiedenis van de congregatie vast op basis van schriftelijke bronnen uit het congregatiearchief en interviews met zusters.⁷⁹ In eigen kring was er ook aandacht voor de geschiedschrijving van de congregatie: zuster Alix Alkemade promoveerde in 1966 op het proefschrift *Vrouwen XIX* waarin zij vrouwelijke congregaties, waaronder de franciscanessen zelf, onderzocht vanuit het perspectief van het feminisme en de vrouwenemancipatie.⁸⁰ Zij zag zusters als filantropische feministen vanwege hun bijdrage aan de scholing en vorming van meisjes door middel van het onderwijs. De emancipatoire kant van de congregatie lag enerzijds in de mogelijkheden voor zusters om onderwijs te geven en leidinggevende functies te bekleden, anderzijds voor de meisjes die zij onder hun hoede hadden: door de scholing gaven de zusters meisjes meer kansen. Zuster Alix verdedigde deze stelling in haar proefschrift, maar gaat daarmee voorbij aan de spanning tussen de contemplatieve traditie waarin de congregatie stond en de actie, zoals het geven van onderwijs, waarover hierna meer.⁸¹

In tegenstelling tot de meeste zustercongregaties in Nederland zijn de fran-

ciscanessen van Oirschot niet actief, maar contemplatief in oorsprong, wezen en oriëntatie.⁸² Zij kunnen zich beroepen op een tweeledige spirituele erfenis. Zij behoren tot de franciscaanse familie en leven volgens de regel van de Derde Orde van Sint Franciscus. Tot het midden van de jaren zestig schreef echter iedere zuster p. r. achter haar naam: deze afkorting staat voor penitenten-recollectinen. Zo luidt ook de officiële naam van de congregatie: Penitenten-Recollectinen van Oirschot. Deze naamsverandering geeft volgens Monteiro een belangrijke verschuiving weer in het zelfbeeld van de congregatie. De stichtingsgeschiedenis van de franciscanessen van Oirschot gaat terug tot het klooster Nazareth aan de Beekpoort in Weert. Dit klooster werd in 1662 gesticht door zusters van de reguliere franciscaanse Derde Orde (tertiarissen) uit Dommelen, Brabant. De zusters uit Weert namen in 1692 de constituties aan, een toegepaste uitwerking van de Derde Orde-regel, die in de geest van moeder Johanna van Jezus was opgesteld.⁸³

Moeder Johanna gaf met haar constituties de aanzet tot een kloosterherforming, die later bekendheid zou verwerven als het Reform van Limburg. In het stadje Limbourg in België stichtte zij in 1623 de eerste gemeenschap van penitenten-recollectinen. De bestaande én nieuwe kloosters die volgens haar richtlijnen leefden, werden aangeduid als de Vergadering van Limburg. Het streven naar 'recollectie', tot uiting gebracht in een inwendig en beschouwend leven in afzondering, versterving en armoede, is een belangrijke tendens van deze hervorming. Nederigheid en onthechting vormden samen het fundament van de franciscaanse spiritualiteit.⁸⁴ De keuze voor een beschouwend kloosterleven bracht mee dat de zusters voor hun inkomsten afhankelijk waren van weldoeners. Toch verwierven de zusters ook inkomsten door te fungeren als kostdames en onderwijs te geven aan externe leerlingen. Deze twee bronnen van inkomsten waren eigenlijk in strijd met de leefregels van Moeder Johanna.⁸⁵ Doordat zij onderwijstaken uitvoerden, stond het 'maatschappelijk nut' van de congregatie niet ter discussie. Sinds 1783 gold dit namelijk als een van de voorwaarden voor kloosters om te ontkomen aan onderdrukking tijdens de regering van de Habsburgse keizer Jozef II in de Zuidelijke Nederlanden. Door de oorlog tussen de Habsburgse monarchie met Frankrijk en de latere overheersing van de Franse troepen van het zuiden, werden de franciscanessen uiteindelijk uit het Weertse klooster verdreven. Via zuster Bonaventure van Cuijk werd er tijdelijk onderdak geregeld in haar geboortedorp Oirschot. In 1797 werd hier de congregatie van de franciscanessen van Oirschot gesticht.⁸⁶

Deze spanning tussen contemplatie en actie is een dynamische constante in de geschiedenis van de franciscanessen van Oirschot. Het geven van onderwijs 'in de wereld' en het contemplatieve leven dat de meeste zusters leidden, zorgden vooral in de jaren zestig voor grote verdeeldheid. Voor dit onderzoek

is grofweg de periode van 1945 tot 1980 onderzocht. Verderop in dit hoofdstuk wordt de kloof tussen traditie en vernieuwing ook zichtbaar, mede gestaafd en aangevuld door het onderzoek van Monteiro.⁸⁷

4.7.1.2 *Seksualiteit en geweld – normen, voorschriften en praktijk*

De regels en constituties van de congregatie weerspiegelen het overheersende contemplatieve karakter van de franciscanessen van Oirschot: waar het de opvoeding en omgang met meisjes binnen de congregatie betreft, zijn er nauwelijks of geen verwijzingen te vinden naar de – in hoofdzaak – onderwijstaken. Een opmerking die vaak wordt gemaakt, is dat zusters die niet bestemd zijn voor het onderwijs van interne leerlingen, zich ver van de meisjes dienen te houden. De zusters moeten zich zeer ‘omzichtig’ gedragen ten aanzien van de interne leerlingen. Dit heeft vooral betrekking op de omgang tussen zusters onderling: zusters moeten elkaar niet berispen in het bijzijn van de leerlingen.⁸⁸ Deze regel is bedoeld om enerzijds de meisjes geen slecht voorbeeld te geven en anderzijds om hun geen angst aan te jagen voor het kloosterleven. De relatie tussen zusters onderling neemt een prominentere plaats in binnen de regels dan de benadering, het onderwijs en de opvoeding van meisjes.⁸⁹

Enkele brieven, notities en een circulaire met betrekking tot seksualiteit die zijn aangetroffen in het archief hebben niet direct betrekking tot het onderzoek en zijn door de afwezigheid van specifieke voorschriften en regels over seksualiteit niet goed aan elkaar te koppelen. Bovendien hebben de stukken óf betrekking op de zusters onderling (‘bijzondere vriendschappen’ of groepsvorming) of op individuele leerlingen of tussen leerlingen.⁹⁰ Seksuele problemen van (individuele) zusters worden vooral gerelateerd aan psychische problemen. Vooral in visitatieverslagen komen deze problemen aan de orde. Dit is ook tevens de enige archiefbron die aanknopingspunten bood voor het onderzoek. In de geraadpleegde bestuursverslagen en notulen van vergaderingen wordt niets geschreven over de interne spanningen die bijvoorbeeld wel in het onderzoek van Monteiro aan het licht komen aan de hand van circulaires, enquêtes en interviews.⁹¹

Visitaties in 1963: hysterische en psychisch gestoorde zusters

De visitatieverslagen in het archief van het bisdom Den Bosch uit de jaren 1963 en 1965 vormen relevante bronnen. Over het algemeen is het oordeel van de visitator, pater Hubertus o.f.m. cap., positief en schrijft hij aan de bisschop dat er sprake is van een goede onderlinge sfeer en liefde tussen de zusters. Wanneer er moeilijkheden te constateren zijn, wijt hij dit – zonder in details te treden – aan de aanwezigheid van ‘psychisch zwakke’, ‘psychisch gestoorde’, ‘hysterische’ of ‘kindse’ zusters met een ‘zwak verstand’.⁹² In een enkel geval wordt iets dieper op deze ‘psychische gevallen’ ingegaan.

Zusters FO1 en FO2

In het congregatiearchief in het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven en in Oisterwijk waren al enkele brieven gevonden over zuster FO1. In 1961 schrijft moeder-overste Cajetana van het klooster Nazareth te Gemert aan de algemeen-overste over problemen met enkele zusters, waaronder FO1. De overste weet de problemen de kop in te drukken, maar 'dit soort moet eens voelen dat het teveel samen elkaar zoeken, scheef gaat groeien.'⁹³ Over een andere zuster die overste Cajetana noemt, zuster FO2, schrijft ze dat het een psychopaat is die het kloosterleven niet aankan. In het visitatierapport van pater Hubertus wordt benadrukt dat zuster Cajetana heel wat te stellen heeft met de moeilijke zusters in haar klooster in Oisterwijk, dat hij overigens abusievelijk in Oirschot plaatst. Veel zusters in dit klooster zijn volgens hem psychisch niet normaal of hebben weinig verstand.

Een paar jaar later komt zuster FO1 weer ter sprake. In 1965 schrijft de overste dat zuster FO1 vanwege 'praatjes' weg moet uit het klooster.⁹⁴ Het visitatierapport van pater Hubertus verheldert het een en ander, al heeft zijn rapport betrekking op het klooster aan de Schoolstraat te Oisterwijk.⁹⁵ De pater schrijft aan de bisschop dat de zusters in het algemeen 'met goede liefde' leven, maar dat zuster FO1 voor 'herrie' zorgt. Ze liegt, stookt en fantaseert er op los en gaat recht in tegen de bevelen en wensen van moeder-overste. Vooral het hoofd van de school waar zuster FO1 als handwerkzuster werkt, heeft veel met haar te stellen. Hij concludeert dat het een geval is van 'hysterica in hoge graad'. Volgens hem is het een geluk bij een ongeluk dat de zuster nog geen aanhang of vriendinnen heeft en dat de moeder-overste hier haar goed aankan, anders was er veel te vrezen, '[...] vooral op seksueel gebied, m.i. heeft dit mens dringend behoefte aan een man.' De zuster staat onder behandeling van professor Marks (geen nadere gegevens bekend), maar wanneer dit niet helpt zal moeten worden overgaan tot tijdelijke exclaustatie.⁹⁶

Zuster FO3

Een andere zuster waarover intensief wordt gecorrespondeerd is zuster FO3. In 1960 schrijft algemeen-overste Louisa een brief aan de bisschop dat deze zuster psychisch gestoord is, nadat de zuster de bisschop een schriftelijk verzoek had gedaan om bij hem langs te komen om haar 'moeilijkheden' te bespreken. Zij wilde graag verlof om haar ouders te bezoeken in de Verenigde Staten vanwege haar zieke vader. Op advies van monseigneur Oomens, vicaris-generaal van de bisschop, werd dit verzoek afgewezen. Dat zij toch de bisschop schreef, was volgens zuster Louisa te wijten aan haar 'abnormale psychische toestand'. Als onderwijzeres functioneerde de zuster goed, maar haar manier van doen in het klooster leidde tot ergernissen waardoor verplaatsing werd overwogen. Na een eerste gesprek met professor dr. E.A.D.E. Carp was

de zuster niet bereid om zijn psychiatrische hulp te aanvaarden. Pater Zeno o.f.m. cap. – waarschijnlijk een biechtvader, maar dit wordt niet helemaal duidelijk op basis van zijn brief – verzocht de bisschop juist om haar zo spoedig mogelijk naar haar ouders te laten afreizen. Hij omschrijft haar ‘moeilikheden’ een stuk specifiek: zuster FO3 leed aan ‘aanvallen van seksualiteit’ en ‘raptus-fantasiën’. Volgens hem probeerde de zuster hier met alle macht weerstand aan te bieden en is zij een goede kloosterling. Hij geloofde dan ook dat een reis naar haar zieke vader in de Verenigde Staten haar goed zou doen.⁹⁷

Deze specifieke gevallen lijken op het eerste gezicht op zichzelf te staan, maar zijn wel te relateren aan de grotere problemen waarmee de congregatie in de jaren zestig kampte. Hierna wordt daarom kort ingegaan op de stukken over het roepingsprobleem en het toenemend aantal uittredingen in de jaren zestig. Ontwikkelingen die ervoor zorgden dat de congregatie gedwongen werd nogmaals te kijken naar het eigen beschouwende kloosterleven.⁹⁸

*Spanning tussen contemplatie en actie: onderlinge zusterrelaties,
uittredingen en het roepingsprobleem*

Naast de hierboven besproken individuele gevallen van ‘moeilijke zusters’, kampten de franciscanessen van Oirschot ook met een teruglopend aantal intredingen en een groot aantal uittredingen vanaf het einde van de jaren vijftig. In deze periode liep de spanning tussen contemplatie en actie opnieuw op door conflicten tussen het oude, traditiegezinde hoofdbestuur en de jonge novicen en actieve onderwijzeressen. Er worden diverse enquêtes gehouden over het geloofsleven en de geloofsbeleving van de congregatieleden; de mentaliteitsverschillen komen duidelijk aan het licht.⁹⁹ Zo wordt er door enkele anonieme zusters – het bestuur speculeert wild over wie dit kunnen zijn – een circulaire verspreid met daarin een nieuwe visie op de maagdelijkheid en zuiverheid. Deze ‘moderne zusters’ vragen zich af waarom het bijvoorbeeld niet mogelijk is om verbonden te blijven aan de congregatie, maar met een geschikte man of partner te leven. Dit heeft geleid tot de reeds genoemde enquêtes waarin vooral zaken als kleding, gebeds- en geloofsleven aan de orde komen, bijvoorbeeld het afschaffen van het voetenkussen uit ‘hygiënisch oogpunt’ en meer vrijheid voor de familiebezoeken.¹⁰⁰

In de periode van interne strijd neemt het aantal uittredingen een hoge vlucht. Gezien de onvrede geuit door jonge kloosterlingen in de enquêtes en in de circulaire is het niet moeilijk te raden waarom zusters uittraden. Maar de archiefstukken over de uittredingen verraden niets over de persoonlijke motivatie van uitgetreden zusters. Alle uittredingen worden gevangen in algemene zinnen als ‘ongeschikt voor het kloosterleven’ en tegen het einde van de jaren zestig ‘voelt zich niet thuis in het kloosterleven’.¹⁰¹ In 1955 worden het roepingsprobleem en de uittredingen bij de zusters van Oirschot al besproken. De nota

die hieraan is gewijd toont aan dat het besef langzaam groeit dat het tekort aan nieuwe novicen grotendeels te wijten is aan het gesloten karakter van de congregatie.¹⁰² Ondanks het feit dat er zusters werkzaam zijn in het onderwijs komt de overgrote meerderheid van de zusters niet in contact met meisjes in de ‘beslissende jaren’. Er wordt geopperd dat het ‘semi-contemplatieve leven’ van de zusters het gevaar oplevert dat de congregatie niet in het volle leven staat. Als de congregatie zo doorgaat, wordt het tekort aan zusters in de toekomst veel nijpender. Zoals gezegd komen pas in de jaren zestig de discussies op gang over de vernieuwing van de congregatie middels enquêtes en kapittelvergaderingen, hetzij met de nodige tegenwerking van het behoudende hoofdbestuur.

4.7.1.3 Meldingen

4.7.1.3.1 Aantallen en locaties

In totaal zijn er zes meldingen binnengekomen die betrekking hebben op zusters van de congregatie van de franciscanessen van Oirschot.¹⁰³ Op basis van de meldingen zijn er vijf namen bekend, waarvan drie zusters ook in het archiefonderzoek zijn gevonden: zuster FO4, FO5 en FO6. Er zijn drie meldingen over zuster FO4 gedaan. In twee gevallen hebben de melders geen namen opgegeven.

De meeste meldingen hebben betrekking op het pensionaat Catherinenberg in Oisterwijk. In de archieven zijn geen bijzondere gegevens over deze vestiging aangetroffen. In 1982 sloot het internaat wegens geldgebrek en de steeds complexer wordende aanpak van kinderen. De zusters stellen in de brief aan onder andere de ouders van de internaatsleerlingen dat zij niet opgeleid zijn om deze moeilijkheden het hoofd te bieden. Daarom is er in het kapittel besloten alle internaten van de congregatie op te heffen. Verder zijn de zusters ook van mening dat het veel verstandiger is om de problemen van kinderen met de ouders thuis op te lossen.¹⁰⁴

4.7.1.3.2 Beschrijvingen door de melders

Melder 1

De melding heeft betrekking op de jaren zestig op het internaat van de zusters in Oirschot. De melder noemt geen namen. Zij vertelt dat ze tijdens ziekte een slechte verzorging heeft gehad. Ook moest zij langdurig knielen met blote knieën op een stenen vloer. Een ander kenmerk van mishandeling dat zij noemt, is het gedwongen opeten van bedorven voedsel.

Melder 2

Deze melding heeft betrekking op zuster FO6 en FO4 gedurende het verblijf van de melder in het pensionaat Catherinenberg in Oisterwijk tussen 1967 en 1971. Volgens de melder zijn er in totaal acht meldingen over zuster FO4 bij KLOKK bekend. In het kader van dit onderzoek zijn twee meldingen over FO4 gedaan. Eerder was ook al een melding binnengekomen gedurende het eerdere onderzoek van de Onderzoekscommissie.

Melder 3

In haar melding schrijft melder 3 dat zij maar één jaar in een kindertehuis van de zusters in Wassenaar heeft gezeten, maar dat dit meer dan voldoende is geweest. De melder noemt de naam van zuster FO7, maar dit was niet de enige zuster die zij beschuldigt van machtsmisbruik, want dat is het volgens haar geweest.

Zij zat samen met haar drie zusjes van 1956 tot 1957 in het kindertehuis wegens de ziekte van haar moeder. Haar moeder overleed twee jaar later. De zusters deden volgens haar erg aardig tegen hun ouders, maar zodra die weggingen uit het huis werden de spullen die zij van thuis hadden meegenomen afgepakt. Ook het communiejurkje dat zij van haar moeder had gekregen mocht zij niet dragen. Slapen moest op haar rechterzij, wat zij niet kon en daarom kreeg zij straf. Haar zusjes mocht zij amper zien, maar toen zij haar zusje van vier zag had zij kokertjes aan haar armen, zodat zij zich niet zou krabben. De bekende klacht over het eten dat 'letterlijk door de strot geduwd' werd, noemt deze melder ook in haar melding. Ondanks het feit dat de melding geen seksueel misbruik betreft, wil zij haar verhaal toch doorgeven, omdat dat jaar in het kindertehuis voor veel problemen in haar latere leven heeft gezorgd.

De congregatie heeft – zo liet zij de onderzoeksorganisatie weten – geen kindertehuis of internaat in Wassenaar gehad. De zusters leverden zorg in een herstellingsoord voor volwassenen en de congregatie had een retraitehuis in Wassenaar. Een zuster met de naam FO7 is bij de congregatie niet bekend.

Melder 4

De melding van melder 4 gaat ook over zuster FO4. Ook zij zat in het pensionaat Catherinenberg in Oisterwijk, maar dan in de periode tussen 1974 en 1978. Zij doet melding van lijfstraffen, het moeten opeten van braaksel en manipulatie van de meisjes door zuster FO4. De zuster maakte misbruik van haar machtspositie: de melder was voor haar medicatie afhankelijk van de hulp van deze zuster. Zuster FO4 verzorgde haar en had vrij spel wanneer zij alleen met haar was op haar chambrette. Zij was acht jaar oud toen het misbruik begon.

De congregatie heeft bij navraag de onderzoeksorganisatie erop gewezen

dat de leerlingen in het internaat in de leeftijdscategorie tussen twaalf en zestien jaar zaten.

Melder 5

De inhoud van de melding is in tegenstelling tot veel andere meldingen weinig beschrijvend, maar zeer feitelijk van aard: zij doet melding tegen zuster FO4 vanwege seksueel, fysiek en psychisch misbruik en tegen zuster FO5 vanwege seksueel misbruik. Beide gevallen speelden zich af in het pensionaat Catherinenberg in de periode van 1980 tot 1982.

Melder 6

De melding gaat over de periode van 1942 tot 1952 in het franciscanessenklooster in Kruisland in de gemeente Steenberg. Het gaat hier over geestelijke mishandeling. Vermoedelijk heeft deze klacht niets te maken met de franciscanessen van Oirschot.

4.7.1.4 Mogelijke plegers

Over de mogelijke plegers zijn geen noemenswaardige gegevens aangetroffen in het archief. De persoonsdossiers van de zusters boden, in de lijn der verwachting, niet veel meer informatie. Naar aanleiding van eerder afgeronde onderzoeken naar zustercongregaties is al geconcludeerd dat er buiten diploma's en bidprentjes, weinig tot geen persoonlijke stukken van zusters worden bewaard. De franciscanessen van Oirschot vormen geen uitzondering op deze 'regel'. De persoonsdossiers bevatten wel persoonskaarten. Niet van alle zusters is een persoonsdossier aangetroffen: van zuster FO1 kon de wereldnaam niet worden achterhaald en zodoende kon haar dossier niet worden gevonden. Gecombineerd met de namenregisters geven de persoonskaarten wel de juiste informatie om de aanwezigheid van de mogelijke plegers op de genoemde locaties te bevestigen. Van de twee zusters van wie de (gedeeltelijke) wereldnaam bekend is, is het persoonsdossier ingezien.

FO4

Zuster FO4 werkte van 1979 tot en met 1997 op de locatie Catharinenberg, eerst op de huishoudschool en later als surveillant. In 1991 haalde zij nog haar diploma Praktische Psychologie en in 1971 een diploma voor inrichtingswerk. De melding over haar werd aanvankelijk door het congregatiebestuur stilgehouden voor de zusters, uit angst dat er grote verdeeldheid onder de nog levende zusters ontstaat. Inmiddels is uitgebreid gesproken met de zusters over de klachten over FO4. Hiervoor is een bij de onderzoeksorganisatie bekende deskundige ingeschakeld. Deze deskundige is door de Onderzoekscommissie eerder aangeraden bij verschillende ordes en congregaties.

FO5

De laatste standplaats op de persoonskaart van FO5 is Catherinenberg waar zij werkzaam was op de ulo. Op haar bidprentje staat vermeld dat zij door een ongeluk gehandicapt is geraakt; wanneer en wat er precies is gebeurd wordt niet duidelijk. Op een namenlijst van zusters werkzaam in Catherinenberg staan echter geen bijzonderheden vermeld onder de rubriek 'ziek/gehandicapt'. Dus het ongeluk heeft plaatsgevonden ná 1967.¹⁰⁵ Het congregatiebestuur voerde aan dat het onmogelijk is dat deze zuster een pleger kan zijn, vanwege haar leeftijd en haar handicap. De zuster was inderdaad al bijna tachtig ten tijde van de vroegste melding over haar.

Conclusies

De archiefstukken die wijzen op (seksuele) moeilijkheden in de congregatie hebben betrekking op andere locaties van de franciscanessen van Oirschot, en niet op het pensionaat Catherinenberg, de locatie waarover de meeste meldingen zijn binnengekomen. De aandacht van het bestuur en de betrokken personen buiten de congregatie gaat hoofdzakelijk uit naar individuele zusters en de relatie tussen zusters onderling ('kloostersfeer') en hoe zich dit verhoudt tot het contemplatieve karakter van de congregatie. De omgang met leerlingen wordt overschaduwed door het spanningsveld dat de kloosterhervormingen van eind jaren vijftig en de jaren zestig meebrachten.

Het zelfbeeld van de franciscanessen van Oirschot is gebaseerd op de bijdragen aan de emancipatie van katholieke (kansarme) meisjes in de samenleving. Hoe de dagelijkse praktijk voor leerlingen en zusters er daadwerkelijk uitzag, is op basis van dit onderzoek niet vast te stellen. Zeker van de locatie Catherinenberg, de locatie waarop de meldingen betrekking hebben, is geen goed beeld verkregen. De ervaringen van de melders waren overwegend negatief. In de meldingen noemen zij dat er – náást de al bekende meldingen en gevallen – nog een veel grótere groep oud-leerlingen van Catherinenberg is die is misbruikt door de zusters FO4 en FO5. Ondanks het feit dat de beide zusters in de genoemde periode allebei werkzaam waren in het pensionaat te Oisterwijk, zijn er geen gegevens gevonden die de meldingen bewijzen dan wel ontkrachten.

4.7.2 Liefdezusters van de Heilige Carolus Borromeus (c.b.)

4.7.2.1 Inleiding

De congregatie van de liefdezusters van de Heilige Carolus Borromeus – naar hun hoofdvestiging te Maastricht ook wel 'zusters onder de Bogen' genoemd¹⁰⁶ – werd gesticht in 1837 door Elisabeth Gruyters en de geestelijke Paulus van Baer. Sinds geruime tijd zijn zij een congregatie naar pauselijk

recht. De interne organisatie is in de loop van het bestaan van de congregatie enkele keren gewijzigd en aangepast in verband met de groei van het ledental en de uitbreiding van de activiteiten. Ook de overgang van diocesaan recht (onder de bisschop van Roermond) naar pauselijk recht speelde daarbij een rol. De regel van 1931 (van kracht tot 1966) weerspiegelde de eisen gesteld door de *Codex Iuris Canonici*. De congregatie was een sterk gecentraliseerde en hiërarchische organisatie. Dat veranderde duidelijk na het Tweede Vaticaans Concilie met de nieuwe regel van 1966.

Tussen 1900 en 1940 kende de congregatie een spectaculaire groei, van een kleine 300 naar meer dan 1700 leden, een niveau dat tot eind jaren 1950 nauwelijks veranderde. Daarna nam het aantal Nederlandse leden sterk af. De congregatie werkte ook in de missie, aanvankelijk vooral in Nederlands-Indië, later Indonesië. De meesten van de huidige leden zijn afkomstig uit en werken in het buitenland, vooral in Azië en Afrika. Het bestuurscentrum is nog steeds in Maastricht gevestigd.

Vanaf het begin van hun bestaan richtten de activiteiten van de zusters zich op verpleging, de zorg voor wezen en lager onderwijs. In Nederland lag het accent echter vooral op de ziekenzorg. Al voor de Tweede Wereldoorlog groeide de congregatie uit tot een landelijke organisatie met vestigingen in vrijwel alle provincies, vooral in steden en verstedelijkte gebieden. De zusters ‘bedienden’ een aantal grote ziekenhuizen – onder meer in Maastricht, Amsterdam (Onze Lieve Vrouwe-Gasthuis), Zwolle, Den Haag, Nijmegen en Sneek – en sanatoria in Groesbeek (Dekkerswald) en Wijk aan Zee (Heliomare). Hier leverden zij lange tijd het merendeel van het verplegend, paramedisch en huishoudelijk personeel. Via de kruisverenigingen werkten zij ook in de wijkverpleging. Ook hadden zij een eigen verpleegopleiding. Het werk in kindertehuizen en scholen nam een veel kleinere plaats in, behalve in Indië. Met het teruglopen van het ledental namen de praktische werkzaamheden in Nederland sinds de jaren zestig geleidelijk af om uiteindelijk vrijwel te verdwijnen.

4.7.2.2 *Seksualiteit en geweld – normen, voorschriften en praktijk*

De deugd van de zuiverheid kreeg bij de liefdezusters van Carolus Borromeus vergelijkbare aandacht als bij andere vrouwelijke congregaties.¹⁰⁷ De nadruk op maagdelijkheid was nodig vanwege de exclusieve relatie tussen de zuster en de ‘bruidegom’, de ‘beminde’ Christus. Uiteraard kon dit leiden tot spanningen waar het ging om de affectie voor en de omgang met medezusters en andere medemensen. Al in de oudere constituties werd de ‘bijzondere vriendschap’ nadrukkelijk als probleem genoemd. Het taboe op lichamelijke aanrakingen maakte de onderlinge omgang onpersoonlijk en zakelijk, er was afstandelijkheid en kilte. Ook in de ziekenverpleging mocht geen gehechtheid met de patiënten ontstaan. Daarom wisselden de zusters geregeld van

zaal en mochten zij in de wijkverpleging niet langer dan een maand bij dezelfde mensen werken. Een notitieboekje met richtlijnen uit de jaren na 1945 bevat praktische aanwijzingen zoals: ‘Niet gearmd lopen, behalve met een oude moeder’ en ‘Met doktoren, verpleegsters, patiënten en meisjes op een afstand zijn’.¹⁰⁸

Uit de visitatieverslagen en verslaglegging aan Rome blijkt dat aan dergelijke voorschriften stevig de hand werd gehouden. Bijzondere vriendschappen zijn uiterst zeldzaam (visitatie 1956). Op vragen in het formulier voor het vijfjaarlijks verslag aan Rome naar zedelijk wangedrag, óók met minderjarigen, wordt driemaal (1953, 1958, 1963) geantwoord dat dergelijke zaken niet voorkomen en dat er ‘nauwlettend’ tegen wordt gewaakt.¹⁰⁹

Men had na 1950 echter wel degelijk oog voor de gevolgen van te veel rigorisisme. In een notitie uit de jaren vijftig drong de psychiater Schim van der Loeff er bij het bestuur van de congregatie op aan de geestelijke gezondheid van de zusters beter te bewaken. Er was meer ‘onderlinge liefde’ nodig en ‘moederlijke warmte’ van de kant van de oversten. Op die manier kon men ‘ongeregelde vriendschappen en genegenheden’ voorkomen. Ook uit andere stukken blijkt dat vanaf de jaren vijftig de opvattingen in dit opzicht werden bijgesteld, vermoedelijk ook als effect van de cursussen die de SNVR gaf voor oversten en novicenmeesteressen.¹¹⁰ De constituties van 1966 benaderen de gelofte van zuiverheid op een alleszins redelijke manier, zij het in nogal wollige termen.¹¹¹ Onder het hoofdje ‘Zusters in de opvoeding’ staan behartenswaardige opmerkingen over de houding tegenover kinderen. De zusters moeten hen benaderen met ‘de eerbied en liefde die Christus had voor het kind’. Men moet proberen de wereld van het kind te kennen met zijn goede en verkeerde kanten. In internaten en tehuizen nemen de religieuzen de plaats van de ouders over. Zij moeten ‘naar vermogen een sfeer scheppen van huiselijkheid en liefde’ en ‘opvoeden tot zelfstandigheid’ en daarom niet ‘moederen over het kind’.

4.7.2.3 Meldingen

4.7.2.3.1 Aantallen en locaties

Over de congregatie zijn vier meldingen binnengekomen. Twee hiervan blijven verder buiten beschouwing, te weten:

- Melder 1 meldt ‘kindermishandeling door nonnen van de kinderafdeling van het Groot Ziekengasthuis’ in Den Bosch in 1973. In dit ziekenhuis werkten echter géén leden van de liefdezusters van de Heilige Carolus Borromeus, maar van een andere congregatie, de barmhartige zusters van de Heilige Carolus Borromeus. Deze ‘Borromäerinnen’ hadden zich in 1875 vanuit Duitsland in Nederland gevestigd. Tussen deze beide congregaties bestaan geen organisatorische relaties.

- Melder 2 kreeg na langdurig seksueel misbruik in de jaren vijftig op twaalfjarige leeftijd een kind, dat door haar ouders onmiddellijk werd afgestaan. Deze gebeurtenissen hebben haar latere leven en psychische gezondheid sterk beïnvloed. Uit de melding valt op te maken dat hierbij zusters in een katholiek ziekenhuis betrokken waren, maar er wordt geen naam of plaats genoemd van congregatie of ziekenhuis. Deze zusters zouden illegaal ‘handelen’ in kinderen en daar geld aan verdienen. Voor een nader archiefonderzoek biedt deze melding echter onvoldoende aanknopingspunten.

4.7.2.3.2 Beschrijvingen door de melders

Melder 3

Melder 3 is de dochter van een aan alcohol verslaafde vader die haar moeder mishandelde. Toen de moeder het gezin ontvluchtte, werd de melder door de vader geplaatst in de katholieke voogdijinstelling ‘De Nieuwenhof’ in Maastricht, samen met haar tweelingzus en twee andere kinderen van het gezin. Zij verbleef hier van haar derde tot haar dertiende jaar (1946-1956). Over haar ervaringen schreef zij een autobiografie. In haar melding gaat zij niet in op bijzonderheden, maar verwijst naar haar boek.

In het egodocument beschrijft zij uitvoerig hoe zij, haar zus en andere kinderen tijdens de jaren in het tehuis werden vernederd en mishandeld. Kinderen werden om geringe vergrijpen geslagen en langdurig in donkere ruimtes opgesloten, moesten het uitgespuwde eten opnieuw opeten en werden publiekelijk belachelijk gemaakt. Specifiek noemt zij de groepsleidster zuster CBI en de rector van het tehuis pater BI, die haar na een opmerking een keer zo hard tegen de deur smet dat een hoofdwond bij de eerste hulp behandeld moest worden. Overigens blijkt uit het geschrift ook dat haar tweelingzus na haar vertrek uit Maastricht nog contact had met zuster CBI. Melder 3 zelf bracht vanuit de Nieuwenhof een vakantie door bij de moeder van rector BI. De huidige provinciaal-overste heeft navraag gedaan bij medezusters naar zuster CBI, die zij op grond van de ingewonnen informatie als ‘zeer nauwgezet, consequent en nogal strak in haar handelen’ beschrijft.

De dossiers over de Nieuwenhof in het congregatiearchief bieden weinig informatie. Het correspondentiedossier van de centrale leiding bevat slechts één gedrukte uitnodiging.¹¹² De herinneringen van zuster Elvira de Groot gaan over de jaren tot 1964; zij is over de naoorlogse periode bijzonder positief.¹¹³ Ook in de bisschoppelijke visitaties van 1950 en 1955 wordt lovend gesproken over de inzet en de ‘bewonderenswaardige toewijding en tact’ van de zusters.¹¹⁴ Dat sluit aan bij de schets van de ‘recente ontwikkelingen’ (na 1945) in een boekje dat verscheen bij gelegenheid van het tweede eeuwfeest. Veel is er vernieuwd in de opvang van kinderen. Er worden deskundige advie-

zen ingewonnen, de kinderen doen aan sport, staan ‘in uitgesproken contact met de buitenwereld’, contacten met de familie worden bevorderd. De ‘verticale of benaderende gezinsopvoedingsmethode’ is ingevoerd door jongens en meisjes van uiteenlopende leeftijden in kleine groepen bijeen te brengen, vooral ook broertjes en zusjes. Elke maand is er een teamvergadering van de staf onder leiding van de rector, waar opvoedingskwesties worden besproken. De Nieuwenhof is nu ‘een open tehuis’. Moderne opvattingen breken door.¹¹⁵

Dat echter niet alles rimpelloos verliep, blijkt uit het instellingsdossier van het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming (KVK).¹¹⁶ Volgens een notitie bezocht in 1960 een inspecteur van de Inspectie Kinderbescherming de Nieuwenhof om te informeren naar ‘homosexuelen onder het personeel’. De directeur van het KVK vermoedde dat dit samenhang met de aanstelling van een personeelslid afkomstig van Huize St. Joseph in Roermond ‘dat tezelfdertijd in opspraak was geraakt’.

Nergens is echter sprake van fysiek of psychisch geweld.

Zuster CBI behaalde in 1950 het diploma Kinderbescherming A. Zij werkte in het weeshuis te Lisse en werd vandaar naar de Nieuwenhof overplaatst. Het dossier bevat geen informatie die de melding over haar kan ondersteunen.

Pater BI, lid van de congregatie der Oblaten van Maria (o. m. i.) was rector van de Nieuwenhof van 1952 tot 1955. In de geraadpleegde stukken uit het congregatiearchief komt hij niet voor. Zijn persoonsdossier in het archief van zijn eigen congregatie¹¹⁷ maakt het echter mogelijk zijn carrière tot in details te overzien. Hij trad in 1939 in en werd in 1944 gewijd. Daarna bekleedde hij in Zuid-Limburg diverse functies op het terrein van de werkende jeugd, sinds 1950 vooral in Maastricht. Het werk aan de Nieuwenhof, eigenlijk een directiefunctie, deed hij erbij. In augustus 1955 werd hij overgeplaatst naar het kleinseminarie van zijn congregatie in Valkenburg, waar hij tot 1964 overste was. Daarna was hij onder meer provinciaal-overste en pastoor.

De notities uit zijn opleidingstijd zijn in het algemeen positief, zij het dat men soms gebrek aan wilskracht bespeurde. Men constateerde bij hem een voorliefde voor jeugdwerk. Zijn gezondheid liet te wensen over. Dat blijkt ook tijdens zijn verblijf aan de Nieuwenhof, waar hij vaak ziek was en zelfs meende een ongeneselijke ziekte te hebben (correspondentie met de provinciaal). Begin 1955 verklaarde hij zichzelf definitief genezen en zag de toekomst met vertrouwen tegemoet. In mei 1955 sprak de provinciaal in een brief aan de regenten van de Nieuwenhof de hoop uit dat BI daar nog lang werkzaam zou mogen zijn. Twee maanden later werd hij overgeplaatst, zeer tegen zijn zin, zoals uit het bovengeciteerde interview blijkt. Wat precies de reden was, blijft onduidelijk, maar misschien was er iets aan de hand? Dat suggereren althans

enkele brieven uit de eerste dagen van september 1955, aanwezig in de ongeïventariseerde aanvulling op het archief van de Nieuwenhof. De plaatsvervangend provinciaal van de priesters van het Heilig Hart – de congregatie die tot 1951 de rector leverde en daar kennelijk opnieuw om was gevraagd – schreef dat er nogal wat te doen was geweest rond de Nieuwenhof en dat als er een nieuwe rector werd aangesteld het om een ‘flink persoon’ moest gaan ‘die ook inderdaad voor dit werk geschikt is’.¹¹⁸ Onduidelijk is of dit als kritiek op rector B1 gelezen moet worden. Er werd echter kennelijk geen nieuwe rector meer aangesteld; volgens de bovengenoemde herinneringen van zuster Elvira was B1 ‘de laatste rector’.

Of B1 als leider van het kleinseminarie (1955-1964) succesvol was, is twijfelachtig. In elk geval vroeg hij in 1964 in een brief aan de provinciaal wegens ‘uitputting’ en ‘aan het eind van zijn latijn’ uit die functie ontheven te worden, wat ook gebeurde. Op de website van het KLOKK is een oproep geplaatst tegen de ‘aangeklaagde’ pater B1 van het kleinseminarie Ravensbosch. De oproep geeft verder geen details, en tot nu toe zijn hierop geen reacties gekomen.

De doorgenomen archiefstukken bevatten verder geen gegevens die de melding van melder 3 direct ondersteunen.

Het verhaal van ‘meneer Sjo S.’

Op de website van KLOKK is een document geplaatst waarin de Nieuwenhof ter sprake komt: een interview van Annemie Knibbe met ‘meneer Sjo S.’ (geboren 1932), afgenomen in december 2011. Het stuk gaat over zijn verblijf als kindbeschermingspupil sinds 1938 in Heel (St. Anna), in Roermond (St. Jozef) en in Maastricht (de Nieuwenhof). In dit document vallen zware misbruikbeschuldigingen tegen diverse met naam genoemde mannelijke en vrouwelijke religieuzen. In 1945 werd Sjo S. als zevenjarige in de Nieuwenhof geplaatst. Hij noemt een zekere rector B2 die hij oraal moest bevredigen. In de lijst van rectoren in het hierboven geciteerde jubileumboekje komt echter geen rector voor met deze naam. In 1946 moest hij wegens ondervoeding ‘kuren’ op de Nieuwenhof. Hij lag toen op een tweepersoonskamer, waar elke middag ‘pater B2 en een andere van Cadier en Keer’ een middagdutje kwamen doen en bevredigd moesten worden. Als andere mannelijke plegers noemt hij de surveillanten B3 en B4: ‘Die zat sterk in de kant van de liefde voor jongens.’ Het interview bevat echter geen verwijzing naar leden van de congregatie van de zusters onder de Bogen en evenmin naar rector B1.

Melder 4

Melder 4 lag als kind in de jaren vijftig eerst anderhalf jaar in het Carolusziekenhuis in Den Bosch en werd daarna geplaatst in het sanatorium Helio-mare in Wijk aan Zee. Beide instellingen werden volgens hem beheerd ‘door

een Duitse nonnenorde'. In de laatste instelling was melder ongeveer zeven jaar oud. Volgens hem was op beide plaatsen sprake van 'kinderenmishandeling en mogelijk ook van sexueel misbruik, echter daarvan kan ik me persoonlijk niets herinneren. Maar waarschijnlijk heb ik veel verdrongen'.

Wat hij zich wel herinnert, betreft zijn verblijf in Heliomare. Op de slaapzalen moesten kinderen met de handen boven de lakens slapen. Wie dat niet deed, werd wakker gemaakt en met een rotanstokje venijnig op de handen geslagen. In Heliomare kreeg de melder eenmaal per drie weken één uur bezoek van een van zijn ouders, die dan speelgoed en een doos bonbons meebracht. Die doos werd vervolgens door de zusters afgepakt en hij zag er niets meer van terug. Toen hij dat een keer tegen zijn moeder zei, beklagde die zich daarover bij de zusters, maar volgens hen had de jongen een rijke fantasie. Na het vertrek van zijn moeder zou hij echter voor straf drie etmalen in een stikdonkere berging zijn opgesloten.

Het 'R.K. Herstellingsoord Heliomare' werd in 1932 geopend als sanatorium voor jonge tbc-patiënten en had een 'openluchtschool'. In de jaren vijftig werd het een revalidatieoord, waar ook 'zwakke kinderen' langdurig werden opgenomen en behandeld. In tegenstelling tot het eerder genoemde Bossche ziekenhuis viel Heliomare wel onder de zusters onder de Bogen. De doorgenomen dossiers in het congregatie-archief over deze instelling bevatten echter geen informatie die de melding van melder 4 ondersteunt.¹¹⁹ Omdat de melder geen namen noemt van de zusters die deze strafmaatregel op hem toepasten, is verder archiefonderzoek vrijwel onmogelijk.

Melding van 'Agnes'

Op de website van het KLOKK is nog een andere melding over Heliomare te vinden.¹²⁰ Een zekere 'Agnes' schrijft op 11 februari 2012 dat zij als elfjarige in het sanatorium is 'misbruikt' door zuster CB5 of CB5a. Dit misbruik, dat plaatsvond tijdens een verblijf van vier weken na een operatie, leidde tot ernstige psychische problemen.

Uit de context blijkt dat het gebeurde in 1962 of 1963 moet hebben plaatsgevonden. Het archief bevat echter geen persoonsdossier van een zuster met kloosternaam CB5 of CB5a. Bij navraag blijkt echter dat wel degelijk een zuster met de naam CB5 of CB5a van 1960 tot 1970 werkzaam is geweest als kinderverzorgster in Heliomare. Ze is in 1975 uitgetreden, wat de lacune in het archief kan verklaren.

4.7.3 Ursulinen van de Romeinse Unie (o.s.u.)

4.7.3.1 Inleiding

De Italiaanse heilige Angela Merici (1474-1540) is de stichter van de ursulinenorde. Er waren en zijn diverse ursulinenstichtingen actief. In 1900 ontstond de Romeinse Unie, waarvan het generaal bestuur in Rome zetelt. De ursulinen hadden zich van oudsher toegelegd op opvoeding en onderwijs. Vooral in het zuidelijk deel van ons land werden diverse scholen en internaten opgericht. Deze richtten zich met name op de opvoeding van kinderen die niet om justitiële redenen uit huis waren geplaatst, maar omdat dit de keuze was van de ouders. Toch konden er ook kinderen in een internaat worden opgenomen die thuis moeilijk handhaafbaar waren. Tot 1960 werd er een onderscheid gemaakt tussen de koorzusters (mères) en de hulpzusters (soeurs). De koorzusters werden ingeschakeld in de opvoeding en het onderwijs, terwijl de tweede categorie zusters vooral huishoudelijke taken verrichtte.

In ons land hebben de ursulinen tal van kleuterscholen, lagere scholen, middelbare meisjesscholen en internaten opgericht. Opmerkelijk is dat zij tegen de wil van de bisschop van Roermond omstreeks 1900 de oprichting van een middelbare meisjesschool doorzetten. Ook stichtten zij het eerste meisjesgymnasium in ons land in Venray. Het onderwijs richtte zich vooral op de elite; de auteurs van *Ex caritate* noemen de ursulinen 'toonaangevende onderwijszusters'.¹²¹ De internaten hadden internationaal een goede naam, waar Frans vaak de voertaal was. Alleen het internaat in Posterholt richtte zich niet op de elite, maar was vooral bedoeld voor boerendochters.

4.7.3.2 Meldingen

Melder 1

Omstreeks 1955 zat melder 1 op de lagere school van de ursulinen in Eijsden. Zij schreef links en werd hiervoor gestraft. Iedere dag werd zij voor de klas gehaald en werd zij met een lat op haar blote billen geslagen. Als enige kreeg zij met Sinterklaas niets, want zij schreef met haar linkerhand. Ook werd zij als straf opgesloten in de boekenkast. Daarnaast moest zij als straf de po's schoonmaken die onder de bedden van de nonnen stonden.

In deze melding worden geen namen genoemd van zusters die zich schuldig maakten aan deze treiterijen. Ook het verdere archiefonderzoek bracht niet aan het licht in hoeverre deze praktijken gebruikelijk waren. De zusters sliepen in het zogeheten clausuurgedeelte van het klooster, waartoe leerlingen of andere buitenstaanders geen toegang hadden.

Melder 2

Melder 2 zat van 1961 tot ongeveer 1966 op het pensionaat Jerusalem in Venray. Dit was een internaat dat was verbonden aan de school waar meisjes de mms of het gymnasium konden volgen. Zij voelde zich diep ongelukkig en leed erg onder de liefdeloze benadering van veel nonnen. Van misbruik of geestelijke of fysieke mishandeling is geen sprake. Veeleer was het pesten waarmee de zusters dit kind op haar plaats zetten. Melder 2 hield heel lang last van haar ervaringen op het internaat. Zij had vooral slechte herinneringen aan zuster OSU1 en zuster OSU2.

OSU1

Na haar intrede bij de ursulinen in 1933 deed zij haar eeuwige professie in 1939. Tijdens haar noviciaat oordeelde de novicenmeesteres dat zij een openhartig karakter had, maar soms te vasthoudend was in haar eigen opvattingen en ook te snel aanstoot nam aan de onvolmaaktheden van anderen. Op de inlichtingenstaat ter voorbereiding van de eeuwige professie werd geoordeeld dat zij soms bits was en Pruisisch in haar optreden naar de kinderen: 'Ze had moeite met de kinderen, doch de kinderen zijn lastig.' Zij verbleef van 1955 tot 1969 in Venray, waar ze in 1956 werd benoemd als prefect van het internaat. In 1966 raakte zij overwerkt en werd zij op vakantie gestuurd. Van 1969 tot 1975 was zij werkzaam in Echt, waarna zij haar werkzaam leven afsloot als secretaresse van de provinciaal-overste. Na haar overlijden meldde het in memoriam dat zij in zekere zin ook wel eenzaam was: 'Toch had zij geen gemakkelijk leven.'¹²²

OSU2

Nadat zij in 1935 eindexamen gymnasium had gedaan trad zij in 1936 in. Haar eeuwige geloften legde zij af in 1942. Over haar werd ter voorbereiding van de eeuwige professie op de inlichtingenstaat vermeld dat zij een bescheiden vrouw was, die veel toewijding en naastenliefde aan de dag legde. In 1958 kreeg zij een inzinking en werd zij behandeld door een zenuwarts. Deze stelde bij haar een 'neurasthenische depressie' vast. In Venray gaf zij les en was tevens 'sectiemère' van een groep internaatsleerlingen. Vanaf 1975 was zij werkzaam als bibliothecaris van het internaat. Deze functie vervulde zij tot 1981.¹²³

Melder 3

In een brief aan Antoine Bodar van 6 september 2006 betichtte melder 3 de dirigente van het koor, een mère, ervan dat zij in 1950 met haar een gesprek wilde hebben en haar vervolgens aanrandde. Zij was toen dertien of veertien jaar. In handgeschreven aantekeningen op een krantenartikel over de Onderzoekscommissie is zij explicieter: 'Mère OSU3. Zij deed alles vóór en bij "het

koor”. Dat vond ik prachtig. Zij heeft mij “gepakt”. Begon met: “Ik wil met je praten.” Dat was boven de huiskamer in de lagere school. Zij deed het licht uit toen ik binnenkwam [...] en pakte me [...] Ik begreep er niets van maar wel dat ik weg moest rennen.’

De melder is in 1937 geboren. Haar ouders gingen scheiden en daarom werd zij opgenomen in het internaat in Roermond. Zij arriveerde daar in 1948 en verbleef daar tot 1955.¹²⁴

OSU3

De aangeklaagde deed in 1932 haar intrede in het klooster om vervolgens in 1938 haar eeuwige geloften af te leggen. Op de inlichtingenstaat in het kader van de eeuwige professie werd vermeld: ‘Zij voldoet zeer goed voor het geven van zangles.’ In Roermond was zij opvoedster van 1947 tot 1952, dus in dezelfde periode dat ook melder 3 daar verbleef. In 1964 verliet zij de congregatie.¹²⁵ Tijdens haar noviciaat werd over haar geoordeeld dat zij een sterke wil bezat, openhartig en idealistisch was, maar wel ‘onderhevig aan stemmingen, erg gevoelig voor een opmerking. Neemt te gauw aanstoot aan kleine fouten van hare medezusters.’¹²⁶

Tussen 1961 en 1964 correspondeerde zij uitgebreid met de provinciaal-overste waaruit bleek dat zij in grote psychische problemen verkeerde. Op geregelde tijden stuurde zij ellenlange epistels naar de provinciaal-overste. Uit de bewaarde correspondentie blijkt dat deze provinciaal-overste in 1961 was benaderd door de overste van het internaat van de ursulinen in Salzburg. De Oostenrijkse overste beklagde zich bij de provinciaal-overste erover dat OSU3 met grote regelmaat brieven stuurde aan een leerlinge van haar. Zij stuurde binnen tien dagen drie brieven aan het meisje en om niet op te vallen stuurde zij die in enveloppen naar andere kinderen die zij verzocht om die aan het meisje te overhandigen. De Salzburgerin oordeelde dat deze correspondentie haar niet in het belang leek van haar pupil.¹²⁷ Was OSU3 verliefd op dit meisje en zou geconcludeerd kunnen worden dat zij viel op tienermeisjes?

Een aantekening in de correspondentie met de provinciaal-overste laat zien dat deze haar in een brief op de kwestie had aangesproken. Die brief is niet aangetroffen in het dossier. Wel blijkt uit het dossier dat zij in 1962 en 1963 in een grote mentale crisis verkeerde en onder behandeling was van een psycholoog. In die periode was zij werkzaam op het lyceum ‘Mater Dei’ in Nijmegen. Op 13 september 1964 schreef zij twee brieven, namelijk aan mère Gregoria en aan moeder Hildegarde. Aan de eerste schreef zij: ‘Aan Nijmegen denken staat gelijk met denken aan het meest tragische moment in mijn leven.’ Aan moeder Hildegarde schreef zij dat zij tot nog toe ‘met niemand had gepraat over “dit” stuk verleden’.

Melder 4

Zij verbleef van 1965 tot 1967 op het pensionaat Jerusalem in Venray. Daar viel haar een liefdeloze behandeling ten deel zoals opgesloten worden in het internaat, het tegengaan van contacten met familieleden en vrienden, het af-luisteren van telefoongesprekken en het verhinderen dat zij naar huis zou gaan toen haar moeder ernstig ziek was. Vooral de prefect, zuster OSU1, was hier debet aan. Op de website van KLOKK schrijft melder 4 dat zij zich emotioneel en geestelijk verkracht voelt.

Melder 5

In 1948, zij was toen acht jaar, werd melder 5 naar de kostschool van de ursulinen gestuurd. Naar haar zeggen is zij daar volledig misvormd vandaan gekomen: 'De psychische onderdrukking heeft mij voor mijn leven getekend.' Om welke kostschool het gaat, vermeldt zij niet. Evenmin geeft zij details over de aard van de mishandelingen.

Melder 6

Omstreeks 1958 zat melder 6 op de lagere school in Eijsden. Het hoofd van de school, zuster OSU4, pestte haar. Zij zette klasgenootjes tegen haar op en zij verbood die om met haar te spelen.

OSU4

Over zuster OSU4 oordeelde de provinciale raad in 1936 dat zij moeilijk en onevenwichtig was en dat er nog veel aan haar geschaafd moest worden. Ook haar beoordeling als novice was niet om over naar huis te schrijven: 'Een gesloten, hooghartig karakter. Eerlijk bekent ze de tekortkomingen die voortkomen uit trotschheid en uit bij tijden ongelijk humeur en loslippigheid.' Wel vond de novicenmeesteres haar opofferend, vlijtig en voorkomend. Zij legde haar eeuwige geloften af in 1938. In 1947 werd zij hoofd van de Mariaschool in Eijsden, waar zij verbleef tot haar ontslag in 1971. In het visitatierapport van 1962 werd zij omschreven als heftig en wispelturig.

Melder 7

Melder 7 kreeg rond 1957 op zevenjarige leeftijd pianoles in het klooster van de ursulinen in Tilburg. Daar moest zij zich van een zuster uitkleden en naakt voor de piano gaan zitten. De zuster ging dan altijd met iets zachts over haar rug. Het maakte haar doodsbang. Als zij het thuis vertelde, werd zij niet geloofd.

De vraag is of dit zich heeft afgespeeld bij de ursulinen. De gemeenschap in Tilburg werd al in 1944 opgeheven.

4.7.3.3 *Evaluatie en observatie*

De ursulinen speelden een belangrijke rol in het onderwijs en hadden een goede naam, zowel in het binnenland als internationaal. Zowel pedagogisch als didactisch konden zij rekenen op veel waardering. Hoe waren hun opvoedingsopvattingen? Die zijn natuurlijk in de eerste plaats af te leiden van de praktijk van alledag en het onderzoek is te beperkt van omvang geweest om daar algemene uitspraken over te doen. Een interessante bron over hun opvoedingsbeginselen vormt een geschrift uit de jaren vijftig, 'Jeugd op het pensionaat', waarin allerlei karaktereigenschappen van meisjes worden behandeld en waarin adviezen worden gegeven hoe daarmee om te gaan.¹²⁸ Daaruit blijkt een prudentie in opvattingen die niet afweek van wat elders in de pedagogiek werd bepleit.

De vraag in hoeverre theorie en praktijk met elkaar in de pas liepen, is niet eenduidig te beantwoorden. Op een oudermiddag van het internaat in Venray verklaarde mère Dorothée dat deze instelling geen tuchthuis was. De zusters zagen het niet als hun taak om kinderen te temmen, maar om ze op te voeden. Het internaat moest juist aansluiten op de gezinsopvoeding.¹²⁹ Er is slechts één aanwijzing gevonden dat niet alle zusterlijke neuzen dezelfde kant op stonden als het om opvoeden ging. In de raadsvergadering op 21 augustus 1952 in de gemeente Venray werd melding gemaakt van het feit dat er tweedracht bestond onder de zusters over de te hanteren opvoedingsmethode. Mère Dorothée had daarom een reglement opgesteld dat zou worden doorgegeven. Zij zou ook nog een aparte conferentie beleggen voor de opvoedsters.¹³⁰ Helaas zijn er niet meer bijzonderheden aangetroffen over de aard van het conflict.

Hoe tevreden waren de ouders over de gehanteerde opvoedings- en onderwijsmethoden? Er werd in de notulen van de raadsvergaderingen slechts één keer een klacht aangetroffen van een moeder die zich in 1952 beklaagde over de opvoeding van haar dochter in Eijsden. De raadszusters waren daar echter snel klaar mee: 'Indien de opvoeding hier niet naar wens geschiedt, zal Mevrouw haar dochter elders moeten plaatsen.' Blijkbaar ging dat de ouders toch te ver, want twee jaar later stond ze nog steeds op de leerlingenlijst.¹³¹

Als de meldingen nog eens nader worden bekeken, dan kan het volgende worden geconstateerd. Van de zeven meldingen is het in één geval discutabel of die wel een ursuline betrof, namelijk die van melder 7. De melding van melder 2 – die uitgebreid verhaalt van een liefdeloze en een afstandelijke bejegening – kan, hoe aangrijpend haar verhaal ook is, niet geschaard worden onder de categorie fysieke of psychische mishandeling. De voorbeelden die melder 4 aandraagt, wijzen op een harde en afstandelijke benadering; melder 4 heeft dit ervaren als psychische of fysieke mishandeling.

Eén melding gaat over seksueel misbruik. Het is aannemelijk dat dit heeft

plaatsgevonden. Uit de bronnen is gebleken dat zuster OSU3 zich aangetrokken voelde tot tienermeisjes. De overige drie klachten betreffen psychische mishandeling, waarvan twee op de lagere school in Eijsden en een op een onbekende kostschool van de ursulinen. De ursulinen in Eijsden zijn ook zijdelings bekend bij de onderzoeksorganisatie. Van een van de leden van de onderzoeksorganisatie volgden de moeder en twee van haar zussen de lagere school van de ursulinen in Eijsden. Op het gebied van zedelijkheid en zedelijk gedrag stelden de ursulinen zich rigide op. De meisjes moesten kniekousen dragen die in die tijd met een los elastiek bijeen werden gehouden. Brak of ontbrak het elastiek, dan werden de meisjes naar huis gestuurd. Voor de ouders van deze drie zusjes was dit de reden om hen niet naar de mulo in Eijsden te sturen, maar naar scholen in Maastricht.¹³²

Melder 4 heeft de publiciteit gezocht via de website van KLOKK en via de media. Zij riep andere internaatsbewoonsters uit die tijd op om zich bij haar te melden met klachten. Naar eigen zeggen werd zij ondersteund door iemand die echter anoniem wenste te blijven. Op de website van KLOKK kwam er slechts één reactie binnen: van een oud-internaatsbewoonster die zich volstrekt niet herkende in de voorstelling van melder 4. Volgens haar déugden de opvoeding en het onderwijs en werd zij, evenals twee zussen die ook op het internaat hun tijd hadden doorgebracht, uitstekend behandeld.

Van de vier aangeklaagde zusters waren er drie op een bepaald moment in hun leven in geestelijke problemen gekomen. Bij zuster OSU3 resulteerde dat uiteindelijk in het verlaten van de congregatie. Zuster OSU1 was in 1966 overwerkt geraakt, terwijl zuster OSU2 eind jaren vijftig in een depressie raakte en onder behandeling kwam van een zenuwarts. Ook zuster OSU4 was geestelijk onevenwichtig, zoals onder meer uit een visitatierapport bleek. Kortom, het lijkt erop dat zusters die mentaal niet in orde waren, dit afreageerden op de aan hun zorgen toevertrouwde meisjes.

4.7.4 Zusters van het Arme Kind Jezus (p.i.j.)

4.7.4.1 Inleiding

De congregatie van de Zusters van het Arme Kind Jezus (Soroeres Pauperis Infantis Jesu, p.i.j.) werd in 1844 gesticht door Clara Fey in Duitsland. De congregatie richtte zich op de verzorging van verpauperde kinderen. In 1875 stichtte Fey een moederhuis in Nederland toen zij Duitsland moest verlaten: Huize Loreto in Simpelveld. Tot op de dag van vandaag is hier het algemeen bestuur gevestigd. Het provinciaal moederhuis werd in Maastricht in 1920 opgericht. In haar bestaan heeft de congregatie zeventien gemeenschappen gehad. Nu is er nog slechts een gemeenschap in het Zusterhuis van De Beyart in Maastricht. Het moederhuis in Simpelveld staat te koop.

4.7.4.2 Meldingen

Melder 1

Melder 1 werd als vierjarig dochtertje van NSB-ouders in het kindertehuis de Steenen Trappen in Roermond geplaatst. Zij verbleef daar van 27 november 1945 tot 27 augustus 1947. Zij heeft vage herinneringen, die later naar boven kwamen tijdens therapieën: 's avonds, terwijl zij in haar bedje lag, werd zij betast door een zuster. Deze stopte haar duim in de vagina van het meisje. Een aantal jaren later toen zij alweer thuis woonde, werd zij in het kader van haar voorbereiding op de Heilige Communie door een pastoor onzedelijk betast. Dit gebeuren stond echter los van haar ervaringen met de zusters. Melder 1 heeft haar ervaringen beschreven in twee boeken. Door een gebrek aan concretere aanwijzingen – zoals de naam van de zuster – konden verdere gegevens niet worden achterhaald.

Melder 2

Melder 2 werd in 1942 als tweejarige in Huize Loreto in Simpelveld geplaatst. Daar verbleef zij tot haar zeventiende jaar. Zij werd – zo meldt ze – achtereenvolgens misbruikt door een zuster, een psycholoog en de rector.

Als zij ziek was, kwam de zuster met een thermometer en in plaats van die zijn werk te laten doen, zat zij met haar vingers aan het geslachtsdeel van het meisje. Bij het wekelijks verschonen van het ondergoed, werd zij geslagen als het niet schoon was. Ook wilde zij het meisje zelf tussen de benen wassen. Dit deed zij ook bij andere meisjes die eveneens erg bang waren voor de zuster. Toen zij op haar veertiende, nadat zij ongesteld was geworden, weigerde zich voor de zuster in de badkamer uit te kleden, werd zij in een bad met koud water met haar hoofd daarin ondergedompeld. Vervolgens werd zij drie dagen opgesloten en op water en brood gezet. Met regelmaat bleef de zuster haar terroriseren en slaan.

Zij werd vervolgens naar de psycholoog gestuurd, die haar voorstelde om op zijn schoot te gaan zitten. Dat weigerde zij. Zij kreeg van hem de volle laag. In haar klacht schrijft melder 2 over hem: 'Deze man speelde met de nonnen mee. Hij heeft veel meisjes voor debiel verklaard. Zodoende hadden de nonnen hun blo-school goed gevuld. Deze man heeft jonge kinderen gehandicapt voor het leven.'

Over de psycholoog is slechts één mededeling in de notulen van het provinciaal bestuur aangetroffen, namelijk dat hij het woord zou gaan voeren op een oudervergadering van de Tussenschool.¹³³ Hij zou later, volgens melder 2, gewerkt hebben in het psychiatrische ziekenhuis Vijverdal in Maastricht. De huidige provinciaal-overste heeft deze psycholoog gekend en heeft over hem navraag gedaan bij de toenmalige directrice van Huize Loreto. Hij zou naar

haar zeggen nooit getolereerd hebben dat kinderen ten onrechte naar de bloeschool zouden worden gestuurd.

Over de rector schrijft de melder: 'De rector [...] was ook een viezerik. Hij zat altijd aan je kont en aan je borsten.' De rector was volgens melder 2 plotseling verdwenen, 'gelukkig maar'. Maar wie was deze rector? Volgens een krantenartikel bij een viering in 1951 was onder de bezoekers een rector van het moederhuis in Simpelveld aanwezig. Het gaat hier om de in 1921 geboren pater x. Op een website van slachtoffers van seksueel misbruik komt zijn naam diverse malen voor in relatie tot beschuldigingen van seksueel misbruik op Eymar Ville in Stevensbeek. De huidige provinciaal-overste bevestigt dat de rector 'een tijdje is weggeweest', maar weet niet waarheen. Hierna zou hij 'geheel veranderd' zijn teruggekeerd, 'heel open en eigenlijk te open naar de kinderen (onvoldoende afstand houden)'.

Melder 3

Deze anonieme melding kwam binnen via het IKON Pastoraat. Melder 3, inmiddels 62 jaar, was als driejarige ondergebracht in een gesticht in Vlodrop. Daarna ging zij naar de Steenen Trappen in Roermond. De zusters controleerden het ondergoed en of zij niet in haar broek had geplast. Een zuster zat tussen haar benen. Ook dwong een zuster het meisje om haar te vingeren. Later ging zij naar De Goede Herder in Tilburg. Om daar weg te kunnen komen, liet ze zich zwanger maken door een vriend van haar broer. Daarna werd ze naar een kliniek gebracht waar zij werd geaborteerd. De door melder 3 ingediende klacht bij Hulp & Recht is ingetrokken.

Melder 4

Deze melding bevat geen details over de aard van het seksueel misbruik. Het vond plaats tussen 1960 en 1970 in de Steenen Trappen in Roermond. Zuster PIJ1 is de aangeklaagde.

PIJ1

Volgens haar persoonsdossier werd zij geboren in 1919. Na haar intrede in 1946 deed zij haar eeuwige professie in 1951. Haar loopbaan startte in de huishouding (hulpkok, hoofdkok), maar later werd ze leidster en groepsleidster in Roermond. Ze is inmiddels overleden.

Melder 5

In 1952-1953 verbleef melder 5 in het kindertehuis 'de Steenen Trappen' in Roermond. Daar – zo meldt zij – werd zij misbruikt door een 'voornamen man met paars kalotje op en een paarse sjerp op z'n buik'. Zij was toen tien jaar oud. Zij omschrijft hem als een kardinaal die daar was om Franse les te geven. Zij

moest bij hem op schoot zitten en hij drukte zich tegen haar aan. Nu was rood de kleur die bij een kardinaal hoorde en paars bij een bisschop. Volgens de kroniek van de Steenen Trappen waren in die periode de toenmalige bisschop Lemmens, evenals de hulpbisschop Hanssen graag geziene gasten in het klooster. Het tehuis de Steenen Trappen lag tegenover de woning van de bisschop.

Melder 6

Melder 6 bracht de jaren tussen 1953 en 1967 door in het internaat van de zusters in Slagharen. Zij kwam daar op haar tweede jaar en verbleef daar tot haar zestiende. Er is géén sprake geweest van seksueel misbruik, wél van systematisch vernederen en pesten door een aantal zusters. Om de haverklap werd zij onder de koude douche gezet. Voorwendsels waren het huilen van het meisje of ondergoed dat (na een week) niet meer schoon was. De opvoeding bij de zusters heeft haar jeugd en haar leven vernietigd en recentelijk werd zij opgenomen in een psychiatrische afdeling.

4.7.4.3 Schoolconferenties en studiedagen

Vanaf eind jaren twintig tot in de jaren vijftig organiseerde de congregatie met regelmaat schoolconferenties en studiedagen over onderwijs en opvoeding. Enkele tientallen zusters die op dit gebied sleutelposities bekleedden kwamen dan bijeen en werden onderricht in tal van kwesties die het onderwijs en de opvoeding raakten, zoals het uitdelen van straffen en hoe om te gaan met kinderen. In het kader van dit onderzoek zijn deze conferenties en studiedagen aan de hand van archiefmateriaal onderzocht om na te gaan of de problematiek van seksueel misbruik en geweld daar ter sprake kwam.

In 1936 hield dr. Féron een lezing waaruit het volgende opmerkelijk is: 'Vrees nooit te streng te zijn; men mag gerust de naam hebben van streng zijn. Men mag echter nooit in drift handelen, dit breekt af in plaats van op te voeden en is louter egoïsme, is zich zelf wreken op de kinderen. [...] Men mag nooit wrang, hard of bitter zijn, daarmee verbetert men een kind niet. Moet de overheid eens streng optreden, denken we er dan aan dat 't gemakkelijker is lofprijzingen te geven dan berispingen, gemakkelijker goed te zijn dan streng. Liefde overwint alles.'¹³⁴

Het jaar daarop voerde mejuffrouw Schouwenaar het woord. Over verwaarloosde meisjes bracht zij naar voren dat deze de aanleg hadden geërfd van hun ouders. Alcoholisme en geslachtsziekten hadden daar veel invloed op en daarom was het zo belangrijk om deze meisjes in gestichten op te nemen. Bovendien werd de erfelijkheid ook in de vorm van leugens en diefstallen doorgegeven. Wat te doen? De opvoedster moest '[...] eerbied hebben voor het eigene in ieder meisje, ook als het ons tegenstaat. [...] Onze liefde voor die arme

schapen moet trachten even barmhartig te zijn als de liefde voor God!’ Voorts stelde zij dat kinderen aangemoedigd moesten worden en vertrouwen moesten krijgen. Geef de kinderen op zijn tijd ook snoep. Dat kon een tegengif zijn voor seksuele moeilijkheden. Wel moest worden vastgehouden aan tucht, orde en regel: ‘Gij moet steeds gehoorzaamheid verlangen.’¹³⁵

Na de Tweede Wereldoorlog, in 1947, voerde moeder Clementina het woord. De volgende eisen moesten aan de opvoedsters worden gesteld: grote edelmoedigheid, een evenwichtige persoonlijkheid en een diep gefundeerd geestelijk leven. Het contact tussen de opvoeder en degene die werd opgevoed was van het allergrootste belang. Is het contact goed, dan ‘[...] kan een enkele betekenisvolle blik, zowel een echte beloning, als een gevoelige straf zijn.’ Straffen was onmisbaar, zowel als boete, maar ook ter preventie van ongewenst gedrag. Maar het was wel noodzakelijk om daarin terughoudend te zijn, want anders stompte het af en zou het kind er ongevoelig voor worden: ‘Hoe meer straf, hoe slechter de opvoeding!’ Er mocht nooit in drift worden gestraft, want dat zou leiden tot verbittering en niet tot verbetering.¹³⁶

Een onbekende inleider in 1949 voegde hier het volgende aan toe. De opvoedsters moesten vertrouwen hebben in de kinderen die aan hun zorgen zijn toevertrouwd. Zij mochten niet de tiran uithangen, want dat zou alleen maar wrok oproepen. Een positieve houding daarentegen was noodzakelijk: ‘Opvoedsters, onderwijzeressen, weest blij, weest blijmoedig, weest opgewekt en vrolijk! [...] Welk verschil tussen een klas, waar de zuster een zuurpruim is [...]’.¹³⁷

In 1950 legde een onbekende inleider uit wat op het gebied van straffen wel en niet mocht. Toegestaan was: vermanen, berispen, vergevingsgezindheid. Niet toegestaan was: toornig zijn, in opwinding straffen, te streng straffen, vernederen.¹³⁸

Het is opvallend dat al deze lezingen warmte en empathie voor de kinderen bepleiten. Straffen was weliswaar onvermijdelijk, maar de opvoedsters moesten daarin terughoudend zijn. Altijd moest er een pedagogisch doel mee zijn gediend en straffen mocht nooit uit woede, wraakzucht of drift. Een moeilijk te beantwoorden vraag blijft in hoeverre de opvoedingsidealen die tijdens de schoolconferenties werden geuit strookten met gangbare opvattingen in de Nederlandse samenleving in de jaren vijftig. Vermoedelijk zullen die niet heel ver uiteen hebben gelopen.

Belangrijker is echter de vraag hoe theorie en praktijk zich met elkaar verhielden. In het geval van de zusters van het Arme Kind Jezus is het interessant om te weten of deze lezingen juist werden gehouden omdat het bekend was dat de dagelijkse opvoedingspraktijk er bepaald anders uitzag dan in theorie werd voorgestaan. Een aanwijzing hiervoor is de opmerking van de moederprovinciaal tijdens een schoolvergadering in 1952 die erover klaagde dat nogal

wat zusters er – ook naar buiten toe – blijk van gaven dat er onderling te weinig liefde is.¹³⁹ In datzelfde jaar klaagde de visitator van het opvoedingstehuis de Steenen Trappen in Roermond dat er nogal wat zusters met moeilijkheden waren gevestigd. ‘Er ontbreekt voor een groot deel de geest van onderlinge liefde. Er is volgens mijn inzicht bij velen een egoïstische instelling; een tamelijk sterk volgen van eigen inzicht, een behartiging van ’t eigen belang.’¹⁴⁰ Als die liefde er onderling al niet was, hoe kon dan worden verwacht dat die wel werd geuit tegenover de kinderen die aan hun zorgen werden toevertrouwd?

In 1967 gaf een zuster als een van de motieven om uit te treden aan dat het peil van de leidsters in de kindertehuizen bedroevend was. Zij telde wel 23 incompetent leidsters.¹⁴¹ Het is speculeren wat de congregatie beoogde met de organisatie van deze studiedagen. In ieder geval lijkt het erop dat de nadruk op de wenselijkheid van de zachte kanten van de opvoeding werd ingegeven door het inzicht dat de dagelijkse praktijk vaak behoorlijk wat rauwer was.

4.7.4.4 *Evaluatie en observatie*

Het is moeilijk om een beeld te krijgen van de opvoedingspraktijken van deze congregatie in de jaren na de Tweede Wereldoorlog. Dat slaan een gebruikelijke straf was voor gedrag dat als ernstig beoordeeld werd, blijkt uit *Ex caritate*. Hierin staat dat een meisje dat ervan verdacht werd een brandje te hebben gesticht, zwaar werd toegetakeld door de zuster-directrice van het kindertehuis in de Boschstraat in Maastricht.¹⁴² Toch was dit niet een opvoedingspraktijk die officieel werd voorgestaan. Wat omstreeks 1950 niet mocht in de opvoedingspraktijk was: toornig gedrag, straffen in situaties van drift en opwinding, schelden, vernederen en te streng straffen.¹⁴³ Vermanen, berispen en vergevingsgezindheid waren de juiste opvoedingsinstrumenten: ‘Wij, opvoedsters, moeten tegenover de meisjes staan als goede, stil begrijpende, veelvergevende Moeders, nooit zichzelf zoekende opvoedsters.’ Het credo luidde: ‘Weinig gebieden en weinig verbieden.’

Maar opvoeding in de praktijk was mensenwerk en klachten over het niveau van de opvoedsters werden wel aangetroffen in het archief. Uit een visitatieverslag van het kindertehuis de Steenen Trappen werd in 1952 gemeld: ‘Er ontbreekt voor een groot deel de geest van onderlinge liefde. Er is volgens mijn inzicht bij velen een egoïstische instelling.’¹⁴⁴ De visitator bepleitte ingrijpende maatregelen. Ook een van de zusters beklagde zich over het niveau van de kinderleidsters. Als motief voor haar beslissing om uit te treden gaf zij aan dat het peil van de leidsters in de kindertehuizen bedroevend was. Een indicatie van een pedagogische ontsporing van een leidster bleek ook uit de notulen van het provinciaal bestuur in november 1966 over het kindertehuis in Slagharen: ‘Onverwacht, noodzakelijk ontslag van een leidster.’ Een nadere

toelichting werd niet gegeven terwijl evenmin de naam van de ontslagen leidster werd vermeld.¹⁴⁵

Vier van de zes meldingen gaan over het kindertehuis de Steenen Trappen in Roermond. Slagharen en Loreto worden allebei slechts één keer genoemd. In vijf gevallen waren het zusters die zich misdroegen, drie keer worden ook mannen genoemd: een rector, een psycholoog en de in paars geklede geestelijke. In deze laatste drie gevallen ging het om een vorm van seksueel misbruik. Daar waar de meldingen de zusters betroffen, ging het in één geval om sadisme en vernedering en in vier gevallen om een vorm van seksueel misbruik. In een enkel geval ging misbruik ook gepaard met mishandeling. Voor zover bekend was de aard van het misbruik vooral: het betasten van en het zich laten betasten door de meisjes.

Onderzoek in de archieven van deze congregatie heeft géén gegevens over seksueel misbruik of geestelijke of lichamelijke mishandeling opgeleverd. De persoonsdossiers bevatten slechts summier informatie, terwijl ook visitatieverslagen en de notulen van bestuursvergaderingen niets opleverden. Toch mag ervan worden uitgegaan dat ontsporingen zich met regelmaat hebben voorgedaan: weliswaar minder op seksueel gebied, maar wel in de vorm van sadistisch gedrag. Die uitingen druisten in tegen de toen al aanvaarde opvoedingsnormen, zoals ook blijkt uit de aangehaalde schoolconferenties van de zusters van het Arme Kind Jezus.

4.7.5 Zusters van De Voorzienigheid

4.7.5.1 Inleiding

In 1852 werd in Amsterdam de diocesane zustercongregatie de Arme Zusters van het Goddelijk Kind gesticht. De kiem van de congregatie werd gelegd door de oprichting van het gesticht De Voorzienigheid aan de Lauriergracht te Amsterdam door pastor P.J. Hesseveld. Mietje Stroot uit Overijssel werd al gauw aangesteld voor de dagelijkse leiding. Zij werd later de eerste algemeen-overste van de congregatie. Van meet af aan werd zij bijgestaan door andere jonge vrouwen en in 1857 legden zij hun professie af bij monseigneur F.J. van Vree, de bisschop van Haarlem. Hij gaf de congregatie de naam Arme Zusters van het Goddelijk Kind. In 1968 koos de congregatie voor een nieuwe naam: congregatie der Zusters van 'De Voorzienigheid'.

De richtlijnen en leefwijzen van de congregatie berusten op de regel van Augustinus, opgelegd door de bisschop op 26 september 1857. Deze schreef aan de zusters dat zij met hun liefdeswerken de 'dringende geestelijke en lichamelijke nood' van kinderen moesten verlichten.¹⁴⁶ Van meet af aan was de doelstelling van de congregatie: zorgdragen voor huisvesting, verzorging en opvoeding van (wees-)kinderen. Later legden de zusters zich ook toe op onder-

wijs op alle niveaus, zoals (buitengewoon) lager onderwijs, uitgebreid lager onderwijs, huishoudscholen en kweekscholen voor onderwijzeressen. In Loosduinen werd een beroep gedaan op de zusters van De Voorzienigheid om het onderwijs op zich te nemen. Wat volgde was in 1907 de opening van de Sint-Leonardusschool (lagere school voor meisjes) en de Sint-Janschool (kleuterschool). De scholen waren gecombineerd met het klooster. In 1951 volgde de opening van een nieuwe meisjesschool, de Frater Andreusschool. In 1959 vertrokken de zusters van de Voorzienigheid uit Loosduinen.

De persoonsdossiers getuigen ervan dat onderwijs een belangrijke pijler was voor de congregatie: zij bestaan vooral uit behaalde onderwijsaktes. Vanaf 1925 werkten de zusters in de missie in Indonesië, ook op het gebied van onderwijs. In 1960 gaat de congregatie ook naar Brazilië. In het archief van de zusters is bijzonder veel terug te vinden over de missiegeschiedenis van de congregatie.

Eind negentiende en begin twintigste eeuw breidde de congregatie zich uit in Noord-Holland en het oosten van Nederland. In de jaren dertig groeide zij explosief. Bij het eerste eeuwfeest in 1952 telde zij 760 leden. Tegen het einde van de jaren zestig nam net als bij andere congregaties in Nederland het aantal leden drastisch af door uittredingen en de afname van het aantal nieuwe aanmeldingen. De zusters die vandaag de dag nog lid zijn van de congregatie wonen in het kloostergedeelte van het zorgcentrum Bosbeek te Heemstede of naast dit zorgcentrum waar ook een deel van het congregatiearchief ligt.

De zusters van De Voorzienigheid zijn in de afgelopen decennia sporadisch in wetenschappelijk onderzoek en de media naar voren gekomen, waarbij de negatieve berichtgeving in de media de overhand lijkt te nemen. Eerder werd al gewezen op het boek *Roosje* van de journalist Gerard van Westerloo, over zijn moeder die van 1910 tot 1922 woonde bij de zusters in het weeshuis De Voorzienigheid in Noordwijkerhout. In dit boek worden veel algemene beschuldigingen geuit richting de zusters. Deze algemene beschuldigingen zijn ook terug te vinden in de meldingen en in de reacties op het boek *Liefdewerk* (2002) van Annelies van Heijst.

4.7.5.2 Meldingen

4.7.5.2.1 Aantallen en locaties

In totaal hebben negen verschillende melders een melding gedaan tegen de congregatie van de zusters van De Voorzienigheid. Zij beschuldigen acht personen: zes zusters en twee paters. De meldingen over de twee priesters – HA22 en MSC21 – komen aan bod in paragraaf 4.7.5.13.

Via de website van KLOKK zijn echter nog enkele meldingen te vinden die niet bekend zijn bij de onderzoeksorganisatie. Op dit forum meldden vier

vrouwen zich naar aanleiding van hun negatieve ervaringen bij de zusters van De Voorzienigheid of in reactie daarop.¹⁴⁷ Op deze berichten reageerde een journalist van het *Haarlems Dagblad*, Cees van Hoore, die een artikel heeft geschreven over het misbruik door zusters van De Voorzienigheid. In het artikel, waarin vooral het seminarie Hageveld wordt behandeld, wordt tevens gemeld: ‘In kindertehuis Het Witte Huis in Driehuis, geleid door de zusters van De Voorzienigheid, zouden drie zusjes door nonnen zijn misbruikt.’ In de meldingen die bekend zijn bij de onderzoeksorganisatie worden vooral de Amsterdamse kindertehuizen genoemd. Ook de periode wijkt af: het misbruik op het seminarie voltrok zich in de jaren zestig en zeventig. Volgens de klagers werd er door interne docenten misbruik gemaakt van hun machtspositie.¹⁴⁸

De meldingen bij de onderzoeksorganisatie hebben betrekking op de periode van ongeveer 1954 tot en met 1966 en dienden als leidraad voor het archiefonderzoek. De locaties die in de meldingen worden genoemd: het kindertehuis De Voorzienigheid in Driehuis, de kindertehuizen aan de Lauriergracht en Elandsstraat in Amsterdam en de RK meisjesschool in Loosduinen. In het kloosterarchief bevindt zich slechts een beperkt aantal dossiers over Loosduinen die voor een nader onderzoek in aanmerking komen. Behalve de persoonsdossiers van genoemde zusters ging het nog om:

- receptieboek ter gelegenheid van het gouden jubileum van de meisjesscholen;
- kroniek van het Sint-Leonardusgesticht te Loosduinen, met een lijst van zusters die daar hebben gewoond (1907-1959).

Over enkele melders is informatie teruggevonden in de zogenaamde kinderboeken van de congregatie.

4.7.5.2.2 *De kinderboeken*

De aanwezigheid van enkele melders in de kindertehuizen kon worden gecontroleerd aan de hand van de kinderboeken. Dit zijn registers waarin enkele persoonsgegevens werden aangetekend – bijvoorbeeld data van komst, doop, redenen van opname en vertrek – over de kinderen die in het huis De Voorzienigheid werden opgenomen.¹⁴⁹ De categorie ‘aanmerkingen’ is vooral relevant: hier werden gegevens genoteerd over de sociale achtergronden van de kinderen, bijvoorbeeld dat een kind was opgenomen in het kindertehuis omdat haar vader in de gevangenis zat.¹⁵⁰ Voor enkele melders zijn via deze bron gegevens achterhaald. De redenen waarom meisjes het tehuis verlieten, liepen uiteen. De meeste meisjes gingen in betrekking als dienstbode. Sommige meisjes moesten weg wegens wangedrag. In dat geval werd dit gemeld. Annelies van Heijst schrijft dat het wangedrag van de meisjes soms tegen de zusters

was gericht: 'Oneerbiedigheid omtrent de zusters was oorzaak van haar vroegtijdig vertrek.' In het geval van de vrouwen die meldingen hebben gedaan van misbruik, worden dergelijke redenen niet genoemd.

Van Heijst werpt in *Liefdewerk* de vraag op welk beeld zich aftekent op basis van deze informatie in de kinderboeken. De categorieën die gehanteerd worden zijn veelzeggend: ze getuigen volgens Van Heijst van een preprofessionele zorgopvatting. Zorg was op dat moment nog geen apart aandachtsgebied met voorschriften en bepalingen, maar het kan worden gezien als een verlengde van het dagelijks leven. Tegelijkertijd ziet zij de kinderboeken als een eerste aanzet tot professionalisering. Er is aandacht voor de achtergrond van het kind en men probeert een ordening aan te brengen. De categorieën weerspiegelen de informatie die van belang werd geacht door de verzorgers. Op welke manier deze gesystematiseerde informatie werd gebruikt in de opvoeding en behandeling van de kinderen is niet duidelijk. Van Heijst merkt op dat de toename van het aantal godsdienstige categorieën vanaf 1868 – naast vaccinatie-datum en doopdatum werden vanaf dat moment ook de data van de eerste communie en het vormsel vermeld – wijst op schaalvergroting en institutionalisering van de zorg. Meer kinderen vroeg om meer overzicht. Op basis van de inhoud concludeert Van Heijst dat de meeste meisjes uit nood naar het gesticht kwamen vanwege verwaarlozing, mishandeling of mogelijk misbruik. De zorg van de zusters was erop gericht om van deze kinderen 'nette meisjes' te maken, maar hierin slaagden zij niet altijd.

4.7.5.2.3 Beschrijvingen meldingen

Melder 1

Als elfjarig meisje kwam de melder terecht in het kinderruis van De Voorzienigheid aan de Elandsstraat in Amsterdam. De vermeende pleger is HA22, die ook voorkomt in het onderzoek in het archief van het bisdom Haarlem-Amsterdam. Haar melding gaat zowel over seksueel misbruik door HA22 (genitale betasting wanneer ze bij hem op schoot zit) als over de opvoeding en behandeling van de zusters (verwaarlozing, harde dominante cultuur, (geestelijke) mishandeling). Op basis van de melding is niet vast te stellen wanneer het misbruik heeft plaatsgevonden, maar wel dat het enkele jaren heeft geduurd.

In de kinderboeken komt de naam van de melder niet voor, maar wel de namen van drie (andere) kinderen met dezelfde achternaam. Ze worden in 1952 opgenomen in het tehuis. Er wordt in de naamkolom vermeld dat de moeder is overleden. De oudste verliet het tehuis in 1953, de tweede in 1955 en de jongste in 1957.¹⁵¹

Melder 2

Melder 2 heeft drie verschillende meldingen gedaan bij de commissie over de periode tussen 1961 en 1966. De melder was toen 10-16 jaar oud. De eerste twee meldingen gaan over het kindertehuis De Voorzienigheid in Driehuis. Zij werd hier geplaatst vanwege incest gepleegd door haar vader. Haar eerste melding gaat over zuster ZDVI. De zuster '[...] deed rare dingen met al wat grotere meisjes, zoenen en de rest'. Volgens de melder heeft de zuster haar meerdere malen misbruikt en wanneer zij dit weigerde moest zij buiten de lakens uitspoelen onder de koude kraan. Hierdoor heeft zij – zo meldt ze – nu reuma. Daarnaast vertoont zij naar eigen zeggen ook psychotisch gedrag. Ook andere meisjes waren slachtoffer van deze zuster volgens de melding.

De tweede melding heeft betrekking op pater MSC21 en staat los van de zusters van De Voorzienigheid. Deze was afkomstig uit 'het seminarium in Driehuis/Westerveld'. In haar melding stelt melder 2 dat zij seksueel misbruikt werd door de pater: genitale betasting. Op haar verjaardag moest zij een reep chocolade uit zijn zak halen en zoeken 'tot je wat anders vasthad'.

Melder 2 meldt ook dat het misbruik door haar vader gewoon doorging terwijl zij bij de zusters woonde. Een van de zusters en de psycholoog van het kindertehuis wisten ervan, maar zij moest hierover zwijgen. Haar vader had destijds ook een relatie met een van de zusters,¹⁵² de portier van het kindertehuis.

Melder 3

De zus van melder 2 heeft eveneens een melding gedaan over pater MSC21. De melding betreft seksueel misbruik. Naast de genoemde locatie – kindertehuis De Voorzienigheid in Driehuis in de periode 1958-1959 – de melder was toen 10-11 jaar oud – zijn er geen andere gegevens bekend over deze melding. Zij meldt over dezelfde zuster ZDVI die destijds werkzaam was in hetzelfde kindertehuis.

Melder 4

De melder is geboren in 1942 en was twaalf jaar oud toen pater MSC21 haar onzedelijk betaste in het kindertehuis van de zusters te Driehuis (1954). Toen zij dit meldde bij het hoofd van de lagere school – zuster Bonaventura – kreeg ze een uitbrander met dreiging tot overplaatsing naar een strenger tehuis. Zij is inmiddels begonnen aan een boek over haar kinderjaren.

Melder 5

Melder 5 wordt in 1960 op vierjarige leeftijd opgenomen in het huis, samen met haar broer en zus met als reden 'moeder moet rusten'.¹⁵³ Haar meldingen gaan over het jaar 1960. Zij kwam toen met haar oudere broer en zus wonen in het kindertehuis van de zusters aan de Elandsstraat/Lauriergracht in Amster-

dam vanwege een zieke moeder. De aanleiding om zich te melden waren de nieuwsberichten over het seksueel misbruik door geestelijken. Zij benadrukt dat dit in haar geval niet is gebeurd door geestelijken, maar door andere kinderen in het tehuis. Zij werd getreiterd en mishandeld door drie onbekende oudere jongens van dertien tot veertien jaar. Ze werd door de jongens in een souterrain gedwongen tot orale seks en mishandeld. Ook schrijft ze dat ze geprobeerd hebben haar te penetreren, wat niet lukte. Ze verbleef maar een korte periode in het tehuis, want een zuster betrapte hen en zij werd vastgebonden aan een bed in een soort opslagkamer. In haar melding typeert ze de behandeling van de zusters als liefdeloos. Ze noemt zuster ZDV2 specifiek bij naam, maar haar beschrijving van de opvoeding en behandeling van de kinderen gaat over meerdere zusters. Ze beschrijft het gedwongen eten van (onsmakelijk) voedsel en lichamelijke en/of geestelijke mishandeling. Het harteloze gedrag van de zusters heeft zowel bij haar als bij veel andere kinderen tot een gevoel van minderwaardigheid en schaamte geleid.

Melder 6

De melding heeft betrekking op de periode 1963-1964. Melder 6 was toen vijf of zes jaar oud en woonde – na uithuisplaatsing – in het kindertehuis van de zusters aan de Lauriergracht in Amsterdam. Zij doet melding over zuster ZDV3. Deze zuster mishandelde haar (en andere kinderen) op verschillende manieren, zoals het dwingen van kinderen om uitgebraakt eten opnieuw op te eten. Wat de rol van ZDV3 is, is volgens de congregatie niet duidelijk. Bij navraag laat de congregatie weten dat ZDV3 onderwijzeres was en hiermee is de relatie met het eten onduidelijk. Melder 6 doet tevens melding van mishandeling in de pleeggezinnen waarin zij heeft gezeten en van een latere mishandeling op een niet nader genoemd internaat. Als gevolg van deze mishandelingen, heeft zij jarenlang psychotherapie gehad.

In het archief is informatie gevonden over melder 6 in de kinderboeken. Haar geboortedatum wordt genoemd en de reden van opname: haar vader is in 1960 overleden en haar moeder is opgenomen in een psychiatrische inrichting. Melder 6 wordt in 1963 opgenomen in het gesticht samen met haar oudere broer. Bij melder 6 is geen datum van vertrek aangetekend.¹⁵⁴

Melder 7

Melder 7 werd in 1959 op zevenjarige leeftijd opgenomen in het huis. Als reden voor de opname wordt genoemd: 'm. overleden'.¹⁵⁵ Melder 7 meldt dat zij eerst van 1959 tot 1962 in het kindertehuis aan de Elandsstraat in Amsterdam woonde, wat correspondeert met de gegevens in de kinderboeken. Daarna verbleef zij in het kindertehuis in Driehuis van 1963 tot 1970.

Melder 7 noemt geen specifieke namen, maar meldt alleen dat zij in Am-

sterdam in de groep van zuster ZDV2 verbleef. Zij doet melding van seksueel misbruik, 'ernstige' mishandelingen en verwaarlozing in Amsterdam. Wat haar precies is overkomen, wordt niet nader toegelicht. In Driehuis zou zij seksueel misbruikt zijn door een medepupil en door twee zusters van de groepsleiding.

De melding van melder 7 is niet erg duidelijk. Zij stelt dat zij vanuit klerikale kringen door orthodoxe katholieken is bedreigd en belasterd. De toenmalige vicaris-generaal van het aartsbisdom Utrecht zou ervan hebben afge weten. Zij meldt: 'E. e. a. heeft mij op de rand van zelfdoding gebracht.' Als gevolg van haar negatieve ervaringen heeft zij lange tijd psychotherapie gehad. Haar melding is gedaan tijdens het eerdere onderzoek van de Onderzoeksc ommissie. Melder 7 bericht via de sociale media over kerkelijk seksueel misbruik.¹⁵⁶ Zij probeert langs deze weg bekendheid te geven aan het seksueel misbruik en roept andere vrouwelijke slachtoffers op om contact met haar op te nemen.

Melder 8¹⁵⁷

Melder 8 deed telefonisch melding van seksueel misbruik vóór 1950 op de kostschool De Voorzienigheid in Steenwijkerswold. Zij noemt geen namen van mogelijke daders. Het seksueel misbruik door een 'lesbische non' was kenmerkend van langere duur. Ze werd door deze zuster verwend wat tot gevolg had dat de andere kinderen jaloers op haar werden. Zij verloor haar vriendinnen en kon zo bij niemand terecht. Haar ouders geloofden haar niet toen zij hen op de hoogte stelde.

Melder 10

Tussen 1949-1956 werd melder 10, nu inmiddels 67 jaar, gepest, geslagen en seksueel betast op de rooms-katholieke meisjesschool in Loosduinen. Zij werd met de liniaal op handen, billen, armen en benen geslagen. Daarnaast werd zij belachelijk gemaakt ten overstaan van de klas, van de trap geduwd en ook opgesloten in de kolenkelder. Zij werd seksueel betast door zuster ZDV5 en nadat zij moest huilen, werd er een ijzeren liniaal tussen haar benen gestopt. De andere zusters die zich misdroegen, waren zuster ZDV6 en zuster ZDV7.

ZDV5

ZDV5 deed haar intrede in 1912. In 1933 kwam zij uit Limmen naar Loosduinen waar zij hoofd werd van de lagere meisjesschool. In 1938 vierde zij haar zilveren kloosterfeest. Zij verbleef in Loosduinen tot 1959 toen zij vertrok naar Driehuis. Vanaf 1949 tobde zij met haar knie waaraan zij twee keer werd geopereerd en eenmaal zelfs vijf maanden in het ziekenhuis moest verblijven. Deze zuster is inmiddels overleden.

ZDV6

Zij trad in 1918 in. In 1921 werd zij in Loosduinen aangesteld. Zij verbleef in Loosduinen tot 1959, waarna zij vertrok naar Leiden. In Loosduinen had zij de leiding van de bewaarschool (kleuterschool Sint-Jan). In 1943 vierde ZDV6 in Loosduinen haar zilveren kloosterfeest. Zij is inmiddels overleden.

ZDV7

ZDV7 deed haar intrede in 1931. Zij verbleef van 1935 tot 1954 in Loosduinen aan de kleuterschool, waarna zij naar Ulft vertrok. Na haar vertrek uit Loosduinen volgde zij van 1958 tot 1961 opleidingen als bejaardenhelpster en bejaardenverzorgster. Zij is inmiddels overleden.

Anonieme melder

De anonieme melder verbleef van juli 1956 tot juni 1961 in het kindertehuis De Voorzienigheid aan de Elandsstraat te Amsterdam. Door verschillende zusters werd zij fysiek hardhandig aangepakt, er werden strenge lijfstraffen uitgedeeld of kinderen werden opgesloten in de kelder of in de kast. Ook geeft de melder aan dat eten hardhandig naar binnen werd gepropt terwijl je neus werd dichtgeknepen. Als je de aangebrande pap of iets anders liet staan, dan kreeg je dagenlang iedere keer het bord weer voor je neus. Bedplassers werden in hun blootje te kijk gesteld. De melder geeft twee kloosternamen van zusters. De eerste sloeg met een ijzeren schepje en betastte de billen van de melder wanneer zij in bad zat. De handwerkzuster sloeg haar bont en blauw en sloot haar op in de kelder.¹⁵⁸

4.7.5.3 Archiefonderzoek

Via de meldingen en per e-mail zijn in totaal acht namen van zusters meegenomen in het archiefonderzoek. Daarnaast is er gemeld over de paters HA22 en MSC21 (zie paragraaf 4.7.5.13). Van de volgende zusters zijn in Heemstede de persoonsdossiers geraadpleegd:¹⁵⁹

- zuster ZDVI;
- zuster ZDV2;
- zuster ZDV3;
- zuster ZDV4;
- zuster ZDV5;
- zuster ZDV6;
- zuster ZDV7;
- zuster B;
- zuster X.

De twee zusters die de anonieme melder alleen bij hun kloosternaam noemt, zijn inmiddels teruggevonden. De persoonsdossiers bevatten geen relevante gegevens voor het onderzoek naar (seksueel) misbruik van en/of geweld tegen minderjarige meisjes.

4.7.5.4 Conclusie

Het archiefonderzoek naar de zusters van De Voorzienigheid heeft géén concrete ondersteuning opgeleverd voor de meldingen over lichamelijk en psychisch geweld tegen minderjarige meisjes. Naar aanleiding van het onderzoek van Annelies van Heijst naar de zusters kwamen er wel enkele – vooral negatieve – reacties van meisjes die in de tehuizen verbleven.¹⁶⁰ Door de zusters wordt toegegeven dat het bekend is dat er vervelende dingen hebben plaatsgevonden in de tehuizen, maar tijdens het archiefonderzoek zijn hier geen schriftelijk bewijzen van gevonden. Deze negatieve herinneringen en de reacties erop van de zusters berusten op mondelinge getuigenissen.

4.7.6 Zusters van Liefde, congregatie de Dochters van Maria en Joseph (d.m.j.)

4.7.6.1 Inleiding

De congregatie van de Dochters van Maria en Joseph, beter bekend als de zusters van de Choorstraat¹⁶¹ werd in 1820 opgericht in Den Bosch door kapelaan Jacob Heeren. Het was een congregatie naar diocesaan recht, die zich aanvankelijk vooral richtte op de opvang van ‘verlaten kinderen’. In de tweede helft van de negentiende eeuw breidde zij haar ‘liefdewerk’ geleidelijk uit: naast weeshuizen ging men zich richten op onderwijs en opvoeding, ziekenverpleging, sociale zorg en ouderenzorg, spoedig ook buiten het eigen bisdom en in de missie. De congregatie groeide met sprongen en opende ook een eigen kweekschool in Den Bosch. Naast het gewone onderwijs kwam er steeds meer nadruk te liggen op de opvang en scholing in internaatsverband van kinderen met geestelijke en lichamelijke beperkingen.

Dit begon in de late negentiende eeuw met het onderwijs aan en de opvoeding van doofstomme meisjes in het instituut in St. Michielsgestel, in de jaren twintig gevolgd door het werk voor geestelijk gehandicapte meisjes in het grote internaat van Huize St. Vincentius te Udenhout. De kinderen (het waren er tot midden jaren vijftig ruim tweehonderd) verbleven in deze instelling vaak tot zij 18 jaar waren en hun eigen kost konden verdienen. Er vond in de loop van de jaren een verdere splitsing plaats naar de aard van de categorieën pupil-len (imbecielen, debielen en zwaarder gestoorden). Vanwege de vooruitstrevende methoden en aanpak, alsmede de voortgaande professionalisering was St. Vincentius bekend tot ver over de Nederlandse grenzen.

Vanuit deze basis specialiseerde de congregatie zich vanaf de jaren dertig

verder in de opvang, opleiding en opvoeding van geestelijk of lichamelijk gehandicapte meisjes (soms ook jongens) en kinderen met psychische problemen en leer- en opvoedingsmoeilijkheden. Naast het Doofstommeninstituut en Huize Vincentius stichtte men het Paedologisch Instituut (een gespecialiseerd studiecentrum voor kinderen met psychische stoornissen) en de orthopedische kliniek St. Maarten te Nijmegen (1936), een internaat voor moeilijk opvoedbare meisjes in Ubbergen, een internaat voor slechthorende meisjes in Eindhoven en blo-scholen voor licht verstandelijk gehandicapte meisjes in Nijmegen en Eindhoven. Dit alles overigens naast diverse andere activiteiten in Nederland en de missie.

Na de Tweede Wereldoorlog liep de instroom bij de congregatie al vrij snel terug. Dit noopte de leiding tot een principiële keuze: men besloot zich terug te trekken uit het gewone onderwijs en concentreerde zich volledig op het buitengewoon lager onderwijs en de opvang van geestelijk of lichamelijk gehandicapte meisjes of kinderen met psychische, pedagogische of didactische problemen. José Eijt stelt vast dat tussen 1945 en 1960 de zusters werkzaam in deze sectoren permanent overvraagd en overwerkt waren door personeelsgebrek en de spanning tussen de religieuze verplichtingen, het grote takenpakket en de steeds verdergaande en noodzakelijke professionalisering. Er ontstonden interne conflicten en een groeiend aantal zusters was ziek of overspannen. Ook het aantal uitredingen nam toe. Er werd steeds meer lekenpersoneel aangenomen en uiteindelijk werden vanaf de jaren zestig alle activiteiten overgedragen. De omvang van de congregatie daalde sterk: het aantal leden, op het hoogtij vele honderden, nam sterk af (tot 250 in 1995 en op dit ogenblik minder dan honderd). Intussen waren in 1959, 1965 en 1989 de constituties aan de moderne tijd aangepast, terwijl de congregatie sinds 1965 er een naar pauselijk recht is.

4.7.6.2 Seksualiteit en geweld – normen, voorschriften en praktijk

De houding ten opzichte van het lichaam en de seksualiteit binnen de congregatie liet lange tijd dezelfde vreesachtigheid zien die ook bij andere religieuzen heerste. Dat gold voor de zusters zelf evenzeer als voor de aan hen toevertrouwde kinderen. José Eijt⁶² karakteriseert die houding voor de periode tot 1940 – en dat geldt ook nog voor de jaren tot 1960 – als extreem negatief en afwijzend, getekend door een mannelijk-klerikale invalshoek. Er was een sterke vrees voor particuliere vriendschappen; op lichamelijke aanrakingen rustte een zwaar taboe. De omgang tussen de zusters onderling en de zusters en de (normale) leerlingen was daarom veelal formeel en afstandelijk. Affectieve relaties en bindingen met meisjes vormden immers een belemmering voor de religieuze plichten en de exclusieve gerichtheid op de ‘goddelijke Bruidegom’. Zelfs in de omgang met zwakzinnige kinderen, waar lichamelijke uitingen van

affectiviteit noodzakelijkerwijs wel waren toegestaan, moesten de zusters ervoor zorgen dat hierbij nooit een voldoening van eigen affectieve behoeften mocht meespelen. Interessant is in dit verband een conflict dat zich afspeelde rond het Paedologisch Instituut in Nijmegen, waar de orthopedagoge zuster Gaudia (Ida Frye) midden jaren vijftig een 'knuffeltherapie' introduceerde die bij de leiding van de congregatie grote weerstand opriep.¹⁶³ Het bestraffen van kinderen moest volgens de voorschriften 'rechtvaardig en zachtmoedig' gebeuren. In internaten was er veel controle en toezicht op de 'zedigheid'.

De *Constitutiën en directorium* uit 1929 die grotendeels van kracht bleven tot midden jaren zestig¹⁶⁴ bevestigen dit beeld. De zusters moeten altijd bedacht zijn op het onderhouden van de zuiverheid en waken voor een 'ongeregelde genegenheid' voor bepaalde personen, óók als dat medezusters zijn. Particuliere vriendschappen zijn verderfelijk in een religieuze congregatie, vooral wanneer zij ontaarden in zinnelijke genegenheid of 'vleschelijke liefde'. In 1959 werd dat nog eens onderstreept. In de overstenvergadering van 1939 werd erop gewezen dat de zusters elkaar niet mochten aanraken, noch 'dansen in de refer of elders'. Ten aanzien van de kinderen die zij onder hun hoede hebben, wordt in het bijzonder ingegaan op de voorbeeldfunctie die de zusters hebben: in alles moeten zij liefde en zachtmoedigheid tonen, zelfs bij het bestraffen van de kinderen. De zusters mogen geen scherpe, verwijtende of vernederende toon aanslaan tegen de kinderen. Zij mogen hun slechte humeur niet op hen afreageren, maar alleen straffen uit plichtsbesef en liefde voor het kind. In 1936 al werd er bij de 'retraitepuntjes' nog eens op gewezen dat men met kinderen voorzichtig moest omgaan en hen nooit mocht slaan.¹⁶⁵ Evenmin mogen zusters proberen 'met voorbijzien van God of met overtreding van gehoorzaamheid of andere verplichtingen, zich aan een kind [...] beminnelijk te maken'. Speciale aandacht is nodig voor kinderen en leerlingen in internaatssituaties (kweekschool, pensionaten en instituten): 'Zij mogen nooit zonder toezicht zijn.' Over de geestelijk gehandicapte kinderen op St. Vincentius schrijft Eijt: 'Op seksueel gebied moesten de meisjes kind blijven [immers: zonder uitzicht op een 'normaal' getrouwd bestaan]. Zij kregen dan ook geen enkele voorlichting (maar er werd wel gewerkt aan hun schaamtegevoel: met name masturbatie gold als onfatsoenlijk gedrag).'¹⁶⁶

Hieruit mag men concluderen dat de normen en voorschriften van de congregatie iedere vorm van seksueel misbruik of mishandeling van kinderen scherp afwezen. Maar nergens wordt hierover direct gesproken: niet in de regel, niet in het 'gebruikenboekje', de voorschriften voor de oversten, de notities over aspecten van het kloosterleven of de richtlijnen voor huisoversten uit de periode tussen 1951 en 1955, waarin de congregatiedirecteur verder tamelijk openhartig spreekt over 'zenuwpatiënten' onder zusters.¹⁶⁷

Of seksueel misbruik of mishandeling van kinderen door leden van de congregatie in de praktijk voorkwamen, valt op geen enkele wijze af te leiden uit de geraadpleegde archiefstukken. In de notulen van de bestuursvergaderingen wordt maar zelden over concrete personen of gevallen gesproken, en als dat al gebeurde, nooit expliciet. Individuele leerlingen of pupillen kwamen nooit ter sprake. Een enkele keer vindt men notities als: ‘Zuster zc1 zal op aanraden van dr. De Blecourt uit Amsterdam wég moeten’ (december 1954). Moeilijkheden op Huize St. Vincentius rond 1955 blijken, ook uit de stukken in het dossier van het bisdom Den Bosch, vooral samen te hangen met organisatorische problemen en een competentieconflict met de rector. De correspondentie van de algemeen-overste, de doorgenomen circulaire en de persoonsdossiers bevatten géén relevante verwijzingen. Hetzelfde geldt voor de visitatieverslagen en de stukken over uittredingen in het archief van het bisdom (die bij mannelijke congregaties juist wel aanwijzingen bleken te bevatten).

4.7.6.3 Meldingen

Melder 1

Melder 1 verbleef in het internaat verbonden aan de mulo der zusters van de Choorstraat in Den Bosch. Het betrof de periode tussen ongeveer 1960 en 1964 toen zij 13 tot 16 jaar oud was. Er worden geen personen genoemd. Het zou gaan om ‘nare ervaringen, de nare behandelingen, de viespeukerij van kerkelijke machtsmisbruikers’. Melder 1 wilde uit heimwee weglopen van het internaat, maar moest blijven, kreeg daarna extra privileges ‘maar daar stonden wel weer tegenprestaties tegenover!!!’ Het gaat hier om ‘geestelijke mishandeling’; de melding suggereert echter ook seksueel misbruik. Door gebrek aan concrete gegevens is de melding nauwelijks te toetsen. De archieven bieden geen aanknopingspunten.

Melder 2

Melder 2 is in 1936 geboren en verbleef in 1949 of 1950 in het Instituut St. Vincentius in Udenhout; zij noemt de naam van zc2. Melder 2 moest na weigering van een excuus in verband met een ruzie met een ander kind eerst vier weken ‘achter in de zaal zitten’ en mocht met niemand spreken, vervolgens ‘6 weken op de gang gestaan’, ten slotte ‘6 weken in een cel gezeten, eten werd me door een luikje aangeboden en naar toilet kon ik op een emmer’; ten slotte werd haar moeder ontboden om haar mee naar huis te nemen

zc2

De melding heeft betrekking op zuster zc2. Haar persoonsdossier bevat uitsluitend officiële documenten, geen persoonskaart. Zij was onderwijzeres,

haalde vervolgens nog allerlei akten, maar was vooral gespecialiseerd in het onderwijs aan spraak- en gehoorgestoorden en zal dus ook wel in deze sector hebben gewerkt. Uit een van de diploma's blijkt dat zij in 1950 inderdaad in Udenhout werkte. Volgens het bidprentje bij haar overlijden was zij ook werkzaam in het 'BLO-onderwijs, begaan met de geestelijk/lichamelijk gehandicapten'. Zuster ZC2 komt in de onderdelen van het archief die zijn geraadpleegd, niet ter sprake. Zij is inmiddels overleden.

4.7.6.4 Conclusie

Het onderzoek in de archieven van de zusters van de Choorstraat heeft niet één stuk opgeleverd dat wijst op seksueel misbruik van of lichamelijk/geestelijk geweld tegen minderjarige meisjes. Het archief van het bisdom biedt evenmin uitkomst. Er zijn twee meldingen binnengekomen, die niet aan het archiefmateriaal konden worden getoetst. Betekent dit nu dat er nooit iets ernstigs is voorgevallen in de scholen, internaten en zorginstellingen met hun duizenden leerlingen en pupillen die de congregatie beheerde? Aan de hand van de archieven is een dergelijke conclusie moeilijk te trekken.

In het boek *Ex caritate* gaan de auteurs vrij uitvoerig in op klachten van oud-pupillen van instellingen geleid door zustercongregaties.¹⁶⁸ Na onderzoek in archieven van zustercongregaties meldden zij geen sporen van misbruik of mishandeling te hebben gevonden. Als mogelijke redenen noemen zij: 'dergelijke zaken zijn nimmer gemeld, werden niet opgeschreven, of belastende stukken zijn vernietigd of achtergehouden. De belangrijkste bron zijn daarom de oud-pupillen zelf.'

In het geval van de zusters van de Choorstraat lijkt deze conclusie enerzijds terecht, vooral ook omdat er vrijwel geen stukken over beoordeling, overplaatsing en taakvervulling van individuele leden van de congregatie terug te vinden zijn. Anderzijds kan het geringe aantal meldingen ook betekenen dat er geen structurele misstanden waren.

4.7.7 Zusters van Liefde van OLV Moeder der Barmhartigheid (s.c.m.m.)

4.7.7.1 Inleiding

Deze congregatie werd in 1832 gesticht door pastoor Joannes Zwijsen, de latere bisschop van Den Bosch. De zusters van Tilburg, zoals de congregatie ook wel werd genoemd, groeiden uit tot de grootste zustercongregatie in ons land. Omstreeks 1940 had zij bijna 4300 leden. De hoofdtaken waren het geven van onderwijs en de verzorging van zieken en bejaarden. Het grootste deel van het archief is geïnventariseerd en overgebracht naar het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven in Sint Agatha. Een deel van het archief van de Nederlandse provincie bevindt zich nog in het moederhuis in Tilburg.

4.7.7.2 Meldingen

Melder 1

Als kind van gescheiden ouders werd melder 1, samen met twee andere kinderen uit dit gezin, geplaatst in het kindertehuis Heilige Jozef Nazareth in Venlo. Zij was toen vier of vijf jaar oud. Daar werd zij vier jaar lang getreiterd en vernederd door een aantal zusters. Zo werd zij eens, nadat zij in haar broek had geplast, met haar onderbroek op haar hoofd met het kruis op haar neus ten overstaan van de andere kinderen in de hoek van de slaapzaal gezet. Ook werd er geslagen (gestompt) en werd eten naar binnen gepropt als zij het niet lustte. Toen zij het een keer uitkotste, werd zij gedwongen de kots van de vloer te eten. Aan deze mishandelingen kwam een einde toen de kinderen op een vakantie bij hun vader zich beklaagden over hun behandeling. Hij heeft ze daarop ontvoerd naar Duitsland. Hij keerde pas terug naar Nederland toen de garantie werd gegeven dat de kinderen niet opnieuw naar Nazareth hoefden. Zij werden toen geplaatst in kindertehuis 't Zonneke in Boxtel: 'We kwamen van de hel in de hemel.'

Melder 2

Melder 2 draagt dezelfde achternaam als melder 1, maar het is niet duidelijk of zij familie is van melder 1. Melder 2 verbleef ten gevolge van de scheiding van haar ouders van haar vijfde tot haar negende jaar in het kindertehuis Heilige Jozef Nazareth in Venlo. Er was geen sprake van seksueel misbruik, maar zij meldt geestelijk misbruikt te zijn door de zusters: 'We hebben met geen woord tegen de voogdes ooit durven zeggen wat er zich afspeelde in het internaat. We voelden ons van God en alles verlaten.' Details van de mishandeling worden in de melding niet gegeven. Ook namen van zusters werden niet naar voren gebracht. Het misbruik speelde zich af vóór 1950.

Melder 3

Zij verbleef als gehandicapt kind tussen 1940 en 1946 in het kindertehuis Groenesteijn in Den Haag. Melder 3 werd daar seksueel misbruikt (over de aard van het misbruik zijn geen gegevens bekend) door een viertal zusters waarvan zij de volgende namen doorgaf: SCMM1, SCMM2, SCMM3 en SCMM4.

SCMM1

Zij trad in 1907 in. Van 1919 tot 1964 verbleef zij in Huize Groenesteijn. Het persoonsdossier is uiterst summier met daarin als aantekening: 'ligt in grote doos'.¹⁶⁹ Zij is inmiddels overleden.

SCMM2

Zij was van 1921-1954 groepsleidster in Den Haag en werd vervolgens overgeplaatst naar de naaikamer. In 1967 vertrok zij naar Tilburg.¹⁷⁰ Ze is inmiddels overleden.

SCMM3

Zij volgde de opleiding tot onderwijzeres in welke functie zij op diverse scholen werkzaam was. Van 1938 tot 1949 verbleef zij in Den Haag. Zij overleed meer dan veertig jaar geleden.

SCMM4

Zij is geruime tijd geleden overleden. Behalve dat zij in 1957 het diploma bejaardenverzorgster behaalde, vermeldt haar persoonsdossier geen bijzonderheden.

Melder 4

Als kind liep melder 4 een dwarslaesie op en verbleef om die reden van 1957 tot 1961 in het RK Binnenziekenhuis van de congregatie in Eindhoven. Zuster SCMM5 en zuster SCMM6 vergalden haar leven door haar te dwingen uitgekotst eten weer naar binnen te werken. Zuster SCMM6 zocht haar bovendien ook 's avonds op en bond haar met haar polsen vast aan het bed. Vervolgens trok zij haar broekje naar beneden en betastte haar vagina met vingers en neus.

Over beide zusters wist de provinciaal-overste het volgende¹⁷¹ te melden:

SCMM5

Zij leeft nog steeds. Van 1949 tot 1965 was zij eerst als verpleegster, later als subhoofd werkzaam op de kinderafdeling van het ziekenhuis in Eindhoven. In 1965 vertrok zij naar Deventer.

SCMM6

Zij is in 2000 overleden. Van 1934 tot 1942 en van 1944 tot 1965 werkte zij als verpleegster in Eindhoven. In dat laatste jaar vertrok zij naar Oss.

Melder 5

Melder 5 verbleef eind jaren vijftig als twaalfjarige op internaat Mariëngaarde in Aarle-Rixtel. 's Avonds kwam de non op de slaapzaal haar borst(en) insmeren met dampo, een verkoudheidsbalsem. Zij hield daar een naar gevoel aan over. Toen ze het aan haar moeder vertelde, haalde die haar vervolgens van het internaat.

Melder 6

Melder 6 was van 1953 tot 1955 geplaatst in Huis Heilige Jozef Nazareth in Venlo. In die jaren werd zij mishandeld door zusters. Zij werd geslagen, moest buiten staan als het onweerde en werd na bedplassen naakt onder de koude douche gezet op de jongensslaapzaal.

Melder 7

Melder 7 verbleef in Groenesteijn in Den Haag, maar het is onduidelijk of dit vóór of na 1945 was. Daarna werd zij overgeplaatst naar achtereenvolgens Almelo, Venlo en Tilburg. Zij beklagt zich erover dat zij werd geslagen en geknepen. Door wie is echter onduidelijk.

Melder 8

Melder 8 verbleef van 1956 tot 1962 op het St. Jozefgesticht in Made. Het gaat hier hoogstwaarschijnlijk om de zusters van Liefde van Tilburg. Die hadden daar namelijk een internaat. Zij was slachtoffer van tal van uitingen van sadisme, zoals opsluiting in het bezemhok, aframmelingen, het dwingen van het opeten van eigen braaksel en andere vormen van fysieke mishandeling, zoals een non die haar aan haar haren door de slaapzaal sleurde. Een Duitse non, zuster SCMM7, sloeg haar op de billen tot ze 'rauw' waren als straf voor het plassen in haar broek.

4.7.7.3 Conclusie

Huis Heilige Jozef Nazareth in Venlo wordt drie keer genoemd in de meldingen. Een aanwijzing dat daar wel vaker iets misging in de omgang met kinderen blijkt uit een visitatieverslag uit 1958: 'De kinderen kunnen ruw zijn, maar een liefdezuster kan nooit ruwheid teruggeven, maar wel geduld en goedheid. [...] reageer op een bitter gezegde met zachtheid en goedheid. Grote eerbied hebben voor de goede naam van het kind.'¹⁷²

Er werden meer klachten geuit over het niveau van de leden van de congregatie. In 1963 verzocht het provinciaal bestuur aan enkele zusters om op te schrijven waar het naar hun mening fout ging binnen de congregatie. Dat leverde onder meer de volgende observaties op:

- 'veel zusters hebben een zeer klein verstand;
- veel zusters zijn overbelast waardoor geestelijke moeheid ontstaat;
- veel zusters zijn onvolwassen en wereldvreemd'.¹⁷³

Het is onmogelijk om uit dit kleine aantal meldingen een patroon te ontdekken. In de volksmond werden deze zusters van Liefde 'krenge van barmhartigheid' genoemd, maar het is onmogelijk om dat te staven met het geringe aantal meldingen en wat de archieven daarover uitwijzen. In vier gevallen gin-

gen de meldingen over gevallen van sadisme. In één geval was er sprake van seksueel misbruik en in één geval was het kind slachtoffer van zowel sadisme als seksueel misbruik. In één geval is het onduidelijk of het insmeren van de borsten met dampo curatief van karakter was of een uiting van seksueel misbruik. Slechts in het geval van melder 4 wordt de aard van het seksueel misbruik expliciet beschreven, namelijk het betasten van haar geslachtsdeel met vingers en neus.

Onderzoek in de archieven van deze congregatie heeft géén gegevens opgeleverd over seksueel misbruik of geestelijke en lichamelijke mishandeling. De persoonsdossiers bevatten slechts summiere informatie, terwijl ook de visitatieverslagen en de notulen van bestuursvergaderingen niets opleverden.

4.7.8 Zusters van Liefde van Jezus en Maria, Moeder van Goede Bijstand

4.7.8.1 Inleiding

De zustercongregatie werd in 1836 gesticht in Schijndel door pastoor Antonius van Erp. Van Erp was hier in 1831 als pastoor aangetreden. In Schijndel bestond in de tijd van zijn aantreden alleen een openbare school en Van Erp besloot daarom een school op te richten waar meisjes onderricht zouden krijgen in godsdienst en handwerken. Om de school te voorzien van onderwijzeressen besloot hij religieuzen aan te stellen. In dezelfde periode was de congregatie van de zusters van Liefde van Tilburg opgericht door monseigneur Zwijsen. Omdat deze congregatie pas recent was opgericht, konden er geen religieuze vrouwen worden vrijgemaakt voor de school in Schijndel. Daarom besloot Van Erp een eigen zustercongregatie te stichten.

De oprichting van een katholieke meisjesschool trok echter niet vanzelf katholieke meisjes aan. De meeste ouders stuurden hun kinderen vanwege de schoolgelden naar de openbare school die was geschoeid op protestantse leest. Van Erp besloot daarom gebruik te maken van zijn machtspositie als pastoor en kondigde tijdens een mis aan dat meisjes die géén onderwijs volgden bij de zusters, zouden worden uitgesloten van de Eerste Heilige Communie.¹⁷⁴ Deze dreiging had het gewenste effect: de katholieke meisjes namen snel afscheid van de openbare school en gingen naar het schooltje van Van Erp. Het aantal leerlingen op de school nam toe evenals het aantal zusters van de congregatie.

De eerste zuster van de congregatie was Mieke de Bref, zij werd later de eerste algemeen-overste zuster Vincentia. Haar noviciaat volgde zij in het klooster van de Tilburgse zusters van Liefde onder leiding van monseigneur Zwijsen. Zoals gezegd werden deze congregaties in dezelfde periode gesticht. In *Ex caritate* wordt benadrukt dat – ondanks onderlinge verschillen – deze congregaties elkaar wederzijds beïnvloedden en min of meer gebouwd waren op dezelfde fundamenteën. Omdat ze allebei in opbouw waren, stuurden ze

hun zusters voor het noviciaat vaak naar dezelfde plek, naar Tilburg. Daarvoor bestond al een langere traditie van uitwisseling: pater Wolff stuurde novicen van de zusters van Onze Lieve Vrouwe van Amersfoort en de sociëteit van Jezus, Maria en Jozef naar Namen voor de onderwijsopleiding van les Soeurs de Notre-Dame. Van Heijst, Derks en Monteiro benadrukken dat de zusters van Liefde van Tilburg in zekere zin hier ook op teruggaan, want de Tilburgse zusters werden opgeleid in Wolffs vestiging in Engelen. De zusters van Tilburg leidden op hun beurt weer de Schijndelse zusters op in hun noviciaat.¹⁷⁵ Zo was de officiële regel van de zusters van Schijndel bijvoorbeeld ook samengesteld uit diverse andere regels.¹⁷⁶

Het resultaat was een spirituele (inter-)nationale transfer: beginnende congregaties wisselden expertise uit op het gebied van het noviciaat, onderwijs en opvattingen over hoe religieus te leven. Ideeën over opvoeding, seksualiteit en normen ten aanzien van omgang met kinderen circuleerden. In het congregatiearchief van de zusters van De Voorzienigheid lag bijvoorbeeld het boekje *Wenken voor de wellevendheid voor vrouwelijke religieuzen* (1953) van de zusters van Tilburg. Dit verklaart deels waarom de ideeën over de omgang met kinderen in grote lijnen overeenstemmen binnen de onderzochte congregaties.

Vanaf het eerste uur zijn onderwijs en verpleging de hoofdtaken van de zusters van Schijndel geweest: de zusters werkten in het onderwijs, de verpleging van zieken, de bejaardenzorg, thuiszorg en kinderopvang. In 1856 werd de eerste vestiging van de congregatie buiten Schijndel gesticht in Geldrop en in 1896 werd een kweekschool opgericht om tegemoet te komen aan de toenemende vraag naar onderwijzeressen uit de kring van de zusters. In de periode tot 1929 kwam een dertigtal nieuwe kloosters van de congregatie tot stand. De congregatie groeide uit tot 47 kloosters voor de Tweede Wereldoorlog. Sinds 1975 zijn er geen nieuwe zusters meer ingetreden. Op 1 januari 2011, het jaar waarin de congregatie haar 175-jarig jubileum vierde, bestond de congregatie uit 213 zusters.

4.7.8.2 Seksualiteit en geweld – normen, voorschriften en praktijk

Uit de leefregels, constituties en geloften spreekt het eenvoudige zelfbeeld van de zustercongregatie. Liefde en gerechtigheid aan de armen brengen diende als leidraad. Ook op de website van de zusters van Liefde wordt de eenvoud benadrukt: het is een bescheiden pauselijke congregatie ontstaan uit de breischool van Mieke de Bref.¹⁷⁷ Zowel in de historische archieven als op de informatie die de congregatie verstrekt op de website, wordt hier sterk de nadruk op gelegd. De voorschriften zijn inderdaad eenvoudig en er zijn geen specifieke maatregelen opgesteld voor ongepast gedrag van de zusters tegen minderjarige meisjes. Het onderzochte archiefmateriaal van het hoofdbestuur van de

congregatie geeft geen helderder beeld van deze problematiek.¹⁷⁸ Het onderstaande geeft weer wat er in algemene zin is geschreven over de verhoudingen tussen de zusters onderling, de voorgeschreven houding tegenover niet-religieuzen en de gewenste omgang met meisjes.

Zusters onderling en in relatie tot de buitenwereld

Een groter punt van aandacht dan de omgang met meisjes is de omgang van zusters met elkaar en met mensen van buiten de congregatie. In een vergadering gehouden in 1952 van oversten van de verschillende huizen worden de oversten opgeroepen om alert te zijn op deze verboden relaties: 'Moeders, blijft toch altijd waakzaam ten opzichte van verhoudingen tussen zusters en inwonenden en dienstpersoneel en van personen, die regelmatig in uw Huis komen voor werkzaamheden, voor boodschappen enz. wees nooit achterdochtig, wel waakzaam.'¹⁷⁹

In de constituties en regels van de congregaties ligt de nadruk op de 'eerbare schaamte' van de zusters. Zij moeten steeds vermijden dat deze deugd geschonden wordt en zij moeten 'altijd op hun hoede wezen, vooral wanneer zij met wereldschen personen in aanraking komen, en geen oogenblik de regels der zedigheid, die de behoedster der kuischheid is, uit het oog verliezen.'¹⁸⁰ In de regels van de congregatie staat vervolgens dat de congregatie, vooral wanneer zij met wereldse personen van doen hebben, altijd een zedigheid in hun gedrag en kleding moeten tonen. Dit is ook regelmatig een punt van discussie in de vergaderingen van het congregatiebestuur.¹⁸¹ Op dit punt is er een discrepantie tussen de ideale normen en leefregels en de alledaagse praktijk in de congregatie vast te stellen. Op basis van het archiefonderzoek kan echter geen duidelijk antwoord worden gegeven op de vraag hoe ideaal en praktijk zich tot elkaar verhouden in de omgang met en opvoeding van minderjarige meisjes.

Opvoeding van en omgang met meisjes

In een van de dozen met archiefstukken over de diverse scholen van de congregatie is een boekje getiteld *Bijzondere voorschriften voor de zusters welke in de congregatie met de opvoeding van kinderen geheel of gedeeltelijk belast zijn*.¹⁸² De regels hebben betrekking op het orde houden in de klas, in de eetzaal, bij de recreatie en in de slaapkamers en komen overeen met de bevindingen uit de archiefonderzoeken naar andere zustercongregaties. Er is wederom een spanning te signaleren tussen enerzijds liefdevolle benadering van de kinderen en anderzijds het vermijden van te veel (lichamelijke) affectie richting de kinderen. Vooral de kleine kinderen hebben behoefte aan aandacht en de zusters moeten hun een 'moederlijke zorg' toedragen. De zusters moeten altijd een 'opgeruimd en vriendelijk gelaat' hebben en de kinderen geduldig benaderen.

Ze moeten vermijden om kinderen zomaar of om kleinigheden te straffen en mogen geen bijtende of vernederende woorden gebruiken. De regels voor straffen zijn er vooral op gericht om een goed beeld van het religieuze leven op de leerlingen over te brengen. Voor het grootste gedeelte bestaan de regels uit het goed aanleren van etiquette aan de leerlingen, het bijbrengen van goede zeden en het handhaven van orde. Behalve de opmerking dat de zusters alert moeten zijn op bijzondere vriendschappen tussén leerlingen, zijn er geen normen en voorschriften te vinden die wijzen op aandacht voor misbruik van meisjes door zusters. Op basis van het archiefonderzoek kan worden gesteld dat er alleen aandacht leek te zijn voor ongeoorloofde relaties tussen zusters met personen van buiten de congregaties en meisjes onderling.

4.7.8.3 Meldingen

4.7.8.3.1 Aantallen en locaties

Het aantal congregaties dat de naam zusters van Liefde draagt, is vrij groot. Uitdrukkelijk over de zusters van Liefde van Schijndel zijn twee meldingen gedaan. Eén melding gaat specifiek over seksueel, geestelijk en lichamelijk geweld, waarbij als locatie de kostschool van de zusters in Schijndel wordt genoemd. De andere melding is niet goed te categoriseren: de melder heeft slechte herinneringen aan haar tijd op de mulo bij de zusters van Liefde in Schijndel en beschrijft het slechte eten en een slechte verzorging gedurende een periode van ziekte. Het aantal zusters dat in de meldingen wordt genoemd, is niet met zekerheid vast te stellen vanwege onduidelijkheid over de namen van zusters. Waarschijnlijk gaat het om vier zusters in totaal.¹⁸³

4.7.8.3.2 Beschrijving door de melders

Melder 1

Tijdens het eerdere onderzoek is er één melding over de zusters van Schijndel bij de Onderzoekscommissie binnengekomen. Tijdens het tweede onderzoek heeft de melder haar klacht opnieuw ingediend en is er een tweede melding bijgekomen.

De melding is afkomstig van een oud-leerling van de kostschool van de zusters in Schijndel en heeft betrekking op de periode tussen 1956 en 1958. De melder was toen twaalf tot veertien jaar oud. Zij omschrijft dat het de ergste twee jaren van haar leven zijn geweest. Thuis durfde zij niet te vertellen over haar ervaringen op de kostschool. Haar melding is gecategoriseerd als seksueel misbruik: wanneer zij ziek was, moest zij met een zuster naar een chambrette gaan en op bed gaan liggen. De zuster ging haar onderzoeken en keek tussen de schaamlippen van het meisje om te zien of zij al een 'grote meid' was gewor-

den. Het is volgens de melder misschien maar twee keer voorgevallen, maar het heeft volgens eigen zeggen vreselijke sporen nagelaten. Op basis van haar melding is bovendien vast te stellen dat er een strenge cultuur heerste op het internaat waar tegenspreken niet geduld werd. Ook spreekt zij van een ‘straf-weekend’ in geval van weigering of een grote mond.¹⁸⁴

Melder 2

De tweede melding is beschuldiging en verdediging in één.¹⁸⁵ De slechte ervaringen van melder 2 op de mulo van de zusters van Liefde waren meer te wijten aan een gebrek aan motivatie dan dat zij in de jaren geestelijk of lichamelijk mishandeld werd. De reden waarom zij zich meldt is om tegenwicht te bieden aan alle verhalen over misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

4.7.8.4 Mogelijke plegers

Aan de meldingen zijn weinig concrete gegevens te ontleen. Verschillende namen staan in de meldingen genoemd. Tijdens het onderzoek in het archief in het moederhuis van de zusters van Schijndel is geen van deze namen gevonden. Wel is sprake van een zuster ZLS.¹⁸⁶ Mogelijk is hier sprake van verwisseling van congregaties; er zijn immers méér congregaties die de naam zusters van Liefde dragen. Een uitputtend onderzoek naar ál die congregaties is niet gedaan.

Het algemene archief was niet heel toegankelijk. Er zijn weinig kwalitatieve gegevens – zoals registers, namenlijsten en overzichten met de aankomst-data van leerlingen – bewaard gebleven. Daarnaast bieden de persoonsdossiers van de zusters ook geen houvast: net zoals bij andere zustercongregaties bestaan deze dossiers uit niet veel meer dan een doopakte, diploma’s, een overlijdensbericht en enkele foto’s. Wel zitten er overzichten bij waarin de verschillende standplaatsen van de zusters zijn bijgehouden.

Op de naamsverwisseling tussen de verschillende instituten van zusters van Liefde is eerder in het vorige onderzoek gewezen. Het maakt het onderzoeken van meldingen niet makkelijk en dat – zo moet ook worden gezegd – vraagt ook om terughoudendheid bij het vellen van oordelen.

4.7.9 Zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort

4.7.9.1 Inleiding

De congregatie werd opgericht in 1823 in Amersfoort en stelde zich ten doel om onderwijs te verzorgen aan arme kinderen. Als leefregel werd gevolgd die van Onze Lieve Vrouw van Namen. In 1840 werd de congregatie gesplitst en gingen de zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort als zelfstandige congregatie verder. De congregatie werd ook actief in missiegebieden, namelijk

in Indonesië, Malawi en Brazilië. Zij richtte zich in het bijzonder op het lager en middelbaar onderwijs aan meisjes. Ook beheerde zij kindertehuizen (onder meer Dominicus Savio in Rotterdam en het Maria-internaat in Amersfoort). Een belangrijke vestiging was het internaat van Onze Lieve Vrouw ter Eem in Amersfoort.

4.7.9.2 Meldingen

Melder 1

Omstreeks 1956-1957 verbleef melder 1 op het internaat Onze Lieve Vrouw Ter Eem in Amersfoort, zij was toen twaalf en dertien jaar oud. In haar melding schrijft ze over zuster OLVAI. Op een dag werd zij bij de zuster op haar kamer geroepen. Zij trok het meisje vervolgens op schoot en ging haar met haar vingers tussen de benen betasten. Ook betastte zij de schaamstreek. Dat gebeurde elke keer als zij ongesteld werd. De meisjes moesten dat melden. Tijdens haar schooltijd op Ter Eem werd zij ongeveer zeven keer op een dergelijke wijze betast. Of de zuster ook met haar vingers haar vagina binnendrong, kan de melder zich niet meer herinneren.

Ook werd zij zeer streng gestraft nadat zij eens de kap van het hoofd van zuster OLVAI had getrokken. Zij moest toen vanwege dit vergrijp een nacht op haar knieën op de stenen gang doorbrengen. Ook andere straffen waren ongepast; zo weigerde zuster OLVAI eens haar broer op bezoek te laten komen.

OLVAI

Zuster OLVAI trad in 1937 in, waarna zij haar eeuwige gelofte aflegde in 1943. Al snel specialiseerde zij zich in het onderwijs, waarna zij aan Ter Eem was verbonden.

Volgens het in memoriam dat de zusters van Amersfoort na haar overlijden samenstelden, was zij een zuster die veel voor de kinderen had betekend, altijd lief en leed met ze deelden en erg gesteld was op goede omgangsvormen. Andere schoolgenoten van melder 1, die haar klacht ondersteunden, dachten daar anders over. Zo herinnerde mevrouw x1 zich in haar brief aan melder 1 van 6 april 2012 dat de zuster altijd zulke intieme vragen stelde over haar menstruatie. Een andere schoolgenoot, x2, mailde haar op 22 april 2012 dat zij zich zuster OLVAI herinnerde als '[...] een gevaarlijke vrouw, een loeder die kinderen kon maken en breken'. Nog vernietigender in haar oordeel was x3 die op 22 april 2012 aan melder 1 schreef dat de zuster extreem zware straffen uitdeelde, de kinderen vernederde en ze soms dagenlang eten onthield. Zij was ziekelijk geobsedeerd door opgroeiende meisjes. x2 vergeleek de zuster met iemand die in de oorlogsjaren '[...] van mensenhuid blijmoedig lampenkapjes had gemaakt'.

Op 29 augustus 2012 constateerde de advocaat van de congregatie dat al-

leen melder 1 seksueel misbruik noemt. De ondersteunende brieven wijzen niet in die richting, maar zetten zuster OLVA1 vooral neer als een nare en gevoelloze vrouw. Ook kwam uit archiefonderzoek door de provinciaal-overste niet naar voren dat de zuster zich seksueel had vergrepen aan kinderen. Aan de Klachtencommissie seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk is door melder 1 gevraagd een uitspraak te doen over haar klacht.¹⁸⁷

Melder 2, melder 3 en melder 4

Eind jaren vijftig, begin jaren zestig verbleven melder 2, melder 3 en melder 4 op het internaat Dominicus Savio in Rotterdam. De melders zijn zussen van elkaar. De melders kwamen uit een gezin waarvan de ouders uit de ouderlijke macht waren ontzet. Van het gezin van acht kinderen verbleven er zes in het internaat Dominicus Savio. Twee melders zijn momenteel onder behandeling bij de GGZ. Een sociaal-psychiatrisch verpleegkundige zet zich in voor hun klachten bij de Klachtencommissie.

Zuster OLVA2 wordt verweten, samen met andere zusters, verantwoordelijk te zijn voor een spartaanse opvoeding. Dat uitte zich onder meer in zwaar straffen, onder de koude douche zetten en dwingen voedsel tot zich te nemen dat de kinderen niet lustten. Daarnaast werd zij ook beticht van seksueel misbruik. 's Nachts haalde zuster OLVA2 – zo wordt gemeld – een van de zusjes uit haar bed, nam haar dan mee naar haar slaapkamer en dwong haar vervolgens om haar met haar hand te bevredigen. Ook kwam het voor – aldus de melding – dat er een priester op haar slaapkamer was die dan oraal moest worden bevredigd. Bij die gelegenheid werd er dan een kaars of een kruisbeeld in de vagina van het meisje geduwd.

De melders hadden zich ook beklaagd dat zij 's nachts, als in het naastgelegen bejaardenhuis een zuster op sterven lag, zij die moesten opzoeken om haar een kus op het voorhoofd te drukken.

De meldingen over zuster OLVA2 werden aanvankelijk alleen ingediend door melder 2 en melder 3. Pas later volgde hun oudere zus met haar klacht. De klachten van de drie zussen zijn min of meer identiek.

OLVA2

Zuster OLVA2 is in leven en woonachtig in het moederhuis in Amersfoort. Haar persoonsdossier en persoonskaart vermelden dat zij in 1951 is ingetreden. In 1960 werd zij aangesteld in het internaat Dominicus Savio. Daar was zij werkzaam tot aan haar overplaatsing naar de missie in Brazilië in 1970.¹⁸⁸

De congregatie verklaarde dat de klachten over de spartaanse opvoeding uit de lucht waren gegrepen. In de klacht van melder 4 stond dat het haar was opgevallen dat zuster OLVA2 grijs haar had. In het verweerschrift werd erop gewezen dat de zuster op haar tachtigste nog steeds niet grijs was en dat zij dat

al helemaal niet was op haar dertigste. Het verhaal dat ten gevolge van het regime in het tehuis een jongen zelfmoord had gepleegd door zich van het balkon te storten zou ongefundeerd zijn. Ook het verhaal over de stervende zuster was feitelijk onjuist, zo stelde de congregatie. Er lag helemaal geen bejaardenhuis voor zusters naast het internaat.

Zuster OLVA2 ontkennde het misbruik in alle toonaarden. In het verweerschrift van de congregatie werd erop gewezen dat melder 2 nog in 2009 een gesprek met haar had gehad en dat zij toen met geen woord over de klachten had gerept. Ook wees de provinciaal-overste erop dat zuster OLVA2 een uitstekende naam had in de kloostergemeenschap en dat uit het archiefonderzoek niets bleek dat wees op het tegendeel.

Op 11 juli 2012 deed de Klachtencommissie uitspraak over de klachten van melder 2 en melder 3. In beide gevallen werden de klachten ongegrond verklaard. De Klachtencommissie wees erop dat de klachten van beide zussen nagenoeg identiek waren en dat er onvoldoende bewijs was gevonden dat de klachten aannemelijk maakte. Bovendien werden ze niet bevestigd door andere broers en zussen die in het tehuis woonachtig waren. Die verklaarden zich niet te herkennen in de klachten. De oudste zus meldde dat zij zelfs nooit iets heeft gehoord van seksueel misbruik. De uitspraak over de klacht van melder 4 is niet bekend bij de onderzoeksorganisatie.¹⁸⁹

Melder 5 en melder 6

Melder 5 was afkomstig uit Indonesië. Nadat zij in Nederland kwam, bracht zij van haar zesde (1953) tot haar twintigste levensjaar door in het Maria-internaat in Amersfoort. Zij werd daar gebracht door haar ouders. Ze werd liefdeloos bejegend door zuster OLVA3. Zij werd gekleineerd en achtergesteld, terwijl zij ook zwaar werd gestraft. Zo moest zij liefst honderd keer de trap op en af lopen. Een grote mond werd bestraft met het moeten staan met een open mond, waarin dan een stokje werd gestopt zodat de mond niet dicht kon. Toen zij later ongesteld werd, kreeg zij geen maandverband. Vooral zuster OLVA3 was verantwoordelijk voor deze sancties. Deze noemde de melder eens 'een vergissing van de schepping'. Later bracht zij alleen de vakanties door bij haar ouders. Zij heeft naar eigen zeggen erg te lijden gehad van het leven in het internaat en was in therapie bij een psychiater.

Melder 6 werd in 1946 in Soerabaya in Indonesië geboren. Haar ouders heeft zij nooit gekend. Zij kwam in 1950 naar Nederland en verbleef daar twee jaar in een pleeggezin. Nadat haar pleegmoeder overleed, werd zij ondergebracht op het Maria-internaat in Amersfoort. Daar verbleef zij van 1954 tot 1962. Zij verliet het internaat omdat zij een nieuw pleeggezin vond. Zij ervoer haar verblijf op het Maria-internaat als een gevangenschap. Behalve om naar school te gaan of naar de kerk kwamen de kinderen niet buiten. Er werd gesla-

gen, maar dat werd op zich niet als raar ervaren. Wel had vooral zuster OLVA3 losse handjes en haar bij wijze van straf gedwongen om haar matras op de grond te leggen en de nacht door te brengen op de spiraal van het bed. Melder 6 had het gevoel dat vooral meisjes met een kleur (net als melder 5 kwam ook zij uit Indonesië) niet populair waren bij de zuster. Ondanks de nare tijd op het internaat heeft zij het gevoel dat zij die achter zich heeft kunnen laten en dat zij er niet door is beschadigd.

OLVA3

Zij deed haar intrede in 1943. Haar eeuwige professie legde zij af in 1948. Zij verbleef op het Maria-internaat van 1961 tot 1975. Wel is zij dertien keer overgeplaatst; dit zou erop kunnen wijzen dat de zuster een moeilijk karakter had. Volgens het in memoriam van de congregatie was zuster OLVA3 een kleuterleidster met een 'opgewekt karakter, hartelijkheid en liefde voor de kinderen'. Ook meldt het in memoriam: 'Zij wist dat kinderen juist in deze fase kwetsbaar en gevoelig zijn. De kinderen hielden veel van haar. Zij voelde intuïtief aan wat er in kinderen omging.'

Melder 4, melder 5 en melder 7

Melder 4 en melder 5 zijn hiervoor geïntroduceerd.

Melder 7 bracht – na het overlijden van haar moeder – een deel van haar jeugd door in het internaat Dominicus Savio in Rotterdam, en in een ander kindertehuis. Dat was in de jaren zestig en zeventig. Bij haar gaat het om psychische en fysieke mishandeling, waarvoor zij vooral zuster OLVA4 verantwoordelijk stelt. Zowel in een uitgebreide brief aan tal van kerkelijke instanties (27 februari 2011) als in een interview met *NRC Handelsblad* werd de handel en wandel van deze zuster aan de kaak gesteld. De klachten betroffen onder meer dat zij bewusteloos werd geslagen, gedwongen werd haar eigen kots op te eten en geslagen werd als zij met haar handen onder de dekens sliep. Ook werd zij als straf voor het bedplassen soms met haar bevuilde onderbroek in haar mond en met haar handen vastgebonden op de rug opgesloten in de douchecel. Later in een gesprek met de toenmalige Onderzoekscommissie op 15 maart 2011 verklaarde zij dat zij door een werkmans in het kindertehuis seksueel was misbruikt. Ook haar broer verbleef in dit tehuis en beklagde zich eveneens over een liefdeloze opvoeding. Als gevolg van haar jeugdervaringen stelt melder 7 dat zij psychisch is geknakt, jarenlang in therapie is geweest en ook een zelfmoordpoging had ondernomen. Hiervoor stelt zij de congregatie verantwoordelijk.

De casus van melder 7 is ook onderzocht door bestudering van het bestuursarchief van Dominicus Savio. Mede aan de hand hiervan volgt onderstaande casusbeschrijving.

‘Ik begrijp dat mijn antwoord teleurstellend is voor u.’ Deze zin staat aan het slot van de brief die mevrouw (melder 7) kreeg van de toenmalige kerkelijke instelling Hulp & Recht. Melder 7 had zich tot deze instelling gericht met de klacht dat ze ‘jarenlang zeer ernstig fysiek en psychisch’ was mishandeld in het rooms-katholieke kindertehuis St. Dominicus Savio in Rotterdam. Haar moeder was na een lang ziekbed overleden en haar vader kon de verzorging van zijn vijf kinderen niet aan. De kinderen werden al voor het overlijden van hun moeder in een kindertehuis ondergebracht, waar ze naar de mening van melder 7 goed werden behandeld. De vader hertrouwde en haalde zijn kinderen weer in huis, maar dat was niet van lange duur. De tweede echtgenote van haar vader overleed aan kanker en voor de tweede keer werden de kinderen, waaronder melder 7, ondergebracht in een kindertehuis. De behandeling in het tweede tehuis staat volgens de melding van melder 7 in schril contrast met haar eerdere ervaringen in het eerste kindertehuis. Het gaat in beide gevallen om rooms-katholieke tehuizen.

In het kindertehuis St. Dominicus Savio verbleven ongeveer honderd kinderen, veelal onder toezicht geplaatste kinderen die door de Sociale Dienst van de gemeente Rotterdam daar waren ondergebracht. Het bestuurlijk archief van het kindertehuis bevindt zich in het Rotterdamse Gemeente-archief en bevat verslagen van bestuursvergaderingen. Van het ‘sadistische terreurbewind’ van de zuster waaraan melder 7 haar mishandelingen toeschrijft is niets terug te vinden in deze verslagen. Opvallend is wel dat de moeders-oversten (drie in een periode van tien jaar) die met de leiding van het tehuis waren belast veelal door afwezigheid schitterden in de vergaderingen van het bestuur. Drukke andere bezigheden of verblijf buiten Rotterdam zijn de meest voorkomende redenen die voor de absentie worden aangevoerd. De verslagen bevatten geen onverhulde maar ook geen verhulde verwijzingen naar de straffe aanpak die de kinderen ten deel viel. Opvallend is dat het bestuur zich voortdurend het hoofd brak om leidsters te vinden met voldoende pedagogische kwaliteiten. Maar meer dan deze verwijzing naar moeilijkheden bij de verzorging van de vaak uit achterstands-families afkomstige kinderen is niet te vinden.

In de tijd dat melder 7 in dit tehuis verbleef werd het huis door de zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort overgenomen van de zusters dominicanessen van Voorschoten. Deze laatsten werden de ‘witte’ zusters genoemd naar de kleur van hun pij. De eersten de ‘zwarte’ zusters. Volgens melder 7 genoten de kinderen onder de zwarte zusters minder vrijheden. De gemeenschap van de zusters van Amersfoort was samengesteld uit enkele opgeheven huizen in Hoogland en Voorburg. Het moet voor de meeste

zusters een overgang zijn geweest van een min of meer rustige omgeving naar een druk kindertehuis met vaak lastige kinderen.

Melder 7 meldde zich bij de toenmalige Onderzoekscommissie nadat ze met een klacht bot had gevangen bij Hulp & Recht. Haar klacht was niet ontvankelijk omdat het geestelijke en lichamelijke mishandeling betrof en geen seksueel misbruik. Melder 7 werd geslagen als ze met haar handen onder de dekens in slaap was gevallen. Ze moest – zo meldde ze – dan urenlang recht overeind staan naast haar bed. Als ze in bed zachtjes jammerde om haar moeder, werd ze door elkaar geschud en werd haar toegebeten dat ze zich niet zo moest aanstellen. De melding van melder 7 beschrijft het op hardhandige wijze in de mond stoppen van voedsel. Met schade aan haar gebit tot gevolg. Uitgebraakt eten moest opnieuw worden opgegeten. Jarenlang werd ze voor straf gedwongen om te eten wat haar was voorgezet. Als ze het niet opat werd dagenlang hetzelfde bord met eten weer voorgezet: ‘Soms zat ik dagenlang achter een bord grijsgrauwe witlof en zag ik de schimmelharen op het voedsel gaan groeien.’

Omdat melder 9 weleens in haar broek plaste, werd ze met de natte onderbroek in haar mond opgesloten in een doucheruimte. Daarbij – zo meldde ze – waren haar handen op de rug gebonden of werden ze vastgehouden. Al deze mishandelingen schrijft melder 7 toe aan een en dezelfde zuster, OLVA4, waarover nog een aantal meldingen bij de onderzoeksorganisatie bekend zijn.

Kort voordat melder 7 haar melding bij de toenmalige Onderzoekscommissie had gedaan verscheen een artikel met een uitvoerige beschrijving van de mishandelingen waarin deze ene zuster een prominente plek inneemt. Het artikel begint met de openingszin: ‘mishandeling was gewoon in het rk kindertehuis waar melder 7 woonde’ maar deze constatering wordt in de rest van het artikel genuanceerd en teruggebracht tot één zuster. In een gesprek met melder 7 op 9 mei 2012 wees melder erop dat andere zusters haar broer waarschuwden als diens kwelgeest in aantocht was. Aanwijzingen dat sprake zou zijn van grootscheepse en systematische mishandelingen van aanzienlijke aantallen kinderen in het tehuis zijn er niet. Eerder lijkt het er inderdaad op dat het om overigens ernstige ontsporingen van individuele zusters gaat. Feit is dat niet alleen OLVA4 van wangedrag wordt beschuldigd, maar ook twee andere zusters. Eén melder noemt geen namen. Melder 7 heeft met OLVA4 een gesprek gevoerd en besefte toen dat wat zij OLVA4 verweet op het conto van OLVA5 zou moeten worden toegerekend. Als verklaring voor deze onduidelijkheid geeft melder 7 aan dat ze

zeven jaar oud was toen ze in dit tehuis kwam en met mishandeling te maken kreeg.

Het toezicht was beperkt. Het tehuis had – zo is op te maken uit de verslagen van de bestuursvergaderingen – een voortdurend tekort aan geschoold personeel en de verantwoordelijke zuster was vaak afwezig.

De ervaringen van melder 7 in het kindertehuis hebben de nodige aandacht getrokken in de media en in de Tweede Kamer. Los van de gevolgen van wat haar is overkomen is het schrijnend dat ze met haar melding moest leuren. Ze kon haar verhaal nergens kwijt terwijl op dat moment verschillende instanties en commissies voorzieningen boden voor klagers en melders van ernstig misbruik.

Opvallend is overigens dat wat melder 7 is overkomen niet losstaat van seksueel misbruik. In de vakanties werden de kinderen ondergebracht in gastgezinnen. Melder 7 heeft de vakanties jarenlang op een boerderij doorgebracht waar ze in elke vakantie meemaakte dat de boer in haar bijzijn zichzelf masturbeerde. In het kindertehuis is zij seksueel misbruikt door een wat zij zelf noemt werkmans. Het betreft iemand die niet werkzaam was in dienst van de kerk, maar wel werkzaamheden in het kindertehuis uitvoerde. De onderzoeksorganisatie vraagt zich af of dit misbruik onder het bereik van de klachtenprocedure van de Stichting Beheer & Toezicht valt. Met de beschrijving van deze casuspositie wil zij dit onder de aandacht van de Stichting brengen. Maar ook al zou deze casusbeschrijving onvoldoende aansluiting vinden voor een klachtprocedure, dan vraagt de klacht van melder 7 om bemiddeling in de vorm die in de aanbevelingen aan de orde komt.

OLVA4

OLVA4 is nog in leven. Zij deed haar intrede in het klooster in 1954. Haar eeuwige professe legde zij af in 1959. De zuster behaalde diploma's op het gebied van kostuumnaaien, Kinderbescherming A en B, Godsdienst A en Verpleegkunde. Zij begon in 1963 met haar werk in Dominicus Savio. Daar bleef zij tot 1980.

Zuster OLVA4 gaf melder 4 – aldus de melding – regelmatig een pilletje, zogenaamd omdat zij er zo pips uitzag. Na de inname voelde zij zich raar worden en viel vervolgens in slaap. Als zij wakker werd, bleek dat zij geen broek meer aan had en dat zij een branderig gevoel in haar vagina had. Er moet dus, volgens melder 4, sprake geweest zijn van seksueel binnendringen. Dit gebeurde maandelijks gedurende vele jaren. Daarnaast werden tegen haar min

of meer dezelfde klachten ingediend op het gebied van de spartaanse opvoeding die ook beschreven waren in de klacht tegen zuster OLVA2: zij werd geslagen, gedwongen op haar knieën op een plank te zitten, zonder eten naar bed gestuurd als straf voor een kapotte maillot, in een lavet gezet dat gevuld was met koud water, enzovoort.¹⁹⁰

Op 10 september 2012 schreef haar advocaat aan het Meldpunt dat melder 4 ten onrechte zuster OLVA4 had beschuldigd. Zij was niet degene die zich aan seksueel misbruik had schuldig gemaakt, maar dat was zuster OLVA5. De klacht werd vervolgens ingetrokken.

Volgens melder 5 werd zij op het Maria-internaat in Amersfoort veelvuldig seksueel misbruikt, maar ook psychisch en fysiek mishandeld door onder meer zuster OLVA4. Deze dwong haar om haar te bevredigen waarbij zij haar onder haar habijt dwong te gaan. Ook 's nachts zocht zij haar op. Ook werd zij een paar keer verdoofd en als zij dan weer bij haar positieven kwam, dan bloedde haar geslachtsdeel.

Ook heerste er een hard regime en werd er zwaar gestraft. Eerder al in *De Telegraaf* vertelde melder 4 dat zij, nadat zij net was aangekomen uit Indonesië, door twee nonnen werd uitgekleeft en in de sneeuw werd gezet omdat zij huilt. Ook werd zij als straf opgesloten in de kelder waar het wemelde van de muizen en ratten die aan haar knaagden.

Op de aanklacht tegen zuster OLVA4 reageerde de congregatie met de mededeling dat de zuster in de door de klaagster aangegeven periode niet werkzaam is geweest in Amersfoort.

Melder 2, melder 3 en melder 4

Eind jaren vijftig, begin jaren zestig verbleven de melders met nog drie kinderen uit hetzelfde gezin op het internaat Dominicus Savio in Rotterdam. Zij zijn eerder geïntroduceerd.

Tegen OLVA5 werden klachten ingediend door melders 2, 3 en 4. Melder 2 verweet haar dat de zuster tussen haar benen had gekeken om te controleren of het daar bloedde. Melder 3 beklagde zich erover dat zuster OLVA5 ervan moet hebben geweten dat zij seksueel werd misbruikt door zuster OLVA2 en de priester omdat zij bloed op haar ondergoed heeft aangetroffen. Melder 4 ging het verst in haar melding. Zij diende de klacht in dat de zuster haar een pil toediende, waarna zij onder zeil ging. Als zij daarna wakker werd, had zij een schrijnend en brandend gevoel aan haar vagina; dit moest wijzen op seksueel misbruik.

OLVA5

Zuster OLVA5 is overleden. In 1944 trad zij in, waarna zij de eeuwige gelofte aflegde in 1949. Zij volgde eerst de mulo en behaalde later het eindexamen

gymnasium. In 1951 legde zij het kandidaatsexamen psychologie af. Zij verbleef in Dominicus Savio van 1960 tot 1968.

Op de klacht van melder 2 reageerde de congregatie met de mededeling dat OLVA5 tevens ziekenzuster was en dat het niet abnormaal was dat zij haar tussen haar benen onderzocht. Dit had niets met seksueel misbruik te maken. Tijdens de zitting van de Klachtencommissie op 11 juli 2012 werd de klacht tegen OLVA5 door melder 2 ingetrokken.

Ook de klacht dat zij moet hebben afgeweten van het seksueel misbruik door zuster OLVA5 en de priester, omdat zij bloed op haar ondergoed moet hebben opgemerkt, verwierp de congregatie. Dit kon niet worden betiteld als seksueel misbruik.

Op 10 september 2012 stuurden haar advocaten een brief aan het Meldpunt dat melder 4 aanvankelijk ten onrechte OLVA4 had beschuldigd, maar dat het zuster OLVA5 was geweest die zich schuldig had gemaakt aan seksueel misbruik. Zij droeg haar 's nachts en nam haar mee naar haar kamer. Hiertegenover stelde de congregatie dat de slaapkamer van zuster OLVA5 niet grensde aan de chambrette van melder 4. Zij woonde op nummer 39, terwijl het meisje sliep op nummer 37. De zuster kon echt niet ongemerkt slepen met een gedroegd kind zonder dat anderen dat zouden hebben gemerkt.¹⁹¹

Melder 8

Melder 8 verbleef van 1960 tot 1968 op de St. Catharinaschool, een nonnenschool in Purmerend. Ze was in dat laatste jaar twaalf jaar oud. Op de Catharinaschool heerste – zo meldt zij – een sfeer van vernedering, angst en dreiging. Plezier maken was verboden. Er werd zwaar gestraft, zoals opsluiten in een kast of in een kist. Als straf moest zij soms ook urenlang stilstaan op het schoolplein ten overstaan van de hele school. Het kwam ook voor dat zij na schooltijd de gangen moest dweilen. Soms weigerde een kind zijn 'schuld' op te biechten en werden willekeurige andere kinderen daarvoor gestraft. Dat gebeurde net zo lang totdat het kind zijn vergrijp uiteindelijk opbiechtte. Ook werd melder 8 gedwongen te eten en te drinken wat ze niet lustte. Dit gebeurde tot braken aan toe. Als zij naar de wc moest, werd haar dit verboden en werd zij gedwongen haar plas op te houden. 'Ik was altijd bang voor de nonnen. En de gehele periode op deze school herinner ik me als zeer, zeer akelig en beklemmend.'¹⁹²

Later noemde melder 8 nog de namen van de zusters van wie zij indertijd les kreeg: OLVA6, OLVA7, OLVA8 en OLVA9. Zij gaf echter niet aan welke zuster zij voor welke vormen van mishandeling verantwoordelijk achtte.

Melder 9

Melder 9 verbleef na haar derde jaar in het kindertehuis Dominicus Savio in Rotterdam. De periode van haar verblijf is onbekend, maar vermoedelijk zal het begin van de jaren zestig geweest zijn. Zij meldt dat zij door zusters zowel 's nachts als 's morgens werd betast. In de ochtend gebeurde dat tijdens het wassen. Als zij dan begon te huilen werd zij in haar pyjamaatje onder de koude douche gezet. Als zij 's nachts moest huilen werd zij gedwongen om op haar knietjes urenlang in de hoek van de kamer van de zusters te zitten. Gedurende twee jaar werd zij regelmatig aan hun lusten blootgesteld. Zij noemt in haar klacht geen namen van zusters.

Melder 9 was een incestslachtoffer dat van haar tweede tot haar derde jaar werd mishandeld en misbruikt door haar ouders. Dit gebeurde op zolder: 'Het was werkelijk een "horror"-zolder.' Daarna kwam zij terecht in St. Dominicus Savio.¹⁹³

Melder 10

Melder 10 verbleef in de jaren vijftig in Ter Eem in Amersfoort. Zij is in dit internaat naar eigen zeggen seksueel misbruikt. Nadere gegevens ontbreken. De pleger was een zuster waarvan de naam niet bekend is. Volgens de melding zou zij nog in leven zijn.

4.7.9.3 Evaluatie en observatie

Tegen vijf zusters zijn klachten ingediend wegens seksueel, psychisch of fysiek misbruik. In een drietal meldingen werden geen concrete namen genoemd in relatie tot de genoemde klachten. De klachten tegen de zusters OLVA4 en OLVA5 werden ingetrokken door respectievelijk melder 4 en melder 2. Andere klachten tegen deze zusters bleven overeind. In bijna alle gevallen ging het niet alleen over seksueel misbruik, maar werd er ook melding gemaakt van fysiek en psychisch misbruik. In geen enkel geval leverde het archiefonderzoek nadere gegevens op die de klachten bevestigden of ontkrachten.

Melder 5 en melder 7 traden naar buiten met hun klachten en benaderden de media. De congregatie zette vraagtekens achter de klachten tegen de zusters die bij naam werden genoemd.

*4.7.10 Zusters van de Sociëteit van Jezus, Maria, Jozef**4.7.10.1 Inleiding*

De congregatie van de zusters van de Sociëteit van Jezus, Maria, Jozef (JMJ) werd in het begin van de negentiende eeuw opgericht door pater Matthias Wolff. De zusters hielden zich bezig met onderwijs, gezondheidszorg en

maatschappelijk werk. Daarnaast was en is de congregatie actief op het gebied van de missie, onder andere in Indonesië en in India. In Nederland zijn op dit moment nog ongeveer 130 zusters verbonden aan de sociëteit. Zij zijn vooral woonachtig in Den Bosch, Boxtel en Heeswijk.

4.7.10.2 Meldingen

Melder 1

Omstreeks 1960 zat melder 1 op de St. Bernardusschool in Rotterdam. Deze school kende zowel een kleuter- als een lagereschoolafdeling. Het was een typische volksschool in Crooswijk; het was geen internaat.

Op vijfjarige leeftijd werd melder 1 een keer door een zuster van de trap gegooid. Later op de lagere school werd het al niet beter. Daar werd zij systematisch gepest door nonnen. Zelfs werden de vingers van haar linkerhand gebroken door zuster JMJI omdat zij links schreef. Dat zou haar dwingen om haar rechterhand te gebruiken. Melder 1 was spastisch. Toen zij achttien was en opnieuw in aanraking kwam met nonnen, vertelden deze haar dat zij om die reden nooit een man en kinderen zou krijgen.

In het gesprek dat de onderzoeksorganisatie had met de provinciaal-overste zuster Laetitia Aarnink, gaf deze aan dat er mogelijk vijf zusters zijn van wie de naam overeenkomt met die van JMJI.¹⁹⁴ Uit het onderzoek in de persoonsdossiers bleek dat van de genoemde zusters er één werkzaam is geweest op de St. Bernardusschool in Rotterdam.

JMJI

Deze zuster deed haar intrede in de congregatie in 1933. Vijf jaar later legde zij haar eeuwige professie af. In 1959 werd zij op de St. Bernardusschool aangesteld, waar zij verbleef tot 1967. Zij was daar werkzaam als onderwijzeres. De provinciaal-overste vertelde dat zij het onderwijs niet aankon en geen orde kon houden. In 1967 vertrok JMJI naar Amsterdam.

Melder 2

Melder 2 zat op de Mariënbosch mms in Nijmegen. Haar schoolloopbaan op de mms verliep niet vlekkeloos. In 1962 bleef zij zitten in de eerste klas. In 1964 ging zij over met een taak, haar lerares was zuster JMJ2.¹⁹⁵ Als melder 2 de klas uit werd gestuurd of iets anders deed wat niet mocht, moest zij zich bij zuster JMJ2 melden. In plaats van haar te vermanen of te bestraffen, werd zij over haar hoofd en over haar rug gestreeld. Zij voelde zich daar zeer ongemakkelijk bij. Dit overkwam haar een keer of vijf, zes gedurende twee jaar. Het misbruik vond plaats tussen 1961 en 1963.

JMJ2

JMJ2¹⁹⁶ deed haar intrede in 1929 en legde haar professie af in 1933. Zij studeerde aan de Katholieke Universiteit in Nijmegen. In 1940 werd zij lerares aan de Mariënbosch. Als lerares was zij niet goed in staat om orde te houden. Zij had een gereserveerde en afstandelijke persoonlijkheid, aldus de congregatie in haar verweerschrift. Zij was lid van het algemeen bestuur van de congregatie. Na haar pensionering werd zij overste van een klooster.

Vanaf omstreeks 1974 begon MJJ2 erg te tobben. Zij weigerde echter psychologische hulp. In 1978 eindigde haar leven door zelfmoord via verdrinking. Op de rouwannonce schreef de congregatie dat zij 'gebukt [ging] onder de verantwoordelijkheid voor de kinderen en haar medezusters'.

In haar verweerschrift van 2 augustus 2010 stelde de congregatie dat de rector van de school nooit klachten had ontvangen over de zuster. Ook zusters die haar hebben gekend, verklaarden nooit iets te hebben gehoord of gezien dat wees op seksueel misbruik of seksuele intimidatie. Onderzoek in de bestuursarchieven van die jaren leverde niets op.

Op 24 januari 2011 werd de klacht behandeld door de Beoordelings- en Adviescommissie van Hulp & Recht (verder: de BAC). Op 1 maart 2011 kwam de BAC met haar advies. Zij stelde dat er geen ondersteunend bewijs is aangedragen. Het misbruik kon wat dat betreft niet worden uitgesloten, maar evenmin aannemelijk worden gemaakt. De BAC adviseerde om de klacht ongegrond te verklaren.

Op 25 maart 2011 stuurde melder 2 een brief aan de provinciaal-overste waarin zij aangaf de kwestie te willen afsluiten. Zij schreef dat zij blij was met haar gesprek met de BAC voorafgaand aan de behandeling van haar klacht.

Melder 3

Melder 3 verbleef omstreeks 1958-1959 op de kostschool Mariakroon in Culemborg. Zij was ongeveer 12-13 jaar toen zij, als zij in bad ging, door een zuster werd gewassen op plekken waar zij niet gewassen wilde worden door een zuster. Een andere zuster, MJJ3, riep haar vaak op haar kamer en wilde haar dan aanhalen en vertroetelen. Het meisje was daar niet van gediend en dat kwam haar duur te staan. Haar ouders kregen te horen dat zij onhandelbaar was, medeleerlingen werden tegen haar opgezet en tijdens de herfst- en paasvakantie mocht zij niet naar huis. Melder 3 heeft nadien veel last gehad van haar ervaringen bij de zusters en werd na haar vijftigste levensjaar langdurig behandeld tegen depressies.

In het gesprek met de onderzoeksorganisatie verklaarde de provinciaal-overste dat de naam MJJ3 veel voorkomt in de congregatie en dat het niet mogelijk is aan te geven om welke zuster het gaat. Dit werd ook meegedeeld aan Hulp & Recht die al eerder navraag had gedaan naar zuster MJJ3. Toch moet

het bijna zeker gaan om de MJ3 die door de onderzoeksorganisatie is geïdentificeerd.¹⁹⁷ Zij was van 1954 tot 1964 aan de kostschool Mariakroon verbonden.

MJ3

MJ3 is inmiddels overleden. Na haar intrede in 1937 deed zij haar eeuwige professie in 1942. Zij behaalde haar onderwijsakte in 1930 en de bevoegdheid tot hoofdonderwijzer in 1933. Daarnaast deed zij examens L.O. Engels (1935) en L.O. Frans (1941). Na haar verblijf in Culemborg vertrok zij in 1967 naar Australië. Volgens de rouwannonce leidde zij geen gemakkelijk leven en had zij een 'vurig temperament en sterke wil'.

4.7.11 De Stichting Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen

4.7.11.1 Inleiding

Wie een onderzoek wil instellen naar seksueel misbruik of het gebruik van geweld tegen minderjarigen in instellingen die werden beheerd door vrouwelijke congregaties, komt al snel terecht bij de Stichting Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen (SNVR). Deze koepelorganisatie bevorderde de samenwerking tussen de actieve vrouwelijke congregaties en behartigde hun gemeenschappelijke belangen. Een groot deel van deze congregaties hield zich bezig met onderwijs (kleuterscholen, lagere en middelbare scholen), opvoeding (in pensionaten, internaten, voogdijinstellingen en kindertehuizen) en de zorg voor lichamelijk en geestelijk gehandicapte kinderen. Van het archief van de SNVR mag daarom worden verwacht dat het informatie bevat die het niveau van de afzonderlijke congregatie overstijgt. Ernstige of structurele problemen kunnen binnen de koepelorganisatie op tafel zijn gekomen, al dan niet naar aanleiding van concrete voorvallen. Uit recente literatuur is bovendien bekend dat de SNVR zich langdurig en uitvoerig heeft beziggehouden met 'gestoorde' en 'moeilijke' zusters.¹⁹⁸

4.7.11.2 Geschiedenis, organisatie en activiteiten

De SNVR¹⁹⁹ werd in 1956 kerkelijk goedgekeurd en in 1957 burgerlijk erkend. Het initiatief tot oprichting was echter 'het werk van mannen': monseigneur A. Sanders, rector van de Jacobusstichting in Wassenaar en een vooraanstaande persoon in de katholieke gezondheidszorg, en de paters H. Boelaars c. ss. r., P. Heijmeijer s. j. en A. Smeets o. f. m. Zij waren al eerder, mede op grond van hun ervaring en internationale contacten, tot de slotsom gekomen dat de wereld van de vrouwelijke religieuzen na de Tweede Wereldoorlog in een crisis was geraakt en dat de vrouwelijke religieuzen zich moesten heroriënteren.²⁰⁰ Daaraan was in 1950 ook al een groot congres in Rome gewijd. Kort

daarna richtten de drie clerici een werkgroep op, de ‘Commissie tot bestudering van Religieuze Problemen’. In 1952 organiseerde deze groep na overleg met het episcopaat²⁰¹ een eerste bijeenkomst van algemene en provinciale oversten van vrouwelijke religieuzen, met als doel de oversten bewust te maken van de problemen en te komen tot een oplossing daarvan. Er zouden er nog drie volgen tot de oprichting van de SNVR, die vervolgens jaarlijkse themacongressen voor de oversten organiseerde. Tijdens de bijeenkomst bleek dat de congregaties – vermoedelijk na enige sturing in die richting – inderdaad behoefte voelden aan onderlinge uitwisseling en samenwerking. Dat zou worden vormgegeven door de oprichting van een vereniging met een eigen secretariaat, analoog aan vergelijkbare organisaties van priester- en broederreligieuzen. Deze vereniging werd in 1956 door Rome kerkrechtelijk goedgekeurd en pater Smeets werd door de curiecongregatie voor de religieuzen benoemd tot *assistens religiosus*. Hij was ook secretaris en directeur van het bureau van de SNVR, en had met Boelaars, Heijmeijer en Sanders zitting in de commissie van advies, die geruime tijd de functie van een raad van toezicht vervulde; de leden van deze commissie werden door het episcopaat benoemd.

Bij de nieuwe koepel sloten zich ongeveer tachtig instituten van actieve vrouwelijke religieuzen aan, die eind jaren vijftig samen ruim 30.000 leden telden. Het algemeen bestuur van de SNVR bestond uit alle aangesloten algemeen- en provinciaal-oversten. Uit hun midden werd het dagelijks bestuur gekozen, waarin vooral oversten van grote congregaties op de voorgrond traden. Het dagelijks bestuur vormde de bestuurlijke kern. Veel initiatieven gingen uit van het bureau onder leiding van pater Smeets. Het hoofddoel van de stichting was het behartigen van de gemeenschappelijke belangen van de actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland, met bijzondere aandacht voor de problemen van het religieuze leven en de gevolgen van kerkelijke en maatschappelijke ontwikkelingen voor dat leven. In de eerste jaren waren de activiteiten vooral gericht op de besturen en leidende functionarissen van de congregaties. Bijscholing werd een belangrijke taak. Al voor de oprichting van de SNVR had de commissie een cursus voor novicenmeesteressen opgezet, die tot 1968 werd voortgezet. Andere cursussen volgden: voor huisoversten (sinds 1959) en voor internaatsleidsters/surveillanten (sinds 1961).

De SNVR breidde zich organisatorisch in snel tempo uit. In 1960 werden er secties opgericht naar werkterrein (onderwijs, missie, bejaardenzorg, maatschappelijk werk, naderhand ook gezondheidszorg), maar ook voor het bevorderen van roepingen. Deze secties kregen hun eigen besturen en organiseerden bijeenkomsten en werkgroepen. Een steekproef uit de archiefstukken van de secties die voor dit rapport relevant zijn (onderwijs, gezondheidszorg en maatschappelijk werk) maakte duidelijk dat hun activiteiten vooral op zakelijk en organisatorisch terrein lagen.²⁰²

Het Tweede Vaticaans Concilie (1962) zette vaart achter het werk aan inhoudelijke modernisering. De ‘vernieuwingskapittels’ van de congregaties werden bevorderd en gecoördineerd door de SNVR. Deze leidden tot veel veranderingen in de inrichting van het kloosterleven, tot andere leefvormen en een andere zelfopvatting. In 1972 werd de koepel zelf volledig gereorganiseerd op basis van een actieplan uit 1970. De zetelverdeling werd gedemocratiseerd en de organisatie opgedeeld in vier regio’s. Men wilde voortaan vooral fungeren als discussieplatform en richting geven aan de vernieuwing van het religieuze leven. Er ontstond een wildgroei aan werkgroepen, waaronder het Jongeren Kontakt dat zich op de groep van jongere religieuzen richtte. De opleidingswerkzaamheden kregen een andere vorm, er waren veel trainingen volgens gedragswetenschappelijke en ‘agogische’ methoden. Intussen liep het ledental van de aangesloten congregaties door uitredingen en gebrek aan instroom snel terug en daarmee ook hun mogelijkheden voor directe inzet op terreinen als onderwijs, opvoeding en gezondheidszorg. Vanaf 1980 kwam de prioriteit te liggen bij wat meer algemenere werkdoelen zoals de positie van de vrouw, of het bevorderen van vrede, veiligheid en gerechtigheid.

In 2004 werd de SNVR opgeheven als zelfstandige stichting. Zij ging op in de Konferentie Nederlandse Religieuzen. In de decennia daarvoor had zij al steeds nauwer samengewerkt met de andere koepelorganisaties voor priester- en broederreligieuzen.

In het kader van dit onderzoek is nadere aandacht nodig voor de interne cursussen en studiedagen die de SNVR tot rond 1970 organiseerde voor novicenmeesteressen, huisoversten en internaatsleidsters/surveillanten. De eerste twee worden vrij uitvoerig, de laatste kort besproken in *Ex caritate*.²⁰³ Het belang van deze cursussen lag niet alleen in de lesstof, maar ook in het onderlinge contact, waardoor de congregaties beter van elkaars opvattingen en praktijk op de hoogte raakten en merkten dat bepaalde problemen niet tot één religieuze gemeenschap beperkt bleven.

De cursus voor novicenmeesteressen, opgezet in 1953, voorzag in een behoefte. De grote toeloop onderstreept dit. Geregeld namen er ook algemeen- en provinciaal-oversten aan deel. De cursus begon met een zorgvuldig opgezet maar tamelijk traditioneel programma met veel theologie en kerkgeschiedenis, maar al snel werden er lessen ontwikkelingspsychologie ingevoerd. Toen de SNVR de deelnemers in 1958 om reacties op de cursus vroeg, bleek dat velen meer wilden. Er werd gevraagd om ‘degelijke’ lessen psychologie, ‘toepasselijk op het kloosterleven’, om ‘praktische psychologie’ en behandeling van wat werd aangeduid als ‘psychische remmingen in het religieuze leven’, te geven ‘b.v. door een dokter’.²⁰⁴ Zoals hieronder blijkt werden die verzoeken geleidelijk aan gehonoreerd. Al vrij snel werd ook meer plaats ingeruimd voor discussie.

Tot een cursus voor huisoversten was al eind 1956 besloten,²⁰⁵ maar de officiële opening door kardinaal Alfrink vond pas in 1959 plaats. Deze ‘Moederdagen’ waren eveneens een groot succes. De cursus had een cyclus van drie jaar en werd tweemaal gegeven: in 1959-1962 en na vele dringende verzoeken opnieuw in 1965-1967. In totaal waren er 1100 deelnemers. Het programma had een sterke pastorale inslag, maar ook hier kregen psychologie en psychiatrie na verloop van tijd een duidelijke plaats. Vanaf ongeveer 1960 werd er gelegenheid tot discussie gegeven; dat gebeurde daarnaast nog in regionale contactgroepen.

Onder auspiciën van de sectie Onderwijs werd een cursus voor internaatsleidsters en surveillanten jaarlijks gegeven van 1961 tot ongeveer 1969. Het ging hier om internaten voor meisjes boven de twaalf jaar. Het programma vermeldde onder meer lessen over pedagogiek, de psychologie van het pubermeisje en seksuele voorlichting. De cursus besteedde, voor zover uit het archief valt na te gaan, geen bijzondere aandacht aan de mogelijk problematische kanten van de relatie tussen zuster en leerling of pupil, zoals seksueel misbruik of geweld.²⁰⁶

De vernieuwingsbeweging binnen de vrouwencongregaties leidde vanaf eind jaren zestig tot een professionalisering van de vorming en voorlichting op seksueel terrein. Vanaf 1969 werden in SNVR-verband diverse cursussen aangeboden waarin medici en andere deskundigen dit onderwerp behandelden, ook in de kloostersituatie. Zelfs was er enige aandacht voor lesbische relaties (hoewel ze niet zo werden genoemd). Het rapport *Moelijke zusters* had in 1965 al gesproken over ‘een lesbische behoefte’ die bij het intreden in een congregatie kon meespelen. In het kader van het ‘Jongeren Kontakt’ werd in 1972 een serie weekends georganiseerd voor jonge religieuzen over het thema ‘seksualiteit en affektiviteit in het religieuze leven’. Ook deze cursussen besteedden echter geen specifieke aandacht aan de omgang met minderjarigen.²⁰⁷

4.7.11.3 *Gestoorde religieuzen en moeilijke zusters*

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog raakte men in kerkelijke kring steeds meer overtuigd van de noodzaak tot aanpassing en vernieuwing van het vrouwelijke kloosterleven als gevolg van structurele problemen. Daarbij speelden factoren mee als de afname van het aantal nieuwe leden, het stijgende aantal uittredingen, de overname van het werk van actieve religieuzen door professionele leken en een diffuse, moeilijk te grijpen onvrede binnen de congregaties. De toename van psychische klachten en probleemgevallen onder de vrouwelijke religieuzen zagen sommigen als een indicator van deze problematiek. Uit de stukken in het SNVR-archief komt dat al naar voren in de aanloopfase naar de oprichting van de koepel.

In december 1952 legde de overste van de zusters van het Allerheiligst Hart

van Jezus een vraag voor aan de 'Commissie tot bestudering van Religieuze Problemen'. Wat toch de oorzaak was van de 'overspanning der religieuzen' en hoe die kon worden genezen? Zij vroeg ook om een opgave van psychiaters die 'van hogerhand' waren goedgekeurd.²⁰⁸ Het ging hier kennelijk niet om een uitzonderlijke vraag: de brief – een antwoord erop is niet aangetroffen – kwam terecht in een dossier met stukken over de voorbereiding van een cursus voor novicenmeesteressen. Tegelijk illustreert deze brief dat de 'psychologisering' van problemen in het klooster ook voor de sector van de vrouwelijke religieuzen gold.²⁰⁹ De zorgen over de psychische problematiek van vrouwelijke religieuzen en de 'neurotiserende' werking van het ouderwetse kloosterleven vormen een rode draad die tot in de jaren zeventig goed te volgen is.

Spoedig na de officiële oprichting van de SNVR sprak het dagelijks bestuur in 1957 over de instelling van een commissie ter 'bestudering van enkele vragen en problemen met betrekking tot psychisch gestoorde religieuzen'; het secretariaat zou een lijst van potentiële leden opstellen.²¹⁰ Dat nam zijn tijd: directeur Smeets stuurde pas een halfjaar later aan de andere leden van de adviescommissie voor commentaar een dergelijke lijst rond, opgesteld door de psycholoog Paul Ellerbeck s.j. De taak van de nieuwe commissie, samen te stellen uit enkele deskundigen, was het geven van voorlichting aan geselecteerde psychiaters over het religieuze leven en kwesties als de relatie tussen psychiater en biechtvader of overste. Op het stuk in het archief heeft rector Sanders zijn commentaar geschreven.²¹¹ Deze commissie werd echter niet ingesteld. Wel besloot het dagelijks bestuur in september 1958 nog eens de 'psychiatrische behandeling van psychisch gestoorde zusters' met spoed in behandeling te nemen, maar een vervolg daarop ontbreekt.²¹²

In zijn toespraak bij gelegenheid van de opening van de cursus voor huisoversten georganiseerd door de SNVR (26 november 1959) vroeg kardinaal Alfrink meer aandacht voor 'zusters die op een of andere manier in de knoop zijn geraakt' en die voor problemen zorgden.²¹³ Stukken uit de jaren daarna die met deze cursus samenhangen, laten eveneens zien dat de psychische problemen niet waren verdwenen en dat de leidinggevendenden in de zustercongregaties die als ernstig ervoeren. Meermalen drongen deelneemsters en congregatiebestuurders in 1960 en 1961 er op aan dat de cursus op de behandeling hiervan zou ingaan. Op discussiebijeenkomsten vroeg men zich af hoe te 'staan tegenover geestelijke afwijkingen als hysteric, scrupuleusheid e.d.'. Vanwege het toenemend aantal 'moeilijke' zusters vroeg men om lessen psychologie (ook die van de jeugd) of kennis van 'de meest voorkomende afwijkingen, zowel neuroses als psychopathieën'. Het dagelijks bestuur van de SNVR voelde weinig voor dat soort voorlichting aan de huisoversten, maar besefte tegelijk 'dat er behoefte bestaat aan deskundigen die niet alleen psychiatrisch geschoold zijn maar ook begrip hebben van het religieuze leven'; nodig was ei-

genlijk ‘een kloosterling-psychiater’, of liever nog een team van deze aard om moeilijke gevallen te behandelen.²¹⁴ Uit het veld bleef men echter aandringen. Toen een overste in februari 1962 opnieuw voorstelde enkele lessen door een psychiater aan het cursusprogramma toe te voegen (met een voorkeur voor Anna Terruwe: een vrouw voor vrouwen), antwoordde secretaris Smeets dat het bestuur vooral huiverig was voor ‘het gebruik dat oversten van dergelijke lessen zouden maken’ zonder te beschikken over voldoende achtergrondkennis.²¹⁵

Het ging in het voorgaande overigens nadrukkelijk steeds om problemen tussen zusters ónderling in de kloostersituatie. Tijdens de cursus voor inter-naatsleidsters en surveillanten kwamen nauwelijks problemen aan de orde die te maken hadden met de specifieke werksituatie met kinderen of jongeren, zo blijkt uit de bewaarde syllabi van 1962 en 1963. Een enkele keer (1962) werd tijdens de discussie een opmerking gemaakt over ‘sentimentele liefde’. Dit zou noodlottig in de opvoeding zijn, want volgens een van de deelnemsters berustte die ‘op gevoel, ze is ongeregeld; het kind heeft hier de leiding. Men geeft geen liefde door, doch prikkelt slechts de ongeregelde liefdesdrift.’ Anderen vonden dat daar wel erg nadrukkelijk en vaak tegen werd gewaarschuwd. Echt uit den boze achtte men ‘heerszucht’, die de opvoeding tot ‘dressuur’ maakte en in strijd was met echte opvoedingsliefde. In 1964 stond ‘het verschijnsel vriendschap in de puberteit’ op het program van de cursus.²¹⁶

Inmiddels was wel duidelijk geworden dat de problemen in de vrouwenkloosters meer aandacht trokken. Dit blijkt in het najaar van 1962 uit de keuze van het thema voor het SNVR-congres op kasteel Bouvigne (gecombineerd met de jaarlijkse vergadering van het algemeen bestuur, bestaande uit alle oversten van de aangesloten congregaties): ‘Maagdelijkheid en celibaat’. Dit thema was aangedragen door het secretariaat van de SNVR en door het dagelijks bestuur overgenomen. Het zal geen toeval zijn dat een van de subthema’s luidde: ‘de typisch eigen problemen en moeilijkheden van het celibaat van de vrouw, de etappen in het vrouwelijke celibaat, gevaren en oplossingen’, te behandelen ‘door psycholoog of psychologe’.²¹⁷ Interessant zijn de lezingen hier verzorgd door C.A.J. van Ouwerkerk c.ss.r. en P. Ellerbeck s.j. Van Ouwerkerk sprak over de ‘Christelijke beleving der maagdelijkheid’ en liet daarbij kritische geluiden horen. Het ethos van de maagdelijke mens was volgens hem gekarakteriseerd en gekleurd door de houding tegenover huwelijk en seksualiteit. Alleen ‘een juiste kijk op seksualiteit maakt het mogelijk vast te stellen wat kuisheid, zuiverheid is’. Maagdelijkheid moest niet alleen negatief, maar ook positief ervaren worden onder ‘aanvaarding der seksuele geaardheid’. Enkele vragen die hij ter discussie voorlegde waren: ‘Komen de opvattingen omtrent “particuliere vriendschap” niet voort uit een niet-christelijke idee omtrent de onthechting?’ en: ‘Komt de uitgebreide casuïstiek in sommi-

ge kloosterregels omtrent de zedigheid niet voort uit nadruk op de seksuele betekenis van al het lichamelijke, die het lichaam niet heeft? Ellerbeck stelde dat alleen zelfstandige en vrije personen een goede 'beleving van de lichamelijke' kenden die vriendschap niet uitsloot; zij konden de maagdelijkheid op juiste wijze beleven in hun verhouding tot God. 'Affectieve onrijpheid of misvorming' vormden hier een gevaar. Ook hij stelde de vraag: 'Ziet u in de z.g. bijzondere vriendschap ook een positieve kant? Hoe moet de overste er tegenover staan?'²¹⁸

Het lijkt erop dat de lezingen op het congres de behoefte aan deskundige informatie onder bestuurders en opleiders van vrouwelijke congregaties alleen maar aanwakkerden. Opnieuw kwam uit kringen van deelnemers aan de overstencursus een verzoek tot het organiseren van een cursus 'psychologie voor religieuzen', bijvoorbeeld te geven door pater Ellerbeck: daaraan bestond dringend behoefte.²¹⁹ Dat veel van de psychische problemen samenhangen met seksuele moeilijkheden was hun wel duidelijk en het werd nog eens onderstreept door wat zij hadden gehoord van de pater marist Eduard Pisters. Deze had in zijn lessen over toelatingseisen uitvoerig aandacht besteed aan een recente algemene instructie van de Romeinse congregatie voor de religieuzen (2 februari 1961). Deze was uitgegeven naar aanleiding van het toenemende aantal uittredingen en dispensaties, waarvoor 'moeilijkheden met de kuisheid' een van de redenen was. De Romeinse congregatie drong daarom aan op meer zorg bij de selectie van kandidaten.

Pisters vond wel dat een bijzondere instructie voor de vrouwelijke gemeenschappen op haar plaats zou zijn geweest, maar het stuk bevatte volgens hem veel behartenswaardigs. Tot de bewijzen van echte roeping behoorde de deugd van de kuisheid. Kandidaten moesten daarom weten wat het celibaat inhield en zij die dat vermoedelijk niet aankonden, hoe uitstekend overigens ook, moesten niet worden toegelaten. Dat gold voor wie veelvuldig tegen de kuisheid zondigde, wilszwak was of 'een al te sterke neiging tot het seksuele' vertoonde. En wie 'met zichzelf' zondigde moest alleen worden toelaten tot het noviciaat wanneer er een reëel uitzicht op verbetering was. Bij de lichtste twijfel gold dat alles nog sterker voor de eeuwige professie. 'Wanneer een novice of tijdelijk geprofeste met een ander zwaar zondigt, moet hij[!] uit het klooster worden verwijderd of [...] worden weggezonden. Men mag niet tot de geloften toelaten mensen met homo-sexuele of pederastische neigingen'. Speciaal onderzoek was nodig voor degenen die nog niet daadwerkelijk hadden gezondigd, maar 'een ziekelijke of abnormale aanleg tonen en een sterk erotisch karakter hebben', zodat het celibaat 'een voortdurende daad van heldenmoed en een pijnlijk martelaarschap zou eisen'. Dit op te sporen was vooral een taak van de novicenmeesteres, want in de biecht zou het minder snel aan de orde komen. Tevens moest men letten op kandidaten met tekenen van 'neurose of

zielsziekte' van allerhande slag of met obsessies. Die moesten door een psychiater bekeken worden op geschiktheid.²²⁰

In de cursus voor novicenmeesteressen werden in 1960 lessen van de psycholoog P. Ellerbeck s.j. opgenomen; in 1963 doceerde de jezuïet R. Hostie er over 'het opvangen van moeilijkheden bij religieuzen' en besteedde hij aandacht aan een gevoelig onderwerp, 'de affectieve en sexuele ontplooiing van de religieuze'.²²¹

De verhoogde belangstelling voor de psychische problemen van religieuzen had tot dan toe vooral de individuele gevallen gegolden. Nu rees de gedachte dat achter die problemen structuurfouten in de inrichting van het kloosterleven schuilgingen. Daarmee kwam de zaak in een ander en voor de congregatiebesturen gevaarlijk licht te staan. Uit het verslag van een contactdag in 1963 voor novicenmeesteressen (waar meestal de algemene of provinciaal-oversten eveneens aanwezig waren) blijkt dat er pogingen in het werk werden gesteld de besturen van de congregaties daarvan te overtuigen.

De leiding van deze dag was – als vaker in SNVR-verband – in handen van mannen, een priester en twee leken: de bekende rector Bless, de psychiater M. Vaessen en de jurist L.C. Baas (voorzitter van de Katholieke Actie en lid van de commissie Pastoraal en Psychohygiëne van het Instituut voor Psychische Hygiëne).²²² Ook hier ging het vooral om de kloostersituatie. Opmerkelijk waren enkele uitspraken van Baas: 'Ik dacht dat de zusters in de verpleging en op de scholen volop affectief zijn, maar in de kloosters niet. [...] Er zijn toch keiharde feiten: van de vrouwelijke religieuzen zijn er 10 procent neurotisch gestoord. Hier heeft de affectiviteit geen weg gekregen.' Volgens hem waren 'de psychiaters [...] toch wel geschrokken van dit hoge percentage'. Het was duidelijk dat de neurose in een gesloten gemeenschap meer kans kreeg dan daarbuiten: het kloosterleven vertoonde 'een neurotische structuur'. Er zat een crisis aan te komen, maar een waaruit 'gezondheid geboren kan worden. Ik zou u willen brengen tot de aanvaarding van de crisis-toestand.' De oplossing was een grotere pluriformiteit die tot een harmonischer ontwikkeling van de affectiviteit zou leiden.

Dat de aanwezige religieuzen dat niet zonder meer slikten, bleek bij de nabespreking 'zonder de heren': men meende dat de 'oorzaak van gestoorde affectiviteit meestal in de jeugd lag en niet in het klooster'.²²³ Zoals hieronder blijkt deelde het dagelijks bestuur van de SNVR (dat bestond uit oversten van vrouwencongregaties) aanvankelijk deze reserves tegen een benadering die de oorzaken van de psychische problematiek bij het klooster legde.

Tegelijkertijd bleef aandacht voor de afzonderlijke 'moeilijke gevallen' nodig. In hetzelfde jaar 1963 stonden, zoals verzocht, lessen van de jezuïet Ellerbeck over 'het opvangen van zusters in moeilijkheden' op het program van een SNVR-cursus, echter niet die voor huisoversten, maar voor novicenmeesteres-

sen.²²⁴ In deze lessen – die trouwens niet speciaal waren afgestemd op het noviciaat – trachtte de docent de psychische problematiek eerst in een algemeen menselijke en vervolgens in een religieuze context te plaatsen, om zo inzicht te bieden in wat de religieuze oversten wel en vooral ook wat ze niet konden doen. Hij ging daarbij uit van het klassieke onderscheid tussen psychose en neurose en legde de nadruk op de laatste; psychosen vroegen immers zonder meer om een deskundige behandeling. Hoewel hij ‘seksuele onrijpheid’ aanwees als een van de factoren voor de ontwikkeling van een neurotische persoonlijkheid, werd er feitelijk niet meer aangestipt dan masturbatie en ‘dweperigheid’. In de laatste les ging het over de invloed van angst op het ontstaan van een ‘verdringingsneurose’. Die angst kon van algemene of specifieke aard zijn, in het laatste geval bijvoorbeeld ‘voor eigen agressieve of seksuele neigingen’. Hier kon begrip van de kant van de oversten leiden tot aanvaarding en uiteindelijk verbetering, want dergelijke spontane neigingen achtte hij ‘schuldeloos’ (‘hoe vreemd of zelfs pervers ook’), zolang ze ‘passief’ bleven. Dat betekende overigens niet dat een neuroticus volledig onverantwoordelijk was. De overste kon door begrip helpen tot aanvaarding en uiteindelijk verbetering te komen.

Zijn aandeel aan de cursus sloot Ellerbeck af met een pleidooi dat duidelijk voor anderen dan alleen novicenmeesteressen was bedoeld. Hij stelde voor een dienst op te richten ‘voor geestelijke gezondheid voor religieuzen’, die zowel curatief als preventief moest werken. Naast een ‘sanatorium (geen gekkenhuis)’ voor psychotici kon er ook iets ambulants worden ingericht voor neurotici: ‘de meeste religieuzen met moeilijkheden lijdten immers aan neurotische verschijnselen’. Hij achtte dat een taak voor de SNVR. Het zou nog beter zijn wanneer daar ‘gespecialiseerde religieuzen’ konden worden ingezet. Ervaring en studie konden zo leiden tot goede preventieve maatregelen. De vraag was: waar hoorde zo’n instituut thuis? Bij de Katholieke Universiteit, bij een psychiatrisch ziekenhuis of helemaal zelfstandig? Men moest maar eens beginnen met een ‘verantwoord rapport’.²²⁵ Zo was men ook uit de individuele hoek aangekomen bij de noodzaak van een meer structurele oplossing.

Twee jaar later verscheen er een rapport dat bij die gedachte aansloot, maar dat de psychische problematiek vanuit een andere, structurele en dus gevaarlijke invalshoek bekeek. Het rapport, met de titel *Moeilijke zusters. Vrouwenkloosters in de huidige samenleving*, deed veel stof opwaaien in SNVR-kring. De eindredactie was van de hand van pater Jan van Galen, karmeliet en voormalig apostolisch visitator van de zusters van Tilburg. Hoewel het boek *Ex caritate* aan dit rapport, de achtergrond, voorgeschiedenis en nasleep ervan uitvoerig aandacht besteedt,²²⁶ is het nuttig hier nog enkele zaken op een rijtje te zetten. Om te beginnen was het rapport het eindproduct van een ingewikkeld proces.

In 1963 richtte de commissie Pastoraal en Psychohygiëne (ingesteld door het Instituut voor Psychische Hygiëne, op zijn beurt onderdeel van het Katholiek Nationaal Bureau voor Geestelijke Gezondheidszorg) een studiegroep op, die de ‘Sociale implicaties van psychotherapie’ moest onderzoeken. Na enige tijd bedacht deze werkgroep dat ‘vrouwelijke religieuzen een uitstekend studieobject kunnen zijn om psychohygiënische implicaties van de zielzorg te bestuderen’. De studiegroep bestond uit psychosociale, medische en pastorale deskundigen, maar de vrouwelijke religieuzen zelf waren er niet in vertegenwoordigd. Het conceptrapport nam afstand van de individuele benadering van ‘moeilijke zusters’ en ontwikkelde de hypothese dat zij eerder symptomen waren dan het probleem zelf. Dat was te vinden in de verouderde structuren, mentaliteit en cultuur van de religieuze gemeenschappen, die hard toe waren aan vernieuwing door herziening van de leefregels en betere vorming.

Ook was sociologisch onderzoek naar de achtergronden van ‘moeilijke zusters’ gewenst. Het oprichten van een bureau ter begeleiding van uittredende zusters zou nuttig kunnen zijn; die instelling kon ook preventief werken. Toen het dagelijks bestuur van de SNVR in oktober 1965 de brief besprak waarin deze voorstellen werden gedaan (over het conceptrapport zélf beschikten slechts enkele hogere oversten die er informeel over hadden gediscussieerd met de studiegroep), was de eerste reactie volledig negatief. Men protesteerde tegen de negatieve beeldvorming: de indruk werd gewekt alsof de hele vrouwelijke religieuze wereld in spanning en crisis verkeerde. Die reactie verwekte op haar beurt ‘enige beroering’. Besloten werd dat Van Galen op een vergadering van het dagelijks bestuur het definitieve rapport zou toelichten.²²⁷

In *Ex caritate* wordt beschreven hoe de aanbevelingen van het rapport geleidelijk en niet zonder moeite in de loop van de periode tussen 1966 en 1968 binnen de SNVR draagvlak kregen. In deze context zijn enkele elementen uit het rapport en de discussie met Van Galen van belang. Het rapport schatte het aantal zusters in moeilijkheden tussen tien en misschien wel veertig procent. Soms was ‘het aantal zo groot dat de psychisch gezonde zusters erdoor in moeilijkheden geraken’. Kardinaal Alfrink had ‘het initiatief tot bestudering van deze zaak ten zeerste aanbevolen’, maar had Van Galen aanbevolen alles zo veel mogelijk buiten de publiciteit te houden en de SNVR in te schakelen.

Het dagelijks bestuur van deze koepel achtte, zoals gezegd, het stuk scherp, generaliserend, negatief, maar ook eenzijdig gericht tegen de bestaande kloosterstructuren. Bovendien waren de religieuzen zelf bij de opstelling van het rapport niet betrokken. In de loop van 1966 discussieerden afgevaardigden van de SNVR met de studiegroep. Hier kwam men tot de conclusie dat er een onderscheid nodig was tussen de behandeling van individuele gevallen enerzijds en (naderhand te bespreken) structurele aanpassingen anderzijds. Wat het eerste betrof was een mentaliteitsverandering nodig. Verbetering was te

vinden in een drempelverlaging van de contacten met therapeuten of begeleiders, door niet zelf te rommelen en ten slotte door de problemen te inventariseren alvorens over te gaan tot het stichten van een eigen hulpbureau. Structurele vernieuwing van de ‘huidige religieuze levenspatronen’ was echter eveneens dringend nodig.²²⁸

Dit alles liep in maart 1967 uit op een ‘studiedag voor hogere oversten’ over het rapport, met een inleiding van Van Galen en een forumdiscussie waaraan ook Nico Vendrik van het Caper deelnam. Uit het verslag blijkt dat de discussie een hoog abstractieniveau had en zich vooral op het ‘vernieuwings’-aspect concentreerde.²²⁹ In het bestuur van de SNVR werd niettemin ook besloten dat de koepel zich bij het Caper zou aansluiten. Dat gebeurde in maart 1968 na contacten met en een rapport van Vendrik, die hiervoor had gepleit.²³⁰ De behandeling van psychische en uittredingsproblemen door deze instelling via *counseling* was van ambulante aard. Het aantal zusters dat zich – vooral in verband met mogelijke uittreding – bij het bureau meldde lag de eerste jaren behoorlijk hoog (in 1968-1969 waren het er totaal bijna 140).²³¹ Uit een gedetailleerd geanonimiseerd cliëntenoverzicht van Caper-directeur Vendrik blijkt dat er per 1 januari 1974 45 zusters en 43 uitgetreden zusters in gesprek waren. Velen van hen waren afkomstig uit de sectoren onderwijs en zwakzinnigenzorg en worstelden vaak met ‘psychische problemen’. In één geval was er sprake van ‘moeilijkheden door lesb. medezuster’. In geen enkel geval worden problemen met minderjarigen genoemd, terwijl bij de mannelijke cliënten wel degelijk ‘paedofiele moeilijkheden’ worden gesignaleerd. Ook in andere verslagen van het Caper in het SNVR-archief wordt nergens gesproken over problemen van misbruik of geweld met betrekking tot zusters.²³² Naderhand, in 1974, werd ook nog de mogelijkheid geschapen hulp voor psychische problemen te zoeken bij een vijftal bureaus voor GGZ.²³³

Voor de gevallen die de competentie van het Caper te boven gingen bleef er een gat in de markt bestaan, dat in 1968 een ander voorstel uit deskundige kring uitlokte. In juli van dat jaar, dus vlak na de toetreding van de SNVR tot het Caper, diende de psychiater M.J.H.M. Wertenbroek (werkzaam te Heiloo) bij de religieuze koepels van priesters, zusters en broeders een nota in over een op te richten ‘psycho-therapeutisch klooster’.

Deze instelling was volgens hem bedoeld voor ‘lichtere vormen van psychische stoornis’ bij religieuzen (naderhand gespecificeerd als ‘religieuzen die weliswaar “gestoord” zijn, maar in feite niet rijp voor een inrichting’). Individuele ambulante behandeling bracht immers het probleem mee dat ‘de interactie tussen persoon en gemeenschap slechts indirect en onvolledig beïnvloed kan worden’, terwijl de klinische behandeling in bestaande instellingen te sterk afweek van het gangbare levenspatroon van religieuzen. In dit klooster met afdelingen voor paters, broeders en zusters kon gedurende drie tot negen

maanden behandeling plaatsvinden met behulp van groeps- en sociotherapie. De capaciteit van ongeveer veertig bedden zou moeten worden verdeeld over 8 paters, 8 broeders en 24 zusters. De directeur (een zenuwarts-psychotherapeut) zou worden gesecondeerd door enkele psychologen-psychotherapeuten (indien mogelijk zelf religieuzen).

Deze instelling zag Wertenbroek in het verlengde van Caper; Vendrik zou positief staan tegenover het initiatief. Zowel de gezamenlijke bijeenkomst van de presidia der religieuze koepels als het dagelijks bestuur van de SNVR toonden zich niet enthousiast. Het voorstel van Wertenbroek werd eind oktober 1968 ook besproken op een bijeenkomst van de bisschoppelijke gedelegeerden voor de religieuzen en vertegenwoordigers van de koepels. Hier sprak men over de keuze tussen een structurele of een psychotherapeutische aanpak en wees op de noodzaak onderscheid te maken tussen 'moeilijke religieuzen', psychisch zieken en psychopaten, categorieën die ieder een eigen aanpak vergden. De aanwezigen kwamen echter niet tot een aanbeveling.²³⁴

De koepels stelden naar aanleiding van Wertenbroeks voorstel een werkgroep in die sprak met de initiatiefnemer en met de psycholoog pater Stoop, een deskundige uit eigen kring. Stoop zei 'neutraal' te staan tegenover het idee, maar was het met Wertenbroek eens over de noodzaak 'een beter begrip te krijgen' van 'lastige of moeilijke personen', waarbij het betrokken individu en niet de gemeenschap voorop zou staan. Wertenbroek preciseerde dat zijn voorstel geen betrekking had op psychotische personen, maar mikte op 'neurotische gevallen', ontstaan door conflicten in de gemeenschap, 'het niet meer opkunnen tegen moeilijkheden in de werksituatie', onzekerheid over de levensstaat, 'karakeraanleg' en 'moeilijkheden voortkomende uit tijdverschijnselen'. De omvang van dit soort gevallen schatte hij op 0,8 promille ('een grote gok'). Een indicatie kon zijn het aantal personen dat nu onder psychiatrische/psychologische begeleiding stond. Het therapeutisch klooster zou geen annex van een psychiatrische inrichting moeten zijn, maar zelfstandig opereren. Op de vraag of een specifieke poliklinische behandeling (bijvoorbeeld via het Caper) niet beter zou zijn, stelde hij dat de sociotherapie (groepstherapie) niet te onderschatten voordelen had boven individuele behandeling. Toen het verslag van de werkgroep in de bestuursvergadering werd besproken, bleef de SNVR 'niet erg geporteerd' voor het therapeutisch klooster.²³⁵ Er is kennelijk dan ook niets van gekomen.

Overigens lijkt het erop dat een bijzondere, maar weinig aantrekkelijke opvang voor extreem 'moeilijke zusters' al eerder bestond. Volgens de verslagen van de besprekingen in de hierboven genoemde studiegroep 'Sociale implicaties van psychotherapie' in 1963 en 1964 (zoals weergegeven in *Ex caritate*) was er 'ergens in Brabant [...] een soort inrichting' waar zij werden 'opgeborgen' en waar niets aan psychotherapie werd gedaan. Naderhand werd zelfs ge-

sproken over eindstations ('abattoirs') voor psychisch gestoorde zusters ('Diesen en – voor Brabant – Moergestel en De Korvel'). Helaas ontbreken verdere bijzonderheden en wordt niet duidelijk of het huizen betreft van of bestemd voor specifieke congregaties.²³⁶ Mogelijk ging het hier vooral om psychogeriatrische instellingen? In de jaren tachtig ten slotte is er sprake van een speciaal huis voor (vrouwelijke?) religieuzen 'die op verhaal moeten komen tengevolge van moeilijke omstandigheden', sinds 1980 gevestigd bij het karmelietessenklooster 'Elzendaal' te Boxmeer.²³⁷

4.7.II.4 Conclusie

Uit het voorgaande blijkt dat psychische problemen samenhangend met 'maagdelijkheid', celibaat en seksualiteit binnen de actieve vrouwelijke congregaties vanaf de jaren vijftig heel duidelijk op de agenda van de koepelorganisatie stonden en aandacht vroegen. Die problemen namen kennelijk toe. Volgens sommigen hadden zij structurele oorzaken die om structurele oplossingen vroegen. In elk geval ging het om een kwestie die het niveau van de afzonderlijke congregaties oversteeg.

De SNVR zocht, niet altijd met even groot enthousiasme, naar oplossingen langs drie wegen: door de individuele behandeling en opvang van 'moeilijke zusters' te vergemakkelijken en te professionaliseren; door vorming en opleiding te verbeteren; en meer structureel door een vernieuwing van organisatie en mentaliteit die het probleem van de onderdrukte affectiviteit in de gemeenschappen moest aanpakken. De psychotherapeutische en pastorale benadering van afzonderlijke gevallen leidde in 1968 uiteindelijk tot aansluiting van de vrouwelijke religieuzen bij het Caper. Cursussen, bijeenkomsten en studiedagen op diverse niveaus maakten al eerder de problematiek bespreekbaar en er werd aandacht aan besteed in het kader van het noviciaat. De omslag naar een structurele aanpassing vond plaats tijdens de golf van 'vernieuwingskapitels' in de tweede helft van de jaren zestig.

De context bleef bij dit alles vrijwel volledig beperkt tot de kloostergemeenschap zelf en de relaties tussen zusters onderling. Nergens blijkt uit het archief van de SNVR en de literatuur dat seksueel misbruik van minderjarigen als specifiek probleem binnen de SNVR meespeelde. Men zou daaruit kunnen afleiden dat het in dit opzicht binnen de actieve vrouwelijke congregaties ging om enkele uitzonderlijke gevallen, niet om structurele misstanden. Dat is ook wat de boven geciteerde stukken afkomstig van het Caper suggereren. Soms werd de gedachte uitgesproken dat de problemen veroorzaakt door onderdrukte affectiviteit juist minder zwaar wogen bij religieuzen die werkzaam waren in onderwijs en opvoeding.

Hoe dit ook zij: wanneer seksueel misbruik van minderjarigen binnen de vrouwelijke congregaties een ernstig en frequent verschijnsel zou zijn geweest,

mogen we aannemen dat het op een of andere manier, direct of indirect, binnen de SNVR ter sprake was gebracht. Of dat ook geldt voor het gebruik van fysiek en psychisch geweld tegenover leerlingen of pupillen, valt echter te betwijfelen. Fysiek geweld werd meestal door de regel en gebruiken verboden, maar was ook buiten de kloosters binnen zekere grenzen geaccepteerd. Waar het om psychisch geweld gaat, wordt het nog ingewikkelder. Het is maar al te waarschijnlijk dat dit, excessen daargelaten, eenvoudig binnen de normen viel, daarom lange tijd niet als reëel geweld werd ervaren en ook niet binnen de SNVR is besproken. Tegen de tijd dat de opvattingen daarover duidelijk waren veranderd (vanaf de jaren zeventig) deed het probleem zich veel minder voor, aangezien de congregaties vanaf dat moment het grootste deel van hun onderwijs- en opvoedingsactiviteiten moesten afstoten.

Niettemin wijzen de auteurs van *Ex caritate* aan de hand van negatieve ervaringen van oud-leerlingen en -pupillen op deze ‘donkere kant van het verleden’. Zij stellen vast dat binnen de kloostergemeenschappen en de door hen beheerde instellingen vaak een klimaat heerste van formalisme, liefdeloosheid, emotionele kilte, hardheid, repressie en vernedering, een klimaat dat rechtstreeks op een geïnternaliseerd spiritueel waardenpatroon berustte. Nadat dit mentale complex of deze ‘systeemfout’ tijdens de periode van vernieuwing was verdwenen, werd de herinnering hieraan onderdrukt en keken de religieuzen liever vooruit in plaats van achterom.²³⁸

4.7.12 Katholiek Verbond voor Kinderbescherming

4.7.12.1 Inleiding

Nogal wat meldingen van seksueel misbruik van en geweld tegen minderjarigen (jongens en meisjes) hebben betrekking op katholieke organisaties, zoals: weeshuizen, internaten voor voogdijkinderen en pupillen van de kindbescherming, en instellingen voor geestelijk of lichamelijk gehandicapte kinderen en jongeren. Namen als Harreveld of Groenesteijn figureren prominent in het eindrapport van de Onderzoekscommissie dat in 2011 verscheen. Het was een omgeving waarin niet alleen kwetsbare kinderen verbleven, maar kinderen ook extra kwetsbaar bleken. Veel instellingen werden beheerd of beminst door religieuzen.

In het kader van het huidige onderzoek is ook het archief van de koepelorganisatie Katholiek Verbond voor Kinderbescherming (verder: het kvk) onderzocht. De veronderstelling was dat dit archief nadere informatie kon bevatten over gevallen van misbruik en geweld, en daarnaast inzicht kon bieden in de normen die in dit opzicht werden gehanteerd. In een tv-uitzending van *Altijd wat* (NCRV, 29 november 2011) werden documenten uit dit archief geciteerd die deze veronderstelling steunen. Bovendien leek het archiefonderzoek

nuttig omdat de commissie-Samson, die een onderzoek heeft ingesteld naar dit type instellingen, dit archief daar niet bij heeft betrokken.

Gezien de omvang en ordening van het archief loopt het onderzoek niet verder dan 1970. Rond deze tijd trokken de religieuzen zich grotendeels uit deze activiteiten terug. Omdat het ook dan nog gaat om een zeer groot aantal instellingen blijft het onderzoek naar afzonderlijke instellingen beperkt tot een steekproef, mede aan de hand van het eerdere rapport van de Onderzoekscommissie en recente meldingen.

4.7.12.2 *Geschiedenis, organisatie en activiteiten van het kvk*

Het kvk werd in 1931 opgericht en in 1937 bisschoppelijk en koninklijk goedgekeurd. Het was een koepelorganisatie die volledig paste in het verzuilde maatschappelijke systeem dat tot de jaren zeventig ook de sector van de jeugdzorg beheerste.²³⁹

Het doel werd omschreven als ‘het op Katholieken grondslag bevorderen van de godsdienstige, zedelijke, maatschappelijke en hygiënische verzorging en opvoeding van voogdij- en regeeringskinderen, de bescherming en verzorging van minderjarigen, die met verwaarlozing of met zedelijken of maatschappelijken ondergang bedreigd worden of die op eenigerlei wijze met de justitie in aanraking zijn gekomen’.

Het is duidelijk dat daarnaast andere motieven meespeelden: het coördineren van de activiteiten en het bevorderen van het onderlinge contact en de samenwerking tussen de diverse instellingen en verenigingen die op het terrein van de kinderbescherming actief waren. Behalve op de algemene verbondsvergaderingen en afdelingsbijeenkomsten ontmoette men elkaar ook bij de studiedagen en de twee- of driedaagse bijeenkomsten die aan een specifiek thema waren gewijd. Op die manier kon een samenhangend ‘katholiek’ beleid worden geformuleerd en kon men de eigen belangen behartigen bij de kerkelijke overheid en – belangrijker nog – bij de staat en de politiek op nationaal niveau.

Zeker na de Tweede Wereldoorlog vervulde het kvk een belangrijke rol als trait d’union tussen het ministerie van Justitie – de voornaamste bron van inkomsten en subsidieverstrekker – en de instellingen; de contacten met de afdeling en de inspectie Kinderbescherming van het ministerie waren intensief. Bovendien vertegenwoordigde de kvk sinds 1946 de katholieke instellingen in de algemene sectorale samenwerkingsorganisatie: de Nationale Federatie de Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming (vanaf 1957: de Nationale Federatie voor Kinderbescherming). In 1976 gingen het kvk en zijn onderafdelingen op in het nieuwe algemene Werkverband Integratie Jeugdwelzijnswerk Nederland (wIJN).

Allerlei organisaties die actief waren in de katholieke kinderbescherming

konden zich bij het kvk aansluiten, zoals voogdijverenigingen en -instellingen, kinderbeschermingsinternaten en andere inrichtingen. Uiteindelijk liep het aantal behoorlijk op: iedere instelling die met kinderbeschermingspupillen te maken had, al waren het er maar enkele, kon zich voor het lidmaatschap aanmelden.

Het kvk kende een algemeen en een dagelijks bestuur; dit laatste had de belangrijkste rol, samen met de 'geestelijk adviseur' die het episcopaat vertegenwoordigde. In de jaren na 1945 waren de voorzitters en vicevoorzitters vooraanstaande leken, terwijl in het dagelijks bestuur vertegenwoordigers van religieuze congregaties zitting hadden, ook zusters. Het kvk had een eigen secretariaat en een centraal bureau dat zich na de Tweede Wereldoorlog geleidelijk uitbreidde en professionaliseerde. Vanaf 1947 was het gevestigd in 's-Hertogenbosch.

Tot 1960 was het kvk onder de centrale organisatie opgesplitst in verschillende secties met eigen besturen. De belangrijkste daarvan waren de afdeling Internaten (eerder: Gestichten, ook: Internaatsopvoeding), de afdeling Voogdijverenigingen en de afdeling Gezinsvoogdij. In 1960 werden deze afdelingen omgezet in afzonderlijke verenigingen onder de paraplu van het kvk, respectievelijk de Katholieke Vereniging van Kinderbeschermingsinrichtingen, de Vereniging van Katholieke Voogdij-instellingen en de Landelijke Vereniging voor R. K. Gezinsvoogdij en Patronage. Daarnaast waren er geografische verbanden of kringen en speciale secties zoals die voor rectoren van instellingen. Tussen 1948 en 1950 was er een seniorenconvent, dat bestond uit het dagelijks bestuur van het kvk en vertegenwoordigers van de besturen van kringen en afdelingen. De bijeenkomsten hadden tot doel 'op brede basis de belangen van het Verbond te bespreken'.

De afbakening van activiteiten tussen het centrale verbond en de afdelingen was in principe wel duidelijk, maar leidde in de praktijk weleens tot overlappings. Ook de afdelingen kenden secretariaten annex bureaus met een of meer medewerkers, in feite onderafdelingen van het centrale bureau. Sinds 1958 vergaderde de staf van het bureau op gezette tijden, onder meer ter voorbereiding van de vergaderingen van het dagelijks bestuur.

4.7.12.3 Het kvk en seksueel misbruik in katholieke kinderbeschermingsinstellingen

Het televisieprogramma *Altijd wat* (NCRV) zond op 29 november 2011 een reportage uit: 'rk Kinderbescherming wist van misbruik in internaten'. De reportage was gebaseerd op een aantal documenten uit het archief van de kvk, afdeling Internaten, waartoe men kennelijk toegang had gekregen ondanks de openbaarheidsbeperking tot 2035. Deze documenten zijn in afbeelding gepubliceerd op de website van het programma.

In een handgeschreven amicebriefje aan mr. J. de Haas, voorzitter van het kvk en Tweede Kamerlid voor de kvp, verwees mr. W.H. Ariëns, vicepresident van het gerechtshof in Den Bosch, op 20 november 1958 naar twee zaken die daags tevoren voor het Hof hadden gediend ‘wegens ontucht van jeugdleiders in een katholiek jongensinternaat’. Die personen waren door de directie zonder behoorlijk antecedentenonderzoek aangenomen. ‘Wat hier gebeurde, kan morgen in een ander internaat plaatshebben, ten detrimente allereerst van de pupillen, maar ook van de naam der katholieke internaatsopvoeding.’ Hij verzocht De Haas deze kwestie met de afdeling Internaten op te nemen.²⁴⁰ Ariëns was de voorganger van De Haas als voorzitter van het kvk. Het bestuur van de afdeling Internaten besprak de brief op 22 december 1958. Twee bestuursleden – beiden zusters – reageerden. De eerste stelde voor de directies van alle aangesloten inrichtingen nog eens te wijzen op hun zware verantwoordelijkheid – daarmee ging men akkoord. De tweede meende dat er in het kader van de opleiding meer aandacht aan deze problemen moest worden besteed en vroeg ook om een centrale registratie van plegers. De andere bestuursleden waren daartegen: het was te tijdrovend en men mocht niet zonder controle op dergelijke informatie afgaan. Wel besloot men de komende verbondsstudiedagen te wijden aan de ‘geestelijke hygiëne van de werkers in de kinderbescherming’.²⁴¹

Begin februari 1959 stuurde de voorzitter van de afdeling Internaten een vertrouwelijke circulaire aan de aangesloten besturen en directies. Volgens dit document hadden er de laatste jaren in kinderbeschermingsinternaten verschillende voorvallen plaatsgevonden ‘met uitermate ernstige en droevige gevolgen; een nadere omschrijving van deze gevallen mag overbodig worden geacht’. ‘Prominente’ personen meenden dat het aanstellen van personeel soms te ‘lichtvaardig’ gebeurde. Grotere zorgvuldigheid en voorzichtigheid waren gewenst en ‘gróndige informaties’ waren ‘beslíst dríngend noodzakelijk’.²⁴²

De afdeling Internaten stuurde de voorzitter van het koepelbestuur niet alleen een kopie van de circulaire, maar meldde ook nog het thema van de aanstaande studiedagen.²⁴³ Al vóór die studiedagen stond een lezing door broeder Eymard, directeur van de Widdonk in Heibloem op de agenda van de ledenvergadering van de afdeling (28 april 1959). Het gaat om een zeer lange lezing (dertien dichtbetypte bladzijden) met de titel: ‘Enkele gedachten in verband met de psycho-hygiëne van de opvoeder in het internaat’. De spreker, bestuurslid van de broeders van Amsterdam, was in ieder geval een ervaringsdeskundige, gezien wat zich de voorgaande jaren had afgespeeld op Harreveld, een andere instelling van zijn congregatie.²⁴⁴ De lezing vond plaats ‘op verzoek van het bestuur’ en als voorbereiding op de komende studiedagen; verwezen werd naar de recente circulaire. Vooral het eerste deel van de lezing, die in het archief aanwezig is,²⁴⁵ biedt een boeiende inblik in de houding ten aanzien

van seksueel misbruik van minderjarigen in katholieke kinderbeschermingsinrichtingen aan het eind van de jaren vijftig.

De achtergrond van deze ‘psycho-hygiënische’ problemen zocht Eymard in de zedelijke verslechtering van de moderne tijd. In internaten kwam daar nog een complicerende factor bij: het samenleven met kinderen in een volstrekt andere dan de gezinsrelatie. De lezing behandelde alleen problemen met ‘psychisch gezonde’ personen: gestoorde personen horen immers in een internaatssetting absoluut niet thuis als opvoeder of medewerker van welke aard dan ook. Bij sollicitanten naar de functie van internaatsleider of -leidster moest men zich dan ook zeer nauwkeurig vergewissen van hun psychische gezondheid. Dit gold trouwens net zo goed voor religieuzen: niet iedereen is geschikt voor het internaatswerk. Hier lag een grote verantwoordelijkheid voor de congregatiebesturen. Ook was een betere vooropleiding – ‘gedegen en gezonde vorming’ – nodig. Als men de gestelde taak niet aankon, ontstond er gemakkelijk een situatie van ‘geestelijke ongezondheid’. Daarom was aandacht nodig voor ‘de houding van de internaatsopvoeders ten aanzien van de seksuele problemen en hun persoonlijke houding in het gevoelsmatige vlak ten opzichte van de kinderen’.

Eymard zocht de oorzaak van concrete problemen in bepaalde gevallen ook (en naar het lijkt: vooral) bij de pupillen. Er zijn nu eenmaal abnormale en perverse kinderen, aldus broeder Eymard. Sommigen zijn ‘verschrikkelijk geraffineerd’ en maken slachtoffers niet alleen onder hun medepupillen maar ook onder de leiding. Gaat een leider in zo’n geval door de knieën, dan blijkt daarmee zijn ongeschiktheid; vandaar de nadruk in de circulaire op de selectie. Maar het zou interessant zijn te weten ‘of zij die in het verleden in dit opzicht ongelukken hebben gemaakt, tevoren als niet-geschikt onderkend zouden zijn’. Bij velen zal dat niet het geval zijn. Natuurlijk moest men bij ‘gebeurtenissen van dit soort’ bezorgd zijn, maar Eymard protesteerde ‘tegen een mentaliteit van met-de-vinger-nawijzen’ van zowel de internaten als de ‘slachtoffers’ zelf – en daarmee bedoelde hij de plégers. Het is ‘in strijd met de menselijkheid wanneer mensen die in dit opzicht zwak geweest zijn, zo meedogenloos hard beoordeeld worden’. Het is heel erg wanneer iemand ‘zich aan een kind vergrijpt’, maar de narigheid bij het kind, bij de persoon in kwestie en de directe omgeving is al erg genoeg zonder die nog eens extra te vergroten zoals vaak gebeurt. ‘Laten we hier echter liever over zwijgen en aan de bevoegde instanties overlaten om de zaak weer te klaren en te regelen voor zover dit mogelijk is.’ Met die ‘bevoegde instanties’ bedoelde de broeder kennelijk niet justitie.

Opvoeders die met ‘meer normale’ kinderen in de fout gaan, zijn natuurlijk zonder meer ongeschikt, vervolgde Eymard. Om dit te voorkomen liggen diverse maatregelen voor de hand. Veel controle bij selectie, er eerlijk over spre-

ken in directie of staf, 'gezonde voorlichting, ook aan religieuzen', die dat hard nodig hebben. Geen overdreven preutsheid, maar een open sfeer, gemakkelijke toegang van de kinderen tot de directie, de rector enzovoort. Regelmatig toezicht, maar geen overdreven controle. Vooral ook beter letten op kinderen die 'bijzondere aandacht' van leider of leidster proberen te krijgen. Maar ook wat flexibiliteit is nodig, zodat 'het over de haren strijken van een meisje door een zuster of het op de schouder kloppen van een jongen door een broeder of leider niet meer – zoals dit vroeger weleens voorkwam – beschouwd wordt als een halve doodzonde'. Vrouwelijke hulp in jongensinternaten is ook een heel probaat middel, misschien geldt het omgekeerde ook. Tijdig en voldoende afstand nemen van de kinderen is ook van belang. Ze moeten, in principe althans, liever niet door leider of leidster mee naar huis genomen worden. 'Dat ook de kinderen met de z.g. lieve snuitjes soms bijzondere aandacht vragen, is u duidelijk. Men moet de leiders hierop attenderen.' De directie moet goed letten op psychische spanningen en problemen onder het personeel en zorgen voor voldoende ontspanning. Dit geldt speciaal voor religieuzen. Goede geestelijke en pastorale begeleiding is nodig. Een betere integratie van religieuzen en leken is ook heel goed. Tot zover broeder Eymard.

De lezing en de vertrouwelijke circulaire refereerden beide vooral aan leken die in internaten werken. Religieuze medewerkers solliciteren immers niet, maar worden geplaatst door de congregatieleiding. Het valt wel op dat broeder Eymard ook de verantwoordelijkheid voor religieuze werkkrachten aantipt. Opmerkelijk is daarnaast zijn onderscheid tussen 'psychisch ongezonde' en 'psychisch gezonde' medewerkers. Gaan de laatste door psychisch ziekmakende omstandigheden of perverse pupillen in de fout, dan zijn het in zijn ogen slachtoffers die enige mildheid verdienen. Daarom vraagt hij aandacht voor de omstandigheden die tot misbruik kunnen leiden en suggereert tamelijk modern klinkende maatregelen ter verbetering, vooral ook in de opleiding, voor leken én religieuzen.

De studiedagen van 10 tot 12 september 1959 waren, zoals beloofd, gewijd aan het thema van de 'psycho-hygiëne' van de instellingsmedewerkers. Het programma voorzag in diverse lezingen en veel discussie. Dat het onderwerp in de belangstelling stond is zeker: niet eerder meldden zich zo veel deelnemers (ruim vierhonderd). Misschien is seksueel misbruik van pupillen inderdaad wel besproken, maar dit blijkt niet direct uit de archiefstukken over de studiedagen.²⁴⁶ Volgens de publicatie in het verbondsblad *Mozaïek* (oktober-november 1959) was dat evenmin het geval met de lezingen en de discussies. Overall wordt zorgvuldig een hoog niveau van abstractie aangehouden, ook in de berichtgeving over de studiedagen in de katholieke pers. Het was dan ook zeker niet de bedoeling de vuile was buiten te hangen. Na een voordracht over *Public relations* op de verbondsvergadering van 1960 vroeg bestuurslid zuster

Elise om grote voorzichtigheid; openheid was mooi, maar zij vreesde dat naast het goede van de internaten 'ook het minder gunstige wat tot nu toe niet aan de buitenwereld bekend wordt, aan het licht zal komen'.²⁴⁷

Een jaar later dook in de bestuursvergadering van het KVK het thema van de 'psychische gezondheid' van internaatspersoneel weer op. Deze moest tijdens hun opleiding worden 'opgevoerd', wilde men althans 'op constructieve wijze het hoofd kunnen bieden aan de seksuele problemen die zich in de inrichtingen maar al te veel voordoen'.²⁴⁸ Hoewel veel religieuze dergelijke opleidingen volgden, gaat het ook hier kennelijk vooral om lekenpersoneel. Dat werd duidelijk toen de zaak in de bestuursvergadering van 11 september 1962 opnieuw aan de orde kwam, overigens zonder dat uit de notulen blijkt of daar een concrete aanleiding voor bestond. Nu besloot men toch een 'zwarte lijst' aan te leggen van personen die uit het kindbeschermingswerk geweerd moesten worden. 'Het blijkt meer dan eens voor te komen dat ongewenste elementen een functie in de inrichtingen zoeken, waarbij de nadruk valt op personen met homoseksuele of afwijkende seksuele neigingen.' Het moest mogelijk worden dergelijke personen centraal te registreren, overigens zonder andere bijzonderheden dan de namen van de betrokken persoon en van de instantie of persoon die de registratie had aangevraagd en tot wie men zich dan moest wenden om informatie. 'Op deze wijze kan een zekere geheimhouding ten opzichte van buitenstaanders worden verkregen.' Op 15 oktober 1962 werd een circulaire goedgekeurd die aan de leden zou uitgaan. Te zijner tijd zou men steekproefsgewijs controleren of het systeem werkte.

De voorzitter vroeg dus opnieuw 'dringend uw áándacht [...] voor de gróte verantwoordelijkheid die u draagt' bij het aannemen van personeel, vooral waar het ging om mensen met 'homoseksuele neigingen of een afwijkend seksueel gedrag'. Voortaan diende men in voorkomende gevallen na ontslag op te geven te doen van 'personen ongeschikt minderjarigen leiding te geven', om zo te voorkomen dat deze elders weer konden worden aangesteld.²⁴⁹ Een dergelijke lijst is kennelijk inderdaad aangelegd, want in de vergadering van 12 december 1962 meldde men gunstige reacties en enig resultaat. Voor het voorstel van de Frentrop-stichting (broeders van Amsterdam) om te spreken van 'momentéél ongeschikt' voelde men niets.²⁵⁰ Hoelang de zwarte lijst, onder beheer van directeur F.J.H.M. Werner, heeft gefunctioneerd is onduidelijk. In het archief is zij niet teruggevonden. Het initiatief trok de aandacht van de Vereniging van Katholieke Voogdij-instellingen. Deze dacht na over de wenselijkheid van een zwarte lijst van pleeggezinnen, maar realiseerde zich dat men voor het slagen van een dergelijk systeem afhankelijk was van de goede wil van de betrokken voogdijinstelling. En dat die goede wil niet altijd aanwezig was, demonstreerde een recent geval 'in onze sector': de aanstelling van een sollicitant wiens vorige werkgever belastende feiten had verzwegen omdat men vond

dat deze mensen nog een kans moesten hebben. Deze houding diende echter volgens het bestuur noch het werk, noch de persoonlijke belangen.²⁵¹

Het televisieprogramma *Altijd wat* verbindt aan een aantal van de hiervóór geciteerde stukken in een uitzending in december 2011 terecht de conclusie dat de leiding van de kvk al in 1958 van het bestaan van een misbruikprobleem in de internaten op de hoogte was. Door echter de archiefstukken te combineren met de ervaringen van Frans Houben, slachtoffer van kindermisbruik door paters en broeders in Huize St. Joseph te Cadier en Keer in de jaren vijftig en zestig en op te merken dat voorzitter P. Denis s.c.j. nu net de directeur was van St. Joseph, suggereert men vervolgens dat het specifiek om misbruik door religieuzen ging. Uit de archiefstukken blijkt echter dat de officiële zorgen van het kvk vooral betrekking hadden op lekenpersoneel – ‘buitenstaanders’.

Opmerkelijk is juist dat men aan misbruik door paters en broeders nauwelijks of geen aandacht besteedde, hoewel men daarvan binnen het kvk wel degelijk op de hoogte moet zijn geweest, zoals een enkele keer ook blijkt. Even opmerkelijk is dat ten aanzien van het lekenpersoneel wel maatregelen binnen de eigen kring worden voorgesteld – zoals blijkt uit het initiatief voor een ‘zwarte lijst’ – maar dat nergens wordt gesproken over de noodzaak tot aangifte bij justitie van zaken die als misdrijf in het Wetboek van Strafrecht staan.

4.7.12.4 Bijeenkomsten van rectoren van internaten 1953-1960

De lezingen op de landelijke contactdagen van instellingsrectoren vormen geregeld interessante lectuur. Dat geldt ook voor de weergave van de discussies na afloop. Er werden vaak vooraanstaande sprekers uitgenodigd. De voordrachten bewegen zich meestal op een hoog niveau van abstractie en de pastorale invalshoek is dominant aanwezig. Niettemin zijn zij van belang gezien de positie van de rectoren en omdat bestendinging van de normen of juist de veranderingen daarin goed te volgen zijn. Voor het huidige onderzoek zijn onderstaande punten van belang.²⁵²

10 maart 1953

Bijeenkomst met voordracht van professor Hein Ruygers (grootseminarie Breda) over ‘Vrijheid in gebondenheid’ (tekst voordracht en discussie). Tijdens de discussie werd gesproken over ‘dressuur’ in internaten, die door de aanwezigen unaniem werd afgekeurd. ‘Zolang alleen vrees voor straf overheerst, is er altijd een gemis aan vrijheid.’ Meer echte vrijheid was nodig.

3 mei 1954

Lezingen door Ruygers en pater B.J. Reerink s.c.j. (vicevoorzitter van de afdeling Internaten) over ‘Het mannelijk en vrouwelijk element in de opvoe-

ding'. Sprekend over affectieve opvoeding vond Ruygers 'de aangepastheid van onze internaten' in dit opzicht 'wel zeer dubieus'. Hij herinnerde zich dat hij een paar jaar tevoren in 'een inrichting van kleuters en zuigelingen' moest bepleiten dat de zusters en verpleegsters de kinderen mochten en moesten knuffelen. Dat bleek namelijk verboden. Ook meende hij dat de 'geslachtelijke eenzijdigheid van onze internaten' een aantal 'stoornissen' meebracht. Ook Reerink dacht in die richting.

19 november 1957

De lezing over 'Het probleem van de jeugdige ontmoeting der geslachten' door prof. mr. J. Rietmeijer s.j. ging vooral over problemen van co-educatie. De spreker achtte wat minder reserve in dit opzicht gezond.

19 januari 1960

Naar aanleiding van de lezing van pater dr. J. Rohof s.c.j. over 'Gezonde godsdienstigheid' ontstond een pittige discussie. De inleider stelde dat het de taak was van de rector 'het opvoedende religieuze personeel een juist begrip van de beleving van de christelijke charitas bij te brengen', in het bijzonder de 'hartelijke menselijke verhoudingen in de opvoedingssituatie'. Er werd naar voren gebracht dat de hogere overste 'altijd seksuele gevaren voor de religieuzen blijft zien waar deze niet zijn'. Volgens anderen was er in dit opzicht echter al een en ander verbeterd. 'Hoofdaalmoezenier Verheggen merkt op dat seksuele ontsporingen soms eerder strafbaar zijn voor de wet dan voor het geweten. Hij meent dat personen door de angst gauwer tot een foutieve houding in het seksuele komen en daarom moet de positieve zin van de seksualiteit duidelijk met de opvoeders(-sters) in de internaten besproken worden.'

4.7.12.5 Conclusie

Stukken in het KVK-archief maken duidelijk dat deze koepelorganisatie en haar onderafdelingen zich eind jaren vijftig tot begin jaren zestig bezighielden met seksueel misbruik in de aangesloten instellingen en daartegen maatregelen probeerden te nemen door verbetering van de opleiding van instellingsmedewerkers, discussie over hun 'psycho-hygiëne' en (even later) door het instellen van een zwarte lijst.

Het lijkt er wel op dat die maatregelen zich vooral richtten op extern personeel. Hoewel soms blijkt dat men wel degelijk wist van misbruik door leden van orden en congregaties (die in de verschillende besturen ruim vertegenwoordigd waren) valt daar nauwelijks iets van terug te vinden in de archiefstukken. De maatregelen gingen ook niet verder dan de eigen kring; van aangifte bij justitie is nergens sprake. Zoals dat ook elders het geval was, probeerde men vooral de goede naam van de katholieke instellingen te bewaren. Uit

het archief komt verder naar voren dat in katholieke kinderbeschermingskringen al vrij vroeg werd gediscussieerd over zaken als de affectieve omgang met pupillen en de vroege afstand van kinderen door ongehuwde moeders. Het gebruik van lichamelijk en geestelijk geweld komt vrijwel niet ter sprake.

Het archiefonderzoek heeft weinig informatie opgeleverd over concrete gevallen van seksueel misbruik. Als er al ergens aan wordt gerefereerd, dan gebeurt dat meestal in zeer bedekte termen. De stukken doen vermoeden dat de bestuurlijke top van het katholieke kinderbeschermingswerk zich met dergelijke kwesties wel bezighield maar de zaken zo discreet mogelijk afwikkelde. De behandeling van een beperkt aantal klachten door de dagelijkse besturen van het kvk en de afdeling Internaten in de loop van de jaren vijftig en vroege jaren zestig zou kunnen suggereren dat men aan de top van de meeste andere kwesties niet op de hoogte was. Maar het lijkt er eerder op dat materiaal uit het archief is verdwenen dat betrekking had op andere affaires. Overigens blijkt uit de recente rapportage van de commissie-Samson dat ook in de archieven van de overheid en van niet-katholieke instellingen en koepels vrijwel nergens concrete gegevens over seksueel misbruik te vinden zijn.²⁵³

Het archief bevat géén informatie over schoning of vernietiging, maar het is opvallend dat de dossiers van instellingen – zoals die in Heel (St. Joseph) of Harreveld – vrijwel niets bevatten over de problemen die daar speelden. In het eerste geval is bemoeienis van het kvk gedocumenteerd in het eindrapport van de Onderzoekscommissie van 2011;²⁵⁴ in het archief is hiervan niets teruggevonden. Het kvk-dossier van Harreveld bevat slechts één zijdelingse verwijzing naar justitiële onderzoeken – en dat terwijl bestuursvoorzitter mr. V.G.M. Marijnen tevens vicevoorzitter was van het kvk. Zeker zullen dergelijke kwesties voor een deel mondeling zijn afgehandeld. Maar het is wel erg toevallig dat ook de stukken behorend bij de genotuleerde klachten soms niet te vinden zijn of zelfs dat het hele dossier ontbreekt. Van de registratie van plegers (de ‘zwarte lijst’) die in 1962 werd ingevoerd, is evenmin een spoor aangetroffen. Misschien heeft er een ‘kabinetsarchief’ bestaan waarin stukken over delicate zaken werden geborgen, en is dat archief op een bepaald moment vernietigd. De schoning zal wel hebben plaatsgevonden vóór de overgang naar de nationale organisatie WIJN in 1976.

4.7.13 *Het bisdom Haarlem-Amsterdam en de contacten met vrouwelijke congregaties*

4.7.13.1 *Inleiding*

In het archief van het bisdom Haarlem-Amsterdam zijn de dossiers onderzocht van een vijftal zustercongregaties met hoofdvestiging in het bisdom. Er is gekeken of deze archiefbestanddelen nadere informatie bevatten over mo-

gelijk seksueel misbruik of geestelijke of fysieke mishandeling in opvoedings-situaties. Het gaat om de dossiers van:

- Augustinessen van Heemstede;
- Franciscanessen van Bennebroek;
- Ursulinen van Bergen;
- Vrouwen van Bethanië;
- Zusters van de Goede Herder.

4.7.13.2 Augustinessen van Heemstede

Dit is een congregatie naar diocesaan recht met hoofdzetel in het bisdom Haarlem-Amsterdam. Zij was vooral actief in ziekenhuizen en klinieken. Uit de stukken blijkt dat in 1969 de congregatie 570 leden telde. Het hoogtepunt lag omstreeks 1965 met ongeveer 630 leden.

Het dossier omvat drie archiefdozen; in twee daarvan werd niets relevant aangetroffen. De derde bevat een map getiteld 'Dispensaties en exclaustraties'. Daarin is enige informatie gevonden over lesbische relaties van of tussen zusters:

- Mei 1947: uittreden van zuster AH1 wegens een lesbische relatie met een verpleegster.
- Augustus 1963: zuster AH2 onderhield een 'bijzondere vriendschap'.
- Januari 1964: zuster AH3 had een 'verhouding van zinnelijke aard met een leerling-verpleegster' in Alkmaar.
- 1967: zuster AH4 schrijft aan de secretaris van het bisdom (naar aanleiding van het verwijt tegen haar dat zij na toestemming om buiten het klooster te verblijven samenwoont met een ex-religieuze van dezelfde congregatie): 'Uit eigen ervaring weet ik dat er in het klooster dingen gebeuren waar de buitenwereld schande van zou spreken als ze dit wisten. Het wordt echter allemaal z.g. "met de mantel der liefde bedekt". Er mag zelfs in het klooster zelf niet over gesproken worden.' Maar dankzij een brief van de rector was de bisschop al in 1966 op de hoogte van de 'ongezonde vriendschappelijke verhouding' tussen de twee zusters.

Vaker is in de uittredingsstukken sprake van niet-gespecificeerde psychische problemen: onevenwichtigheid, hysterische aanleg e.d. In de jaren vijftig worden dergelijke zusters ook eerst wel langgestuurd bij dr. De Smet van de Sint Willibrordus Stichting in Heiloo.

4.7.13.3 Franciscanessen van Bennebroek

Dit is een congregatie naar diocesaan recht met hoofdvestiging in het bisdom Haarlem-Amsterdam. Rond 1966 telde zij ruim zeshonderd leden. De congregatie was vooral actief in het onderwijs, de verpleging en de bejaardenzorg.

Onderzocht zijn drie archiefdozen. In de doos met exclaustatie- en dispensatiedossiers werden geen bijzonderheden aangetroffen in relatie tot opvoedingsmoeilijkheden. In totaal wordt – in een andere doos – slechts één relevante verwijzing gevonden. Op 15 december 1952 vraagt algemeen-overste Anselma aan de bisschop toestemming een cursus te laten geven door een pater kapucijn ‘omdat het nog al eens voorkomt dat onze jonge zusters moeilijkheden hebben ten gevolge van onvoldoende kennis betreffende het sexuele leven’.

4.7.13.4 Ursulinen van Bergen

Het gaat hier om een diocesane congregatie naar diocesaan recht met moederhuis in het bisdom Haarlem-Amsterdam. Opgericht in 1898 in Monnickendam is de congregatie vooral gericht op onderwijs en opvoeding van de jeugd. In 1954 waren zusters actief in het gewoon lager onderwijs, in het blo-onderwijs en onderwijs aan geestelijk gehandicapten. In dat jaar telde de congregatie 514 leden in 27 vestigingen. In 1978 was het aantal leden afgenomen tot 389.

Drie archiefdozen zijn onderzocht; er is enige relevante informatie aangetroffen. In het eerste vijfjaarlijkse verslag – over 1949-1954 – dat moest worden uitgebracht aan de Congregatie voor de Religieuzen te Rome staan de antwoorden op een (niet aanwezige) zeer omvangrijke vragenlijst. Daaruit het volgende:

- ‘De oversten waken zorgvuldig tegen ‘familiaritates’ tussen de zusters en leerlingen.
- Delicta contra sexti decalogi praeceptum cum minoribus alumnis admissa non sunt. [Overtredingen van het zesde gebod met minderjarige leerlingen zijn niet begaan].
- Abusus proprie dicti in ministeriis exercendis introducti non sunt. Interdum moneri oportuit de maiore familiaritate vel asperitate in alumnas. [Echte misbruiken bij het uitoefenen van de werkzaamheden zijn niet begaan. Wel moest er soms worden gemaand tegen te grote familiariteit met of hardheid tegen vrouwelijke leerlingen].

Opmerkelijk is dat men dus al in 1954 vanuit Rome bij de religieuze congregaties specifiek vraagt naar delicten op het terrein van misbruik van en geweld tegen minderjarigen.

De onderdelen over de ‘zuiverheid’ in de ‘Constituties’ komen overeen met wat men in het algemeen aantreft. De formulering is niet specifiek; over ‘particuliere vriendschappen’ is niets opgenomen. Het hoofdstuk over de opvoeding bevat een onderdeel ‘Over de verplichting van liefde voor de kinderen’. Artikel 114 zegt: ‘Hebt achtung voor de kinderen en behandelt allen met de-

zelfde liefde. Toont tegenover geen enkel ooit voorliefde. [...] evenwel vermijdt alle misplaatste vrijheid en alles waaruit eene bijzondere vriendschap kan ontstaan.’

Twee uittredingsdossiers zijn zeker interessant. Het gaat om twee zusters die zich niet senang voelden in hun kloosterlijke leven, en dit mogelijk afreagerden op de leerlingen en kinderen die aan hun zorgen waren toevertrouwd.

Zuster UBI

Op 22 mei 1963 constateerde de directeur van de congregatie, J.A. Slijkerman, in een brief aan de bisschop bij haar een: ‘[...] gebrek aan mildheid in de beoordeling van de karakters der leerlingen’. Zuster Concordia schreef over zuster UBI in een ongedateerde brief aan de algemeen-overste: ‘Ook is zij bij het affectieve leven niet normaal ontwikkeld, waaruit ik haar onevenwichtigheid, felle reacties en scherpe critiek moet verklaren. Hierdoor heeft zij het voor haar medezusters en leerlingen van de school vaak moeilijk gemaakt.’ Een andere zuster noemde haar in een eveneens ongedateerde brief: ‘meedogenloos kritisch’ en ‘enigszins psychisch gestoord’.

Zuster UB2

Na het Tweede Vaticaans Concilie verzocht zij om uit te treden. De algemeen-overste schreef aan de vicaris-generaal dat zij onder meer door een ‘[...] te ruwe behandeling van de kinderen’ naar een andere gemeenschap was overgeplaatst. Daar manifesteerde zich bij haar kleptomane.

4.7.13.5 Vrouwen van Bethanië

De congregatie is in 1919 oorspronkelijk opgericht als lekenbeweging van religieus bewogen vrouwen. In 1932 werd deze organisatie een religieuze congregatie met als doel: evangelische beleving en verkondiging, werk voor de oecumene, spirituele begeleiding en pastoraal werk. Momenteel telt de congregatie nog 35 leden.

In de archiefdozen met informatie over de vrouwen van Bethanië zijn geen aanwijzingen voor seksueel misbruik en/of geweld aangetroffen.

4.7.13.6 Zusters van de Goede Herder

Het archiefdossier bevat een notitie uit 1979 over de geschiedenis van de congregatie.

Oorspronkelijk is dit een Franse congregatie naar pauselijk recht; in Nederland aanwezig sinds 1860. Doel was het pastorale werk onder ‘kinderen, meisjes en vrouwen die maatschappelijk en geestelijk dreigen ten onder te gaan’. Veelal ging het erom ‘gevallen vrouwen’ die een buitenechtelijk kind hadden gekregen weer op de rails te zetten. De zusters waren actief in kindertehuizen,

internaten voor verwaarloosde en ‘ouderloze’ meisjes en instellingen voor ongehuwde moeders. Oorspronkelijk werkten zij op basis van liefdadigheid, in de loop van de twintigste eeuw steeds meer gesubsidieerd van rijkswege, maar ook ‘verambtelijkt’. De congregatie kende een strenge kloosterregel. In 1979 waren er nog 151 zusters en twaalf ‘oblaten’.

4.7.14 De casus HA1

4.7.14.1 Inleiding

HA1 kwam in augustus 2012 in opspraak in het *Noordhollands Dagblad*, waarin hij door een slachtoffer, S1, werd beschuldigd van aanranding.²⁵⁵ De krant opende een e-mailadres over de pater en dat leidde tot nieuwe beschuldigingen in die krant.²⁵⁶ Onderzoek in zijn persoonsdossiers in het bisdom Haarlem-Amsterdam en bij de Witte Paters in Dongen, die beide recentelijk werden aangevuld met stukken betreffende deze affaire, leverde het volgende beeld op.

4.7.14.2 De klachten

In 1979, toen de ouders van S1 waren gescheiden, werd pastoor HA1 de huisvriend van haar moeder. Hij kwam veel over de vloer en ging ook mee op vakantie. Toen zij negen jaar oud was, nam hij haar tijdens het oppassen op schoot en wreef haar over zijn geslachtsdeel. Tijdens koorrepetities betastte hij haar frequent.

In 1980 nam hij haar mee op vakantie naar Schotland. Zij sliep met hem in een stapelbed. HA1 zat met zijn mond aan haar borsten en drong met zijn vinger in haar vagina. Hij kwam bij die gelegenheden klaar. Dit gebeurde drie weken lang iedere avond. In 1981 volgde er een vakantie in Zweden. Zij was toen elf jaar. Toen sliep zij met hem in hetzelfde bed. Tijdens die vakantie gebeurde hetzelfde als in het voorgaande jaar.

Volgens het klaagschrift dat het slachtoffer indiende bij het Meldpunt hebben deze gebeurtenissen haar leven verwoest.²⁵⁷ Als kind deed zij twee zelfmoordpogingen, zij raakte verslaafd aan heroïne en cocaïne en kwam in de prostitutie terecht. Seksualiteit met een man kan zij nauwelijks meer verdragen. Nadat zij zich had losgemaakt van haar moeder diende S1 een klacht in bij de politie tegen HA1. Dit leidde tot een veroordeling door de Haarlemse rechtbank op 24 augustus 1988 van duizend gulden schadevergoeding aan het slachtoffer en vier maanden voorwaardelijke gevangenisstraf.

Na de krantenpublicatie van 4 augustus 2012 diende ook S2 een klacht in bij het Meldpunt. Zij deed dit niet zozeer om een officiële aanklacht in te dienen, maar het was haar bedoeling om zo extra steunbewijs te geven tegen HA1. Haar klacht van 6 augustus 2012 behelsde het volgende. Zij was acht jaar oud

toen haar vader op 9 mei 1973 overleed. Op de dag van zijn overlijden ging zij, hoewel zij niet rooms-katholiek was, naar de St. Jozefkerk in Beverwijk om een kaarsje voor hem aan te steken. Pastoor HAI benaderde haar en ‘hielp’ haar door haar op te tillen, waarbij hij haar bij haar borsten pakte. Ook drukte hij zijn kruis tegen haar aan en duwde zijn hand tussen haar benen. Na het aansteken van de kaars vloog zij als een speer de kerk uit om er nooit meer terug te komen. Op 8 augustus 2012 stuurde zij een aanvullend e-mailbericht aan het Meldpunt waarin zij meldde dat zij zich in het jaar had vergist. De dag van het vergrijp was wel 9 mei, namelijk de sterfdag van haar vader, maar het vond wel een paar jaar later plaats, namelijk toen zij in de vijfde of de zesde klas zat.

Op 8 augustus 2012 meldde het *Noordhollands Dagblad* dat vijf vrouwen hadden gereageerd op de oproep door de krant. Eén vrouw had een vakantiefoto gestuurd waarop te zien was dat HAI de billen van een meisje betastte en haar hand op zijn kruis drukte. Een andere vrouw schreef dat de pater na de koorrepetities de meisjes ging natekenen. Hij had een toilet zonder deur, waardoor de meisjes nooit naar de wc gingen. Opvallend was ook dat zodra hij in het zwembad kwam – hij was toen nog kapelaan in Zwaag – de kinderen onmiddellijk het water verlieten. Opeens, aldus de briefschrijfster, werd hij uit Zwaag ‘verjaagd’. Inwoners hadden vlakbij de pastorie leuzen tegen hem gekalkt op de weg. Later waren er andere getuigen die meldden dat er ook leuzen vóór HAI werden gekalkt.²⁵⁸ De krant meldde ook over klachten te beschikken uit zijn Beverwijkse periode, namelijk handtastelijkheden tijdens zomerkampen in Bakkum en Egmond.

Op 25 augustus 2012 kwam het *Noordhollands Dagblad* (editie Kennemerland) met nieuwe details over het misbruik. Deze bevestigden het beeld dat de krant schetste op 8 augustus 2012: in totaal hadden tien vrouwen zich beklagd over het betasten van meisjes in het zwembad, het met ontbloot bovenlijf natekenen en het betasten van kinderen (alleen meisjes) tijdens zomerkampen in Egmond en Bakkum.

4.7.14.3 De aangeklaagde

HAI is in 1923 geboren in Amsterdam. Hij leeft en wordt verzorgd in een woonzorgcentrum. HAI legde zijn eeuwige gelofte bij de Witte Paters af in 1951, waarna zijn priesterwijding volgde in 1952. Hierna vertrok hij naar Schotland waar hij zich toelegde op de studie biologie. Die rondde hij af in 1956 waarna hij vertrok naar Tanzania waar hij zowel als leraar en als priester werkzaam was. Hij verbleef daar tot 1972.

De berichten tijdens zijn noviciaat en gedurende zijn verblijf in Tanzania waren niet uitsluitend positief. In 1947 werd er vanuit de gemeenschap St. Charles Esch over hem bericht: ‘[...] een uitgesproken melancholicus. Neemt de zaken nogal zwaar op en is niet gezellig in de omgang, spoedig geprikkeld

en vergeet niet gemakkelijk. Hij speelt nogal gaarne de baas.' Vanuit Mwanza, Tanzania, schreef J. Hendriks aan de overste dat pater HAI als leraar op het kleinseminarie zijn werk goed deed, maar dat hij afzijdig stond van zijn confrères, met wie hij geen eenheid vormde. Op 30 augustus 1963 stuurde Ben van Amelsvoort vanuit Tanzania een brief aan de provinciaal-overste, waarin hij meldde dat pater HAI al enige maanden ziek was: 'Het is meer een geval van psychische aard, ofschoon hij fysiek ook verre van goed is.'²⁵⁹

Van 1973 tot 1976 was hij kapelaan in Noord-Holland. Na zijn ontslag volgde zijn benoeming. Hij ging eerst aan de slag als basispastor en vanaf 1983 als pastoor. In 1997 trad hij terug als pastoor, maar bleef hij wel actief in het basispastoraat. Dit combineerde hij met zijn werk als econoom. In 2001 kreeg hij eervol ontslag en ging hij vervolgens met emeritaat. Uit zijn tijd in Noord-Holland zijn geen stukken aan het licht gekomen over het seksueel misbruik. Blijkbaar heeft hij zijn veroordeling in 1988 goed geheim weten te houden.

Wel is een wat cryptische opmerking over hem aangetroffen in het dagboek van bisschop Th. Zwartkruis. Deze schreef dat hij HAI had ontvangen en hem had gewaarschuwd '[...] dat hij in de toekomst niet voortdurend [...] moest terugkeren.'²⁶⁰ Kortom, de bisschop had blijkbaar signalen ontvangen dat de pater zich daar vertoonde, terwijl hij daar niet echt meer gewenst was.

4.7.14.4 *Het bisdom en de pater*

In reactie op de aanklacht stelde het bisdom Haarlem-Amsterdam dat er niets in het archief was aangetroffen dat wees op kennis van het bisdom over de pedofiele activiteiten van de pater in het verleden. Dit meldde het bisdom aan het Meldpunt, maar ook aan de advocaat van SI. Een poging van de kanselier om een afspraak te maken met de advocaat strandde, toen die aangaf het slachtoffer mee te willen nemen naar het gesprek. Daar voelde het bisdom weinig voor, temeer omdat er nu een procedure liep via het Meldpunt. Wel was SI welkom voor een gesprek met de bisschop.

De briefwisseling tussen advocaat en bisdom verliep stroef. De advocaat geloofde niet dat het bisdom onkundig was van het seksueel misbruik in het verleden. SI zou het bisdom daarover brieven hebben gestuurd in 1987/1988.²⁶¹ Deze brieven zijn echter niet aangetroffen, terwijl SI aan het *Noordhollands Dagblad* meldde dat zij een brief die zij hierover van de bisschop had ontvangen had verscheurd.²⁶²

Kortom, het archief van het bisdom bevat geen aanwijzing voor kennis bij het bisdom over deze zaak. Ook tijdens het eerdere onderzoek van de Onderzoekscommissie is niets hierover aangetroffen in het geheime archief van het bisdom. Ook SI heeft geen afschriften van de correspondentie tussen haar en het bisdom in haar bezit. Er is op dit punt dus sprake van een volkomen pat-

stelling. Ook recentelijk verklaarden zowel bisschop Punt als vicaris M. de Groot in het *Noordhollands Dagblad* dat het bisdom totaal onkundig is geweest van het misbruik door de Witte Pater HAI.

5.14.5 *De Witte Paters en de pater*

In het verweerschrift dat de overste Jan Mol op 5 augustus 2012 namens de aangeklaagde indiende, erkende HAI dat hij het meisje heeft meegenomen op vakantie en dat zij samen in hetzelfde bed hebben geslapen. Ook geeft hij toe dat er sprake was van handtastelijkheden in de vorm van strelen, het aanraken van haar borsten, terwijl hij haar ook op schoot nam. Hij ontkende echter dat hij zich aan haar had vergrepen en ook dat hij zich schuldig maakte aan handelingen die hem erotisch opwonden.

Deze ontkenningen onderbouwde hij door te onderstrepen dat hij in 1988 weliswaar is veroordeeld, maar het feit dat hij een voorwaardelijke gevangenisstraf van vier maanden kreeg opgelegd, wees toch uit dat ook de rechter hier geen verkrachting in had gezien. De klaagster kwam nu met nieuwe klachten die tijdens de rechtszaak in 1988 niet eens aan de orde waren. Overigens strandden pogingen van de advocaat van de congregatie om het rechtbankdossier op te vragen: in het kader van een opschoning van het archief is dit dossier vernietigd.

Op 3 december 2012 schreef de overste Jan Mol een brief aan het Meldpunt waarin hij zijn diepste spijt betuigde over het gebeurde. Hij stond open voor schadevergoeding.²⁶³

4.7.15 *De casus OCARMI*

4.7.15.1 *Inleiding*

Begin juli 2012 meldde s3 zich met ernstige klachten over pater OCARMI. Zij uitte haar klachten in een e-mailbericht van 3 juli aan de onderzoeksorganisatie, in een uitgebreide brief van 12 juli 2012, en opnieuw in een e-mailbericht op 1 september. Hierna volgde een gesprek van s3 met de onderzoeksorganisatie en een melding door drs. W.J. Deetman bij het Openbaar Ministerie. Tegelijkertijd is aanvullend onderzoek gedaan in de persoonsdossiers van OCARMI die zich bevinden in het aartsbisdom Utrecht en in het karmelietenklooster in Boxmeer.

4.7.15.2 *De klachten*

Medio jaren zeventig probeerde de moeder van s3 na haar scheiding een einde te maken aan haar leven. OCARMI ontfermde zich over haar en gaandeweg ontstond er een relatie die hun leven lang duurde. Zij werd zijn huishoudster en verhuisde met haar twee kinderen, een zoon en dochter s3, naar de pas-

torie. Ze trokken in bij de pater en officieus nam hij de rol van stiefvader op zich.

In februari 2001 wendde s3 zich tot kardinaal Simonis; zij klaagde over het op seksueel gebied grensoverschrijdend gedrag van OCARMI. De kardinaal antwoordde haar in zijn brief van 14 februari 2001, waarin hij zijn excuses aanbod voor wat de pater haar had aangedaan. Op dat moment was er nog geen klacht ingediend bij Hulp & Recht. Vooral op aandringen van de pater-provinciaal van de karmelieten – die zich erover verbaasde dat Simonis al met excuses kwam zonder OCARMI het recht van wederhoor te hebben gegund – werd Hulp & Recht ingeschakeld.

In haar klaagschrift van 12 juli 2001 bracht s3 de volgende beschuldigingen naar voren:

- OCARMI bracht haar geregeld naar bed. Bij die gelegenheid smeerde hij haar ook in met talkpoeder.
- Een keer had hij zijn hand op haar billen gelegd.
- Ook genoot hij ervan als zij in haar ondergoed voor hem en haar moeder danste. Hij sprak daarbij dan ook in termen van ‘ontluikende borstjes’.
- Deze gedragingen vonden plaats tussen haar vijfde en vijftiende jaar.

In het gesprek dat s3 later had met de gedelegeerde van Hulp & Recht kwam ook naar voren dat druk op haar werd uitgeoefend om op haar achttiende jaar te trouwen met een asielzoeker zodat deze een verblijfsvergunning kon krijgen. Na twee jaar (en een kind) volgde echtscheiding.

OCARMI, die op 26 september 2001 een gesprek had met Hulp & Recht, ontkende niet zozeer de gebeurtenissen op zich, maar wel de seksuele context waarbinnen deze waren geplaatst. Zo had hij haar twee keer op verzoek van haar moeder ingesmeerd met talkpoeder, maar dat had op zich geen enkele betekenis. Hij smeerde haar kinderen ook wel in met zonnebrandolie. Ook had hij haar nooit betast. Een keer ging zij op zijn schoot zitten, waarop zijn hand haar bilnaad raakte. Toen hij voelde dat zij geen slipje droeg, trok hij zijn hand onmiddellijk terug. s3 was juist degene die hém probeerde te verleiden toen zij zijn hand op haar borst legde.

Ondanks zijn ontkenningen en relativeringen verklaarde Hulp & Recht op 15 januari 2002 haar klachten gegrond en stelde dat de pater zich schuldig had gemaakt aan ‘grensoverschrijdend gedrag met levenslange gevolgen voor de klagster’. Het advies van Hulp & Recht werd overgenomen door de orde.

In juli 2012 meldde s3 zich met ditmaal verbijsterende verhalen uit haar jeugd. Bij deze verhalen vielen de klachten uit 2001 qua ernst volledig in het niet. Zij verklaarde in de mail van 3 juli en de brief van 13 juli vanaf haar vierde tot haar zestiende jaar ernstig te zijn misbruikt door OCARMI. Zo werd zij stel-

selmatig door hem verkracht en raakte zij op haar elfde jaar zelfs zwanger van hem. Toen het kind, een zoontje, op 28 juli 1982 werd geboren werd het kind door de pater en zijn vriendin, de moeder van s3, twee weken na de geboorte van het kind in een wasteil verdrongen. Ook dwong hij haar met regelmaat tot wurgseks. Om de uiterlijke gevolgen daarvan te verdonkeremen werd zij in de kelder van de pastorie opgesloten totdat de zichtbare blessures waren verdwenen. Omstreeks haar zestiende jaar verloor hij zijn seksuele interesse in haar en ging vervolgens kinderen van asielzoekers in het asielzoekerscentrum misbruiken. s3 verklaarde dat zij dat in twee gevallen zelf had gezien. Ook gooide hij haar eens van de trap omdat zij weigerde via inseminatie zwanger van hem te worden.

Op 1 september 2012 stuurde zij opnieuw een e-mailbericht waarin zij met nieuwe details over het misbruik kwam. Zo begonnen de verkrachtingen op haar zesde jaar. Op die leeftijd begon hij ook te roepen dat hij God was en draaide hij eens de nek van een pasgeboren kuiken in haar bijzijn om. In het vervolg riep hij na iedere verkrachting: 'En ik ben God'. OCARMI, die er veel dieren op na hield, slachtte zelf. s3 werd dan gedwongen hem daarbij te assisteren. Onder het slachten raakte hij dan zeer opgewonden, waarna hij haar op de grond duwde en vervolgens verkrachtte in het nog warme bloed. Zij beklagde zich tevens dat haar ex-man en haar twee zoons zo door OCARMI tegen haar waren opgezet dat zij contact met haar weigerden.

De onderzoeksorganisatie beschikt over een rapport van haar psychiater van 15 juni 2012 waarin deze verklaart dat de klachten van s3 geloofwaardig zijn. De onderzoeksorganisatie heeft gesproken met de psychiater.

4.7.15.3 *De aangeklaagde*

OCARMI werd geboren in 1931 en overleed in 2002. Hij deed zijn eeuwige professe bij de karmelieten in 1952 en nam de kloosternaam A aan. In 1958 werd hij als priester gewijd. Ook studeerde hij af in de filosofie. De loopbaan van pater OCARMI is geplaveid met conflicten. Het gaat dan om conflicten met ordegenoten, met parochianen, met parochiebesturen en met het bisdom Utrecht waartoe hij behoorde.²⁶⁴

In 1970, toen hij als prior woonachtig was in gemeenschap De Fest in Nijmegen, kwamen al problemen naar boven. De psychologe mevrouw C.G.J. Pulles was kritisch over zijn omgang met zusters die hij begeleidde in zijn functie van provinciaal delegaat. Juist vanwege zijn onvolgroeid gevoelsleven en egocentriciteit konden daarin problemen ontstaan, zo meldde zij op 18 januari 1970 aan de pater-provinciaal. Hem konden wel groepen zusters worden toevertrouwd, maar van individuele zusters moest hij zich verre houden. De provinciaal nam dit advies over.

De moeilijkheden op De Fest waren blijkbaar zo groot dat OCARMI medio

1970 het advies kreeg om zich te vestigen in het klooster Springiersbach in Duitsland. Dit weigerde hij, waarna hij op zichzelf ging wonen in Goor. Daar kreeg hij het advies van de psychologe om zich onder behandeling te stellen van een psychiater.

In september 1970 bood OCARMI zijn ontslag aan als delegaat van de zusters karmelietessen. Dit ontslag stuitte op geen enkel bezwaar van de pater-provinciaal. In augustus 1971 wendde de pater-provinciaal zich tot de directeur van het Adviesbureau Priesters en Religieuzen omdat hij zich zorgen maakte over OCARMI. Hij wilde een gesprek met hem. Deze antwoordde met het voorstel om een gesprek met hun drieën te beleggen. Of dit gesprek heeft plaatsgevonden en met welke uitkomst, is onbekend.

In 1972 volgde de benoeming van OCARMI tot pastor en deservitor in Vriezenveen. In 1977 ontstonden daar de eerste problemen tussen de pastor en zijn parochie, waarvan de aard onhelder is. Maar in 1980 barstte de bom. Het kerkbestuur zegde het vertrouwen op in OCARMI en trad af. De hoofdoorzaak was zijn relatie met de moeder van s3 en hun voornemen dat zij zich in de pastorie zou gaan vestigen. Bovendien waren er irritaties omdat hij – door zijn exclusieve aandacht voor de problemen van de moeder van s3 – de pastorale zorg voor anderen verwaarloosde. Ook waren er klachten van burens over de overlast van de vele dieren die hij in en om de pastorie hield. Uiteindelijk verzocht OCARMI het aartsbisdom zelf om een andere parochie. Met ingang van 31 augustus 1981 kreeg hij ontslag als pastor in Vriezenveen.

OCARMI benaderde zelf het aartsbisdom met het verzoek om in de regio Slagharen een benoeming te krijgen. Daarover uitte de deken wel zijn twijfels. Immers, wat ervan te denken nu hij voornemens was om zich samen met zijn huishoudster in de pastorie te vestigen? Uiteindelijk kreeg OCARMI in juni 1982 de functie van pastor en deservitor in de parochie Slagharen-De Belte. Daarnaast werd hij benoemd tot pastor van Hardenberg. Wel adviseerde de deken aan het bisdom om OCARMI persoonlijk te begeleiden, ofschoon hij daar wel niet happig op zou zijn.²⁶⁵

Ook de brief van de vicaris-generaal aan de provinciaal op 16 juni 1982 sprak boekdelen: 'Wel hebben wij enige huiver voor de toekomst. Wij menen echter het risico te moeten nemen.'

Dat die huiver terecht was, zou later blijken. In 1989 manifesteerden zich conflicten tussen OCARMI en het parochiebestuur van Hardenberg over de bouw van een kerkzaal en het voorzitterschap van het parochiebestuur. De precieze aard van de conflicten is niet helemaal helder, maar de vicaris-generaal van het bisdom maakte zich wel zorgen over de halsstarrige houding van de pater. In februari 1990 vroeg OCARMI ontslag als pastor van de parochie Hardenberg. Zowel het aartsbisdom als de pater-provinciaal waren van mening dat hij niet meer te handhaven was in zijn parochie, temeer niet omdat

hij ook de regionale media opzocht over de ruzie. De pater kreeg ontslag, maar mocht wel blijven in Slagharen-De Belte.

In november 1991 kreeg hij de kerkelijke zending over het Sophiaziekenhuis in Zwolle. Wel bleef hij aan als pastor in Slagharen-De Belte. In 1996 verliet hij het Sophiaziekenhuis vanwege het bereiken van de 65-jarige leeftijd.

In 1997 diende het parochiebestuur van Slagharen-De Belte een klacht tegen hem in bij het aartsbisdom wegens de vermindering van het aantal zaterdagavondvieringen, maar ook vanwege het opnemen van tal van mensen – vooral asielzoekers – in de pastorie of in caravans in de tuin van de pastorie. Buren hadden zich hierover beklaagd. Er waren, volgens het parochiebestuur, inmiddels 39 mensen woonachtig in en om de pastorie.

Deze klachten bracht OCARMI ertoe om te solliciteren als pastor in Hoogeveen. Het bisdom Groningen was daar wel toe genegen, maar toen OCARMI en zijn vriendin daar eens een kijkje gingen nemen, werden zij door enkele parochieleden herkend. Er ontstond onrust bij een aantal parochianen; zij dreigden na de aanstelling van OCARMI niet meer naar de kerk te zullen gaan. Uiteindelijk besloot het bisdom Groningen af te zien van zijn benoeming.

Inmiddels, in 1998, was het dekenaal bestuur hem meer dan zat en het wilde hem weg hebben uit Slagharen. Dit riep wel protesten op onder parochianen; een enquête onder de parochianen liet zien dat hij toch wel populair was. Er werd een commissie van goede diensten ingesteld die echter het advies gaf om hem te ontslaan. In het vertrouwelijke rapport werd gewezen op de vele problemen rond OCARMI en zijn relatie met de huishoudster; ook zijn houding tegenover asielzoekers was controversieel. OCARMI kreeg ontslag als pastor van Slagharen-De Belte en ging in 1999 met emeritaat. In ditzelfde jaar rees er een nieuw conflict omdat OCARMI weigerde de pastorie te verlaten. Hij beriep zich op de wettelijke huurbescherming. Het parochiebestuur voelde zich genoodzaakt om een rechtszaak tegen hem aan te spannen die het op alle punten won.

4.7.15.4 *Observatie*

Zoals uit het bovenstaande blijkt, was OCARMI een uiterst gedreven man met charismatische eigenschappen die echter als een magneet allerlei conflicten aantrok, opzocht en veroorzaakte. Onhandelbaar, zo mag worden geconstateerd en daarmee vertoont hij overeenkomsten met tal van andere plegers die ook in opspraak raakten. OCARMI kon grenzeloos zijn in de pastorale zorg, zoals bijvoorbeeld voor de moeder van s3. Maar ook bleek dit uit de wijze waarop hij zich ontfermde over de vele asielzoekers die hij huisvestte in en om zijn eigen pastorie.

Opvallend is de discrepantie tussen de klacht die Hulp & Recht in 2001-2002 behandelde en de melding uit 2012. In 2001-2002 gingen de klachten

niet verder dan een enkele keer betasten, het insmeren van haar rug en het met kennelijke seksuele fascinatie bekijken van het halfontkleed dansen van het jonge meisje. Volgens Hulp & Recht hadden deze gedragingen een seksueel karakter, wat OCARMI en zijn partner overigens in alle toonaarden ontken- den.

Om de precieze reikwijdte van deze discrepantie te kunnen vaststellen heeft de onderzoeksorganisatie gesproken met s3 en haar psychiater. Tevens is besloten om melding te doen bij het Openbaar Ministerie over de dood van het eerste kind van s3.

4.7.16 Dominicanen (o.p)

4.7.16.1 Inleiding

De dominicanen of predikbroeders (Ordo Praedicatorum, afkorting o.p.) zijn een oude kloosterorde. Deze werd in 1216 gesticht door Domingo de Guzmán en behoorde tot de zogeheten ‘bedelorden’. Van het allereerste begin bestond er veel aandacht voor de opleiding, vooral in de theologie. Alle broeders studeren vier jaar theologie. Prediking, zielzorg, studie en wetenschappelijk onderzoek waren hun hoofdtaken. Hun pastorale activiteit was traditioneel vooral gericht op de stedelijke samenleving en de missie. De orde nam binnen de katholieke kerk spoedig een belangrijke plaats in. Sinds de dertiende eeuw was de orde belast met de inquisitie en het handhaven van de orthodoxie. De werken van de dominicaanse theoloog en filosoof Thomas van Aquino (1225-1274) hebben tot in de twintigste eeuw een grote invloed gehad op theologie en maatschappijleer van de katholieke kerk. Met de jezuïeten vormden dominicanen de voorhoede van de contrareformatie.

Na een sterke achteruitgang in de achttiende eeuw werd de orde – die steeds een duidelijk intellectualistische inslag had behouden – in de twee eeuwen daarna opnieuw belangrijk, ook in wetenschappelijk opzicht. Namen als die van de bijbelgeleerde Marie-Joseph Lagrange en de theologen Marie-Dominique Chenu, Yves-Marie-Joseph Congar en Edward Schillebeeckx wijzen erop dat hun invloed vooral in de ‘progressieve’ richting sterk vertegenwoordigd was. Dat geldt ook voor de latere hogere overste David van Ooijen, die voor de Partij van de Arbeid lid was van de Tweede Kamer (1971-1986) en van de Eerste Kamer (1987-1993). Regelmatig kruiste hij als onderwijswoordvoerder van zijn fractie de degenen met de toenmalige ministers en staatssecretarissen van Onderwijs en Wetenschappen.

In het onderstaande komen ook gevallen van seksueel misbruik van minderjarige jongens aan de orde. De onderzoeksorganisatie heeft archiefonderzoek gedaan waarbij (meer) informatie over deze gevallen is aangetroffen. Omwille van de volledigheid en ter voorkoming van verwijten over het ontbreken van (een streven naar) volledigheid zijn deze gevallen in deze rapportage opgenomen.

4.7.16.2 *Geschiedenis, organisatie en activiteiten*

De organisatiestructuur van de orde der dominicanen komt na 1945 grotendeels overeen met die van vergelijkbare religieuze gemeenschappen. Aan het hoofd stond de generaal die in Rome zetelde. De orde was verdeeld in provincies waarvan de Nederlandse (aanvankelijk Nederduitse) er een was. Deze werden bestuurd door een provinciaal, ondersteund door een raad (concilie). De afzonderlijke kloosters en gemeenschapshuizen stonden onder een prior of superior met convents- of huisconcilies. Novicen traden in na de middelbare school of het kleinseminarie en volgden tot de priesterwijding een zeven- of achtjarige opleiding: een jaar noviciaat, drie jaar filosoficum en vier jaar theologicum (cursus minor of maior). De orde kende naast paters (priesters) ook lekenbroeders. De generaals, provinciaals en oversten werden gekozen bij meerderheid van stemmen. Naast een mannelijke bestaat van oudsher ook een vrouwelijke tak (dominicanessen monialen en dominicanessen van de derde orde).

In Nederland zijn de predikbroeders al sinds 1232 aanwezig, vooral in de steden. Hier bleven ze tijdens de Republiek actief in de zielzorg. In de negentiende en vooral de twintigste eeuw kende de Nederduitse, later de Nederlandse provincie een grote opleving.²⁶⁶ Zij bediende 27 vaak belangrijke parochies. Het aantal huizen en kloosters liep op tot 26. Belangrijk waren het kleinseminarie (Dominicuscollege) te Nijmegen en de kloosters van Huissen, Zwolle en Nijmegen, opleidingscentra voor achtereenvolgens het noviciaat, de filosofie en de theologie. De provincie was ook actief in de geestelijke zorg voor de toenmalige Nederlandse Antillen. Van tweehonderd dominicanen in 1900 groeide het aantal tot ongeveer zeshonderd in 1960. Samen met de jezuiten vormden zij de intellectuele voorhoede van de regulieren en in beide gevallen was de relatie met de seculieren en bisschoppen niet altijd zonder spanning. Dominicanen waren actief in de wetenschap, in de omroep (enkele malen leverden zij de voorzitters van de KRO) en in de politiek. Zij vormden binnen katholiek Nederland lange tijd in de woorden van de auteur van *Gods Predikers* een 'vooraanstaande en invloedrijke gemeenschap'. Een van hun periodieken, de vaak omstreden *Bazuin*, speelde een belangrijke vooruitstrevende rol op kerkelijk gebied.

De Nederlandse dominicanen waren aanvankelijk vooral 'hoeders van de orthodoxie', maar sinds de Tweede Wereldoorlog en vooral vanaf 1960 ook 'vrijdenkers en zoekers', veelal aan de basis van de kerk, soms daarbuiten. De jaren na 1945 vormden het begin van een breuk in de provincie, al vroeg voelbaar in de parochiale zielzorg. Deze leidde rond 1965 tot een scheiding der geesten binnen de Nederlandse dominicanen, een botsing tussen traditie en tijdgeest. De breuk wordt gepersonaliseerd in de tegenstelling tussen twee vooraanstaande geleerden uit hun kring: de progressieve theoloog Edward

Schillebeeckx en de zeer conservatieve oudtestamenticus J.P. van der Ploeg. Rond 1960 speelde ook een intern conflict rond wat Monteiro beschrijft als 'definitie van Dominicaanse identiteit', gevolgd door een 'omwenteling in het zelfbeeld'. Na twee belangrijke provinciale kapittels in 1960 en 1965 was het aanzien van de provincie grondig veranderd. Tot 1960 had de provincie een evenwichtige leeftijdsopbouw, maar in de decennia daarna deelden de dominicanen het lot van vele andere religieuze groeperingen. Het ledental liep terug tot ongeveer 175, grotendeels ouderen, in 2000. Het aantal uittredingen schoot omhoog (tussen 1960 en 1980 waren het er 135) terwijl er vanaf 1968 vrijwel geen novicen meer intraden, met desastreuze gevolgen voor de eigen opleidingscentra. Vanaf 1970 werden de meeste parochies afgestoten en vele huizen en kloosters opgeheven.

Binnen de provincie waren er verschillen tussen de leden door status en opleiding. Er bestond lang een tweedeling tussen parochie- en kloosterpaters; de laatsten waren vaak intellectueel actief in wetenschap en onderwijs en zij waren oververtegenwoordigd in de bestuurlijke top van de provincie waar de 'magisters' een vooraanstaande rol speelden. Die tweedeling was mede het gevolg van het opleidingssysteem. Vanaf het einde van het kleinseminarie werden de aspirant-novicen, novicen, 'filosofen' en theologanten voortdurend opnieuw beoordeeld op hun menselijke en wetenschappelijke talenten en die beoordelingen speelden mee bij de keuze voor de cursus maior of minor en een academische vervolgopleiding.

Samenvattend kunnen we vaststellen dat de Nederlandse dominicanen na 1945 aanvankelijk een sterke, gewaardeerde en intellectueel invloedrijke gemeenschap vormden, die vanaf midden jaren vijftig ten prooi viel aan tweedracht en onzekerheid. Vanaf 1960 zette de neergang in, mede onder invloed van externe factoren maar zeker ook bevorderd door interne meningsverschillen en kerkpolitieke conflicten.

De dominicaanse provinciaals in de periode van 1945 tot 2012 waren:

- L.H.J. Teeuwen, 1945-1954;
- P.J.A. Jansen, 1954-1960;
- E.H.J. van Waesberghe, 1960-1973;
- M.G.A. Vijverberg, 1973-1981;
- P.L.J. Struik, 1981-1993;
- D.A.Th. van Ooijen, 1993-2001;
- M.G.A. Vijverberg, 2001-2005;
- B.M. Vocking, 2005-heden.

4.7.16.3 *Seksualiteit en geweld – normen, voorschriften en praktijk*

De 'statuten' (constituties) van de dominicanen hebben belangrijk meer te vertellen over de armoede en gehoorzaamheid dan over de kuisheid. In de uit-

gave van 1954 wordt onder het hoofdje *De voto castitatis* alleen over de omgang met vrouwen gesproken, een omgang die uiteraard zo veel mogelijk gemeden moest worden.²⁶⁷ Oud-provinciaal Struik herinnert zich dat rond 1950 bij de grote professie een ‘middeleeuwse tekst’ over de zuiverheid werd voorgelezen die de geprofeste voorhield dat hij zich voortaan ‘moest beschouwen als een stuk steen of een stuk hout’.²⁶⁸ De akten van het eerste naoorlogse kapittel hamerden op de noodzaak van een scherp toezicht op contacten met het andere geslacht en dat werd nog eens herhaald na de visitatie door de magister-generaal in 1958.²⁶⁹ In de praktijk viel dat wel mee, aldus Monteiro. Wanneer ‘er vrouwen in het spel waren, was het provinciebestuur minder geïnteresseerd in de vraag naar schuld of onschuld van betrokken medebroeders dan in het voorkómen van opspraak’. Overplaatsen was een gebruikelijke maatregel. ‘Was er sprake van ambtsmisbruik op seksueel vlak, dan kon een pater een verbod opgelegd krijgen om de biecht af te nemen bij vrouwen en meisjes.’ Over problemen met het eigen geslacht maakt men zich aanvankelijk nauwelijks druk, er werd vrijwel niet over gerept. Ook toonde men zich niet overmatig bezorgd over ‘particuliere vriendschappen’ tussen novicen onderling of over de houding van docenten ten opzichte van leerlingen. Die hadden op het Dominicuscollege hun ‘lievelingetjes’, die ‘boutjes’ werden genoemd.²⁷⁰ De huidige provinciaal pater Ben Vocking herinnert zich niet dat er in de jaren vijftig en zestig binnen de orde specifieke voorschriften bestonden voor de omgang met minderjarigen in het algemeen en minderjarige jongens in het bijzonder.

Volgens Monteiro viel er wel het een en ander voor, dat zij in enkele bladzijden beschrijft. Soms moest de provinciaal optreden bij ‘ernstige incidenten’. Zij noemt een geval uit 1957. De internaatsprefect van het Dominicuscollege vond toen brieven van een lekenbroeder bij een leerling: ‘je reinste pornografie’. De leerling werd naar huis gestuurd en de broeder werd ontslagen van zijn taak op de slaapzaal, maar pas aan het eind van het schooljaar overgeplaatst. Het daaraan verbonden risico nam de provinciaal maar op de koop toe om de reputatie van het college te beschermen en opspraak te vermijden. ‘Er deden zich in deze jaren nog enkele seksueel getinte incidenten voor met lekenbroeders.’ Men wilde in de jaren vijftig het aantal broeders flink uitbreiden en er werd bij de aanmelding niet zo nauw gekeken. Zo was er een broeder aangenomen ‘die een andere religieuze gemeenschap had moeten verlaten op beschuldiging van seksueel misbruik van een pupil. [...] Na enkele incidenten met jongere medebroeders moest deze man de provincie verlaten.’ Monteiro geeft bij de gevallen die zij beschrijft geen archiefverwijzingen. In de geraadpleegde onderdelen van het archief zijn zij niet teruggevonden.²⁷¹

Uit de archiefstukken over noviciaat en opleiding²⁷² blijkt meer bezorgdheid over particuliere vriendschappen en homoseksueel gedrag. Nu en dan

worden gevallen van ‘particuliere toenadering’ gesignaleerd. In 1948 schrijft men uit het ‘studentaat’ te Zwolle over een student met een zo overdreven vrees voor masturbatie en particuliere vriendschap, dat hij naar de psychiater Van der Does moest worden verwezen. Een rapport van de novicenmeester aan de provinciaal van najaar 1951 meldt de verwijdering van enkele novicen, waarvan er één – naar toen pas bleek – zich al op het Dominicuscollege homoachtig had gedragen; overigens was er niets concreet voorgevallen. Een rapport uit 1956 noemt drie probleemgevallen, waarvan twee vermoedelijk te maken hadden met homoseksualiteit. Bij de bespreking van een ‘labiele’ kandidaat-novice in 1966 wordt vermeld dat hij diep was geschokt door de zelfmoord van een homofiele klasgenoot op het Dominicuscollege.

Ook uit de hiervóór geciteerde bundel interviews met oudere (ex-)dominicanen komt naar voren dat (homo-)seksualiteit binnen de orde vooral in de opleidingsfase een rol speelde. De oudste geïnterviewde (geboren in 1924) merkt op dat ‘de sfeer in de orde dé grote obsessie van velen – seksualiteit – voedde’. Daarover werd veelal in negatieve zin gesproken, wat bij de dominicanen in opleiding soms angst opriep. Op het kleinseminarie werd voortdurend tegen ‘particuliere vriendschappen’ gewaarschuwd. Niettemin blijkt dat er in de jaren vijftig en zestig tijdens de lange opleiding het een en ander gebeurde, wat achteraf door enkelen positief werd beoordeeld. Een van de geïnterviewden had een vier jaar durende seksuele relatie ‘met een oudere dominicaan’.²⁷³

4.7.16.4 *Het Dominicuscollege*

Het dominicaanse kleinseminarie in Nijmegen met het daaraan verbonden internaat verdient nadere aandacht. Van de vijftien gemelde misbruikgevallen met betrekking tot dominicanen spelen acht zich daar af tussen 1950 en 1963. Het college als kleinseminarie krijgt bij Monteiro een vrij uitvoerige behandeling,²⁷⁴ waaraan de volgende passages zijn ontleend.

In het begin van de jaren vijftig rekende het provinciebestuur optimistisch op een ‘inhaalslag’ van roepingen. Het kleinseminarie werd daarom in 1954 overgebracht naar een nieuw gebouw met plaats voor 250 internen. Het optimisme leek gefundeerd, want in 1960 waren er 223 leerlingen, aangetrokken door de moderne uitstraling van de orde en van het college. Intussen was de algemene dalende trend van het aantal priesterkandidaten in Nederland duidelijk: nog maar de helft van de kleinseminaristen stroomde in 1955 door naar de priesteropleiding. Ook bij de dominicanen liep het spaak. In 1965 kwam er een einde aan de klassieke seminarieopleiding en volgde een poging het internaat rendabeler te houden door toelating van leerlingen zonder ‘roeping’. Het mocht niet baten; in 1970 werd het internaat opgeheven. Het Dominicus werd een gewone scholengemeenschap.

De kwaliteit van de opleiding aan het kleinseminarie bleek aanvankelijk niet opgewassen tegen de eisen van rijkserkende eindexamens. Begin jaren vijftig werd de leiding vervangen en het niveau van het docentencorps verhoogd. Aan het internaat werd in 1952 OP12 als prefect benoemd met vier nieuwe surveillanten. De toevoeging van een hbs-opleiding en organisatorische problemen leidden in de late jaren vijftig tot een ‘gemengd bedrijf’ met veel interne spanningen. Tegelijk trachtte men het pedagogische klimaat te verbeteren. Internaatsprefect OP12 – een joviale en enthousiaste man – zorgde voor een gemoedelijke sfeer en streefde naar spirituele verdieping en een ‘veilige leefomgeving’. Zijn doel: ‘Alle jongens moeten zich gelukkig voelen op het internaat’. Ook voerde hij – zoals dat ook op het jezuiteninternaat Katwijk-De Breul gebeurde – de ‘vormaantal’ van Engelse kostscholen in. Na een visitatie van het college door de generaal in 1958 merkte deze echter op dat er meer nadruk moest liggen op de sfeer ‘aan de priesteropleiding eigen’.²⁷⁵

Begin jaren zestig waren er geruchten dat het internaat een ‘bende’ was; deze waren in omloop gebracht door docenten en gericht tegen de prefect en surveillanten. De prefect reageerde met kritiek op het onpedagogisch optreden van sommige docenten: ‘Seksueel getinte taal in de lessen, disciplinerende opvoedkundige maatregelen die bepaald niet algemeen onderschreven werden en waar jongens overstuur van raakten.’ Maar dit waren volgens Monteiro ‘incidentele voorvallen’ die ‘slechts enkele’ docenten betroffen.

Prefect OP12

De archiefstukken doen vermoeden dat er meer aan de hand was. Prefect OP12 verweerde zich namelijk in juni 1959 door de klachten over het gebrek aan discipline – zoals die werden geuit door de rector van de school – te paren met heel concrete voorbeelden van diens optreden en dat van andere docenten.²⁷⁶ Pater OP1 liet op zijn kamer een jongen op zijn knieën naar zich toe kruipen, gaf hem een stel oorvlijen, pakte hem dan beet en zei: ‘Toch hou ik veel van je.’ Zijn collega OP2 liet een jongen eveneens op zijn kamer naar zich toe kruipen en beval hem ‘zijn hoofd tussen zijn [OP2’s] bovenbenen te steken’. Over diezelfde docent zei een collega vertrouwelijk tegen de prefect ‘dat ik nooit moet toestaan dat er een jongen bij hem op de kamer komt’. De rector draaide de deur op slot, sloot de gordijnen en gaf een tweedeklasser dertig slagen op zijn blote billen. Twee dagen later steunden drie surveillanten de prefect OP12 in het conflict met de rector. Volgens hen hield de rector enkele problematische docenten de hand boven het hoofd, die hij nota bene zelf ‘gevaarlijk’ achtte en vroeg hij de surveillanten de ‘gevoeligheden’ van sommigen te ontzien, terwijl dat weleens ‘afbreuk zou kunnen doen aan het college, paters en jongens’.

In juli 1959 vond een visitatie door de provinciaal plaats. In de inleiding van

zijn verslag spreekt hij over ‘enige zeer onprettige feiten welke dit jaar ontdekt zijn’, maar hij komt daar niet meer op terug. Wel zijn er enkele opmerkingen over de spanningen tussen prefect en surveillanten enerzijds, de docenten anderzijds.²⁷⁷ Maar de zaak kreeg kennelijk toch een vervolg. Ergens in 1960 moet er een rapport over het Dominicuscollege zijn uitgebracht; door wie is niet duidelijk en het rapport is niet in het archief teruggevonden. Hierin zijn kennelijk ook stevige dingen over het internaatsteam gezegd. In een zeer lang commentaar op dat rapport schrijft de rector over dat team: ‘Worden hier fouten gemaakt, dan is dat niet een gevolg van te weinig gevoel voor de jongens, eerder van te veel gevoel.’ Affectiviteit in het internaatleven is nodig voor de kleinsten, niettemin: ‘Het gevoel is niet altijd vrij van voorkeur en dat wordt “gevoeld”. Aanhalen, op schoot nemen van een klein manneke kan weleens goed zijn voor de normale ontwikkeling van zijn affektleven; maar als ze, wat groter geworden, daarvan niet meer gediend zijn, moet dat bijtijds worden aangevoeld, anders gaan ze er zich elders over beklagen.’ Hoe bedekt ook, de suggestie is duidelijk: ook het internaatsteam viel zaken te verwijten. Het conflict tussen docenten en internaat woedde drie maanden later nog steeds, zoals blijkt uit een notitie van prefect OP12, kennelijk bestemd voor de provinciaal.²⁷⁸ Onder de titel ‘Wat ik in gesprekken met jongens van ons college heb beluisterd’ geeft hij weer hoe sommige docenten tegenover de leerlingen venijnige kritiek spuien op zijn beleid en besteedt hij uitvoerig aandacht aan de seksueel getinte opmerkingen van docent OP16, waarover die leerlingen zich bij hem beklaagden. In augustus 1961 verzocht hij docent OP2 over te plaatsen om reputatieverlies voor het college te voorkomen.²⁷⁹ Maar prefect OP12 verloor: hij werd in 1962 zélf overgeplaatst naar een parochie in Noord-Nederland, waar hij pastoor werd.

Herinneringen van NNI

Wat er precies op het Dominicuscollege aan de hand is geweest, wordt uit de archiefstukken niet duidelijk. Dat het om meer ging dan onpedagogisch optreden, oorvijgen en affectief op schoot nemen, blijkt uit opmerkingen van oud-seminarist NNI in zijn persoonlijke herinneringen aan het Dominicuscollege, waar hij van 1952 tot 1959 verbleef. Onder de kop ‘Het lievelingetje’ beschrijft hij het seminarie als een ‘broeikas’, afgesloten van de buitenwereld, waar de behoefte aan affectiviteit door mannen moest worden vervuld. Paters namen in het internaat de functie van moeders over en gedroegen zich ook zo: ‘Omdat bij adolescenten natuurlijk het emotionele hand in hand gaat met het seksuele leven, kun je natuurlijk verwachten dat zo’n homosociale seminarie-cultuur een stevige homoseksuele kleur krijgt.’ Er zal, denkt NNI, op het Dominicus wel heel wat zijn gebeurd en geleden, want mocht dat nu allemaal wel?

‘Het gaat me niet aan te vragen in welke mate dat nu allemaal moet worden gezien als pedofilie of zelfs als perversie, hoewel ik zeker weet dat klinisch gezien dat zeker het geval was in sommige gevallen – en vele jongens zullen voor de rest van hun leven geleden hebben als sommige paters te ver gingen. Niemand die hier over durfde te spreken,’ aldus NNI. Hij vermeldde nog dat in 1959 – hij volgde toen de ‘Retorica’ of zesde klas van het gymnasium – ‘na de paasvakantie opeens [bleek] dat een broeder en vier jongens van de klas onder mij met de noorderzon waren vertrokken’, zonder dat de ouders werden ingelicht over de reden voor hun vertrek.

OP3

Er is nog een bijzonder geval dat aandacht verdient, omdat het zich in een dominicaanse context afspeelt. De betrokkene – OP3 – was géén dominicaan en er zijn géén meldingen over hem binnengekomen. Het gebeurde toen OP3 op veel latere leeftijd tot priester zou worden gewijd. Deze casus speelt aan het eind van de jaren zestig in het bisdom Roermond. OP3 was toen de pensioengerechtigde leeftijd al gepasseerd. Familieleden maakten bezwaar tegen zijn voorgenomen priesterwijding vanwege het feit dat hij vier jaar tevoren in aanraking was geweest met justitie vanwege ‘homofiele pedofilie’ in het dominicanenklooster te Zwolle. Het ging om onzedelijke handelingen met jongetjes van ongeveer twaalf jaar. Door te vluchten naar Duitsland zou hij zijn vervolging zijn ontlopen.

De Roermondse hulpbisschop Beel liet aan OP3 weten dat hij vanwege bezwaren die het bisdom van zijn familie had ontvangen tegen deze wijding niet in het bisdom Roermond kon worden opgenomen. OP3 gaf toe dat de beschuldigingen klopten, maar zei dat zijn familie uit rancune had gehandeld.

Over het verblijf van OP3 in het Thomasklooster te Zwolle is het nodige in het archief te vinden, maar in 1963 loopt het spoor dood. Wat zich – afgaande op de Roermondse gegevens – in 1964 of 1965 rond deze persoon in het klooster heeft afgespeeld blijkt niet uit de documenten.²⁸⁰ Duidelijk wordt dat OP3 op gevorderde leeftijd de behoefte voelde zich bij een religieuze gemeenschap aan te sluiten en daartoe ‘winkelde’ bij verschillende orden en congregaties. Zijn kennismaking met het Thomasklooster was waarschijnlijk niet toevallig. Volgens Monteiro kreeg dit klooster (tot 1965 ook de vestiging van de filosofische opleiding) in de jaren vijftig het meer open karakter van een ‘gastvrij huis’. Er waren geregeld bijeenkomsten met vooraanstaande sprekers onder wie exponenten van de katholieke geestelijke gezondheidszorg.²⁸¹

In 1958 kwam OP3 bijna dagelijks in de sacramentskapel van het klooster. Hij was afkomstig uit Leeuwarden en werkte bij de bond van opticiens. Hij was altijd vrijgezel geweest, was afkomstig uit een goede familie en had een

eigen zaak gehad. Hij zou, schreef pater Jan Huinck aan de provinciaal, wel naar de dominicaanse missie in Puerto Rico willen om op een of andere wijze 'de rest van zijn leven aan de Heer weg te geven'. Hem werd aangeraden daar nog eens goed over na te denken, omdat het leven in de missie zwaar was. Dat zag hij ook wel in en de vraag was nu of de provinciaal elders emplooi voor hem zag.²⁸² Men won verdere inlichtingen in over OP3. Hij was zeer godsdienstig en wilde graag werkzaam zijn bij een religieuze organisatie; een doodgeode man die beschikte over veel capaciteiten.²⁸³

Een jaar later was OP3, zonder veel succes, werkzaam als colporteur voor de *Bazuin*. Hij vroeg de provinciaal of hij niet als leek voor het apostolaat kon worden ingezet. Meer dan wat zakgeld en een kleine kamer verlangde hij niet. Aan pater Visker gaf hij te kennen als broeder te willen intreden. Na een gesprek met de provinciaal bood hij zich aan voor bibliotheekwerk in Zwolle of Nijmegen. Na een volgend onderhoud werd hij uiteindelijk in 1959 aangesteld in Zwolle voor administratief en huishoudelijk werk tegen een vergoeding van honderd gulden per maand met kost en inwoning.²⁸⁴

Tussen 1960 en 1963 werkte OP3 in Zwolle, in de boekhouding en mogelijk als assistent in de bibliotheek – dat laatste blijft echter onduidelijk. Intussen bleef hij pogingen doen elders onderdak te vinden en meldde zich bij de franciscanen aan. Uit brieven gewisseld tussen de provinciaal en de Zwolse prior Biezeno²⁸⁵ blijkt dat hij het leven in Zwolle eenzaam vond en dat hem duidelijk was gemaakt 'dat hij niet bij ons als broeder moet intreden'. Biezeno schreef dat men er in Zwolle niet voor voelde hem 'helemaal in te schakelen', deels vanwege een gebrek aan bekwaamheid, deels door 'bezwaren tegen zijn persoon' bij de broeders die hem afwezen. Verder had hij alleen contact met 'enige Zwolse leken' en dat hield 'enig risico in al heb ik steeds de indruk gehad dat hij zich correct gedroeg'. Over OP3 had hij 'nooit anders dan uitstekende indrukken gekregen'. Uit een volgende brief van Biezeno²⁸⁶ blijkt dat OP3 dacht over intreden bij franciscanen of cisterciënzers, wat hem werd afgeraden. Kort daarna wendde hij zich tot de paters sacramentijnen, waar hij als broeder wilde intreden. Aan de provinciaal van deze congregatie liet zijn dominicaanse collega weten dat hij zijn werk tot tevredenheid verrichte, maar dat de orde hem niet wilde opnemen. 'Wij menen dat de heer OP3 gezien zijn leeftijd en eigenschappen niet geschikt is om binnen de broeders gemeenschap te leven.'²⁸⁷

In mei 1963 wordt genoteerd dat OP3 elders wilde gaan werken bij gebrek aan geschikte bezigheden in het Thomasklooster en vanwege de onmogelijkheid hem meer in het huiselijk leven op te nemen.²⁸⁸ Toch mag worden aangenomen dat hij er in 1964 of 1965 nog woonde. Na zijn vergeefse poging in Roermond tot priester te worden gewijd gebeurde dat alsnog in Duitsland (1970). Hij werd geïncardineerd in het bisdom Regensburg.

Gezien het voorgaande is het onwaarschijnlijk dat er dominicanen betrokken waren bij de misbruikzaak die zich in 1964 of 1965 in het Zwolse klooster moet hebben afgespeeld en die door OP3 zelf niet werd ontkend. Maar het blijft opvallend dat er in het archief geen spoor te vinden is van deze zaak, die intern toch zeker stof heeft doen opwaaien.

4.7.16.5 Mogelijke plegers en de meldingen over hen

In Joep Dohmens boek *Vrome zondaars* 'scoren' de Nederlandse dominicanen niet hoog: zij krijgen bij hem met vijf meldingen een twintigste plaats. Bij de voormalige Onderzoekscommissie zijn in 2010 tien meldingen binnengekomen en afgelopen jaar nog één. Deze elf hebben betrekking op dertien plegers (van wie één onbekend).

OP4

OP4 trad in 1948 in en werd in 1954 tot priester gewijd. In 1957 werd hij benoemd tot kapelaan in Utrecht. In 1966 werd hij overgeplaatst naar een parochie in het bisdom Rotterdam. Hij is inmiddels overleden.

Melding: seksueel misbruik van minderjarig meisje

De anonieme melding bij Hulp & Recht tegen OP4 is niet erg concreet. Er is sprake van een voorval, dus kennelijk eenmalig en niet nader omschreven seksueel misbruik van een meisje in de jaren zestig. De melder blijkt geboren in 1951. Omdat zij vermeldt dat OP4 godsdienstles gaf zal het vermoedelijk gaan om een leerling van een lagere school van 10-12 jaar, wat het gebeurde zou plaatsen in 1961-1963. Zij vraagt zich af of het meerdere kinderen van die tijd is overkomen met dezelfde persoon.

Uit het archief

Het persoonsdossier bevestigt de aanstelling van OP4 in Utrecht, maar bevat geen stukken uit deze periode, noch een in memoriam. Het verslag van de novicenmeester over OP4 uit 1949 is zeer gunstig. De correspondentie van de parochie met het provinciaal laat biedt geen verdere aanknopingspunten.

OP5

OP5 volgde enkele jaren het Dominicuscollege en deed vervolgens de mulo. Hij trad in 1933 in en legde in 1940 zijn eeuwige professie af. Daarna was hij koster in enkele kloosters. Hij eindigde zijn loopbaan als medewerker van de missieprocurer (Dominicuspenning). Sinds 1968 woonde hij buiten kloosterverband. Hij is inmiddels overleden.

Melding: seksueel misbruik van minderjarige jongens

De anonieme melder (geboren ongeveer 1940) was sinds 1950 enige jaren misdienaar in de noodkerk van een Limburg klooster; het oude gebouw was tijdens de oorlog verloren gegaan. In de kelder onder de noodkerk had broeder koster – melder noemt geen naam – een ontspanningsruimte voor de misdienaars ingericht waar veel werd ‘geravot’. ‘Broeder koster greep iedereen en kneep en knuffelde’, ook in de sacristie voor en na de diensten.

Uit het archief

In het persoonsdossier zijn vrijwel geen stukken aanwezig van vóór 1969. Volgens de levensbeschrijving en het in memoriam had OP5 ‘zeven gelukkige jaren’ als koster, waar hij de ziel was van de ‘bloeiende misdienaars- en acoliethengroep St. Tharcisius’. Hij was ‘kwetsbaar’ in de omgang met mensen en ‘zijn gevoelige hart had steeds meer te lijden van lichamelijke en psychische spanning’. In 1954 werd genoteerd: ‘Is erg nerveus, afleiding nodig [...] Slikt teveel medicijnen’; een overplaatsing werd aanbevolen. Die betekende voor hem een ‘grote ommekeer’. De kroniek van het klooster prijst in 1950 de misdienaarsclub onder zijn leiding met huiselijk ingerichte lokalen: ‘daar wordt vergaderd en gerefereerd, onderwezen en geknutseld’, het is ‘de best georganiseerde misdienaarsclub van Nederland’. Het vertrek van OP5 in augustus 1954 kwam hard aan: het bestuur van de club ‘heeft de tegenslag van het heengaan van zijn directeur niet kunnen verwerken en heeft en bloc bedankt voor ’t lidmaatschap’.

OP5 woonde sinds 1968 op eigen verzoek samen met een collega van de administratie van de St. Dominicuspenning, een leek. Beiden werden ontslagen toen de missieprocurer werd gereorganiseerd. In een brief van 24 april 1981 schrijft provinciaal Vijverberg dat er indertijd bezwaren rezen tegen dit samenwonen, maar de aard van de relatie blijft onduidelijk. Na het overlijden van OP5 schreef zijn huisgenoot aan de provinciaal (15 augustus 1987): ‘Ik kan u verzekeren dat ondanks datgene wat er is gebeurd, OP5 nooit geen enkele rancune heeft gehad jegens de Orde alleen was hij vreselijk verdrietig wat enkele confraters hem hadden aangedaan.’ Waarop deze opmerking betrekking heeft, is niet duidelijk.

OP6

OP6 volgde het Dominicuscollege, trad in 1942 in en werd tot priester gewijd in 1949. Hierna volgde hij een academische studie. Hij was van 1958 tot 1964 leraar aan het Dominicuscollege. Intussen specialiseerde hij zich als theoloog, een vak dat hij sindsdien in verschillende functies fulltime beoefende en waarin hij landelijk en internationaal naam kreeg. Hij is inmiddels overleden.

Melding: seksueel misbruik van minderjarige jongen

Melder NN2 zat als intern van 1960 tot 1966 op het Dominicuscollege en kreeg daar zes jaar lang les van OP6. In de hogere klassen kwam de leraar tijdens schriftelijke opdrachten achter hem of andere ‘favoriete leerlingen’ staan, boog zich over hen heen en drukte zijn lichaam tegen hen aan, terwijl hij hen zogenaamd op fouten in het schoolwerk attendeerde. De leerlingen spraken onderling over dit ‘vreemde gedrag’. NN2 meent dat OP6 in 1967 ‘onverwacht’ werd overgeplaatst naar het Albertinumklooster om daar provinciaal archivaris te worden. NN2 vervolgde zijn opleiding bij de dominicanen en trad in 1970 als theologant uit. Hij wijt latere psychosomatische klachten waarvoor hij langdurig in therapie was, mede aan het optreden van een aantal dominicanen.

De klacht tegen OP6 is ingediend bij Hulp & Recht en door de BAC in december 2010 ongegrond verklaard. In zijn verweer stelde de aangeklaagde (toen nog in leven) dat hij met de gemelde handelingen – als die al hadden plaatsgevonden – beslist geen seksuele bijbedoelingen had en dat hij in 1964 niet wegens seksueel misbruik werd overgeplaatst.

OP7

OP7 volgde sinds 1945 het Dominicuscollege en trad in 1952 in het noviciaat. Hij werd in 1959 tot priester gewijd en studeerde daarna aan de Nijmeegse universiteit. Van 1952 tot eind 1984 doceerde hij aan het Dominicuscollege. Vanaf 1 december 1984 was hij tot 1997 pastor-teamleider in een parochie. Van 2001 tot 2010 was hij pastoraal werkzaam in een parochie in het bisdom Rotterdam.

Meldingen: seksueel misbruik van minderjarige meisjes

Melder NN3 kreeg aan het Dominicuscollege – toen ook open voor meisjes – in de jaren zeventig godsdienstles van OP7 in de derde, vijfde en zesde klas. Volgens haar was het ‘meer verkapte seksuele voorlichting’. Ook vertelde de pater openlijk dat hij met zijn vriendin op vakantie ging. Zij meldt dat de pater – een charismatische man – haar en andere meisjes op een opdringerige manier lichamelijk heel dicht benaderde, overigens zonder hen aan te raken. Als er toen een meldpunt voor ongewenste intimiteiten had bestaan ‘hadden waarschijnlijk veel meisjes en denkkelijk ook jongens’ van het college een melding gedaan.

Melder NN4 was in de jaren tachtig betrokken bij de jongerenkerk in twee dominicaanse parochies. Zij meldt als getuige dat in die tijd vier meisjes – de melder spreekt van ‘vrouwen’ – ‘seksueel misbruikt en verkracht zijn’ door de paters OP13 en OP7. Een andere pater ‘die iets later in dienst kwam’ hield de wacht en was van alles op de hoogte. Een van de slachtoffers is overleden, een andere deed een zelfmoordpoging.

Uit het archief

Het persoonsdossier van OP7 bevat geen relevante informatie. Een rapport over hem tijdens zijn opleiding (1956) noemt hem intelligent, ijverig, druk; scrupuleus en overgevoelig op het gebied van de 'zuiverheid'. Later werd bijgeschreven dat hij volgens de psychiater Terruwe grote moeite zou hebben het celibaat te onderhouden.

De melding van melder NN4 roept vragen op. De dossiers over de desbetreffende parochies bieden geen relevante informatie. De tijdsaanduiding in de melding – jaren tachtig – is onduidelijk. De informatie van de melding loopt echter grotendeels parallel aan een andere melding tegen OP13, waarin de naam van OP7 niet valt en die betrekking heeft op de jaren tussen 1978 en 1982. OP7 werd pas in december 1984 aangesteld. De pater die 'iets later in dienst kwam' wordt in de melding tegen OP7 geïdentificeerd als een niet-aangeklaagde pater; deze was teamleider in de parochie sinds 1974, OP13 werkte er van 1974 tot 1985. Het is meer dan waarschijnlijk dat hier spake is van een misverstand.

OP8

OP8 werd in 1914 tot priester gewijd. Van 1946-1958 was hij pastoor in het bisdom Haarlem-Amsterdam. Daarna werkte hij tot 1964 als kapelaan in een parochie in het bisdom Rotterdam, waarna hij naar zijn eerdere standplaats terugkeerde. Hij vervulde verschillende interne functies binnen de provincie. Midden jaren vijftig toonde hij zich een tegenstander van de Amsterdamse zieneres Ida Peerdeman, die verschijningen claimde van Maria als 'Vrouw van Alle Volkeren'.

Melding: seksueel misbruik van minderjarig meisje

De klacht van melder NN5 bij Hulp & Recht betreft het volgende: 'De onttuchtige handelingen vonden plaats in de pastorie van parochie [...]. Het speelde zich af omstreeks 1956/1957. Volgens de klacht pakte de pater het meisje dat eten rondbracht bij de borsten en in de vagina. Ook zoende hij haar. Het ging hier om een minderjarig meisje dat eten rondbracht in de pastorie, waar ook de pater woonde. Zij was toen veertien jaar oud.' Gezien het geboortejaar valt het misbruik vermoedelijk te plaatsen in 1955 en 1956. De klacht is in 2011 door de BAC van Hulp & Recht ongegrond verklaard.

Uit het archief

Het persoonsdossier van OP8 bevat een levensbeschrijving en verder vooral officiële stukken. De tekst van de herdenkingspreek schetst OP8 als zeer orthodox, een typische vertegenwoordiger van het 'rijke roomse leven', maar tevens als een hartelijk mens en *pastor bonus* die grote problemen had met de moder-

nisering in de jaren zestig. De overplaatsing als kapelaan naar het bisdom Rotterdam betekende volgens provinciaal Vocking geen degradatie, maar verlichting van de werklust voor een zeventigjarige. Zou de orde van seksueel misbruik op de hoogte zijn geweest, dan zou de pater in 1964 zeker niet opnieuw zijn aangesteld in zijn eerdere standplaats.

De omstandigheden waaronder het misbruik zou hebben plaatsgevonden achtte provinciaal Vocking in zijn verweerschrift onwaarschijnlijk. Er werd geen eten op de kamers gebracht, men at gezamenlijk. Uit het dossier over het huis blijkt dat de huishouding was toevertrouwd aan twee 'meisjes' die in 1955 al 25 jaar in dienst waren.

Het archief biedt geen ondersteuning voor de melding. Opvallend is wel een handgeschreven toevoeging aan de levensbeschrijving met een beschrijving van de begrafenis van OP8, waar aan het graf 'een merkwaardige vrouw het woord nam en een onsamenhangend verhaal ophing, waarnaar ieder nogal gegeneerd moest luisteren'.

OP9

OP9 werd tot priester gewijd in 1949. Van ongeveer 1957 tot 1961 was hij verbonden aan het internaat van het Dominicuscollege. In 1961 werd hij overgeplaatst naar een parochie in het bisdom Rotterdam. In 1968 nam hij deel aan een nieuwe communiteitsvorm in Utrecht die snel radicaliseerde. Hij was (mede-)oprichter en redacteur van enkele tijdschriften.

Melding: bedreiging met lichamelijk geweld van minderjarige jongen

Melder NN6 verbleef in 1958-1959 als interne leerling aan het Dominicuscollege. Hij meldt dat hij in oktober 1959 – hij was toen twaalf jaar – onenigheid kreeg met pater OP9 omdat hij zijn strafwerk niet volgens de afspraak had verzorgd. 'Voor een volle studiezaal' kreeg hij toen een donderpreek. OP9 voegde hem toe 'dat hij weleens zou laten zien wat hij doet met jongens die niet luisteren', maar bedacht zich kennelijk en duwde hem de gang op. Uit angst en gezien eerdere ervaringen met de surveillant OP11 (zie ook daar) vluchtte de jongen op de fiets naar huis, tachtig kilometer verder, en keerde kennelijk niet meer op de school terug.

Uit het archief

Volgens een in memoriam was OP9 geen gemakkelijk mens, maar het archiefmateriaal bevat geen informatie over gewelddadig optreden. Hij steunde in deze periode OP12 in zijn conflict met de rector en enkele docenten van het college. Bij de overplaatsing naar het bisdom Rotterdam in 1961 schreef de provinciaal te beseffen dat er redenen waren voor erkentelijkheid, ook 'heel in het bijzonder voor wat je voor de jongens geweest bent'; dat hij een 'groot

offer' van hem vroeg en dat '[ik] je ook pijn heb gedaan. Wees ervan overtuigd dat ik mijn beslissing genomen heb niet dan na lang en rijp beraad en omdat [...] het zo in het belang was van het grote geheel' (brief van 19 augustus 1961). Mogelijk stond deze overplaatsing in verband met het conflict.

OPIO

Melding: mogelijk seksueel misbruik van een minderjarige jongen

Onder de meldingen bevindt zich een brief van x, die namens zijn familieleden informatie vraagt over mogelijk misbruik van zijn overleden broer NN7. Deze verbleef sinds 1954 aan het Dominicuscollege. In 1959 brak hij onverwacht de gymnasiumopleiding in Nijmegen af om die voort te zetten in Alkmaar. Eerst 'een vrolijke en gezonde jongen' was hij bij thuiskomst depressief en kwam begin jaren zestig onder behandeling van een psychiater. Naderhand werd hij ook opgenomen in de psychiatrische afdeling van het Amsterdamse Wilhelminagasthuis. Hij raakte in de versukkeling en werd wegens arbeidsongeschiktheid afgekeurd. In 2002 overleed hij op zestigjarige leeftijd. De familie is ervan overtuigd 'dat er in Nijmegen dingen zijn gebeurd die op zijn verdere leven van invloed zijn geweest. Wat precies is mij niet bekend.' Men vraagt zich af of er seksueel misbruik in het spel kan zijn geweest.

De archiefstukken over het Dominicuscollege bevatten geen concrete aanwijzing. Wel bestonden daar in 1959 problemen die vermoedelijk misbruikaffaires als achtergrond hadden. Dat NN7 – in 1959 leerling van de vijfde klas – onverwacht zijn gymnasiumopleiding afbrak en terugkeerde naar Alkmaar kan heel goed samenhangen met de eerder geciteerde opmerking van oud-seminarist NN1. In 1959 toen hij in de zesde klas zat, bleek dat 'na de paasvakantie opeens [...] een broeder en vier jongens van de klas onder mij met de noorderzon waren vertrokken', zonder dat de ouders werden ingelicht over de reden voor hun vertrek.

OPII

OPII werkte sinds de late jaren vijftig tot 1965 aan het internaat van het Dominicuscollege. Daarna was hij tot 1970 pastor in het bisdom 's-Hertogenbosch en van 1970 tot 1979 en later opnieuw van 1993 tot 1996 overste van een klooster. Daarvoor was hij van 1979 tot 1990 pastor, later teamleider van een parochie in Utrecht en verbleef vervolgens in het Thomasklooster in Zwolle.

Meldingen: lichamelijke geweld tegen minderjarige jongens

Melder NN8 verbleef in 1958 en 1959 als interne leerling aan het Dominicuscollege. Hij meldt dat hij in deze periode als elf- en twaalfjarige geregeld con-

flicten had met de surveillant OPII. Het gebeurde een aantal keren dat hij op woensdagmiddagen niet met de groep mee uit wandelen mocht, maar in een klaslokaal op zijn knieën voor het bord moest gaan zitten. Vervolgens trok de surveillant zijn broek omlaag, legde hem over de knie en sloeg hem met een stuk hout tot bloedens toe op de billen, eenmaal ook op de bovenbenen. Achteraf probeerde OPII toen de sporen van de mishandeling te verbergen. Een klacht bij prefect OPI2 haalde niets uit. In een annex bij de melding zegt melder NN8 zich wel te realiseren dat hij OPII 'nogal eens het bloed onder de nagels vandaan haalde', maar dat acht hij nog geen reden voor dergelijke lijfstraffen. NN8 wijt latere psychische en relatieproblemen aan dit optreden van OPII en anderen op het college (zie ook OP9).

Melder NN2 zat als intern van 1960 tot 1966 op het Dominicuscollege. Volgens hem sloeg OPII als surveillant hem en anderen met de knokkels van zijn gebalde vuist geregeld keihard boven op hun hoofd wanneer zij tijdens de recreatie naar zijn smaak te veel lawaai maakten of onrust veroorzaakten. Soms werd de jongen zo boos dat hij OPII aanvloog en schopte, waarna deze hem nog een paar keer sloeg. De pater was ook zijn biechtvader. Melder NN2 vervolgde zijn opleiding bij de dominicanen en trad in 1970 als theologant uit. Hij wijt latere psychosomatische klachten waarvoor hij langdurig in therapie was, mede aan het optreden van een aantal dominicanen (zie ook onder OP6, OPI2 en OPI5).

De klacht tegen OPII is ingediend bij Hulp & Recht en door de BAC in oktober 2010 niet ontvankelijk verklaard, omdat lichamelijk geweld buiten haar competentie viel. In zijn verweerschrift (niet in het dossier aanwezig) betuigde OPII zijn spijt 'voorzover hij mede-oorzaak is geweest van het leed dat de klager heeft ondergaan'.

Uit het archief

Het persoonsdossier van OPII bevat geen informatie die op gewelddadig optreden van de pater wijst. Dat geldt ook voor de doorgenomen stukken over het Dominicuscollege. Omdat het verweerschrift niet beschikbaar was, wordt niet duidelijk of OPII zelf het gebruik van geweld toegaf. Als surveillant steunde hij in 1959 en 1960 de prefect OPI2 in zijn conflict met de rector en enkele docenten van het college. In een zeer kritische en insinuerende brief van 27 december 1960 over het internaatsteam noemde de rector hem 'de verstandigste' van dat team.

OPI2

OPI2 deed zijn eerste professie in 1936 en werd in 1941 tot priester gewijd. In 1951 werd hij prefect van het internaat op het Dominicuscollege, het kleinseminarie van de orde, en bleef dat tot 1962, toen hij pastoor werd in een paro-

chie in Noord-Nederland. Als prefect behartigde hij alle interne aangelegenheden en was hij tevens promotor van de roepingen.

Melding: seksueel misbruik van minderjarige jongen

Melder NN2 zat als intern van 1960 tot 1966 op het Dominicuscollege. Toen hij daar als elfjarige aankwam had hij regelmatig buikpijn en ging daarom eerder slapen dan zijn klasgenoten. In de weekends moest hij bij de prefect de sleutel van de slaapzaal halen. OP12 nam de jongen dan op schoot, trok hem dicht tegen zich aan en streelde en kustte hem. Ook begeleidde hij hem naar de slaapzaal, stopte hem onder en gaf hem nachtzoenen op de wang. Hoewel de jongen zich duidelijk afwerend opstelde, duurde dit anderhalf jaar. Hij werd hierom gepest door klasgenoten en werd ‘het lievelingetje van ome Jan’ genoemd. Regelmatig liet de prefect hem in de eetzaal tegenover zich zitten. Melder NN2 vervolgde zijn opleiding bij de dominicanen en trad in 1970 als theologant uit. Hij wijt latere psychosomatische klachten waarvoor hij langdurig in therapie was, mede aan het optreden van een aantal dominicanen (zie ook onder OP6, OPII en OPI5).

De klacht tegen OP12 is ingediend bij Hulp & Recht en door de BAC in december 2010 niet ontvankelijk verklaard, omdat zij een overledene betrof en de enkele getuigenis van één persoon onvoldoende was voor een oordeel. In het verweerschrift stelde de provinciaal Vocking – die zelf van 1949 tot 1957 op het college zat – dat ook hij geconstateerd had dat de prefect ‘voorkeuren had voor bepaalde jongens’; dat het optreden van de prefect ‘trekken van machtsmisbruik’ had; dat de gebeurtenissen mogelijk hadden kunnen plaatsvinden; maar dat hij in het archief geen aanwijzingen had gevonden die de melding ondersteunen.

Uit het archief

Het persoonsdossier van OP12 bevat behalve een feestprogramma uit 1961 geen stukken uit de periode van zijn aanstelling aan het Dominicuscollege. In een in memoriam van zijn opvolger als prefect prees deze OP12 als recht door zee, de jongens konden hem vertrouwen. Elders wordt de prefect een joviale en enthousiaste man, een teambuilder genoemd, met oog voor het pedagogische klimaat en een gemoedelijke sfeer, die streefde naar een ‘veilige leefomgeving’. In een pittig conflict in 1959 tussen de prefect en de rector werd opgemerkt dat OP12 ‘te familiair’ was met de jongens. De rector suggereerde in een brief aan de provinciaal (27 december 1960) dat het internaatsteam (en daarmee ook OP12) in de omgang met de jongens een en ander te verwijten viel. In de archiefstukken valt daarover echter niets te vinden. Dat OP12, aldus het klaagschrift, ‘onverwacht’ in 1962 werd overgeplaatst, ontkent provinciaal Vocking in zijn verweerschrift: ‘Hij heeft vernomen dat de reden van de over-

plaatsing van aangeklaagde was dat hij het werk als prefect al zolang deed.' De conclusie moet zijn dat het gebeurde zeker niet onmogelijk is, maar niet met archiefdocumenten concreet kan worden ondersteund.

OP13

OP13 trad in 1953 in het noviciaat en werd in 1960 tot priester gewijd. Vanaf 1964 was hij assistent in een parochie in het bisdom Rotterdam, waar hij naar eigen mededeling in elk geval van 1964 tot 1982 ook speciaal werkte onder middelbare scholieren. Daarnaast was hij actief in de Jongerenkerk georganiseerd door enkele samenwerkende parochies. In de periode van 1978 tot 1984 was hij leraar. De laatste jaren voor zijn overlijden was hij gedeeltelijk invalide als gevolg van een hartkwaal.

Meldingen: seksueel misbruik van minderjarige meisjes

Melder NN9 diende een klacht in bij Hulp & Recht; in het dossier is alleen de eerste melding opgenomen; het klaagschrift, het verweerschrift en de uitspraak ontbreken. Zij is in 2010 47 jaar en meldt dat zij tussen 1978 en 1984 ('vanaf mijn 15e tot ongeveer mijn 19e jaar', bedoeld is wellicht 1982?) door OP13 seksueel is misbruikt. Zij kende hem vanaf haar twaalfde en besprak met hem haar problematische thuissituatie; hij was leraar en vertrouwenspersoon aan de mavo die zij volgde. Zij was daarnaast lid van het door OP13 geleide jongerenkoor. Het begon met tongzoenen en ging onder druk van OP13 steeds verder: 'Hij liet me alle handelingen uitvoeren (inclusief orale bevrediging) op de daadwerkelijke geslachtsdaad na. Daarna betastte hij mij ook overal en penetreerde me met zijn vingers'. Dat alles gebeurde 'met grote regelmaat' in de pastorie en de melder vermoedt dat de pastoor op de hoogte was, zonder echter in te grijpen. Hetzelfde overkwam ook een (inmiddels overleden) vriendin en, naar zij vermoedt, 'meer meisjes in zijn omgeving'. In 1984 wisten NN9 en haar vriendin het misbruik te stoppen. Zij volgde diverse therapieën.

In mei 2011 is de klacht van NN9 door de BAC van Hulp & Recht gegrond verklaard. Na overleg met provinciaal Vocking is een schadeloosstelling vastgesteld.

Melder NN4 was in de jaren tachtig betrokken bij de Jongerenkerk in twee dominicaanse parochies in Rotterdam. Zij meldt als getuige dat in die tijd vier meisjes (de melder spreekt van 'vrouwen') 'seksueel misbruikt en verkracht zijn' door de paters OP13 en OP7. Een andere pater 'die iets later in dienst kwam' hield de wacht en was van alles op de hoogte. Een van de slachtoffers is overleden, een andere deed een zelfmoordpoging (zie hierboven de melding betreffende OP7).

Uit het archief

De rapporten over OPI3 uit de periode van noviciaat en opleiding (1953-1957) zijn redelijk positief. Hij heeft een typische late roeping. Wel wordt gewezen op zijn zwakke gezondheid. OPI3 leed inderdaad aan een hartkwaal waarvoor hij in 1978 werd geopereerd, en was daarna zeer verzwakt. Uit archiefstukken blijkt dat de persoonlijke verhoudingen in de dominicaanse parochies soms behoorlijk verstoord waren in de periode waarop de meldingen betrekking hebben. Opmerkelijk in het persoonsdossier is een brief uit 1968 van x aan de provinciaal over zijn schoondochter die 'naar mijn inzicht een te vertrouwelijke omgang [heeft] met pater OPI3'; het huwelijk dreigde op de klippen te lopen. 'Mag ik op u rekenen?' De provinciaal hield de boot af en suggereerde dat x, bevriend met OPI3, beter zelf met de pater kon praten – geen bijzonder stevige houding voor een gezagsdrager. De overige archiefstukken, ook die over de desbetreffende parochie, leveren geen verdere informatie.

De uitspraak van de BAC ondersteunt de klacht van NN9, en maakt ook het misbruik van haar overleden vriendin aannemelijk. Het is niet zeker of dat ook geldt voor de twee andere meisjes genoemd in de melding van NN4.

OPI4

OPI4 volgde van 1948 tot 1956 het Nijmeegse Dominicuscollege, trad vervolgens in het noviciaat en werd in 1963 tot priester gewijd. In januari 1965 werd hij kapelaan en godsdienstleraar aan een lagere en middelbare school. In 1967 trad hij uit. Daarna werkte hij als maatschappelijk werker.

Melding: seksueel misbruik van minderjarig meisje

Melder NN10 meldde in een gesprek met een vertrouwenspersoon van Hulp & Recht dat zij door pater OPI4 van haar dertiende tot haar vijftiende (1965-1967) was misbruikt. Het begon met een tongzoen en liep uit op 'volledige gemeenschap, waarvoor zij zich gevoelsmatig afsloot (dissociatie)'. Na twee jaar wist zij er een einde aan te maken. De pater woonde bij haar ouders in huis 'omdat er conflicten waren met zijn huisgenoten'. Zij durfde het gebeurde niet aan haar ouders te vertellen; voor hen konden priesters niets fout doen.

Uit het archief

In het rapport bij de intrede in het noviciaat blijkt OPI4 de zoon van een bekeerling uit een 'burgerlijk-mondain milieu'. De novice zelf wordt omschreven als een 'beetje dom' en wat onevenwichtig. 'In zijn vriendschappen vertoont hij neiging tot particularisme.' De eindindruk is toch gunstig. In 1960 heet hij een goed religieus, wat onevenwichtig en met last van 'down-perioden'.

Er is geen bestuursdossier over de desbetreffende parochie over de jaren tussen 1965 en 1967, maar over de gang van zaken daar bevat het persoonsdossier wel enige informatie. Er is een ongedateerde en niet ondertekende brief aan 'Cas' over een gesprek met OPI4, waaruit blijkt dat hij moeilijk ligt binnen de parochiegemeenschap, wat spanningen oplevert. In een ongedateerd verslag van een gesprek met de pastoor (vermoedelijk december 1966) gaat 'Angelus' nader op die problemen in. OPI4 is 'een domme jongen' die niet in het team past en die er vreemde ideeën op na houdt op theologisch gebied. Buiten zijn missen en lessen voert hij nauwelijks iets uit. 'Hij komt maar bij één familie en dat zéér vaak, té frequent, zodat men erover praat. Hij gaat weekenden mee met die mensen enz. Laatst heeft men hem op straat gezien met een dochter van die mensen ('t kind is 14 of 16 jaar) heel vertrouwelijk tegen hem aanlopend.' De pastoor wil daar overigens 'niets kwaads' uit veronderstellen. De familie mag hem graag. Op 24 februari 1967 wordt de pater eervol ontslagen uit de bediening. Op dezelfde dag geleidt de orde zijn verzoek aan bisschop Bluysen door 'of hij zich gedurende enige tijd zou mogen onttrekken aan de priesterlijke bediening en aan de verplichtingen van het religieuze leven'. Hij is dan kennelijk uit de gemeenschap vertrokken en woont (zo blijkt uit een brief van de provinciaal) op het huisadres van de familie waartoe melder NN10 hoort. In april-mei wordt hij als godsdienstleraar ontslagen bij een lokale huishoudschool. Blijkens een brief van het schoolbestuur van 8 mei woont hij nog steeds bij de familie. Dat leidt tot geroddel ('overigens onjuiste veronderstellingen'). Midden december is hij vertrokken en heeft elders werk gevonden.

Het verslag van het gesprek met de melder suggereert dat OPI4 al in 1965 bij de familie woont, maar uit het archief wordt duidelijk dat dit vermoedelijk alleen de eerste helft van 1967 het geval is geweest. Wel kwam hij daar geregeld over de vloer. De archiefgegevens maken de klacht van NN10 aannemelijk.

OPI5

OPI5 trad in bij de dominicanen en werd in 1935 tot priester gewijd. Volgens het curriculum vitae was hij van 1947-1964 (reserve-)legeraalmoezenier. Daarnaast werkte hij in de zielzorg: in 1950 als kapelaan in het bisdom Rotterdam, vanaf 1956 tot 1964 in het bisdom Haarlem-Amsterdam. Hier was hij sinds 1958 een drijvende kracht achter de 'stadsmissie'. In dat laatste jaar werd hij prior in Limburg. Van 1967 tot 1974 keerde hij als pastoor naar het bisdom Haarlem-Amsterdam terug. Hij is inmiddels overleden.

Meldingen: seksueel misbruik van een minderjarig meisje en een minderjarige jongen

De twee klachten die over de pater zijn binnengekomen bij Hulp & Recht

gaan over misbruik van een misdienaar die assisteerde in de parochie in het bisdom Haarlem-Amsterdam, en een van een meisje dat eten rondbracht op de kamers van de paters. De jongen werd slachtoffer van de pater tussen ongeveer 1956 en 1960, terwijl de klacht van het meisje zich uitstrekte over de jaren 1956/1957. De klager meldde dat de pater ook bij het gezin over de vloer kwam en [dat hij] door hem [in zijn kamer] op schoot werd genomen en geknuffeld. Ook werd hij begluurd door de pater als hij zich als misdienaar omkleedde. Trouwens, ook andere paters begluurden hem.

Het meisje beklagde zich erover dat zij door OP15 werd betast op haar borsten en in haar vagina bij het rondbrengen van het eten.

Melder NN2 was toen hij misdienaar was acht tot tien jaar oud. De pater kwam ook bij het gezin over de vloer. Zij, NN5, was veertien jaar toen het misbruik plaatsvond. De klacht van de man werd door de BAC van Hulp & Recht in december 2010 ongegrond verklaard. Hetzelfde gebeurde met de klacht van het meisje. De BAC meende in beide gevallen dat de klacht op zichzelf niet ongeloofwaardig was, maar dat een veroordeling op basis van de getuigenis van een enkele persoon niet mogelijk was.

Uit het archief

In zijn verweerschrift tegen de klacht van NN2 stelt provinciaal Vocking (die OP15 later nog heeft gekend) dat hij 'nooit iets heeft vernomen of gemerkt van seksueel misbruik door aangeklaagde'. Het persoonsdossier bevat echter helemaal geen stukken uit de periode van de eerste aanstelling van OP15 als kapelaan. Het in memoriam noemt hem een populaire man, maar hij heeft 'ook de pijnlijke kanten van het leven ervaren. [...] Hij heeft meerdere periodes gekend van miskennis, onbegrip en wantrouwen, hetgeen hem veel verdriet bezorgde en gedurende lange tijd zwijgzaam en zwaarmoedig maakte'; er was een 'stilte na de storm in zijn leven'. In een autobiografisch 'interview met mijzelf' in een intern blad (1982) merkte hij op dat de lezers van dit tijdschrift aan een half woord genoeg hadden, voor buitenstaanders 'zou het een veel meer genante zaak zijn.' Het stuk bevat overigens niets concreets, wel de suggestie dat 'de' religieus tegen elke gelofte weleens heeft gezondigd.

Voor de klacht van melder NN5 geldt wat hiervoor al bij OP8 werd opgemerkt. De omstandigheden waaronder het misbruik zou hebben plaatsgevonden achtte provinciaal Vocking in zijn verweerschrift onwaarschijnlijk. Er werd geen eten op de kamers gebracht, men at gezamenlijk. Uit het dossier over het huis blijkt dat de huishouding was toevertrouwd aan twee 'meisjes' die in 1955 al 25 jaar in dienst waren.

Het archief biedt verder geen informatie ten aanzien van deze melding. Wat de melding van melder NN2 betreft, is er een curieuze opmerking in het visitatieverslag van 1955 (dus vóór de komst van OP15): de provinciaal spreekt

zijn zorg uit over de misdienaars, die meer geestelijke zorg en wat menselijke belangstelling nodig hebben.

OP16

OP16 trad in bij de dominicanen en werd in 1935 tot priester gewijd. Daarna studeerde hij en promoveerde in 1948. Sinds dat jaar was hij tot 1965 docent aan het Dominicuscollege, vanaf 1957 ook docent aan de Gelderse Leergangen te Arnhem (mo-opleiding). In 1965 werd hij aangesteld als docent aan het dominicaanse filosoficum. Hij publiceerde geregeld in vaktijdschriften.

Meldingen: seksueel misbruik van minderjarige jongens

Melder NNII zat van 1948 tot 1952 als intern op het Dominicuscollege. Toen hij begon te puberen kwam hij 'in de belangstelling te staan' van pater OP16. 'Ik begreep destijds helemaal niet wat er aan de hand was. Ik was groen als gras en aan voorlichting werd in die tijd niet zoveel gedaan.' Achteraf werd hem duidelijk dat de man 'pedofiel was'. Hij heeft onder het (niet nader gespecificeerde) gebeurde verder niet geleden.

Een anonieme man meldde bij Hulp & Recht dat hij in 1954 als veertienjarige aan het einde van de eerste klas van het Dominicuscollege een 'herexamen' moest afleggen bij zijn docent, 'een hooggeleerde DR.' Deze dikke pater nam hem na afloop 'op de schoot en begon me te knuffelen en te strelen', waarbij de jongen zich ongemakkelijk voelde en zo snel mogelijk vertrok.

Uit het archief

Documenten in het archief maken duidelijk dat deze docent voor de nodige problemen zorgde en dat zijn seksuele obsessie en voorliefde voor jongens veel met die problemen te maken hadden, wat de meldingen aannemelijk maakt. Aanwijzingen daarvoor beginnen al in 1950. In een als brutaal te omschrijven brief aan de provinciaal beklagde OP16 zich in dat jaar over diens houding tegenover hem: bij de visitatie 'scheen u een onprettig verwijt van een ander te geloven. Ik verzocht u om confrontatie met hen die mij lasterden. U had dat liever niet.' OP16 meende dat hij in de 'moeilijkheden van de 1ve klas een weldadige rol speelde. De jongens kwamen ongevraagd bij mij.' Om welke moeilijkheden het ging, blijkt niet en het visitatieverslag van 1950 onthult evenmin iets. De provinciaal antwoordde op 31 december met een zeer lange en venijnige terechtwijzing, die echter nergens concreet wordt. 'Jou samen met x bij me laten komen om over dat ene feit te spreken', zou nog gebeuren.

De klachten over zijn houding tegenover jongens in de periode tussen 1959 en 1961 zijn eerder al aan de orde gekomen en maken duidelijk dat in elk geval de prefect van het internaat pater OP12 (zie daar) de klachten en gevaren op dit

punt breed uitmat. Een collega waarschuwde hem dat jongens niet op de kamer van OP16 moesten komen. De prefect vond de man seksueel geobsedeerd. Leerlingen noemden hem ‘de schuine beer’, hij verkocht ‘vuile praat’ in de lessen en vernederde leerlingen. Zijn optreden kostte het college leerlingen: hij moest overgeplaatst worden. Maar de prefect verloor het conflict en werd zelf in 1962 overgeplaatst. De oud-seminarist NNI besteedt in zijn herinneringen (1952-1959) aandacht aan de seksuele component van de omgang tussen paters en leerlingen. Onmiddellijk daarna bespreekt hij de figuur van OP16, zonder deze twee met elkaar in verband te brengen. Vermoedelijk doelt hij echter op OP16 – wiens ‘boutje’ hij was – wanneer hij later in een interview beschrijft dat hij door een van de paters werd geknuffeld ‘op een manier die hem in deze tijd tot pedofiel zou bestempelen’.²⁸⁹

4.7.16.6 Conclusie

De omvang van seksueel misbruik en geweld tegen minderjarigen is in verhouding bij de dominicanen verhoudingsgewijs gering geweest als dat zou worden afgemeten aan het ledenaantal van de orde in Nederland. De meldingen concentreren zich op de jaren vijftig en de eerste helft van het decennium daarna, met een belangrijke plaats voor het eigen kleinseminarie. Bij deze conclusie past wel het voorbehoud dat er méér gevallen zijn geweest dan gemeld; Monteiro vermeldt er enkele die niet in het archief zijn teruggevonden. Bij navraag bleek bij de orde nog één geval bekend waarbij aan het slachtoffer een bedrag is betaald. Dit geval is niet te vinden in de bij de onderzoeksorganisatie bekende meldingen en het door haar verrichte onderzoek. Overigens mag men vermoeden dat de verantwoordelijke provinciebestuurders niet altijd op de hoogte zijn geweest.

Zoals dat ook bij andere orden en congregaties het geval was, bleek het nauwelijks mogelijk gevallen van seksueel misbruik of geweld door archiefonderzoek op doorslaggevende wijze te documenteren. In de bijeenkomsten van het provinciebestuur werden zij niet genotuleerd, terwijl de verwijzingen in correspondentie en visitatieverslagen dubbelzinnig en vaag blijven. Ook ontbreken in de persoonsdossiers van gemelde plegers geregeld de stukken uit de perioden waarop de meldingen betrekking hebben. Dit onderzoek heeft in veel gevallen weinig tot niets opgeleverd, hoewel in diverse gevallen een suggestieve context uit de stukken naar voren komt. Dat is met name het geval bij het Dominicuscollege in de late jaren vijftig en vroege jaren zestig. De conclusie dat er selectief geschoond en vernietigd is, ligt voor de hand; wanneer en door wie dat is gebeurd, wordt niet duidelijk.

Maatregelen tegen gemelde plegers die bij het provinciebestuur vermoedelijk of zeker bekend waren, zijn zeldzaam. Soms werden plegers uit de orde gezet. Daarvan zijn twee gevallen gedocumenteerd, beiden broeders, waarvan

de namen onbekend zijn gebleven. Soms kan men overplaatsing om deze reden vermoeden (OP5, OP9). Tegen iemand als de Dominicusdocent OP16 werd echter niets ondernomen.

5 DE SLACHTOFFERS

5.1 Inleiding

Centraal in dit hoofdstuk staan de slachtoffers. Wat zijn de gevolgen van het misbruik en geweld voor hen, zoals zij dat zelf rapporteren? Welke ontwikkelingen zijn er op het gebied van hulpverlening en genoegdoening aan hen? Tevens komen de onderzoeksvragen 3 en 5 uit het voorstel voor onderzoek aan de orde. Welke – preventieve of aanvullende – maatregelen moet de Rooms-Katholieke Kerk nog nemen? Hoe kan de klachten- en compensatieprocedure zodanig worden aangevuld dat ook klachten over fysiek en psychisch geweld kunnen worden behandeld?

Inhoud van het hoofdstuk

Dit hoofdstuk bestaat uit drie delen. Eerst komen de impact van en de klachten over het seksueel misbruik en fysiek en psychisch geweld aan de orde. De beschrijving hiervan is gebaseerd op wat slachtoffers zelf hebben gerapporteerd in meldingen aan de onderzoeksorganisatie en op de uitkomsten van de nadere kwantitatieve analyse van bestaande gegevens. Deze gegevens over seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk zijn eerder door de Onderzoekscommissie verzameld via een landelijk survey-onderzoek en een vragenlijstonderzoek onder melders. Vervolgens worden de ontwikkelingen geschetst op het gebied van hulpverlening en genoegdoening aan slachtoffers van seksueel misbruik en geweld binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Daarbij is specifiek aandacht voor twee alternatieve trajecten van erkenning en herstel, namelijk mediation en herstelbemiddeling. Aansluitend wordt gekeken naar de mogelijkheden om de huidige klachten- en compensatieprocedure zodanig uit te breiden dat zij ook geweldsklachten kan behandelen. Het hoofdstuk sluit af met beantwoording van de onderzoeksvragen 3 en 5.

5.2 Gevolgen van seksueel misbruik en geweld

Internationaal literatuuronderzoek laat zien dat slachtoffers van seksueel misbruik – al dan niet gepaard gaand met geweld – een veelheid aan klachten rapporteren. Het gaat onder andere om angst, depressie, zelfmoordgedachten en -pogingen, verminderde zelfwaardering, onvermogen tot omgaan met frustratie en psychosomatische klachten.² Problemen waarover slachtoffers rapporteren variëren van medische problemen tot psychische en seksuele problemen en herhaling van het misbruik op latere leeftijd.³ Zoals in dit hoofdstuk duidelijk wordt, komt het beeld van de psychische gezondheid van slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk overeen met bevindingen uit internationale literatuur, hoewel deze specifiek over slachtoffers binnen de Rooms-Katholieke Kerk beperkt is. Misbruik leidt niet altijd tot klachten en klachten hoeven niet per definitie het gevolg te zijn van misbruik.

De mate waarin seksueel misbruik gevolgen heeft voor de psychische gezondheid van slachtoffers hangt samen met een complex geheel van factoren: biologisch bepaalde factoren, zoals leeftijd en lichamelijke gezondheid én psychologische factoren, zoals persoonlijkheid. Ook invloeden vanuit de omgeving zijn van betekenis, denk hierbij aan andere ingrijpende gebeurtenissen in het leven, zoals verwaarlozing, uithuisplaatsing of echtscheiding van de ouders. Vanwege de complexiteit in de samenhang van deze factoren is het niet mogelijk om stellige uitspraken te doen over de gevolgen van seksueel misbruik of over de causale relatie tussen psychische of lichamelijke klachten en seksueel misbruik.⁴

Om deze reden worden in dit onderzoeksrapport géén uitspraken gedaan over de mate waarin het seksueel misbruik of geweld verantwoordelijk is voor de psychische gezondheid van slachtoffers. Dit hoofdstuk geeft een beschrijving van wat slachtoffers van seksueel misbruik en geweld zelf rapporteren over hun psychische klachten nu en in het verleden en over de impact van het misbruik en geweld op hen. Impact staat voor de invloed die het misbruik en/of geweld heeft of heeft gehad op het leven van het slachtoffer en haar omgeving, zoals gerapporteerd in de melding van of over het slachtoffer. De aard van de psychische klachten komt niet gedetailleerd aan de orde, het gaat om een algemene indicatie van de potentiële behoefte aan professionele hulpverlening.⁵

5.2.1 Resultaten uit de nadere kwantitatieve analyse van bestaande gegevens

In de nadere kwantitatieve analyse van de bestaande gegevens van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk is aandacht besteed aan de aard en ernst van de (actuele) psychische problemen

en symptomen die vrouwelijke slachtoffers rapporteren.⁶ Deze analyse maakt onderscheid tussen de problemen die worden gerapporteerd door vrouwelijke slachtoffers die rooms-katholiek zijn opgevoed én in een instelling verbleven enerzijds, en vrouwelijke slachtoffers die rooms-katholiek zijn opgevoed maar niet in een instelling verbleven. De uitkomsten zijn vergeleken met die van de zogenoemde controlegroep: vrouwen die niet misbruikt zijn, niet rooms-katholiek zijn en ook niet in een instelling verbleven. Hierna worden de belangrijkste bevindingen uit deze nadere kwantitatieve analyse toegelicht.

Gerapporteerde psychische problemen

Uit de analyse blijkt dat vrouwen die seksueel misbruikt zijn – ongeacht of zij rooms-katholiek zijn opgevoed of niet – vaker specifieke klachten rapporteren dan de controlegroep van vrouwen die niet seksueel zijn misbruikt. Het gaat dan om klachten die regelmatig in verband worden gebracht met seksueel misbruik of andere traumatische ervaringen. Vrouwelijke slachtoffers van seksueel misbruik die rooms-katholiek zijn opgevoed én in een instelling verbleven, rapporteren het vaakst huidige psychische klachten. De rooms-katholiek opgevoede vrouwen die niet in een instelling verbleven, rapporteren minder vaak psychische klachten.

Vrouwen die in de survey aangeven als minderjarige seksueel misbruikt te zijn door een pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk, rapporteren meer specifieke klachten en zelfmoordpogingen dan de controlegroep. De vrouwen onder hen die zich bij de Onderzoekscommissie hebben gemeld, rapporteren de meeste en ook ernstigere huidige psychische klachten. Degenen onder hen die slachtoffers zijn van verkrachting en de slachtoffers die te maken hebben gehad met meerdere plegers rapporteren de meeste huidige psychische klachten.⁷

Gebaat bij hulpverlening

Uit de nadere kwantitatieve analyse komt naar voren dat ongeveer de helft van de vrouwelijke slachtoffers van seksueel misbruik, door een pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk, gebaat zou kunnen zijn bij professionele hulp gezien de huidige psychische klachten die zij rapporteren. Bij de controlegroep gaat het om twintig procent. Van de vrouwelijke slachtoffers die zich bij de Onderzoekscommissie hebben gemeld, heeft ruim tachtig procent in het verleden ook daadwerkelijk hulp gezocht vanwege psychische klachten.

5.2.2 Resultaten uit de kwalitatieve analyse

Aanvullend op de kwantitatieve analyse van bestaande gegevens, heeft de onderzoeksorganisatie 150 meldingen kwalitatief geanalyseerd. In hoofdstuk 3 is

deze analyse toegelicht waar het gaat om de aard, ernst en omstandigheden van misbruik en geweld. Het gaat hier om een kwalitatieve analyse van twee groepen meldingen. Enerzijds de 79 'nieuwe' meldingen aan de onderzoeksorganisatie van of over vrouwen die als minderjarige te maken hebben gehad met seksueel misbruik, psychisch of fysiek geweld binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Anderzijds de 71 'oude' geweldsmeldingen die de Onderzoekscmissie ontving van of over mannelijke en vrouwelijke slachtoffers tegen wie als minderjarige fysiek en/of psychisch geweld is gepleegd binnen de Rooms-Katholieke Kerk, waarbij dit volgens de informatie in de meldingen niet voorkwam in combinatie met seksueel misbruik. De in totaal 150 (79+71) meldingen zijn geanalyseerd op basis van wat slachtoffers zelf rapporteren over de impact van seksueel misbruik en geweld dat tegen hen gepleegd is, ofwel over de invloed die het heeft of heeft gehad op het leven van het slachtoffer en zijn of haar omgeving.

Gerapporteerde impact

In 55 van de 79 nieuwe meldingen van of over vrouwelijke slachtoffers wordt gerapporteerd over de impact van het misbruik en geweld voor het slachtoffer. 8 van de 55 meldingen zijn afkomstig van een ander dan het slachtoffer zelf (indirecte meldingen). In de resterende 24 meldingen wordt niets over impact gerapporteerd.

In 54 van de 71 oude geweldsmeldingen wordt gerapporteerd over de impact van het misbruik en geweld. Daarvan hebben 23 meldingen betrekking op vrouwelijke slachtoffers en 32 op mannelijke slachtoffers. 2 van de 54 meldingen zijn afkomstig van een ander dan het slachtoffer zelf (indirecte meldingen) en gaan over een vrouwelijk slachtoffer. In 17 meldingen wordt niets gerapporteerd over impact, 3 daarvan zijn afkomstig van vrouwelijke slachtoffers.

In 109 (55+54) van de 150 meldingen wordt de impact van het misbruik en geweld beschreven. Deze beschrijvingen komen overeen met de klachten van seksueel misbruik zoals bekend uit de internationale literatuur. Het gaat om:

- Psychische problemen, zoals: het niet kunnen vergeten van nare herinneringen, het gevoel hebben te moeten leven met diepe wonden en onmenselijke kwellingen, geen zelfvertrouwen of eigenwaarde hebben, verdrietig, boos en eenzaam zijn, nachtmerries en herbelevingen hebben, niet tegen onrecht kunnen, lijden aan een posttraumatische stressstoornis, overspannen zijn, veel piekeren, een grote afkeer hebben van de Rooms-Katholieke Kerk en moeten leven met angsten zoals de angst om eigen kinderen geen liefde te kunnen geven of om te falen en de angst voor kleine ruimtes en voor vrouwen, zelfmoordgedachten of -pogingen;

- Lichamelijke problemen, zoals: beschadigde oren, scheefgroei van het gebit, littekens, beursgeslagen ledematen, hersenbloeding, hoofdpijnen, het disfunctioneren van vrouwelijke organen en bedplassen;
- Seksuele problemen;
- Verslaving aan alcohol, medicijnen of drugs;
- Problemen in werk of studie, zoals: arbeidsongeschikt worden, in de sociale werkvoorziening terechtkomen, niet tegen autoriteit kunnen of een mislukte schoolcarrière hebben;
- Problemen in sociale contacten en met de omgeving, zoals: geen hulp durven vragen, wantrouwend zijn naar anderen en het ontbreken van een band met ouders na terugkomst uit een internaat.

Een aantal geweldsmeldingen is nogal ondoorzichtig van aard. Ze refereren in een aantal gevallen aan kilte en het ontbreken van een adequaat opvoedingsklimaat.

Hulpverlening

In totaal zeggen 25 melders (van wie 20 vrouwelijke melders) langdurige begeleiding te hebben of te hebben gehad van een hulpverlener, psycholoog of therapeut vanwege de impact van het misbruik en geweld. 105 van de 150 meldingen hebben betrekking op een vrouwelijk slachtoffer.⁸ Dit betekent dat negentien procent van de vrouwelijke slachtoffers rapporteert over begeleiding of hulpverlening.

5.2.3 Vergelijking van psychische klachten met gerapporteerde impact

De kwalitatieve analyse biedt een verbijzondering van het beeld dat is verkregen uit de kwantitatieve analyse van bestaande gegevens over seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Dit zit in de specifieke aandacht voor geweld en in het inzicht in de invloed van het misbruik en geweld op het leven van het slachtoffer en zijn of haar omgeving. Het gaat verder dan een kale beschrijving van psychische klachten en is beschreven in de bewoordingen van de slachtoffers zelf.

Een vergelijking van de resultaten uit de kwantitatieve analyse over psychische klachten van slachtoffers met de resultaten uit de kwalitatieve analyse over impact die slachtoffers melden, is om een aantal redenen lastig.

In de eerste plaats richt de kwantitatieve analyse zich op huidige psychische klachten van slachtoffers van seksueel misbruik. In de kwalitatieve analyse gaat het naast seksueel misbruik ook om fysiek en psychisch geweld. Impact heeft betrekking op de invloed van de ervaringen op het leven van het slachtoffer en zijn of haar omgeving. Dit kan méér omvatten dan alleen psychische klachten.

In de tweede plaats zijn in de kwantitatieve analyse gegevens over psychische klachten verzameld via een vragenlijst waarmee gericht informatie werd vergaard. Deze informatie kon worden geanalyseerd en gespecificeerd onder meer naar specifieke groepen slachtoffers, zoals zij die in een instelling verbleven. Op basis van een wetenschappelijk gevalideerd instrumentarium is inzicht verkregen in de mate waarin slachtoffers gebaat zouden kunnen zijn bij hulpverlening. In de kwalitatieve analyse is de impact van seksueel misbruik en geweld beschreven aan de hand van wat slachtoffers zelf daarover hebben gerapporteerd in hun meldingen. Zij deden deze meldingen spontaan en naar eigen inzicht. Hierdoor zou sprake kunnen zijn van enige vertekening, bijvoorbeeld omdat slachtoffers misschien minder professionele hulpverlening rapporteren dan zij daadwerkelijk hebben of hebben gehad (zogenoemde onderrapportage). Zo blijkt uit de kwalitatieve analyse dat negentien procent van de vrouwelijke slachtoffers die zich gemeld heeft, ooit begeleiding of hulpverlening heeft of heeft gehad. Terwijl uit de kwantitatieve analyse blijkt dat ruim tachtig procent van de vrouwelijke slachtoffers die zich heeft gemeld in het verleden hulp heeft gezocht vanwege psychische klachten. Ook bij de kwantitatieve analyse zou sprake kunnen zijn van vertekening als gevolg van over- of onderrapportage.

Om deze reden kan de onderzoeksorganisatie op basis van de kwalitatieve analyse geen uitspraken doen over de ernst van de impact bij verschillende groepen slachtoffers. Wat betreft de locatie laten beide analyses hetzelfde beeld zien. Het merendeel van de 150 meldingen uit de kwalitatieve analyse heeft betrekking op onderwijsinstellingen (76 meldingen), gevolgd door andere instellingen dan onderwijs (28 meldingen). Van deze 104 (76+28) meldingen over instellingen is in 75 meldingen gerapporteerd over impact. Met name slachtoffers die in andere instellingen dan onderwijs verbleven, rapporteren over impact: in 25 van de 28 meldingen. Daarnaast is bekend dat van deze 150 meldingen het merendeel betrekking heeft op misbruik en geweld dat langer dan een jaar aanhield en herhaald plaatsvond. Dit is in lijn met het beeld uit de kwantitatieve analyse.

Ook over de mate waarin slachtoffers gebaat zouden kunnen zijn bij hulpverlening kan geen uitspraak worden gedaan. Aan de hand van de geanalyseerde meldingen en gesprekken met slachtoffers blijkt uitsluitend in hoeverre slachtoffers zelf aangeven behoefte te hebben aan hulpverlening of andere vormen van begeleiding of genoegdoening.

Het beeld dat naar voren komt, is dat slachtoffers van seksueel misbruik en/of geweld binnen de Rooms-Katholieke Kerk – en met name degenen die zich hebben gemeld – een negatieve invloed zien van deze ervaringen voor hun huidige leven en voor hun omgeving. Een aantal van hen zal mogelijk gebaat zijn bij professionele hulpverlening. Anderen geven aan behoefte te heb-

ben aan alternatieve trajecten, zoals mediation en herstelbemiddeling of gesprekken met lotgenoten. De gemeenschappelijke deler is hun behoefte aan erkenning van het misbruik en geweld dat zij hebben ervaren. Bestuurlijke verantwoordelijkheid en bestuurlijk handelen zijn noodzakelijk voor gedegen ondersteuning van hulpverlening aan en genoegdoening voor de slachtoffers.

5.3 Hulpverlening en genoegdoening

5.3.1 Ontwikkelingen

De Onderzoekscommissie gaf voorrang aan hulpverlening en genoegdoening aan slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Haar eindrapport op 16 december 2011 werd voorafgegaan door twee onderzoeken en adviezen over het functioneren van de hulpverlening aan, de behandeling van klachten van en de genoegdoening voor slachtoffers. Naar aanleiding daarvan is de kerkelijke instelling Hulp & Recht gereorganiseerd tot de onafhankelijke Stichting en de daaronder functionerende organisaties: het Meldpunt, de Klachtencommissie, de Compensatiecommissie en het Platform Hulpverlening.

Op 28 september 2012 heeft de Onderzoekscommissie voor het eerst de uitvoering van de aanbevelingen gemonitord, met speciale aandacht voor het functioneren van de Stichting en de opstelling en medewerking van de Rooms-Katholieke Kerk bij de uitvoering van die aanbevelingen.

De belangrijkste conclusie uit de monitorrapportage is dat de Rooms-Katholieke Kerk de uitvoering van de aanbevelingen in gang heeft gezet. Positief is het functioneren van de Contactgroep – opgericht door de Bisschoppenconferentie en de KNR – als aanspreekpunt voor lotgenotengroepen en individuele slachtoffers. Deze Contactgroep staat onder leiding van de bisschop van Rotterdam en vervult een belangrijke rol in de aanpak van knelpunten. Ook fungeert de Contactgroep als vangnet voor slachtoffers wanneer processen van erkenning en herstel vastlopen. Ook de Klachten- en Compensatiecommissies functioneren goed en onderhouden goede contacten met lotgenotengroepen.⁹ Dat geldt in mindere mate voor het Meldpunt dat in de bejegening van en de communicatie met slachtoffers en lotgenotengroepen niet altijd probleemloos functioneert.

De Onderzoekscommissie – en later ook de voormalige commissie-Samson – hebben aangedrongen op één gezamenlijk loket voor slachtoffers van seksueel misbruik en geweld. Op 1 oktober 2012 is in samenwerking tussen Slachtofferhulp Nederland en KLOKK, met financiering van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, de landelijke Hulplijn Seksueel Misbruik geopend. Vanuit beide commissies is het belang van de behandeling van geweldsmeldingen benadrukt.

Aandachtspunten

In de monitorrapportage worden twee aandachtspunten genoemd die extra aandacht vragen, zowel van de Stichting als van de Rooms-Katholieke Kerk.

Het gaat om een extra inspanning voor de afhandeling van klachten in het jaar 2013. Vaak stagneren individuele procedures door gebrek aan steunbewijs. Daarom stuurden de voorzitters van de Onderzoekscommissie en de Klachtencommissie op 11 oktober 2012 een gezamenlijk verzoek aan alle slachtoffers die zich hebben gemeld in het kader van het onderzoek naar seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Aan hen werd gevraagd om contact op te nemen met de Klachtencommissie als zij hun medewerking wilden verlenen aan klachtenprocedures van (mede)slachtoffers door het leveren van steunbewijs. Dit verzoek sluit aan bij de bestaande afspraak tussen beide voorzitters dat in lopende klachtenprocedures de Klachtencommissie kan vragen of er meerdere meldingen zijn over de aangeklaagde. Deze vraag wordt door de Onderzoekscommissie uitsluitend met ja of neen beantwoord. In verband met vertrouwelijkheid verstrekt zij géén nadere informatie over de meerdere meldingen of namen van medeslachtoffers aan derden. In een aantal gevallen bleek nadere informatie wenselijk om te komen tot voldoende steunbewijs. Deze informatie kan de Onderzoekscommissie niet geven om redenen van privacy en vertrouwelijkheid. Bovendien zijn meldingen op eigen initiatief gedaan en bevatten niet per definitie die informatie die als steunbewijs kan gelden. Daarom is het van groot belang dat melders al het mogelijke steunbewijs leveren.

Daarnaast vroeg de monitorrapportage aandacht voor de bejegening van slachtoffers en de menselijke maat in procedures. Klachten- en compensatieprocedures en alternatieve trajecten van hulpverlening en genoegdoening vereisen een open, empathische en tegemoetkomende houding naar slachtoffers, met name van congregaties en ordes. De menselijke maat moet meewegen en dat vraagt om een opstelling die veel verder reikt dan het stipt volgen van juridische procedures. De problemen als gevolg van het seksueel misbruik en de nasleep daarvan moeten zonder reserve en gebakkelei over aansprakelijkheid en juridische neteligheden worden opgelost. Hetzij binnen het raamwerk van de Stichting of via andere alternatieve trajecten. In beide gevallen moet er nadrukkelijke aandacht zijn voor het zo goed mogelijk aangaan van een gesprek tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de slachtoffers. Hierna worden twee alternatieve trajecten beschreven die voor alle betrokken partijen een weg naar erkenning en herstel kunnen bieden.

5.3.2 Alternatieve trajecten

*Mediation*¹⁰

In mediation lossen betrokken partijen samen het conflict op onder begeleiding van een onafhankelijke mediator. De partijen zijn het slachtoffer enerzijds en de pleger of bij diens overlijden een verantwoordelijke vanuit de Rooms-Katholieke Kerk anderzijds. De mediator neemt géén standpunt in, hij neemt géén beslissingen en draagt géén oplossingen aan. Betrokken partijen zijn hiervoor zelf verantwoordelijk. Dit vraagt om een actieve en oplossingsgerichte opstelling van beide partijen. De uitgangspunten van mediation zijn vertrouwelijkheid en vrijwilligheid.

Mediation is erop gericht te komen tot enige vorm van juridisch geldige overeenkomst, bijvoorbeeld over betaling van een vergoeding of schadeloosstelling. Een dergelijke overeenkomst scheidt rechten en plichten voor alle betrokkenen.

Naast erkenning van het leed kan mediation een uitkomst bieden voor slachtoffers die tussen wal en schip dreigen te vallen, zoals in die gevallen waar te weinig steunbewijs is voor een voor het slachtoffer gunstige uitspraak van de Klachtencommissie. Zo zijn gevallen bekend waarin de verantwoordelijken binnen een religieus instituut het misbruik aannemelijk achten, maar waarbij klachtrechtelijk te weinig bewijs bestaat om de klacht in de klachtenprocedure aannemelijk te maken. Dit kan ook het geval zijn bij klachten over fysiek en psychisch geweld.

De ervaringen binnen de Rooms-Katholieke Kerk met mediation tussen de salesianen en de Jongens van Don Rua zijn positief. Volgens de salesianen is mediation ook effectiever dan rechtspraak. Een gang naar de rechter moet als uiterste oplossing worden gezien. Bij slachtoffers overheerste in mediation het gevoel dat ze voor het eerst in volle omvang hun verhaal hadden kunnen vertellen. De mediation tussen deze partijen is afgerond met een bindend voorstel voor (financiële) afdoening.¹¹

*Herstelmiddeling*¹²

Herstelmiddeling wordt ook wel een slachtoffer-dadergesprek of bemiddeling genoemd. In een dialoog gaan slachtoffer en dader met elkaar in gesprek om samen te kijken naar de vragen rondom het misbruik of geweld dat heeft plaatsgevonden, de motieven en de gevolgen ervan. Dit kan beide partijen helpen om de gebeurtenissen te verwerken. De bemiddeling wordt door een professioneel en onafhankelijk bemiddelaar begeleid en samen met de betrokkenen voorbereid. De voorbereiding van het uiteindelijke contact is intensief en gericht op het in kaart brengen van behoeften, verwachtingen en motivatie van betrokkenen. Deelname is voor alle partijen vrijwillig en de ge-

sprekken zijn vertrouwelijk. De bemiddelaar stelt de wensen en behoeften van beide partijen centraal. Het gehele traject verloopt zeer zorgvuldig en moet gepaard gaan met zorg en hulpverlening.

Herstelbemiddeling is gericht op het bevorderen van de dialoog tussen slachtoffer en dader met als doel erkenning en excuses. Herstelbemiddeling is niet gericht op het bereiken van een (schriftelijke) overeenkomst of het komen tot afspraken, rechten of plichten naar elkaar toe.

Deze vorm van de bemiddeling wordt afgestemd op de behoeften van de betrokkenen en op wat passend is in de situatie. Herstelbemiddeling kan plaatsvinden via een gesprek, een briefwisseling of telefonisch, of uitsluitend via de bemiddelaar, individueel of in groepsverband. Een slachtoffer-dadergesprek is er ook voor nabestaanden van slachtoffers.

Herstelbemiddeling staat los van een rechtsgang of de klachtenprocedure. Het kan op elk moment plaatsvinden.

In Nederland vinden jaarlijks ongeveer 1250 slachtoffer-dadergesprekken plaats. Het gaat om delicten variërend van diefstal tot seksueel misbruik, huiselijk geweld en incest. Delicten kunnen recent hebben plaatsgevonden, maar ook decennia geleden.

Uit onderzoek naar de resultaten van herstelbemiddeling blijkt dat een grote meerderheid van slachtoffers en daders de bemiddelde contacten als waardevol zien en er tevreden over zijn. Het gesprek geeft daders inzicht in de gevolgen van hun gedrag voor slachtoffers. Door deze vorm van bemiddeling ervaren slachtoffers minder angst en minder woede richting de dader. Bovendien houden zij na herstelbemiddeling minder vast aan de gang naar de rechter als de enige uitweg voor erkenning en herstel. Herstelbemiddeling kan een uitkomst bieden als er te weinig steunbewijs is in een klachtenprocedure. Uit ervaringen met herstelbemiddeling wordt duidelijk dat het weigeren van een gesprek door een dader kan leiden tot verharding bij het slachtoffer en een (groeïende) behoefte aan vergelding.

5.4 Behandeling van geweldsklachten

Een van de doelen van dit onderzoek naar seksueel misbruik van en geweld tegen minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk is definiëring van het begrip (excessief) geweld voor een mogelijke verruiming van de klachten- en compensatieregeling van de Stichting.¹³

Achtergrond

Op 30 maart 2012 schreef de Stichting aan de minister van Veiligheid en Justitie dat zij problemen zag in de uitbreiding van de reikwijdte van de klach-

ten- en compensatiecommissie met klachten over fysiek en psychisch geweld. Het geringe aantal meldingen en het ontbreken van enig onderzoek zouden volgens de Stichting geen houvast bieden voor definiëring en classificatie naar ernst van de begrippen fysiek en psychisch geweld. Ook zou er te weinig bekend zijn over bewijsvoering als bepaling voor compensatie naar billijkheid. De Stichting maakte duidelijk: ‘Toezeggingen zijdens het kabinet om te komen tot uitbreiding naar gevallen van fysiek en psychisch geweld dreigen verwachtingen te wekken waaraan langs geordende wegen zoals voorzien in de statuten en reglementen van onze stichting thans niet kan worden voldaan. Wij raden aan om voor de korte termijn een ad-hocbenadering door de bevoegde bisschop of overste te volgen. Daaraan voegen wij volledigheidshalve toe, dat de klachten- en compensatiecommissies wel degelijk ruimte hebben om aan dergelijke geweldsaspecten – die immers vrijwel steeds inherent zijn aan seksueel misbruik – aandacht te besteden en dat mee te laten wegen in beoordeling van de ernst van het misbruik.’¹⁴

Over de hulpverlening aan slachtoffers van geweld binnen de Rooms-Katholieke Kerk schreef de Stichting dat een centraal meldpunt bij Slachtofferhulp Nederland deze taak goed zou kunnen uitvoeren. Tot die tijd zou het Platform Hulpverlening van de Stichting ingeschakeld kunnen worden bij dergelijke klachten. Op 1 oktober 2012 is de Hulplijn Seksueel Misbruik geopend.

5.4.1 Definiëring van fysiek en psychisch geweld

Definiëring van fysiek en psychisch geweld is lastig om een aantal redenen die hierna worden toegelicht.

1 *Het wettelijke kader voor de strafbaarstelling van geweld biedt weinig houvast*

Het huidige Wetboek van Strafrecht stelt fysiek geweld strafbaar maar is over psychisch geweld minder eenduidig. In de artikelen 300 tot en met 304 van het Wetboek van Strafrecht wordt fysieke mishandeling strafbaar gesteld: ‘Met mishandeling wordt gelijk gesteld opzettelijke benadeling van de gezondheid’. Het gaat dan om het toebrengen van letsel. Pogingen tot mishandeling zijn niet strafbaar gesteld. Mishandeling van een schuldige tegen zijn kind of een kind dat hij verzorgt of opvoedt als behorend tot zijn gezin wordt gezien als een strafverzwarende omstandigheid.¹⁵ Letsel wordt door de wetgever in hoofdzaak beschouwd als van lichamelijke aard.¹⁶

In artikel 1 van de Wet op de jeugdzorg wordt kindermishandeling gedefinieerd als: ‘elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard, die de ouders of andere personen ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of van onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige

schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel.¹⁷

In 2004 heeft de toenmalige minister van Justitie gesteld dat de manier waarop kinderen worden opgevoed in belangrijke mate bepalend is voor de invulling van het volwassen leven. In het Burgerlijk Wetboek zijn enkele expliciete bepalingen opgenomen waarin de plicht voor de ouders (en opvoeders) is neergelegd om hun minderjarige kind zodanig te verzorgen en op te voeden dat zowel het lichamelijke en het geestelijke welzijn van het kind als de ontwikkeling van zijn persoonlijkheid gegarandeerd worden (artikel 1:247 lid 1 en lid 2 BW). Verder heeft de minister gesteld dat als er sprake is van strafbare feiten strafrechtelijk optreden mogelijk moet zijn op grond van artikelen 300 tot en met 304 van het Wetboek van Strafrecht, waarbij mishandeling door een ouder (of opvoeder) tegen een kind als verzwarende omstandigheid wordt aangemerkt.¹⁸

Het Wetboek van Strafrecht stelt psychische mishandeling strafbaar als sprake is van pijn, letsel en benadeling van de gezondheid in lichamelijke zin. Als er alléén sprake is van geestelijk leed of pijn, is strafbaarheid niet vanzelfsprekend.¹⁹ Een aantal Europese landen kent explicietere wettelijke regelingen over psychisch geweld tegen kinderen.²⁰ In geen van de regelingen is overigens sprake van bestrafing of vervolging van ouders bij overtreding van de wet. De wettelijke bepalingen zijn normstellend bedoeld en primair gericht op beïnvloeding van volwassenen zodat zij géén geweld tegen kinderen gebruiken.²¹

In april 2007 is aan artikel 247 van het Burgerlijk Wetboek een bepaling toegevoegd die gebruik van lichamelijk of geestelijk geweld tegen kinderen in de opvoeding afkeurt: 'Onder verzorging en opvoeding worden mede verstaan de zorg en de verantwoordelijkheid voor het geestelijk en lichamelijk welzijn en de veiligheid van het kind alsmede het bevorderen van de ontwikkeling van zijn persoonlijkheid. In de verzorging en opvoeding van het kind passen de ouders geen geestelijk of lichamelijk geweld of enige andere vernerende behandeling toe.'

Uit een verkenning van gerechtelijke uitspraken²² in zedenzaken met minderjarigen waarin sprake is van psychisch geweld valt het volgende af te leiden. Met psychisch geweld wordt bedoeld: gebruikmaking van psychisch overwicht waardoor een (bedreigende) situatie ontstaat waarbij de minderjarige zich niet kan onttrekken aan of verzetten tegen de seksuele handelingen. Meer concreet gaat het om handelingen zoals manipulatie en bedreiging, eventueel gepaard gaand met geweld. Bij deze eerder genoemde gerechtelijke uitspraken gaat het om:

- Een bedreigende gezinssituatie waarin bijvoorbeeld sprake is van fysiek geweld en seksuele mishandeling en waarin het kind niet kan vertrouwen op geborgenheid en zorgzaamheid;²³

- Verwaarlozing van de verplichtingen als voogd;
- Nalaten het kind de mogelijkheid te bieden om een evenwichtige en onbezorgde jeugd door te maken;²⁴
- Oudervervreemding of ouderverstoting (bijvoorbeeld als het kind een of beide ouders niet mag zien);²⁵
- Schending van de psychische integriteit van het kind als gevolg van de toepassing van fysiek geweld en te laat bieden van medische hulp;²⁶
- Verspreiden van belastende informatie over het kind in zijn of haar woonomgeving;²⁷
- Ondervonden angst voor lichamelijke mishandelingen.²⁸

Veroordeling van kindermishandeling vindt plaats op basis van verschillende wetsartikelen, afhankelijk van de gebeurtenis, en resulteert in gevangenisstraffen en geldboetes. De psychische component in deze zaken wordt door de wetgever veelal gezien als een strafverzwarende omstandigheid.

2 *Internationale literatuur biedt een veelheid aan definities*

De onderzoeksorganisatie heeft een internationale literatuurstudie laten uitvoeren naar fysiek en psychisch geweld tegen minderjarige vrouwen in afhankelijkheidsrelaties, specifiek binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Deze studie is in dit rapport opgenomen onder Achtergrondstudies en essays. Uit de studie blijkt dat in wetenschappelijk onderzoek voor het vaststellen van ‘fysiek geweld’ en ‘psychisch geweld’ tegen minderjarigen veel verschillende definities worden gehanteerd. Deze zijn bijvoorbeeld gebaseerd op de aard en de frequentie van de handelingen of geuite bedreigingen, de mate van gebruikt geweld en de ernst van de schade.²⁹ Er zijn in de internationale literatuur verschillende classificaties naar ernst van geweld te vinden (vooral bij fysiek geweld). Er zijn ernstindelingen gebaseerd op de aard van de gedragingen, op de ernst van de schade en op een combinatie van criteria. Er is in mindere mate sprake van een algemeen gebruikte ernstindeling, zoals dat wél het geval is voor seksueel misbruik.³⁰

Fysiek en met name psychisch geweld zijn in vergelijking tot seksueel misbruik moeilijk te definiëren begrippen, vooral waar het gaat om de afbakening tussen ‘grensoverschrijdend gedrag’ en ‘mishandeling’ en het onderscheid van andere vormen van geweld (vooral bij psychisch geweld).³¹ Daardoor is het vertalen van de begrippen ‘fysiek geweld’ en ‘psychisch geweld’ naar meetbare kenmerken geen eenvoudige zaak. In veel gevallen is het duidelijk of er sprake is van geweld of mishandeling, maar soms is er geen duidelijke grens te trekken. Normatieve oordelen spelen bij het trekken van die grens een belangrijke rol.³²

De aanduiding van bepaalde gedragingen of bepaalde uitingen van geweld

hangt samen met de normen en opvattingen die in een bepaalde cultuur of in een bepaalde tijd bestaan.³³ Daarbij gaat het om opvattingen over de mate waarin bepaald handelen schadelijk geacht wordt voor een kind. Waar in de ene cultuur het toepassen van lijfstraffen wordt gezien als gepast opvoedkundig handelen, wordt dit in een andere cultuur juist beschouwd als beschadigend voor het kind. Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw is de grens tussen geweld en pedagogisch verantwoord handelen verlegd en werden steeds meer vormen van geweld tegen kinderen verwerpelijk gevonden. Het begrip kindermishandeling, dat aanvankelijk de betekenis had van fysieke mishandeling van (zeer) jonge kinderen door de ouders kreeg een veel ruimere inhoud. Fysiek geweld, emotionele verwaarlozing, mishandeling en seksueel misbruik werden onder deze noemer samengebracht, waarbij het om steeds meer mogelijke plegers ging: ouders of verzorgers, andere familieleden, burens, leerkrachten, vrijwilligers werkzaam in de vrijetijdsector, enzovoort. Vanaf de jaren zeventig is men ook gaan spreken over institutioneel geweld.^{34 35}

Om het vertalen van 'geweld' niet afhankelijk te laten zijn van individuele waardeoordelen wordt in wetenschappelijk onderzoek bij voorkeur gekeken naar concrete gedragingen. Gewelddadige gedragingen kunnen verschillende vormen aannemen. Sommige onderzoekers hanteren een brede categorisering van geweld, waarin uiteenlopende vormen van fysiek geweld zijn opgenomen.

Beschrijving

Definiëring van de begrippen fysiek en psychisch geweld is dus lastig. De juridische kaders bieden weinig houvast en in internationale literatuur bestaat een veelheid aan definities. Bovendien strekt de onderzoeksperiode van dit onderzoek zich uit over een lange tijd (van 1945 tot 2012), een periode waarin definities aan verandering onderhevig zijn geweest.

Om deze reden heeft de onderzoeksorganisatie ervoor gekozen om een beschrijving te geven van fysiek en psychisch geweld, in plaats van een scherp afgebakende definitie op te stellen. Deze beschrijving is tot stand gekomen op basis van literatuurstudies én een vergelijking van de aangetroffen informatie met de bewoordingen die slachtoffers gebruiken voor verschillende soorten geweld. Dit alles is geplaatst tegen de achtergrond van de ontwikkelingen op het gebied van de toepassing van geweld in opvoedkundige verhoudingen en de strafbaarstelling van geweld in de periode van 1945 tot 2012, zoals toege- licht in hoofdstuk 2.

Een beschrijving van het verschijnsel geweld moet enerzijds recht doen aan de belevingen en ervaringen van slachtoffers en anderzijds aansluiten bij de rubriceringen in wetenschappelijk onderzoek. Het gaat er vooral om mogelijkheden te bieden om slachtoffers erkenning en genoegdoening te geven. Het gaat hierbij in hoofdzaak om de aannemelijkheid van het ondervonden

geweld, niet zozeer om harde bewijsbaarheid in strafrechtelijke zin en in termen van waarheidsvinding.

De beschrijving van fysiek geweld luidt:

‘Het op een lichamenlijk gewelddadige manier benaderd worden. Hiermee wordt bedoeld schoppen, slaan met handen of een voorwerp, knijpen, door elkaar schudden, snijden, krabben, bijten, branden, verstikking, vergiftiging, iemand laten vallen van een trap en of andere vormen van lichamenlijke mishandeling of lijfstraffen zoals opgesloten worden, hardhandig eten naar binnen geduwd krijgen, geen eten krijgen of braaksel moeten opeten en (langdurig) in de kou, op een koude vloer moeten staan of in een koud bad moeten zitten.’

De beschrijving van psychisch geweld luidt:

‘Het op een intimiderende manier benaderd worden. Daarmee wordt bedoeld (regelmatig) uitschelden, (stelselmatig) vernederen, kleineren en pesten, onterecht straffen, achterstellen bij andere kinderen en chantage, bangmakerijen en dreigementen met het katholieke geloof of met geweld, moeten leven in een kille, angstige en dreigende sfeer vol pesterijen waarin door opvoeders of verzorgers weinig warmte en genegenheid wordt geboden, weinig privacy geven, het afhouden of verbieden van contact met vrienden of ouders, eisen stellen waaraan het kind niet kan voldoen.’

Wat onder excessief fysiek geweld moet worden verstaan is lastig te bepalen. Hierbij passen twee kanttekeningen. Elke vorm van geweld – tenzij gerechtvaardigd, bijvoorbeeld in het geval van noodweer – is naar zijn aard excessief. Het betreft immers een actie of reactie die zich niet verdraagt met de normale, gebruikelijke omgangsvormen. De tweede kanttekening betreft de omstandigheden waaronder op het eerste gezicht simpele vormen van geweld worden toegepast. Een oorvijs kan in het kader van vroegere opvoedingsgewoonten worden opgevat als een ‘pedagogische tik’. Maar bepaalde omstandigheden kunnen deze milde vormen van geweld toch excessief maken. Het slachtoffer kan de oorvijs als excessief ervaren of hij kan door bijvoorbeeld gevoelige oren last en schade ondervinden die buiten proportie zijn.

Een zorgvuldige afweging is dan ook nodig om bij fysiek geweld te beoordelen of het gaat om een milde vorm in het kader van een pedagogische correctie dan wel om excessief geweld. Bij deze afweging horen ook factoren te worden betrokken als de combinatie van vormen van geweld, zoals opgesomd in bovenstaande beschrijvingen, in relatie tot de duur, de frequentie en het aantal plegers.

Wat onder excessief psychisch geweld alleen moet worden verstaan is nog

moeilijker vast te stellen. Ook hierbij geldt in ieder geval dat de wijze waarop het slachtoffer bovengenoemde vormen van psychisch geweld ervaart, een factor van betekenis is.

5.4.2 Mogelijkheden voor verruiming van procedures

Mediation (bemiddeling) en met name herstelbemiddeling zijn voornamelijk gericht op heling en herstel. Herstel is niet gericht op genoegdoening in materiële zin. De klachtenprocedure en compensatieregeling bieden ruimte voor maatwerk, waarbij soms ook de weg van mediation wordt gekozen. In de mediation en herstelbemiddeling tussen kerkelijke instanties en slachtoffers is het uitdrukkelijk niet de bedoeling dat de uitspraken van de Klachtencommissie en de Compensatiecommissie ter discussie worden gesteld en het gezag van beide onafhankelijke commissies hierdoor wordt uitgehouden.

Inzet van (herstel)bemiddeling bij geweldsklachten

Als de klacht over alléén geweld gaat, moeten de herstelbemiddeling en mediation worden gezien als aanvulling op de bestaande klachten- en compensatieprocedure.

Omdat het lastig blijkt om een eenduidige definitie van (excessief) geweld te formuleren (zie 5.4.1) en omdat het noodzakelijk is dit soort geweldsklachten goed en snel af te handelen, is het moeilijk om in een korte procedure het geweld dat slachtoffers hebben ondergaan en de schadelijke gevolgen nauwkeurig te kwalificeren en te kwantificeren.

Daarom is het veel effectiever en efficiënter – het gaat hier om een relatief beperkt aantal klagers dat zich heeft gemeld – om slachtoffers met geweldsklachten op een andere manier te helpen. Namelijk bemiddeling die gericht is op heling en herstel in combinatie met een financiële genoegdoening. De hoogte van de financiële compensatie kan worden bepaald op grond van wat tijdens de bemiddelingsessie(s) wordt besproken en kan worden gerelateerd aan het gemiddelde van de tot nu toe door de Compensatiecommissie toegekende compensatiebedragen.

Bij geweldsklachten wordt iedere melder als slachtoffer aangemerkt als het ervaren geweld valt binnen de begrenzing van de beschrijving, zoals weergegeven in 5.4.1. Dit betekent dat er – voorafgaand aan de (herstel)bemiddeling – géén waarheidsbevinding nodig is om de validiteit van de klacht vast te stellen.

(Herstel)bemiddeling wordt uitgevoerd door professionele mediators in een procedure die buiten de verantwoordelijkheid van de Stichting valt. Voor deze procedure, die plaatsvindt onder toezicht van de voorzitter van de bestaande Klachtencommissie, wordt een regeling opgesteld die aan drs. W.J. Deetman wordt voorgelegd. Een en ander zoals besproken in het overleg met de minister van Veiligheid en Justitie.³⁶

Deze (herstel)bemiddeling sluit aan bij de lijn die – zowel in andere landen als in Nederland – eerder is ingezet. In het bijzonder wordt hierbij verwezen naar de salesianen, de broeders van Maastricht en de broeders van Liefde, waar (herstel)bemiddeling als overwegend positief is en wordt ervaren.

Hiermee is onderzoeksvraag 5 beantwoord. Onderzoeksvraag 5 luidt:

Op welke wijze kan de klachten- en compensatieprocedure van de Stichting worden uitgebreid ten behoeve van de behandeling van klachten van fysiek en psychisch geweld, met inachtneming van de mogelijkheden en onmogelijkheden van bewijsmateriaal?

5.5 Beantwoording van onderzoeksvraag 3

Onderzoeksvraag 3 luidt:

Welke (preventieve of aanvullende) maatregelen moeten worden genomen in het kader van hulpverlening en genoegdoening aan slachtoffers en om herhaling te voorkomen? Welke rol en verantwoordelijkheden liggen er hier voor de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland?

Internationaal literatuuronderzoek maakt duidelijk dat slachtoffers van seksueel misbruik dat al dan niet gepaard gaat met geweld een veelheid aan klachten rapporteren. Het gaat dan onder andere om angst, depressie, zelfmoordgedachten en -pogingen, verminderde zelfwaardering, onvermogen tot omgaan met frustratie en psychosomatische klachten. Problemen waarover slachtoffers rapporteren variëren van medische problemen tot psychische en seksuele problemen en herhaling van het misbruik op latere leeftijd. In het eerdere onderzoek is de Onderzoekscommissie tot de slotsom gekomen dat het niet verantwoord is uitspraken te doen over de vraag of en in welke mate het seksueel misbruik verantwoordelijk is voor eventuele huidige en eerdere psychische problemen. Desalniettemin bestaat er voor de Rooms-Katholieke Kerk een morele plicht om degenen die zich met klachten melden, die zij wijten aan ervaringen met seksueel misbruik waarbij plegers werkzaam in de Rooms-Katholieke Kerk betrokken zijn, serieus te nemen en bij te staan.

Een herhaling van de vermelding van deze plicht is hier op haar plaats. De mogelijkheden om slachtoffers bij te staan en hulp te bieden zijn langs verschillende wegen te benutten. Binnen het Meldpunt Seksueel Misbruik RKK is een platform hulpverlening aanwezig dat voor een juiste doorverwijzing kan zorgen. De overheid, het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, heeft het voortouw genomen om met Slachtofferhulp Nederland, lotgenotengroepen van de commissie-Samson en lotgenotengroepen voor mis-

bruik in de Rooms-Katholieke Kerk een gezamenlijke structuur voor opvang en begeleiding tot stand te brengen.

Contact

Met de publicatie van dit onderzoeksrapport komt een einde aan de instandhouding van een secretariaat en een onderzoeksorganisatie die contacten heeft onderhouden met slachtoffers en andere betrokkenen. Voor informatie over hulp en lotgenotencontact wordt verwezen naar de volgende instanties.

Voor hulpverlening is de huisarts de sleutelfiguur en het eerste aanspreekpunt. De huisarts kan verwijzen naar een instelling voor geestelijke gezondheidszorg of een vrijgevestigde psychotherapeut, klinisch psycholoog of psychiater. Hier treft u de gegevens aan van vier organisaties die zich specifiek richten op hulpverlening, begeleiding of ondersteuning van mensen die met seksueel misbruik te maken hebben of hebben gehad.

HULPLIJN SEKSUEEL MISBRUIK

De Hulplijn Seksueel Misbruik is een samenwerkingsverband tussen Slachtofferhulp Nederland, de Advies- en Meldpunten Kindermishandeling, de Steunpunten Huiselijk Geweld, de Inspectie Jeugdzorg, de Inspectie voor de Gezondheidszorg, Stichting KLOKK, Meldpunt Misbruik RKK, Stichting SKIP en Nederland Heelt.

Deze instanties werken intensief samen om zo goed mogelijk hulp te verlenen. De melder krijgt een medewerker aan de lijn, die helpt om duidelijk te krijgen welke hulp het beste past. Op basis daarvan zorgt de medewerker ervoor dat de melder bij de juiste instantie terecht komt. Behalve via de Hulplijn blijven de meldpunten van Slachtofferhulp Nederland, de Advies- en Meldpunten Kindermishandeling en de Steunpunten Huiselijk Geweld ook rechtstreeks bereikbaar voor hulp en advies.

telefoon: 0900-9999001

e-mailadres: contact@hulplijnseksueelmisbruik.nl

website: www.hulplijnseksueelmisbruik.nl

MELDPUNT SEKSUEEL MISBRUIK RKK

De kerkelijke instelling Hulp & Recht is overgegaan in de onafhankelijke Stichting Bestuur & Toezicht inzake seksueel misbruik in de RK Kerk. Deze Stichting kent vier onderdelen.

- 1 Meldpunt, waar seksueel misbruik gemeld kan worden alsmede steunbewijs kan worden geleverd ter ondersteuning van klachtenprocedures van (mede)slachtoffers;

- 2 Platform hulpverlening, waar hulp wordt geboden aan slachtoffers van seksueel misbruik in de RK Kerk;
- 3 Klachtencommissie, waar officiële klachten van seksueel misbruik in de RK Kerk worden behandeld;
- 4 Compensatiecommissie.

telefoon: 030-2306900

e-mailadres: secretariaat@meldpuntmisbruikrkk.nl

website: www.meldpuntmisbruikrkk.nl

KLOKK – KOEPEL LANDELIJK OVERLEG KERKELIJK KINDERMISBRUIK

KLOKK is een initiatief van verschillende lotgenoten-contactgroepen van en voor mannen en vrouwen om samen een vuist te maken, één stem te zijn, verbonden door het gezamenlijke doel op te komen voor slachtoffers van seksueel, fysiek of psychisch misbruik door medewerkers van de RK Kerk in Nederland.

contactpersoon: Raymond Lelkens

e-mailadres: raymond.lelkens@gmail.com

website: www.klokk.nl

VPKK – VROUWENPLATFORM KERKELIJK KINDERMISBRUIK

VPKK is een initiatief van vrouwen voor vrouwen en mannen die misbruikt zijn.

website: www.vpkk.nl

De Onderzoekscommissie is gevraagd jaarlijks verslag te doen van haar bevindingen over de uitvoering van haar eerdere aanbevelingen. In de komende monitorrapportage over de uitvoering van haar aanbevelingen wordt dieper ingegaan op wat tot nu toe tot stand is gebracht. Hierbij komt nadrukkelijk aan de orde hoe organisaties van slachtoffers en lotgenoten deze voortgang beoordelen.

6 BEVINDINGEN EN AANBEVELINGEN

6.1 Vooraf

Op 31 augustus 2012 presenteerde drs. W.J. Deetman het voorstel voor onderzoek naar seksueel misbruik van en fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland in de periode tussen 1945 en 2012. Dit voorstel is te vinden op www.onderzoekrk.nl.

In het onderzoeksvoorstel zijn vijf onderzoeksvragen opgenomen:

- 1 Welke zijn de gegevens en omstandigheden van seksueel misbruik en fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen die aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland werden toevertrouwd in de periode van 1945 tot heden?
- 2 Hoe waren de verantwoordelijkheidsstructuren en hoe zijn bestuurlijk verantwoordelijken omgegaan met hun verantwoordelijkheden voor minderjarige vrouwelijke slachtoffers? Welke maatregelen namen zij met betrekking tot de beschuldigen?
- 3 Welke (preventieve of aanvullende) maatregelen moeten worden genomen in het kader van de hulpverlening en genoegdoening aan slachtoffers en om herhaling te voorkomen? Welke rol en verantwoordelijkheden liggen er hier voor de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland?
- 4 Wat is de definitie van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen?
- 5 Op welke wijze kan de klachten- en compensatieprocedure van de Stichting worden uitgebreid ten behoeve van de behandeling van klachten over fysiek en psychisch geweld, met inachtneming van de mogelijkheden en onmogelijkheden van bewijsmateriaal?

Deze vijf onderzoeksvragen staan niet op zichzelf. Ze zijn aanvullend op de vragen die zijn beantwoord in het rapport van de Onderzoekscommissie, dat is gepresenteerd op 16 december 2011. Dit eerdere onderzoek had betrekking op minderjarigen, op jongens en op meisjes. De absolute aantallen slachtoffers van seksueel misbruik in dat rapport gaan over jongens én meisjes.

Meldingen, vragenlijsten en survey

Voor de berekeningen is destijds gebruikgemaakt van drie bronnen.

- 1 De meldingen die de Onderzoekscommissie ontving van maart 2010 tot 1 december 2010. Van deze melders was 82 procent man en 16,5 procent vrouw. Bij 1,5 procent van de meldingen kon niet worden nagegaan of het slachtoffer man of vrouw is.
- 2 De antwoorden op de vragen uit de vragenlijsten die 599 melders hebben gegeven. Het ging hier zowel om mannen (84 procent) als vrouwen (16 procent).
- 3 Informatie uit een landelijk survey-onderzoek onder een panel van TNS NIPO, waarvan alleen degenen die ouder waren dan veertig jaar de eerste reeks vragen kregen (34.234 personen). Het misbruik door plegers werkzaam in de Rooms-Katholieke Kerk dat in deze survey wordt gerapporteerd betreft voor 77,5 procent mannen en voor 22,5 procent vrouwen.

Uit de percentages mannen en vrouwen onder de melders en onder degenen die in de survey hebben bericht over seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk is af te leiden dat seksueel misbruik bij jongens bijna vier keer zo vaak voorkwam als bij meisjes.

Eerder archiefonderzoek

Naast statistisch onderzoek heeft de Onderzoekscommissie in 2011 onderzoek gedaan in archieven. Ook hierbij vervulden de meldingen een belangrijke rol. Aan de hand van de meldingen kon immers gericht worden gezocht naar die organisaties en instellingen waar seksueel misbruik voorkwam. De meldingen bevatten informatie die vaak rechtstreeks leidde naar vindplaatsen; zonder de gegevens in de meldingen zou bepaalde informatie veel moeilijker boven tafel zijn gekomen.

Vooraf had de Onderzoekscommissie een minimum van 25 meldingen gehanteerd bij de selectie van de archieven die zij zou onderzoeken. Door dit minimum lag de nadruk op onderzoek in de archieven van ordes en congregaties van mannelijke religieuzen. Uiteraard zijn ook de archieven van alle zeven bisdommen aan een archiefonderzoek onderworpen. Van de tien zustercongregaties waarover destijds meldingen bij de Onderzoekscommissie binnenkwamen zijn alleen die congregaties onderzocht die in de meldingen werden aangeduid als 'Zusters van Liefde'. Het ging om de zusters van Liefde van Onze Lieve Vrouw Moeder van Barmhartigheid (s.c.m.m.), de zusters van Liefde van Jezus en Maria, Moeder van Goede Bijstand, de zusters van Liefde, congregatie Dochters van Maria en Joseph (d.m.j.) alsmede de zusters van Liefde van Jezus en Maria (s.c.j.m.).

Recent archiefonderzoek

De onderzoeksorganisatie heeft in 2012 aanvullend onderzoek gedaan in de archieven van negen zustercongregaties, één orde van mannelijke religieuzen en in het archief van de Stichting Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen, twee bisdommen, het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming. Daarnaast is een aantal andere archieven geraadpleegd in verband met onderzoek naar enkele individuele gevallen van seksueel misbruik en geweld.

Het doel van deze onderzoeken was om – aan de hand van de meldingen – toegang te krijgen tot informatie die voor de beantwoording van de eerste twee vragen van dit onderzoek van belang is.

6.2 Aard en omvang van seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes

Alvorens in te gaan op de onderzoeksvragen is het goed de hoofdconclusie van het aanvullend onderzoek te presenteren. Wat seksueel misbruik betreft sluiten de bevindingen uit dit vervolgonderzoek nauw aan bij wat in het vorige onderzoek met de nodige voorzichtigheid is geconcludeerd. Het totale aantal gevallen van seksueel misbruik waarbij een pleger werkzaam in de Rooms-Katholieke Kerk betrokken is geweest kan, wanneer alle gerapporteerde vormen van misbruik – van lichte tot ernstige gevallen – worden verdisconteerd, geschat worden op enkele tienduizenden. De meldingen in het kader van dit vervolgonderzoek en het archiefonderzoek aan de hand van deze meldingen bevestigen deze conclusie.

Wat fysiek en psychisch geweld betreft is de informatie uit de meldingen en uit het archiefonderzoek in combinatie met gesprekken onvoldoende om hieraan conclusies te verbinden over de aard en en omvang van het toegepaste geweld. Wel leveren deze bronnen voldoende informatie op om te concluderen dat met name in de jaren vijftig sprake was van een kille en afstandelijke omgang van zusters met de aan hun zorg toevertrouwde vrouwelijke minderjarigen. Hun houding sloot aan bij het bij zichzelf weghouden van emotionele gevoelens, bij zelfkastijding en de versterving.

In de jaren vijftig ontstond een groeiende behoefte om met behulp van psychologen en pedagogen beter om te gaan met de vrouwelijke leerlingen op de internaten en scholen. Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat de problemen in de omgang met minderjarige vrouwen weliswaar pas in de loop van de jaren vijftig duidelijk werden, maar tot dat moment wel degelijk een rol van betekenis hebben gehad. Hiermee is te verklaren dat in tal van situaties fysiek en psychisch geweld bepaald niet werden geschuwd. De bevindingen van de auteurs van *Ex caritate* sluiten hierbij nauw aan. Zij constateerden dat bin-

nen de kloostergemeenschappen en de instellingen een klimaat heerste van formalisme, liefdeloosheid, emotionele kilte, hardheid, repressie en vernedering.

In de jaren zestig, met behulp van onder deskundige leiding en begeleiding staande schoolconferenties, kon de omslag worden gemaakt die meer aansloot bij wat in de onderwijswereld in die tijd, wat nieuwe inzichten en ontwikkelingen betreft, gangbaar was.

De voor dit vervolgonderzoek gebruikte achtergrondstudies, essays en beschrijvingen van fysiek en psychisch geweld geven een nadere aanduiding en begrenzing van wat onder fysiek en psychisch geweld moet worden verstaan. Het is lastig om een scherp afgebakende definitie te vinden, maar met behulp van de met dit vervolgonderzoek ontwikkelde beschrijving is het mogelijk klachten over fysiek en psychisch geweld te behandelen. Dat kan – ook met het oog op het beperkte aantal meldingen over uitsluitend fysiek en/of psychisch geweld – beter met behulp van een andere procedure dan de huidige klachtenprocedure. Hiervoor wordt een voorstel gedaan.

Kwantitatieve analyse

De onderzoeksorganisatie heeft een nadere kwantitatieve analyse uitgevoerd naar seksueel misbruik en fysiek en psychisch geweld tegen meisjes. Voor deze analyse is gebruikgemaakt van informatie uit het eerdere onderzoek van de Onderzoekscommissie. Het gaat om de antwoorden op vragen uit de vragenlijsten. Enerzijds antwoorden van de vrouwelijke melders (n=81) en anderzijds antwoorden van vrouwen die in de survey misbruik rapporteerden (n=39).

Uit de nadere analyse blijkt dat bij ruim veertig procent van de vrouwelijke melders sprake is van ernstig seksueel misbruik met vergaande seksuele handelingen en penetratie. Dit percentage is bijna twee keer zo hoog als in de survey.

Hieruit blijkt ook dat het misbruik van meisjes in veertig procent van de gevallen in de thuissituatie werd gepleegd en in ruim dertig procent in de parochie. Bij jongens kwam misbruik in instellingen veel vaker voor.

Kwalitatieve analyse

Ook is er een kwalitatieve analyse uitgevoerd van de meldingen. Het gaat enerzijds om 79 nieuwe meldingen van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen al dan niet in combinatie met geweld. Anderzijds waren er 71 meldingen van en over minderjarige vrouwen en mannen die met geweld te maken kregen, die de Onderzoekscommissie eerder ontving.

De nieuwe en de oude meldingen vertonen op belangrijke onderdelen overeenkomsten. Het geweld waarover – al dan niet in combinatie met seksueel

misbruik – wordt gerapporteerd betreft in de meeste gevallen een combinatie van fysiek en psychisch geweld. Ook de aard van de geweldshandelingen komt in hoge mate overeen. En geldt ook voor de frequentie en de duur van het geweld, namelijk herhaald en langer dan een jaar. Waar sprake is van seksueel misbruik in de lichte ernstcategorie noemen de meldingen mannelijke én vrouwelijke plegers werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Bij zwaardere ernstcategorieën van seksueel misbruik gaat het in hoofdzaak om mannelijke plegers. Bij fysiek en psychisch geweld (zonder dat sprake is van seksueel misbruik) worden in de nieuwe en de oude meldingen veelal vrouwelijke plegers genoemd.

De eerste onderzoeksvraag luidt:

Welke zijn de gegevens en omstandigheden van seksueel misbruik en fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen die aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk werden toevertrouwd in de periode van 1945 tot heden?

Op basis van beide analyses kan worden gesteld dat het in minder dan de helft van de gevallen ging om ernstig seksueel misbruik van meisjes dat in hoofdzaak werd gepleegd door een mannelijke pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Bij lichtere vormen van seksueel misbruik noemen de meldingen ook vrouwelijke plegers werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

Seksueel misbruik ging in de helft van de gevallen gepaard met fysiek en/of psychisch geweld. Wanneer sprake was van geweld, werd dit veelal gepleegd door vrouwelijke religieuzen die als onderwijzeres of verzorgster werkzaam waren.

Het merendeel van de vrouwelijke slachtoffers was tussen de 6 en 14 jaar toen het seksueel misbruik en/of geweld begon. De meeste evaringen vonden plaats in de jaren vijftig en zestig, kwamen herhaaldelijk voor en duurden langer dan een jaar.

De situaties waarbinnen het seksueel misbruik en/of geweld plaatsvond zijn verschillend van aard. Seksueel misbruik werd met name in thuissituaties en in de parochie gepleegd. Geweld tegen minderjarige vrouwen lijkt met name te zijn gepleegd in instellingen zoals kindertehuizen en ziekenhuizen. In ongeveer de helft van de gevallen is het misbruik en/of geweld eerder ergens gemeld, maar vaak ook pas na jaren.

6.3 Misbruik en geweld als bestuurlijk uitgangspunt

De tweede onderzoeksvraag luidt:

Hoe waren de verantwoordelijkheidsstructuren en hoe zijn de bestuurlijk verantwoordelijken omgegaan met hun verantwoordelijkheden voor minderjarige vrouwelijke slachtoffers? Welke maatregelen namen zij met betrekking tot de beschuldigten?

Nieuwe bevindingen over het bestuurlijk optreden zijn beperkt. In de recent onderzochte archieven is weinig tot niets terug te vinden over individuele gevallen van seksueel misbruik en/of geweld of over de bestuurlijke afwikkeling daarvan. De persoonsdossiers van de leden van de congregaties zijn vaak wel voorhanden. Maar aanwijzingen over seksueel misbruik zijn daarin over het algemeen niet aangetroffen. Ook over concrete geweldsincidenten in gehoorzaamheidsrelaties is vrijwel niets te vinden. In het eerdere onderzoek – waarbij het zwaartepunt lag op onderzoek in archieven van mannelijke ordes en congregaties – lag dit duidelijk anders. Daar waren klachten over met name seksueel misbruik wel terug te vinden.

Het antwoord op de vraag hoe zusters moesten omgaan met klachten over seksueel misbruik en/of geweld in gehoorzaamheidsrelaties is vooral hogerop gevonden: niet op de kloostervloer, maar aan de bestuurstafel. Vanaf de jaren vijftig bespraken besturen van de overkoepelende organisaties de psychische problemen die samenhangen met het celibaat en de seksualiteit binnen de actieve vrouwelijke congregaties. Die problemen namen kennelijk toe en de effectiviteit van de spiritualiteit als probaat middel daartegen nam klaarblijkelijk af. Volgens sommigen betrof het structurele problemen die om structurele oplossingen vroegen. In elk geval ging het om zaken die het niveau van de afzonderlijke congregaties overstegen en in een algemeen verband aan de orde werden gesteld.

De SNVR heeft – niet altijd met even groot enthousiasme – naar oplossingen langs drie wegen gezocht door:

- de individuele behandeling en psychologische opvang van ‘moeilijke zusters’ te vergemakkelijken en te professionaliseren;
- vorming en opleiding te verbeteren;
- meer structureel door een vernieuwing van organisatie en mentaliteit die het probleem van de onderdrukte affectiviteit in de gemeenschappen moest aanpakken.

In de jaren zestig was het vraagstuk al bespreekbaar gemaakt: in cursussen en tijdens bijeenkomsten en studiedagen op diverse niveaus. De aandacht richtte zich op het noviciaat. De omslag naar een structurele aanpassing vond plaats in de golf van de zogeheten ‘vernieuwingskapittels’ in de tweede helft van de

jaren zestig. Zo werden niet alleen oude structuren afgebroken maar ook kon de geest van de congregatie grondig worden hervormd. Dat alles overigens tegen de achtergrond van snel dalende aantallen novicen.

De context bleef bij dit alles volledig beperkt tot de kloostergemeenschap zelf en de relaties tussen zusters onderling. Nergens blijkt dat seksueel misbruik van minderjarigen een specifiek probleem binnen de SNVR was. De conclusie kan zijn dat het in dit opzicht binnen de actieve vrouwelijke congregaties ging om enkele uitzonderlijke gevallen, niet om structurele misstanden.

Als seksueel misbruik van minderjarigen binnen de vrouwelijke congregaties een ernstig en frequent verschijnsel zou zijn geweest, lijkt het aannemelijk dat dit direct of indirect binnen de SNVR ter sprake zou zijn gebracht. Of dat ook geldt voor het gebruik van fysiek en psychisch geweld tegenover leerlingen en pupillen, valt echter te betwijfelen. Fysiek geweld werd meestal door de regels en gebruiken verboden, maar was – ook buiten de kloosters – binnen zekere grenzen geaccepteerd. Waar het om psychisch geweld gaat, is het nog ingewikkelder. Het is maar al te waarschijnlijk dat dit – excessen daargelaten – eenvoudig binnen de normen viel. Daarom is het lange tijd niet als reëel geweld ervaren en dus ook niet binnen de SNVR besproken. Tegen de tijd dat de maatschappelijke opvattingen hierover duidelijk waren veranderd deed het probleem zich minder voor. Vanaf de jaren zeventig waren de congregaties bezig het grootste deel van hun onderwijs- en opvoedingsactiviteiten af te stoten.

Afstandsbaby's

De problematiek van de afstandsbaby's in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk heeft in dit onderzoek aandacht gekregen. Hierbij is gebleken dat deze problematiek lastig is te onderzoeken. In de eerste plaats is het aantal meldingen uiterst beperkt. Dat geldt zowel voor meldingen bij de Onderzoekscommissie en de onderzoeksorganisatie: er zijn geen concrete of feitelijk onderzoekbare meldingen gedaan. Ook uit de literatuur is weinig tot geen inzicht te geven in de problematiek van afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk. Dit geldt overigens ook voor situaties daarbuiten.

Volgens het CBS bevat ook andere beschikbare informatie zo veel haken en ogen dat die niet bruikbaar is. De bevolkingsstatistieken van het CBS bevatten geen informatie over het probleem van de afstandsbaby's.

Ondanks deze beperkingen kan worden geconstateerd dat het vroegtijdig afstand doen van baby's door hun ongehuwde moeders in de decennia rond de Tweede Wereldoorlog in alle gezindten is voorgekomen. Verzuilde instellingen op het gebied van de moederschapszorg hebben vanaf de jaren twintig tot

aan de jaren zestig gezamenlijk geijverd vóór een samenbrengen van moeder en kind en tégen het vroeg afstand doen.

Katholieke geestelijken (pastoors en ordesgeestelijken) hebben juist vaker bemiddeld vóór een vroege afstand. Deze geestelijken vormden een bijzonder aandachtspunt in de pleidooien van de F10M tégen het vroeg afstand doen.

Zowel vrouwen uit de goeode burgerlijk-katholieke kring als zusters die verbonden waren aan kraamklinieken en doorgangshuizen hebben geijverd vóór een samenbrengen van (ongehuwde) moeder en kind: soms tegen het beleid van mannelijke geestelijken in.

Vanaf het midden van de jaren vijftig zijn de pleidooien tegen het vroeg afstand doen verstomd. Wetgeving op het gebied van de voogdij, de pleegzorg en de adoptie is daarvan één oorzaak. De andere oorzaak is de acceptatie van nieuwe inzichten in de geestelijke gezondheidszorg.

6.4 Rol en verantwoordelijkheden bij hulpverlening en genoegdoening aan slachtoffers

De derde onderzoeksvraag luidt:

Welke (preventieve of aanvullende) maatregelen moeten worden genomen in het kader van de hulpverlening en genoegdoening aan slachtoffers en om herhaling te voorkomen? Welke rol en verantwoordelijkheden liggen er hier voor de Rooms-Katholieke Kerk?

Internationaal literatuuronderzoek maakt duidelijk dat slachtoffers van seksueel misbruik – dat al dan niet gepaard gaat met geweld – een scala aan klachten rapporteren. Het gaat onder andere om angst, depressie, zelfmoordgedachten en -pogingen, verminderde zelfwaardering, onvermogen tot omgaan met frustratie en psychosomatische klachten. Problemen waarover slachtoffers rapporteren variëren van medische problemen tot psychische en seksuele problemen en herhaling van het misbruik op latere leeftijd. Eerder is de Onderzoekscommissie tot de slotsom gekomen dat het niet verantwoord is uitspraken te doen over de vraag of en in welke mate het seksueel misbruik verantwoordelijk is voor eventuele huidige en vroegere psychische problemen. Toch heeft de Rooms-Katholieke Kerk een morele plicht om degenen serieus te nemen en bij te staan wanneer zij zich melden met klachten die zij wijten aan ervaringen met seksueel misbruik waarbij plegers werkzaam in de Rooms-Katholieke Kerk betrokken zijn.

Deze morele plicht wordt hier nog eens herhaald.

Er zijn verschillende wegen om slachtoffers bij te staan en hulp te bieden. Binnen het Meldpunt Seksueel Misbruik RKK is een platform hulpverlening

aanwezig dat voor een juiste doorverwijzing kan zorgen. De overheid – het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport – heeft het voortouw genomen een gezamenlijke structuur voor opvang en begeleiding tot stand te brengen. Dit laatste in samenwerking met onder andere Slachtofferhulp Nederland, lotgenotengroepen van de commissie-Samson en voor misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk.

De Onderzoekscommissie is gevraagd jaarlijks verslag te doen van haar bevindingen over de uitvoering van haar eerdere aanbevelingen. In de komende monitorrapportage wordt dieper ingegaan op wat tot nu toe op dit vlak tot stand is gebracht. Hierbij komt nadrukkelijk aan de orde hoe organisaties van slachtoffers en lotgenoten deze voortgang beoordelen.

6.5 Definitie van fysiek en psychisch geweld

De vierde onderzoeksvraag luidt:

Wat is de definitie van fysiek en psychisch geweld tegen minderjarigen?

Het is lastig fysiek en psychisch geweld te definiëren anders dan de normering en definiëring van seksueel misbruik zoals dit in wetgeving uitgebreid is vastgelegd. Aan de ene kant is sprake van ontwikkelingen in de beoordeling en acceptatie van fysiek en psychisch geweld in met name opvoedkundige situaties. De onderzoeksorganisatie heeft hierover een achtergrondstudie laten uitvoeren. Wat vandaag volstrekt onacceptabel is, stond vijftig jaar geleden niet ter discussie.

Aan de andere kant is wel een definitie nodig gelet op de gevolgen voor slachtoffers. Juist met het oog op erkenning van en genoegdoening voor het leed dat door geweld is veroorzaakt en dat slachtoffers hebben meegemaakt en nog meemaken. Hierna volgt een aanbeveling hoe erkenning en genoegdoening inhoud en vorm horen te krijgen.

De onderzoeksorganisatie geeft de volgende omschrijving:

- Waar het fysiek geweld betreft, gaat het om het op een lichamelijke manier benaderd worden. Daarmee wordt bedoeld ‘schoppen, slaan met handen of een voorwerp of andere vormen van lichamelijke mishandeling, zoals opgesloten worden, voedsel hardhandig naar binnen geduwd krijgen, geen eten krijgen of braaksel moeten opeten en (langdurig) in de kou, op een koude vloer moeten staan of in een koud bad moeten zitten’.
- Waar het psychisch geweld betreft, gaat het om het op een intimiderende manier benaderd worden. Daarmee wordt bedoeld ‘uitschelden, vernederen, onterecht straffen, achterstellen bij andere kinderen en chantage, bangmakerijen en dreigementen met het geloof, moeten leven in een kille,

angstige en dreigende sfeer vol pesterijen waarin weinig warmte en genegeheid werd geboden, kinderen weinig privacy hadden en contact met vrienden of ouders werd afgehouden.’

6.6 Behandeling van klachten over fysiek en psychisch geweld

Mediation en met name herstelbemiddeling zijn voornamelijk gericht op heling en herstel in niet-materiële zin. De klachtenprocedure en de compensatieregeling bieden ruimte voor maatwerk, waarbij soms ook de weg van mediation wordt gekozen. Het is uitdrukkelijk niet de bedoeling, dat in de mediation en herstelbemiddeling tussen kerkelijke instanties en slachtoffers de uitspraken van de Klachtencommissie en de Compensatiecommissie ter discussie worden gesteld en het gezag van beide onafhankelijke commissies hierdoor wordt uitgehold.

Inzet van (herstel)bemiddeling bij geweldsklachten

Als de klacht over alléén geweld gaat, moet de mediation of de herstelbemiddeling worden gezien als aanvulling op de bestaande klachten- en compensatieprocedure.

Omdat het lastig blijkt om een eenduidige definitie van (excessief) geweld te formuleren (zie 5.4.1) en omdat het noodzakelijk is dit soort geweldsklachten goed en snel af te handelen, is het moeilijk om in een korte procedure het geweld dat slachtoffers hebben ondergaan en de schadelijke gevolgen nauwkeurig te kwalificeren en te kwantificeren.

Daarom is het veel effectiever en efficiënter – het gaat hier maar om een relatief beperkt aantal klagers dat zich heeft gemeld – om slachtoffers met geweldsklachten op een andere manier te helpen. Namelijk bemiddeling die gericht is op heling en herstel in combinatie met een financiële genoegdoening. De hoogte van de financiële compensatie wordt bepaald op grond van wat tijdens de bemiddelingssessie(s) wordt besproken en wordt gerelateerd aan het gemiddelde van de tot nu toe door de Compensatiecommissie toegekende compensatiebedragen.

Bij geweldsklachten wordt iedere melder als slachtoffer aangemerkt als het ervaren geweld valt binnen de begrenzing van de beschrijving in 5.4.1. Dit betekent dat er – voorafgaand aan de (herstel)bemiddeling – géén waarheidsbevinding nodig is om de validiteit van de klacht vast te stellen.

(Herstel)bemiddeling wordt uitgevoerd door professionele mediators in een procedure die buiten de verantwoordelijkheid van de Stichting valt. Voor deze procedure, die plaatsvindt onder toezicht van de voorzitter van de bestaande Klachtencommissie, wordt een regeling opgesteld die aan drs. W.J. Deetman wordt voorgelegd.

Deze (herstel)bemiddeling sluit aan bij de lijn die – zowel in andere landen als in Nederland – eerder is ingezet bij seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. In het bijzonder wordt hierbij verwezen naar de salesianen, de broeders van Maastricht en de broeders van Liefde, waar (herstel)bemiddeling als overwegend positief wordt ervaren.

Hiermee is onderzoeksvraag 5 beantwoord. Onderzoeksvraag 5 luidt:

Op welke wijze kan de klachten- en compensatieprocedure van de Stichting worden uitgebreid ten behoeve van de behandeling van klachten over fysiek en psychisch geweld, met inachtneming van de mogelijkheden en onmogelijkheden van bewijsmateriaal?

ACHTERGRONDONDERZOEK EN ESSAYS

1 Fysieke en geestelijke mishandeling van kinderen: over begripsvorming en de grenzen van het toelaatbare, volgens het Nederlands recht

TON LIEFAARD EN JAAP DOEK

1 Inleiding

Geweld tegen kinderen heeft in de tweede helft van de twintigste eeuw en in het eerste decennium van de eenentwintigste eeuw in toenemende mate aandacht gekregen in regelgeving (nationaal en internationaal) en beleid. Ook in (inter)nationale rechtspraak en het maatschappelijk debat hebben zich ontwikkelingen voorgedaan ten aanzien van de toelaatbaarheid of ontoelaatbaarheid van geweld tegen kinderen, bijvoorbeeld bij de invulling van de opvoeding van minderjarigen door hun ouders of andere wettelijk vertegenwoordigers of tijdens alternatieve opvoed- en opgroeisituaties, in pleeggezinnen, residentiële (al dan niet gesloten) voorzieningen voor jeugdzorg of justitiële jeugdinrichtingen.

Anno 2012 is (het gebruik van) het begrip kindermishandeling niet beperkt tot gevallen van fysiek geweld tegen kinderen. Het is een veel ruimer begrip geworden en omvat inmiddels bijvoorbeeld ook seksueel misbruik (met inbegrip van onder andere het gebruik van kinderen voor de productie van kinderpornografie), psychische en/of emotionele mishandeling en verwaarlozing.¹ Artikel 1 van de Wet op de jeugdzorg (Wjz) uit 2005 definieert kindermishandeling als: 'Elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard, die de ouders of andere personen ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel.' Deze definitie is gebaseerd op de omschrijving van kindermishandeling voorgesteld door de Raad voor het Jeugdbeleid in 1988² en ligt aan de basis van de verschillende beleidsstukken ten aanzien van de bestrijding en voorkoming van kindermishandeling die de afgelopen jaren zijn opgesteld.³

In dit essay staan de volgende twee vragen centraal: wat moet volgens het Nederlandse recht worden verstaan onder fysieke en psychische mishandeling van kinderen en hoe hebben deze begrippen zich ontwikkeld in de loop van de vorige eeuw, in het bijzonder vanaf 1945, tot heden? Voor de beantwoording van deze vragen is in de eerste plaats een analyse gemaakt van de ontwikkelingen ten aanzien van de relevante Nederlandse wetgeving en rechtspraak, op het terrein van het strafrecht en het burgerlijk recht, waarbij ook aandacht is besteed aan bijzondere wetgeving, zoals de Wet op de jeugdzorg en de Beginsele wet justitiële jeugdinrichtingen. Ook zijn relevante ontwikkelingen van deze begrippen in de rechtspraak, in het beleid en maatschappelijk debat betrokken bij voorgaande analyse. Het onderwijsrecht is in principe buiten beschouwing gelaten, ofschoon de kwestie van geweld in het onderwijs wel in de rechtspraak tot relevante jurisprudentie heeft geleid. Dit essay doet verslag van de belangrijkste bevindingen van het onderzoek.

Het is van belang te benadrukken dat de ontwikkelingen in Nederland niet op zichzelf staan. Niet alleen voor, maar met name na de inwerkingtreding van het Internationale Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK; 2 september 1990) en de ratificatie van dat verdrag door inmiddels 193 landen is ook op internationaal niveau de aandacht voor de bescherming van kinderen tegen geweld, mishandeling en verwaarlozing toegenomen (zie bijvoorbeeld artikel 19 IVRK). In 2006 presenteerde de Verenigde Naties (VN) een wereldwijde studie naar geweld tegen kinderen, waarbij aandacht werd besteed aan verschillende vormen van geweld in de thuissituatie, op scholen, op de werkplaats en in instellingen.⁴ Naar aanleiding van deze studie is een speciaal vertegenwoordiger van de secretaris-generaal van de VN benoemd ter voorkoming en bestrijding van alle vormen van geweld jegens kinderen.⁵ In 2011 publiceerde het VN Comité voor de Rechten van het Kind een General Comment over 'The right of the child to freedom from all forms of violence'.⁶ In dit document presenteert het comité niet alleen een interpretatie van artikel 19 IVRK, met een ruime omschrijving van het begrip kindermishandeling, maar ook vele aanbevelingen voor wetgevende en andere maatregelen voor de preventie en interventie in gevallen van kindermishandeling.

Ook op regionaal niveau, bijvoorbeeld bij de Raad van Europa, zijn diverse ontwikkelingen waarneembaar gericht op het uitbannen van geweld tegen kinderen. Niet in de laatste plaats heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) jurisprudentie ontwikkeld ten aanzien van de toelaatbaarheid van geweld jegens kinderen, in het licht van artikel 3 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) dat het verbod op foltering en onmenselijke en vernederende behandeling omvat. Gelet op het belang van die jurisprudentie wordt hieraan afzonderlijk aandacht besteed in paragraaf 4.

Voor genoemde internationale ontwikkelingen hebben directe invloed gehad op de discussie in Nederland ten aanzien van de vraag wat onder geweld tegen kinderen moet worden verstaan en in hoeverre het toelaatbaar is. Waar relevant wordt in dit essay kort verwezen naar internationale regelgeving en/of rechtspraak.⁷

In dit essay wordt in het algemeen gesproken over (fysieke of psychische) kindermishandeling, waarmee in beginsel (de ontoelaatbare vormen van) lichamelijk en psychisch geweld jegens kinderen worden bedoeld. Ook wordt aandacht besteed aan vrouwelijke genitale verminking (vgv), omdat dit door de Nederlandse wetgever wordt beschouwd als een vorm van lichamelijke mishandeling,⁸ en aan verwaarlozing, omdat dit vanuit historisch perspectief relevant is voor de begripsvorming van fysieke of psychische kindermishandeling. Andere vormen van kindermishandeling, zoals economische en seksuele exploitatie of seksueel misbruik, worden buiten beschouwing gelaten. Wel worden nog enkele woorden gewijd aan het horen van kinderen als slachtoffer en getuigen. Dit is relevant voor de strafrechtelijke dan wel civielrechtelijke bejegening van kinderen, die slachtoffer zijn van een vorm van kindermishandeling, en van volwassenen die verdacht worden van dergelijke mishandeling.

Tot slot wordt in dit essay gesproken over kinderen, waarmee, in aansluiting op de definitie van artikel 1 IVRK, personen worden bedoeld die de leeftijd van achttien jaar nog niet hebben bereikt, behoudens het geval dat zij voor die leeftijd op grond van Nederlands recht meerderjarig zijn geworden. Deze definitie sluit aan bij het Nederlandse begrip minderjarigheid, zoals gedefinieerd in artikel 1:233 BW. Daarom wordt ook de term minderjarige in dit essay gebruikt.

2 Het strafrecht

2.1 Strafbaarstelling mishandeling

Het Wetboek van Strafrecht (Sr) bevat de strafbaarstelling van diverse vormen van mishandeling (artikel 300-304 Sr).⁹ In deze artikelen wordt kindermishandeling niet afzonderlijk strafbaar gesteld; zij bevatten evenmin een definitie van deze vorm van mishandeling. In het wetsontwerp werd mishandeling omschreven als het aan een ander opzettelijk toebrengen van lichamelijk leed¹⁰ of als het opzettelijk toebrengen van lichaamspijn of lichamelijk letsel.¹¹ Het begrip 'pijn' moet ruim worden geïnterpreteerd 'als iedere op het lichaam betrokken, min of meer hevig onaangename gewaarwording'. Handelingen kunnen direct of indirect als mishandeling worden aangemerkt. Voorbeeld van directe handelingen zijn: slaan, schoppen of steken; voorbeelden van indirecte handelingen zijn duwen, vastpakken of omverwerpen, waarbij de pijn of het letsel als gevolg optreden.¹² Mishandeling gaat dus over fysieke mishandeling.

Het is vervolgens de vraag in hoeverre de strafbepaling van artikel 300 Sr ook van toepassing is op psychische mishandeling. Volgens Clemens Schröner is dit niet het geval.¹³ Gewone of eenvoudige mishandeling ziet volgens haar louter op fysieke mishandeling. Zij wijst er evenwel op dat onder zwaar lichamelijk letsel ook wordt begrepen 'storing van de verstandelijke vermogens die langer dan vier weken geduurd heeft' (artikel 82, lid 2 Sr). Psychische mishandeling zou volgens Schröner – met andere woorden – enkel bij een bepaalde zwaarte worden erkend als zware mishandeling en beschermd door artikel 302 Sr. In 2001 concludeerde het Hof 's-Hertogenbosch echter dat psychische klachten (in dit geval een posttraumatische stressstoornis, een paniekstoornis met agorafobie, een braakfobie en angstklachten) niet kunnen worden aangemerkt als (zwaar) lichamelijk letsel.¹⁴ Volgens het Hof zou op grond van de wetsgeschiedenis 'storing van de verstandelijke vermogens' beperkt moeten worden opgevat 'als een storing van de intellectuele vermogens' (r.o. 4). Storing van andere psychische functies zou er niet onder vallen. Volgens deze lezing zou psychische mishandeling in het geheel niet beschermd worden door artikel 302 Sr.

Zeer recent heeft advocaat-generaal Machielse cassatie in belang der wet ingesteld om de Hoge Raad, onder meer, een standpunt te ontlokken ten aanzien van de vraag of ernstige psychische mishandeling geschaard kan worden onder 'zwaar lichamelijk letsel', als bedoeld in artikel 82 Sv.¹⁵ De Hoge Raad heeft zich nog niet eerder over deze vraag uitgesproken. Machielse heeft zich op het standpunt gesteld dat de vraag ontkennend moet worden beantwoord, omdat 'artikel 82 Sr niet toelaat om onder een storing van de verstandelijke vermogens ook te begrijpen psychische schade, die bestaat in een langdurig voortbestaand schuldgevoel, angst om aangeraakt te worden, nachtmerries, overspannenheid, zich onveilig voelen, beschadigd zelfvertrouwen en zelfbeeld, en flashbacks waarvoor psychologische of psychiatrische hulp noodzakelijk was' (paragraaf 5.7).

Het is vervolgens de vraag of psychische mishandeling zou kunnen worden opgevat als het opzettelijk benadelen van de gezondheid dat in artikel 300, lid 4 Sr gelijk wordt gesteld aan mishandeling. De wet omschrijft niet nader op welke wijze en in welke mate sprake moet zijn van benadeling van de gezondheid. Dit is aan het oordeel van de rechter overgelaten.

Internationaal wordt uitgegaan van een ruime definitie van het begrip gezondheid. In de statuten van de Wereldgezondheidsorganisatie wordt gezondheid als volgt gedefinieerd: 'Health is the state of complete physical, mental and social well-being and not

merely the absence of disease or infirmity.' In de Nederlandse literatuur wordt dan ook terecht aangenomen dat de psychische gezondheid onder het begrip gezondheid kan worden gebracht.¹⁶ Dat zou de stap naar strafbaarstelling van psychische kindermishandeling, als een inbreuk op de gezondheid van een kind, dichterbij kunnen brengen. In de gepubliceerde rechtspraak is echter geen voorbeeld te vinden van een strafvervolging uitsluitend bij psychische kindermishandeling. Wel wordt in strafzaken bij fysieke (en ook seksuele) kindermishandeling aandacht besteed aan de psychische component en de gevolgen op langere termijn voor het slachtoffer van deze vormen van kindermishandeling. Het Wetboek van Strafrecht beschouwt de ernst van de psychische gevolgen echter niet als een strafverzwarende omstandigheid.

Baaijens-van Geloven stelde in 2005 vast dat '[d]e heersende mening [...] nog steeds [lijkt] dat het menselijk lichaam en de lichamelijke integriteit, met inbegrip van de gezondheid en het leven, het beschermde belang vormt in artikel 300 Sr, al krijgt de psychische integriteit [...] steeds meer aandacht'.¹⁷ Zij stelt zich uiteindelijk op het standpunt dat 'de wetgeving en jurisprudentie ruimte bieden voor een strafrechtelijke aanpak van psychische mishandeling', mits sprake is van letsel (lees: somatische klachten veroorzaakt door psychisch geweld) of benadeling van de gezondheid.¹⁸ Voor een dergelijke aanpak met betrekking tot 'geestelijk lijden, voor zover daar geen letsel of schade aan de gezondheid uit voortvloeit, biedt de wet weinig aanknopingspunten', aldus Baaijens-van Geloven.¹⁹

In dit verband zij erop gewezen dat in de aanpak (preventie en interventie) van kindermishandeling al geruime tijd aandacht wordt gevraagd voor psychische kindermishandeling. In 1986 definieerden Garbarino en anderen psychische kindermishandeling als 'a concerted attack of an adult on a child's development of self and social competence, a pattern of psychically destructive behavior'. Hij onderscheidde als vormen van psychische kindermishandeling: 'rejecting, isolating, terrorizing, ignoring and corrupting'.²⁰ Clemens Schröner deed in 1956 reeds een voorstel tot het opnemen van een specifieke strafbepaling voor psychische kindermishandeling: 'Hij, die een aan zijn zorg, opleiding of waakzaamheid toevertrouwd minderjarige met misbruik van het uit die verhouding voortvloeiend overtuicht herhaaldelijk of bij voortduring opzettelijk kwellend bejegent, of opzettelijk niet naar vermogen verhindert dat deze minderjarige aldus kwellend wordt bejegend door een ander aan wiens zorg, opleiding of waakzaamheid het kind mede is toevertrouwd, wordt, indien daarvan ernstig gevaar voor de geestelijke gezondheid van het kind is te duchten, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste 5 jaren.' Dit voorstel is echter niet omarmd door de wetgever.²¹

Psychische kindermishandeling is dus op zichzelf niet strafbaar gesteld in het Wetboek van Strafrecht. Het is een lastig onderwerp en roept veel vragen op, niet alleen met betrekking tot een passende definitie, maar ook in verband met preventie en mogelijke interventies.²² In diverse publicaties wordt veel aandacht besteed aan allerlei vormen van interventie, zoals intensieve begeleiding binnen het gezin, plaatsing in een therapeutisch pleeggezin en het betrekken van de community bij de aanpak van deze vorm van kindermishandeling.²³ De mogelijkheid van een strafrechtelijke interventie komt echter niet aan de orde. Op de aanpak van psychische kindermishandeling wordt nader teruggekomen in paragraaf 3.

De enige directe referentie aan kindermishandeling in het Wetboek van Strafrecht is te vinden in artikel 304 Sr: 'Iemand die schuldig is bevonden aan mishandeling (lees: een van de vormen omschreven in de artikelen 300 tot en met 303 Sr) van zijn kind, een kind over

wie hij het gezag uitoefent of een kind dat hij verzorgt en opvoedt als behorend tot zijn gezin, kan een gevangenisstraf worden opgelegd die een derde hoger is dan die welke is vermeld in de artikelen 300-303 Sr.' Kindermishandeling is met andere woorden een strafverzwarende omstandigheid.

Tot 1 juli 2009 was die strafverzwaring alleen van toepassing in geval van mishandeling van 'zijn kind'. Deze aanduiding impliceert dat het gaat om een dader die de vader of de moeder is van dat kind, dat wil zeggen tot dat kind in familierechtelijke betrekking staat; niet van belang is of deze ouder ook het gezag over het kind heeft. De man die met de moeder samenwoont en het kind van de moeder heeft erkend, is rechtens de vader. Door die erkenning krijgt de man echter niet van rechtswege het gezag over het kind. Als deze man het kind mishandelt, is er wel sprake van mishandeling van 'zijn kind'.²⁴

De toepasbaarheid van de strafverzwaring is op 1 juli 2009²⁵ uitgebreid tot daders die schuldig worden bevonden aan mishandeling van een kind dat onder zijn gezag staat of van zijn pleegkind. Met deze uitbreiding sluit de bepaling beter aan bij de huidige diversiteit van samenlevingsvormen.²⁶ Een niet-ouder oefent het gezag over zijn stiefkind uit als een verzoek daartoe, ingediend door de ouder met gezag over het kind en de niet-ouder als bedoeld in artikel 1:253t BW is ingewilligd door de rechter. Als twee vrouwen met elkaar gehuwd zijn of een geregistreerd partnerschap zijn aangegaan en uit een van deze vrouwen een kind wordt geboren, heeft de andere vrouw (ook) van rechtswege het gezag over dit kind (artikel 1:253sa BW). Deze niet-ouders die wel het gezag hebben, kunnen bij mishandeling worden vervolgd op grond van artikel 304 Sr.

Wat het pleegkind betreft moet niet alleen worden gedacht aan het kind dat door Bureau Jeugdzorg bij pleegouders is geplaatst, maar ook aan het kind dat door zijn ouder en haar/zijn levenspartner wordt verzorgd en opgevoed. Als een pleegouder of bedoelde levenspartner het kind mishandelt, kan dit eveneens leiden tot een verhoging van de maximum gevangenisstraf met een derde.²⁷

Het is opmerkelijk dat de mogelijkheid van strafverzwaring van artikel 304 Sr niet geldt voor opvoeders en anderen die zich in de residentiële zorg voor kinderen schuldig maken aan mishandeling van een kind dat aan hun zorg is toevertrouwd. Wij hebben daarvoor geen verklaring gevonden, maar zijn van mening dat een strafverzwaring, zoals mogelijk ten aanzien van mishandelende pleegouders, ook moet gelden voor personen die in een instelling of inrichting met de zorg voor een kind zijn belast en zich schuldig maken aan mishandeling van dat kind. Het kernargument voor de strafverzwaring dat het gaat om mishandeling door een persoon die het kind moet kunnen vertrouwen en van wie het kind afhankelijk is, geldt ook hier.

Tot slot is van belang te benadrukken dat artikel 304 Sr geen nadere definiëring van het begrip kindermishandeling bevat. Daarom wordt aangesloten bij het centrale begrip mishandeling, zoals hiervoor uiteengezet.

2.2 Aanwijzing Openbaar Ministerie – definitie kindermishandeling

Het Openbaar Ministerie (OM), dat als eerste moet bepalen of sprake is van kindermishandeling, heeft in zijn Aanwijzing opsporing en vervolging inzake kindermishandeling²⁸ wel een definitie gegeven, die overeenkomt met de definitie van artikel 1 Wjz: 'Kindermishandeling is elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard, die de ouders of andere personen die ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor (ernstige) schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel.' Bij kindermishandeling

hoeft, anders dan bij huiselijk geweld, geen sprake te zijn van een stelselmatig karakter. Er kan al sprake zijn van kindermishandeling als de gebeurtenis eenmalig is.

Het OM hanteert dus een ruime definitie bij het beoordelen van de vraag wanneer vervolging van kindermishandeling aan de orde is. Het begrip kindermishandeling omvat verschillende vormen van mishandeling of verwaarlozing en vervolging kan plaatsvinden op grond van verschillende delictomschrijvingen, zoals mishandeling (artikel 300 en verder Sr), verkrachting (artikel 242 Sr), seksueel binnendringen van kinderen onder de 16 of 12 jaar (artikelen 245/244 Sr), ontucht (artikel 247 Sr), bedreiging (artikel 285 Sr), moord en doodslag (artikel 287 en 289 Sr) en verwaarlozing (artikel 255/256 Sr).

Een nalaten kan daarom ook resulteren in een strafbaar feit dat volgens de aanwijzing valt onder kindermishandeling. Gedacht kan worden aan het niet zoeken van medische hulp voor een kind ter afwending van gevaar voor haar/zijn gezondheid of aan ernstige verwaarlozing die leidt tot grote schade voor de lichamelijke en/of geestelijke gezondheid van het kind. Artikel 255 Sr voorziet in de strafbaarheid van iemand die opzettelijk een persoon tot wiens onderhoud, verpleging of verzorging hij krachtens wet verplicht is, in een hulpeloze toestand brengt of laat. De in dit artikel voorziene straf (twee jaar gevangenisstraf of geldboete vierde categorie) wordt verhoogd ingeval deze verwaarlozing zwaar lichamelijk letsel of de dood tot gevolg heeft (artikel 257 Sr).²⁹ Voorts wordt ook het te vondeling leggen of verlaten van een kind beneden de leeftijd van zeven jaar strafbaar gesteld (artikel 256 Sr), met een strafverzwaring van een derde indien de schuldige de vader of de moeder van het kind is (artikel 258 Sr).

De brede definitie van kindermishandeling in de aanwijzing draagt echter niet bij aan het nader definiëren van fysieke en geestelijke mishandeling in strafrechtelijke zin. Er is in elk geval geen rechtspraak bekend waarin het begrip mishandeling, als bedoeld in artikel 300 en verder Sr, van kinderen op een dergelijk ruime manier wordt geïnterpreteerd. Ook in het licht van artikel 304 Sr is de ruime definitie van kindermishandeling van beperkte waarde.

Zoals hiervoor is aangegeven, is de door het OM gehanteerde definitie hetzelfde als de definitie in de Wet op de jeugdzorg. Dit sluit aan bij de beleidsontwikkelingen die met name sinds het einde van de jaren tachtig van de vorige eeuw hebben plaatsgevonden ten aanzien van de preventie en bestrijding van kindermishandeling. Gesteld kan worden dat ook het OM inmiddels een breed scala aan schadelijke gedragingen jegens kinderen onderbrengt onder het begrip kindermishandeling. Een en ander lijkt echter niet per se met zich te hebben gebracht dat de mogelijkheden om over te gaan tot strafrechtelijke vervolging van bijvoorbeeld ouders eenzelfde evolutie heeft ondergaan.³⁰ Hierbij spelen twee factoren een rol. In de eerste plaats lijkt de vraag in hoeverre mishandeling te rechtvaardigen valt in het kader van de opvoeding van een kind nog niet ondubbelzinnig beantwoord te zijn door de strafrechtspraak. In de tweede plaats lijkt er lange tijd een zekere terughoudendheid te bestaan bij het strafrechtelijk vervolgen van geweld jegens kinderen in de opvoedingssituatie.³¹ Hieronder wordt kort op beide factoren ingegaan.

2.3 *Rechtvaardiging mishandeling – ouderlijk tucht(igings)recht*

Het ouderlijk tucht(igings)recht is lange tijd beschouwd als onderdeel van de bevoegdheid van ouders om de opvoeding van hun kind vorm te geven. Hierin lag de rechtvaardiging om op gepaste wijze (lees: indien noodzakelijk en proportioneel) leed, pijn of letsel toe te brengen met opvoeding als doel.³² Het gebruik van een lijfstraf, met het doel het kind als

onderdeel van haar/zijn opvoeding te corrigeren en ongewenst gedrag of een overtreding van door de ouders gestelde regels te bestraffen, behoorde niet als kindermishandeling te worden beschouwd, althans kon deze rechtvaardigen. Anders gezegd: de wederrechtelijkheid die in mishandelend gedrag wordt verondersteld, ontbreekt in dergelijke gevallen. Overigens beschikten ook onderwijzers over een tuchtigingsrecht. Aangenomen mag worden dat aan instellingen aan wie de verzorging en opvoeding over kinderen werd toevertrouwd, al dan niet op het initiatief van ouders zelf ('correction paternelle'), geen tuchtigingsrecht toekwam (zie verder paragraaf 3).

De meeste gepubliceerde rechtspraak inzake kindermishandeling onder artikel 300-304 Sr dateert van voor 1945 en veel ervan ging over het gedrag van onderwijzers. Zij laat zien dat de rechter het tuchtigingsrecht als zodanig accepteert en dat in het uiteindelijke oordeel de vraag centraal staat of er in dat geval sprake is geweest van een overschrijding van de grenzen die aan dat recht moeten worden gesteld. Een beperkte kastijding van het kind door de ouder(s) of onderwijzers werd niet beschouwd als mishandeling.³³ De Hoge Raad heeft echter – ook bij herhaling – laten weten dat de enkele omstandigheid dat een handeling geschiedt voor een geoorloofd doel (zoals de opvoeding van een kind) niet uitsluit dat er toch sprake is van kindermishandeling.³⁴

De rechtspraak laat ook zien dat de rechter de vraag of er sprake is van mishandeling verschillend beoordeelt. Zo is bijvoorbeeld het 'slaan op het gezicht' door de rechter verschillend geduid. In 1938 beschouwde de rechtbank 's-Hertogenbosch drie klappen met de vlakke hand op het gezicht niet als mishandeling, omdat het niet een abnormaal gewelddadig of onredelijk karakter droeg.³⁵

De rechtbank Rotterdam beschouwde een aantal klappen op het gezicht van een leerling door een onderwijzer echter wel als mishandeling. Bij de uitoefening van zijn tuchtrecht had de onderwijzer de grenzen daarvan overschreden, omdat de misdraging van de leerling (hij had in de kerk gelachen en gegrinnikt) niet zodanig was dat het een hardhandig ingrijpen noodzakelijk maakte. Opmerkelijk is de opvatting van de rechtbank dat slaan op het gezicht geen juiste uitoefening van het tuchtrecht is, omdat dit altijd een noodeloos grievend karakter draagt.³⁶

In 1996 was de Hoge Raad van oordeel dat het toedienen door de vader van twee klappen in het gezicht van zijn dochter toen die, tijdens een ruzie tussen haar moeder en haar vader, tussenbeide probeerde te komen, geen opvoedkundig doel diende. Bij die gelegenheid heeft de Hoge Raad ook gesteld dat de rechter, als hij de ten laste gelegde mishandeling bewezen acht, een afzonderlijk gemotiveerde beslissing moet geven op het verweer dat vanwege het tuchtrecht van de ouder geen strafbare mishandeling zou opleveren.³⁷

In 2005 was de Hoge Raad met het Hof 's-Gravenhage van oordeel dat een klap met de vlakke hand door de vader toegebracht op het gezicht van zijn vijftienjarige dochter opvoedkundig onverantwoord was en om die reden niet gerechtvaardigd en dus een mishandeling opleverde.³⁸

Op grond van het bovenstaande lijkt geconcludeerd te mogen worden:

- dat het tuchtrecht van de ouder nog steeds als verweer wordt geaccepteerd;
- dat de Hoge Raad verlangt dat de rechter op een dergelijk verweer moet reageren met een gemotiveerde beslissing;
- dat sprake lijkt te zijn van afnemende acceptatie van het gebruik van geweld in de opvoeding.

Wat dit laatste punt betreft lijkt aarzeling op zijn plaats. Nog in 1999 was het Hof 's-Gravenhage van oordeel dat aannemelijk is geworden dat de vader zijn kind op bepaalde momenten hardhandig had aangepakt (in de tenlastelegging werd gesproken van tegen het hoofd, de billen of althans het lichaam slaan en het schoppen tegen de benen in de periode van 1 januari 1992 tot en met 1 juni 1996), maar dat niet bewezen was dat hij daarbij de grenzen van het ouderlijk tuchtrecht heeft overschreden.³⁹ Het is niet geheel duidelijk of – naar valt te hopen – deze uitspraak een uitzonderlijke was en of dergelijke handelingen niet meer in de rechtspraak worden geaccepteerd als vallend binnen het ouderlijk tuchtrecht. Machielse stelt dat vandaag de dag '[h]et tuchtrecht van de ouders [...] gelet op het gevaar van kindermishandeling maatschappelijk nog nauwelijks (wordt) aanvaard' en dat '[h]et tuchtrecht van onderwijzer [...] al langer op een wel heel laag pitje stond'.⁴⁰ De wetgever heeft de verwachting uitgesproken dat na aanvaarding van het verbod op geweld in de opvoeding, waarover later meer (zie paragraaf 3.1), een succesvol beroep op het ouderlijk tuchtrecht als rechtvaardiging voor mishandeling geen kans van slagen meer heeft.⁴¹ Tot slot valt ook uit het IVRK af te leiden dat geweld binnen de opvoeding moet worden beschouwd als een ernstige schending van het recht van het kind op fysieke en geestelijke integriteit (zie artikel 19 IVRK in samenhang met General Comment No. 8),⁴² ofschoon onder artikel 3 EVRM lijfstraffen nog steeds aanvaardbaar kunnen worden geacht, zolang zij niet het 'minimum level of severity' overschrijden (zie hierna paragraaf 4).

2.4 Vervolg van kindermishandeling – enige cijfers

Gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) geven een beeld van de veroordelingen wegens de delicten vermeld in de artikelen 300-304 Sr. Zij bevatten echter geen informatie over de aard en de omvang van de veroordelingen voor fysieke en/of psychische kindermishandeling. Dit gegeven was mogelijk mede aanleiding voor een onderzoek uitgevoerd in opdracht van het ministerie van Veiligheid en Justitie naar de inzet van het strafrecht bij kindermishandeling met het doel zicht te krijgen op de wijze waarop en de frequentie waarmee het strafrecht werd ingezet bij kindermishandeling en hoe vaak de strafverzwaring van artikel 304 Sr wordt toegepast.⁴³ Het onderzoek betrof de periode 1 januari 2007 tot 30 juni 2008.

Op basis van het onderzoek zijn in 2007 en 2008 817 aangiften van kindermishandeling gevonden. Bij 51 procent betrof het fysieke kindermishandeling, in 33 procent seksuele kindermishandeling en in de overige 16 procent emotionele verwaarlozing. In 53 procent van de aangiften was de vader de verdachte en in 23 procent de partner van een van de ouders. Aangifte werd gedaan door het kind zelf (48 procent) of door een van de ouders (40 procent); soms werd aangifte gedaan door een professionele instantie (7 procent) of een familielid (5 procent).

Van de aangiften werd 73 procent door het Openbaar Ministerie afgedaan. In 39 procent betrof de afdoening een (on)voorwaardelijk sepot of een transactie; onvoorwaardelijk sepot kwam het meest voor wegens gebrek aan bewijs, vooral in zaken van seksueel misbruik. In zaken waarin de verdachte werd gedagvaard volgde in 16 procent een vrijspraak en in 84 procent een veroordeling. Bij fysieke kindermishandeling werd in 40 procent een werkstraf opgelegd; in zaken van seksueel misbruik was dat slechts 10 procent. In 21 procent van de zaken van fysieke kindermishandeling werd een (deels) onvoorwaardelijke gevangenisstraf opgelegd terwijl dit bij seksueel misbruik gebeurde in 38 procent van deze zaken. Er was ook een significant verschil in de duur van de gevangenisstraf: gemiddeld twintig maanden bij veroordelingen wegens seksueel misbruik en elf maanden voor fysieke kindermishandeling. Het onderzoek verschaft geen antwoord op de vraag of en zo ja

hoe vaak een aangifte van emotionele verwaarlozing aanleiding was voor een strafvervolgging. Wij nemen aan dat een dergelijke strafvervolgging niet plaatsvond.

Slechts in 42 procent van de zaken werd ook artikel 304 Sr (strafverzwaring wegens kindermishandeling) ten laste gelegd.⁴⁴ Vrijwel alle geïnterviewde officieren van justitie denken dat de toepassing van artikel 304 Sr uiteindelijk geen invloed heeft op de strafmaat.

Voorts werd gevonden dat gemiddeld 277 aangiften werden gedaan van partnergeweld waarbij kinderen getuigen waren; in 72 procent van deze aangiften ging het om fysieke mishandeling. Het onderzoek verschaft geen informatie over de rol van het kind als getuige, de wijze van hun ondervraging en de invloed op de afdoening van de zaak. Opgemerkt wordt dat de strafverzwaring van artikel 304 Sr geen rol speelt wanneer een kind getuige is geweest van partnergeweld. Mocht de overheid vinden dat dit wel het geval behoort te zijn dan moet de wet worden aangepast. Voorts wordt in het onderzoek geconcludeerd dat een betere en meer sluitende registratie van zaken van kindermishandeling in de strafrechtketen gewenst is.

In zijn algemeenheid kan worden vastgesteld dat het aantal aangiften en vervolgingshandelingen van het OM bij fysieke mishandeling sterk achterblijft in vergelijking met het aantal gevallen kindermishandeling dat blijkt uit de landelijke prevalentiestudies.⁴⁵ Dit roept op zijn minst de vraag op in hoeverre het strafrecht van belang is dan wel van belang wordt geacht voor de bescherming van kinderen tegen mishandeling.

Met de Aanwijzing opsporing en vervolging inzake kindermishandeling lijkt het OM in elk geval een nieuwe weg in te slaan. Het heeft willen 'voorzien in een eenduidig kader waarbinnen alle betrokken instanties op uniforme wijze kunnen optreden in de strijd tegen kindermishandeling'. Het OM heeft zich hierbij laten leiden door het in het IVRK neergelegde grondrecht op bescherming tegen mishandeling en verwaarlozing en door het in het Burgerlijk Wetboek neergelegde verbod op geweld in de opvoeding, waarover later meer. De Aanwijzing bevat verder onder andere informatie over de rol van het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) en de Raad voor de Kinderbescherming, het belang van goede registratie van zaken van kindermishandeling bij de politie en het OM, het inschakelen van het Bureau Jeugdzorg voordat tot aanhouding van beide ouders wordt overgegaan in ernstige gevallen van kindermishandeling, en het verhoren van het minderjarige slachtoffer (zie hierna onder 2.6). Ook wordt aandacht besteed aan het optreden van het OM in gevallen van vrouwelijke genitale verminking. Dit laatste aspect verdient enige afzonderlijke aandacht en zal hieronder kort worden besproken.

2.5 Vrouwelijke genitale verminking (vgv)

Een belangrijke ontwikkeling in de strafbaarstelling van kindermishandeling was de wetwijziging op 1 februari 2006 waardoor vrouwelijke genitale verminking wordt beschouwd als een ernstige vorm van fysieke mishandeling.⁴⁶ Artikel 5, lid 1 onder 4 Sr bepaalt dat de Nederlandse strafwet van toepassing is op de Nederlander die zich buiten Nederland schuldig maakt aan een der misdrijven omschreven in de artikelen 300 tot en met 303, voor zover het feit oplevert: genitale verminking van een persoon van het vrouwelijk geslacht die de leeftijd van achttien jaar nog niet heeft bereikt. Hetzelfde geldt voor een niet-Nederlandse persoon die in Nederland zijn vaste woon- of verblijfplaats heeft en zich buiten Nederland aan deze mishandeling schuldig maakt (artikel 5a Sr). Bovendien geldt voor deze gevallen dat deze mishandeling ook tot vervolging in Nederland kan leiden als genitale verminking geen strafbaar feit is in het land waar het werd verricht.

Deze regels zijn van belang gegeven het feit dat meisjes regelmatig worden meegenomen

men naar het land van herkomst van haar ouders (bijvoorbeeld in de vakantieperiode) en daar genitale verminking ondergaan. Een dergelijke mishandeling van het meisje kan dan toch in Nederland tot een strafvervolging leiden van bijvoorbeeld de vader.

In lijn met internationale inspanningen om genitale verminking van meisjes tegen te gaan heeft de Nederlandse wetgever gezorgd voor maatregelen die deze verminking kunnen voorkomen. Het moge duidelijk zijn dat naast deze wetgevende maatregelen veel voorlichtende en andere maatregelen nodig zijn ter voorkoming van genitale verminking van meisjes. Voor meer informatie zij verwezen naar de bijlage.

2.6 Het kind als slachtoffer en getuige

In de strafrechtelijke aanpak van kindermishandeling speelt het kind als slachtoffer een belangrijke rol, omdat voor de bewijsvoering veel afhangt van de verklaringen die het kind in de loop van het strafrechtelijk onderzoek aflegt. Internationaal is de laatste tien jaar veel aandacht besteed aan de bescherming van en de wijze van bejegening van het kind als slachtoffer en/of getuige in strafzaken.⁴⁷ Het Facultatief Protocol bij het IVRK betreffende de handel in kinderen, kinderprostitutie en kinderpornografie⁴⁸ wijdt een afzonderlijk artikel aan de bescherming van het kind als getuige in strafzaken (zie artikel 8). Erkenning wordt gevraagd van de kwetsbare positie van het kind als getuige in strafzaken en de noodzaak het kind te informeren over zijn rechten in de procedure, zijn rol daarin, de voortgang in het onderzoek en de uiteindelijke afdoening van de zaak. Daarnaast moet het kind passende bijstand worden gegeven gedurende de hele procedure en moet haar/zijn privacy en identiteit worden beschermd.

In 2005 hebben de VN de Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses of Crime aanvaard.⁴⁹ Deze *guidelines* bevatten veel van de uitgangspunten die ook reeds in het genoemde artikel 8 te vinden zijn, zij het dat ze meer concreet worden uitgewerkt. Zo wordt verlangd dat wetgeving en procedures moeten waarborgen dat zaken waarbij kinderen als slachtoffer of getuige betrokken zijn, snel worden afgedaan. Ook moet gewaarborgd worden dat kinderen als getuigen kunnen worden gehoord op een kindvriendelijke manier, dat wil zeggen in een kindvriendelijke omgeving, op momenten en een manier die rekening houdt met de leeftijd en rijpheid van het kind. Ook moet een directe confrontatie tussen het slachtoffer en/of getuige en de vermoedelijke dader worden vermeden. Op deze manier kan ook eventuele secundaire victimisatie worden voorkomen en kan een kind in staat worden gesteld te participeren in de zaak die hem of haar direct aangaat.

Het Wetboek van Strafvordering bevat geen speciale voorzieningen voor het horen van kinderen als slachtoffers of getuigen in de strafrechtelijke procedure, met uitzondering van de regel dat een kind jonger dan zestien jaar niet wordt beëdigd maar wordt aangevaard de gehele waarheid en niets dan de waarheid te zeggen (artikel 216, lid 2 en artikel 290, lid 2 Sv).

Wel heeft het Openbaar Ministerie de Aanwijzing auditief en audiovisueel registreren van verhoren van aangevers, getuigen en verdachten opgesteld met daarin enkele bijzondere regels voor het verhoren van kinderen.⁵⁰ Zo wordt bepaald dat audiovisuele registratie van verhoren van minderjarigen onder de zestien jaar (getuige of verdachte) verplicht is. Het is niet nodig dat de minderjarige zelf of haar/zijn wettelijke vertegenwoordiger toestemming geeft voor deze registratie. In de bijlagen worden nadere regels gegeven voor onder andere de wijze van audiovisueel registreren van het verhoor in een kindvriendelijke studio. Deze studio is in beginsel bestemd voor het verhoor van minderjarigen jonger dan twaalf jaar, maar de betrokken opsporingsambtenaar kan besluiten ook een oudere min-

derjarige in deze studio te verhoren. Opsporingsambtenaren die het verhoor in deze studio afnemen, moeten gecertificeerd zijn door de opleiding 'Het verhoren van jonge of verstandelijk beperkte getuigen'. Het verhoor kan echter ook worden afgenomen door een door het OM of de rechter-commissaris aangewezen deskundige. Er worden geen nadere regels gegeven voor de wijze van verhoren.

Voornoemde studio's worden met name gebruikt voor het verhoren van kinderen die het slachtoffer zijn van seksueel misbruik. Het is de vraag in hoeverre deze studio's worden gebruikt in gevallen van fysieke en psychische kindermishandeling. Strafvervolgning van deze vormen van kindermishandeling komt immers weinig voor. Concrete cijfers hierover ontbreken echter.

2.7 Conclusies ontwikkeling strafrecht

Op grond van de hierboven weergegeven inventarisatie kan het volgende worden geconcludeerd met betrekking tot de ontwikkelingen op het terrein van het strafrecht sinds 1945:

- a. Fysieke en psychische kindermishandeling werden en worden in de strafrechtelijke wetgeving niet apart vermeld en daarom ontbreekt ook een definitie van deze vormen van kindermishandeling in het Wetboek van Strafrecht. In dat opzicht hebben zich sinds 1945 geen wijzigingen voor gedaan.
- b. De wetgever blijft mishandeling van kinderen beschouwen als bijzonder ernstig feit blijkend uit de mogelijkheid dat aan ouders die zich daaraan schuldig hebben gemaakt een verhoogde gevangenisstraf kan worden opgelegd (artikel 304 Sr). Eerst op 1 juli 2009 is deze mogelijkheid ook van toepassing op personen belast met gezag over de minderjarige of pleegouders zich aan kindermishandeling schuldig maken. Deze strafverzwaring geldt echter niet voor persoon die in een instelling of inrichting met de zorg c.q. de verantwoordelijkheid voor een kind is belast en die zich aan mishandeling van dat kind schuldig maakt. Er is naar onze mening sprake van een lacune in de wetgeving.
- c. Er is discussie gevoerd over de vraag of psychische kindermishandeling valt onder het bereik van artikel 300 en verder Sr. In de literatuur wordt wel verdedigd dat psychische mishandeling zou kunnen vallen onder het benadelen van de gezondheid, maar niet onder het algemene begrip mishandeling. De rechtspraak verschaft op dit punt geen duidelijkheid. De psychische gevolgen van fysieke (en ook seksuele) mishandeling worden in de rechtspraak wel onderkend, maar dit levert volgens de wet noch (een op zichzelfstaande) mishandeling op, noch een strafverzwarende omstandigheid.
- d. Het OM heeft in een aanwijzing nadere regels gegeven voor het onderzoek in en de strafvervolgning van kindermishandeling. Deze regels zijn een belangrijke aanvulling op de wettelijke voorzieningen en sluiten wat de definitie van kindermishandeling betreft aan bij de definities in de Wet op de jeugdzorg en beleid. Deze definitie heeft echter nog niet bijgedragen aan de nadere definiëring van de begrippen fysieke en psychische kindermishandeling in het strafrecht.
- e. De rechtspraak heeft de vraag in hoeverre het ouderlijk tuchtigingsrecht nog een rechtvaardiging biedt voor mishandeling van een kind als bedoeld in artikel 300 en verder Sr nog niet expliciet beantwoord. Een ontkenkend antwoord lijkt echter voor de hand te liggen gelet op de ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan in het burgerlijk recht ten aanzien van geweld in de opvoeding (zie paragraaf 3). Ook zijn hiervoor argumenten te ontleen aan het internationale recht (zie verder paragraaf 4). Ofschoon onderwijzers vroeger wel over een tuchtigingsrecht beschikten, geldt dit niet voor personeel

- van instellingen of inrichtingen dat belast is met de verzorging en opvoeding van kinderen.
- f. In het afgelopen decennium is genitale verminking van meisjes onder de achttien jaar uitdrukkelijk in het Wetboek van Strafrecht opgenomen als een vorm van (ernstige) fysieke kindermishandeling en de hiervoor genoemde strafverzwaren is dus ook hier mogelijk. Tevens is daarbij de mogelijkheid geopend deze mishandeling ook te vervolgen indien gepleegd buiten Nederland, ook al was het in het betreffende land geen strafbaar feit.
- g. Het Wetboek van Strafvordering bevat geen bijzondere regels voor het verhoor van minderjarige getuigen. Dit moet naar onze mening mede in het licht van internationale standaards als een tekortkoming worden beschouwd.

3 Het burgerlijk recht

In het burgerlijk recht zijn twee onderdelen en hun ontwikkelingen van belang voor de bescherming tegen fysieke en psychische kindermishandeling: de aard en omvang van het (ouderlijk) gezag jegens minderjarigen en het civielrechtelijk pakket aan beschermingsmaatregelen, inclusief de daarbij behorende bijzondere wet- en regelgeving. Er bestaat uiteraard een verbinding tussen deze twee onderdelen, omdat de niet of onjuiste uitoefening van het gezag de grond oplevert voor het treffen van een maatregel van kinderbescherming.

Om praktische redenen worden ze afzonderlijk behandeld. Er wordt begonnen met de ontwikkelingen in de regelgeving met betrekking tot de aard en omvang van het (ouderlijk) gezag. Daarna volgt een bespreking van de kinderbeschermingsmaatregelen, met inbegrip van de ontwikkelingen ten aanzien van de Advies- en Meldpunten Kindermishandeling en de bescherming van minderjarigen in inrichtingen, waaraan afzonderlijk aandacht wordt besteed.

3.1 Ouderlijk gezag en het verbod op het gebruik van geweld

Ouders hebben het recht en de plicht hun kinderen te verzorgen en op te voeden. Deze regel wordt internationaal erkend, bijvoorbeeld in artikel 18 en 5 van het IVRK, en mag worden beschouwd als een (bindende) regel van 'international customary law'. Zij moet door overheden worden erkend en gerespecteerd en een ingrijpen in dit ouderlijk recht, en dus in het gezinsleven van ouders en kinderen, is slechts toegestaan op concrete in de wet omschreven gronden (zie ook artikel 8 EVRM over het recht op respect voor het gezinsleven).

Om ouderlijke verantwoordelijkheid te kunnen uitoefenen, beschikken ouders over de bij de wet geregelde zeggenschap over hun kind. In de Nederlandse wetgeving heeft deze zeggenschap zich ontwikkeld van vaderlijke macht (eind negentiende eeuw), via ouderlijke macht met een beslissende stem voor de vader (tot 1984) tot gezamenlijk ouderlijk gezag met gelijke rechten en bevoegdheden voor beide ouders die in beginsel, sinds 1 januari 1998, ook voortduurt nadat de ouders (juridisch of feitelijk) gescheiden zijn.²¹

Dit ouderlijk gezag betekent dat de ouders, met uitsluiting van anderen, bevoegd zijn voor hun kinderen niet alleen alledaagse beslissingen te nemen (kleding, voeding, vrijetijdsbesteding), maar ook beslissingen inzake de medische zorg en het onderwijs (zie voor de mogelijkheid van beslechting van geschillen tussen de ouders door de rechter artikel 1:253a BW). Het brengt ook met zich dat ouders regels stellen voor het gedrag van hun kin-

deren zowel binnen als buiten het gezin, met inbegrip van de mogelijkheid goed gedrag te belonen en overtreding van gedragsregels te bestraffen.

Deze disciplineringsbevoegdheid was tot 1 november 1922 wettelijk erkend door een regeling van de zogenaamde *correction paternelle*. Artikel 358 (oud) BW bood de vader de mogelijkheid om, indien hij ernstige reden tot misnoegen had over het gedrag van zijn kind, de rechter te vragen het kind in een tuchtschool te plaatsen. De wetgever was van oordeel dat naast de op voornoemde datum ingevoerde ondertoezichtstelling aan deze mogelijkheid geen behoefte meer bestond.⁵² Een voorstel van de wetgever tot herinvoering bij gelegenheid van de herziening van het kinderrecht in 1947 werd door de Tweede Kamer afgewezen.⁵³ Gesteld zou kunnen worden dat deze mogelijkheid in 2008 in de wet is teruggekeerd nu ouders sindsdien kunnen instemmen met plaatsing van hun kind in een accommodatie voor gesloten jeugdzorg, met een machtiging van de kinderrechter, maar zonder dat sprake is van een ondertoezichtstelling (artikel 29b Wjz). Naast voornoemde *correction paternelle* werd in de praktijk en in de rechtspraak een ouderlijk tuchtrecht erkend, zoals onder andere blijkt uit beslissingen met betrekking tot gevallen van kindermishandeling. Het opzettelijk slaan van zijn kind leverde, indien het binnen de grenzen van het ouderlijk tuchtrecht bleef, geen mishandeling op (zie paragraaf 2.3). Een dergelijk tuchtigingsrecht gold overigens niet voor instellingen die belast waren met de verzorging en opvoeding van kinderen (zie eveneens paragraaf 2.3). Dit betekende niet dat een dergelijke instelling geen mogelijkheden tot disciplineren had. Hier wordt nader op ingegaan in paragraaf 3.4.

Met name onder invloed van het IVRK, meer in het bijzonder artikel 19, is in Nederland een einde gekomen aan de aanvaardbaarheid van het gebruik van geweld tegen kinderen. Het VN Comité voor de Rechten van het Kind heeft ervoor gezorgd dat het voorkomen en bestrijden van geweld tegen kinderen in alle situaties waarin het zich kan voordoen (school, inrichting, werkplaats en gezin) hoog op de internationale agenda kwam. Het comité is van mening dat staten die partij zijn bij het IVRK het gebruik van geweld, met inbegrip van het gebruik van lijfstraffen (*corporal punishment*), bij wet moeten verbieden.⁵⁴ Het gaf daartoe strekkende aanbevelingen aan de regeringen van die landen, waaronder Nederland. In 1999 luidde die aanbeveling: 'that the State party, in line with developments in other European countries, take legislative measures to prohibit the use of all forms of mental and physical violence against children, including corporal punishment, within the family'.⁵⁵ De Nederlandse regering had kennelijk moeite met de uitvoering van deze aanbeveling en het comité herhaalde deze in 2004.⁵⁶

Hoezeer in de samenleving de opvatting is geworteld dat ouders het recht (of vriendelijker: de ruimte) moeten hebben hun kinderen zo nodig fysiek te straffen, bij voorkeur via de zogenaamde pedagogische tik, blijkt uit vele en vaak emotionele reacties op de voorzichtige suggestie van Doek in 1986 om in de wet een verbod op het gebruik van geweld in de opvoeding (inclusief het slaan van een kind) op te nemen.⁵⁷

Mede onder druk van de aanbevelingen van het comité en andere internationale instanties kwam de regering in 2005 met een wetsvoorstel tot aanpassing van artikel 1:247 BW.⁵⁸ Dit wetsvoorstel, werd na vele en emotionele discussies, in 2007 door het parlement aangenomen.⁵⁹ Het slot van het tweede lid van artikel 1:247 BW luidt sindsdien als volgt: 'In de verzorging en opvoeding van het kind passen de ouders geen geestelijk of lichamelijk geweld of enige andere vernederende behandeling toe.' Deze bepaling geldt tevens voor de verzorging en opvoeding door voogden en pleegouders (artikel 1:248 BW). De komst van deze bepaling had overigens voor- en tegenstanders.⁶⁰

Bij deze bepaling moeten de volgende opmerkingen en kanttekeningen worden gemaakt:⁶¹

- de bepaling verbiedt fysieke bestraffing met inbegrip van ‘iedere vorm van geweld die wordt gebruikt als opvoedingsmiddel’; daarnaast is ook de toepassing van geestelijk geweld of vernederende behandeling verboden; volgens de wetgever vallen alle vormen van kindermishandeling onder de formulering van deze bepaling; ofschoon niet expliciet genoemd valt seksueel misbruik eveneens onder deze bepaling, als een vorm van lichamelijke en geestelijke mishandeling; de wetgever beschouwt verwaarlozing als een vorm van geestelijk geweld die dus ook wordt beschermd door deze bepaling;⁶²
- de bepaling bevat een duidelijke normstelling voor de verzorging en opvoeding door ouders en het naleven van deze norm moet door de overheid worden bevorderd via voorlichting met concrete suggesties voor andere vormen van disciplineren en het corrigeren van gedrag van het kind;
- de veronderstelling (tijdens de parlementaire behandeling) dat het alleen zou gaan om opzettelijk geweld dat pijn veroorzaakt, lijkt onjuist omdat het suggereert dat goede bedoelingen van de ouder nog steeds een rechtvaardiging vormen voor geweld; bovendien geldt het verbod ook voor vernederende bejegening via allerlei negatieve en kleinerende opmerkingen, ook al veroorzaakt het geen fysieke pijn. Een pedagogische tik is ook een vorm van geweld en behoort te worden vermeden;
- of en zo ja op welke wijze moet worden gereageerd op ouders die zich niet aan deze norm houden, zal van de omstandigheden afhangen. Kinderbeschermend optreden moet worden overwogen als ouders geweld in de opvoeding blijven gebruiken ondanks inspanningen (gesprekken, concrete adviezen en begeleiding) om daarin verandering te brengen. Het gebruik van strafrecht zal, net als in andere landen in Europa met een soortgelijk verbod, beperkt blijven tot de ernstige vormen van geweld;
- de bepaling betekent ten slotte dat een ouder die strafrechtelijk wordt vervolgd wegens mishandeling van zijn kind niet meer, bij wijze van rechtvaardiging, een beroep kan doen op zijn ouderlijk tuchtrecht. Dit lijkt met de bepaling in het tweede lid van artikel 1:247 BW tot het verleden te behoren,⁶³ al zijn hiervan nog geen voorbeelden beschikbaar in de gepubliceerde rechtspraak.

Zal deze nieuwe bepaling een einde maken aan kindermishandeling door ouders? Zeer waarschijnlijk niet. De overheid gebruikte als argument voor deze regel dat het kan bijdragen aan het voorkomen van mishandeling. Het is echter genoegzaam bekend dat de wet slechts het beoogde effect heeft als de overheid zich blijft inspannen om te zorgen dat gebruik van geweld in de opvoeding ook metterdaad en steeds meer als onaanvaardbaar wordt beschouwd en dus door ouders (en anderen) zal worden vermeden.

3.2 De maatregelen van kindbescherming

De bij de wet geregelde kindbescherming zoals die nu geldt, werd in het burgerlijk recht opgenomen op 1 december 1905.⁶⁴ In de beweegredenen voor deze wettelijke regelgeving stond de bescherming van het verwaarloosde kind centraal met een onmiskenbare koppeling aan het misdadige kind, omdat die bescherming moest voorkomen dat het kind tot criminaliteit verviel.⁶⁵ In de periode rond de totstandkoming van de Kinderwetten van 1901 werd ook aandacht besteed aan de ontwikkelingen in andere Europese landen met betrekking tot kindbescherming en ook aan wetgeving in Engeland (Prevention of Cruelty to Children Act) en Frankrijk (Loi sur la protection des enfants maltraités et moralement abandonnés). Een poging om in Nederland in navolging van de Engelse

National Society for the Prevention of Cruelty against Children (NSPCC) een vereniging op te richten ter voorkoming en bestrijding van kindermishandeling mislukte.⁶⁶ De hiervoor bedoelde aandacht leidde in Nederland echter niet tot een afzonderlijke voorziening in het kinderbeschermingsrecht, bijvoorbeeld door het op te nemen als een grond voor een maatregel van kinderbescherming. Een duidelijke verklaring daarvoor valt niet te geven.

De focus op het verwaarloosde kind verklaart, althans ten dele, dat kindermishandeling niet expliciet als grond voor de maatregelen van ontheffing en ontzetting van de ouders – uit de toen nog ouderlijke macht – in de wet werd opgenomen.⁶⁷ Ook de grond voor het opleggen van een ondertoezichtstelling (OTS), een maatregel die op 1 november 1922 in ons kinderbeschermingsrecht werd opgenomen, bevat geen verwijzing naar kindermishandeling. Diverse wetswijzigingen van na 1945, zoals die van 1947 tot wijziging van het kinderrecht⁶⁸ en die van 1995 tot wijziging van de ondertoezichtstelling⁶⁹ hebben hierin geen verandering gebracht. Ook in de parlementaire behandeling van deze wetswijzigingen werd kindermishandeling als een afzonderlijke grond voor kinderbeschermend optreden niet besproken.

In het Burgerlijk Wetboek werd en wordt volstaan met ruim en algemeen geformuleerde gronden voor het treffen van maatregelen van kinderbescherming, met uitzondering van de ontzetting. Er wordt gesproken van ernstige bedreiging van de zedelijke of geestelijke belangen of de gezondheid van de minderjarige (OTS, artikel 1:254 BW), van de ongeschiktheid of onmacht van de ouder om zijn plicht tot verzorging en opvoeding te vervullen (ontheffing, artikel 1:266 BW) en van misbruik van ouderlijk gezag of grove verwaarlozing van de verzorging en opvoeding van een of meer kinderen (ontzetting, artikel 1:269 BW).⁷⁰ Laatstgenoemd artikel is het enige waarin wordt gesproken over verwaarlozing als een grond voor kinderbeschermend ingrijpen. De uitspraken betreffende het overigens geringe aantal ontzettingen worden echter niet geregistreerd aan de hand van de in artikel 1:269 BW genoemde (mogelijke) gronden. Het is dus ook niet na te gaan hoe vaak de grond ‘ernstige verwaarlozing’ is gebruikt en ook niet wat daaronder wel of niet moet worden verstaan.

De enige directe link met kindermishandeling is te vinden in een van de specifieke gronden voor het opleggen van de maatregel tot ontzetting van het gezag. Dit is mogelijk indien de ouder onherroepelijk is veroordeeld wegens het plegen tegen zijn minderjarig kind van een misdrijf omschreven in de titels XII-XVI en XVIII-XX van het tweede boek van het Wetboek van Strafrecht en als de ontzetting in het belang van het kind noodzakelijk is. Een veroordeling wegens kindermishandeling valt hier ook onder (titel XX).⁷¹ De maatregel van ontzetting werd en wordt weinig tot nauwelijks toegepast en de gepubliceerde rechtspraak bevat geen voorbeelden van een ontzetting van een ouder van het gezag wegens haar/zijn veroordeling voor mishandeling van haar/zijn kind.⁷²

Het ontbreken van een duidelijke plaats van kindermishandeling in de gronden van een maatregel van kinderbescherming betekent niet dat kindermishandeling in de praktijk van de kinderbescherming sinds 1945 geen rol is gaan spelen. Integendeel, die rol is echter vooral ontwikkeld buiten het kader van de traditionele kinderbescherming en heeft uiteindelijk geleid tot de ruime definitie zoals neergelegd in de Wet op de jeugdzorg (zie paragraaf 1). Deze ontwikkeling verdient nadere aandacht.

3.3 Het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) – toenemende aandacht voor kindermishandeling

De aandacht voor en de ontwikkeling van het begrip kindermishandeling verliep langs lijnen buiten het traditionele systeem van kinderbescherming. Het duurde tot het eind van de jaren zestig voordat kindermishandeling afzonderlijke publieke en politieke aandacht kreeg naar aanleiding van enkele ernstige gevallen die met veel publiciteit gepaard gingen. Tot die tijd was er vooral bezorgdheid over verwaarlozing van kinderen, die in verband werd gebracht met bezorgdheid over de veiligheid en orde in de maatschappij. Kinderbescherming was dan ook sterk verbonden met het tegengaan van jeugdcriminaliteit. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw ontstond er aandacht voor kindermishandeling die uitdrukkelijk verderging dan verwaarlozing van kinderen als maatschappelijk probleem. Er kwam meer aandacht voor het eerbiedigen van de menselijke waardigheid van kinderen, hetgeen 'raakt aan de fundamenten van menselijk beschaving'; een beweging die sterk werd gestimuleerd door de opkomst van kinderrechten.⁷³

Ook artsen voerden – vanaf de jaren zestig – een uitvoerige discussie over kindermishandeling, in onder andere het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde en Medisch Contact*, waaruit bleek dat de ontwikkelingen in de Verenigde Staten, en meer in het bijzonder het artikel van C. Henry Kempe e. a. over het battered child syndrome uit 1962 een belangrijke rol speelden.⁷⁴ Het leidde onder andere tot de instelling van een Interdepartementale Commissie Kindermishandeling en de oprichting van de vereniging tegen kindermishandeling. Het voorstel van deze commissie om vertrouwensartsen aan te stellen, werd door de regering gevolgd. Op 1 januari 1972 werden vier vertrouwensartsen inzake kindermishandeling aangesteld (Bureaus Vertrouwensartsen Kindermishandeling; BVA). Het BVA was bedoeld als een voorziening waar beroepskrachten die voor of met kinderen werken om advies konden vragen voor mogelijke door hen te ondernemen acties in geval van (een vermoeden van) kindermishandeling. Ook kon men een dergelijk vermoeden melden met het doel de vertrouwensarts de zaak verder te laten onderzoeken. Ook anderen, bijvoorbeeld familieleden, buren of vrijwilligers, konden een zaak bij de vertrouwensarts melden.⁷⁵

Deze voorziening heeft zich sinds 1972 verder ontwikkeld tot het Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) dat thans een wettelijke basis heeft in artikel 11 Wjz en is gevestigd in verschillende steden en regio's. Blijkens artikel 11 Wjz heeft het AMK, als onderdeel van het Bureau Jeugdzorg, de volgende taken:

- het naar aanleiding van een melding van kindermishandeling, of een vermoeden daarvan, onderzoeken of er sprake is van kindermishandeling;⁷⁶
- het beoordelen van de vraag of en zo ja tot welke stappen de melding van kindermishandeling of een vermoeden daarvan aanleiding geeft.⁷⁷

Het AMK kan onder andere de volgende stappen nemen:

- het binnen het Bureau Jeugdzorg overdragen van een zaak om te laten bezien welke zorg het kind en zijn ouders nodig hebben;
- het in kennis stellen van de Raad van de Kinderbescherming (of andere justitiële autoriteiten, politie, OM) van kindermishandeling of een vermoeden daarvan indien het belang van het kind dan wel de ernst van de situatie waarop de melding betrekking heeft daartoe aanleiding geeft.

In Nederland bestaat in principe geen wettelijk geregelde verplichting om een (vermoeden van) kindermishandeling te melden bij het AMK of een andere bevoegde autoriteit.

Wel heeft de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport duidelijk gemaakt dat alle professionals en hulpverleningsinstanties een meldcode moeten opstellen.⁷⁸ Een voorbeeld daarvan is onder andere de meldcode opgesteld door de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst (KNMG).⁷⁹

Artikel 21 Wjz vormt een uitzondering op het voorgaande en bevat wel een meldingsplicht. Het bepaalt dat een aanbieder van zorg (ambulante zorg, pleegzorg, inrichtingszorg) kindermishandeling of een vermoeden daarvan gepleegd door een van zijn medewerkers moet melden bij het AMK. Tevens is een medewerker van de zorgaanbieder verplicht (een vermoeden van) kindermishandeling gepleegd door een andere medewerker te melden aan de zorgaanbieder. Het wordt aan het bestuur van de zorgaanbieder overgelaten te beslissen welke maatregel jegens de betrokken medewerker zal worden getroffen; de Wet op de jeugdzorg zwijgt daarover. Verder kent de Wet op de jeugdzorg nog een meldrecht voor diegenen die een geheimhoudingsplicht hebben, indien melding noodzakelijk is om een situatie van kindermishandeling te beëindigen of om een redelijk vermoeden van kindermishandeling te onderzoeken (artikel 53, lid 3 Wjz).

Het was en is uiteraard van groot belang dat duidelijk is omschreven voor welk soort zaken men advies van het AMK (en eerder het BVA) kan vragen of daar melding van te doen. Kortom: het begrip kindermishandeling moest worden gedefinieerd. De vertrouwensartsen zochten aansluiting bij de definitie van de Amerikaanse kinderarts C. Henry Kempe⁸⁰ en hanteerden in hun praktijk de volgende definitie van kindermishandeling: ‘Elke vorm van lichamelijke en/of emotionele geweldpleging of verwaarlozing die kinderen niet door toeval of per ongeluk, doch door toedoen of nalaten van de ouders of andere verzorgers overkomt en waarbij geestelijke en/of lichamelijke schade of afwijkingen ontstaan dan wel dreigen te ontstaan.’ Deze definitie was duidelijk ruimer dan die welke Kempe had geformuleerd, met name door de toevoeging van ‘verwaarlozing’. Deze verruiming kwam mede tot stand onder invloed van een groeiende internationale consensus dat mishandeling van kinderen niet beperkt bleef tot fysieke mishandeling, zoals onder meer blijkt uit de naam van de door Kempe opgerichte internationale organisatie: de International Society for the Prevention of Child Abuse and Neglect (ISPCAN). Zoals eerder reeds naar voren kwam, heeft het begrip ‘kindermishandeling’ zich ook in Nederland ontwikkeld tot een veelomvattend begrip (zie paragraaf 1 en paragraaf 2.3).⁸¹

Het AMK hanteert de definitie van kindermishandeling zoals neergelegd in artikel 1 Wjz. Deze definitie is zo ruim dat het AMK laat weten dat iedereen die zich zorgen maakt over een kind in zijn of haar omgeving een AMK kan bellen.⁸² Het AMK houdt zich bezig met meldingen betreffende lichamelijke mishandeling en verwaarlozing, met psychische of emotionele mishandeling of verwaarlozing en met seksueel misbruik. Gesteld mag worden dat de AMK’s een centrale rol spelen op vrijwel alle terreinen van opvoedingsproblemen. Dit blijkt ook uit de steeds stijgende aantallen meldingen bij de AMK’s. In 2004 werden in totaal 24.061 meldingen ontvangen (in 9820 zaken werd een onderzoek ingesteld en in 24.241 zaken een advies gegeven) en in 2011 was het aantal meldingen gestegen tot 65.993 (19.254 onderzoek; 46.739 advies).⁸³ Aandacht verdient het feit dat verreweg de meeste meldingen bij het AMK in 2010 betrekking hadden op enigerlei vorm van verwaarlozing: lichamelijke verwaarlozing 6,74 procent, affectieve verwaarlozing 13,1 procent en pedagogische verwaarlozing 24,69 procent (totaal bijna 45 procent van de meldingen). De Nederlandse kinderbescherming begon vooral met het doel de verwaarlozing van kinderen aan te pakken en anno 2010 is de aandacht voor verwaarlozing nog steeds zeer groot.

Van belang voor het systeem van kinderbescherming is het aantal zaken dat door de

AMK's verwezen wordt naar de Raad voor de Kinderbescherming met het kennelijke doel dat de Raad nagaat of een maatregel van kinderscherming nodig is. Sinds 2004 worden gemiddeld per jaar ongeveer 4000 zaken doorverwezen naar de Raad voor de Kinderbescherming (in 2011: 3952). Hoewel kindermishandeling niet als grond voor een maatregel van kinderscherming in de wet wordt vermeld, blijkt dus dat kindermishandeling in ongeveer 4000 gevallen per jaar de directe aanleiding is voor het eventueel vragen van een maatregel van kinderscherming door de Raad. Helaas valt uit de beschikbare cijfers niet af te leiden hoeveel van deze gevallen betrekking hadden op een van de vormen van verwaarlozing zoals onderscheiden door de AMK's.

Hoewel er in absolute termen sprake is van een constant cijfer (4000 gevallen per jaar), relatief gezien is sprake van een terugloop van het aantal gerechtelijke interventies via een maatregel van kinderscherming. Mogelijke verklaringen voor deze ontwikkeling: er zijn meer mogelijkheden c.q. een grotere bereidheid bij ouders om kindermishandeling op vrijwillige basis aan te pakken, of de meldingen hebben in toenemende mate betrekking op 'lichtere' vormen van mishandeling en/of verwaarlozing.

3.4 Kindermishandeling en inrichtingsverblijf

In het kader van een maatregel van kinderscherming worden kinderen regelmatig en voor langere tijd geplaatst in een inrichting. De vraag die aan de orde behoort te komen, is welke wettelijke voorzieningen getroffen zijn om deze kinderen te beschermen tegen fysieke of psychische mishandeling en in hoeverre deze begrippen nader zijn gedefinieerd.

De Nederlandse geschiedenis leert onder andere dat in de zeventiende en achttiende eeuw de werkers in wees- en kindertehuizen gebruikmaakten van een ruime variëteit in lijfstraffen om allerlei vormen van wangedrag van de kinderen in die tehuizen te corrigeren.⁸⁴ In de negentiende eeuw werden in Nederland, met name vanuit protestantse en katholieke kringen, (her)opvoedingsgestichten opgericht. De beschrijving van het opvoedingsklimaat in deze inrichtingen, en met name de toenemende rol van de (ortho)pedagogiek daarin, wekt de indruk dat disciplineren via het toedienen van lijfstraffen op zijn retour was.⁸⁵

Dit verklaart wellicht (mede) waarom in de wetgeving van 1901, met name in de zogenaamde Derde Kinderwet, geen afzonderlijke bepalingen inzake het gebruik van lijfstraffen (of een verbod daarvan) voorkomen. Tijdens de parlementaire behandeling van deze wet kwam het gebruik van lijfstraffen echter wel aan de orde. Er werd op gewezen dat in het Rotterdamse weeshuis sinds 1858 en ook in de Mettray elke lijfstraf ten strengste verboden was, maar dat het toch in andere inrichtingen nog steeds voorkwam (met voorbeelden o.a. van een ernstige mishandeling in 1899 in de inrichting Neerbosch). De toenmalige minister van Justitie Cort van der Linden liet weten dat lijfstraffen in justitiële inrichtingen verboden zijn en dat personeel dat deze straf toch toepast streng zal worden gestraft.⁸⁶

Het is van belang vast te stellen dat in de periode vanaf de Kinderwetten uit 1901 tot aan het begin van de jaren zestig met name particuliere inrichtingen of instellingen belast waren met de zorg voor verwaarloosde en/of delinquente kinderen. De zorg voor 'ontspoorde kinderen' was gebaseerd op een samenwerking tussen de overheid en het particulier initiatief, door middel van subsidieverstrekking ten behoeve van de zorg voor voornoemde kinderen. Naast de particuliere inrichtingen, die ook een uitdrukkelijke taak hadden in de uitvoering van de strafrechtelijke maatregel van terbeschikkingstelling van de regering (tbr), bestond een klein aantal rijksopvoedingsgestichten (ROG's). In deze ROG's werden met name kinderen geplaatst die als een 'te zware last' werden beschouwd voor de particu-

liere inrichtingen.⁸⁷ Na 1945 deden ook de Rijksobservatiehuizen hun intrede.

Vandaag de dag kennen wij ten aanzien van justitiële jeugdinrichtingen, bestemd voor de strafrechtelijke vormen van vrijheidsbeneming voor kinderen, nog steeds het onderscheid tussen particuliere en rijksjeugdinrichtingen (zie artikel 3 Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen). Er is wel een aantal belangrijke verschillen. Beide soorten inrichtingen vallen vandaag de dag onder hetzelfde wettelijke regime en bij plaatsing van kinderen speelt het onderscheid tussen rijks- en particuliere inrichtingen in beginsel geen rol meer.

Wat het wettelijke regime betreft is van belang dat in de tijd vanaf de Kinderwetten de overheid enkel de rijksinrichtingen uitdrukkelijk onderwierp aan een bepaald regime op grond van wet- en regelgeving. De particuliere inrichtingen waren tot de komst van de Wet op de jeugdhulpverlening in 1989 tamelijk vrij in het bepalen van eigen regelgeving en beleid ten aanzien van de verzorging en opvoeding van de kinderen.⁸⁸ Delicat merkt, onder verwijzing naar onder meer Kruithof en De Rooij (1987, pp. 657-658), op dat, ofschoon de zorg voor kinderen een samenwerking betrof tussen de overheid en het particuliere initiatief, de particuliere inrichtingen in de praktijk in belangrijke mate een 'eigen pedagogische koers bleven varen'.⁸⁹

Ofschoon lijfstraffen niet aanvaardbaar werden geacht,⁹⁰ werd disciplineren in de tijd van de Kinderwetten tot aan het begin van de jaren tachtig gezien als een gerechtvaardigd opvoedingsinstrument. De wetgeving voorzag dan ook in een aantal limitatief opgesomde en met een aantal rechtswaarborgen omgeven disciplinaire straffen, waaronder de 'cachotstraf'. Pas in de jaren tachtig werden de disciplinaire straffen afgeschaft, om vervolgens in 2001 weer te worden ingevoerd.⁹¹ Geweld ter disciplineren was (en is) niet toegestaan. Naast disciplinaire straffen bestonden zogenaamde pedagogische of huishoudelijke straffen, die niet wettelijk waren gereguleerd, maar die gedurende de vorige eeuw steeds meer belang toegedicht kregen. Voorbeelden zijn 'opsluiting in de chambrette' of het ontzeggen van bepaalde vrijheden.⁹²

Gelet op het gebrek aan wet- en regelgeving ten aanzien van particuliere inrichtingen en instellingen tot aan het eind van de jaren tachtig van de vorige eeuw,⁹³ is er weinig zicht op de omstandigheden waaronder kinderen verbleven in dergelijke instellingen en in hoeverre er regels golden ten aanzien van lichamelijke of psychische mishandeling. Aangenomen mag worden dat dergelijke regels niet bestonden en dat er daardoor ook geen duidelijkheid was omtrent grenzen van het toelaatbare.⁹⁴

Ook in de huidige wetgeving ten aanzien van justitiële jeugdinrichtingen en gesloten jeugdzorgaccommodaties is géén uitdrukkelijk verbod te vinden betreffende het gebruik van lijfstraffen of andere wrede, onmenselijke of vernederende bestraffing of behandeling.⁹⁵ De wetgeving bevat dan ook geen definitie van deze vormen van fysieke en psychische mishandeling. Aangenomen moet worden dat dit verbod wel geldt, op grond van artikel 37 aanhef, onder a IVRK dat bepaalt dat geen enkel kind mag worden onderworpen aan foltering of een andere wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing.⁹⁶ Voorts kan wat betreft de nadere omschrijving van deze ontoelaatbare vormen van behandeling of bestraffing aansluiting worden gezocht bij de definitie in artikel 1 van het Verdrag tegen Foltering.⁹⁷

Zowel justitiële jeugdinrichtingen als (gesloten) jeugdzorginstellingen hebben een opvoedingstaak. Een belangrijke vraag in dit verband is in hoeverre geweld zou mogen worden toegepast ter verwezenlijking van de pedagogische doelstelling van het verblijf in een dergelijke inrichting of instelling. Zowel de Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen (Bjj) als de Wet op de jeugdzorg (Wjz), voor zover het de regeling ten aanzien van gesloten

jeugdzorg betreft (artikel 29a en verder Wjz), bevatten enkele bepalingen waarin bevoegdheden zijn neergelegd om geweld toe te passen tegen de wil van de ouders en het kind in. Zo bepaalt artikel 40 Bjj dat de directeur van een justitiële jeugdinstelling bevoegd is geweld te gebruiken voor zover dit noodzakelijk is voor, onder andere, de handhaving van de orde of veiligheid in de inrichting of voor de uitvoering van een door de directeur genomen beslissing. Artikel 290 Wjz geeft een instelling voor gesloten jeugdzorg de bevoegdheid om een kind vast te pakken en vast te houden voor zover dit nodig is om te voorkomen dat hij of zij zich onttrekt aan de noodzakelijke jeugdzorg of voor zover dit nodig is voor de veiligheid van het kind of anderen. Een dergelijke toepassing van dwang⁹⁸ moet tevens voldoen aan het algemene criterium van ‘verantwoorde zorg’: zorg moet van een goed niveau zijn en in ieder geval doeltreffend, doelmatig en cliëntgericht, afgestemd op de reële behoefte van de cliënt (artikel 24, lid 1 Wjz). Dit criterium is van toepassing op alle jeugdzorg die in het wettelijk kader van de Wet op de jeugdzorg wordt geboden en dus ook op niet-gesloten jeugdzorginstellingen. Het is niet duidelijk in hoeverre geweld of dwang onderdeel kan uitmaken van een verantwoorde zorgaanpak in dergelijke instellingen, en waar de grenzen liggen. De wet geeft ten aanzien hiervan in elk geval geen nadere instructies. Uiteraard geldt voor alle vormen van jeugdzorg dat kindermishandeling, zoals gedefinieerd in artikel 1, lid 1 Wjz, en de daarmee samenhangende meldplicht (artikel 21 Wjz) en meldrecht van toepassing zijn (artikel 53, lid 3 Wjz).

Gelet op de (uitdrukkelijke) opvoedingsdoelstelling van zowel justitiële jeugdinstellingen als (gesloten) jeugdzorginstellingen lijkt het verbod op geweld in de opvoeding, zoals neergelegd in artikel 1:247 BW (zie paragraaf 3.1), eveneens van belang voor deze instellingen.⁹⁹ We hebben het hier immers over een vorm van alternatieve zorg voor minderjarigen met (continuïteit van) opvoeding als belangrijke doelstelling (zie artikel 20 IVRK). Geweld als opvoedingsinstrument of ter disciplineren is dan ook moeilijk verenigbaar met de opvoedingstaak van deze instellingen.¹⁰⁰ In paragraaf 2 werd al gewezen op de veronderstelling dat aan het personeel van deze inrichtingen of instellingen geen tuchtigingsrecht toekomt dat strafrechtelijke mishandeling zou kunnen rechtvaardigen. Verder laat de van toepassing zijnde wetgeving wel de mogelijkheid open om noodzakelijk en proportioneel geweld of dwang aan te wenden ter voorkoming of afwending van een acuut gevaar voor het kind, andere kinderen of het personeel van de instellingen. Hierbij moet het belang van het kind telkens een eerste overweging zijn (artikel 3, lid 1 IVRK). Bovendien zou toepassing ervan omgeven moeten zijn met voldoende rechtswaarborgen en onderworpen moeten zijn aan strenge controle door een onafhankelijke instantie.¹⁰¹

Als in een (gesloten) jeugdzorginstelling of justitiële jeugdinstelling een onrechtmatige behandeling of bestraffing plaatsvindt, heeft een kind een aantal juridische mogelijkheden (*remedies*).¹⁰² De voornaamste is de mogelijkheid om een klacht in te dienen bij een onafhankelijke, voor de indiening van klachten ingestelde, beklag-/klachtencommissie.¹⁰³ Een kind in een inrichting van jeugdzorg kan een klacht indienen over enig handelen of nalaten of over het nemen van een besluit dat gevolgen heeft voor haar/hem (artikel 67 Wjz). Aangenomen mag worden dat onder het begrip ‘handeling’ ook kan vallen een onrechtmatige handeling, zoals wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing en/of kindermishandeling. Voor instellingen voor gesloten jeugdzorg bestaat een aangepaste klachtenregeling, onder meer met een beroepsmogelijkheid bij de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming (zie artikel 29w en verder Wjz en artikel 55a-55d Uitvoeringsbesluit Wjz). Deze regeling ziet met name op de ingevolge artikel 290 en

verder Wjz toegepaste vormen van beperkende of dwangmaatregelen.

Een kind in een justitiële jeugdinrichting kan een klacht indienen over bepaalde hem of haar betreffende door of namens de directeur genomen beslissing (artikel 65 Bjj). Naast de in artikel 65 Bjj opgesomde beslissingen gaat het ook om andere beslissingen die een beperking inhouden van rechten die de jongere toekomen op grond van de Bjj of bepalingen van een in Nederland geldend verdrag. Hiertoe mag ook een onrechtmatige inbreuk op de lichamelijke integriteit worden verstaan met inbegrip van bijvoorbeeld een vernederende of andersoortige psychische mishandeling.

In aanvulling hierop kan een kind in een jeugdinrichting zich wenden tot de maandcommissaris¹⁰⁴ met het verzoek te bemiddelen bij een grief omtrent de wijze waarop de directeur (of een personeelslid of medewerker) zich in een bepaalde aangelegenheid jegens hem heeft gedragen. Dit omvat klachtwaardige beslissingen zoals hiervoor bedoeld, maar biedt bij uitstek een mogelijkheid om de wijze van bejegening aan de orde te stellen. De wijze van bemiddeling wordt nader beschreven in artikel 64 Bjj. Na afsluiting van de bemiddeling laat de directeur weten of hij het oordeel van de maandcommissaris over de grief deelt en of hij naar aanleiding daarvan maatregelen zal nemen en zo ja welke. Als het kind het met de mededeling van de directeur niet eens is, kan hij een klacht daarover indienen bij de beklagcommissie. De Bjj voorziet in de mogelijkheid van beroep bij de Raad voor Strafrechtstoepassing en Jeugdbescherming na afloop van een beklagprocedure, ook indien deze is voorafgegaan door een bemiddelingsprocedure (art. 74 en verder Bjj).

In de gepubliceerde (klacht)rechtspraak zijn hier en daar wel uitspraken te vinden over (vermeend) ongeoorloofd gebruik van geweld, disciplinaire straffen en/of dwangmaatregelen.¹⁰⁵ Deze rechtspraak heeft echter tot op heden niet bijgedragen aan de nadere invulling van de begrippen fysieke en psychische (kinder)mishandeling. Uit de rapportage van dit Europees Comité voor de Preventie van Foltering (CPT)¹⁰⁶ blijkt niet dat kinderen in inrichtingen het slachtoffer zijn geweest van wrede, onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing. Dit betekent overigens niet dat een dergelijke behandeling of bestraffing nooit voorkomt. Zo maakt Boendermaker melding van een geval waarin een kind 'flinke tikken' kreeg van een medewerker in de inrichting.¹⁰⁷ In een kinderbeschermingszaak bij de rechtbank Utrecht stelde de rechtbank zich op het standpunt dat 'een regime in een jeugdinternaat dat een straf- en disciplineringsstelsel kent waarbij fysieke en geestelijke druk wordt uitgeoefend [...] een risico [loopt] dat de internationale normen opgenomen in het IVRK worden overschreden'.¹⁰⁸ Dit hoeft echter niet per definitie het geval te zijn. Volgens de rechtbank is '[d]e grens [...] in ieder geval overschreden wanneer sprake is van kindermishandeling', waarbij de rechtbank aansluiting zoekt bij de definitie van artikel 1 Wjz.

Tot slot is van belang op te merken dat in de regelgeving met betrekking tot kinderen in inrichtingen geen voorzieningen zijn getroffen voor de particuliere (niet-gesloten) (jeugd-)instellingen ter regulering van het gebruik van disciplinaire straffen, dwang of geweld. Wel moet de zorg in deze instellingen, voor zover zij vallen onder de Wet op de jeugdzorg, verantwoord zijn (art. 24 Wjz). Dit kan ter toetsing worden voorgelegd aan een klachtencommissie (art. 67 en 68 Wjz). Bij gebrek aan duidelijke wettelijke regels voor de hiervoor genoemde aspecten, wordt de beoordeling van klachten over het gebruik van bijvoorbeeld fysiek of psychisch geweld aan een ruime discretie van de klachtencommissie overgelaten. Meer duidelijkheid in de regelgeving is gewenst.

3.5 Conclusies met betrekking tot kindbescherming: wetgeving en beleid

De regelgeving met betrekking tot de maatregelen van kindbescherming bevat geen omschrijving (definitie) van kindermishandeling en dit heeft onder andere tot gevolg:

- dat (een vermoeden van) kindermishandeling hooguit kan worden gebruikt als een aanwijzing voor het aanwezig zijn van een ernstige bedreiging voor de belangen van het kind, van ongeschiktheid of onmacht van de ouders of van misbruik van ouderlijk gezag;
- dat er geen noodzaak bestond om uitdrukkelijk aan te geven welke handelingen van de ouders als kindermishandeling moesten worden aangemerkt. Illustratief in dit verband is dat in de regels voor het onderzoek door de Raad voor de Kinderbescherming (Kwaliteitskader 2009) onder andere wordt bepaald dat de Raad onderzoek doet in crisis-situaties waarbij sprake is van een acute en ernstige bedreiging van de belangen van de minderjarige, zonder nadere specificatie bijvoorbeeld met betrekking tot de vraag of er sprake is (geweest) van kindermishandeling;¹⁰⁹
- dat in de gepubliceerde rechtspraak betreffende maatregelen van kindbescherming geen uitspraken zijn aangetroffen waarin kindermishandeling de expliciete en/of enige reden was voor het opleggen van een maatregel van kindbescherming;
- dat als gevolg van een en ander deze rechtspraak ook niet heeft geleid tot een nadere invulling van het begrip kindermishandeling;
- dat overigens uit de praktijk van de AMK's blijkt dat ongeveer 4000 van de gevallen van kindermishandeling die jaarlijks worden gemeld naar de Raad voor de Kinderbescherming worden verwezen met het oog op een (mogelijk) verzoek tot het treffen van een maatregel van kindbescherming, maar dat niet duidelijk is hoeveel daarvan betrekking hebben op psychische kindermishandeling of verwaarlozing;
- dat naar alle waarschijnlijkheid en lange tijd in de begeleiding van ouders met name in het kader van een ondertoezichtstelling geen uitdrukkelijke aandacht werd besteed aan het gebruik van geweld in de opvoeding ook al bestond een (ernstig) vermoeden van kindermishandeling;
- dat verscheidene regels bij wet zijn gegeven om minderjarigen geplaatst in justitiële inrichtingen of in inrichtingen van gesloten jeugdzorg te beschermen tegen gebruik van fysiek of psychisch geweld, maar dat soortgelijke regels ontbreken voor minderjarigen in andere inrichtingen en tehuizen.

Verder is van belang te concluderen dat de (rechts)positie van kinderen in instellingen of inrichtingen tot 2001 beperkt gereguleerd was. De rechtspositieregelingen die beschikbaar waren, hadden enkel betrekking op rijksinrichtingen. Particuliere inrichtingen of instellingen hadden een ruime mate van vrijheid om het verblijf van kinderen in te vullen. Er bestond hierdoor geen duidelijkheid omtrent de grenzen van de bevoegdheid om de opvoeding en verzorging van kinderen vorm te geven; ook was er geen duidelijkheid omtrent definities van begrippen als fysieke of psychische kindermishandeling.

3.6 Enige vergelijkende beschouwingen strafrecht en burgerlijk recht

Er zijn enige opmerkelijke overeenkomsten te constateren tussen de strafrechtelijke en de kindbeschermende wet- en regelgeving met betrekking tot fysieke en psychische kindermishandeling:

- a. er wordt geen nadere definitie gegeven in het Wetboek van Strafrecht van het begrip kindermishandeling; dit geldt ook voor de kindbeschermingsbepalingen in het Burgerlijk Wetboek;

- b. een meer concrete invulling en definitie van bedoelde vormen van kindermishandeling relevant voor de toepassing van het strafrecht en de kindbescherming worden gegeven buiten de wettelijke bepalingen via de Aanwijzingen van het Openbaar Ministerie en het optreden van de AMK's;
- c. de laatste jaren heeft de wetgever het gebruik van geweld ten behoeve van de opvoeding van kinderen willen doen stoppen door middel van een verbod op geweld in de opvoeding, waarbij aan het begrip geweld een brede invulling wordt gegeven; psychisch geweld en verwaarlozing worden ook gerekend tot niet toegestane vormen van geweld in de opvoeding. Aangenomen mag worden dat in alternatieve opgroeisituaties (pleegzorg, (gesloten) jeugdzorg instellingen en justitiële jeugdinrichtingen) deze norm eveneens wordt gerespecteerd;
- d. een en ander heeft niet geleid tot een nadere invulling van de begrippen fysieke of psychische mishandeling, maar geeft wel duidelijker de grenzen aan van hetgeen in de opvoeding toelaatbaar wordt geacht.

Of en zo ja op welke wijze en in welke mate het verbod op het gebruik van geweld in de opvoeding invloed heeft op het gebruik van het strafrecht en/of de bepalingen van kindbescherming in het Burgerlijk Wetboek is nog niet duidelijk. Daarvoor is nader onderzoek nodig. Verondersteld kan worden dat een en ander niet leidt tot significante toename in de strafvervolgning van ouders bij kindermishandeling, maar mogelijk wel tot een toename van het aantal jeugdzorginterventies, vrijwillig of in een gedwongen kader. Dit is met name denkbaar als de maatregel van opvoedingsondersteuning, voorgesteld in het wetsontwerp tot herziening van de maatregelen van kindbescherming,¹¹⁰ in het Nederlandse recht wordt opgenomen.

4 Kindermishandeling en het EVRM

Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens heeft zich de afgelopen decennia meermalen uitgelaten over de vraag of een bepaalde behandeling of bestraffing moet worden beschouwd als een schending van artikel 3 EVRM.¹¹¹ De uit deze beslissingen af te leiden opvattingen van het Hof kunnen van belang zijn voor de handhaving van het in artikel 1:247 BW opgenomen verbod op het gebruik van geweld in de opvoeding (zie paragraaf 3.1). Daarbij ging het onder andere over gedragingen jegens verdachten tijdens politieverhoren, de behandeling van gevangenen en beslissing tot uitzetting van vreemdelingen naar landen waar zij meenden grote fysieke risico's te lopen.

In het kader van dit essay wordt ingegaan op de vraag of volgens het Europees Hof, en zo ja, onder welke omstandigheden, het gebruik van fysiek geweld in de opvoeding als een schending van artikel 3 EVRM moet worden beschouwd. Veel van de gepubliceerde uitspraken hebben betrekking op het gebruik van lijfstraffen in het Verenigd Koninkrijk. Het gaat dit bestek te buiten om de vele beslissingen gedetailleerd te bespreken. Volstaan wordt met een samenvatting van de belangrijkste elementen van deze beslissingen.

Het EVRM legt verplichtingen op aan staten te bevorderen en/of te verzekeren dat de in het verdrag erkende rechten worden gerespecteerd en toegepast. In dat verband is ook van belang dat eenieder wiens rechten en vrijheden in het verdrag vermeld zijn geschonden, recht heeft op een daadwerkelijk rechtsmiddel voor een nationale instantie (artikel 13 EVRM). Kortom, de schending van een recht moet door de betrokkene voor een compe-

tente nationale autoriteit (rechter of ander orgaan; denk aan klachtenprocedures) aan de orde kunnen worden gesteld.¹¹²

Het spreekt voor zich dat een overheid kan worden aangesproken in geval een overheidsdienaar of een overheidsorgaan zich schuldig maakt een onmenselijke of vernederende behandeling. Maar geldt dat ook als het gaat om een dergelijke behandeling gepleegd door een ouder of door een onderwijzer op een particuliere (lees: een niet door de overheid gefinancierde) school?

Het Europees Hof is van mening dat de verplichting van artikel 1 EVRM, 'to secure to everyone within its jurisdiction the rights and freedoms', in dit verdrag met zich brengt dat de overheid maatregelen moet nemen om te verzekeren dat niemand op zijn grondgebied wordt onderworpen aan de behandeling omschreven in artikel 3 EVRM.

Dit brengt met zich dat er sprake is van schending van artikel 3 als de overheid duidelijk tekort is geschoten in zijn positieve verplichting kinderen te beschermen tegen mishandeling en verwaarlozing door de ouders.¹¹³ Voorts betekent dit dat de overheid ook maatregelen moet nemen om te voorkomen dat kinderen op scholen onmenselijke of vernederende straffen moeten ondergaan. Een verbod op het gebruik van lijfstraffen voor publieke scholen moet ook gelden voor particuliere scholen. Ook het verwijderen van een leerling van een particuliere school omdat zijn ouders niet de mogelijkheid accepteren dat hun zoon fysiek gestraft wordt, is een schending van het recht op onderwijs.¹¹⁴ Analoog hieraan kan verdedigd worden dat een dergelijk verbod ook geldt voor (rijks- en particuliere) instellingen of inrichtingen die zijn belast met de verzorging en opvoeding van kinderen (zie paragraaf 2.4).

Het Europees Hof heeft bij herhaling gesteld dat een handeling eerst als foltering of als een onmenselijke of vernederende behandeling kan worden aangemerkt als de gedraging 'a minimum level of severity' heeft bereikt. Of daarvan sprake is, hangt af van de omstandigheden van het geval. Belangrijke factoren in dat verband zijn de aard en de context van de handeling, de wijze van tenuitvoerlegging van een (lijf)straf, de duur ervan, de fysieke en psychische gevolgen en het geslacht, de leeftijd en de gezondheidstoestand van het slachtoffer. Het met kracht en herhaaldelijk slaan van een negenjarig kind met een stok door de stiefvader moet worden beschouwd als een schending van artikel 3.¹¹⁵ In verband met deze zaak wijst het EHRM op het feit dat onder het Engelse recht als verdediging tegen een tenlastelegging van mishandeling van een kind door een ouder kan worden aangevoerd dat het gedrag een 'reasonable chastisement' opleverde. Over dit toestaan van een redelijke bestraffing is het Europees Hof van mening dat 'the law did not provide adequate protection to the applicant against treatment or punishment contrary to Article 3'.¹¹⁶

Het EHRM heeft ook belangrijke opmerkingen gemaakt met betrekking tot de vraag of een behandeling als vernederend moet worden beschouwd. Deze opmerkingen kunnen worden gezien als een aanvulling op het hiervoor vermelde algemene criterium.¹¹⁷ In de betreffende zaak ging het om een jongen die tot drie slagen met een berkentak (*birching*) was veroordeeld. De straf werd uitgevoerd op een politiebureau door een politieofficier en de jongen werd, voorovergebogen op een tafel, op zijn blote billen geslagen. 'The birching [...] did not cut the applicant's skin and he was sore for about a week and a half afterwards.' Het toedienen van deze lijfstraf was toegestaan volgens de wet en met waarborgen omgeven. Dat neemt echter niet weg, aldus het EHRM, dat de bestraffing 'constituted an assault on precisely that which is one of the main purposes of Article 3, to protect namely a person's dignity and personal integrity'. Het feit dat de straf niet in het openbaar plaatsvond en ook anderszins niet met publiciteit gepaard ging, doet niet af aan de (mogelijk) vernederende aard van de bestraffing. Het kan voldoende zijn dat de bestraffing in de ogen van

degene die het onderging vernederend was. Ook niet relevant is dat de straf werd opgelegd wegens het begaan van een geweldsdelict. Hetzelfde geldt voor het argument dat de lijfstraf een alternatief is voor een detentie. Het Europees Hof kwam tot het oordeel dat de lijfstraf een vernederende behandeling was en dus een schending van artikel 3 EVRM met de opmerking: 'The indignity of having the punishment administered over the bare posterior aggravated to some extent the degrading character of the applicant's punishment [...].'

Het voorgaande brengt onder meer met zich dat in de rechtspraak van het Europees Hof geen duidelijk algemeen geldende omschrijving is te vinden van de fysieke en/of psychische behandeling of bestraffing van een kind, die moet worden beschouwd als een schending van artikel 3 EVRM. Het betekent echter niet dat aan die rechtspraak geen richtlijn kan worden ontleend voor de vaststelling dat een bepaalde gedraging jegens een kind als onmenselijke of vernederende behandeling in de zin van artikel 3 EVRM en (dus ook) als kindermishandeling moet worden aangemerkt.

5 Slotbeschouwing

In aanvulling en ter afronding van de hiervoor reeds weergegeven tussenconclusies en vergelijkende beschouwingen nog enige algemene beschouwingen.

De toegenomen aandacht voor en afkeuring van kindermishandeling, in belangrijke mate beïnvloed door de opkomst van internationale kinderrechten, heeft geleid tot een zeer ruime definitie van het begrip kindermishandeling en tot diverse beleidsontwikkelingen gericht op de preventie en bestrijding ervan. Deze ontwikkelingen hebben echter niet zozeer invloed gehad op de strafbaarstelling van lichamelijke en psychische kindermishandeling; ook hebben ze niet geleid tot aanpassing van de gronden voor kinderbeschermingsmaatregelen.

Wel heeft een en ander bijgedragen aan de invoering van het civielrechtelijke verbod op geweld in de opvoeding, hetgeen naar verwachting ook invloed heeft op de vraag in hoeverre ouders kindermishandeling kunnen rechtvaardigen. Tot in deze eeuw is het ouderlijk tucht(igings)recht gebruikt als een verweer tegen een tenlastelegging van kindermishandeling en als zodanig door de rechtspraak aanvaard. Rechters verwierpen dit verweer immers niet, maar motiveerden waarom het gedrag in kwestie wel of niet moest worden beschouwd als een overschrijding van de grenzen van dit tuchtrecht, zonder dat overigens duidelijk was waar die grenzen precies lagen.

Het is goed verdedigbaar dat het verbod op het gebruik van geweld in de opvoeding een einde maakt aan de mogelijkheid in strafzaken een beroep te doen op het ouderlijk tuchtrecht. Dit is ook in lijn met de opvatting van het EHRM dat de wettelijke mogelijkheid om een beroep te doen op het recht van ouders reasonable chastisement toe te passen geen passende bescherming biedt tegen onmenselijke of vernederende behandeling van kinderen.

Kortom, het gaat niet meer over de vraag of het mocht, maar of er sprake is van opzettelijk toedienen van pijn en/of letsel. Daarvoor is van belang wat de Hoge Raad daarover heeft gezegd in zijn uitspraken. Er behoort echter ook rekening te worden gehouden met de opvattingen van het EHRM met name over het begrip 'vernederende behandeling', omdat een dergelijke behandeling een vorm van psychische mishandeling is die een benadeling van de gezondheid, als bedoeld in art. 300, lid 4 Sr, kan opleveren.

Voor de duidelijkheid wordt opgemerkt dat hier niet de suggestie wordt gewekt dat

meer strafrechtelijke vervolging van kindermishandeling wenselijk of mogelijk is. Het strafrecht is en behoort een uiterste middel te blijven. Wel wordt aangegeven dat de mishandeling van een kind nu op dezelfde wijze aandacht van het strafrecht verdient als mishandeling van een volwassene, omdat het niet langer met een beroep op het ouderlijke tuchtrecht kan worden afgedekt. Bovendien valt te hopen dat ook in het kader van het strafrecht meer aandacht wordt besteed aan de strafwaardigheid van vernederende behandeling of bestraffing, als een vorm van psychische kindermishandeling.

LITERATUUROVERZICHT

- L.R.A. Alink e.a., *Kindermishandeling in Nederland anno 2010: De Tweede Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen* (NPM-2010). Leiden: Casimir Publishers 2011.
- J. de Boer, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 1. Personen- en familierecht*, Deventer: Kluwer 2010.
- Y.G.M. Baaijens-van Geloven, 'Is psychische mishandeling strafbaar?'. In: A. Hartevelde, D.H. de Jong & E. Stamhuis (red.), *Systeem in ontwikkeling. Liber amicorum G. Knigge*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, pp. 5-22.
- H.E.M. Baartman, *Het begrip kindermishandeling: pleidooi voor een herbezinning en voor bezonnen beleid*, Zeist: Augeo Foundation 2009.
- H.E.M. Baartman, *Opvoeden met alle geweld. Hardnekkige gewoontes en hardhandige opvoeders*, Utrecht: Uitgeverij SWP 1993.
- A. Beijer & T. Liefwaard, 'A Bermuda Triangle? Balancing Protection, Participation and Proof in Criminal Proceedings Affecting Child Victims and Witnesses', *Utrecht Law Review* 2011-3, pp. 70-106.
- L. Boendermaker & J. Uit Beijerse, *Opvoeding en bescherming achter 'traliën'. Jeugdinstellingen tussen juridische beginselen en pedagogische praktijk*, Amsterdam: Uitgeverij SWP 2008.
- J. de Boer, 'De pedagogische tik', *NJB* 1994, p. 389.
- C.P.M. Cleiren & M.J.M. Verpalen, *Tekst & Commentaar Strafrecht*, Deventer: Kluwer 2010.
- B.L.F. Clemens Schröner, *Psychische kindermishandeling* (diss. Leiden), Den Haag: Martinus Nijhoff 1956.
- J.H. Dekker, *Straffen, redden en opvoeden. Het ontstaan en de ontwikkeling van de residentiële heropvoeding in West Europa, 1814-1914, met bijzondere aandacht voor "Nederlandsch Mettray"*, Assen/Maastricht: Van Gorcum 1985.
- J.W. Delicat, *Van ijzeren vuist naar zachte hand? Idee en praktijk in de rijksopvoedingsgestichten 1901-1965* (diss. Nijmegen), n.s. 2001.
- M.E.C.J. Diepstraten, 'Klachtrecht voor jongeren die van hun vrijheid zijn beroofd', *FJR* 2008, 3, pp. 2-8.
- J.E. Doek, 'Henry Kempe's Legacy: National and International Impact'. In: R.D. Krugman & J.E. Korbin (red.), *C. Henry Kempe: A 50 Years Legacy to the Field of Child Abuse and Neglect*, Dordrecht: Springer 2012, pp. 221-229.
- J.E. Doek, 'Geweld tegen kinderen'. In: J.G.C. Dohmen & M.C.E.M. Draaisma (red.), *Een kwestie van grensoverschrijding*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2009, pp. 57-72.
- J.E. Doek, 'Preventie en overheidsbeleid'. In: Rom Haanstra e.a. (red.), *Geweld tegen kinderen*, Den Haag: Vereniging tegen Kindermishandeling 1987, pp. 195-209.
- J.E. Doek & P. Vlaardingebroek, *Jeugdrecht en jeugdzorg*, Amsterdam: Elsevier Juridisch 2009.

- A.J.A. van Dorst, J.W. Fokkens en A.J.M. Machielse, *T.J. Noyon, G.E. Langemeijer en J. Remmelink's artikelsgewijs commentaar op het Wetboek van Strafrecht*, Arnhem: Gouda Quint (losbl.).
- J. Garbarino, E. Guttman & J.W. Seeley, *The Psychologically Battered Child. Strategies for Identification, Assessment and Intervention*, Londen, San Francisco: Jossey-Bass Publishers 1986.
- S. Groenveld, *Wezen & Boefjes. Zes eeuwen zorg in wees- en kinderhuizen*, Hilversum: Uitgeverij Verloren 1997.
- J.H.S. van Herten, 'Juridische aspecten van kindermishandeling', *NJB* 1986, pp. 251-253.
- C.H. Kempe e.a., 'The Battered Child Syndrome'. In: *Journal of the American Medical Association*, 1962-181(1), 17-24.
- KNMG, *Artsen en kindermishandeling. Meldcode en Stappenplan*, Utrecht: KNMG 2008, p. 5.
- R.S.B. Kool, 'Strafbaarstelling en handhaving van meisjesbesnijdenis', *NJB* 2005, pp. 2092-2095.
- B. Kruihof & P. de Rooy, 'Liefde en plichtsbef. De kindbescherming in Nederland rond 1900. In: *Sociologisch Tijdschrift*, 13, pp. 637-668.
- F. Lamers-Winkelmann e.a., *Scholieren over mishandeling: Resultaten van een landelijk onderzoek naar de omvang van kindermishandeling onder leerlingen van het voortgezet onderwijs*, Amsterdam: PI Research 2007.
- A. Lewnes (red.), *Changing a Harmful Social Convention: Femal Genitale Mutilation/Cutting*, Florence: Innocenti Research Centre 2005.
- T. Liefwaard, *Deprivation of Liberty of Children in Light of International Human Rights Law and Standards* (diss. Amsterdam vU), Antwerp/Oxford/Portland: Intersentia 2008.
- T. Liefwaard, 'De rechtspositie van jeugdigen in justitiële jeugdinrichtingen in het licht van internationale mensenrechten en actuele ontwikkelingen', *DD* 2010, 70, pp. 1115-1140.
- A. Loonen, 'Liever geen verbod op slaan (Een reactie op Willems)', *FJR* 2005, 111.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport & Ministerie Veiligheid en Justitie 2011
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport & Ministerie Veiligheid en Justitie, *Kinderen veilig. Actieplan aanpak kindermishandeling 2012-2016*, Den Haag: november 2011.
- Ministerie voor Jeugd en Gezin, *Actieplan Aanpak Kindermishandeling. Kinderen veilig thuis*, Den Haag: september 2007.
- A. van Montfoort, *Het topje van de ijsberg: Kinderbescherming en de bestrijding van kindermishandeling in sociaal-juridisch perspectief*, Utrecht: SWP 2004.
- Onderzoeksraad voor Veiligheid, *Over de fysieke veiligheid van het jonge kind. Themastudie: voorvallen van kindermishandeling met fatale of bijna fatale afloop*, Den Haag: januari 2011.
- P.S. Pinheiro, *World Report on Violence Against Children*, New York: United Nations Secretary-General's Study on Violence against Children 2006.
- M.C. Ploem, 'Zorgvuldig handelen bij vermoedens van kindermishandeling. Kanttekeningen bij de nieuwe KNMG-Meldcode'. In: *Tijdschrift voor Gezondheidsrecht* 2008, pp. 592-598.
- E.C.C. Punselie, *Gezag over minderjarigen* (Ars Notariatus, deel 139), Deventer: Kluwer 2008.
- Raad voor het Jeugdbeleid, *Kindermishandeling vermeldenswaard*, Rijswijk: Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur 1988.
- R.T. Vianen e.a., *De inzet van het strafrecht bij kindermishandeling*, Woerden: Adviesbureau Van Montfoort/WODC.

- A.D.W. de Vries & F.J.G. van Tricht, *Geschiedenis der wetgeving op de misdadige jeugd. Deel 2*, Haarlem: Tjeenk Willink 1907.
- N.H.G. de Vries, 'Het verbod op het gebruik van geestelijk en lichamelijk geweld in de opvoeding van kinderen: een "geslaagde" wijziging?', *FJR* 2008, 47.
- I. Weijers, 'Kindermishandeling: Geen wetswijziging, wel heldere criteria', *FJR* 2005, 69.
- I. Weijers & T. Liefwaard, 'Youngsters'. In: M. Boone & M. Moerings (red.), *Dutch prisons*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2007, pp. 127-166.
- J. Willems, 'Een verbod op slaan en de emancipatie van het kind', *FJR* 2005, 33.
- J. Willems, 'Waarom ook ouderlijke "tikken" niet mogen (Antwoord aan Loonen)', *FJR* 2005, 112.
- J. Willems, 'Geweld is nooit privé', *NJB* 2004, pp. 281-283.
- C.M. Winnubst, *Systemen van opvoeding in inrichtingen in Nederland van 1815-1965. Een gezamenlijke uitgave van de Nationale Federatie voor Kinderbescherming, Nederlandse Bond voor Moederschap en Kinderhygiëne*, Amsterdam: Stichting Voor het Kind 1967.
- World Health Organizaton e.a. 2008
- World Health Organization e.a., *Eliminating Female Genital Mutilation: An Interagency Statement*, Genève: WHO, 2008.

REGELGEVING EN PARLEMENTAIRE STUKKEN

- Wet van 12 juni 2009, *Stb.* 2009, 245.
- Wet van 8 maart 2007, *Stb.* 2007, 145.
- Wet van 22 december 2005, *Stb.* 2006, II.
- Wet van 26 april 1995, *Stb.* 1995, 255.
- Wet van 23 maart 1984, *Stb.* 1984, 92.
- Wet van 10 juli 1947, *Stb.* H 232.
- Wet van 6 februari 1901, *Stb.* 1901, 62.

- Aanwijzing opsporing en vervolging inzake kindermishandeling, *Stcrt.* 2010, nr. 16597.
- Aanwijzing auditief en audiovisueel registeren van verhoren van aangevers, getuigen en verdachten, *Stcrt.* 2010, nr. 11885.

- Kamerstukken II* 2011/12, 33 062, nr. 2.
- Kamerstukken II* 2008/09, 31 386, nr. 9.
- Kamerstukken II* 2005/06, 30 316, nrs. 1-4.
- Kamerstukken II* 2005/06, 22 894, nr. 66.
- Kamerstukken II* 2003/04, 28 345, nr. 2.
- Kamerstukken II* 2003/04, 28 606 en 29 200 VI, nr. 19.
- Kamerstukken II* 1992/93, 22 855, nr. 3.
- Kamerstukken II* 1990/91, 21 938, nrs. 1-2 (Beleidsbrief Kindermishandeling).
- Kamerstukken II* 1946/47, 25, nr. 1
- Kamerstukken II* 1936/37, 387 nr. 3.
- Kamerstukken II* 1919/20, 409, nr. 3.
- Kamerstukken I* 2010/11, 32 015, nr. A.

Ecosoc Resolutie 2005/20.

JURISPRUDENTIE

E. and others vs. UK, EHRM 15 January 2003 (Appl. No.33218/97).

Z. and others vs. UK, EHRM 10 May 2001 (Appl. No. 2932/95).

A. vs. UK, EHRM, 23 September 1998 (Appl. No.25599/94).

Campbell and Cosans vs. UK, EHRM 25 February 1982 (Appl. No.7511/76 and 7743/76).

Tyrer vs. UK, EHRM 25 April 1978 (Appl. No.5856/72).

HR 2 oktober 2012, *LJN* BX9407.

HR 10 oktober 2000, *NJ* 2000, 656.

HR 2 december 2008, *LJN* BF0750.

HR 4 oktober 2005, *NJ* 2007, 192.

HR 30 september 2003, *NJ* 2005, 60.

HR 10 september 1996, *NJB* 1996, 90.

HR 15 januari 1934, *NJ* 1934, p. 402.

HR 23 mei 1932, *NJ* 1932, p. 1041.

HR 28 juni 1926, *NJ* 1926, p. 785.

HR 28 oktober 1918, *NJ* 1918, p. 1178.

HR 10 februari 1902, *Weekblad van het Recht*, 7723.

Hof 's-Hertogenbosch, 30 maart 2001, *NJ* 2001, 486.

Hof 's-Gravenhage, 10 maart 1920, *NJ* 1920, 272.

Rb. Amsterdam, 14 november 2011, *LJN* BT7651, *NJ* 2012, 468.

Rb. Utrecht, 29 oktober 2007, *LJN*: BB8303.

Rb. Rotterdam, 23 september 1942, *NJ* 1942, 535.

Rb. 's-Hertogenbosch, 7 januari 1938, 231.

Beroepscommissie RSJ, 4 juni 2010, 10/0261/JZ.

Bijlage: Vrouwelijke genitale verminking (vgv)

Nadere toelichting op paragraaf 2.5

Een van de problemen van onze multiculturele samenleving is dat meisjes het slachtoffer zijn of dreigen te worden van genitale verminking, ook wel eufemistisch aangeduid als vrouwenbesnijdenis. Vrouwelijke genitale verminking (vgv; ook wel bekend als *female genital mutilation* (FGM)) wordt beschouwd als een ernstige schending van fundamentele rechten van meisjes en vrouwen op respect voor hun menselijke waardigheid en op respect voor en bescherming van hun fysieke en geestelijke integriteit. Het heeft inmiddels veel internationale aandacht gekregen, niet alleen in het verband van de VN, maar ook in het kader van het toezicht op de naleving van het IVRK door het VN-Comité inzake de Rechten van het Kind in de context van de verplichting van verdragsstaten om doeltreffende en passende maatregelen te nemen teneinde traditionele gebruiken die schadelijk zijn voor de gezondheid van kinderen af te schaffen (art. 24, lid 3 IVRK).¹¹⁸

Het spreekt voor zich dat afschaffing een veelheid aan maatregelen vergt (bewustwording van de vele korte en lange termijn schadelijke gevolgen via voorlichting en doelgerichte informatieverstrekking en waar nodig beschermende en wetgevende maatregelen).¹¹⁹ In

dit kader wordt uitsluitend ingegaan op wetgevende maatregelen op het terrein van het strafrecht.

De wetgever heeft geen afzonderlijke bepaling in de wet opgenomen waarin vgv strafbaar wordt gesteld; het wordt beschouwd als een vorm van mishandeling (zie art. 5 en 5a Sr). Dit blijkt ook uit de in paragraaf 2.2 genoemde Aanwijzing van het Openbaar Ministerie. Daarin wordt opgemerkt dat het gaat om een ernstige inbreuk op de lichamelijke integriteit van kwetsbare personen en dat de dader(s) zo mogelijk ook strafrechtelijk zal (zullen) moeten worden vervolgd, mede vanuit het oogpunt van generale preventie.

Een bijkomend probleem wordt veroorzaakt door het feit dat in veel gevallen vgv in het buitenland plaatsvindt. Dit levert onder meer bewijsproblemen op. Het Wetboek van Strafrecht geeft de Nederlandse autoriteiten echter de bevoegdheid vgv ook hier strafrechtelijk te vervolgen als het is gepleegd door een Nederlander of een persoon die in Nederland zijn vaste woon- of verblijfplaats heeft. Het gaat om een persoon die zich schuldig heeft gemaakt 'aan een der misdrijven omschreven in de artikelen 300 tot en met 303 [Sr], voor zover het feit oplevert genitale verminking van een persoon van het vrouwelijk geslacht die de leeftijd van achttien jaren nog niet heeft bereikt' (art. 5, lid 1, onder 3 en 5a, lid 1 Sr). Van belang is dat een dergelijk feit ook in Nederland kan worden vervolgd, indien het is gepleegd in een land dat vgv niet strafbaar stelt. Het vereiste van de zogenaamde dubbele strafbaarheid (d.i. het feit is zowel in het land waar het is gepleegd als in het land waar de vervolging plaatsvindt strafbaar) geldt niet voor de vgv van meisjes. Voorts geldt een speciale regel voor de verjaring van de strafvordering voor gevallen van vgv. Die begint niet op de dag waarop het feit is gepleegd maar op de dag waarop het slachtoffer de leeftijd van achttien jaren heeft bereikt (art. 71 onder 3 Sr). Op grond van onderzoek naar de gevolgen van vgv moet worden aangenomen dat het moet worden beschouwd als mishandeling met zwaar lichamelijk letsel tot gevolg.¹²⁰ Dit betekent dat het slachtoffer gedurende twaalf jaar na het bereiken van de leeftijd van achttien jaar nog aangifte kan doen van dit strafbaar feit. Een dergelijke verjaringstermijn geldt ook voor seksueel misbruik van minderjarigen, maar niet voor mishandeling.

Bij dit alles moet helaas worden opgemerkt dat de Nederlandse autoriteit geen vervolgingsbevoegdheid heeft als het slachtoffer een Nederlander is maar het feit in het buitenland is gepleegd door een niet-Nederlander of door iemand die hier geen vaste woon- of verblijfplaats heeft. Vgv verricht in het buitenland door een lokale persoon kan daarom niet in Nederland worden vervolgd. In dit verband zij opgemerkt dat het in paragraaf 2.6 reeds genoemde Facultatieve Protocol bij het IVRK betreffende de handel in kinderen, kinderprostitutie en kinderpornografie, verlangt dat Nederland bepaalt dat het de bevoegdheid heeft tot strafvervolging over te gaan als het kind de Nederlandse nationaliteit heeft, ongeacht waar en door wie het delict is gepleegd (art. 4, lid 2 OP).

Geconcludeerd kan worden dat genitale verminking van meisjes wordt gezien als een vorm van ernstige kindermishandeling en dat er ruime mogelijkheden bestaan om tot strafrechtelijke vervolging over te gaan.

Ten slotte nog een opmerking over meisjes die het risico lopen tijdens een reis naar het buitenland het slachtoffer te worden van vgv. In de hiervoor genoemde Aanwijzing merkt het OM op dat alsdan de mogelijkheid van een voorlopige OTS moet worden overwogen om ouders onder druk te zetten de reis af te zeggen of 'vrijwillig' controle voorafgaand en na afloop van de reis af te dwingen.

NOTEN

- 1 Baartman 2009.
- 2 ‘Kindermishandeling is elke vorm van voor het kind bedreigende en gewelddadige interactie van fysieke, psychische of sexuele aard, die de opvoeders het kind in de afhankelijkheidsrelatie, actief of passief, opdringen waardoor ernstige schade wordt berokkend aan het kind in de vorm van fysiek letsel en/of psychische stoornissen’; Raad voor het Jeugdbeleid 1988, p. 38. Deze omschrijving is overgenomen in de beleidsbrief kindermishandeling van 1990-1991 waarin wordt benadrukt dat onder ‘opvoeders’ worden verstaan ‘alle personen die in een verzorgingsrelatie tot het kind staan of gedurende kortere of langere tijd de verantwoordelijkheid voor het fysieke of psychische welzijn [van een kind] dragen’; *Kamerstukken II* 1990/91, 21 938, nrs. 1-2.
- 3 Zie o.m. *Kamerstukken II* 1990/91, 21 938, nrs. 1-2 (Beleidsbrief Kindermishandeling), ministerie voor Jeugd en Gezin 2007 en ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, en ministerie van Veiligheid en Justitie 2011. Ook recente onderzoeken op dit terrein hanteren deze definitie, zie bv. Onderzoeksraad voor Veiligheid 2011.
- 4 Pinheiro 2006. Zie verder UN Doc. A/61/299. Zie ook www.unviolencestudy.org (laatst geraadpleegd 1 december 2012).
- 5 Zie www.srs.g.violenceagainstchildren.org (laatst geraadpleegd 1 december 2012).
- 6 UN Doc. CRC/C/GC/13, 18 april 2011.
- 7 Zie verder Doek 2009.
- 8 Baartman beschouwt vgv als een schending van het recht op zelfbeschikking; Baartman 2009, p. 13.
- 9 Voor de goede orde: art. 304a en 304b Sr hebben betrekking op zware mishandeling met terroristisch oogmerk; zij zijn niet direct relevant voor kindermishandeling en blijven derhalve buiten beschouwing; dat geldt ook voor art. 306 Sr betreffende de strafbaarstelling van deelname aan aanval of vechterij. Daarnaast kent het Wetboek van Strafrecht strafbaarstellingen ten aanzien van het veroorzaken van dood of lichamelijk letsel door schuld (art. 307-309 Sr). Deze worden eveneens buiten beschouwing gelaten.
- 10 Noyon, Langemeijer & Rummelink, art. 300 Sr, aant. 1.
- 11 Cleiren & Verpalen 2010 (*T&C Sr*), art. 300 Sr, aant. 1 en Noyon, Langemeijer & Rummelink, art. 300 Sr, aant. 2.
- 12 Noyon, Langemeijer & Rummelink, art. 300 Sr, aant. 2. Machielse verwijst bij wijze van voorbeeld naar een zaak (Rb. Utrecht, 9 april 1926, w 11 491) waarin een kind dat in het kader van kindbescherming opgesloten was in een onverwarmde cel gedurende drie weken in de winter, als gevolg waarvan hij ziek is geworden en leed aan een bepaalde huid-aandoening.
- 13 Clemens Schröner 1956, p. 247. Zie ook Van Herten 1986 en Baaijens-van Geloven 2005.
- 14 Hof ’s-Hertogenbosch, 30 maart 2001, *NJ* 2001, 486.
- 15 Zie HR 2 oktober 2012, *LJN* BX9407. In deze zaak heeft de Rechtbank Amsterdam (Rb. Amsterdam 14 november 2011, *LJN* BT7651, *NJ* 2012, 468) de onderhavige vraag instemmend beantwoord en het ernstig psychische leed beschouwd als zwaar lichamelijk letsel (d. i. een strafverzwarende omstandigheid bij de aanranding; art. 246 jo. 248, lid 3 Sr).
- 16 Noyon, Langemeijer & Rummelink, art. 300 Sr, aant. 3. Machielse ziet naar eigen zeggen niet in waarom het teweegbrengen van een psychische storing van minder dan vier weken geen benadeling van de gezondheid zou zijn. Zie ook Clemens Schröner 1956, p. 270 en Baaijens-van Geloven 2005, p. 20-21.
- 17 Baaijens-van Geloven 2005, p. 18.

- 18 Ibid., p. 21.
- 19 Ibid., p. 21.
- 20 Garbarino, Guttman & Seeley 1986, p. 8.
- 21 Clemens Schröner 1956, p. 270. In 1986 concludeerde Van Herten (zie Van Herten 1986, p. 251) dat een aparte bepaling ter zake van psychische kindermishandeling 'geen haalbare kaart' is. Baaijens-van Geloven (2005, pp. 6-7) wijst erop dat in de Nota Aanpak huiselijk geweld werd verondersteld dat het gelet op de ontwikkelingen in de rechtspraak een expliciete strafbaarstelling van psychische mishandeling niet wenselijk zou zijn (*Kamerstukken II* 2003/04, 28 345, nr. 2, p. 31).
- 22 Zie voor een recente discussie over de diverse aspecten van deze vorm van mishandeling bv. *Child Abuse & Neglect. The International Journal*, vol. 35, no. 10, October 2011 (Special Issue on Emotional Maltreatment).
- 23 Garbarino, Guttman & Seeley 1986, hoofdstukken 5 t/m 7.
- 24 Wie de moeder, onderscheidenlijk de vader van een kind is, wordt omschreven in art. 1:198 en 1:199 BW.
- 25 Datum van inwerkingtreding van de wet van 12 juni 2009, *Stb.* 2009, 245.
- 26 Aldus de toelichting bij de Nota van Wijziging d.d. 27 november 2008; *Kamerstukken II* 2008/09, 31 386, nr. 9. Vgl. HR 2 december 2008, *LJN* BF0750.
- 27 Overigens zij opgemerkt dat in geval van kindermishandeling ook de mogelijkheid bestaat een geldboete op te leggen met een maximum dat afhankelijk is van de ernst van de mishandeling. Die mogelijkheid was tot 1 mei 1984 beperkt tot eenvoudige mishandeling (art. 300, lid 1 Sr), maar geldt thans voor alle andere vormen van mishandeling; zie de wet van 23 maart 1984, *Stb.* 1984, 92. De regel van de strafverzwaring van art. 304 Sr gaat niet op in geval van het opleggen van een geldboete. De reden daarvoor is niet duidelijk, maar het lijkt onjuist om aan te nemen dat ter zake van de kindermishandeling (en de andere vormen van mishandeling vermeld in art. 304 Sr) alleen aan een gevangenisstraf moet worden gedacht.
- 28 Deze Aanwijzing werd vastgesteld op 11 oktober 2010, trad in werking op 1 november 2010 en geldt tot 31 oktober 2014; *Stcrt.* 2010, nr. 16597.
- 29 Zie voor een geval waarin het niet tijdig inschakelen van medische hulp tot de dood van het slachtoffer leidde HR 30 september 2003, *NJ* 2005, 60.
- 30 Dit lijkt anders te liggen in het civielrechtelijke kader.
- 31 Zie Vianen e.a. 2010.
- 32 Noyon, Langemeijer & Rimmelink, regeling Sr, aant. 11.
- 33 Zie onder andere HR 10 februari 1902, *Weekblad van het Recht*, 7723; HR 28 oktober 1918, *NJ* 1918, p. 1178; Hof 's-Gravenhage 10 maart 1920, *NJ* 1920, p. 272; Rb. 's-Hertogenbosch 7 januari 1938, 231.
- 34 HR 28 juni 1926, *NJ* 1926, p. 785; HR 23 mei 1932, *NJ* 1932, p. 1041 en HR 15 januari 1934, *NJ* 1934, p. 402.
- 35 Rb. 's-Hertogenbosch 7 januari 1938, *NJ* 1938, 231.
- 36 Rb. Rotterdam 23 september 1942, *NJ* 1942, 535. Hierbij zij opgemerkt dat Gunning, de latere hoogleraar pedagogiek, reeds in 1903 wees op de onaanvaardbaarheid van een oorvijs omdat het kan leiden (ook als het geen harde klap is) tot een scheuring van het trommelvlies en andere schade aan het gehoorapparaat, vermeld door Baartman 1993, p. 53.
- 37 HR 10 september 1996, *NJB* 1996, 90.
- 38 HR 4 oktober 2005, *NJ* 2007, 192.
- 39 Uitspraak te vinden in HR 10 oktober 2000, *NJ* 2000, 656.

- 40 Noyon, Langemeijer & R Emmelink, art. 300 Sr, aant. 3. Zie stelliger De Vries 2008.
- 41 *Kamerstukken II* 2005/06, 30 316, nr. 3, pp. 5 e.v.
- 42 VN Doc. CRC/C/GC/8.
- 43 Vianen e.a. 2010.
- 44 Ter verklaring van dit lage percentage wordt gewezen op het feit dat de strafverzwaring in de onderzochte periode nog beperkt was tot mishandeling door een persoon die het gezag over het kind heeft. In 2009 werd dit uitgebreid. (zie par. 2.1).
- 45 Zie Alink e.a. 2011 en Lamers-Winkelman e.a. 2007.
- 46 Wet van 22 december 2005, *Stb.* 2006, 11. Zie over deze wet ook Kool 2005.
- 47 Zie o.m. Beijer & Liefwaard 2011.
- 48 Dit Optional Protocol on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography werd op 25 mei 2000 goedgekeurd door de Algemene Vergadering van de VN (UN Doc. A/RES/54/263) en trad in werking op 18 januari 2002; het is thans geratificeerd door 161 landen.
- 49 Resolutie 2005/20 van de Economische en Sociale Raad van de VN (Economic and Social Council; Ecosoc).
- 50 Zie Aanwijzing auditief en audiovisueel registeren van verhoren van aangevers, getuigen en verdachten, *Stcr.* 2010, nr. 11885.
- 51 Zie voor verdere informatie o.a. Asser/De Boer 2010, nrs. 810-812; Doek/Vlaardinggerbroek 2009, p. 119 e.v. en Punselie 2008.
- 52 Zie *Kamerstukken II* 1919/20, 409, nr. 3, pp. 7-8.
- 53 Zie daarover de wetsgeschiedenis van de wet van 10 juli 1947, *Stb.* H 232, meer in het bijzonder *Kamerstukken II* 1936/37, 387 nr. 3, pp. 31-32 en *Kamerstukken II* 1946/47, 25, nr. 1, p. 6.
- 54 Zie General Comment No. 8, zoals eerder reeds aangehaald (zie voetnoot 42).
- 55 Concluding Observations of the Committee on the Rights of the Child: Netherlands. 26 October 1999 (UN Doc. CRC/C/15/Add. 114), para. 17.
- 56 Concluding Observations: The Kingdom of the Netherlands (Netherlands and Aruba), UN Doc. CRC/C/15/Add. 277, 26 February 2004, para. 43 and 44.
- 57 Doek 1987, p. 206. Over de reacties in de media en elders op deze suggestie zie Baartman 1993, p. 15-22.
- 58 *Kamerstukken II* 2005/06, 30 316, nr. 1-4.
- 59 Wet van 8 maart 2007, *Stb.* 2007, 145 in werking getreden op 25 april 2007.
- 60 Zie bv. voorstanders De Boer 1994 en Willems 2004 en Willems 2005a en 2005b; zie ook de tegenstanders Weijers 2005 en Loonen 2005.
- 61 Zie *Kamerstukken II* 2005/06, 30 316, nr. 3.
- 62 *Kamerstukken II* 2005/06, 30 316, nr. 3, p. 7.
- 63 Zoals eerder aangegeven heeft de wetgever zich in de Memorie van Toelichting bij het wetsvoorstel tot het verbod op geweld in de opvoeding de verwachting uitgesproken dat in het wetsvoorstel tot wet zou worden verheven het inroepen van het ouderlijk tuchtigingsrecht als rechtvaardiging voor mishandeling niet langer succesvol is.
- 64 Datum inwerkingtreding van de wet van 6 februari 1901, *Stb.* 1901, 62.
- 65 Zie bv. Weijers & Liefwaard 2007.
- 66 Zie over de ontwikkelingen in Europa rond 1900 en de aandacht daarvoor in Nederland uitvoerig Van Montfoort 1994, p. 94-108.
- 67 Overigens wordt vandaag de dag verwaarlozing als een vorm van kindermishandeling beschouwt (zie par. 1.1).
- 68 Wet van 10 juli 1947, *Stb.* 1947, H 232.

- 69 Wet van 26 april 1995, *Stb.* 1995, 255.
- 70 Deze artikelen betreffen het ouderlijk gezag. Voor de ondertoezichtstelling van een voogdijkind en de ontzetting van een voogd gelden dezelfde gronden (art. 1:326 en 327 BW).
- 71 Andere misdrijven die tot een ontzetting kunnen leiden, zijn onder andere seksueel misbruik (titel XIV), ernstige verwaarlozing (titel XV, Verlating van hulpbehoevenden), mensenhandel en onttrekking aan het gezag (titel XVIII).
- 72 Momenteel is een wetsvoorstel aanhangig tot herziening van de maatregelen van kindbescherming. Het bevat belangrijke veranderingen, onder andere de introductie van een nieuwe maatregel van opgroeiondersteuning en de samenvoeging van de onthefing en ontzetting tot een maatregel van beëindiging van het gezag. Dit voorstel leidt echter niet tot significante wijzigingen in de gronden voor het treffen van maatregelen van kindbescherming. Zie *Kamerstukken I* 2010/11, 32 015, nr. A.
- 73 Baartman 2009, pp. 50-51.
- 74 Zie over de publieke en politieke discussie uitvoerig Van Montfoort 1994, pp. 150-173 en Doek 2012, pp. 221-229.
- 75 Het voert in dit verband te ver het ontstaan en de ontwikkeling van het instituut Vertrouwensarts meer in detail te beschrijven. Voor de ontwikkeling tot 1992 zij verwezen naar Van Montfoort 1994.
- 76 De beslissing een onderzoek in te stellen moet binnen 5 dagen na de melding plaats vinden (art 54, lid 1 Uitvoeringsbesluit Wet op de jeugdzorg).
- 77 Binnen 13 weken na het besluit tot onderzoek moet zijn bepaald of en zo ja welke stappen moeten worden ondernomen (art. 54, lid 2 Uitvoeringsbesluit Wet op de jeugdzorg).
- 78 Het wetsvoorstel Verplichte meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling (*Kamerstukken II* 2011/12, 33 062, nr. 2) is thans aanhangig bij de Tweede Kamer.
- 79 KNMG 2008. Zie daarover o.a. Ploem 2008.
- 80 Kempes definitie van een mishandeld kind: 'Any child who received non-accidental injury (or injuries) as a result of acts (or omissions) on the part of his parents or guardians.' Zie Kempe e. a. 1962.
- 81 Zie uitgebreider Baartman 2009.
- 82 Zie www.amk-nederland.nl (laatst geraadpleegd op 22 oktober 2012). Eenzelfde boodschap wordt uitgedragen door de rijksoverheid: www.vooreenveiligthuis.nl/kindermishandeling/signalen (laatst geraadpleegd op 22 oktober 2012).
- 83 Zie voor verdere cijfermatige informatie bijvoorbeeld over het aantal meldingen van lichamelijke en psychische kindermishandeling en verwaarlozing het AMK Overzicht 2011 van Jeugdzorg Nederland.
- 84 Zie o. a. Groenveld 1997, p. 222. Tot de straffen behoorde ook het bevestigen van een houten blok aan het been van verschillende grootte en gewicht, afhankelijk van de leeftijd en de kracht van de gestrafte; daarin vindt waarschijnlijk de uitdrukking dat iemand een blok aan het been is zijn oorsprong.
- 85 Zie o. a. Dekker 1985. Voorts Winnubst 1967.
- 86 Zie De Vries en Van Tricht 1907.
- 87 Delicat 2001, pp. 15-16.
- 88 Weijers & Liefwaard 2007, p. 147.
- 89 Delicat 2001, p. 16, eindnoot 22.
- 90 Uit het onderzoek van Delicat (2001) ten aanzien van ROG's over de periode van 1901 en 1961 valt op te maken dat lijfstraffen geen deel uitmaakten van het regime in ROG's

en de opvoeding die in deze inrichtingen werd geboden. Helemaal uitgesloten kan het echter niet worden, omdat het gebruik van lijfstraffen waarschijnlijk niet zou zijn opgenomen in de officiële statistieken die Delicat heeft gebruikt voor zijn onderzoek. Zijn onderzoek vermeldt wel enkele geweldsincidenten als gevolg van spanningen in de ROG's tussen kinderen en het personeel.

91 Weijers & Liefwaard 2007.

92 Delicat 2001, pp. 75-76.

93 Het duurde eigenlijk tot de invoering van de Beginselenwet justitiële jeugdinrichtingen in 2001 voordat ten aanzien van zowel rijks- als particuliere justitiële jeugdinrichtingen een heldere en eenduidige rechtspositieregeling gold; Weijers & Liefwaard 2007.

94 Overigens liet ook de regelgeving ten aanzien van rijksinrichtingen nog veel te wensen over. Zie bijvoorbeeld het zwartboek van de Belangenvereniging Minderjarigen 'Rijksinrichtingen', Rotterdam: september 1979. Pas in 1982 kwam er een klachtrecht voor kinderen in rijksinrichtingen.

95 Voor de volledigheid wordt opgemerkt dat sinds 2010 in beginsel geen kinderen meer via de jeugdbescherming in justitiële jeugdinrichtingen terecht komen.

96 De wetgever heeft bij de behandeling van het wetsvoorstel strekkend tot ratificatie van het IVRK aangenomen dat aan het verbod op foltering etc. neergelegd artikel 37 aanhef, onder a IVRK directe werking zou moeten toekomen; *Kamersstukken 11* 1992/93, 22 855, nr. 3. Soortgelijke bepalingen komen voor in artikel 7 van het door Nederland ook geratificeerde Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten (IVBPR) en in artikel 3 van het EVRM (zie verder par. 4); Nederland is ook partij bij het VN Verdrag tegen Foltering en Andere Wrede, Onmenselijke of Onterende Behandeling of Bestrafing (Verdrag tegen Foltering) en het Europese Verdrag ter Voorkoming van Foltering en Onmenselijke of Vernederende Behandeling of Bestrafing. Bovendien wordt dit verbod beschouwd als onderdeel van 'international customary law'; Liefwaard 2008, p. 232.

97 Zie daarover nader Liefwaard 2008, par. 3.6.

98 Zowel de Bjj als de Wjz kent nog andere dwangmaatregelen, maar deze worden hier niet verder besproken.

99 Zie ook Liefwaard 2010.

100 In dit verband is van belang dat de Bjj noch de Wjz ruimte laten voor het toepassen van geweld ter disciplineren (zie bijv. art. 55 Bjj en art. 290 e.v. Wjz).

101 Liefwaard 2008 en 2010.

102 Zie o.m. art. 2 IVBPR.

103 Er bestaan overigens niet nader verklaarde verschillen tussen de klachtenregelingen tussen kinderen in instellingen voor (gesloten) jeugdzorg en kinderen in justitiële jeugdinrichtingen; zie bijv. Diepstraten 2008.

104 De maandcommissaris is een lid van de commissie van toezicht van de inrichting, die tot taak heeft de commissie op de hoogte te stellen van de onder de kinderen levende wensen en gevoelens (art. 7 Bjj).

105 Zie bijvoorbeeld Beroepscommissie RSJ, 4 juni 2010, 10/0261/JZ over 'strak zitten' in een gesloten jeugdzorginstelling (lees: gedwongen voor onbepaalde tijd met gestrekte rug, handen op knieën, knieën bij elkaar, zonder te bewegen op een kubus zitten), hetgeen werd gezien als een beperking van de bewegingsvrijheid en in strijd met de Wet op de jeugdzorg.

106 Dit comité is belast met het toezicht op de naleving van art. 3 EVRM. Zie de rapportage aan het adres van de Nederlandse regering t.a.v. het bezoek in 2007, waarbij een jeugdinrichting werd bezocht: CPT/inf (2008), 2, para. 77.

- 107 Boendermaker & Uit Beijerse 2008, p. 68.
- 108 Rb. Utrecht, 29 oktober 2007, *LJN*: BB8303. Het ging in deze zaak om een minderjarige die op de toenmalige Glen Mills School was geplaatst. Het Hof Amsterdam, vestingsplaats Arnhem, heeft deze beschikking in hoger beroep bekrachtigd. Zie Liefwaard 2008, p. 432.
- 109 Vgl. *Kamerstukken II* 2003/04, 28 606 en 29 200 VI, nr. 19, p. 3; de minister van Justitie onderstreepte in 2004 het belang van het formuleren van criteria voor het opleggen van een kindbeschermingsmaatregel; zie ook *Kamerstukken II* 2005/06, 30 316, nr. 3, p. 5.
- 110 *Kamerstukken I* 2010/11, 32 015, nr. A.
- 111 De jurisprudentie van het Europees Hof kwam pas goed tot ontwikkeling in de jaren zeventig van de vorige eeuw. Eerder was het EVRM, ofschoon voor Nederland in werking getreden op 31 augustus 1954, nog nauwelijks van invloed op de Nederlandse (rechts)praktijk.
- 112 Vgl. art. 2 IVBPR; zie par. 3.4.
- 113 Zie daarover *Z. and others vs. UK*, EHRM 10 May 2001 (Appl. No. 2932/95) en *E. and others vs. UK*, EHRM 15 January 2003 (Appl. No. 33218/97).
- 114 Zie *Campbell and Cosans vs. UK*, EHRM 25 February 1982 (Appl. No. 7511/76 and 7743/76).
- 115 *Zie A. vs. UK*, EHRM, 23 September 1998 (Appl. No. 25599/94).
- 116 Hoewel de regering het met deze zienswijze eens was, is deze verdedigingsmogelijkheid nog steeds onderdeel van de wetgeving in het Verenigd Koninkrijk.
- 117 Zie *Tyrer vs. UK*, EHRM 25 April 1978 (Appl. No. 5856/72).
- 118 Zie onder andere de aanbevelingen in de Concluding Observations van het Comité voor Ethiopië (UN Doc. CRC/C/ETH/CO/3, 1 November 2006, para. 59 en 60), Kenia (UN Doc. CRC/C/KEN/CO/2, 19 June 2007, para. 53 en 54) en Egypte (UN Doc. CRC/C/EGY/CO/3-4, 15 July 2011, para. 68 en 69).
- 119 Zie voor verdere informatie onder andere World Health Organization 2008; voorts *Kamerstukken II* 2005/06, 22 894, nr. 66 en de daarbij behorende bijlage.
- 120 Zie bijv. Lewnes 2005.

2 Instellingen voor onderwijs en opvoeding aan meisjes van zustercongregaties. Historische achtergronden en ontwikkelingen tot 1970

DRS. MARIEKE HILHORST

Tussen 1945 en 1970 waren er in Nederland tienduizenden religieuzen werkzaam in katholieke instellingen voor onderwijs en opvoeding van meisjes. Wat voor instellingen waren dit en welk soort opvoeding en onderwijs kregen meisjes er? Hoe kwam het dat er juist zo veel katholieke internaten waren? In dit essay meer over de achtergronden, de opvoedingsdoelen, het dagelijks leven en de ervaringen van meisjes die in zulke instellingen verbleven.

1 Instellingen van zustercongregaties

Zustercongregaties stichtten eind negentiende, begin twintigste eeuw allerlei soorten instellingen voor onderwijs en opvoeding aan meisjes. Leerlingen woonden er vaak intern. Ze kregen les van zusters en ook het toezicht en de opvoeding waren in handen van religieuzen. De internaten waren gewoonlijk gehuisvest op het terrein van het klooster, afgescheiden van de buitenwereld. Het waren grote gebouwen met onder meer slaapzalen, eetzaal, studiezalen, recreatiezalen en lange gangen. Er was ook een eigen kapel op het kloosterterrein. Deze onderwijs- en opvoedingsinstellingen ontwikkelden zich op basis van de toenmalige standenmaatschappij. Standsverschillen waren een gegeven; ook voor de zusters gold dat God de standen had gewild.¹

We kunnen globaal twee soorten katholieke internaten voor meisjes van zustercongregaties onderscheiden, stelt het Kaski: internaten voor onderwijs en gezinsvervangende internaten.² De toen bestaande indeling van de Nederlandse maatschappij in sociaaleconomische klassen vormde feitelijk het voornaamste onderscheidende criterium. Internaten boden doorgaans zowel onderwijs als gezinsvervangend. Echter de invulling van onderwijs en opvoeding verschilde behoorlijk al naargelang de sociale herkomst van de pupillen. De 'internaten voor onderwijs' waren bedoeld voor meisjes uit de 'midden- en hogere klassen' en werden door de ouders bekostigd. Dat waren bijvoorbeeld pensionaten met een mulo, huishoudschool, kweekschool of mms. 'Gezinsvervangende internaten' daarentegen waren voor meisjes uit vooral de 'lagere klassen' die niet in gezinsverband konden blijven wonen. Dat waren onder meer tehuizen voor 'wezen', 'voogdijkinderen', 'schipperskinderen', moeilijk opvoedbare meisjes en gehandicapte meisjes. De sociale welstand van de ouders was bepalend. Zo gingen bijvoorbeeld niet alle schippersdochters naar schippersinternaten: als hun ouders het konden betalen, gingen ze naar een deftig pensionaat.³

2 Enorme groei

Vanwaar die enorme bloei van honderden katholieke instellingen voor opvoeding en onderwijs vanaf begin twintigste eeuw? Dat moeten we zien in het licht van de politieke, economische en sociale ontwikkeling van Nederland vanaf begin negentiende eeuw. De rijke schakering aan katholieke onderwijs- en opvoedingsinstellingen was een uiting van de katholieke emancipatie die sinds midden negentiende eeuw op gang was gekomen. Na twee eeuwen dominantie van de Nederlands-Hervormde Kerk ontstond in de Frans-Bataafse tijd een nieuwe situatie. De Republiek der Verenigde Nederlanden maakte plaats voor een koninkrijk met een moderne gecentraliseerde staat. Met de nieuwe grondwet van 1813 kregen katholieken na twee eeuwen hun rechten terug. Kerk en staat waren voortaan gescheiden en er was vrijheid van godsdienst. De hervormde godsdienst mocht in het openbare onderwijs geen belangrijke rol meer spelen. Katholieken mochten weer kloosters bouwen, religieuzen hoefden niet meer undercover en klooster- en parochiescholen – die al vanaf de vroege middeleeuwen hadden bestaan – waren niet langer verboden. In de praktijk moest de gelijkheid door katholieken worden bevochten. Openbare functies en topfuncties bleven nog lange tijd vrijwel geheel in handen van protestanten en hun houding was vaak zeer antikatholiek.⁴

Katholieken begonnen een voortvarende strijd te voeren om meer maatschappelijke invloed en macht. In die emancipatiestrijd was eigen onderwijs essentieel en er volgde een jarenlange ‘schoolstrijd’ voor gelijkberechtiging van het bijzonder onderwijs. Katholiek onderwijs bestond in Nederland begin negentiende eeuw nauwelijks, maar tussen ongeveer 1850 en 1940 werd een gigantisch aantal katholieke onderwijs- en opvoedingsinstellingen van de grond getild. Religieuze congregaties speelden in dit proces een cruciale rol.⁵

Vanaf midden negentiende eeuw ontstonden tientallen nieuwe zuster- en broedercongregaties. Op veel plaatsen verzeen zuster- en broederscholen en -instellingen die zich gingen bezighouden met katholieke educatie. Religieuzen werden door gemeenten en schoolbesturen gezien als goedkope en betrouwbare krachten. De scholen van religieuze congregaties hadden vanwege het hoge onderwijspeil en de strenge discipline een goede naam.⁶ Onderwijs werd in katholieke kring beschouwd als een vorm van opvoeding; het aanleren van zakelijke kennis was nodig, maar zedelijke en godsdienstige opvoeding diende voorop te staan.⁷

De groei van het katholieke onderwijs werd gestimuleerd door de stijgende welvaart en de bevolkingstoename. Vooral de ‘middenstand’ groeide. Dat leidde tot een steeds grotere vraag naar onderwijs, want deze nieuwe middenklasse kon niet teren op oud familiekapitaal, maar moest zelf haar geld verdienen. Goed onderwijs was voor de middenklassen dus belangrijk.⁸ Door het toenemend aantal ongehuwde vrouwen uit de middenklassen ontstond ook meer vraag naar meisjesonderwijs, aangezien deze vrouwen weinig beroepsmogelijkheden hadden. Daardoor groeide onder meer het aantal kweekscholen voor meisjes.⁹

In de eerste helft van de twintigste eeuw kwam het zusteronderwijs tot grote bloei in omvang, variëteit in schooltypen en professionalisering. Van de ruim tachtig zustercongregaties in Nederland gaven er 46 onderwijs. De verschillende congregaties zijn trouwens lastig uit elkaar te houden. Sommige hadden meerdere namen of namen die erg op elkaar leken. Sommige namen werden in de loop van de tijd gewijzigd, en congregaties verhuisden ook wel.¹⁰

Vanaf 1920 werden openbaar en bijzonder onderwijs financieel gelijkgesteld. Katholieke scholen voor lager en vervolgonderwijs ontvingen voortaan gelijke financiële bijdragen van de overheid. Net als het overige bijzonder onderwijs, zoals de ‘strengchristelijke scho-

len met de Bijbel'. Religieuzen in het katholiek onderwijs kregen vanaf 1920 ook hetzelfde salaris als leken. Die gelden werden doorgesluist naar de congregatie. De gegarandeerde inkomstenbron voor onderwijscongregaties zorgde voor een nog onstuimiger groei van het aantal katholieke scholen en instellingen gerund door religieuzen. Door de grote vraag naar katholiek onderwijs groeiden de congregaties zelf ook in hoog tempo.¹¹ De groei van het katholiek onderwijs werd nog verder versterkt door de invoering van de leerplicht tussen zes en twaalf jaar in 1900. Vooral voor meisjes kwamen er veel nieuwe katholieke scholen, aangezien die vaak nog geen enkel onderwijs kregen. Van twintig procent van de scholen in 1890 groeide het bijzonder onderwijs tot zeventig procent in 1945. In 1940 was het katholiek lager onderwijs in Nederland bijna net zo omvangrijk als het hele openbaar lager onderwijs. Beneden de grote rivieren was er bijna geen openbaar onderwijs meer en zelfs openbare scholen hadden daar, met uitzondering van de provincie Zeeland, meestal katholieke docenten. Zonder de duizenden broeders en zusters had de opbouw van het katholieke schoolsysteem nooit zo'n enorme vlucht kunnen nemen.¹²

In 1950 waren er op alle niveaus van onderwijs en opleiding, en in de ondersteuning daarvan, katholieke voorzieningen tot stand gebracht. Van kleuteronderwijs tot universiteit waren er katholieke instellingen, met eigen katholieke leermiddelen en methoden en een eigen dienstverlenende, belangenbehartigende en beleidsontwikkellende structuur, zoals het Centraal Bureau voor het Katholiek Onderwijs en Opvoeding, het Katholiek Pedagogisch Bureau en de Katholieke Onderwijs Film. De instellingen van zuster- en broedercongregaties met hun eigen scholen en internaten maakten deel uit van het gevarieerde aanbod aan katholiek onderwijs.¹³ Omstreeks 1960 was het aantal in Nederland in diverse sectoren werkzame ofwel 'actieve' religieuzen het grootst: de 85 actieve zustercongregaties hadden toen meer dan 30.000 leden en de ruim vijftig priester- en broedercongregaties ongeveer 18.000 leden. Ongeveer 45 zustercongregaties hielden zich bezig met onderwijs, de andere vooral met zorg of missie. Vanaf de Tweede Wereldoorlog nam het aandeel van religieuzen in het onderwijs af, maar het bleef tot eind jaren vijftig hoog. In 1947 vormden zusters ongeveer zeventig procent van alle kleuterleidsters in Nederland, in 1955 minder dan vijftig procent, en in 1966 nog iets meer dan tien procent. In (katholiek én niet-katholiek) basis- en voortgezet onderwijs was in 1947 ongeveer dertig procent van de leerkrachten (m/v) religieus. In 1955 was dat nog ruim twintig procent, in 1966 nog ongeveer tien procent.¹⁴ Halverwege de jaren vijftig was het grootste aantal zusters werkzaam in het (kleuter-, basis- en vervolg-)onderwijs, ongeveer 5700. In 1967 waren het er nog zo'n 3600.¹⁵ In de periode tussen 1945 en 1970 heeft (volgens grove schatting) ongeveer twee derde van de meisjes die katholiek voortgezet onderwijs volgden les gehad van religieuzen (250.000 meisjes). Evenals veertig procent van de meisjes die katholiek kleuter- of lager onderwijs volgden (600.000 meisjes).¹⁶

3 Onderwijsinternaten

Katholieke ouders uit de midden- en hogere stand kozen er vaak voor hun dochters (en zonen) op een 'pensionaat' te plaatsen voor een degelijke katholieke educatie.¹⁷ Zusters hadden voor deze groepen allerlei internaten voor voortgezet onderwijs. Op de meeste onderwijspensionaten konden meisjes vanaf hun tiende of elfde jaar terecht, ze volgden er dus ook de laatste twee jaar van het lager onderwijs. Ze bleven er tot hun zestiende, zeventiende of achttiende jaar.¹⁸

Onderwijscongregaties bedienden van oorsprong met hun onderwijs drie groepen leer-

lingen: gegoede betalende interne leerlingen ofwel 'pensionairs', betalende externen uit de middenklassen en arme niet-betalende externe leerlingen. De financiering voor de leerlingen uit arme milieus kwam van wel betalende leerlingen en uit collectes en donaties.¹⁹ Na 1920 werd de overheid steeds meer financier. Het bleef voor ouders echter prijzig om hun dochter of zoon naar een pensionaat te sturen. De educatie die zusters met hun pensionaten gaven sloot aan bij de behoeften van de diverse 'standen'. De hoogte van het kostgeld was een sociaal selectiemiddel, bedoeld om een bepaalde stand aan te trekken. De duurste kostscholen waren tot achtmaal zo duur als de goedkopere.²⁰ De congregatie stelde de hoogte van het kostgeld vast, specialiseerde zich in bepaalde onderwijstypen (zoals huishoudschool of kweekschool), stelde de reglementen vast (zoals de eisen waaraan de uniformen moesten voldoen, hoeveel lakens, dekens, servetten, washandjes en zakdoeken je moest meenemen en hoe vaak je naar huis mocht) en bepaalde wie er toegelaten werd.²¹

De motieven van ouders om hun dochters naar kostschool te sturen waren nauw verbonden met hun sociale afkomst. Onder de meer gegoede bevolkingsgroepen bestond al lang de traditie kinderen naar een pensionaat te sturen. De geïsoleerde, afgescheiden en gedisciplineerde opvoeding op een kostschool werd vanaf de achttiende en negentiende eeuw steeds meer als ideaal milieu beschouwd voor de vorming en instandhouding van de elite.²² Veel nadruk werd daarbij gelegd op het aanleren van goede manieren, passend bij de sociale stand van het meisje. Doel was een vrouwelijke opvoeding tot goede echtgenote en moeder. Later werd het eigen eventuele beroepsperspectief belangrijker, maar het bleef secundair voor meisjes. De nadruk in het onderwijs lag meestal op godsdienst, talen, geschiedenis, aardrijkskunde en andere algemeen vormende vakken, en op muziek en 'nuttige en fraaie handwerken'. De duurste pensionaten waren vaak Franstalig georiënteerd, meisjes moesten er de taal van de elite spreken. De leerlingen waren daar vrijgesteld van huishoudelijke taken. Voor dat werk waren er soeurs en dienstmeisjes. Vooral op de dure pensionaten ging men ervan uit dat de leerlingen voor het huishouden later bedienden zouden hebben. Maar op huishoud- en landbouwhuishoudscholen vormden allerlei praktische taken juist een deel van de opleiding, zoals afwassen, groenten schoonmaken en bedienen aan tafel.²³ In de loop van de twintigste eeuw kwamen er steeds meer meisjespensionaten in het middensegment, die minder duur en exclusief waren.²⁴

Naar een pensionaat gingen meisjes niet alleen voor hun educatie. Het was ook een statussymbool, vooral voor de opkomende middenklasse, die zich wilde spiegelen aan de leefwijze van de hogere standen.²⁵ Omdat intern zijn duur was, was het ook chic. De ouders van kostschoolleerlingen waren bijvoorbeeld fabrikanten, hoteleigenaars, gegoede middenstanders, politici of docenten. De wat goedkopere internaten waren voor ouders uit lage middenstandsmilieus vaak een manier om hun dochters voor het eerst vervolgonderwijs te geven, op een 'veilige' manier: onder de hoede van de zusters die ze van de lagere scholen toch al kenden.²⁶

Maar er waren vaak ook bijkomende praktische redenen voor bemiddelde katholieke ouders om te kiezen voor een kostschool. Intern gaan was haast onontkoombaar bij gebrek aan katholiek vervolgonderwijs voor meisjes in de buurt, terwijl de verkeersverbindingen meestal slecht waren. Ook opvoedingsproblemen thuis, een erg groot gezin, een moeder die voor de opvoeding weinig tijd had, of een vader die bij Shell in het buitenland werkte, konden redenen zijn om dochters naar een pensionaat te sturen.²⁷ Speciaal voor meisjes werd een 'goed katholieke opvoeding' erg belangrijk gevonden. Zij zouden later immers als opvoedsters in hun gezinnen de katholieke waarden en normen moeten uitdragen. Op de kloosterpensionaten zouden meisjes bovendien beter beschermd zijn tegen de 'gevaaren

van de wereld', zoals 'onzedelijke' lectuur en kleding, verkering met jongens, bioscoop- of cafébezoek.²⁸

Het merendeel van de kostscholen van zusters was bedoeld voor meisjes uit de 'nette burgerstand' ofwel 'nette middenstand'. Vaak werd daar een ulo- of mulo-opleiding aangeboden, nogal eens gecombineerd met een huishoudschool. Stenografie, machineschrijven, boekhouden en handelsrekenen hoorden meestal tot de vakken, zodat de meisjes zo nodig later op kantoor in hun eigen onderhoud zouden kunnen voorzien.²⁹ Ook 'huishoud- en industriescholen' waren mede bedoeld als beroepsopleiding voor meisjes, die zo later indien nodig bijvoorbeeld als kostuumnaaister aan de slag konden en fabrieksarbeid zouden kunnen vermijden.³⁰ Ook waren er veel kweekscholen, waar meisjes werden opgeleid tot lerares basisonderwijs. Ze konden hier vaak al op twaalfjarige leeftijd naartoe. De kweekschool was voor meisjes een goede manier om zich maatschappelijk te 'verzekeren'. Slaagde een jonge onderwijzeres niet op de huwelijksmarkt, dan kon zij op eigen kracht in een beschaafd milieu blijven verkeren.³¹ Voor zustercongregaties waren kweekscholen ook een bron voor nieuwe aanwas – en niet alleen kweekscholen trouwens, ook andere pensionaten. Een deel van de kwekelingen trad in het klooster in om zelf als religieuze meisjesonderwijs te gaan geven. Er werd ook wel druk uitgeoefend op meisjes om in te treden.³² Als ze later intraden, hoefden ze geen bruidsschat mee te brengen. Meisjes konden soms tegen gereduceerd tarief hun diploma halen, wanneer ze als tegenprestatie daarna één of twee jaar gratis voor de congregatie werkten als onderwijzers. Zo werd de kweekschool ook bereikbaar voor meisjes uit minder welgestelde milieus. Een extra voordeel van vrouwelijke religieuzen in het onderwijs was dat ze niet stopten met hun werk als lerares zodra ze gingen trouwen, zoals tot en met de jaren zestig gangbaar was.³³ De hogere niveaus voor vervolgonderwijs, mms, hbs en gymnasium, waren nog zeldzaam voor meisjes: in 1956 konden meisjes op slechts negen van de ruim honderd katholieke meisjesonderwijspensionaten voor 'midden- en hogere stand' in Nederland een van deze opleidingen volgen. Voor meisjes werd het tot in de jaren zestig vaak onbelangrijk gevonden om hogeropgeleid te zijn, aangezien ze 'toch zouden trouwen' en 'dus' geen beroep zouden oefenen.³⁴

De meeste meisjespensionaten lagen in de provincies Brabant en Limburg. Het aantal interne leerlingen op zo'n pensionaat lag gewoonlijk tussen de 40 en 120. Bekende pensionaten voor meisjes uit welvarende milieus waren bijvoorbeeld Jeruzalem van de zusters ursulinen van Venray, Onze Lieve Vrouw ter Eem van de zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort en Notre Dame des Anges in Ubbergen van de Chanoinesses de Saint-Augustin. Tot het goedkopere segment behoorde pensionaat Mater Misericordiae in Tilburg van de zusters van Liefde, met een mulo, mms en huishoudschool. Een ander voorbeeld is de R.K. kweekschool voor onderwijzeressen Sint Agnes in Amersfoort van de zusters van Onze Lieve Vrouw, bedoeld voor 'jonge dochters uit degelijke katholieke gezinnen' vanaf 14 jaar.³⁵ In Denekamp hadden de zusters franciscanessen een meisjesinternaat met landbouwhuishoudschool voor boerendochters.

Het aantal meisjesinternaten groeide vanaf eind negentiende eeuw snel. In 1890 waren er in Nederland vijftig voor meisjes uit de midden- en hogere standen. Dat aantal verdubbelde in enkele decennia ruimschoots. De piek lag in de jaren twintig, dertig en veertig van de twintigste eeuw: in 1920 waren er 99, in 1937 122, in 1949 116. In de jaren vijftig en zestig nam het aantal weer sterk af: in 1956 waren er 104, in 1965 87. Na de invoering van de Mammoetwet in 1968 werden de meisjesonderwijspensionaten die nog over waren binnen enkele jaren opgeheven. In 1970 waren er nog 62, in 1979 nog maar 12.³⁶ Tot 1960 had ongeveer de helft van de Nederlandse katholieke scholen voor voortgezet onderwijs (m/v) een internaat, waaronder ook de kleinseminaries en juvenaten (waar jongens opgeleid wer-

den tot priester of kloosterling). In 1947 zat naar schatting ruim een kwart van alle katholieke meisjes in Nederland op een school waaraan ook een internaat verbonden was; ongeveer driekwart hiervan was intern. In 1970 zat nog zeven procent van de katholieke meisjes op een school met een internaat, waarvan nog maar een kwart intern was.³⁷

4 Gezinsvervangende internaten

Naast de internaten voor meisjes uit 'midden- en hogere stand' hadden zustercongregaties ook instellingen voor buitengewoon en speciaal onderwijs. Daar kregen meisjes met een geestelijke, lichamelijke of sociale beperking intern zorg en onderwijs. Ook andere zuilen hadden zulke instellingen. De auteurs van *Ex caritate* onderscheiden drie groepen meisjes die buitengewoon of speciaal onderwijs kregen van zusters. Ten eerste 'geestelijk misdeelde kinderen', zoals 'debielen' en 'imbecielen', maar ook kinderen met leer- en gedragsmoeilijkheden ('psychopathische kinderen') en kinderen met nog niet goed begrepen aandoeningen zoals autisme. Ten tweede kinderen met een tijdelijk of blijvend lichamelijk gebrek, zoals dove, blinde, doofblinde of meervoudig lichamelijk gehandicapte meisjes. En ten derde meisjes met wie vanuit sociaal oogpunt iets bijzonders aan de hand was, waardoor ze niet naar het gewone onderwijs konden. Bijvoorbeeld doordat hun ouders in een woonwagen woonden of schipper waren, of omdat er thuis problemen waren, zoals bij de 'voogdijkinderen'.³⁸ Voor meisjes die een of beide ouders verloren hadden waren er weeshuizen.

De verscheidenheid aan 'probleemkinderen' die in gezinsvervangende internaten van zusters opvoeding en onderwijs ontvingen, zien we bijvoorbeeld terug in een overzicht uit 1967 van de Stichting Samenwerking Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen. Zustercongregaties hadden toen 95 scholen voor blo (buitengewoon lager onderwijs) voor: 'debielen, imbecielen, blinden, slechtzienden, doven, schipperskinderen, woonwagenkinderen, voogdijkinderen, sanatoriumschool, LOM (kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden), MOK (moeilijk opvoedbare kinderen), epileptici, mytylschool (kinderen met lichamelijke en/of verstandelijke handicap), lichamelijk gehandicapten'.³⁹ Vaak verleenden zusters de zorg aan deze groepen op basis van een contract van hun congregatie met een bestuur van regenten, vaak onder voorzitterschap van een geestelijke. Soms waren zulke huizen ook eigendom van de congregatie.⁴⁰

Gezinsvervangende internaten als weeshuizen en schippersinternaten waren voornamelijk bedoeld voor meisjes uit de 'lagere standen', van wie de ouders vanwege het kostgeld niet in staat waren hun dochter naar een min of meer deftig onderwijsinternaat te sturen. Meisjes met een lichamelijke of geestelijke handicap in katholieke instellingen kwamen uit bredere lagen van de bevolking. Afhankelijk van het soort instelling konden de leerlingen er in de regel alle klassen van het (buitengewoon) lager onderwijs volgen, en vaak ook lager vervolgonderwijs. Ook werden er allerlei vormen van speciaal onderwijs aangeboden door de zusters.⁴¹ Zo was er in Zwijndrecht Julia, R.K. internaat voor schipperskinderen van de zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort, in Santpoort tehuis Sint Raphaël van de zusters van het Arme Kind Jezus voor moeilijke opvoedbare kinderen,⁴² en in Den Bosch een weeshuis en internaat voor kermisexploitanten van de Dochters van Maria en Jozef uit Den Bosch, beter bekend als de zusters van de Choorstraat.

Voor weeskinderen bestonden al van oudsher aparte tehuizen. In 1492 werd in Utrecht het eerste katholieke weeshuis gesticht, in de eeuwen daarna kwamen er honderden weeshuizen bij, voor rijke en voor arme weeskinderen en ook verschillend naar geloofsrichting.

Er waren gereformeerde, lutherse, doopsgezinde, remonstrantse, joodse en katholieke weeshuizen. Vanaf eind negentiende eeuw kwamen er ook gestichten voor verwaarloosde en criminele kinderen.⁴³ Sommige zuster- en broedercongregaties hielden zich specifiek bezig met de zorg voor deze 'verwaarloosde en misdeelde kinderen', zoals de zusters van de Goede Herder en de zusters van de Goddelijke Voorzienigheid. Het aantal gestichten voor verwaarloosde kinderen groeide van 67 in 1905 tot 121 in 1930. Daarnaast waren er zo'n driehonderd weeshuizen. Er bestonden vele voogdijverenigingen op katholieke, protestants-christelijke of liberale basis. De katholieken hadden de grootste organisatie, met de meeste internaten en gestichten.⁴⁴ Exacte aantallen zijn niet voorhanden.

Zusters hadden ook koloniehuisen, gelegen in landelijke gebieden en bedoeld voor kinderen uit arbeidersmilieus om aan te sterken, of hun vakantie door te brengen. Zo hadden de zusters franciscanessen van Heythuysen in het Zuid-Limburgse Bunde het R. K. Koloniehuis Overbunde, een herstellings- en ontspanningsoord voor zwakke kinderen uit onder meer mijnwerkersgezinnen om er zes weken aan te sterken. In de jaren zestig was het ook een opvanghuis voor moeilijk lerende kinderen. In Boxtel hadden de zusters van de Sociëteit van Jezus, Maria en Jozef uit Gemonde het St.-Odulphusgesticht, een kindertehuis en kinderkolonie.

Enkele congregaties waren belast met het zogeheten voogdijwerk en reclasseringswerk. Zij vingen kinderen op die met de kinderbescherming of jeugdrechter in aanraking waren geweest. Zij kregen daarvoor vergoedingen van de overheid.⁴⁵ Zo hadden de zusters dominicanessen van Voorschoten en de zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort in Rotterdam het kindertehuis Dominicus Savio voor voogdijkinderen. In Roermond hadden de zusters van het Arme Kind Jezus R. K. weeshuis De Steenen Trappen, een 'voogdij-instituut voor de opvang van verwaarloosde vrouwelijke jeugd'.

Voogdijinstellingen vielen niet onder het ministerie van Onderwijs maar onder Justitie, omdat de kinderrechtter en de kinderbescherming erbij betrokken waren. De overheid contracteerde zusters voor het bieden van onderdak aan deze meisjes, zoals de Kleine Zusters van de Heilige Joseph en de zusters van het Arme Kind Jezus.⁴⁶ In 1931 werd de landelijke Vereniging voor Rooms-Katholieke Gezinsvoogdij en Patronage opgericht en ook het Katholiek Verbond voor Kinderbescherming.⁴⁷ Vanaf 1905 konden voogdijverenigingen kinderen uit huis laten plaatsen door tussenkomst van de rechter. Die kon een kind gedwongen in een tehuis van een particuliere (kerkelijke) organisatie plaatsen. Instellingen konden zich uitbreiden door nieuwe wetten en overheidssubsidie. Er kwamen veel voogdijgestichten bij, bedoeld voor de opvoeding van verwaarloosde kinderen en kinderen met gedragsproblemen. De tehuizen hadden eigen scholen voor vakonderwijs.⁴⁸

Kinderen uit katholieke gezinnen gingen automatisch naar instellingen van katholieke religieuze organisaties. Een uitzondering vormden de 'regeringspupillen', kinderen die door een strafrechter waren veroordeeld: voor hun opvoeding was de overheid verantwoordelijk. De meeste 'regeringskinderen' gingen naar rijksgestichten, aangezien katholieke en protestantse gestichten niet zo happig waren op de overheidsinspectie die ze met zulke kinderen konden verwachten en het feit dat ze dan aan allerlei eisen moesten voldoen.⁴⁹ Na de Tweede Wereldoorlog zaten er ook kinderen van NSB'ers in katholieke internaten, zoals bij de dominicanessen van Bethanië uit Venlo. Het Bureau Bijzondere Jeugdzorg van het ministerie van Justitie moest na 1945 zo'n 20.000 kinderen van NSB'ers onderbrengen. Hun ouders zaten vaak in gevangenissen of interneringskampen. In 1945 riep de minister van Justitie confessionele instellingen op om de zorg voor deze kinderen

van de regering over te nemen.⁵⁰ De katholieke instellingen hadden veel autonomie. De overheid kon het zich niet veroorloven katholieke gestichten tegen zich in het harnas te jagen, omdat ze niet buiten de opvangcapaciteit van particuliere instellingen kon.⁵¹

Zusters hadden in de eerste helft van de twintigste eeuw ook enkele tientallen tehuizen voor meisjes met een lichamelijke en/of geestelijke handicap. Zo bestond vanaf 1907 het internaat voor katholieke zwakzinnige meisjes bij de zusters Filles de la Sagesse op landgoed De Boldershof in Druten. De zusters hadden als doel om vooral jonge meisjes op te nemen en hen iets bij te brengen. Dat was ambitieuzer dan de gangbare praktijk van 'opbergen' en verzorgen. Zusters van Liefde uit Tilburg begonnen in 1882 een internaat voor blinde meisjes in Grave. En vanaf 1910 bestond het doofstommeninstituut te Sint-Michielsgestel; de meisjesafdeling werd gerund door zusters van de Choorstraat. De meisjes deden ook het huishouden. Net als onderwijspensionaten lagen ook de gestichten vaak op een terrein van het klooster, afgezonderd van de buitenwereld.⁵²

Verpleegsters, zowel religieuzen als leken, woonden tot de Tweede Wereldoorlog verplicht intern in instellingen als ziekenhuizen. Vanaf de jaren vijftig gold dit alleen nog voor de leerling-verpleegsters. Meisjes die in opleiding waren voor zieken- of psychiatrisch verpleegkundige woonden er eveneens intern. Zusters van de catechisten van Breda (een religieuze vrouwengroepering die geen officiële congregatie was) hadden ook internaten voor gezinsverzorgsters en gezinshelpsters, bijvoorbeeld in Breda en Groningen.⁵³

Ook in opvangtehuizen van zusters voor zwangere ongehuwde meisjes was men intern. De zwangere meisjes waren gewoonlijk door hun familie het huis uit gezet, of hun familie hoopte dat de zwangerschap op deze manier onopgemerkt zou blijven door de omgeving. Ze kregen hun kind in de kraamkliniek van de zusters en stonden het daarna meestal af ter adoptie. In sommige tehuizen zorgden de zusters overdag voor de baby's en kinderen, terwijl de jonge moeders naar hun werk gingen. Een van de grootste tehuizen voor ongehuwde moeders was Moederheil in Breda van de Kleine Zusters van de Heilige Joseph, dat ook een interne opleiding tot kraamverpleegster en -verzorgster en een vroedvrouwenopleiding had.⁵⁴ In Heerlen werd in 1913 door de zusters van Liefde een Vroedvrouwenschool opgericht. Deze verhuisde later naar Maastricht en werd vanaf 1964 gerund door de franciscanessen van Heythuysen. Later hoorden daarbij ook een doorgangshuis voor ongehuwde moeders en een kraamkliniek.⁵⁵ We behandelen deze zorginstellingen hier verder niet, omdat zulke opvanghuizen geen instellingen voor onderwijs en opvoeding waren.

5 Dagelijks leven

Internaten voor meisjes van religieuze congregaties stonden op hetzelfde ommuurde terrein als het klooster en bijbehorende kapel, vandaar ook wel de benaming kloosterpensionaat. Internaat en klooster vormden in feite een geheel. Soms waren het grote gebouwencomplexen met ook scholen voor externe leerlingen. Het waren vaak imposante gebouwen van donkere baksteen met neogotische gevels en een strakke symmetrie.⁵⁶ De kloosters en kloosterscholen stonden model voor katholieke internaten.⁵⁷ De invulling van het dagelijks leven van de leerlingen en de manier waarop ze werden onderwezen en opgevoed, was gebaseerd op de kloosterlijke leefwijze van de zusters. De vaste en strikte dagorde synchroniseerde het leven van zusters en leerlingen en deed beide in elkaar overlopen.⁵⁸

De geschiedenis van het opvoeden van meisjes en jongens in kloosterinternaten, los van gezin en wereld, gaat terug tot de vroegchristelijke tijd. De ‘pensionaatstucht’⁵⁹ was streng, ook in de eerste helft van de twintigste eeuw, en gehoorzaamheid stond centraal. De opvoedings- en onderwijsdoelen van de zusters stonden in het teken van een algehele godsdienstige opvoeding, het trainen van de wilskracht, het aanleren van deugden, discipline en beschaving en het aanleren van elementaire kennis en vaardigheden nodig voor het dagelijks leven. Burgerlijke opvattingen over tafelmanieren, netjes praten en dergelijke waren de norm.⁶⁰ In opvoedingsgestichten werd het onderwijs vaak gecombineerd met werken. Op huishoudinternaten en ook in weeshuizen lieten zusters hun pupillen handwerken en naaien in opdracht van bedrijven als Vroom en Dreesmann, om geld te verdienen voor de instelling.⁶¹ Niet alleen de ascetische leefwijze van de zusters zorgde voor een strenge tucht. Vanuit de katholieke emancipatiegedachte hadden de religieuzen ook een gedrevenheid om betere onderwijsresultaten te halen dan niet-katholieke scholen.⁶²

De gebouwen hadden grote gemeenschappelijke ruimten, zoals de studiezaal waar huiswerk gemaakt werd en de recreatiezalen waar de vrije tijd werd doorgebracht. Ook waren er badkamers en pianokamertjes. Het gebouwencomplex was ommuurd en afgesloten en niemand mocht het terrein af. Meestal gingen de leerlingen één keer per week buiten de poort uit wandelen, in keurige rijen lopend, met een zuster vooraan en een zuster achteraan.⁶³ Tot in de jaren vijftig gingen de leerlingen van pensionaten maar twee- of driemaal per jaar naar huis: in de zomer, met Kerstmis en soms ook met Pasen. Vanaf de jaren vijftig eens per maand of bijna ieder weekend (behalve als ze voor straf niet naar huis mochten). Meisjes in tehuizen en gestichten konden vaak helemaal niet naar huis. Zij waren nog meer afhankelijk van de zusters.

Dag en nacht leefden meisjes op internaten met de zusters. Klooster en pensionaat stonden onder leiding van *mère préfete* of moeder-overste; de mères gaven onderwijs; de soeurs (werkzusters) en/of surveillantes deden het praktische werk en hielden constant toezicht. Zij sliepen ook bij de leerlingen op de slaapzaal. De dag begon al vroeg met een luid ‘Geloofd zij Jezus Christus!’ van een zuster op de slaapzaal met chambrettes. Dat waren kleine kamertjes bestaande uit drie houten schotten om ieder bed met een gordijn aan de voorzijde. Van boven waren de chambrettes open. Zo werden de leerlingen uit hun bed getrommeld en ze moesten zich snel aankleden, het gordijn van hun chambrette opendoen en hun bed keurig netjes opmaken. Daarna volgde de dagelijkse vroegmis in de kapel op het kloosterterrein. Vervolgens ontbijten aan lange tafels in de eetzaal en dan begonnen de lessen. Het leven op een internaat was doortrokken van een groot aantal regels, ge- en verboden en de dagen waren strak ingedeeld volgens een vast schema, ‘alles ging op belsignaal’. Ook zaken als wc-bezoek en het wisselen van maandverband waren aan strikte tijden gebonden. Sommige meisjes hadden daardoor chronisch last van constipatie.⁶⁴ De leerlingen droegen ook in de jaren vijftig en zestig nog uniformen. Armen en benen moesten in het kader van de zedigheid altijd bedekt zijn, de hals hooggesloten. In de kapel droegen de meisjes gewoonlijk sluiertjes. De voorgeschreven kleding werd dagelijks geïnspecteerd. Wie bijvoorbeeld beneden kwam met korte mouwen werd teruggestuurd naar de slaapzaal om zich om te kleden. De controle op het doen en laten van de leerlingen was zeer groot en vormde een wezenlijk onderdeel van het opvoedingsmodel; de meisjes dienden beschermd te worden tegen alle kwade invloeden en neigingen, zoals ‘genotzucht’⁶⁵ en ‘onkuisheid’. Censuur op brieven en boeken was een van de controlemiddelen, in- en uitgaande post werd regelmatig achtergehouden en als meisjes iets kritisch schreven over de zusters of het schoolleven werden ze op het matje geroepen en moesten de brief herschrijven. Vaak probeerden meisjes de briefcensuur te ontwijken door post mee te geven aan ex-

terne leerlingen. Ook kastjes werden veelvuldig door zusters gecontroleerd.⁶⁶

De godsdienst had een centrale plek in het dagelijks leven. Kostschoolmeisjes verkeerden dag en nacht in een religieus milieu. De dagelijkse mis, vele momenten voor gebeden, processies, retraites, vieringen van heiligendagen, jubilerende pastoors, de naamdag van moeder-overste, het hoorde er allemaal bij. Op de meeste internaten bestond bovendien de Mariacongregatie, een internationale lekencongregatie, waar de braafste leerlingen lid van mochten worden. De Mariakinderen beloofden een deugdzaam leven te leiden, hun medeleerlingen aan te zetten tot hetzelfde en hadden allerlei kleine privileges, wat tot verdeeldheid tussen meisjes leidde. Zo was religie ook een middel om de orde te handhaven. Er werd gewerkt met erekaarten, linten, kruisjes en medailles. Mariakinderen waren verzekerd van een plaats in de hemel – Maria zou hen altijd komen redden, ook als ze stierven met een nog niet vergeven doodzonde op hun kerfstok. Ze kregen extra preken die hen aanspoorden rein en nederig te zijn en zelfs het grootste onrecht te leren verdragen.⁶⁷ Godsdienstleer werd gegeven door de rector ofwel geestelijk leider van het klooster, of door de moderator, tot in de jaren vijftig meestal de enige mannelijke docent op meisjesinternaten. Bij hem moesten de meisjes ook wekelijks hun grote en kleine zonden biechten. Naast allerlei beloningen voor goed gedrag werd slecht gedrag bestraft en daarbij tevens voorzien van het etiket 'zonde'. Rapporten met schoolprestaties en gedrag werden wekelijks aan de ouders gestuurd.⁶⁸

Wat goed was en wat slecht werd afgeleid uit de katholieke geloofsleer. Het idee van zondigheid kwam vooral tot uiting in het denken over lichamelijkeheid en seksualiteit. Zo moest alle contact met jongens vermeden worden, zelfs in de weekends en vakanties. Meisjes werden van school gestuurd als ze alleen maar een foto van een jongen in hun bezit hadden, signaleert pedagoge Sis Heyster in de jaren veertig. Volgens haar leiden preutsheid en overbezorgdheid van de zusters tot angst en afkeer ten opzichte van jongens bij kostschoolmeisjes.⁶⁹ 'Alles wat een broek aanhad was zonde,' typeert een oud-leerlinge uit de jaren veertig de houding van de zusters. Zo hadden de directies van een meisjes- en een nabijgelegen jongensinternaat in Nijmegen in de late jaren veertig afgesproken op verschillende tijden te gaan schaatsen. Zodra de jongens in de verte gesignaleerd waren, werden de meisjes van het ijs af gefloten en snel terug naar het internaat geleid.⁷⁰ In de jaren vijftig versoepelden de regels wel wat, maar contacten met jongens bleven iets wat men volgens de zusters zo veel mogelijk moest vermijden. In bad gaan was ook iets wat als riskant werd beschouwd voor de zedelijkheid. Het was tot in de jaren vijftig op veel meisjespensionaten de gewoonte dat je in bad een lang badhemd of badschort aan moest. Je moest je dan met je washand onder het badhemd wassen. Vaak moesten meisjes zich ook biddend en/of op hun knieën uit- en aankleden, of stond een zuster tijdens de hele badceremonie hardop te bidden. Na het bad moesten ze zich onder het natte badhemd afdrogen en eerst hun droge nachtopon over het hoofd doen voordat het natte badhemd eronderuit mocht. 'Je mag geen behagen scheppen in je eigen lichaam,' kregen meisjes als toelichting te horen.⁷¹ De meeste meisjes vonden dit maar vreemd, vooral omdat ze thuis niet gewend waren bedekt in bad te gaan. De nadruk op zonde ervoeren velen als zwaar, het veroorzaakte veel angsten en gewetensconflicten. Meisjes tobden vaak of ze bepaalde zonden hadden begaan en voelden zich dan een slecht mens. Bijvoorbeeld als ze per ongeluk tandpastawater hadden ingeslikt: 'Je moest nuchter zijn vóór de communie. [...] Je zit dan in de kerk en mag dus niet ter communie. Maar als ik niet ter communie ga, overleg je bij jezelf, dan denken ze: die heeft een doodzonde gedaan, want ze gaat niet ter communie! Dat escaleert, vooral als je in de preek alleen maar hoort over hel en verdoemenis.' Of als ze met anderen hadden gesproken over ongesteld worden of waar de kinderen vandaan komen,

want daar mochten ze beslist niet over praten. Pensionaires ervoeren de godsdienstige factor op het pensionaat meestal als veel dominanter en de tucht veel strenger dan ze thuis gewend waren. Het strakke regime nodigde uit om tegen de regels in te gaan. Dat gebeurde veelvuldig, met straf tot gevolg als het ontdekt of verklikt werd. Een veel toegepaste straf was een weekend niet naar huis mogen, of pas een paar dagen later mogen vertrekken voor de vakantieperiode.⁷²

De opvoedsters waren als religieuzen zelf ook onderworpen aan strenge regels. Gehoorzaamheid, zelfverloochening, discipline en godsdienstigheid stonden centraal. De regels en religieuze deugden van de congregatie, die de zusters zelf hadden geleerd in het klooster, vormden een gedragscode die ze ook op hun leerlingen overbrachten. Door het nauwe contact tussen zusters en leerlingen en het afgezonderde leven in het pensionaat, namen de leerlingen deze gedragscode gemakkelijk over.⁷³ De regels voor zusters en voor leerlingen kwamen voor een groot deel overeen.⁷⁴ Zo hadden de zusters net als de leerlingen niet het recht op vrije correspondentie. Moeder-overste las alle inkomende en uitgaande brieven en bepaalde of een brief al dan niet verstuurd werd. Ook mochten zusters geen kranten lezen of nieuws op de radio luisteren; het contact met de buitenwereld hoorde minimaal te zijn. De contacten met hun familie moesten ze zoveel mogelijk verbreken. Ook in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw was dat nog zo.⁷⁵ In het *Jaarboek van het onderwijs en de opvoeding der RK jeugd in Nederland en koloniën* uit 1913 wordt geschreven over meisjes die na hun pensionaatstijd 'terugkeren in de wereld'. Die uitdrukking laat heel goed zien hoe teruggetrokken en geïsoleerd het leven van internaatsleerlingen was.⁷⁶ In de jaren vijftig en zestig werd de geïsoleerde levenswijze van de leerlingen weliswaar gaandeweg minder strikt, maar toch bleef dit tot het eind toe de cultuur op internaten.

De strenge regel tegen 'bijzondere vriendschappen' waarmee de leerlingen te maken kregen, maakte deel uit van de kloosterregels. Hartsvriendschappen tussen meisjes op internaten werden door zusters systematisch ontmoedigd. Alle persoonlijke vriendschappen tussen leerlingen werden door de zusters verdacht gemaakt en deze liepen daardoor vaak stuk. Een veelgehoorde waarschuwing was: 'Niet met z'n tweeën lopen, daar loopt de duivel tussen!' of 'Pas à deux mes enfants!' Een van de regels was dat alle sociale contacten in de groep moesten plaatsvinden. Je samen afzonderen van de groep was verboden. Bij elkaar op de chambrette komen mocht absoluut niet. Voor de meisjes was die regel doorgaans onbegrijpelijk en het maakte ze vaak eenzaam om geen goede vriendin te mogen hebben die ze echt konden vertrouwen. 'Soms staken de zusters twee vingers op en dan wisten we het al,' vertelde een oud-leerlinge.⁷⁷ Of ze zeiden: 'Pas bras dessus, bras dessous, mes enfants!' Tijdens de recreatie hoorde er te worden rondgewandeld in kleine groepjes. 'Stilstaan en samen een gesprek voeren werd niet gezond gevonden,' aldus een oud-leerlinge uit de jaren zestig. Een pensionaire die in het schooljaar 1962-63 staande op haar bed over het houten schot van haar chambrette heen met haar buurvrouw praatte, kreeg een vijf voor gedrag wegens 'onzedigheid'.⁷⁸ De regel tegen 'bijzondere vriendschappen' was rechtstreeks afgeleid van eeuwenoude kloosterregels die voor de zusters zelf ook golden. In de constituties van bijna iedere religieuze gemeenschap werd gewaarschuwd tegen 'bijzondere vriendschappen'. Door zo'n exclusieve verhouding wordt de goede geest in de gemeenschap aangetast, zo was de redenering. Het zou de intimiteit met Christus verzwakken en daarom gevaar opleveren voor de religieuze roeping. De achterliggende angst was dat zulke vriendschappen seksueel zouden kunnen worden. Daarover werd echter nooit gesproken.⁷⁹ Als zusters bij elkaar in de chambrette kwamen of een hartsvriendin in het

klooster hadden, werden ze vaak verklikt door medezusters. Daarna werden ze dan zonder enige toelichting overgeplaatst naar een ander klooster, volgens getuigenissen van uitgetreden zusters uit het midden van de jaren zestig. Van een seksuele relatie was daarbij waarschijnlijk zelden sprake.⁸⁰

Een beklemmend beeld van het dagelijks leven op een kloosterpensionaat geven twee romans met sterk autobiografische inslag. *Internaat* van Eva Raedt-de Canter uit 1930 beschrijft tot in detail het leven van een leerlinge op pensionaat Sacré Coeur van de zusters van het Allerheiligst Hart van Jezus in Moerdijk. *Zondaressen* van Marie-Louise Doudart de la Grée beschrijft het leven in een voogdijinternaat waar meisjes de hele dag onder groot stilzwijgen overhemden en andere zaken produceerden (onbetaald), bestemd voor de verkoop aan grote warenhuizen. De eerste druk verscheen in 1938 met als ondertitel 'Een waarheidsgetrouw verslag over toestanden in een kloosterschool voor meisjes, anno 1929'. Beide romans beleefden vele herdrukken en deden veel stof opwaaien bij verschijning.

6 Pedagogisch klimaat

Op veel meisjesinternaten bestond een pedagogisch klimaat van angst, straf en repressie. Emotionele verwaarlozing, lijfstraffen en vernedering kwamen vaak voor. Niet alleen leerlingen, ook 'lastige' en uitgetreden zusters maakten vaak melding van het kille en onpersoonlijke leefklimaat en de strenge straffen.⁸¹ Het emotioneel schrale klimaat waarin zusters doorgaans zelf waren opgegroeid, en het feit dat ze vaak niet of nauwelijks waren opgeleid voor hun pedagogische taak, waren factoren die daarmee veel te maken hadden. Zusters konden daardoor vaak als opvoeders weinig empathie en warmte uiten.⁸² Ook naar de maatstaven van toen waren de straffen op katholieke meisjesinternaten streng. Gezag werd door zustercongregaties gezien als onaantastbaar, want door God gegeven. Lichamelijk en geestelijk lijden waren daarin functioneel als plaatsvervangend lijden, voor Jezus Christus om bij te dragen aan zijn verlossingswerk. Vergeleken bij wat Jezus zelf had doorstaan vielen alle eigen ongemakken in het niet, zo was de boodschap die religieuzen zelf kregen en die ze ook aan hun leerlingen doorgaven. Pijn, tranen en vernedering werden gezien als positief, het waren uitdrukkingen van zelfverloochening en deemoed en het breken van de wil.⁸³ De kloostercultuur van 'psychische versterving', het breken van de wil, waarmee zusters zelf veelvuldig te maken hadden, werd ook aan kinderen doorgegeven. Onredelijke straffen en vernederingen die ooit waren bedacht voor novicen en volwassenen werden opgelegd aan kinderen en hebben vermoedelijk veel meisjes getraumatiseerd. Ook het verbod op persoonlijke vriendschappen en privacy, de absolute gehoorzaamheid, het breken van de wil en het antilichamelijke klimaat waar tederheid vaak ontbrak, waren aspecten van de kloostercultuur die werden doorgegeven. Nu zien we dit als geestelijk misbruik. Maar binnen de katholieke theologie werd geestelijk misbruik niet erkend als zonde of overtreding, want het paste binnen de toenmalige theologische kaders van versterving. De regels werden in vrouwelijke religieuze gemeenschappen bovendien veel strikter gehanteerd dan in mannenkloosters, omdat vrouwen volgens de katholieke leer meer geneigd zouden zijn tot het kwaad. Daardoor hebben vermoedelijk vooral meisjes die in internaten hebben gewoond van de strikte toepassing van kloosterregels te lijden gehad.⁸⁴

Een oud-leerlinge van pensionaat Sint Elisabeth van de franciscanessen van Heijthuisen, een eenvoudig pensionaat met lagere school, mulo en huishoudschool, maakte tussen 1939 en 1943 op ongeveer tienjarige leeftijd meermaals mee dat ze met haar hoofd tegen de

muur geslagen werd, langdurig in een hok opgesloten, dat haar oren werden omgedraaid en dat een non haar neus dichtkneep om haar haar eigen braaksel te voeren als ze haar pap had overgegeven.⁸⁵ Lijfstraffen werden waarschijnlijk vooral op internaten voor de ‘lagere standen’ toegepast. Hoe deftiger het pensionaat, hoe minder lichamelijke straffen er gegeven werden, is mijn indruk.⁸⁶

Toch was het slaan van kinderen zeker tot de jaren veertig ook buiten het internaat een gangbaar onderdeel van de opvoeding, vooral in gezinnen.⁸⁷ Gebruikelijk waren slaan (met de hand of een voorwerp) op de blote billen, slaan in het gezicht, aan de oren trekken, met een voorwerp op de handen of vingers slaan. Het klimaat was harder en pas in de jaren zestig zorgden nieuwe pedagogische en opvoedkundige inzichten voor veranderingen.⁸⁸ Het gebruik van geweld tegen kinderen (en vrouwen) is ook zo diep in de westerse cultuur verankerd dat men pas vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw is gaan inzien dat het hier gaat om een overtreding van de mensenrechten. Een wijdverbreide dwangmethode als slaan werd tot voor kort dan ook niet als misdrijf gezien.⁸⁹

De opvoeding van katholieke kinderen was in de eerste helft van de twintigste eeuw gebaseerd op een degelijke godsdienstige opvoeding, een sterk gezag en een ‘gezond’ gezinsleven. Kinderen en jongeren hoorden gehoorzaam te zijn en geen kritische vragen te stellen. De wil van het kind moest gebroken worden. Voor meisjes gold dat nog sterker, omdat ze voorbereid werden op een dienstbare rol als echtgenote en moeder. Veel zaken waren onbespreekbaar vanwege het taboe dat erop rustte, bijvoorbeeld seksuele. Tucht en orde waren algemene pedagogische uitgangspunten. Bidden, naar de kerk gaan, biechten en godsdienstonderwijs hoorden ook bij een goede katholieke opvoeding.⁹⁰ Op katholieke kostscholen kregen tucht en religie echter vanwege het kloosterlijke karakter een nog grotere nadruk in de opvoeding.

Internaten en gestichten waren dus geïsoleerde, zelfsturende organisaties. De rijksoverheid liet de controle over aan de Katholieke Kerk. De controle was vooral in handen van bisschoppelijke inspecteurs en katholieke voogdijverenigingen – geen overheidsinstellingen dus. Maar in de praktijk controleerden kerkelijke instellingen nauwelijks en waren congregaties zeer autonoom. Ook onderling was er zogoed als geen contact tussen congregaties en instellingen.⁹¹

In gestichten en voogdijinternaten was de cultuur nog geslotener dan in internaten en kostscholen bedoeld voor ‘midden- en hogere stand’. In gestichten en kindertehuizen voor de ‘lagere standen’ waren de pupillen permanent in handen van religieuzen, terwijl in internaten voor ‘midden- en hogere stand’ de leerlingen periodiek naar huis mochten. Bovendien was het regime in de gestichten en voogdijinternaten vaak harder en het klimaat repressiever; de kinderen moesten worden heropgevoed. Dit leidde nogal eens tot mishandelingen, sadistische praktijken en hardvochtig en harteloos gedrag van zusters in zulke instellingen.⁹²

Het katholieke internaatssysteem was veel geslotener dan het niet-katholieke: school, internaat en klooster bevonden zich doorgaans op één afgesloten terrein, terwijl bij bijvoorbeeld protestantse instellingen de school vaak buiten het internaat was, leerlingen vaker naar huis mochten, en de permanente aanwezigheid van religieuzen ontbrak.⁹³ In katholieke inrichtingen was de godsdienstige opvoeding meer met het dagelijks leven verweven dan in protestantse inrichtingen. De altijd aanwezige kloosterlingen konden zich hier intensiever mee bemoeien dan de predikant die slechts af en toe op bezoek kwam.⁹⁴

Er waren veel meer katholieke dan niet-katholieke internaten.⁹⁵ In katholieke kringen werd het internaat gezien als geschikte permanente opvoedings- en onderwijsvorm voor kinderen. In protestantse kringen daarentegen werden internaten vooral als tijdelijke op-

lossing gezien; plaatsing in een pleeggezin was het ideaal. Katholieke internaten waren meestal ook veel groter. In katholieke kringen hebben de kloosterscholen model gestaan voor de internaten: grote groepen, naar sekse gescheiden, met een kloosterlijke leefstijl. Binnen protestantse kringen werd juist gestreefd naar het gezinsmodel: gemengde tehuizen voor meisjes én jongens, met een huisvader en moeder voor een klein aantal kinderen.⁹⁶

Discipline en controle waren op katholieke kostscholen veelomvattender dan bijvoorbeeld op protestantse. Voor primaire groepsrelaties was daardoor op katholieke internaten minder plaats dan op protestantse.⁹⁷ Wel speelde ook hier het onderscheid naar milieu een rol: protestantse internaten die als doel hadden heropvoeding van kinderen uit lagere milieus – dus niet onderwijs en opvoeding voor de elite – waren vergelijkbaar streng als de katholieke internaten. Ook daar werden straffen en dressuur als onontbeerlijk element in de opvoeding gezien. Opvoeding hoorde in het teken te staan van tucht, want die leidde tot zelfucht, zo was de gedachte. Ook op deze internaten was een starre dag- en weekindeling, weinig privacy, briefcensuur, een spreekverbod tijdens de maaltijden en kwam het voor dat pupillen werden geslagen of op water en brood gezet.⁹⁸

Uit de herinneringen van oud-leerlingen van internaten voor de ‘midden- en hogere standen’ waarmee ik contact had voor mijn onderzoek,⁹⁹ komt een genuanceerd beeld naar voren over hun pensionaatsjijd. Sociaal ingestelde meisjes hadden er naar eigen zeggen vaak een leuke tijd, omdat het groepsleven zo centraal stond. Voor de wat introverte of onzekere meisjes waren het grote gebrek aan privacy, de groepsdruk en het verbod op persoonlijke vriendschappen ernstige nadelen.¹⁰⁰ Aan het kille leefklimaat en de strenge tucht had bijna iedereen negatieve herinneringen. Ook hebben heel veel oud-leerlingen de zusters nogal eens ervaren als een beetje sadistisch en ‘verknijpt’. Wel was er voor velen juist weer één uitzondering op de regel, één zuster waarmee ze het juist wel heel goed konden vinden en die ze warmer vonden dan de rest. Ervaringen met seksueel misbruik binnen het internaat heb ik van geen enkele oud-leerlinge gehoord. Hoe het dagelijks leven ervaren werd, is verder van heel veel factoren afhankelijk, zoals milieu, thuissituatie en karakter van het meisje, de congregatie, het soort internaat en ook de persoonlijkheden van de betrokken zusters.

Tot midden jaren zestig bleef het katholieke kostschoolleven in grote lijnen hetzelfde, zo blijkt uit vele herinneringen van oud-leerlingen uit de jaren dertig tot en met zestig. Sommige regels werden wat minder streng, maar de cultuur bleef bepaald door de kloostermentaliteit. Deze continuïteit is des te opmerkelijker gezien de grote maatschappelijke veranderingen die in de loop van de tijd plaatsvonden. Juist omdat het pensionaat een gesloten systeem vormde, kon er veel gedurende een lange periode ongewijzigd blijven.¹⁰¹

Hoewel er verschillen waren per congregatie, internaat en zuster, gingen de congregaties allemaal op ongeveer dezelfde manier te werk in de wijze waarop ze instellingen beheerden.¹⁰² De accenten konden wel verschillend zijn. Ook congregaties hadden verschillende karakters, die samenhangen met milieu. Het opleidingsniveau van de zusters van de betreffende congregatie speelde waarschijnlijk eveneens een rol. Deftige internaten werden vaak gerund door eveneens deftige congregaties. Zo stonden de Chanoinesses de Saint-Augustin en de ursulinen bekend als chic met dito pensionaten met een wat liberale uitstraling, voor deftige meisjes, met vaker een hoger opleidingsniveau. Terwijl onder andere de zusters van Liefde en de franciscanessen bekendstonden als nederiger. Zij hadden eenvoudiger internaten voor de ‘lagere standen’ met vaker een lager opleidingsniveau. Op eenvoudiger pensionaten heerste meestal een nog strikter regime.¹⁰³ En in een herop-

voedingsinternaat zal het regime nog strenger geweest zijn. Milieu speelt dus wederom een cruciale rol. Op een duur pensionaat van een chique congregatie zal het in het algemeen een stuk prettiger toeven zijn geweest dan op een heropvoedingsinternaat van een 'simpele' congregatie.

7 Kritiek op de religieuze internaten

De grote vraag naar katholiek onderwijs zorgde voor een onstuimige groei van de congregaties zelf.¹⁰⁴ Er was zóveel werk te doen in allerlei katholieke instellingen, dat men weinig kritisch was bij de aanname van nieuwe zusters en postulanten. Congregaties zagen de religieuzen als werkkrachten die nodig waren om al die instituten te runnen en ze werden vaak onvoorbereid als opvoeders in internaten geplaatst door de leiding van het klooster.¹⁰⁵

In de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw ontstond steeds meer kritiek op het onderwijs door zusters. Na 1919, toen Nederlandse vrouwen kiesrecht kregen, lieten katholieke lekenvrouwen uit de RK Vrouwenbond – opgericht in 1913 met als doel de vereniging en ontwikkeling van katholieke vrouwen en gezamenlijke steunverlening aan de katholieke actie – kritiek op onderwijszusters horen. Konden de kloosterzusters de meisjesleerlingen wel goed voorbereiden op hun nieuwe maatschappelijke rol? De toonaangevende vrouwen in de RK Vrouwenbond kwamen uit de hogere burgerij. Zij vreesden dat kloosterzusters te geïsoleerd van de wereld leefden en ontwikkelingen onvoldoende volgden. Katholieke meisjes moesten niet meer alleen worden klaargestoomd tot goede moeder en echtgenote, maar ook hun plaats in de samenleving kunnen innemen, vond de RK Vrouwenbond. Tegen deze achtergronden ontstonden initiatieven om de onderwijszusters meer bijdetijds te maken. De RK Vrouwenbond organiseerde van 1920 tot 1940 cursussen voor onderwijszusters en had daartoe een speciale Commissie tot Voorlichting van Kloosterzusters. Vanuit de gedachte dat zusters niet alleen onderwijzeressen waren, maar vooral ook opvoedsters, en dat het daarom niet voldoende was dat zij de vereiste onderwijsakten bezaten, maar dat 'vooral noodig [is] godsdienstige en sociale ontwikkeling'. En ook dat de aangeleerde godsdienstigheid niet uit 'aandoeningen en uiterlijk vertoon' zou moeten bestaan, maar uit 'een godsdienst die sterk is en blij maakt voor 't leven in al zijn wisselvalligheid'.¹⁰⁶ Zusters kregen op de cursussen onder andere de boodschap dat ze minder scrupuleus mochten worden over de zorg voor het lichaam. Baden was nodig en onschuld moest niet met onwetendheid worden verward. Ook werd bepleit dat meisjes iets leerden over politiek en staatsinrichting, dat ze de krant zouden lezen, en dat zusters de 'aristocratische kastengeest' onder kostschoolleerlingen uit de hoogste standen zouden moeten bestrijden.¹⁰⁷

Op de superieure houding van onderwijscongregaties tegenover leken was vanaf de jaren dertig kritiek, en ook op hun geringe bereidheid om deel te nemen in lekenonderwijzers- en lerarenbonden. Onderwijscongregaties vulden alle vacatures het liefst zelf in en zagen de aanstelling van leken als een noodzakelijk kwaad. Leken waren ondergeschikt, omdat de leidinggevende posities in handen van religieuzen waren en zij dus het monopolie op de aanstellingen bezaten. Klachten en kritiek van lekenonderwijzers werden door de Nederlandse RK Schoolraad doorgespeeld aan bisschoppelijke inspecteurs en zo onder de pet en buiten de katholieke pers gehouden. Bisschoppen deden er alles aan om de belangen van de religieuzen te beschermen.¹⁰⁸

Op het onderwijs was overheidstoezicht, maar de controle op opvoeding en opvang liet de overheid over aan de katholieke en andere verzuilde organisaties. Tussen de zuilen onderling was geen contact, en de rijksoverheid bemoeide zich niet met de interne aangelegenheden van een zuil.¹⁰⁹ Al in de jaren twintig kwamen er bij overheidsinstellingen herhaaldelijk meldingen van misstanden in internaten binnen. Zoals over weeshuis De Goede Herder bij Arnhem door de Haagse onderwijzer D.J. Broekhuizen. Hij publiceerde in de eerste decennia van de twintigste eeuw tientallen getuigenverklaringen over mishandeling en emotionele verwaarlozing, vaak met naam en toenaam. Politie, justitie en inspectie van scholen en jeugdinstanties deden echter niets met deze informatie.¹¹⁰ Katholieke tijdgenoten wimpelden zijn geschriften af als antipropaganda en onheuse aanvallen op de Kerk. Broekhuizen concludeerde dat in veel katholieke weeshuizen en gestichten ‘een geraffineerd strafsysteem’ bestond ‘dat met blijkbaar wellust wordt toegepast’. Hij sprak van ‘het Roomse front’ waarop geen enkele overheidsinstantie toezicht hield.¹¹¹ In 1949 oordeelde de Commissie tot Reorganisatie van de Voogdijraden dat de particuliere kindbeschermingsorganisaties te weinig deskundig waren. Haar advies was dat er een centraal klachtenmeldpunt en inspectie zouden moeten komen, een centraal beleid en een toezichthouder. Maar de zuilen hielden het tegen, want ze wilden geen invloed afstaan aan een neutraal overheidsorgaan.¹¹²

Na de Tweede Wereldoorlog verminderde het aanzien van kloosterzusters in het onderwijs langzamerhand. Hun imago brokkelde af, ook onder katholieken.¹¹³ Zo schreef L.J. Rogier, hoogleraar geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, in 1958 zeer kritisch over religieuzen in het onderwijs. Hij gebruikte daarbij de bewoordingen ‘enghartige geestelijke inteelt’ en ‘starheid en bloedarme vlakke burgerlijkheid’.¹¹⁴

8 Einde van de internaten

Vanaf de jaren veertig en vijftig ontstond steeds meer maatschappelijke discussie over de nadelen van opvoeding door religieuzen.¹¹⁵ Religieuzen probeerden de nieuwe ontwikkelingen naar meer vrijheid, openheid en mondigheid zo lang mogelijk buiten de poort te houden.¹¹⁶ Ook de aanwezigheid en inbreng van lekendocenten stelden zij weinig op prijs. Er zong al decennialang kritiek rond, maar toen waren onderwijsreligieuzen nog ver in de meerderheid en vormden ze een institutioneel bolwerk. Toen lekendocenten eenmaal een ruime meerderheid vormden, was de rol van de onderwijsreligieuzen uitgespeeld.¹¹⁷

Vanaf de jaren vijftig waren er steeds minder vrouwen die zuster wilden worden. Ook traden veel zusters uit.¹¹⁸ Ten gevolge van een steeds verder afnemend aantal religieuzen werden steeds meer lekendocenten aangesteld op pensionaten. Lekendocenten kregen een volledig salaris, terwijl religieuzen een groot deel van hun inkomen afstonden aan de kloostergemeenschap. Door de afnemende inkomsten kwamen veel pensionaten in financiële moeilijkheden. De geldnood werd nog vergroot doordat de onderhoudskosten van de gebouwen hoger werden. De meeste ouders konden of wilden het steeds hogere kostgeld niet meer opbrengen.

Maar er waren nog andere factoren die meespeelden. Het pedagogisch klimaat veranderde, waardoor een geïsoleerde, van jongens afgescheiden, gedisciplineerde en sterk religieus gekleurde opvoeding voor meisjes niet langer het ideaal was. Door de verregaande ontkerkelijkheid en ontzuiling gingen ouders het katholieke aspect van de opvoeding minder belangrijk vinden en ook de kloosterlijke soberheid raakte in diskrediet door de toenemende welvaart.¹¹⁹ Door de verbeterde verkeersverbindingen en de opdringende commu-

nicatiemiddelen was het ideaal van apartheid en isolatie ook steeds moeilijker te handhaven.¹²⁰ Ook was er steeds meer geschikt katholiek vervolgonderwijs dicht bij huis, waardoor intern gaan niet meer nodig was.¹²¹

De religieuze onderwijscongregaties trokken zich terug uit het onderwijs. Door de invoering van de Mammoetwet in 1968 kwam het proces van co-educatie in het katholiek onderwijs in een stroomversnelling, evenals de overdracht van scholen aan lekenbesturen.¹²² Vanaf begin jaren zeventig werden alle openbare en bijzondere meisjesscholen opengesteld voor jongens.¹²³ In de loop van de jaren zestig en het begin van de jaren zeventig verdwenen de katholieke pensionaten in Nederland voor meisjes uit de midden- en hogere-inkomensgroepen. De internaten voor speciale doelgroepen, zoals gehandicapten, wezen en voogdijkinderen bleven meestal bestaan, hoewel niet langer afzonderlijk voor meisjes en voor jongens. Het opvoedingsmodel veranderde ook; het gezinsmodel kwam in de plaats van het oude systeem van grote groepen. Ook deze internaten werden overgedragen aan lekenorganisaties en stichtingen.¹²⁴

NOTEN

- 1 Van Heijst 2010, 88-90; Dohmen 2010, 22-24.
- 2 Kregting 2011, 13.
- 3 Hilhorst 1989, 22.
- 4 Thurlings 1971, 85; Selderhuis 2006.
- 5 Van Heijst 2010, 59.
- 6 Van Heijst 2010, 59-67.
- 7 Dohmen 2010, 26-27; Van Heijst 2010, 139.
- 8 Rogier 1956, 532.
- 9 Bakker 1982, 101.
- 10 Van Heijst 2010, 41-44.
- 11 Dohmen 2010, 25.
- 12 Van Heijst 2010, 88.
- 13 Thurlings 1998, 167, aangehaald in Van Walstijn 2011, 158.
- 14 Kregting 2012, 16.
- 15 Kregting 2012, 12.
- 16 Kregting 2012, 28-29.
- 17 Heyster 1946, 142; Hilhorst 1988, 442.
- 18 Hilhorst 1989, 11; Hilhorst 1986, 45.
- 19 Van Heijst 2010, 84.
- 20 Hilhorst 1986, 42-44.
- 21 Hilhorst 1988, 445; Lauret 1967, 312; Van der Plas 1963, 177; Kock 1953; Diepen 1931; Vreese 1932.
- 22 Hilhorst 1988, 446; Van Hessen 1965, 21-25; Van Essen 1985, 166-179.
- 23 Hilhorst 1989, 13-29, 51-56.
- 24 Van Heijst 2010, 125.
- 25 Van Hessen 1965, 21-25.
- 26 Hilhorst 1986, 36-44; Hilhorst 1989, 13-29.
- 27 Hilhorst 1986, 41; Hilhorst 1988, 446.
- 28 Hilhorst 1989, 29; Hilhorst 1988, 446; Term 1908; Van Essen 1990, 40.
- 29 Hilhorst 1986, 31-45; Bakker 1982, 101.
- 30 Vossen 1984.

- 31 Hilhorst 1986, 33-40; Bakker 1982.
- 32 Eijt 1991, 67; Van Heijst 2010, 122; Hilhorst 1989, 84-85.
- 33 Bakker 1982, 116; Hilhorst 84-85.
- 34 Hilhorst 1986, 33-35.
- 35 *Geïllustreerd overzicht van RK pensionaten en andere inrichtingen van onderwijs in Nederland*, 1928.
- 36 Hilhorst 1986, 27-30.
- 37 Kregting 2012, 28.
- 38 Van Heijst 2010, 110-120.
- 39 Van Heijst 2010, 112.
- 40 Van Heijst, 374.
- 41 Van Heijst 2010, 112, 115-116, 374.
- 42 Van Heijst 2010, 376.
- 43 Van der Lans 2012.
- 44 Dik Roeland, *Kinderbescherming in de maatschappij*, 1980, 85, 131, geciteerd door Dohmen 2010, 183-184.
- 45 Van Heijst 2010, 380.
- 46 Van Heijst 2010, 115-116.
- 47 Dohmen 2010, 184-187.
- 48 Dohmen 2010, 183.
- 49 Roeland, *Kinderbescherming* 1980, 58, 61; Daniël Lechner e.a., *Honderd jaar kinderscherming. Uitgave ter gelegenheid van het jubileum van de Raad voor de Kinderbescherming en de Kinderwetten (1905-2005)*, 2006, 95; beide geciteerd door Dohmen 2010, 184-187.
- 50 Dohmen 2010, 187; Van Heijst 2010, 380.
- 51 Van Heijst 2010, 361.
- 52 Van Heijst 2010, 110-120; Konferentie Nederlandse Religieuzen, 2009.
- 53 De Jong 2006, 160-161; Van Heijst 2010, 407 e.v. over wijkverpleging en thuiszorg.
- 54 Van Heijst 2010, 385-392 over de opvang van ongehuwde moeders.
- 55 Keijer-de Jongste 2009.
- 56 Van Leeuwen 1991, 113.
- 57 Broekaert 1997, 80-82.
- 58 Hilhorst 1989; Van Heijst 2010, 125.
- 59 *Geïllustreerd overzicht* 1928, 12.
- 60 Van Heijst 2010, 90-92; Hilhorst 1986 en 1989.
- 61 Van Heijst 2010, 98-99.
- 62 Van Heijst 2010, 133.
- 63 Hilhorst 1989, 33-34
- 64 Hilhorst 1989, 50.
- 65 *Geïllustreerd overzicht*, 9-10, 37.
- 66 Hilhorst 1988, 448.
- 67 Hilhorst 1989, 79-83.
- 68 Hilhorst 1988, 449.
- 69 Heyster 1946, 148.
- 70 Hilhorst 1989, 90, 100-105.
- 71 Hilhorst 1989, 106-107.
- 72 Hilhorst 1989, 86-110.
- 73 Hilhorst 1989, 90; Hilhorst 1988, 446-450.

- 74 Hilhorst 1989.
- 75 Van der Leeuw 1968, 37, 132, 136.
- 76 *Jaarboek van het onderwijs en de opvoeding der RK jeugd in Nederland en koloniën* 1913, 174.
- 77 Hilhorst 1989 127-146; Van Heijst 2010, 362, 669.
- 78 Hilhorst 1989, 133.
- 79 Hilhorst 1989, 127-146; Van Heijst 2010, 362, 555-556, 571; Perquin 1952 en 1953; Hecke 1947.
- 80 Van der Leeuw 1968, 41-42, 57, 76, 81-83.
- 81 Van Heijst 2010, 1034, 1037.
- 82 Van der Veen en Verhoeven (2005), aangehaald in Van Heijst 2010, 185, 395; Van der Leeuw 1968.
- 83 Van Heijst 2010, 1038; Deetman 2011 handelseditie 170.
- 84 Bosgraaf 2011, 281-283.
- 85 Hilhorst 1989, 63-64.
- 86 Hilhorst 1989; Hilhorst 1988, 448.
- 87 Bakker 1995, 145; Baartman 1993, aangehaald in: De Bakker 2006, 20-21; Deetman 2011 handelseditie 169-170.
- 88 Brinkgreve 1978, 74-76; Dimmendaal 1998, 191-244; Deetman 2011 handelseditie, 170.
- 89 Dowling 2002, 241.
- 90 Bots en Noordman 1981, 29; Brinkgreve 1978, 74-76; Bosscher 2011, 17 e.v.
- 91 Dohmen 2010, 30, 283; Deetman 2011 handelseditie 68-72, 266-269.
- 92 Dohmen 2010, 108-109, 186, 191-244, 274-275; Deetman 2011 handelseditie, 172.
- 93 Dohmen 2010, 282.
- 94 Dimmendaal 1998, 197.
- 95 Roeland, *Kinderbescherming* 1980, 131; geciteerd door Dohmen 2010, 194.
- 96 Broekaert 1997, 80-82; Van der Heijden 1991, 35.
- 97 Van Hessen 1965, 18.
- 98 Zo zien we bijvoorbeeld in het onderzoek naar het protestants-christelijke Huize de Ranitz voor de heropvoeding van meisjes in Groningen, zie Dimmendaal 1998, 191-207.
- 99 Hilhorst 1986, 1989.
- 100 Hilhorst 1989.
- 101 Hilhorst 1989, 159; Dumont 1986, 15; Van Heijst 2010, 1038.
- 102 Van Heijst 2010, 44.
- 103 Hilhorst 1986, 39-40; Hilhorst 1988, 15-17.
- 104 Joos van Vugt, *Broeders in de katholieke beweging. De werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840-1970*, KDC/KSC 1994, 102, 189, 195; geciteerd door Dohmen 2010, 25.
- 105 Van Vugt, *Broeders in de katholieke beweging*, 1994, 102, 50, 261; Van der Veen en Verhoeven 2005, 249-250; beide geciteerd door Dohmen 2010, 25-26, 283, 285.
- 106 Albertine Steenhoff-Smulders, 'Beschouwingen over het vrouwenvraagstuk'. In: *De katholieke vrouw* 3 (1922), nr. 5, 34, aangehaald in Van Heijst 2010, 153.
- 107 Van Heijst 2010, 152-155.
- 108 Van Heijst 2010, 162-163.
- 109 Roeland, *Kinderbescherming* 1980, 68; Lechner e. a., *Honderd jaar kinderbescherming* 2006, 23, 28, 95; beide geciteerd door Dohmen 2010, 182.
- 110 De commissie-Samson deed onafhankelijk onderzoek naar seksueel misbruik van

minderjarigen die onder verantwoordelijkheid van de overheid in instellingen of pleeggezinnen zijn geplaatst. Zie: Commissie-Samson, *Omringd door zorg, toch niet veilig. Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945-heden*, oktober 2012.

- 111 Van Heijst 2010, 392-395.
- 112 Roeland 1980, aangehaald in Dohmen 2010, 189.
- 113 Van Heijst 2010, 157 e.v.
- 114 Rogier en De Rooy 1958, 54-55, aangehaald in Van Heijst 2010, 68.
- 115 Reinalda 1940; Schröteler 1938.
- 116 Hilhorst 1989, 159-160.
- 117 Van Heijst 2010, 164-172, 180-184.
- 118 J.J. Poeisz, KSKI, geciteerd in Thurlings 1971, aangehaald door Walstijn 2011, 161.
- 119 Hilhorst 1989, 159-160; Deetman 2011 handelseditie, 37; Deetman 2011 uitgebreide editie deel 1, 294; Bosscher 2011, 15-16.
- 120 Van Hessen 1965, 27.
- 121 Deetman 2011 handelseditie, 45; Hilhorst 1989, 160.
- 122 Walstijn 2011, 162.
- 123 Van Essen 1990, 191.
- 124 Kregting 2011; Van Heijst 2010.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Baartman, H. E. M. (1993), *Opvoeden met alle geweld. Hardnekkige gewoontes en hardhandige opvoeders*.
- Bakker, M. A. de (2006), *De pedagogische tik. Opvattingen van ouders over fysieke straf*. Doctoraalscriptie Sociologie Universiteit van Amsterdam.
- Bakker, Nelleke (1982), 'Een mooi beroep voor een meisje. Onderwijzeressen tijdens het interbellum'. In: *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* jrg. 3, pp. 98-128.
- Bakker, Nelleke (1995), *Kind en karakter. Nederlandse pedagogen over opvoeding in het gezin 1845-1925*.
- Bosgraaf, Emke (2011), *Gebroken wil, verstorven vlees. Over versterving in het Nederlandse kloosterleven*.
- Bosscher D.J.F. (2011), 'De Nederlandse rooms-katholieken in een overgangstijd. Rustig te midden van de woelige baren'. In: Deetman, Wim e.a. (2011), *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. Uitgebreide editie, deel 2 Achtergrondstudies en essays, pp. 9-42.
- Bots, Mirre en Maria Noordman (1981), *Moederschap als balsem. Ervaringen van katholieke vrouwen met huwelijk, seksualiteit en moederschap in de eerste helft van deze eeuw*.
- Brinkgreve, Christien en M. Korzec (1978), *Gevoel, gedrag en moraal in Nederland, 1938-1978*.
- Broekaert, E. e.a. (1997), *Orthopedagogiek en maatschappij: vragen en visies*.
- Deetman, Wim, Nel Draijer, Pieter Kalbfleisch, Harald Merckelbach, Marit Monteiro, Gerard de Vries (2011), *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. Uitgebreide versie, deel 1 Het onderzoek, deel 2 Achtergrondstudies en essays.
- Deetman, Wim, Nel Draijer, Pieter Kalbfleisch, Harald Merckelbach, Marit Monteiro, Gerard de Vries (2011), *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. Handelseditie.
- Diepen, Mgr. A. F. (1931 12e druk, oorspr. 1902), *De wellevendheid: handboek ten gebruike van RK seminariën, colleges, kweekscholen en pensionaten, van ouders en opvoeders*. Vrij naar het Duits van J. B. Krier.

- Dimmendaal, Geertje (1998), *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*.
- Dohmen, Joep (2010), *Vrome zondaars. Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk*.
- Doudart de la Grée, Marie-Louise (1968 8e druk, oorspr. 1938), *Zondaressen*.
- Dowling, Colette (2002, oorspr. 2000), *De mythe van breekbaarheid. Vrouwen op weg naar fysieke gelijkheid*.
- Dumont, Micheline en Nadia Fahmy-Eid (1986), *Les couventines. L'éducation des filles au Québec dans les congrégations religieuses enseignantes 1840-1960*.
- Eijt, José (1991), 'Van geestelijke moeders en jonge juffrouwen. Zusters in opvoeding en onderwijs'. In: Michel van der Plas e. a., *Kostschool... een les voor het leven?*, pp. 55-76.
- Essen, Mineke van (1985), *Onderwijzeressen in niemandsland. Vrouwen in opvoeding en onderwijs*.
- Essen, Mineke van (1990), *Opvoeden met een dubbel doel. Twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland*.
- Geïllustreerd overzicht van RK pensionaten en andere inrichtingen van onderwijs in Nederland (1928).
- Hecke, P.G. van (1947), 'Het probleem van het internaat'. *Vlaams opvoedkundig tijdschrift*, jrg. 28, pp. 335-363.
- Heijden, Marcel van der (1991), 'Was het internaat een broedplaats van cultuur? Een terreinverkenning'. In: Michel van der Plas e. a., *Kostschool... een les voor het leven?*, pp. 27-53.
- Heijst, Annelies van, Marjet Derks en Marit Monteiro (2010), *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw*.
- Hessen, J.S. van (1965), 'Elitevorming door apartheid. Een historisch-sociologische beschouwing'. In: J.A.A. van Doorn (red.), *Beroepsvorming in internaatsverband. Sociologische beschouwingen en specifieke ervaringen*.
- Heyster, Sis (1946), *Het meisje: de psychologie van het meisje van de laatste schooljaren af tot aan de volwassen leeftijd*.
- Hilhorst, Marieke (1989), *Bij de zusters op kostschool. Geschiedenis van het dagelijks leven van meisjes op Rooms-Katholieke pensionaten in Nederland en Vlaanderen*.
- Hilhorst, Marieke (1988), "'Pas à deux mes enfants!'" Meisjesvriendschappen en opvoeding op kloosterpensionaten, 1920-1965'. In: *Comenius. Wetenschappelijk tijdschrift voor de democratisering van opvoeding, onderwijs, vorming en hulpverlening*, 32, pp. 442-460.
- Hilhorst, Marieke (1986), *Pas à deux mes enfants! Vriendschappen en dagelijks leven op katholieke meisjeskostscholen in Nederland 1920-1965*. Doctoraalscriptie Geschiedenis, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Jaarboek van het onderwijs en de opvoeding der RK jeugd* (1913-1956).
- Jong, Tjebbe T. de (eindred.) (2006), *Katholieken in Noord-Nederland 1956-2006: vijftig jaar bisdom Groningen*.
- Keijer-de Jongste, A. (2009), *Vroedvrouwenschool. 100 jaar moederschapszorg in Limburg*.
- Kock, F.P.C. de (1953), *Opvoeders in toog en kap. Een eeuw opvoeding en onderwijs door religieuzen in Nederland*.
- Konferentie Nederlandse Religieuzen (2009), *Overzicht van zorginstellingen opgericht door religieuze congregaties*, www.knr.nl/documenten/overzichtZORG.doc, 16 april 2009.
- Kregting, Joris (2011), *Katholieke onderwijsinternaten. Statistieken 1945-2010 over scholen, internaten en hun leerlingen*. Kaski-rapport, p. 611.
- Kregting, Joris (2012), *De rol van religieuzen in het katholiek onderwijs aan meisjes 1945-1970*, Kaski-rapport, p. 624.

- Lans, Jos van der e.a. (2012), www.canonsociaalwerk.nl versie 2.1. 'Redden en opvoeden van verwaarloosde jeugd'.
- Lauret, Zr. Alice (1967), *Per imperatief mandaat. Bijdrage tot de geschiedenis van onderwijs en opvoeding door katholieken in Nederland, in het bijzonder door de Tilburgse zusters der Liefde.*
- Leeuw, M.I.Th. van der (1968), *Uitgetreden zusters. Symptoom van verschuivingen binnen het kloosterleven.*
- Leeuwen, A. van (1991), 'Internaten en juvenaten in Brabant'. In: Michel van der Plas e.a., *Kostschool... een les voor het leven?*, pp. 105-125.
- Perquin, Nic. A.C. (1953), 'Het geschenk der vriendschap'. In: *Dux. Tijdschrift voor priesters die zich met de vorming der rk rijpende jeugd bezighouden.* rk Centraal Bureau voor Opvoeding en Onderwijs jrg. 20 nr. 1, pp. 41-60.
- Perquin, Nic. A.C. (1952), 'Vriendschap (particuliere)'. In: *Katholieke encyclopedie van opvoeding en onderwijs* III, p. 778.
- Perry, Jos (1991), 'Kostschoolleven verbeeld in literatuur en film'. In: Michel van der Plas e.a., *Kostschool... een les voor het leven?*, pp. 77-104.
- Plas, Michel van der (red.) (1963), *Uit het rijke Roomsche leven. Een documentaire over de jaren 1925-1935.*
- Plas, Michel van der (1991), 'Iets over de kostschool'. In: Michel van der Plas e.a., *Kostschool... een les voor het leven?* pp. 129-139.
- Raedt-de Canter, Eva (1930), *Internaat.*
- Reinalda, zr. (1940), 'Licht- en schaduwzijden van de katholieke internaatsopvoeding', *Tijdschrift voor zielkunde en opvoeding*, jrg. 32, pp. 218-242.
- Rogier, L.J. en N. de Rooy (1958), *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953.*
- Rogier, L.J. (1956), *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederland sinds 1853.*
- Schröteler, J. s. j. (1938), *Religieuzen als opvoeders?* Opvoedkundige brochurenreeks 54.
- Selderhuis, Herman J. (red.) (2006), *Handboek Nederlandse kerkgeschiedenis.*
- Term, J.P. van (1908), *Voor- en nadeelen van pensionaatsopvoeding.*
- Thurlings, J.M.G. (1971), *De wankele zuil. Nederlandse katholieken tussen assimilatie en pluralisme.*
- Thurlings, J.M.G. (1998), *Van wie is de school? Het bijzonder onderwijs in een veranderende wereld.*
- Verhoeven, Dolly en Annemiek van der Veen (2005), *En toch verschillend. Zusters van Liefde van Onze Lieve Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, 1960-2000.*
- Vossen, Hélène (1984), *Huishoudonderwijs als een vorm van gezinspolitiek. Huishoudonderwijs en Mater Amabilisscholen tussen 1945 en 1960 en de voorgeschiedenis.* Doctoraalscriptie Geschiedenis, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Vreese, S.J. (1932), *Tusschen kostschool en verloving.*
- Walstijn, W.A.W. (2011), 'Reus op lemen voeten. De katholieke onderwijszuil van 1950 tot 1980'. In: Deetman, Wim e.a. (2011), *Seksueel misbruik van minderjarigen in de rooms-katholieke kerk*, uitgebreide editie, deel 2 Achtergrondstudies en essays, pp. 156-174.
- Wikipedia, *Lijst van internaten in Nederland* (2012). http://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_internaten_in_Nederland (2012, in ontwikkeling). Bevat gegevens als naam, jaar van oprichting en sluiting, doelgroep/populatie, gezindte.

3 Hardhandig opvoeden? Opvattingen over mishandeling, verwaarlozing, straf en geweld in pedagogische relaties in Nederland in de twintigste eeuw

NELLEKE BAKKER

Inleiding

Toen de *SDAP*'er D.J. Broekhuizen tussen 1926 en 1930 in meerdere publicaties misstanden als barbaarse straffen en ontucht in rooms-katholieke kindertehuizen en op scholen aan de kaak had gesteld, kreeg hij er in de katholieke pers flink van langs. Het zou gaan om leugens en kwaadsprekerij.¹ De rechtbank zag onvoldoende reden om op basis van Broekhuizens informatie over te gaan tot vervolging van de beschuldigde broeders en zusters.² In 1932 verscheen bovendien een brochure van de Algemene Rooms-Katholieke Propaganda Club, waarin de getuigenissen van oud-pupillen over bruto geweld en seksueel misbruik in tehuizen voor (half)wezen en voogdijkinderen werden afgedaan als 'valsche verklaringen' van 'stumpers met rijke fantasie'. Broekhuizens geschriften zouden vol staan met lasterlijke verdachtmakingen jegens de religieuzen die 'in zelfvergetelheid' hun leven opofferden aan de katholieke liefdadigheid. Zij verdienden beter, zo meende de auteur van de brochure. Hij riep daarom een beeld op van blije tehuis kinderen, die zich aanhankelijk betoonden jegens hun vrome verzorgers.³ Met de wijsheid van nu, na het verschijnen van alle rapporten over misbruik en mishandeling in katholieke tehuizen en internaten in binnen- en buitenland, is het onbegrijpelijk dat daarmee de kous af was. Toch was dat het geval. Broekhuizens *j'accuse* raakte in de vergetelheid. Het machtige roomse propaganda-apparaat behield het laatste woord en de kinderen waar het om ging waren 'maar' arme sloebers.

Het duurde tot 1982 eer iemand het brute regime in een van de door Broekhuizen beschreven tehuizen, het Haagse Groenestein, opnieuw aan de orde stelde. Dat was een halve eeuw later. Na 1970 vond een snelle neergang van de eens zo machtige rooms-katholieke zuil plaats. De cineast en journalist Hans Koekoek maakte er toen een door de *NOS* uitgezonden documentaire over, die veel stof deed opwaaien. Ex-tehuis kinderen vertelden daarin over de gewelddadige en vernederende straffen waaraan zij tot in de jaren zestig systematisch waren blootgesteld: van onderdompeling in koud water en meerdaagse eenzame opsluiting tot stok- en zweepslagen en van de trap gooien aan toe. Slaag kregen ze, tot bloedens toe, onder meer wanneer een pupil in zijn bed had geplast. Bedplassers werden bovendien standaard met hun natte matras op de binnenplaats tentoongesteld. Broeders en zusters, die er voor kost, inwoning en kleding moesten werken, bezondigden zich daarnaast aan ernstige vormen van seksueel misbruik. De roomse liefdadigheid mocht niet te veel kosten en dus was men 'al lang blij dat er zulke goedkope vrijwilligers te vinden waren', aan wie men maar geen hoge eisen stelde voor wat betreft hun 'pedagogische deskundigheid'. Zo luidde althans de uitleg van de kleinzoon van de voormalige voorzitter van het college van regenten van Groenestein in een brief aan de documentairemaker.⁴ Ofschoon er ook verontwaardigde reacties op de uitzending binnenkwamen, zoals van tevreden oud-pupillen, toonde het publiek zich in meerderheid geschokt over de wreedheid van de katholieke 'kinderbeschermers' en vol begrip voor het leed dat de kinderen was aange-

daan. Vooral de levenslange schade aan het zelfbeeld van de slachtoffers, het enorme gebrek aan zelfvertrouwen, had de kijkers getroffen.⁵ Er was veel veranderd in die halve eeuw.

Voor een goed begrip van de katholieke pedagogische wandaden is het van belang hierbij aan te tekenen dat de kleinzoon van de regent vergat erbij te vermelden dat de kindbescherming al vanaf 1905 geheel door de overheid werd gefinancierd, maar dat de uitvoering in handen was gegeven aan particuliere, verzuilde instanties, waarop nauwelijks toezicht werd uitgeoefend. Een overheidsorgaan, de Voogdijraad, plaatste een kind in een tehuis of pleeggezin, maar liet daarna weinig van zich horen. En als een voogd een kijkje kwam nemen, dan gebeurde dat na aankondiging vooraf en zonder het kind in vertrouwen te horen, zodat de instelling of de pleegouders eenzijdig het beeld konden bepalen. Opleidingen voor het werk in de kindbescherming kwamen er pas eind jaren veertig en het heeft daarna nog lang geduurd voordat overal een diploma werd geeïst voor functies als groepsleider. Daarvoor was het personeelsgebrek in de snelgroeiende sector te groot.⁶ Het moest allemaal op een koopje en niet alleen bij de katholieken. Voor het individuele kind ontbrak het aan aandacht, stelde men al in de jaren vijftig vast. Daarin was in 1980 wel het nodige veranderd, maar nog lang niet genoeg, zo meenden sprekers bij de viering van vijfenzeventig jaar Kinderwetten.⁷ Dit ondanks radicale veranderingen in de jaren zeventig in reactie op het ontstaan van alternatieve hulpverlening en emancipatie van jongeren. Die tenderde allemaal naar individualisering, democratisering, kritiek op residentiele zorg en uitbouw van preventie en ambulante hulpverlening.⁸ De tehuiscapaciteit liep intussen sterk terug.⁹ Ook de bereidheid tot ingrijpen verminderde, zoals de dalende aantallen voogdijgevallen laten zien.¹⁰ Groenestein bezweek in 1971 onder het geweld van de slopershamer. De gebouwen voldeden niet aan de nieuwe eisen. Gebouwd voor massale opvang bleken ze ongeschikt voor zorg in kleine groepen en voor het creëren van een huis-kamerachtige sfeer.¹¹

Op de rooms-katholieke kostscholen voor jongens en meisjes uit de gegoede burgerij lagen de zaken iets anders, want de religieuzen die daar als leraar werkten moesten over dezelfde diploma's beschikken als iedere andere docent. Bovendien hadden die leerlingen mondige en vaak invloedrijke ouders. Toch is ook dit internaatsleven veelvuldig getekend door geweld en seksueel misbruik, zoals de internationale literatuur die hierover vanaf 1990 is verschenen en het rapport van de Onderzoekscommissie over Nederland ons hebben doen zien.¹² Naar kinderen werd ook daar niet geluisterd. Die hadden zich te schikken in het heersende regime.

De vraag rijst in welke mate de katholieke kindbescherming en het katholieke onderwijs verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor het pedagogisch falen van de leiding van de tehuizen en pensionaten. Zij waren het immers die het geweld en het misbruik toelieten. Hadden zij beter kunnen en moeten weten? Of moeten we de kindermishandeling die er plaatsvond zien als de schaduwzijde van het 'rijke roomse leven', een aspect van de collectieve opvoeding dat we pas recent hebben leren afkeuren maar dat destijds als normaal of onontkoombaar werd beschouwd? Was opvoeden met geweld de norm?¹³

Seksueel misbruik van vrouwen en kinderen is pas in de jaren tachtig in brede kring bespreekbaar geworden, nadat feministen en mannelijke slachtoffers het aan de orde hadden gesteld. Het verschijnsel bestond en werd soms oogluikend toegestaan, maar het spreken en schrijven erover stakte.¹⁴ Waar men er signalen van opving, werden de slachtoffers vaak zelf beschuldigd van liegen of seksuele immoraliteit. Kinderen zouden onbetrouwbare getuigen zijn.¹⁵ Onderzoek onder vrouwen heeft laten zien dat meisjes voor 1980 meestal zwegen over misbruikervaringen uit angst voor ongelooft en onbegrip in hun omgeving. Van melding bij de politie was geen sprake.¹⁶

Fysieke kindermishandeling is vanaf de jaren zestig met succes aan de kaak gesteld en bestreden. Gaandeweg is de inhoud van het begrip 'kindermishandeling' verruimd, waardoor het nu ook geestelijke mishandeling en verwaarlozing omvat. In veel landen gaat het om een delict dat in de strafwet is opgenomen, in Nederland pas sedert 2007.¹⁷ Sinds 1970 kennen we een Vereniging tegen Kindermishandeling en Bureaus Vertrouwensarts, nu Advies- en Meldpunt Kindermishandeling (AMK) geheten, waar men een verdenking ahangig kan maken. Betekent dit dat hardhandige opvoeders tot die tijd hun gang konden gaan of zelfs werden aangemoedigd onwillige kinderen flink aan te pakken?

Om deze en bovenstaande vragen te kunnen beantwoorden ga ik allereerst na wat tegenwoordig onder 'kindermishandeling' en 'verwaarlozing' wordt verstaan en hoe de afkeuring van de daaronder begrepen misdragingen jegens kinderen is ontstaan. Pedagogische denkbeelden uit het midden van de vorige eeuw staan daarin centraal. Vervolgens ga ik na hoe in de hoogtijjaren van de verzuilde samenleving, tussen omstreeks 1920 en 1970, binnen en buiten de katholieke zuil is gedacht over opvoeding en de rol die straf en geweld daarin konden of moesten spelen. Pedagogische handleidingen voor diverse soorten opvoeders vormen hiervoor het bronnenmateriaal. Zo kunnen we tot slot uitsluitel geven over de vraag of het geweld in katholieke tehuizen en internaten paste binnen de heersende mentaliteit of dat het de grenzen daarvan toen ook al overschreed.

Kindermishandeling: het begrip

'Kindermishandeling' is, evenals 'verwaarlozing', een pejoratief begrip. De afkeuring ligt erin besloten. Wie het in de mond neemt, spreekt ofwel als professional namens het gezag, ofwel op grond van een breed gedragen norm die bepaalde handelingen van opvoeders en verzorgers afkeurt. De gangbare definitie van 'kindermishandeling' is ruim. De Wet op de jeugdzorg (2005) spreekt bijvoorbeeld over 'elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard' tussen opvoeder en kind 'waardoor ernstige schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend in de vorm van fysiek of psychisch letsel'. Het wordt aan de professionals overgelaten te beoordelen wat 'bedreigend' is en wanneer sprake is van 'schade'. 'Verwaarlozing' verwijst in het algemeen naar het ontbreken van zorg, terwijl 'mishandeling' duidt op het actief toebrengen van schade. De gevolgen kunnen even ernstig zijn.¹⁸

Wanneer we kijken naar het onderzoek dat in Nederland wordt gedaan, dan valt op dat daarin, in navolging van Amerikaanse wetenschappers, een nog bredere definitie van 'kindermishandeling' wordt gehanteerd, waarin de 'verwaarlozing' is geïntegreerd. Zo brengt het Leiden Attachment Research Program, dat in 2007 en 2011 een Nationale Prevalentie-studie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen uitbracht, een uitermate breed palet van misdragingen in kaart, waaronder naast seksueel misbruik, alle denkbare varianten van mishandeling (fysiek, emotioneel en overig) en verwaarlozing (fysiek, emotioneel en overig) zijn begrepen, alsmede verwaarlozing van het onderwijs. Tot dat laatste wordt bijvoorbeeld gerekend het bewust toestaan van chronisch spijbelen, evenals weigeren een gediagnosticeerd leerprobleem serieus aan te pakken. 'Emotionele mishandeling' omvat onder meer dreigen een kind pijn te doen of te verlaten, uitschelden, systematisch een kind kleineren of tot zondebok maken en een kind opsluiten in een ruimte als straf. Bij 'emotionele verwaarlozing' gaat het onder meer om het getuige zijn van huiselijk geweld, het laten gebruiken van drugs of alcohol, overbescherming, foute voorbeelden en onvoldoende structuur en regelgeving. 'Fysieke mishandeling' verwijst naar schudden, schoppen, slaan, stompen, duwen en sleuren, terwijl onder 'fysieke verwaarlozing' onder meer zijn begrepen onvoldoende supervisie en onverantwoord uitstel van noodzakelijke zorg. Het zal niet

verbazen dat de prevalentie van de aldus gedefinieerde kindermishandeling hoog is. Fysieke kindermishandeling maakt hiervan slechts een klein deel uit.¹⁹

De verbreding van de definitie van 'kindermishandeling' heeft haar wortels in de Verenigde Staten van de jaren zeventig. Een groep kinderartsen onder aanvoering van Henry Kempe had daar in 1962 in een geruchtmakend artikel het 'battered child syndrome' op de maatschappelijke agenda gezet. Dat bleef niet zonder gevolg, want binnen enkele jaren kenden alle Amerikaanse staten wetgeving tegen ouderlijk geweld. Het aantal wetenschappelijke publicaties over kindermishandeling steeg onmiddellijk met sprongen, evenals het aantal meldingen. Op de golven van de verontwaardiging over de fysieke mishandeling heeft zich vervolgens een proces van verbreding van de definitie voorgedaan. Steeds meer handelen van ouders werd beschouwd als slecht voor de ontwikkeling van kinderen en daarom laakbaar. Het meten van extreem hoge prevalenties van de nu met alle denkbare vormen van verwaarlozing uitgebreide 'kindermishandeling', tot de helft van alle kinderen en jeugdigen aan toe, was er in de navolgende jaren het gevolg van.²⁰ Sinds 1989 vormt vrijwaring van misbruik en geweld een van de door de Verenigde Naties erkende rechten van kinderen.

De moderne, verbrede definitie van 'kindermishandeling' weerspiegelt het grote belang dat wij tegenwoordig hechten aan het welzijn van kinderen en aan het bieden van optimale ontwikkelingskansen. Door het dalend kindertal per gezin, bij een groeiende welvaart, is de sentimentele waarde van kinderen vanaf het begin van de twintigste eeuw sterk toegenomen. Daarbij doet zich de paradox voor van dalende risico's op sterfte en ziekte van kinderen bij een sterk groeiende bezorgdheid over mogelijke nieuwe risico's.²¹ De exponentieel toegenomen betrokkenheid van kindwetenschappers bij het doen en laten van ouders lijkt in dit verband zelf een verklarende factor.²² De dominante representatie van kinderen werd in toenemende mate die van kostbaar en kwetsbaar. Dit correspondeert met steeds hogere verwachtingen van ouders ten aanzien van een emotioneel bevredigend gezinsleven en een groeiende investering van liefde, aandacht en energie in de begeleiding van kinderen in hun groei naar volwassenheid.²³

Het moge duidelijk zijn dat we met de moderne invulling van 'mishandeling' weinig helderheid kunnen creëren omtrent heersende opvattingen en praktijken in voorbije tijden, toen kinderen het met aanzienlijk minder zorg en aandacht moesten doen en normen voor een 'goede' opvoeding bescheidener waren. Moderne, tweeverdienende ouders besteden heel wat meer tijd aan hun kinderen dan voorgaande generaties hebben gedaan. Dat is deels te begrijpen vanuit het gegeven dat er per ouderpaar lange tijd meer kinderen te verzorgen waren, met name in rooms-katholieke en gereformeerde gezinnen, en dat ouders eenvoudig minder aandacht aan hen besteedden, omdat werk en huishouden, maar ook het verenigingsleven, zo veel meer tijd en energie vroegen. Tot de jaren zeventig waren bovendien lang niet alle kinderen gewenst, zoals dat tegenwoordig doorgaans het geval is. Kinderen kreeg je als gehuwden nu eenmaal, of je dat leuk vond of niet. Fatsoen en het geloofsleven telden in die tijd ook zwaarder dan moderne waarden als samen plezier maken en emotionele betrokkenheid. Voorts golden andere opvoedkundige normen die, behalve door cultuur, ook door maatschappelijke omstandigheden werden bepaald. Zo was het lange tijd normaal voor kleuters om zonder toezicht, met een moeder op afstand, buiten te spelen, zoals in de verhalen over Jip en Janneke. De jaren vijftig en zestig kenden nog weinig verkeer.²⁴ De geringere aandacht voor kinderen betekent dus niet dat ouders hun kinderen toen verwaarloosden, ook al zou dat met de maatstaven van nu in veel gevallen een gerechtvaardigde conclusie kunnen zijn.

Bescherming tegen verwaarlozing

Vanaf het begin van de twintigste eeuw hebben er normen bestaan voor wat gold als onvoldoende zorg. Die konden ook toen al worden afgedwongen. Sinds 1905 kunnen kinderen op grond van de Burgerlijke Kinderwet uit huis worden geplaatst. Dat gebeurde wanneer een kind met 'zedelijke of lichamelijke ondergang' werd bedreigd. Ouders werden dan uit de ouderlijke macht ontzet, bij onwil, of daarvan ontheven, bij onmacht. Dan werd een kind in een tehuis of pleeggezin geplaatst om alsnog 'behoorlijk' te worden opgevoed. Dat een kind, Groenestein indachtig, daarmee vaak van de regen in de drup belandde, hebben de rechters die over het lot van een kind beschikten en de voogdijverenigingen die de plaatsvervangende zorg op zich namen lange tijd niet geweten of niet willen weten, overtuigd als men was van het falen van veel ouders, vooral aan de onderkant van de samenleving.²⁵

Het begrip 'verwaarlozing' heeft een centrale rol gespeeld in het maatschappelijke debat dat vooraf is gegaan aan de invoering van de wet die het mogelijk maakte kinderen bij hun ouders weg te halen. Het had, net als 'mishandeling' tegenwoordig, een brede betekenis. Een van de eerste pedagogen die erover schreef, Jan Geluk (1835-1890), sprak in 1882 over verwaarloosden als kinderen 'die niet geworden zijn, wat zij hadden kunnen en moeten worden'. De oplossing zag hij, met zijn tijdgenoten, in 'reddingshuizen'.²⁶ Het kwam er, analoog aan de moderne veroordeling van bepaald oudergedrag, op neer dat de verlichte burgerij vond dat grote delen van de jeugd verkeerd, eenzijdig of ontoereikend werden opgevoed. Daarbij ging het niet zozeer om de fysieke verzorging, want voeding en elementaire verzorging boden de meeste ouders wel. Het ging veeleer om de morele vorming, die tekortschoot. Tehuizen met beroepsopvoeders zouden daar beter zorg voor kunnen dragen. Die bestonden al, want vanaf het midden van de negentiende eeuw hadden de zuilen in wording ieder hun eigen heropvoedingstehuizen opgericht voor verwaarloosde of 'zedelijk bedreigde' kinderen. In overeenstemming met de confessionele grondslag van de meeste tehuizen, kreeg de 'verbetering' van het kind er primair gestalte via godsdienstig-zedelijke vorming, naast lager en vakonderwijs. Gehoorzaamheid, deugd, orde en hard werken stonden er hoog in het vaandel.

Omdat de heropvoeding vaak onvoltooid bleef, doordat ouders hun kinderen terughaalden zodra ze konden meeverdienen, pleitten vooruitstrevende juristen in het laatste decennium van de negentiende eeuw, naar buitenlands voorbeeld, voor een plicht van de overheid tot ingrijpen in een falende opvoeding. Na 1905 bepaalde een rechter, vanaf 1922 een aparte kinderrechter, wanneer die heropvoeding was voltooid. Met de beste bedoelingen tooiden men deze overheidszorg met de naam 'kinderbescherming'. Confessionelen stemden er in 1901 in het parlement mee in, omdat de uitvoering werd gedelegeerd aan particulieren en dus in verzuilde handen bleef. Elk kind werd opgevoed binnen het eigen godsdienstige milieu en alle bestaande tehuizen, ook die voor wezen, werden deel van de kindbescherming. De overheid voorzag in alle kosten, terwijl zij zelf alleen zorg droeg voor delinquente jongeren, die krachtens de Strafrechtelijke Kinderwet (1905) werden geplaatst in rijksopvoedingsgestichten of tuchtcholen.²⁷

Toen de verwaarlozing eenmaal wettelijk en institutioneel was ingekaderd, begonnen experts er studie van te maken. Een van de eerste Nederlandse orthopedagogen, Jan Klootsema (1867-1926), bracht in 1904 de kenmerken van alle denkbare varianten van 'misseelde' kinderen in kaart, onder wie de 'verwaarloosde'. Van misdadige en verstandelijk 'defekte' kinderen onderscheidde zij zich, volgens hem, doordat geen sprake was van fysieke degeneratie of een pathologische 'belemmering' van het verstand. De 'gebreken' inzake kennis, denkvermogen, zedelijk oordeel, impulsbeheersing, netheid en aangepast

gedrag waren bij verwaarloosde kinderen slechts partieel en bovendien herstelbaar door opvoeding in een tehuis of 'gezinsverpleging', zoals pleegzorg toen heette. Natuurlijk kwamen de meeste gevallen voor in de lagere sociale groepen, maar Klootsema wees er toch fijntjes op dat het euvel zich ook kon voordoen 'in paleizen'.²⁸

Affectieve verwaarlozing

Met de groeiende welvaart verbeterde de fysieke gezondheid van kinderen, mede dankzij de medisch-hygiënische zorg die consultatiebureaus voor zuigelingen en schoolartsen boden.²⁹ Nieuwe psychologische en psychiatrische theorieën verlegden vervolgens na 1930 de aandacht naar de geestelijke gezondheid. Men sprak niet meer over 'gebreken' maar over 'stoornissen', en die waren eveneens te herstellen, alleen niet door tehuisopvoeding maar primair door een clinicus in een instelling voor ambulante geestelijke gezondheid, zoals een Medisch Opvoedkundig Bureau (MOB). Het eerste daarvan was in Nederland in 1928 tot stand gekomen, naar Amerikaans voorbeeld. Op een MOB werkte men op basis van Sigmund Freuds psychoanalyse, gemengd met inzichten uit de theorie van zijn afvallige Weense leerling, Alfred Adler (1870-1937). Diens Individual-psychologie stelt, in plaats van het freudiaanse libido, een machts- of geldingsstreven centraal, gepaard aan een verlangen harmonisch op te gaan in een gemeenschap. In beide gevallen gaat het om een onbewust verlangen dat, als het onbevredigd blijft, tot stoornissen kan leiden. De MOB's namen vooral kinderen in behandeling met niet al te ernstige problemen. Aanmeldingsredenen van ouders waren bijvoorbeeld leermoeilijkheden, nervositeit, lastigheid, onhandelbaarheid, problemen met broer of zus en bedwateren.³⁰ Zo konden de bureaus benadrukken dat ze preventief werkten en zwaardere problematiek en opname in een tehuis of kliniek hielpen voorkomen. Voogdijkinderen kregen er een algemeen onderzoek naar hun karakter, IQ en eventuele stoornissen, zodat de plaatsing in een instelling wetenschappelijk kon worden onderbouwd. Na de oorlog maakte deze vorm van hulpverlening aan ouder en kind een snelle groei door, ook onder katholieken, die wel de therapie en de terminologie maar niet de theorie van Freud overnamen.³¹ Die groei had alles te maken met de naoorlogse verontrusting over de 'verwilderde', werkende 'massajeugd', die stuurloos leek op te groeien, en de overtuiging dat krachtig optreden tegen het waargenomen zedelijk verval geboden was. Niet in de vorm van repressie maar door zachte, opvoedende krachten. Preventieve geestelijke gezondheidszorg leek het ei van Columbus en kinderen lagen als doelgroep erg voor de hand.³²

Om verwarring met de gewone consultatiebureaus te vermijden, raakte de vroegste benaming van de katholieke bureaus, Consultatiebureaus voor Moeilijke Kinderen, snel in onbruik. De term 'moeilijk' kind maakte niettemin opgang onder professionals in de geestelijke gezondheidszorg. Een dergelijk kind was vaak emotioneel verwaarloosd, angstig of werd verscheurd door een innerlijk conflict, maar altijd was het onbegrepen of slachtoffer van eisen waaraan het niet kon voldoen.³³ Wie zich door Freud liet inspireren, sprak ook wel over een 'neurotisch' kind of 'neurotische gezinsrelaties', maar de uitingsvormen waren dezelfde: driftbuien, angsten, liegen, lastigheid of slechte rapporten.³⁴ In de meeste gevallen ging het volgens de deskundigen om een reactie op een verkeerde opvoeding. Adler zelf legde bijvoorbeeld in een populair boek voor opvoeders uit dat een autoritaire opvoeding leidde tot een gebrek aan levensmoed en gevoelens van minderwaardigheid. Ransel-pedagogiek kweekte opstandigen, slaven of zwervers, maar nooit gelukkige mensen.³⁵ Deskundigen geloofden dus onverminderd in herstel via een betere opvoeding, maar zetten nu meer in op het veranderen van het oudergedrag en het herstel van opvoedingsfouten. Alleen waar dat niet kon worden verwacht, zoals in 'onmaatschappelijke' gezinnen en

bij 'dissociale' en misdadige kinderen, bleef uithuisplaatsing de eerste keuze, zo zette een psychoanalytisch geïnspireerd jeugdpsychiater in 1947 uiteen.³⁶

Tehuisdirecteur D.Q.R. Mulock Houwer (1903-1985), zelf als tiener opgegroeid in een kindertehuis, formuleerde in 1938 als eerste kritiek op de strikt disciplinaire gestichtsoopvoeding. In zijn *Gestichtspaedagogische hoofdstukken* presenteerde hij een goed onderbouwd voorstel om pupillen meer verantwoordelijkheid te geven via het principe van zelfbestuur. Alleen zo konden ze uitgroeien tot een persoonlijkheid die zich in dienst wist te stellen van de gemeenschap. De benadering van de pupillen moest, volgens hem, meer individueel en persoonlijk worden. Daarbij mocht dossiervorming op wetenschappelijke basis, vooral in de observatiefase, niet ontbreken. De inspiratie voor zijn kritiek vond hij, behalve in internationale literatuur, onder meer bij zijn leermeester, de Amsterdamse hoogleraar Philip A. Kohnstamm (1875-1951), die tot in de jaren zestig de Nederlandse pedagogiek domineerde met zijn idee van opvoeding tot individuele verantwoordelijkheid, zoals uitgewerkt in onder meer *Persoonlijkheid in wording* (1929).³⁷ Daarin lag de kern van de opvoeding in gewetensvorming en dwang was uit den boze. Daarnaast ontleende Mulock Houwer zijn ideeën aan het werk van de Oostenrijkse gestichtspedagoog en psychoanalyticus August Aichhorn (1878-1949), die naam had gemaakt als antiautoritair opvoeder van delinquente jongeren. De leidende gedachte in zijn *Verwaarloste Jugend* (1925) was dat 'affectief verwaarloosde' jongeren nog moesten leren hun lusten en driften onder controle te krijgen. Het freudiaanse principe van de overdracht werd ingezet als therapeutisch instrument. Via een persoonlijke relatie met een groepsopvoeder zou de jongere zijn weerstand tegen een autoritaire vader of een afwijzende moeder leren overwinnen. Het liefdes tekort kon en moest worden gecompenseerd.³⁸ Tijdens de naoorlogse Wederopbouw werden deze ideeën het uitgangspunt van ingrijpende hervormingen binnen de jeugdzorg.

Mulock Houwer was ook de eerste die hét probleem van de gestichtsoopvoeding, het bedwateren, aan de orde stelde. Hij hekelde de 'wanhoopsbehandelingen' waartoe veel tehuisdirecteuren hun toevlucht namen, zoals het zelf moeten uitwassen van beddengoed, koude zitbaden, 'paedagogische monstruositeiten' als 'het moeten rondlopen met de natte beddelakens op den rug' of het toelaten van groepsgeplaat, stuk voor stuk volgens hem vruchten van een 'ziekelijk of door onmacht verbitterd brein'. Voor hem was de bedwaterende pupil vooreerst iemand die leed, door schaamte of bespottung, en daarom hulp nodig had. Het euvel kon voortkomen uit een fixatie in een 'onproductieve geslotenheid' of door gevoelens van minderwaardigheid, zoals Adler leerde. Bij nerveuze en oververmoeide kinderen waren, volgens hem, goede resultaten te behalen door doordachte voeding, geregelde rusttijden en een avondlijk drinkverbod. Wanneer een kind zijn opvoeder bovendien leerde aanvaarden als 'menschelijk hun tegemoet tredenden helper' was er goede kans op genezing door hersteld zelfvertrouwen. Nooit mocht de groepsleider de kwaal zien als blijk van onwil. Het leven in een groep kon voor een bedplasser een hel worden. Schelden en pesten waren zijn deel. Daarom moest de groepsleider het kind actief in bescherming nemen. Juist die houding zou het zelfrespect en zelfvertrouwen van de bedplasser doen groeien en leiden tot verbetering. In elk geval moest de aanpak positief en individueel zijn.³⁹

Kwaliteitsverbetering van de kinderbescherming

Op aanwijzing van Mulock Houwer verscheen in 1952 een Nederlandse vertaling van Aichhorns hoofdwerk, *Verwaarloosde jeugd. De psychoanalyse in de heropvoeding*, dat school maakte in de wereld van juristen en psychiaters die direct na de oorlog de schouders zetten onder de vernieuwing en kwaliteitsverbetering van de kinderbescherming. Hun

streven maakte deel uit van de brede beweging voor de geestelijke volksgezondheid die zich toen manifesteerde.⁴⁰ De nood was op dat moment hoog en de tehuizen waren overvol door het uiteenvallen van talloze gezinnen door oorlogsomstandigheden of echtscheiding.⁴¹ De paniek was nog groter. Het hieruit geboren zedelijkheidsoffensief gericht op de ‘massajeugd’ die vaak niet helemaal in de pas liep en op de ‘dissocialiserende’ (waaronder verwaarlozende) gezinnen waaruit zij afkomstig waren,⁴² verlangde daden. Samen met de nieuwe theorie schiepen deze omstandigheden een klimaat waarin de sector bereid was te hervormen en waarin de overheid wilde investeren door het particulier initiatief royaler te subsidiëren. Zo werden de overheidsuitgaven voor de kinderbescherming verdubbeld tussen 1948 en 1954 en opnieuw tot 1962.⁴³ Een sterk geloof in het nut van dit werk vormde de drijvende kracht. Nooit eerder vormden kinderbeschermingspupillen zo’n groot deel van de jeugd. In 1950 waren dat er maar liefst 98 op iedere 10.000 minderjarigen, een ruime verdubbeling ten opzichte van 1920.⁴⁴

Ondanks de snelle groei zette de sector concrete stappen in de richting van een hogere kwaliteit van de jeugdzorg. Zo stelde de gewijzigde Burgerlijke Kinderwet in 1947 voor het eerst minimumeisen aan voogdijinstellingen. Een vergelijkbare bepaling zien we in de Pleegkinderenwet uit 1953. Misschien nog wel belangrijker was de introductie door het nieuwe Nationaal Bureau voor Kinderbescherming van cursussen voor inrichtingsmedewerkers. In 1947 startte de cursus Kinderbescherming-A, bedoeld voor personeelsleden met een verzorgende taak, en in 1949 de vervolgcursus Kinderbescherming-B voor groepsleiders. De koepels van katholieke en protestantse tehuizen onderschreven het programma, zodat landelijk gewaarborgde diploma’s ontstonden. Voor de A-cursus was geen bijzondere vooropleiding vereist, de vervolgcursus was alleen toegankelijk voor bezitters van een mulodiploma en het A-certificaat. De cursussen duurden twee jaar en werden in de avonduren gegeven. In de A-cursus stonden kinderbescherming, kinderrecht, gezondheidsleer, pedagogiek en ontwikkelingspsychologie op het programma en in het tweede jaar bovendien psychologie van het afwijkende kind en van de groep. Daarnaast werd een keuze gemaakt uit vrijetijdsvakken als spel en sport, handenarbeid, muziek en zang. In de vervolgcursus kwamen daar onder meer sociologie en *case work* bij. Elk opleidingscentrum had de vrijheid om aan het minimumprogramma aanvullende vakken, zoals godsdienst, toe te voegen.⁴⁵ De leerstof voor de A-cursus was eenvoudig,⁴⁶ die voor het B-diploma had een vergelijkbaar niveau als die voor de kweekschool.⁴⁷ Zoals te verwachten groeide het aantal gediplomeerde medewerkers in de kinderbescherming vanaf de jaren vijftig, zij het langzamer dan gehoopt. Zo had in 1960 nog altijd 48 procent van het inrichtingspersoneel geen enkel vakdiploma, terwijl slechts de helft van de ongediplomeerden de opleiding Kinderbescherming-A volgde.⁴⁸

Aichhorns visie op het ‘affectief verwaarloosde’ kind en andere psychoanalytische denkbelden vonden hun weg naar de leerboeken die in deze cursussen werden gebruikt en daarmee naar de praktijk van de heropvoeding. Strikte discipline en een zuiver collectieve benadering wezen de auteurs af. Individualiseren moest, want elk kind vroeg om een aparte benadering. Ook leerden de groepsopvoeders de kenmerken van onderscheiden ontwikkelingsfasen kennen, zodat ze hun handelen daarop konden afstemmen. Een veelgebruikt leerboek voor de A-cursus voor medewerkers van protestants-christelijke kindertehuizen legde in 1946 uit dat verwaarloosde kinderen, behalve aan een onverzorgd uiterlijk, te herkennen waren aan een gebrek aan werklust en gezinsszin, evenals aan een gebrekkig ontwikkeld geweten. Ze waren slachtoffers van het slechte voorbeeld van hun onverantwoordelijke ouders. Drankzucht, domheid, slapheid, ruzies, armoede en ellende hadden het gezinsleven getekend. Een open inrichting met een ‘soepel regime’ kon voor

deze kinderen volstaan, 'met sterk positieve leiding in niet grote groepen, gebaseerd op progressief toenemend vertrouwen en verantwoordelijkheid'. Orde, tucht en straffen waren daarin onmisbaar, maar gewaakt moest worden tegen 'gebod op gebod en regel op regel'. 'Tucht' verwees naar 'de leiding tot het goede en het afhouden van het kwade'. Haar grondslag lag in gezag, eerbied, liefde, tact en samenwerking tussen opvoeder en kind. Middelen die de opvoeder daarbij ter beschikking stonden hadden ofwel een preventief karakter, zoals het scheppen van een goede sfeer en een goed voorbeeld geven, ofwel een repressief karakter, zoals straf. Bij het opzettelijk toedienen van leed via straf, moest een opvoeder altijd rekening houden met de ernst van het vergrijp, de omstandigheden en de persoon. Het middel mocht niet zonder noodzaak of bewijs van het vergrijp worden toegepast. Een lichte straf was altijd beter dan een zware. Ze moest bovendien 'verbeterend' werken. 'Het kind moet voelen, dat het door de straf geholpen en gesteund wordt. Probeer niet "klein te krijgen", doch groot te maken; verbitter niet; verneder niet en bespot niet', leerden groepsopvoeders.⁴⁹

Het heeft tot in de jaren vijftig geduurd voordat Nederlandse pedagogen en psychologen belang begonnen te hechten aan het in stand houden van de ouder-kindrelatie. Dat gebeurde onder invloed van de verschijning in 1951 van John Bowlby's (1907-1990) beroemde rapport *Maternal Care and Mental Health* voor de World Health Organization over de schade aan de geestelijke gezondheid van kinderen door scheiding op jonge leeftijd van de moeder. Dit rapport werd het startpunt van de ontwikkeling van de moderne gehechtheidstheorie,⁵⁰ die voortbouwt op onder meer de psychoanalyse. De liefde en ononderbroken aandacht van een moeder voor haar jonge kind heetten vanaf dat moment voorwaarden voor een gezonde ontwikkeling. Zo kon de gezinsvoogdij of ondertoezichtstelling (mogelijk sinds 1922), waarbij een door de rechter benoemde voogd toeziet op de opvoeding, in de naoorlogse jaren de tehuisopvoeding overvleugelen.⁵¹ Terwijl de thuiscapaciteit en het aantal voogdiggevallen in de jaren vijftig licht daalden, groeide het aantal onder toezicht gestelde pupillen met niet minder dan dertig procent. Die konden thuis wonen, maar ook tijdelijk door de gezinsvoogd in een tehuis of pleeggezin worden geplaatst.⁵²

De jurist J. Koekebakker (1907-1981), een vroege bekeerling tot Aichhorns analytische benadering, publiceerde in 1941 als medewerker van Pro Juventute als eerste een onderzoek naar de ondertoezichtstelling als alternatief voor ontheffing van of ontzetting uit de ouderlijke macht.⁵³ Ook zijn typering van de probleemgezinnen waar het om ging vond haar weg naar de nieuwe leerboeken. Zo herkennen we zijn typering van het 'verwaarloosde gezin' (eigenlijk: verwaarlozend) in het handboek psychologie voor aanstaande groepsleiders en maatschappelijk werkenden in de kinderbescherming van de hand van de eerste hoogleraar in de kinderpsychiatrie, Th. Hart de Ruyter (1907-2001), dat tussen 1952 en 1968 zevenmaal is herdrukt. Een dergelijk gezin kenmerkte zich, zo leerden de professionals, door chaos, gebrek aan systeem en een slappe of slechts 'op primitieve gevoelens' gebaseerde gezinsband, terwijl 'onrust en normenloosheid' een stempel drukten op de kinderen die er opgroeiden.⁵⁴ Verwaarlozing werd nu onderscheiden in een aantal dimensies. De affectieve, lichamelijke, pedagogische en verzorgingsverwaarlozing richtten, Bowlby indachtig, vooral schade aan in de eerste drie levensjaren, terwijl de sociale en culturele verwaarlozing met name oudere kinderen trof. Bedwateren, leerden de professionals, was een aanwijzing voor 'pedagogische of affectieve verwaarlozing in de voor de zindelijkheidsstraining zo belangrijke peuter- of vroegste kleuterjaren'.⁵⁵ Hun taak was het deze verwaarloosde kinderen een 'genezende heropvoeding' te geven.⁵⁶

In 1950 kreeg Koekebakker de opdracht van de Nationale Federatie voor Kinderbe-

scherming om met een werkgroep de gestichtsofvoeding grondig door te lichten en aanknopingspunten te zoeken voor wat Mulock Houwer en anderen zagen als oplossing voor veel problemen in de kinderbescherming, namelijk een differentiatie tussen tehuizen voor uiteenlopende groepen kinderen, die meer of minder behandeling nodig hadden. De uitkomsten van het onderzoek van de Werkgroep Gestichtsdifferentiatie schokten alle betrokkenen; ze werden ook pas in 1959 gepubliceerd. Na een grondig onderzoek van 37 instellingen was de conclusie eenduidig: zowel de fysieke als de pedagogische zorg schoot ernstig tekort. Bij de leiding van de tehuizen constateerde de werkgroep een afwerende houding tegenover een wetenschappelijke onderbouwing van diagnosen, observaties en behandeling. Van een methodiek was vrijwel nergens sprake, terwijl de inbreng van psychiater, psycholoog en maatschappelijk werkster in de meeste instellingen nog gering was. Zorgen maakte men zich ook over het opvoedend personeel, dat meer scholing behoeftte voor een 'reflexiever' aanpak en bovendien weleens de 'psychische rijpheid en geestelijke volwassenheid' miste voor dit moeilijke werk.⁵⁷

Mulock Houwer, die tekende voor de hoofdstukken over opvoeding in de tehuizen, toonde zich vooral bezorgd over de omgang met de jongste kinderen. Op basis van Bowlby's theorie kritiseerde hij het feit dat in vijf van de tien inrichtingen met zeer jonge kinderen buiten de lichamelijke verzorging geen tijd was voor persoonlijk contact met het kind. Daarmee werd de basis gelegd voor wat Bowlby een 'toy and touch hunger' noemde en die kenmerkend was voor affectief tekortkomende kinderen, zoals hij die in zijn rapport had beschreven. Een leven van geestelijke ongezondheid lag voor hen in het verschiet. Met het immens populaire boek van dr. Spock (1903-1998), *Baby en kleuterverzorging* (1950), in de hand – de tiende druk lag in 1959 in de winkel – raadde Mulock Houwer gestichtsofvoeders aan jonge kinderen daarom niet alleen uitgebalanceerde voeding te geven, maar ook met hen te lachen, praten en spelen, hen te liefkozen en te letten op de redenen waarom ze huilden en daarop doelmatig te reageren.⁵⁸

Seksualiteit speelde in het hele koor van stemmen die in de naoorlogse jaren riepen om hervorming van de kinderbescherming geen rol van betekenis.⁵⁹ Het is echter opvallend dat de weinige geluiden die hierover te beluisteren vallen van katholieke zijde kwamen. Zo publiceerde de gezaghebbende katholieke psycholoog A. Chorus (1909-1998) in 1946 een brochure over *Paedagogische moeilijkheden bij gestichtskinderen*, waarin hij het streven naar vernieuwing en differentiatie onderschreef vanuit het oogpunt van een tekortschietende karaktervorming. Gestichten kweekten onzelfstandige mensen met zwakke karakters, luidde zijn kritiek. Er moest volgens hem meer ruimte komen voor eigen verantwoordelijkheid, zelfwerkzaamheid, spel en clubvorming. De opvoeding door religieuzen, in een naar sekse homogene omgeving, legde eenzijdig de nadruk op godsdienstige vorming, waardoor het karakter erbij inschoot. Ook de seksuele voorlichting ontbrak in de regel. Dit was urgent, omdat veel gestichtskinderen, wist hij, vroegtijdige seksuele ervaringen achter de rug hadden.⁶⁰ Over de aard van de gewenste voorlichting vernemen we verder niets, maar Chorus zal zonder twijfel een variant van de voor katholieken kenmerkende, lustvijandige voorlichting op het oog hebben gehad, waarin de gevaren van het toegeven aan seksuele verlangens zoals zelfbevrediging breed werden uitgemeten.⁶¹ 'Sexuele misdragingen', waaronder 'mutuele onanie', vormden volgens hem een groot probleem, vooral in jongensgestichten. Hij dacht hierbij overigens uitsluitend aan pupillen, niet aan opvoeders. Het isolement van het gestichtsleven, het samenleven van veel kinderen met een 'ongunstige geartheid', maar ook 'verdringingsfactoren' bij de religieuzen zouden het voortbestaan van de misstanden in de hand werken. Om 'bipolariteit' in te brengen in de 'emotioneel-erotische oriëntering van het kind' gedurende de 'praesexuele periode' was

het nodig dat internaatsjongens beneden de tien mede door zusters zouden worden opgevoed en oudere meisjes ook door broeders. De psycholoog laat hiermee zien hoezeer hij, in weerwil van een theoretische afwijzing van Freuds psychoanalyse vanwege het seksualiseren van het kinderleven, toch dankbaar gebruikmaakte van analytische concepten.⁶²

Het startpunt van de Werkgroep Gestichtsdifferentiatie was de gedachte geweest dat specialisatie de kwaliteit van de residentiële zorg kon verbeteren. Tot een effectuering van dat principe is het pas na 1965 gekomen, toen een gewijzigde Beginselenwet voor de kinderbescherming voorschreef dat tehuizen voortaan werden onderscheiden in instellingen voor opvang, observatie, opvoeding of buitengewone behandeling. Dat was ook de tijd waarin therapie en behandeling door een psycholoog of psychiater tot het standaardaanbod aan uit huis geplaatste kinderen gingen behoren.⁶³ De godsdienst was daardoor niet langer het eerst leidende beginsel op basis waarvan kinderen werden toegewezen aan instellingen. De wetswijziging betekende dus het begin van het einde van de verzuiling in de kinderbescherming.

In het kielzog van het verschijnen van het rapport zijn talloze andere hervormingen doorgevoerd. Zo probeerde men in de jaren zestig een vriendelijker sfeer te creëren en werden de groepen bewust veel kleiner. Desondanks raakte tehuisopvoeding en eigenlijk de hele kinderbescherming vanaf het einde van de jaren zestig in diskrediet. Uithuisplaatsingen liepen terug, met als gevolg dat de capaciteit van de tehuizen slonk.⁶⁴ Vele, zoals Groenestein, moesten sluiten. Dagbehandeling en gezinstherapie werden alternatieven. Ambulante hulpverlening werd de norm. Zo hoopte men ingrijpen via de kinderrechter te kunnen voorkomen. Het scheiden van ouder en kind werd een laatste optie. Ook het aantal ondertoezichtstellingen daalde na 1960 sterk.⁶⁵ Dit betekent dat de maatschappelijke ambitie om via kinderbeschermingsmaatregelen problemen op te lossen afnam. Pleeggezinnen kwamen meer nadrukkelijk in beeld als de beste opvang voor kinderen die beslist niet thuis konden wonen, zeker voor de jongsten en voor degenen zonder noemenswaardige gedragsproblemen en met een normale intelligentie.⁶⁶ Denigrerende taal over slecht functionerende, 'onmaatschappelijke' of 'dissociale' gezinnen raakte ten slotte in onbruik.

Van verwaarlozing naar mishandeling

Het is opvallend dat pas in 1956, na vijftig jaar kinderbescherming, het begrip 'mishandeling' haar opwachting maakte in het juridisch vertoog over kinderen in de knel. Dit was al die tijd gedomineerd door de 'verwaarlozing' van kinderen in gezinnen aan de onderkant van de samenleving en door beschrijvingen van de kenmerken en tekortkomingen van die ouders en gezinnen. De kinderen zelf waren hierdoor nauwelijks in het licht gesteld. Bertha Clemens Schröner (1911-2009) had als ambtenaar van de Kinderwetten, later van de kinderplicht, vanaf de jaren dertig beschrijvingen van gevallen van kindermishandeling verzameld. Direct na de Tweede Wereldoorlog volgde ze bovendien een opleiding tot psychiatisch sociaal werkster bij een MOB. In die hoedanigheid had ze zich verdiept in de psychologie van het kind en in Duitse studies over het thema. In het proefschrift dat ze in 1956 publiceerde betoogde ze aan de hand van talloze voorbeelden dat kinderen tegenover psychische mishandeling, zoals pesten, treiteren en vernederen, even weerloos stonden als tegenover fysiek geweld en dat het mentale geweld zeker zo schadelijk was. Haar studie vormde daarom een pleidooi om, naast ontucht, onzedelijke handelingen met kinderen en fysieke kindermishandeling, de psychische mishandeling als een afzonderlijk delict in het Wetboek van Strafrecht op te nemen.⁶⁷

Dat is toen niet gebeurd, maar Clemens Schröners inzicht in de vergelijkbare ernst en schadelijkheid van geestelijke en lichamelijke mishandeling door opvoeders heeft daarna

wel de toon gezet. De schade aan de geestelijke gezondheid van een kind was zo groot, legde ze uit, omdat het ging om actief misbruik van hun machtspositie door juist diegenen bij wie het zich veilig en geborgen zou moeten voelen. In haar casus kwamen naar verhouding veel onvolledige gezinnen en gezinnen met een stiefouder voor, alsook veel werkloze vaders, en ook hier bleken de daders vooral afkomstig uit de arbeidersklasse.⁶⁸ Het spectrum waarbinnen deskundigen in de jaren zestig naar mishandeling keken werd mede onder invloed van deze studie breder en vooral ook meer kindgericht. Zo er iemand is die kan worden aangemerkt als wegbereider van de Bureaus Vertrouwensarts, met hun brede taakopvatting, dan is het deze juriste. Niettemin vermelden ook Nederlandse studies over de geschiedenis van de bewustwording van kindermishandeling telkens weer het Amerikaanse artikel uit 1962 van de kinderarts Kempe en enkele collegae, die het 'battered child syndrome' beschreven en zich, naar verluidt, als eersten niet meer om de tuin lieten leiden door ouders met kinderen die herhaaldelijk kneuzingen en botbreuken opliepen die te wijten zouden zijn aan domme ongelukken als van de trap vallen. Zij claimden er het bewijs voor te kunnen leveren dankzij nieuwe röntgentechnieken.⁶⁹ De aldus begrepen 'kindermishandeling' vond ook in ons land ingang bij artsen en andere hulpverleners, om in de jaren tachtig de bredere betekenis aan te nemen en een grote diversiteit van deskundigen te mobiliseren op het vlak van onder meer signalering, preventie en hulp aan slachtoffers.⁷⁰

Leerboeken voor professionals reageren altijd met een flinke vertraging op veranderingen in wetenschappelijke inzichten. Nadat de begrippen 'affectief verwaarloosd kind' en 'verwaarloosd gezin' begin jaren vijftig waren doorgedrongen in de leerboeken voor de nieuwe opleidingen voor groepsleiders en maatschappelijk werkenden in kinderscherming en geestelijke gezondheidszorg, bleven ze daarin prominent aanwezig tot het einde van de jaren zestig.⁷¹ Ze figureerden er naast andere psychoanalytische of op die theorie gestoelde benaderingen van kind en opvoeding zoals de gehechtheidstheorie, allerhande karaktertypologieën en ontwikkelingstheorie uit Duitssprekende landen en steeds vaker ook therapeutische beginselen ontleend aan nieuwe Amerikaanse gedragstherapieën en de sociale leertheorie.⁷² Geleidelijk ontstond daaruit een amalgaam, dat zich toonde met de naam 'orthopedagogiek', op basis waarvan kinderen en hun ouders hulp wordt geboden. In de jaren tachtig raakte de psychoanalytische theorie op de achtergrond en daarmee ook de aanhangende terminologie van 'affectieve verwaarlozing' als oorzaak van problemen in gezinnen. Gedragstherapie en leertheorie zetten niet meer in op onbewuste gevoelens maar op het feitelijke gedrag van jongeren en op het beïnvloeden daarvan. De focus van de orthopedagoog is sindsdien gericht op gedragsproblemen van jeugdigen en op de 'hulpvraag' van gezinnen. 'Heropvoeding' raakte als begrip uit de mode en de praktijk van 'buitengewone behandeling' was alleen nog aan de orde bij delinquente of extreem gedragsgestoorde jongeren. Voortaan ging het in de jeugdzorg om hulp bij 'problematische' of 'stressvolle opvoedingssituaties'. Vrijwillige hulp kreeg de voorkeur boven gedwongen ingrijpen in de macht van ouders.⁷³

Dat neemt niet weg dat psychoanalytische inzichten nog altijd een rol spelen, onder meer in de nadruk op 'veilige gehechtheid' als voorwaarde voor een gezonde ontwikkeling en in de systeemtheorie die in de jeugdpsychiatrie wordt gebruikt en disfunctionele typen zoals 'los-zand-gezinnen' onderscheidt.⁷⁴ Ze keren ook in nieuwe gedaanten terug in het empirisch onderzoek dat sinds de jaren tachtig hoogtij viert. Daarin is de ontwikkeling van het individuele kind de enige toetssteen voor een adequate opvoeding en dus voor de vraag of interventie nodig is.⁷⁵ Wordt die ontwikkeling ernstig bedreigd dan volgt ondertoezichtstelling, soms zelfs uithuisplaatsing.

Het aantal opgelegde kinderbeschermingsmaatregelen neemt na 1980 weer exponentieel toe. Tussen 1980, 1998 en 2008 zien we tot tweemaal toe een verdubbeling van het aantal nieuwe ondertoezichtstellingen. Het waren er in dat laatste jaar maar liefst 11.137.⁷⁶ De oprekking van het begrip 'kindermishandeling' zodat hier ook lichte vormen van verwaarlozing onder vallen, past in dit klimaat. Deze brede noemer legitimeert de toegenomen interventiebereidheid. Ze verklaart bovendien deels waarom slechts een klein deel van de bij de Bureaus Vertrouwensarts gemelde gevallen van kindermishandeling tot een proces-verbaal door de politie leidt. Begin jaren negentig was dat bijvoorbeeld maar tien procent.⁷⁷ De grote meldingsbereidheid bij publiek en professionals⁷⁸ en de toegenomen interventiebereidheid van jeugdzorg en justitiële jeugdbescherming lijken uitdrukkingen van dezelfde maatschappelijke verontrusting over ouders die hun kinderen tekortdoen. Identificatie met het kind als slachtoffer vormt een krachtige stimulans.

Strafen geweld: een ongrijpbare praktijk

Ondersteuning, structuur bieden en oudergezag dat steunt op begrip, aandacht en uitleg geven over regels ('autoritatief') gelden tegenwoordig als bevorderlijk voor de ontwikkeling van een kind. Voor een 'autoritaire' gezagsvorm, waarin gehoorzaamheid eisen en straffen tot de peilers behoren, geldt het omgekeerde. Die laatste vorm van gezag oefenen Nederlandse ouders in veel mindere mate uit dan de autoritatieve. Ze concentreert zich bovendien bij ouders met een zeer lage opleiding, een factor die door onderzoekers is aangemerkt als het grootste risico op kindermishandeling. Grootchalige enquêtes, waarin ouders over het eigen gedrag of jongeren en professionals over hun ervaringen rapporteren, vormen de basis van deze kennis.⁷⁹ Dit surveyonderzoek maakt in Nederland vanaf de jaren negentig opgang. Meer dan ooit zijn wetenschappers overtuigd dat 'meten' leidt tot 'beter weten'. Omdat dergelijk onderzoek een betrekkelijk nieuw verschijnsel is, staat de historische onderzoeker met lege handen waar het gaat om antwoord op vragen als: op welke schaal werden kinderen vroeger geconfronteerd met geweld in de opvoeding? We kennen de aantallen onder toezicht gestelden, maar hun voorgeschiedenis kennen we niet. Ook de schaal waarop geweld werd toegepast in huizen als Groenestein, waar kinderen op last van de rechter verbleven, is bij gebrek aan onderzoeksgegevens niet vast te stellen.

Het weinige historisch onderzoek dat is gedaan naar opvoedingspraktijken in het verleden wijst niet zonder meer in de richting van een afnemende populariteit van straffen en evenmin van een verschuiving van geweld naar liefdesonthouding als sanctie in opvoedingsrelaties, zoals verondersteld door sociologen die een toenemende beschaving en zelfbeheersing in intermenselijke relaties hebben waargenomen. Onder meer die twee veronderstellingen lagen ten grondslag aan een onderzoek waarin vijf generaties twintigste-eeuwers zijn bevestigd over hun opvoeding. Ze werden geen van beide bevestigd.⁸⁰ Aan een beperkt en niet representatief empirisch onderzoek naar de praktijk van straffen in gezinnen uit 1953 mogen we geen al te vergaande conclusies verbinden. Het is uitgevoerd door een groep studenten van de Universiteit van Amsterdam onder leiding van de hooglerares H.W.F. Stellwag (1902-1996). In slechts 14 van de 61 onderzochte gezinnen werd nooit geslagen, in 20 incidenteel en in 15 gezinnen gebeurde dat geregeld. Vaker onthielden ouders hun ondeugende kind iets aangenaams (in 13 gezinnen mocht het niet naar buiten en in 17 gezinnen werd het snoep of fruit onthouden) of stuurden het naar bed (23 gezinnen). Drie ouderparen sloten een stout kind op in een kelder, kast of schuur. Een verband met godsdienst of politieke gezindte had de onderzoeksleidster niet kunnen vinden, maar bij de korte beschrijving van een gezin met zes kinderen waar de ouders de zweep hanteerden liet ze niet na te vermelden dat zij dit deden met een beroep op de Bijbel.⁸¹ Stellwag was overi-

gens zelf de mening toegedaan dat jegens kleine kinderen straf nodig kon zijn voor het leren beheersen van impulsen en gehoorzamen van het gezag. Tegenover iets grotere kinderen vond ze het een treurig bewijs van het ontbreken van 'vanzelfsprekend aanvaard' gezag, waarbij een kind zich 'zonder meer' neerlegde, een zwaktebod dus van slechte opvoeders.⁸²

De suggestie dat de opvoeding in orthodox-protestantse gezinnen strenger was dan in andere soorten gezinnen, treffen we ook elders aan. De Nederlandse romanliteratuur kent vanaf de jaren zestig talloze voorbeelden van schrijvers die in een gereformeerd gezin opgroeiden en daar te maken hadden met strenge tucht, soms ook slaag, met name van hun vader. De meesten van hen meenden als, inmiddels van het geloof gevallen, volwassenen dat hun vader had gedaan wat toen binnen die geloofsgemeenschap van hem werd verwacht, uit liefde en zorg om de ziel van zijn kroost. De toon is zelden bitter, vaak mild en meestal begripvol. Een voorbeeld is de autobiografische roman van Jan Wolkers (1925-2007), die in *Terug naar Oegstgeest* (1965) schrijft over zijn vader:

'Als hij naar boven riep wie het licht op had, deed ik het snel uit en gaf geen antwoord. Wanneer hij een erg slechte bui had en naar boven kwam en aan het peertje voelde kreeg ik weer op mijn donder. Vooral als het licht allang op was en hij zijn vingers brandde. Dan moest ik weer wraak nemen. En zo ontstond onafwendbaar de cirkelgang van straf wraak medelijden en schuldgevoel. Op den duur kon ik er gewoon niet meer buiten. Het bracht avontuur en spanning in het leven van bidden, bijbellezen en gehoorzamen. [...] Uit de braadpan trok ik vaak stukken vlees tussen het gestolde vet vandaan en deelde dat met de kat ...[...] Maar als er een taart was hield ik die scheef en holde hem van onderren uit, zodat als mijn moeder hem na de kerkdienst bij de koffie wilde gaan aansnijden de broodzaag er ineens in wegzakte als in een voze vrucht. [...] Dan draaiden alle ogen zich naar mij. [...] Mijn vader was dan al op weg naar de kapstok om de wandelstok te halen. Tot aan mijn kamertje sloeg hij mij de trap op.'⁸³

Een systematisch onderzoek naar Nederlandstalige autobiografieën die de twee eeuwen voorafgaand aan de grote veranderingen in maatschappij en privéleven omstreeks 1970 beslaan, leidde tot de conclusie dat mensen van welke geloofsrichting dan ook, terugblikkend op hun jeugd, steeds een mix van liefde en tucht hebben ervaren. Ouders waren als vanzelfsprekend bekleed met het gezag en dat werd gehandhaafd, met uiteenlopende middelen. Kinderen vonden dat vanzelfsprekend en schikten zich erin. Maar schrijvers van autobiografieën zijn niet de eersten de besten. Ze zijn meestal succesvol geweest in politiek of kunst en blikken dus altijd terug met een zekere trots op wat ze hadden bereikt. Vrijwel alle schrijvers waren hun ouders erkentelijk voor de orde die thuis had geheerst, voor de eisen en regels die aan de kinderen werden gesteld en zelfs voor het handhaven van het oudergezag, desnoods met strengheid.⁸⁴

Een, opnieuw beperkt, empirisch onderzoek uit 1985 onder 73 gezinnen met kinderen tussen zes en tien jaar oud gaf als uitkomst dat ruim een derde van de ouders zich weleens van slaan als opvoedingsmiddel bediende. De kinderen zelf gaven daarin overigens vaker aan weleens een tik te krijgen.⁸⁵ Vergeleken met de gegevens over 1953 betekent dit een flinke vermindering van het lichamelijk geweld in gewone gezinnen. Bij gebrek aan betrouwbare informatie kunnen we slechts het vermoeden uitspreken dat het percentage gewelddadige ouders sinds de jaren vijftig en zestig geleidelijk is gedaald en dat die daling niet losstaat van de secularisering die vooral na 1970 heeft doorgezet.⁸⁶

Buitenlands, grootschalig onderzoek naar fysiek geweld in gezinnen uit de late jaren

vijftig tot en met tachtig – vrucht van de bewustwording van de schadelijke gevolgen ervan in het latere leven van de slachtoffers – indiceert een aanzienlijk hoger percentage slaande ouders en een met de leeftijd van het kind afnemende frequentie van het gebruik van slaag als pedagogisch middel. In Nottingham bleek in 1958 en in 1985 iets minder dan twee derde van de kinderen (respectievelijk 62 en 63 procent) voor hun eerste verjaardag te zijn geslagen. In een survey in de Verenigde Staten gaf in 1976 73 procent van de ondervraagde kinderen aan ooit slachtoffer van fysiek geweld te zijn geweest, terwijl 63 procent van de ouders van kinderen in de leeftijd van 3 tot 17 jaar toegaf in 1975 een of meerdere malen een klap te hebben uitgedeeld. Dat laatste cijfer lag in 1985 maar een fractie lager, namelijk 62 procent, terwijl ernstige vormen van fysiek geweld, zoals schoppen en afranselen, toen beduidend minder frequent werden gerapporteerd. In Duitsland noteerden onderzoekers aanzienlijk minder reserves ten aanzien van het slaan van kinderen. Tussen 1960 en 1973 lieten vijf studies er cijfers over zien met tussen 70 en 85 procent van de ondervraagden die slaan een acceptabel opvoedingsmiddel vonden. In 1976 vertelde 75 procent van de moeders en 63 procent van de vaders van kinderen tussen 8 en 14 jaar hen wel eens in het gezicht te slaan, terwijl 10 procent van de ouders hun kinderen met een stok of riem sloeg. In Zweden lag dit cijfer aanzienlijk lager. Daar gaf 51 procent van de ouders aan in 1975 een of meerdere keren een pedagogische tik te hebben uitgedeeld.⁸⁷ In de jaren voorafgaand aan de wereldwijde veroordeling van kindermishandeling in brede zin blijkt de acceptatie van slaan dus in hoge mate cultureel bepaald en Nederland onderscheidt zich, ondanks zijn calvinistische traditie, hierbij niet in ongunstige zin.

Sociologen onderschrijven algemeen de gedachte dat de ongelijkheid in machtsrelaties na omstreeks 1970 is afgenomen. Abram de Swaan spreekt in dit verband van een overgang van een 'bevelshuishouding' naar een 'onderhandelingshuishouding'. Deze transitie heeft zich voorgedaan op alle maatschappelijke terreinen, zoals tussen werkgevers en werknemers, hulpverleners en cliënten, ouderen en jongeren, mannen en vrouwen en in gezinnen. Ze heeft geleid tot grotere restricties voor de machtigen en meer vrijheid voor de minder machtigen. Een onderhandelingshuishouding veronderstelt meer gelijkwaardigheid en minder directe dwang en geweld. Dat stelt hogere eisen aan de 'zelfdwang' van mensen. In plaats van vaste, van bovenaf opgelegde gedragsnormen kwam er voor de minder machtigen ruimte voor alternatieve gedragsvormen, op voorwaarde van overleg en wederzijdse toestemming.⁸⁸ Een dergelijke verschuiving van de machtsbalans is ook waargenomen in Nederlandse gezinnen, met name tussen ouders en opgroeiende jongeren. In de gezinnen ontstond volgens jeugdsociologen een 'onderhandelingscultuur'. Gehoorzaamheid sprak niet meer vanzelf en ze werd ook niet meer afgedwongen.⁸⁹ Tegelijk namen de verwachtingen toe ten aanzien van emotionele betrokkenheid en bevrediging binnen de ouder-kindrelatie, waarbij de sociaal hogere en middengroepen vooropliepen.⁹⁰

Deze bevindingen riepen de vraag op of de verandering ten gunste van meer egalitaire gezinsverhoudingen zich ook heeft voorgedaan in de onderste lagen van de maatschappij, waar zich het ingrijpen door de kinderbescherming concentreert. Mieke Komen heeft dit onderzocht voor gezinnen waarvan een kind door de rechter onder toezicht was gesteld. Dossieronderzoek is een van de weinige mogelijkheden om de stem van mensen wie dat overkomt te kunnen beluisteren. In dossiers treft de wetenschapper bovendien informatie aan over de achtergronden van deze gezinnen, de overwegingen van de rechtbank en de bevindingen van de geraadpleegde deskundigen. Komens onderzoek naar dossiers van de kinderrechtter uit Dordrecht uit de jaren 1960-1995 geeft onder meer inzicht in het gebruik van fysiek geweld in kinderbeschermingsgezinnen. Ernstige vormen van fysiek geweld kwamen in deze gezinnen na 1970 minder vaak voor dan daarvoor. Ging het in de

jaren zestig nog om 30 procent, in de jaren tachtig en negentig betrof het nog maar 13 procent van de gezinnen. Daarbij gaat het om bont en blauw of bewusteloos slaan of trappen, onderdompelen in een teil met zeepsop, van de trap gooien of het dichtknijpen van de keel van een kind. Ouders gebruikten daarbij ook attributen als een zweep, riem, hamer, karwats of fietsketting en de kinderen hielden er – wat de fysieke schade betreft – botbreuken, kneuzingen, bloedingen, striemen, zwellingen en littekens aan over. Lichtere vormen van geweld, zoals slaan, kwamen daarentegen na 1970 veel vaker voor; dat aandeel groeide in dezelfde periode van 15 naar 41 procent. Hierdoor nam het voorkomen van geweld in de onderzoeksgroep licht toe (van 45 naar 54 procent).⁹¹

De zelfbeheersing als aspect van het gedrag van ouders in kinderbeschermingsgezinnen is er dus slechts in beperkte mate op vooruitgegaan. De afwijzing van geweld jegens kinderen nam tegelijkertijd echter sterk toe. In de jaren zestig spraken ouders nog openlijk over het door henzelf gepleegde geweld. Ze vonden lijfstraffen een normale reactie op lastig gedrag van hun kinderen. Tien jaar later bekende men niet meer openlijk zijn kinderen te slaan, met uitzondering van allochtonen, die kennelijk nog niet op de hoogte waren van de maatschappelijke afkeuring van hardhandige opvoedingsmethoden. Ook was lichamelijk geweld in de jaren zeventig vaker een reden voor echtscheiding, meestal voor vrouwen, en spraken ouders vaker hun angst uit dat zij hun kind zouden mishandelen. In de jaren daarna zette deze trend door en gingen adolescente jongens en meisjes bovendien zelf een actieve rol spelen in het beëindigen van geweld van de kant van hun ouders, door weg te lopen of terug te slaan. De onderzoekster trok hieruit de conclusie dat ook in kinderbeschermingsgezinnen sprake was van een verschuiving van de machtsbalans ten gunste van vrouwen en kinderen.⁹²

Interessant is de vraag of de toenemende gevoeligheid voor kindermishandeling in deze gezinnen mogelijk mede is ingegeven door een groeiende afkeer van fysiek geweld bij de kinderbeschermers, van wie deze ouders immers in hoge mate afhankelijk waren en door wier waardepatoon ze zich wellicht hebben laten leiden bij hun uitspraken. Dat lijkt inderdaad het geval. Billijkten de hulpverleners in de jaren zestig nog veel geweld als een verdiend of zelfs effectief pak slaag voor een onhandelbaar kind, na 1970 was niet langer sprake van het goedpraten van bepaalde vormen van geweld. Bij ernstig geweld tegen kinderen die dat in hun ogen niet hadden verdiend traden hulpverleners overigens al in de jaren zestig streng op. Ineffectief vonden zij ook toen al het slaan als reactie op onzindelijkheid. Kinderbeschermers en huisartsen waren het erover eens dat kinderen in hun broek plasten of poepten uit angst voor hun ouders en dat het middel de kwaal juist verergerde. In hun rapportages benadrukten zij hoe dom en incompetent deze ouders in hun ogen waren. Vanaf de jaren zeventig verschijnt fysieke mishandeling nog slechts als een gevaar voor kinderen, waarbij opvalt dat de hulpverleners behalve een groeiende afkeer van het gebruik van geweld ook een toenemende onmacht jegens daadwerkelijk mishandelende ouders aan de dag legden. Tegen hen werd in de jaren zeventig en daarna niet harder opgetreden. Hier leek de versterkte machtspositie van ouders ten opzichte van professionals in het nadeel van kinderen uit te pakken, met als gevolg dat van de verwachte strengere aanpak van fysieke kindermishandeling door de justitiële jeugdbescherming geen sprake is.⁹³

Hardhandig opvoeden is, zo blijkt, na 1970 eenduidig afgekeurd door kinderbeschermers en de meesten van hun cliënten. Ernstig fysiek geweld is in deze gezinnen sindsdien sterk afgenomen. Dat het lichte geweld daar tegelijkertijd juist vaker voorkwam, lijkt geen afbreuk te doen aan de veronderstelling dat kinderen in gewone gezinnen vermoedelijk gaandeweg minder geweld hebben ondervonden. Voor de opvoedingspraktijk in reguliere gezinnen, evenals voor die in scholen, hebben raadgevingen en instructies in pedagogische

leer- en adviesboeken vermoedelijk een belangrijke, sturende rol gespeeld.⁹⁴ Hierna zullen we daarom bezien welke instructies deze boeken gaven en hoe gezaghebbende pedagogen dachten over straf en geweld. Gegeven de culturele bepaaldheid van de acceptatie van geweld in de opvoeding moeten we bij de beschrijving van de dominante opvoedkundige denkbelden in het verzuilde Nederland onderscheid maken tussen liberalen of vrijzinnig-protestanten, gereformeerden en katholieken.

Straf en geweld: liberale of vrijzinnig-protestantse idealen

De meest gezaghebbende liberale of neutrale pedagoog van de vroege twintigste eeuw was Jan Gunning Wzn. (1859-1951). Hij was achtereenvolgens privatdocent en hoogleraar in de opvoedkunde en gaf lange tijd leiding aan het pedagogische tijdschrift *Het Kind* (1902-1955). Van moederszijde had hij wortels in het protestantse Réveil, van vaderszijde was er invloed vanuit de ethische richting binnen de Nederlands-Hervormde Kerk. Als pedagoog verbond hij romantisch enthousiasme voor een kindgericht vernieuwer als Jean-Jacques Rousseau met de rationele ethiek van Immanuel Kant en met een onbegrensde toewijding aan de verlichte volksopvoeding op de openbare school. Gunning trad in 1903 toe tot het Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies voor het Rijks Tucht- en Opvoedingswezen, dat tot 1955 dienst heeft gedaan. Dit lichaam was ingesteld bij parlementaire goedkeuring van de Kinderwetten en heeft vanaf zijn installatie bijgedragen aan de voorbereiding van de invoering ervan. Vanaf 1905 was het onder meer belast met het toezicht op de particuliere en rijksgestichten en op de gezinsverpleging van gestrafte en voogdijkinderen. Ondanks een zittingsduur van maar liefst 42 jaar in dit College heeft Gunning zich in geschrifte zelden uitgelaten over de kindbescherming. Wellicht was hij van mening dat kinderen in tehuizen eenzelfde opvoeding moesten krijgen als alle andere kinderen. Die moest, naar zijn mening, zeer vroeg beginnen en dat bracht meteen een probleem met zich mee omdat veel kinderen pas in hun tienerjaren in de kindbescherming terecht kwamen, wanneer de beste opvoedingskansen eigenlijk al voorbij waren. Hij toonde zich in het College in ieder geval een kind van zijn tijd door in 1934 te verklaren dat 'de kinderen zoo spoedig mogelijk aan het meestal verderfelijke milieu van hun ouders behoeven te worden onttrokken'.⁹⁵ Ouders, vooral vaders, in de lagere sociale klasse bezondigden zich, volgens hem, veelal aan ruwheid en ze straften te snel en te wreed.⁹⁶

Gunnings opvattingen over straf zullen in het College zwaar hebben gewogen. Hij positioneerde zich in dit opzicht als betrekkelijk behoudend tegenover meer uitgesproken vernieuwingsgeoriënteerde pedagogen als Jan Ligthart (1859-1916) en Ietje Kooistra, de andere zwaargewichten uit de eerste decennia van de 'eeuw van het kind'. Beiden hingen de leer van de natuurlijke straf aan, bedacht door Rousseau en gepopulariseerd door de evolutionist Herbert Spencer. Die hield in dat een straf inhoudelijk moest aansluiten bij het gepleegde vergrijp, zoals een snoeplustig kind lekkers onthouden, een slordig kind het werk over laten doen of een leugenaar een poosje niet op zijn woord geloven. Zo leerde een kind het goede te doen door ondervinding van de onaangename gevolgen van het kwade. Voorstanders meenden dat een dergelijke straf de meeste kans bood op inzicht in de fout. Voor lichamelijk straf was binnen deze benadering geen plaats.

Rond 1900 behoorde de natuurlijke straf tot de verworven wijsheden. Men was ervan overtuigd dat zij een kind zedelijk zou verbeteren, zonder te verbitteren. En dat was voor alle schrijvende pedagogen het voornaamste criterium voor een goede straf. Die mocht nooit wrekend zijn of in drift worden toegediend. Blinde woede tonen of een kind opsluiten in een donkere kast waren altijd verkeerd; dan kweekte men woede en een verlangen naar vergelding. Beheerst en bedachtzaam optreden waren daarom voorwaarden voor een

goede tenuitvoerlegging van de straf. Overeenstemming bestond er ook over het feit dat straf en belonen met mate moesten worden toegepast. Opvoeders mochten alleen in uiterste gevallen straf toedienen en alleen zó dat de straf bijdroeg aan de gewetensvorming. Straf was een 'geneesmiddel' uit de 'zedekundige apotheek'. Zelfs Nederlands meest gelauwerde reformpedagoog, Jan Ligthart, meende dat opvoeders niet zonder konden.⁹⁷

Gunning heeft zich steeds fel verzet tegen het idee van de natuurlijke straf. Met succes, want een tijdlang horen we er weinig over. Zijn christelijk-ethische opvatting over straffen werd min of meer de standaard. In 1935 tekende hij voor het lemma over straf in de populaire *Encyclopaedie voor moeders*.⁹⁸ Tot in de jaren zestig bleef hij een veelgeciteerd auteur over het thema, ook al werden zijn opvattingen toen vooral in orthodox-protestantse kring omarmd. Nog in 1967 verscheen een herdruk van een brochure die hij in 1939 aan de straf had gewijd.⁹⁹ Kern van zijn bezwaar tegen de natuurlijke straf was de overtuiging dat het niet de zintuiglijke ervaring was die het kind lering bood maar de emotionele onderverinding. Niet het hoofd maar het hart moest in zijn opvatting worden geraakt. Ook de rationalistische opvatting dat inzicht in het verkeerde het kind tot verbetering zou aansporen stuitte hem tegen de borst. Het kind moest het verdriet van de straffende opvoeder niet alleen waarnemen maar ook voelen. Liefde, vertrouwen en eerbied zouden de bron zijn van het verlangen hem of haar niet nog eens teleur te stellen.

Ook volgens Gunning moesten straffen uitzonderingsmaatregelen zijn. Het waren de 'pillen en drankjes en operaties' die alleen nodig waren in geval van ziekte of een ongeval. Zoals op een medicijn had een kind er recht op. Niet straffen, wat meestal veel gemakkelijker was, kwam neer op plichtsverzuim.¹⁰⁰ Straf toedienen was liefdesplicht, een daad van barmhartigheid. Alleen ten overstaan van jongere kinderen mocht een straf behalve een opvoedings- ook een afschrikkingsmiddel zijn. Dan ging het om concrete regels die het kind moest leren eerbiedigen. Voor oudere kinderen telde alleen de waarde voor de gewetensvorming. Wat alle straffen volgens hem gemeen hadden was de combinatie van opzettelijk toegebracht leed en afkeuring door de opvoeder. De pedagogische straf onderstreepte de veroordeling van het kwaad. De lichtst mogelijke straf was de beste, zolang ze maar genoeg leed veroorzaakte om de zondaar te doen beseffen dat het zijn opvoeder ernst was met de afkeuring en dat hij zijn geliefde opvoeder had teleurgesteld en verdriet had gedaan. Door zijn minder persoonlijke relatie met het kind was de onderwijzer in het nadeel vergeleken met ouders.

Een straf moest, volgens Gunning, snel na het vergrijp, maar wel kalm en weloverwogen worden opgelegd, zodat het verband ook voor een jong kind duidelijk zou zijn. Het was verkeerd een kind met een bepaalde straf te dreigen. Iedere straf moest worden bezien in het licht van het individuele karakter en de leeftijd van het kind en ze moest daarom ook onder vier ogen worden opgelegd. Belangrijk was dat een straf rechtvaardig moest zijn, zodat het kind haar kon aanvaarden. Een opgelegde straf moest volgens hem ook worden uitgevoerd. Op dit punt kritiseerde hij Ligthart, die – volgens hem 'uit pure zwakte' – in zijn *Jeugdherinneringen* (1916) het kwijschelden van een straf verheerlijkte. Op dit standpunt is hij in de jaren dertig min of meer teruggekomen door te erkennen dat spontaan berouw een straf overbodig kon maken.¹⁰¹

Straffen mochten volgens Gunning wel streng zijn, maar nooit hard of wrede. Dit betekende dat ze alleen uit liefde en met het oog op het belang van het kind mochten worden opgelegd. Een harde of wrede straf kon wrok zaaien. Een strenge straf daarentegen zou, mits rechtvaardig, dankbaarheid oogsten. Daarin moest de mens God, 'de volmaakte opvoeder', volgen. Ook Hij strafte immers altijd rechtvaardig en met het oog op het heil van de mens. Zo is het ook te begrijpen waarom de vergiffenis bij Gunning een centrale rol

kreeg toebedeeld. De loutering in het kindergemoed trad namelijk niet op door de straf maar door de vergiffenis, die er direct aan voorafging. Deze deed het kind de straf dankbaar aanvaarden. De ouderliefde schonk haar onvoorwaardelijk, zoals Gods genade over hardnekkige zondaars needaalde. In de jaren dertig noemde hij de vergiffenis zelfs de 'zwaarste straf', omdat ze de meest onvoorwaardelijke veroordeling van de zonde inhield, de 'enige afkeuring, waarop niets afgedongen kan worden'.¹⁰²

Ook de vraag of opvoeders, in het bijzonder onderwijzers, kinderen mochten slaan hield de gemoederen bezig aan het begin van de eeuw. Na 1900 werden in veel gemeenten de verbodsbepalingen tegen het slaan door onderwijzers aangescherpt. In werkelijkheid was het slaan nooit weg geweest uit de school. Sinds de leerplicht (1901) ook de kinderen uit de meest 'ongeregelde' sociale milieus dwong geregeld school te gaan, begonnen onderwijzers hun zogenoemd slagrecht met nadruk te verdedigen. Een aanleiding werd gevonden in het ontslag in 1900 van een Amsterdamse gymnastiekonderwijzer wegens overtreding van het slagverbod, dat in datzelfde jaar door het gemeentebestuur opnieuw was uitgevaardigd. De vakbonden van onderwijzers aan openbare scholen vochten het ontslag aan. Hierbij zochten ze via een enquête steun bij gevestigde pedagogen, onder wie veel directeuren van kweekscholen. Dezen, onder wie Gunning, bleken het slaan door onderwijzers echter af te keuren. Slechts enkele ouderen onder hen erkenden dat het, in beginsel foute middel, in de praktijk weleens nodig kon zijn. Ligthart, die de natuurlijke straf aanging, keurde het ook voor ouders af. Slaan werkte volgens hem averechts: het middel kweekte haat en vrees in plaats van vertrouwen, vernederde het kind en de wil tot verbetering kon er slechts door worden gefnuikt.¹⁰³

Met het vervagen van de glans van de natuurlijke straf kwam er enige ruimte voor slaan als een incidentele en ultieme pedagogische ingreep. 'Arsenicum' noemde een onderwijzer een pak slaag, 'zeldzaam en zeer matig gebruikt kan ze goed werken'. Maar de meerderheid van de pedagogen bleef van mening dat het slaan aan ouders was voorbehouden en alleen in de eerste drie à vier jaar mocht worden toegepast. Dat was de ontwikkelingsfase, zette Gunning als eerste uiteen, waarin het kind dikwijls geen andere taal verstond dan die van het lichaam. Een incidentele klap als afschrikkingsmiddel vormde de handelingspendant van de gedachte dat dressuur in die fase onvermijdelijk was. De liefde van de ouders maakte de – kortstondige – pijn van een bekeerste tik op een hand aanvaardbaar. Deze naar leeftijd gedifferentieerde opvatting over slaan heeft lang standgehouden, tot in de jaren zestig. Ze paste binnen het heersende idee dat de vroegste opvoeding te week zou zijn en daardoor niet goed voorbereidde op de 'zelftucht' die van een schoolkind werd verwacht. Gunning was overigens vooralsnog de enige die waarschuwde tegen billenkoek, omdat ze het gevaar in zich droeg van het opwekken van seksuele gevoelens, een bezwaar dat elders veel werd gehoord tegen het slaan van kostschoolleerlingen.¹⁰⁴

Gunnings opvatting over straf als een gecondenseerd opvoedingsmiddel vond, in afnemende mate, weerklank tot in de jaren zestig. Mulock Houwers leermeester, de invloedrijke hoogleraar Kohnstamm (1875-1951), schaarde zich erachter, met dien verstande dat hij zich voor dit standpunt naast Gunning ook op de filosoof Friedrich Schleiermacher en de psycholoog Wilhelm Stern beriep. Hij zag haar als een 'symbool-handeling, waardoor op een voor het kind begrijpelijke wijze een veroordeling uit de ethische sfeer [...] wordt vertolkt en aldus zijn geweten wordt gewekt en gevormd'. Niet de vergiffenis, maar het berouw of schuldgevoel maakte volgens hem de opvoedende kracht uit van de straf. Dat schuldbesef ontstaat door de 'diep-smartelijke' ervaring dat degene die het kind liefheeft het opzettelijk leed toevoegt en daardoor '*schijnbaar* de liefdes-verhouding breekt'.¹⁰⁵

We zien deze visie op straf terug in leerboeken voor onderwijzers, kleuterleidsters en kinderverzorgsters, waaruit de godsdienstig getinte elementen dan wel zijn geëlimineerd. Toekomstige professionals leerden dat straf een noodzakelijk kwaad was jegens jonge kinderen, vooral peuters in de zogenoemde ‘koppigheidsfase’. Opvoeders mochten het middel slechts spaarzaam toepassen en alleen om een kind te verbeteren. Ze moest gepaard gaan met liefde, rechtvaardigheid en behoedzaamheid. Het kind moest inzien waarom het gestraft werd en begrijpen dat het rechtvaardig was. Dreigen, bang maken en opsluiten in een donkere kast waren beslist verkeerd, want angst was geen opvoedingsmiddel. Jegens schoolkinderen heette straf aanvankelijk nog onmisbaar, maar in de jaren zestig vooral ineffectief. Het middel ondergroef de vertrouwensrelatie met de opvoeder. Lichamelijke straf, voorbehouden aan ouders, werd zonder uitzondering ontraden omdat ze niet leidde tot verbetering of seksuele en lichamelijke gevaren in zich droeg. Vooral tegen een draai om de oren maakten veel handboeken om gezondheidsredenen bezwaar.¹⁰⁶

Naast de visie op straf als een onmisbaar, maar met mate te gebruiken medicijn kwam in de naoorlogse jaren een negatievere kijk op straf naar voren. Die benadrukte niet de, onder voorwaarden, heilzame werking, maar de gevaren. Een van de dragers daarvan was de nieuwe hoogleraar Martinus Langeveld (1905-1989), die met zijn leerboek *Beknopte theoretische pedagogiek* (1945) bijna een halve eeuw het middelbaar en hoger onderwijs in de opvoedkunde heeft gedomineerd. Daarin bepleitte hij een straf-arme opvoeding, ‘rijk aan bemoediging’, waarin de liefhebbende opvoeder als ‘plaatsvervangend geweten’ alleen in uiterste noodzaak zijn toevlucht neemt tot dit middel.¹⁰⁷ De strafarme opvoeding, afgezet tegen een strafloze en een strafrijke, vond als ideaal haar weg naar de nieuwe serie leerboeken voor de kweekschool, *De Nieuwe Kweekschool*, die in de jaren vijftig tot stand kwam.¹⁰⁸ Angst voor overbodig straffen domineerde ook het advies over ongehoorzame kinderen in het leerboek voor verpleegsters in de kinderhygiëne, van consultatie- en kleuterbureaus tot vakantiekolonies, uit dezelfde periode.¹⁰⁹ Voor lichamelijke straf was in deze nieuwe visie geen plaats, omdat ze vernederde en er geen relatie was met het gepleegde feit. In de edities van deze leerboeken uit de jaren zestig wordt overigens met geen woord meer gerept over straf.¹¹⁰

In dezelfde geest als in zijn studieboek noemde Langeveld de straf in een handleiding over opvoeding van het jonge kind een ‘noodhulp’, behorend bij de onvolmaaktheid van de mens, toe te dienen als ‘hulp ten goede, tot zuivering en versterking van ons kind’. Na iedere straf moest vergiffenis volgen. Een klein kind mocht bij uitzondering weleens een tik krijgen als het onhandelbaar was zonder schuld van de ouders, ‘maar slaan, dat doet de beul’.¹¹¹ Ook anderen benadrukten in dezelfde geest dat straf geen geschikt middel was, maar soms nu eenmaal niet was te vermijden en dat een straf, zeker een zware, vaak meer kwaad deed dan goed.¹¹² Wilhelmina Bladergroen (1908-1983), lector in de kinderpsychologie en populair bij het grote publiek, ging een stap verder door straf te presenteren als een contraproductief middel, dat weliswaar ‘zoete’ kinderen voortbracht, maar alleen paste binnen wat zij met vele anderen denigrerend ‘dressuur’ noemde, het afdwingen van regels en gehoorzaamheid zonder het innerlijk van het kind te raken. Het leverde niets dan ‘schijnbare aanpassing’ op. Een jong kind moest leren gehoorzamen, maar dat diende samen te gaan met begrip voor zijn ‘ontwikkelingsbehoeften’. Stout werd een kind als het zich onbegrepen voelde.¹¹³ We zagen al dat Stellweg de straf bij niet meer heel jonge kinderen een uitdrukking vond van een gebrek aan vanzelfsprekend gezag en dus van falen van de opvoeder.

Een ‘strafloze’ opvoeding bepleitten vooral aanhangers van de Individual-psychologie van Adler en zijn medestander Fritz Künkel (1889-1956). Zij zagen in straf een middel dat

het kind ontmoedigde, bijdroeg aan een minderwaardigheidsgevoel en zo het gemeenschapsgevoel ondermijnde. Alleen een strafloze opvoeding creëerde moedige mensen.¹¹⁴ In veel gevallen leidde deze visie tot het omarmen van de natuurlijke straf als een voor het kind leerrijk alternatief. Rudolf Dreikurs (1897-1972), de bekendste popularisator van Adlers 'opvoeding zonder dwang', toonde zich er een hartstochtelijk voorstander van. Door het ondervinden van de natuurlijke of logische gevolgen zou het kind 'vanzelf' de goede gedragsregels leren. Veel ouders maakten de fout hun kind deze ervaring te onthouden. Een hete kachel, een prikkende naald, een drempel, het waren evenzoveel leermomenten. Opvoeders konden ze ook zelf creëren door bijvoorbeeld geen eten te geven aan wie te laat kwam. Het laten ondervinden van de gevolgen – Dreikurs vermeed het woord 'straf' – bespaarde opvoeder en kind 'vele latere moeilijkheden'.¹¹⁵

Een vergelijkbare visie treffen we aan bij jeugdpsychiater Olga van Andel-Ripke, die in de naoorlogse jaren gold als dé autoriteit op het gebied van gezinsopvoeding en wier boeken lesstof boden voor talloze opleidingen voor jeugdzorgmedewerkers en moedercursussen. De Individual-psychologie vormde bij haar slechts een van de vele theoretische inspiratiebronnen, die ze onder meer vond in biologisch gefundeerde karaktertypologieën. Die inspireerden haar tot een krachtig pleidooi voor individualisering in de opvoeding; ieder kind vroeg om een andere benadering. Voor de straf maakte ze niettemin een uitzondering: die was al gauw verkeerd, want deze ondergroef het kinderlijk zelfvertrouwen en het vertrouwen in de opvoeder, en demoraliseerde en ondermijnde het gemeenschapsleven van het gezin.¹¹⁶ Een van de vele tiencentsbrochures die ze voor de consultatiebureaus schreef, is gewijd aan het kwaad van dreigen en straffen. Daarmee bereikte ze omstreeks 1955 een kleine driekwart van alle moeders van zuigelingen.¹¹⁷ In eenvoudige taal sprak ze schande over ouders die gemakkelijk of ondoordacht straf of zelfs slaag uitdeelden, zette de zegeningen uiteen van de natuurlijke straf en legde uit dat een snelle verzoening, in ieder geval voor het slapengaan, beslist noodzakelijk was. De meeste kinderfouten waren eigenlijk opvoedingsfouten en dan verdiende een dreumes dus helemaal geen straf, legde ze uit. In 12 regels gaf ze de heersende opvatting, waarbij opvalt dat ze hier meer ruimte laat voor straf dan in haar leerboeken voor professionals.

- (1) Windt u nooit op over een stoutigheid of een verzuim. [...] houdt rekening met zijn leeftijd en aard [...] eerst tot tien tellen en dan "waarschuwen". [...]
- (2) Men zal dus straffen als het kan helpen en iets te maken heeft met de zonde, die werd begaan. "Heb je zusjes boek verscheurd, welnu dan geef je haar een van jezelf." [...] dat een kind leren moet de gevolgen van zijn daden te dragen, maar ook te herstellen wat er verkeerd ging. Zo leert het kind, dat het gaat om het euvel en niet om wraak en boosheid. Het leert rekening houden met mensen en met dingen om zich heen; het voelt ook de waarde van het herstel en wordt daardoor toegankelijker voor werkelijk berouw. [...]
- (5) We straffen dus alleen voor opzettelijk begane vergrijpen, die een kind verstandelijk kan bezien. [...]
- (6) Kinderen zijn geen verstokte zondaars. [...]
- (7) Berouw mogen we alleen verwachten, als we het kind begrijpen en doen voelen, dat we van hem blijven houden [...]
- (8) Welke straffen zijn toelaatbaar? Alleen die, welke een opvoedende waarde hebben. [...]
- (10) [...] we moeten vooral niet lang kwaad blijven [...]. Hoe stout Uw kind ook is geweest, breng het met een zoen naar bed. Een zoen, de verzoening dus. [...]

(11) Welke straffen zijn absoluut ontoelaatbaar? Alles wat de gezondheid van uw kind schaadt, het doet lijden en zijn goede gewoonten in het gedrang brengt, zoals: zonder eten naar bed of tot straf dingen doen, waarvan hij niet houdt (dan gaat hij er nog minder van houden), het kind tot voorwerp van spot maken (het wordt wraakzuchtig en wreed), het vermoeien door vele strafregels, of lang in de hoek staan e.d., sterke boetedoeningen en vernederende opdrachten.

(12) Lijfstraffen zijn uit de boze. [...] Lijfstraffen bij kinderen zijn mishandeling.¹¹⁸

Auteurs die zich lieten leiden door de freudiaanse psychoanalyse bezagen straf óf helemaal niet¹¹⁹ óf in een positiever daglicht dan de aanhangers van Adlers theorie. Dat komt doordat ze zich richtten op de opvoeding van jonge kinderen, deels in de cruciale oedipale fase, wanneer de gewetensvorming via de liefde voor de ouders tot stand komt. Het straffen is daarom voorbehouden aan de ouders, wat verklaart waarom analytisch getinte leerboeken voor de jeugdzorg er geen aandacht aan besteden.¹²⁰ In de kleuterfase heeft een kind behoefte aan de liefde en goedkeuring van zijn ouders. Het voelt de ouderlijke afkeuring als een tijdelijke onthouding daarvan, die stimuleert om weer in de gunst te willen komen, zo leert de Amerikaanse psychoanalytica Selma Fraiberg (1918-1981), auteur van een nog altijd populaire handleiding. Als de liefdesrelatie tussen ouders en kind ontbreekt of verstoord is, werkt dit mechanisme niet, met alle gevolgen van dien. Schuldgevoelens zijn in dit verband nuttige waarschuwingssignalen, zolang ze tenminste geen neurotisch karakter aannemen. Een straf moet volgens Fraiberg een les zijn. Een pak slaag draagt niet bij aan de gewetensvorming en roept eerder schuldgevoelens op bij de ouders dan bij het kind, heeft de praktijk haar geleerd. Dit bracht haar tot een pleidooi voor een 'logische' straf, het onthouden van een gunst of iets aangenaams, een straf die ook alleen werkt bij een goede relatie tussen ouders en kind.¹²¹

De bekendste popularisator van het psychoanalytisch gedachtegoed in de opvoedtheorie is dr. Benjamin Spock, wiens immens populaire *Baby en kleuterverzorging*, later *Baby- en kinderverzorging*, vanaf 1950 ononderbroken in Nederland wordt uitgegeven.¹²² Ook volgens hem doet de liefde voor zijn ouders een kind vanzelf gehoorzamen en zijn straffen dus in theorie overbodig. Zijn artspraktijk had hem evenwel geleerd dat veel ouders meenden niet zonder te kunnen. De algemene discipline is, volgens hem, belangrijker dan de vraag of ouders wel of niet straffen. Van toepassing van de natuurlijke straf verwacht hij niets beneden de leeftijd van zes jaar; pas dan breekt volgens hem het inzicht door van de 'billijkheid' van 'een juiste straf'. Dreigen en bang maken zijn 'voor honderd procent verkeerd'. Maar slaan kan soms gebeuren en ouders die dat doen wil hij niet veroordelen: 'Ik ben niet voor slaan, maar ik geloof dat het minder vergiftig is dan durend verwijt, omdat het de lucht zuivert, voor ouder en kind.'¹²³ Belangrijk is volgens Spock dat ouders die dikwijls straffen hulp bij een *MOB* zoeken. Zij lijken door een ongelukkige jeugd het vertrouwen in zichzelf en hun kinderen te hebben verloren. Hun schelden en straffen is eigenlijk een roep om hulp.¹²⁴ Deze realistische visie op straffen, als een beperkt en weinig effectief maar onuitroeibaar middel, heeft vanaf de jaren tachtig veel navolging gevonden bij Nederlandse auteurs. Men spreekt tegenwoordig over 'grenzen stellen' en 'regels handhaven' in plaats van tucht, discipline of gezag. De natuurlijke straf is onverminderd populair, maar anders dan Spock, wijzen moderne auteurs geweld categorisch af. Dat gebeurt nu onder verwijzing naar het vaker voorkomen van gedragsproblemen bij fysiek gestrafte kinderen.¹²⁵

Straf en geweld: orthodox-protestantse of gereformeerde idealen

De veroordeling van geweld door ouders geldt niet voor religieus geïnspireerde auteurs. Niet lang geleden zijn nog drie herdrukken verschenen van een bevindelijk of oudgereformeerd opvoedboek uit 1679, *De plichten der ouders* van Jacobus Koelman. Straffen en 'kastijden' van zondigende kinderen zijn daarin, met de Bijbel in de hand, ouderplicht.¹²⁶ Deze opvattingen worden echter slechts in kleine kring onderschreven. In de bredere orthodox-protestantse zuil, die omwille van het eigen onderwijs ook een eigen pedagogische theorie ontwikkelde, heeft men daarvan al omstreeks 1920 afstand genomen.

Rechtzinnig hervormde pedagogen vertolkten toen al een opvatting over straf die nauwelijks was te onderscheiden van die van Gunning. Zij meenden dat straffen niet konden worden gemist 'in onze paedagogische apotheek'. Hun juiste plaats was echter 'achter het glas, zoals de vergiftigde stoffen bij de apotheker'. Ook in de Bijbel werden tuchtmiddelen als vermaning, berisping, straf of een lichamelijke tuchtiging toegepast, maar altijd met mate. Deze auteurs vreesden meer voor het te veel dan voor het te weinig toedienen van straf. Kweekschooldirecteur Piet Oosterlee (1863-1930) meende bijvoorbeeld dat straf soms noodzakelijk was, maar hij waarschuwde tegen een ongerechtvaardigd en onoordeelkundig gebruik van het middel. Ook anderen legden er beperkingen aan op: de straf mocht niet hard, wrekend of vergeldend zijn, ze mocht niet in drift en niet in het bijzijn van anderen worden toegediend. De straf diende alleen ter verbetering. Daarom moest ze mild en rechtvaardig zijn. De opvoeder moest laten meewegen of het vergrijp was ingegeven door zwakheid of onnadenkendheid of juist door boze opzet en bij het straffen moest hij verdriet tonen. Mild kon een straf zijn, legde een predikant uit, omdat God al 'oneindig zwaarder' strafte door gewetenswroeging. De straf – hoe licht ze ook voelde – moest wel worden gegeven, anders bleef het kindergeweten knagen. Een enkeling sprak zich onomwonden uit tegen lichamelijke tuchtiging: 'De ranselpaedagogiek is uit den booze; er is iets wreeds in, iemand pijn te doen. 't Is zelfs gevaarlijk [...] Er is iets krenkends, iets onteerends in lichamelijke tuchtiging, zowel voor dengene die ze toedient, als voor het slachtoffer dat ze ontvangt.'¹²⁷ Rechtzinnige hervormden zagen niets in een natuurlijke straf. Die was weliswaar verstaanbaar voor het kind, maar ze woog de persoon van het kind en zijn motieven niet mee. Een goede straf beoogde verbetering door leedgevoel op te wekken. Ze moest beslist individueel zijn, want de sterkte van het leed hing af van het ontzag en de liefde die het kind voor zijn ouders voelde. Een goede straf hield daar rekening mee. Opvoedkunde was casuïstiek, zei men Gunning na.¹²⁸

Herman Bavinck (1854-1921) was de opvolger van Abraham Kuyper als hoogleraar dogmatiek aan de Vrije Universiteit (VU). Omstreeks 1900 vormden zijn denkbeelden onder nieuwgereformeerden de spil van een zich ontvouwende eigen, Bijbelse, neocalvinistische opvoedingsleer en een daarbij passende theorie over de ziel en haar vermogens. Het gezin gold daarin als model voor de samenleving en als bron van zedelijk leven. De bestrijding van de zondige aard van het kind ('geneigd tot alle kwaad') vormde de eerste ouderplicht. Gehoorzaamheid was in deze 'opvoeding in de vreeze des Heeren' de voornaamste kinderplicht. Ze moest stoelen op dankbaarheid jegens de ouders. De kinderen waren hun ouders bovendien eerbied verschuldigd omdat God hen door zijn Genade-Verbond met een absoluut gezag over 'zijn Gave' had bekleed.¹²⁹

Al snel gingen er in nieuwgereformeerde kringen geluiden op van directeuren van kweekscholen en andere gezaghebbende lieden, onder wie Bavinck zelf, die zich afzetten tegen een eenzijdige nadruk op tucht en gehoorzaamheid. Dezen gaven aan een middenweg te willen zoeken tussen een 'ouderwetsche', strenge en slaande opvoeding en de 'nieuwerwetsche' vrijheidspedagogiek van de liberale tegenvoetters, waarbij de gevaren van de

laatste wel meer werden gevreesd dan die van de eerste. Tegen de 'oude' opvoeding voerde men aan dat ouders door 'barsche ruwheid' hun kinderen tot toorn konden verwekken en dat men de kindervil niet moest breken maar buigen. Een christelijk schoolhoofd waarschuwde tegen een opvoeding alleen door middel van vrees. Wie wel het kwaad uitzuiverde maar niet tegelijk het goede opbouwde, bracht niets tot stand. Volgens een vooraanstaand neocalvinistisch schoolpedagoog maakten de 'ouderwetsche' opvoeders de fout overal kwaad achter te zoeken en daarom te veel te straffen. Dientengevolge, legde hij uit, 'leggen ze de natuurlijke liefde het zwijgen op'. In de 'nieuwerwetsche' opvoeding misten deze pedagogen de tucht. Met het oog op hun Bijbels geschoolde lezers volstonden deze auteurs vaak met een verwijzing naar Eli, die zijn ouderplicht verwaarloosde doordat hij zijn zonen 'niet eens zuur aanzag', laat staan de roede wist te hanteren. God strafte Eli met zonen die geheel van Hem losraakten. Eli behoorde als afschrikwekkend voorbeeld ook tot de favorieten van de kleine groep schrijvers die, in de geest van Kuyper, vast wilde houden aan strikte gehoorzaamheid en strenge tucht ter genezing van het zondig kinderhart. Deze auteurs verwezen graag naar, door anderen als eenzijdig aangewezen, Bijbelse zegswijzen als Salomons raad 'spaar de roede niet' of Spreuken 13:24: 'Die zijn zoon liefheeft, zoekt hem vroeg met de tucht, want die zijn roede inhoudt, haat zijn zoon'.¹³⁰

Nieuwgereformeerde auteurs deelden omstreeks 1920 de mening dat straffen plicht was en dat ouders bij een min of meer ernstig vergrijp hun kind moesten slaan. Was bij Eli de opvoeding immers niet mislukt omdat hij de roede niet wilde hanteren? Slaan was in hun ogen een geëigende straf en het was christenplicht die toe te dienen. Meer behoudende auteurs toonden op dit punt weinig reserves. Het sparen van de roede was in hun ogen een uiting van een gebrek aan liefde. Gematigde schrijvers meenden eveneens dat geen kindervergrijp tegen de door God gegeven morele orde onbestraft mocht blijven, maar in het toedienen van slaag adviseerden zij meer terughoudendheid. Eerst moesten de zachtere middelen worden beproefd. Opvoeders moesten voor ogen houden dat zij het kwaad en niet het kind moesten straffen. Een pak slaag was een uiterste middel. Deze pedagogen benadrukten dat een goede straf behalve schuldbesef ook een 'gevoel van rechtvaardige vergelding om God wil' moest wekken. Daarop volgden dan een schuldbelijdenis en berouwen en ten slotte de behoefte aan vergeving en het voornemen tot verbetering. Ook Bavinck legde er de nadruk op dat de opvoedkundige straf bovenal verbetering beoogde en geen wraak. Om die reden verzette hij zich tegen een te 'smalle' opvatting van tucht, die haar gelijkstelde met tuchtiging door kastijding. Aan een aframmeling dienden altijd zachtere tuchtmiddelen, vermaning en waarschuwing, vooraf te gaan.

Vanaf 1923 vallen er geen pleidooien voor strenge tucht en tegen het sparen van de roede meer te beluisteren. Integendeel, nieuwgereformeerde pedagogen spanden zich nu in om hun geloofsgenoten te overtuigen van de gevaren van een dwangopvoeding. Een opvoeding door vrees, die zich bediende van kille dressuur, zou kinderen slechts van hun ouders vervreemden. Niet een 'wettische' opvoeding, 'die haar kracht zoekt in het gebod op gebod en regel op regel', maar een naar het Evangelie, de 'boodschap van liefde en genade' was de eis des tijds, stelde een gereformeerde nieuwlichter in 1926. Die opvoeding kon 'gestreng zijn, maar niet hard' en ze werd geleid door liefde, vrijheid en vertrouwen. Ouders moesten voortaan een vertrouwensrelatie met hun kinderen opbouwen en het thuis gezellig maken, leerde een kweekschooldirecteur in 1928. Vertrouwen opbouwen deed men door veel tijd met de kinderen door te brengen. Alleen op die basis kon een volwassene hen helpen zich te verbeteren. Behalve op Bavinck baseerde men zich nu ook op Jan Ligthart, zoals rechtzinnige hervormden al wat langer deden. Haastig voegde een vernieuwingsgezind auteur wel toe dat zelfs deze pedagoog van de vrijheid had moeten toegeven dat een

opvoeding zonder straf niet mogelijk was. Een incidenteel pak slaag sloot een opvoeding volgens het Evangelie niet uit, maar het vertrouwen moest de overhand hebben: 'Maar als de vrijheid dan misbruikt en het vertrouwen beschaamd wordt? Wel, toon dan uw teleurstelling en droefheid, vermaan, straf, kastijd uw kind zelfs, en begin van voren af aan met vertrouwen, zij het ook gepaard met meerdere waakzaamheid.'¹³¹ Uit liefde voor hun ouders zouden kinderen hen niet opnieuw verdriet willen doen.

Ranselpedagogiek was in de jaren twintig allesbehalve het ideaal van gereformeerde pedagogen. Toch namen zij nog niet openlijk afstand van 'de laatste batterij', de draai om de oren bij een zeer ernstige overtreding. Voorzichtig plaatste een theoloog kanttekeningen bij de beruchte Spreuken 13:24, de vertaling waarvan 'geen steun in den grondtekst' zou vinden. Een dominee fulmineerde: 'Oh, die verkeerd begrepen teksten over de roede! En dat verwarren van tucht en tuchtigen! Het kan bijna niet erger.'¹³² Dat slaan eerder verbittering dan verbetering bracht, werd nu ook in deze kring begrepen. Beter was het wanneer ouders gebruikmaakten van meer psychologische vormen van straf, zoals ontstemming en droefheid tonen. Ook een vermaning, de bestraffing met het woord, kon een kind in het hart raken. Samen met het kind bidden om vergeving of boete doen door zich een genoeg te onthouden waren volgens een theoloog de beste middelen om het geweten duurzaam te zuiveren.¹³³

Een handboek voor de gereformeerde kweekschool uit de jaren dertig somde de straffen op die een onderwijzer(es) als 'geneesmiddel' ter beschikking stonden: blik of gebaar, afkeuring, berisping, vermaning, waarschuwing, beschaming, verplaatsing, bij de bank of in de hoek staan, strafwerk en lichamelijke kastijding. Bij de laatste tekende de auteur aan dat ze weliswaar principieel niet was af te keuren, maar jegens kleine kinderen soms nodig was, in veel gezinnen 'geen ongewoon' strafmiddel was, maar toch 'practisch in de meeste gevallen te verwerpen' was, omdat de onderwijzer het recht ertoe miste, lichamen letsel kon toebrengen en het 'gevaar van onnatuurlijke seksuele prikkeling' niet viel uit te sluiten.¹³⁴ In de naoorlogse jaren stelden handboeken voor protestants-christelijke kweekscholen zich ten aanzien van de straf op het standpunt van Kohnstamm of Langeveld door het belang van schuldbesef en loutering te benadrukken.¹³⁵ Over slaan werd niet meer geëist. Ook in een leerboek voor christelijke kleuterleidsters bleek de zedelijke en gewetensvorming nu zonder straf vrucht te kunnen dragen.¹³⁶

De eerste gereformeerde pedagoog die openlijk afstand nam van een straffende en slaande opvoeding was de theoloog Jan Waterink (1890-1966), die in 1926 aan de VU aantrad als hoogleraar opvoedkunde, psychologie en catechese, en tot in de jaren zestig in die kring dé pedagogische autoriteit is gebleven. Nog in datzelfde jaar had hij een manifest het licht doen zien waarin hij oproep het verbod op slaan voor onderwijzers op christelijke scholen op te heffen, met het argument dat de bijzondere school ook hierin vrij moest zijn en de overtuiging van de ouders diende te volgen. Het ging hem om het principe en het geschrift bood niet meer dan schoolstrijdretoriek, want een jaar later publiceerde hij een bundel opvoedkundige raadgevingen aan ouders waarin hij hen oproep hun kinderen 'het licht van begrepen en verstaan worden' te schenken. Met voorbeelden uit zijn pastorale praktijk lichtte hij daarin zijn bezwaren toe tegen een praktijk van opvoeding door vrees en zonder vertrouwen of zorgzame liefde. Straffen waren daarin weliswaar onmisbaar, maar slaan was een middel dat slechts spaarzaam mocht worden toegepast.¹³⁷

Na 1930 heeft Waterink zich nog alleen negatief uitgelaten over straf en slaan. In het door hem geredigeerde tijdschrift *Moeder* (1934-1961) heeft hij steeds een milde opvoeding bepleit. Als vertrouwensman van gereformeerde moeders slaagde hij erin de kloof te dichten tussen de gereformeerden en de liberalen door de oudere, straffende opvoeding radi-

caal af te wijzen en een perspectief aan te reiken van een liefde- en begripvolle opvoeding, zonder daarbij afstand te doen van de kern van de gereformeerde visie op kind en ouderschap. Die hield in dat opvoeding wordt gezien als 'genezen' van zonde, dat kinderen 'panden' Gods zijn en dat ze aan ouders zijn gegeven, opdat die hen zullen vormen tot christenen die Zijn zedenwet eerbiedigen. Wat zich rond die kern bevond, had Waterink er zorgvuldig afgepeld. Zo was het gezag van ouders voor hem niet absoluut, maar afhankelijk van de wijze waarop zij zich zelf gehoorzaam toonden aan de 'ordeningen Gods'. Gezag mocht nooit ten eigen bate worden uitgeoefend. De essentie van een christelijke opvoeding bestond, volgens hem, in dienen. Ouders moesten positief opvoeden, dat wil zeggen hun kind als individu respecteren, het goede aanmoedigen en vertrouwen tonen in de voorgenomen verbetering van het gedrag. Via het eigen goede voorbeeld zouden ze eerbied, liefde en vertrouwen van hun kinderen verwerven. Begrip, liefde, wijsheid, geduld en inzicht in het kinder karakter waren Waterinks voornaamste eisen aan goed ouderschap, precies zoals eertijds voor Gunning en Ligthart. Opvoeden was 'werken met het hart'. Op al die punten waren vrouwen volgens hem meer geschikt. 'Lichtdragers' noemde hij hen. Een grotere breuk met de calvinistische traditie van vaderlijke onderwijzing en vermaning is nauwelijks denkbaar.

Waterink slaagde er in zijn pedagogiek in de leer der vaderen te verbinden met moderne theorievorming en onderzoek en met de gangbare, op de dieptepsychologie gebaseerde therapeutische praktijk, waarin hijzelf via het Paedologisch Instituut van de VU actief participeerde.¹³⁸ Met zijn acceptatie van de nieuwe inzichten heeft Waterink de neergang van de gereformeerde zuil niet kunnen tegenhouden – men zou kunnen beweren dat hij die juist heeft bespoedigd – maar voor gereformeerde moeders en kinderen heeft hij het leven stellig aangenamer gemaakt door zijn krachtige afwijzing van het gedrag van tirannieke en slaande vaders. In zijn antwoorden op ingezonden brieven van lezeressen stak hij moeders die met dat probleem worstelden een hart onder de riem. Niet de oudtestamentische, wrekende God, maar de nieuwtestamentische God van de liefde zweefde boven de kolommen van *Moeder*. De redacteur had te doen met kinderen die moesten opgroeien in een 'loodzware omgeving', waar men almaar preekte over de 'zondigheid van de mensen'. Die groeiden op zonder dat liefde hun hart verwarmde. Van gereformeerde moeders verwachtte hij dat ze vorm zouden geven aan een middenweg tussen de oude, op regels en geboden gerichte opvoeding en de moderne orde- en regelloosheid, die hij in niet-godsdienstige kring waarnam. Tot de kern van de 'gevoelsopvoeding', die de Bijbelse opvoeding moest vervangen, behoorde dat men wist te onderscheiden tussen overtredingen van huiselijke orderegels – dan kon men de teugels gerust laten vieren – en de 'waarlijk zondige' inbreuk op de zedenwet. Gevoelscontact maakte het verschil en kinderen hunkerden ernaar, wist de professor.

In Waterinks antwoorden op vragen van moeders in ingezonden brieven over gedragsproblemen van hun kinderen, was straf zelden de oplossing. En zeker niet wanneer de problemen volgens hem het gevolg waren van minderwaardigheidsgevoelens, opgeroepen door achterstelling, het niet accepteren van een kind of te grote strengheid, zoals vaak het geval was bij bedwateren, onzindelijkheid, zenuwachtigheid, angsten en stotteren. Straf was evenmin aan de orde wanneer een kind onbewust verzet pleegde – het kon gaan om drift, tics, eetproblemen of het terugvallen in onzindelijkheid – door een gekwetst of overprikkelde 'geldingsstreven'. Alleen bij bewuste ondeugendheid was straf geboden – van lastigheid tot niet willen eten – maar zelfs dan kon men het beter eerst proberen met kordaatheid en het stellen van duidelijke regels. Slechts in de zeldzame gevallen van agressief of ontspoord gedrag, zoals spugen, bijten of krabben van jonge kinderen, was straf het ge-

eigende middel. Dan kon dressuur weleens nodig zijn en kon een tik wonderen verrichten.¹³⁹ Op school moesten straffen zich volgens Waterink beperken tot strafwerk, schoolblijven en verwijdering, zelfs bij de lastigste leerlingen.¹⁴⁰ Als gevolg van Waterinks opschuiven naar de liberale inzichten, kan men – behalve voor de bevindelijk gereformeerden en buiten het domein van de religieuze vorming – na 1960 eigenlijk niet meer spreken over een afzonderlijke gereformeerde pedagogiek.

Straf en geweld: katholieke idealen

Rooms-katholieken hebben veel langer en duidelijker dan gereformeerden een pedagogisch ideaal uitgedragen dat afwijkt van de liberale inzichten. Straffen en 'kastijden' namen daarin een belangrijke plaats in. Tegelijk was er ook onder katholieke pedagogen vanaf de jaren twintig sprake van kritiek op de oude, straffende opvoeding. De katholieke zuil kende echter invloedrijke verdedigers van de eigen aanpak. Dat waren zonder uitzondering priesters en die richtten zich vooral op de schoolse vorming. De critici, die het pleit pas omstreeks 1950 in hun voordeel konden beslechten, manifesteerden zich binnen het domein van de gezinspedagogiek en de hulpverlening aan kinderen en ouders met problemen. Vrouwen gingen daarbij voorop.

Rooms-katholieken ontwikkelden naar verhouding pas laat een eigen theorie over opvoeding. Dat gebeurde net als bij de orthodoxe protestanten in het kielzog van de groei van het eigen, kerkelijk gebonden bijzonder onderwijs. Theoretisch leunde men lange tijd sterk op het werk van de protestantse Duitse theoloog en ethicus F.W. Foerster en op de negentiende-eeuwse katholieke neothomistische wijsbegeerte. Anders dan Bavinck wees de eerste generatie katholieke pedagogen, doorgaans jezuïeten, moderne inzichten uit psychologie en kinderstudie categorisch af. Kindgerichte pedagogen als Rousseau en Ligthart werden zonder uitzondering te licht bevonden omdat de godsdienst bij hen ontbrak of vanwege hun welwillendheid jegens verguisde denkrichtingen als rationalisme, naturalisme, individualisme en materialisme. De kolommen van het katholieke blad *Opvoeding en Onderwijs* (1908-1917) liepen over van het wijsgerig venijn.¹⁴¹

Omstreeks 1920 begonnen organen te verschijnen die een meer concrete boodschap uitdroegen, zoals het *Tijdschrift voor R.K. Ouders en Opvoeders* (TRKOO, 1919-1940, vanaf 1933 *Onze Kinderen*. TRKOO) en de *Opvoedkundige Brochurenreeks* (1921-1970). Kritiek op de moderniteit speelde daarin nochtans de hoofdrol. De opvoeding in het gezin moest 'tegengif' aanmaken tegen de verlokkingen van het moderne leven: bandeloosheid, genotzucht, uithuizigheid en geloofsafval. Als 'trouwe wachters op den burcht van het kinderlijk bestaan' dienden ouders hun kroost daartegen te beschermen. Kerk en school zouden hen bijstaan, maar die konden slechts voortbouwen op de thuis gevormde grondslag. De godsdienstige opvoeding was de belangrijkste en die moest al in de moederschoot beginnen. Ze voltrok zich in de eerste jaren via vorming van goede gewoonten, zoals bidden, en het moederlijk voorbeeld van godsvertrouwen. De Kerk zou de godsdienstige vorming voltooiën en de school droeg bij aan de vorming van wil en geweten door het aanleren van gehoorzaamheid, orde en plichtsgevoel, maar alleen het gezin was in staat het kind eerbied, dankbaarheid en liefde voor God bij te brengen. Priesters, onderwijzers en jeugdleiders konden slechts 'medehelpers' zijn bij het ten uitvoer leggen van Gods plan.

Strijdbare woorden over de taak van opvoeders konden niet verhullen dat de katholieken vooral oog hadden voor de kwade aanleg in kinderen. Ook hun prognose over de afloop van de opvoeding was bepaald ongunstig. Boze hartstochten en neigingen hadden volgens katholieke schrijvers meer groeikracht en het was moeilijker verkeerde gewoonten af te leren dan goede aan te leren: 'Hun ziel is een bouwland met onkruid bezaaid, waar

ge moet wieden, kappen en uittrekken, maar er zal altijd weer onkruid opgroeien.' Daar stond weinig anders tegenover dan dat het katholieke kind door zijn geweten, de 'stem van God', beschikte over een aangeboren besef van goed en kwaad.¹⁴² Dat moest in de opvoeding worden vervolmaakt.

In de katholieke opvoedingsleer draaide het, veel meer dan bij protestanten, om strijd tegen 'zingenot'. Het leren beheersen daarvan vormde een doel op zichzelf. Door oefening leerde een kind zich genoegens ontzeggen. Die moest al in de wieg beginnen. Alleen 'door inwendige versterving en uitwendige harding, door gewenning aan onthouding en maathouden bij alle genoegens' konden genotzucht en zelfzucht worden getemd. De fixatie op seksueel en ander genot – voor kinderen snoep – vond een pendant in een krachtig pleidooi voor soberheid, matigheid en eenvoud. De vijandige houding jegens alle vormen van genieten leidde ertoe dat in de katholieke voorlichting nagenoeg geen aandacht bestond voor het geluk van een kind in het tijdelijke bestaan. Slechts geleidelijk drong bij enkelen het inzicht door dat een opgewekt godsdienstig leven niet mogelijk was zonder een gelukkige jeugd.

Strengheid en toezicht waren de trefwoorden in het katholiek pedagogisch vertoog. Ouders dienden absolute gehoorzaamheid van hun kinderen te eisen. Die moest voortvloeien uit eerbied, liefde en dankbaarheid jegens de ouders en daarmee jegens God. Daartoe moesten zij voorgaan in zelfbeheersing, vroomheid en het verloochenen van de eigen verlangens. Overvloedig waren de waarschuwingen tegen toegeeflijkheid en verwennen. Binnen de hof van de gezinsburcht moesten opvoeders actief optreden, iedere kwade neiging in de kiem smoren. Als nijvere tuinlieden hadden ouders heel wat te snoeien en snijden, omdat 'de roos slechts tot bloeien komt door het wegsnijden van de woekerende wortellotten'. Het kind werd ook vaak vergeleken met de rank van een wijnstok. Als wijngaardeniers moesten de ouders snoeien, 'opdat zij groeie en bloeie en vruchten voortbrengen voor het eeuwig leven'.¹⁴³ Naast ingrijpen was toezicht ouderplicht. Als wachters op de burcht mochten zij hun post niet verlaten. Permanente controle op gedrag, omgang en lectuur was nodig. Zo veel onzedelijks besloop de kwetsbare kinderziel. De groteren hield men alleen door toezicht weg van bioscoop en danszaal.

Gegeven de nadruk op het gezag is het begrijpelijk dat katholieken veel van straffen verwachtten. Ze golden als heilzaam en onmisbaar ter verbetering en tot 'uitboeting van gepleegd kwaad'. Terwijl protestanten de grootst mogelijk terughoudendheid eisten in het toepassen van straf en beloning, zagen katholieke pedagogen er nuttige middelen in. Vrees voor ongewenste bijwerkingen van het geneesmiddel kende men niet. Een goede straf was onthouding van een genot of het confronteren van een kind met de onaangename gevolgen van zijn 'lustgevoel'. Met de meest strikten onder de gereformeerden onderschreven katholieke adviseurs de raad van Salomon, 'spaart de roede niet'. Juist de liefde gebod ouders af en toe naar de tuchtroede te grijpen, meende een priester in 1918. Maar er gingen ook stemmen op dat de roede toch beter alleen een 'laatste redmiddel' kon zijn.¹⁴⁴

Terwijl de Opvoedkundige Brochurenreeks, onder redactie van frater Sigebertus Rombouts (1883-1962), nog een tijdlang overwegend een strenge deugdenpedagogiek propageerde – bijvoorbeeld in *De teugels strak! Pleidooi voor een strenge opvoeding* (1927) – vinden we al in de eerste jaargangen van het TRKOO aanzetten tot twijfel daaraan. Zo wees de hoofdredacteur er in 1919 op dat een sfeer van koelheid en onverschilligheid een kind ervan weerhield zijn egoïsme en genotzucht te overwinnen. Wanneer licht en warmte niet doordrongen in het 'tuintje' van de kinderziel, kon er geen 'bloempje van geluk' opbloeien.¹⁴⁵ Toenadering tot de ideeënwereld van de verlichte protestanten zien we in de jaren twintig ook op het punt van de pedagogische opdracht aan ouders. Naast toezicht werd

van katholieke opvoeders nu ook kennis van de ontwikkeling en van de persoonlijkheid van het kind gevraagd. De fase waarin het kind zich bevond en zijn individualiteit moest de opvoeder mee laten wegen. Het verst hierin ging de onderwijzeres en kinderboekenschrijfster Anny Hulsmans (1896-1970), de eerste vrouw die regelmatig bijdroeg aan het katholieke ouderblad. Uit liefde moesten ouders, volgens haar, voorzichtig omgaan met de gegeven aanleg, want dat 'opkiemende plantje' was 'nog zoo teer'.¹⁴⁶ Een standpunt dat haar niet verhinderde moeders te waarschuwen het gezag onder alle omstandigheden hoog te houden, zo nodig via straf of een pak slaag, zolang dat maar gebeurde met het oog op de morele verbetering van het kind.¹⁴⁷ Jegens kleuters paste mildheid, omdat hun inzicht nog onrijp was. Aanpassing van de straf aan de aard van het kind en die van de overtredding leek haar wijs, want leerzaam: gevochten, dan apart zetten; inhalig, dan het verlangde afnemen enzovoort. Bij een zwaarder vergrijp bood Hulsmans de opvoedster keuze uit terechtwijzing, een oorvijs, zonder eten naar bed of onthouding van een pretje of lekkernij. Slechts het beangstigende opsluiten in een donker hok wees ze af.¹⁴⁸

Ook anderen begonnen te wijzen op de gevaren van een eenzijdig strenge opvoeding. In schrill contrast met de nadruk op zondige begeerten stelden zij het kind voor als kwetsbaar. Leiding was goed, mits liefdevol, want zonder liefde kon het 'lentebloempje' niet. Te grote strengheid, ruwheid of dwang kon ouders het verworven vertrouwen van hun kind doen verspelen.¹⁴⁹ Een milde gezagsuitoefening werkte beter. Ook het tamboereren op het belang van 'ge- en verboden' en op 'ononderbroken waakzaamheid' moest het bij sommigen ontgelden. Zo wees pater Gervasius, geïnspireerd door onder meer Gunning en Kohnstamm, in diverse publicaties op het belang van zelfopvoeding via het geweten en op het gevaar van opvoeden door dwang en vrees. Naast het ouderlijk voorbeeld waren straf en belonen in zijn ogen nuttige 'symbool-handelingen'. Een jong kind leerde goed en kwaad onderscheiden door een goed- of afkeurende blik. 'Een kleine tik op de vingers' kon de afkeuring eventueel onderstrepen. Onthouding van liefdesbetuiging vormde bij grote kinderen het beste middel: afkeuring en droefheid tonen, het weigeren van een liefkozing of een andere gunst, zoals zakgeld. Het vormde het geweten en geleidde de 'strevingen'. Lijfstraffen hielpen zelden, opsluiting nooit, meende de pater.¹⁵⁰

Het was uiteindelijk geen 'ontsporing' van kinderlijke lust, zoals snoepen of masturbatie, maar een modieuze 'ziekte', de zenuwachtigheid, die de nieuwere, door de dieptepsychologie gekleurde kijk op kind en opvoeding onder katholieken definitief de wind in de zeilen gaf. De stoornis had eerder opgang gemaakt onder liberalen.¹⁵¹ Het ging om een medisch-hygiënische duiding van ongewenst kindergedrag – tot uiting komend in symptomen als drift, angst en prikkelbaarheid – dat niet langer gold als bewuste ongehoorzaamheid maar als een aandoening die het kind overkwam. Door een verkeerde opvoeding leed een zenuwachtig kind aan een gebrek aan zelfvertrouwen, leerden lezers van het *TRKOO* in de jaren twintig. Ouders konden overbezorgd zijn, grillig of stuurloos in hun optreden, verwennen of juist verwaarlozen, onredelijke verwachtingen hebben, voortdurend gebieden en verbieden of domweg een keurslijf hanteren. Al die fouten konden de stoornis teweegbrengen. De remedies waren net zo talrijk als de oorzaken. Liefde, vertrouwen, kalme en geduld konden de oplossing brengen. Lofprijzingen waren in ieder geval een veel beter middel dan straf, zeker in het geval van lichaamskastijding als straf, want die was voor een zenuwachtig kind 'wegens de grootere fysieke gevoeligheid' te gevaarlijk.¹⁵² Bedwateren kon ook een uitdrukking van zenuwachtigheid zijn, legde een schoolarts uit. Goed de blaas laten legen en 's nachts opnemen waren zijn tips. Een kind hierom bang maken of bespotten zou het vertrouwen in eigen kunnen voor de rest van het leven ondermijnen.¹⁵³

Midden jaren dertig volgde de doorbraak van de Individual-psychologie als verklaren-de theorie voor gedragsproblemen van kinderen, waarvoor de belangstelling onder katholieken nu ook sterk was gegroeid. Pleidooien voor strengheid werden nog maar weinig gehoord. Ook in de Opvoedkundige Brochurenreeks domineerde intussen de opvatting dat ouders niet zomaar gehoorzaamheid mochten eisen, maar de plicht hadden begrip en vertrouwen te tonen. Het TRKOO ging veel verder. De voornaamste woordvoester van de nieuwere inzichten, de klinisch psychologe en pedagoge Sis Heyster (1909-1982), was wel zo voorzichtig om niet Adler, maar zijn katholieke geestverwant Rudolf Allers als bron van inspiratie te noemen. Daarmee omzeilde ze de kritiek van pedagogische autoriteiten als frater Rombouts, die de psychoanalyse amoreel vond, Freuds leer 'pansexualisme' aanwreef en Adlers variant afdeed als puur hedonisme.¹⁵⁴ Via de Individual-psychologie stevenden Heyster en geestverwanten in het TRKOO af op een naadloze aansluiting bij het liberale pedagogische discours, dat tot in de jaren zestig mede gekleurd werd door de Individual-psychologie. Haar focus op macht was makkelijker in te passen in de katholieke antropologie dan de freudiaanse oriëntatie op het libido.

In het nieuwe denken over opvoeding hoefden ouders hun kinderen niet meer op te voeden tot zelfbeheersing; 'een gepast gevoel van eigenwaarde, moed en zelfvertrouwen' waren de nieuwe doelen.¹⁵⁵ Ongewenst gedrag van kinderen werd nu herleid tot een gebrek aan zelfvertrouwen of gevoelens van minderwaardigheid die een uitweg zochten. Het afkeurenswaardige gedrag was een symbolische uitdrukking van onbewuste kindergevoelens jegens de ouders. Omdat ouders er schuld aan hadden, waren de problemen oplosbaar. Maar opvoeders werden wel meer afhankelijk van deskundigen ter duiding van de betekenis van het gedrag van het kind. Het is daarom geen toeval dat ook katholieken in deze tijd Consultatiebureaus voor Moeilijke Kinderen oprichtten. Sis Heyster was aan zo'n bureau verbonden. In haar boeken benutte ze deze ervaringen. Vooral angsten van kinderen hadden haar aandacht. Bijna alle kinderen waren angstig en dat paste bij hun natuurlijke onzekerheid, legde ze uit. Het was vooral een kleuterprobleem en altijd was een gebrek aan zelfvertrouwen in het geding. Veel angsten, zoals die voor donker en bliksem, waren echter aangepaard door ouders. Ook spookverhalen richtten veel schade aan, maar het ergst waren ouders die jonge kinderen bij een geringe ongehoorzaamheid opsloten in een donkere kast. Met Allers was ze van mening dat bijna alle moeilijk opvoedbare kinderen leden aan een 'latente angst', niet alleen de openlijk bange kinderen, ook de branieachtigen.¹⁵⁶

Deze benadering, die in de jaren veertig populair werd, sloeg de laatste grond weg onder de voeten van degene die een hardhandige opvoeding voorstond. Streng straffen was voortaan uit den boze, het diende geen ander doel dan 'uw eigen drift of verdriet te ontladen'.¹⁵⁷ Negatieve methoden als verbieden, terechtwijzen, snauwen, berispen, schelden en slaan kweekten verbittering, deden kinderen de moed verliezen en verhinderden het ontstaan van een vertrouwensband, leerde Heyster haar ruime lezersschare. Overal waar opvoeden gepaard ging met dwang en strijd bestond een verkeerd idee van autoriteit. Eerbied voor hun gezag verwierven ouders alleen als de kinderen vrijwillig gehoorzaamden, 'in rustig vertrouwen op 't beter weten van hun opvoeder'.¹⁵⁸ Slaan wekte vrees, terwijl het enige legitieme doel van straf het opwekken van schuldbesef was. In de geest van Gunning en Kohnstamm wees Heyster de natuurlijke straf af, omdat ze niet individueel was, en bevestigde dat de strafdaad in de vergiffenis haar voltooiing moest vinden. Het opleggen van een standaardstraf met een 'afkoop-karakter' – 'wat zit er op, als we dit of dat doen' – was altijd verkeerd. Het kwam volgens haar op internaten veelvuldig voor.¹⁵⁹

Na de oorlog keerde men zich in de wereld van de katholieke hulpverlening, in Hey-

sters voetspoor, onomwonden tegen een 'repressief' opvoedingsklimaat en een 'straf-mentaliteit', thuis en op school, omdat deze niet het goede in een kind aansprak en niet bijdroeg aan zijn ontplooiing.¹⁶⁰ Ook toekomstige katholieke kleuterleidsters, kinderverzorgsters, sociaal verpleegkundigen en maatschappelijk werkers leerden dat positieve middelen altijd waren te verkiezen boven negatieve, zoals standjes en straf. Die mochten alleen worden gebruikt wanneer de positieve hadden gefaald en alleen om iets positiefs te bereiken, dus niet om leed toe te brengen of eigen geprikkeldheid af te reageren. Bij zindelijkheidsproblemen hadden straf en kleineren slechts een averechts effect, leerden de toekomstige vrouwelijke professionals.¹⁶¹

Dit ideaal van een strafarme opvoeding verspreidde zich in de jaren vijftig ook over het katholiek onderwijs en de academische pedagogiek. Een nieuw leerboek voor de kweek-school van de hand van twee Nijmeegse hoogleraren besteedde in 1957 bijvoorbeeld helemaal geen aandacht aan de straf, maar wijdde wel uit over de gevaren van het straffen van een zenuwachtig of angstig kind.¹⁶² En de, eveneens Nijmeegse, hoogleraar Nicolaas Perquin s.j. (1897-1975) schreef in 1949 in een theoretisch studieboek dat straf voorbij de 'dressuur-periode' (tot zes à zeven jaar) alleen ter verbetering mocht worden ingezet en dat ze als instrument om te doen gehoorzamen 'op de achtergrond' moest staan,¹⁶³ een stelling die hij enkele jaren later aanscherpte. In 1956 fulmineerde hij bovendien tegen katholieken die niet begrepen dat opstandige kinderen vrucht waren van een 'ondoelmatig opvoedingsmilieu'.¹⁶⁴ Perquin liet slechts ruimte voor een natuurlijke, aangepaste, en korte straf. Die mocht beslist niet vernederen. Lichaamskastijding was, naar zijn oordeel, strijdig met de 'menselijke waardigheid'.¹⁶⁵ Net als Waterink maakte hij voor zijn filippica tegen traditionele opvattingen in eigen kring gebruik van zijn gezag als hoogleraar en koos hij, buiten zijn studenten, via het damesblad *Beatrijs* vrouwen als primair publiek voor zijn pleidooi voor een milde opvoeding, met het hart.¹⁶⁶ Enkele jaren later zou Perquin zich ook opwerpen als een van de vooruitstrevende katholieke intellectuelen die de verkrampte, negatieve opvattingen over seksualiteit in eigen kring wilden opschudden. Vooral de jeugd leed volgens hem onder het verdringen van normale seksuele gevoelens.¹⁶⁷

De natuurlijke straf vervulde ook een remplaçantenrol bij de psycholoog A. Chorus, die kort na de oorlog hoogleraar psychologie werd aan de Leidse universiteit en tot de jaren zeventig veel gezag had in de wereld van de katholieke jeugdzorg. Deze nam op hoofdlijnen Heysters opvoedingsideaal over, inclusief de theoretische onderbouwing vanuit de Individual-psychologie, maar toonde meer waardering voor het gezag van opvoeders en hechtte onverminderd belang aan de godsdienst als overkoepelend doel van de opvoeding, namelijk 'harmonische katholieke mensen' te vormen.¹⁶⁸ Toch draaide ook zijn ideaal om liefde, vertrouwen en het doen groeien van het kinderlijk 'gevoel van eigenwaarde'. Ten aanzien van straf nam hij een behoudend standpunt in. In de eerste drie jaar was straf in zijn ogen een nuttig middel 'ter aanvulling van de natuur'. In die fase, wanneer het kind nog weinig gevoelig was voor schuld en berouw, was een tik direct na de ongeoorloofde daad een effectief middel ter afschrikking. De beste bijdrage aan het 'leren beseffen, wat mag of niet mag' was, volgens hem, een straf die aansloot bij de verkeerde daad. De tik op de hand zou dan bijvoorbeeld passen bij een greep in de koektrommel. Een ouder kind slaan, vormde in zijn ogen echter een bewijs van een falende opvoeding. Dreigen, vitten, voortdurend verbieden, God als boeman gebruiken en opsluiting in een donkere kast waren stuk voor stuk uitingen van slecht ouderschap. Aan eenzame opsluiting kon een kind een levenslange 'angst-obsessie' overhouden, waarschuwde Chorus. Een moreel uiterst vormende straf was, in zijn Individual-psychologisch gekleurde visie, de tijdelijke afzondering uit de gemeenschap: het kind dat niet goed meespeelt, moet zich alleen vermaken

en het kind dat schreeuwt en zeurt, gaat de kamer uit. Zo leerde het dat een gemeenschap behalve rechten ook plichten kent.¹⁶⁹

Het tegengeluid van de, inmiddels bejaarde, frater Rombouts in een nog in 1956 herdrukt leerboek voor de katholieke kweekschool uit 1933, steekt bij dit alles schrill af. Ofschoon hij erkende dat veel moeten straffen geen teken was van een goede sfeer, betreurde de frater het dat een onderwijzer niet mocht slaan, terwijl moeders dat volgens hem te weinig deden. Die waren in zijn ogen veel te toegeeflijk. Alleen vaders verstonden de kunst om af en toe een flinke straf toe te dienen. Het pak slaag mocht dan ouderwets zijn, het waren in zijn ogen niet de 'slechtste ouders' die het middel spaarzaam hanteerden. Een onderwijzer(es) was aangewezen op 'fijner middelen'. Voor het internaat gold deze beperking van middelen volgens hem niet. De ouders van internaatskinderen hadden volgens hem 'al hun rechten' aan de instelling overgedragen. Dat nam niet weg dat veelvuldig straffen het effect ervan ondermijnde en dat een lichte straf bij een goede relatie beter werkte dan een zware. Een afkeurende wenk, een waarschuwend hoofdschudden of een zwijgzaam passereren op de speelplaats 'door een bemind opvoeder' raakte het kind diep, meende de frater. Slechts dwaze of geestdodende straffen, zoals strafregels schrijven, moesten zijn goedkeuring ontberen.¹⁷⁰ Zo bleef een deel van de katholieke opvoeders steken in een afkeer van wat buiten hun kring algemeen werd onderschreven, het idee dat straf zelden iets goeds uitricht en geweld slechts schade toebrengt.

Conclusie

Het brute regime in katholiek kindertehuis Groenestein werd, zo moeten we concluderen, op geen enkele wijze ondersteund door enige gezaghebbende opvoedingsleer. De misstanden omstreeks 1930, toen de wandaden van het personeel voor het eerst aan de kaak werden gesteld, hadden in theorie nog kunnen worden verdedigd met het argument dat groepsopvoeders toen niet voor hun taak waren opgeleid. Voor de jaren na de Tweede Wereldoorlog gaat dat argument niet op. Er golden toen opleidingseisen en in het lesmateriaal voor de cursussen leerden de kandidaten dat eenzijdig strenge tucht en het veelvuldig gebruik van een negatief middel als straf moesten worden vermeden. Een soepel regime, een goede sfeer en positieve middelen als liefde, tact, steun, vertrouwen en een goed voorbeeld zouden het verwaarloosde of mishandelde tehuiskind meer kans bieden op verbetering. Een straf mocht nooit vernederen en een lichte was altijd beter dan een zware, leerden de groepsopvoeders. Dat gold voor katholieken evenzeer als voor anderen. Op scholen was slaan al langer verboden. Pedagogen van alle denominaties waren het erover eens dat onderwijsgevend niet het recht hadden kinderen met geweld te disciplineren. Slechts een enkeling betreurde dat.

Terwijl veel pedagogen voor de oorlog nog enige ruimte lieten voor de straf als opvoedkundig middel, domineerde na de oorlog het ideaal van een strafarme opvoeding, waarin opvoeders een kind hooguit in aangepaste vorm de gevolgen van afkeurenswaardig gedrag lieten ondervinden. Confessionelen haakten aan bij het liberale vertoog. Voor zover gezaghebbende auteurs over opvoeding ruimte lieten voor straf en slaan, ging het om de eerste drie tot zes levensjaren, waarin het geweten nog slecht was ontwikkeld en ouders als externe plaatsverangers daarvan het kind moesten helpen te leren onderscheiden tussen goed en kwaad en tussen wel en niet mogen. De liefde voor zijn ouders motiveerde daartoe. Onderwijzers en groepsleiders bleven, alleen al door deze leeftijdsbeperking, als straffende opvoeders buiten beeld. Pedagogen die een tik toelaatbaar vonden – dat werd na de oorlog een minderheid – reserveerden die ook voor de vroege kindertijd en het mocht, vanwege de gevaren voor de gezondheid, geen draai om de oren zijn, hooguit een tik op een hand.

Opvoeden met alle geweld was zeker niet de norm en ouders en leerkrachten werden niet aangemoedigd om ondeugende kinderen flink aan te pakken. Dat was al zo ten tijde van de eerste berichten over het geweld in Groenestein. Na de oorlog kwam de tucht in pedagogische relaties ook bij confessionelen onder druk te staan door een unanieme afwijzing van een eenzijdige nadruk daarop. Dat neemt niet weg dat geweld jegens kinderen tot de jaren zeventig, tijdens de gloriejaren van de katholieke zuil, veel meer geaccepteerd was dan sindsdien het geval is, met name in het gereformeerde en het katholieke milieu. Wanneer we deze acceptatie voegen bij het negatieve beeld van de kinderen die toevertrouwd waren aan de zorgen van, veelal confessionele, voogdijverenigingen, dan lijkt het gewelddadige tehuisregime een uitvloeisel van een mentaliteit die onder laaggeschoolde tehuismedewerkers dieper wortel lijkt te hebben geschoten dan intellectuele voortrekkers van de zuilen lief kan zijn geweest. Van 'verwaarlozende', soms gewelddadige, kinderbeschermingsgezinnen werd al die tijd weinig goeds verwacht. Een heropvoeding door professionals moest deze kinderen redden. De gedachte dat zij slechts de 'taal van het geweld' zouden verstaan kan de kinderbeschermers daarbij parten hebben gespeeld. En we mogen niet uitsluiten dat frater Rombouts' meer traditionele kijk op straf en geweld nog lang invloed heeft uitgeoefend of als excuus is gebruikt voor hardhandige of beschamende praktijken in katholieke instellingen, zeker als die een betrekkelijk gesloten karakter hadden, zoals in de wereld van tehuizen en internaten nogal eens het geval was. Aan werkers in dergelijke instellingen kan het pleidooi voor een strafarme opvoeding van katholieke psychologen simpelweg voorbij zijn gegaan, zonder dat iemand hen 'bij de tijd' bracht.

Sinds de jaren vijftig stond de praktijk van misbruik en geweld in katholieke en andere tehuizen en internaten ver af van de dominante pedagogische inzichten. Desondanks was geen sprake van een publiek debat over geweld jegens kinderen of hun slachtofferschap. Dat kwam pas omstreeks 1970. Ingrijpen om theorie en praktijk nader tot elkaar te brengen bleef daardoor uit. Met alle gevolgen van dien.

NOTEN

1 D.J. Broekhuizen, *Schijn en wezen der Reinilda-huizen*. Amsterdam: De Volharding, 1926; D.J. Broekhuizen, *De "biezondere" broederschool. Een gevaar voor de jeugd*. Den Haag: Broekhuizen, 1928; D.J. Broekhuizen, *Misdadig rooms Nederland in woord en beeld en siffr, of: Na 25 jaar kindrewetgeving*. Den Haag: Broekhuizen, 1930; D.J. Broekhuizen, *Van 't roomse front geen nieuws! of Vijftig jaar rooms "verplegen, opvoeden en onderwijzen", "met en door de Christus Eucharisticus" in Groenestein ("broeïnest van ongerechtigheden") en de houding der Nederlandse justitie tegenover die der justitie in roomse landen*. Den Haag: Broekhuizen, 1930. Broekhuizen citeert diverse reacties in de katholieke pers.

2 Broekhuizen, *Van 't roomse front geen nieuws*, p. 48.

3 Algemene Rooms-Katholieke Propaganda Club, *Stille werkers*. Geciteerd door Joep Dohmen, *Vrome zondaars. Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk*, z.p.: NRC Boeken, 2010, p. 73.

4 Hans Koekoek, *Het Groenesteinsyndroom*, Hilversum 1982, geciteerd door Dohmen, *Vrome zondaars*, p. 77.

5 Koekoek, *Het Groenesteinsyndroom*.

6 Het aantal kinderbeschermingspupillen steeg tussen 1920 en 1950 van 13.571 (45 per 10.000 minderjarigen) naar 38.336 (98 per 10.000 minderjarigen), bijna een verdrievoudiging: Mieke Komen, *Gevaarlijke kinderen – Kinderen in gevaar. De justitiële kinderbescherming en de veranderende sociale positie van jongeren, 1960-1995*. Utrecht: SWP, 1999, p.15.

- 7 J.A.C. Bartels e.a. (red.), *75 jaar kinderwetten, 1 december 1905-1980*. Zwolle: Tjeenk Willink, 1980.
- 8 J. Dane (red.), *Honderd jaar kinderbescherming*. Amsterdam: SWP, 2006.
- 9 Tussen 1963 en 1983 halveerde de tehuiscapaciteit van 16.261 naar 8426 plaatsen: J.D. van der Ploeg, 'Een eeuw tehuizen: van idealisme naar professionalisme', in: R. de Groot en J.D. van der Ploeg (red.), *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 1999, pp. 69-88, aldaar 79.
- 10 Het aantal voogdijpupillen daalde tussen 1960 en 1980 van 18.580 naar 10.645, het totaal aantal kinderbeschermingspupillen van 40.400 naar 21.002: Komen, *Gevaarlijke kinderen*, pp. 14-15.
- 11 Koekoek, *Het Groenesteinsyndroom*.
- 12 W. Langeland, 'Literatuurstudie seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk', in: Wim Deetman e.a., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. Deel 2 *Achtergrondstudies*, pp. 297-397. Zie voor het rk kostschoolleven: Jos Perry, *Jongens op kostschool. Het dagelijks leven op katholieke jongensinternaten*. Utrecht: Bruna, 1991; Marieke Hilhorst, *Bij de zusters op kostschool. Geschiedenis van het dagelijks leven van meisjes op rooms-katholieke pensionaten in Nederland*. Utrecht: Bruna, 1989.
- 13 Dit is in bevestigende zin voor katholiek en protestants Nederland gesuggereerd door Herman Baartman in een studie op basis van een selectie van, deels Duitse, prescriptieve bronnen met 'straffen' in de titel. Baartman meent dat Nederland in het voetspoor van Duitsland een hardnekkige traditie van hardhandig opvoeden kent: H.E.M. Baartman, *Opvoeden met alle geweld. Hardnekkige gewoonte en hardhandige opvoeders*, Utrecht: SWP, 1993. Zie voor de kritiek: N. Bakker, 'Boekbespreking', *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 33 9(1994), pp. 340-341. Het onderhavige onderzoek richt zich voor wat betreft de geldende normen op gezaghebbende pedagogen en invloedrijke publicaties, niet op publicaties alleen over straffen. Dit betekent dat de straf hier wordt gezien als aspect van een bredere visie op opvoeding.
- 14 Dat komt concreet goed tot uitdrukking in een onderzoek naar justitiële kinderbescherming tussen 1960 en 1995. Incest bleek een blinde vlek bij professionals, ook nadat het intrafamiliair seksueel misbruik in de jaren tachtig was aangekaart door feministen: Komen, *Gevaarlijke kinderen*, pp. 107-122.
- 15 H.E.M. Baartman, 'Een historische verkenning van reacties op signalen van seksueel misbruik van kinderen', *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs* 7 (1991), pp. 83-97. Deze auteur verwijst vooral naar voorbeelden uit het Duitse taalgebied. Een Nederlands voorbeeld is: Frits van Raalte, *Over de waarde van het getuigenis van kinderen*. Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1911.
- 16 Nel Draijer, *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen*. Den Haag, 1988.
- 17 Herman Baartman, *Het begrip kindermishandeling. Pleidooi voor een herbezinning en voor bezonnen beleid*. Zeist: Augeo Foundation, 2009.
- 18 J.D. van der Ploeg en P.P. Goudena, *Verwaarlozing. Een kwestie van urgente individuele en maatschappelijke verantwoordelijkheid*. Utrecht: Agiel, 2005; Baartman, *Het begrip kindermishandeling*.
- 19 Volgens professionele informanten zou het in 2010 gaan om 4,7 per 1000 kinderen die fysiek werden mishandeld; het totaal aantal in dat jaar mishandelde kinderen beliep 27,4 per 1000. In 2005 bedroegen die cijfers respectievelijk 4,5 en 24,1: M.H. van IJzen-

- doorn e. a., *Kindermishandeling. Leiden Attachment Research Program*. Leiden: Universiteit Leiden/WODC, 2007; Lenneke Alink e. a., *Kindermishandeling in Nederland anno 2010*. Leiden: Universiteit Leiden/TNO Child Health/ Ministerie vws, 2011, pp. 37-41.
- 20 Jeroen J. H. Dekker, 'Child Maltreatment in the Last 50 Years: The Use of Statistics', in: Paul Smeyers en Marc Depaepe (red.), *Educational Research: The Ethics and Aesthetics of Statistics*, Dordrecht: Springer, 2010, pp. 43-57. Deze auteur geeft overigens geen verklaring voor de verbreding.
- 21 Viviana Zelizer, *Pricing the Priceless Child. The Changing Social Value of Children*. New York: Basic Books, 1985; Peter N. Stearns, *Anxious Parents. A History of Modern Childrearing in America*. New York: New York University Press, 2003.
- 22 Jeroen J. H. Dekker, 'Children at Risk in History: A Story of Expansion', *Paedagogica Historica* 45 (2009), pp. 17-36.
- 23 Henk van Setten, *In de schoot van het gezin. Opvoeding in Nederlandse gezinnen in de twintigste eeuw*. Nijmegen: SUN, 1987; Gabriel van den Brink, *Hoge eisen, ware liefde. De opkomst van een nieuw gezinsideaal in Nederland*. Amsterdam: SWP, 2005.
- 24 Van Setten, *In de schoot van het gezin*; Marga Bruyn-Hundt en Kea Tijdens, 'Zuinigheid met vlijt, bouwt huizen als kastelen. De gehuwde vrouw als huisvrouw', in: Hetty Pott-Buter en Kea Tijdens (red.), *Vrouwen: leven en werk in de twintigste eeuw*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1998, pp. 131-148; Mariëlle Cloïn en Marjon Schols, 'De gezinsagenda', in: Freek Bucx (red.), *Gezinsrapport 2011. Een portret van het gezinsleven in Nederland*. Den Haag: SCP, 2011, pp. 101-128; Janneke Wubs, *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders 1945-1999*. Assen: Van Gorcum, 2004; W. Bladergroen en M. Brandenburg, *Kleuterzorg*. Den Haag: Nederlandse Bond voor Moerschapszorg en Kinderhygiëne, 1966.
- 25 Nelleke Bakker, Jan Noordman en Marjoke Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee en praktijk 1500-2000*. Assen: Van Gorcum, 2006, pp. 377-413.
- 26 J. Geluk, *Woordenboek voor opvoeding en onderwijs*. Groningen: Wolters, 1882, p. 844.
- 27 Jeroen J. H. Dekker, *Straffen, redden en opvoeden. Het ontstaan en de ontwikkeling van de residentiële heropvoeding in West-Europa, 1814-1914, met bijzondere aandacht voor 'Nederlandsch Mettray'*. Assen: Van Gorcum, 1985.
- 28 J. Klootsema, *Misdeelde kinderen. Inleiding tot de pedagogische pathologie en therapie*. Zutphen: Thieme, 1904, pp. 70-79.
- 29 Bakker e. a., *Vijf eeuwen opvoeden*, pp. 221-298.
- 30 Dit zijn de tussen 1928 en 1975 meest door ouders genoemde aanmeldingsredenen bij het Amsterdamse MOB: A. van der Wurff, "Niet zoo maar een mening, doch een welbewust gegeven psychiatrisch advies". Aspecten uit de MOB-geschiedenis 1928-ca. 1975', in: Joost Vijselaar (red.), *Ambulant in zicht. Geschiedenis van de ambulante geestelijke gezondheidszorg in Nederland*. Utrecht: NcGv, 1987, pp. 83-101. Zie verder: Nelleke Bakker, 'Geestelijke gezondheid en de medicalisering van de opvoeding in Nederland, ca. 1890-1950', *Pedagogiek* 25 (2005), pp. 10-26; Nelleke Bakker, 'Child Guidance and Mental Health in the Netherlands', *Paedagogica Historica* 42 (2006), pp. 769-791.
- 31 A. Snoeck s. j., *Geestshygiëne en katholicisme*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1952; *Het Medisch-Opvoedkundig Bureau in pedagogisch perspectief. Verslag van de Studiedagen op 15 en 16 april 1955 belegd door het Centrum van Katholieke Medisch-Opvoedkundige Bureaux*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1956. Met name de psychiater Carp en de psycholoog Chorus publiceerden diverse studies over de psychoanalyse en de Individualpsychologie in verband met kind en opvoeding, waarin ze die theorieën afwezen, maar

- er wel rijkelijk inzichten en termen aan ontleenden: A. Chorus, *Ontstaan en ontwikkeling der psycho-analyse*. Nijmegen/Utrecht: Dekker & van de Vegt, 1946; E.A.D.E. Carp, *De Individual-psychologische behandelingsmethode*. Lochem: De Tijdstroom, 1949 (2e dr.); E.A.D.E. Carp, *Conflicten van het kinderleven*. 's-Gravenhage: Haga, 1948. Zie ook: R.H.J. ter Meulen, *Ziel en zaligheid. De receptie van de psychologie en de psychoanalyse onder de katholieken in Nederland 1900-1965*. Nijmegen/Baarn: Ambo, 1988.
- 32 T. van der Grinten, *De vorming van de ambulante geestelijke gezondheidszorg. Een historisch beleidsonderzoek*. Baarn: Ambo, pp. 186-191; Hanneke Westhoff, *Geestelijke beirijders. Nederlandse katholieken en hun beweging voor geestelijke volksgezondheid in de twintigste eeuw*. Nijmegen: Valkhof Pers, pp. 203-224; Nelleke Bakker, 'Het kind en de geestelijke volksgezondheid tijdens de Wederopbouw', in: M. Reuling, D.W. Postma en J. Noordman (red.), *Opvoeding, onderwijs & overheid. Thema's uit de wijsgerige en historische pedagogiek*. Amsterdam: SWP, 2002, pp. 139-150.
- 33 H.C. Rümke e.a., *Het moeilijke kind. Tien jaren Medisch-Opvoedkundige Bureaux*. Eibergen: Heinen, 1938; E.C. Lekkerkerker, *Moeilijke kinderen. Vijf en twintig jaren Medisch-Opvoedkundige Bureaux*. Z. p., 1952.
- 34 E.C.M. Frijling-Schreuder, *Preventie van neurotische gezinsrelaties*. Assen: Van Gorcum, 1955.
- 35 Alfred Adler e.a., *Het moeilijke kind*. Amsterdam/Antwerpen: Wereldbibliotheek, 1953 (4e dr.). De vroegste vertalingen van het werk van Adler dateren van 1930.
- 36 F. Grewel, *Paedagogische verwaarlozing en opvoedingsfouten*. Purmerend: Muusses, 1947.
- 37 Ph. Kohnstamm, *Persoonlijkheid in wording. Schets ener christelijke opvoedkunde*. Haarlem: Tjeenk Willink, 1959 (3e dr.). Zie voor deze relatie ook: Ido Weijers, 'De "verantwoordelijkheidspedagogiek" van Mulock Houwer. Een hoofdstuk uit de geschiedenis van de gestichtsoepvoeding', *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Onderwijs en Vorming* 15 (1999), pp. 82-102.
- 38 D.Q.R. Mulock Houwer, *Gestichtspaedagogische hoofdstukken*. Eibergen: Heinen, [1938].
- 39 Ibidem, pp. 72-84.
- 40 Leonie de Goei, *De psychohygiënist: psychiatrie, cultuurkritiek en de beweging voor de geestelijke volksgezondheid in Nederland, 1924-1970*. Nijmegen: SUN, 2001.
- 41 D.Q.R. Mulock Houwer, F. Grewel en Reine Friedman-van der Heide, *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1946.
- 42 J. Koekebakker, *Kinderen onder toezicht. Psycho-paedagogische beschouwingen over patronaat en gezinsvoogdij*. Purmerend: Muusses, 1950 (3e dr.).
- 43 Geertje Dimmendaal, *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*. Assen: Van Gorcum, 1998, p. 40.
- 44 In 1920 en in 1980 waren dat er 45 op iedere 10.000 minderjarigen: Komen, *Gevaarlijke kinderen*, p. 15.
- 45 Dimmendaal, *Heropvoeding*, pp. 71-74.
- 46 J. Komen, *Paedagogiek en inrichtingsopvoeding*. Nijmegen: Neerbosch, 1956.
- 47 Th. Hart de Ruyter e.a. (red.), *Handboek voor de bijzondere jeugdzorg*, deel III: *Jeugd en samenleving*. 's-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar, 1959 (2e dr.); Th. Hart de Ruyter, *Inleiding tot de kinderpsychologie. Ontwikkelingsbeeld van het normale en van het afwijkende kind*. Groningen/Djakarta: Noordhoff, 1955 (2e dr.).
- 48 Dimmendaal, *Heropvoeding*, p. 74.
- 49 Komen, *Paedagogiek*, pp. 25-32, 103-105, 146-148, aldaar 31.

- 50 De samenvatting hiervan uit 1953 is in 1955 in vertaling uitgebracht: John Bowlby, *Moederlijke zorg. De invloed van de moederlijke zorg op het vermogen om lief te hebben*. Purmerend: Muusses, 1953.
- 51 Bakker e. a., *Vijf eeuwen opvoeden*, p. 403.
- 52 Tussen 1953 en 1963 daalde het aantal tehuisplaatsen van 16.387 naar 16.261: Van der Ploeg, 'Een eeuw tehuizen', p. 79. Het aantal voogdijpupillen liep tussen 1950 en 1960 terug van 19.993 naar 18.580, terwijl de OTS-pupillen toen in aantal groeiden van 16.565 naar 21.459: Komen, *Gevaarlijke kinderen*, p. 14.
- 53 Koekebakker, *Kinderen onder toezicht*, 1950.
- 54 Hart de Ruyter, *Inleiding*, 1955, p. 122; Th. Hart de Ruyter, *Inleiding tot de kindersychologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1968 (7e dr.), p. 134.
- 55 Hart de Ruyter, *Inleiding*, 1955, pp. 135, 158.
- 56 Komen, *Paedagogiek*, p. 103.
- 57 *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Rapport van de Werkgroep Gestichtsdifferentiatie*. Voorhout: Nationale Federatie voor Kinderbescherming [1959], p. 345.
- 58 Ibidem, p. 208. Zie voor Spock: Nelleke Bakker en Janneke Wubs, 'A Mysterious Success: Doctor Spock and the Netherlands in the 1950s', *Paedagogica Historica* 37 (2004), pp. 209-226.
- 59 In de zeer korte tijd die voor dit onderzoek beschikbaar was, was het niet mogelijk naast losse publicaties ook tijdschriften systematisch te bestuderen. Behalve algemene pedagogische tijdschriften, zouden ook vakbladen voor inrichtingspedagogen en pleegzorgwerkers in dit kader bestudeerd hebben kunnen worden, zoals *De Koepel* (vanaf 1949) en zijn rooms-katholieke tegenhanger *Het Mozaïek* (vanaf 1950).
- 60 A. Chorus, *Paedagogische moeilijkheden bij gestichtskinderen*. Nijmegen/Utrecht: Dekker & Van de Vegt, 1946.
- 61 H.Q. Roling, *Gevreesde vragen. Geschiedenis van de seksuele opvoeding in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1994, pp. 25-28.
- 62 Chorus, *Paedagogische moeilijkheden*.
- 63 Dimmendaal, *Heropvoeding*, pp. 42-63.
- 64 Tussen 1963 en 1973 daalde het aantal tehuisplaatsen in de kindersbescherming met 29% (van 16.261 naar 11.615): Van der Ploeg, 'Een eeuw tehuizen', p. 79.
- 65 Tussen 1960 en 1970 daalde het aantal ondertoezichtstellingen met 29% (van 6.238 naar 4.432): Komen, *Gevaarlijke kinderen*, p. 14. Zie ook: J.D. van der Ploeg, 'Veranderde visies op het problematische gezin', in: De Groot en Van der Ploeg (red.), *Het kind van de eeuw*, pp. 157-172, aldaar 162.
- 66 Ook op dit vlak vervulde Mulock Houwer een pioniersrol: D.Q.R. Mulock Houwer, *Gezinsverpleging*. Eibergen: Heinen, 1940. In het rapport van de Werkgroep Gestichtsdifferentiatie betoogde hij opnieuw dat zeker bij de jongsten gezinsverpleging vaker kon worden toegepast: *Verzorging en opvoeding*, p. 210.
- 67 B.L.F. Clemens Schröner, *Psychische kindermishandeling*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1956.
- 68 Ibidem, pp. 63-73.
- 69 Herman Baartman, 'Compassie en controle in de jeugdzorg', *Ouderschapskennis* 14 (2011), pp. 63-81; Idem, 'Veertig jaar kindermishandeling', *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 50 (2011), Onderzoek en praktijk 12, pp. 69-76.
- 70 H. Baartman en A. van Montfoort (red.), *Kindermishandeling. Resultaten van multidisciplinair onderzoek*. Utrecht: Delta Medica, 1992.
- 71 Zie bijvoorbeeld: Th. Hart de Ruyter, *Inleiding tot de kindersychologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1968 (7e dr.).

- 72 Zie bijvoorbeeld: Th. Hart de Ruyter, *Inleiding*, 1968; Wilhelmina J. Bladergroen, *Lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van het kind*. Amsterdam: Querido, 1966; Idem, *Lichamelijke en geestelijke ontwikkeling van het kind*. Amsterdam: Wetenschappelijke Uitgeverij, 1974 (9e dr.).
- 73 Van der Ploeg, 'Veranderde visies'.
- 74 J. D. van der Ploeg, *Behandeling van gedragsproblemen. Initiatieven en inzichten*. Rotterdam: Lemniscaat, 2005; M.H. van IJzendoorn, *Gehechtheid van ouders en kinderen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 1994.
- 75 Rispens e. a., *Opvoeden in Nederland*; Bucx, *Gezinsrapport*.
- 76 www.cbs.nl/statline (geraadpleegd op 6 januari 2010). In 1980 en 1998 waren de aantallen respectievelijk 2735 en 5447.
- 77 A. van Montfoort, *Kindermishandeling en Justitie. Een empirisch onderzoek naar de afhandeling door de Raad voor de Kinderbescherming, de politie en het Openbaar Ministerie van meldingen van kindermishandeling en seksueel misbruik*. Amsterdam: Vrije Universiteit, 1993.
- 78 Tussen 2004 en 2008 steeg het aantal contacten met AMK's jaarlijks met 16%: Jo Hermanns, *Het opvoeden verleerd?* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 2009. Door AMK's geregistreerde gevallen van kindermishandeling namen tussen 2005 en 2010 toe met 68%, namelijk van 13.538 naar 22.661: Alink e. a., *Kindermishandeling*, p. 58.
- 79 J. Rispens, J.M.A. Hermanns en W.H.J. Meeus (red.), *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 1996; Bucx, *Gezinsrapport 2011*.
- 80 Van Setten, *In de schoot van het gezin*. Dit betreft een project waarin onderscheiden generaties (geboren in 1910, 1922, 1937, 1952 en 1964) zijn bevraagd naar de opvoeding die zij zelf hebben gehad. Verwacht werd dat zij in afnemende mate straf hadden gekregen; dat bleek niet het geval.
- 81 H.W.F. Stellwag, 'Welke straffen passen ouders op hun kinderen toe?', *Paedagogische Studiën* 31 (1954), pp. 183-194.
- 82 H.W.F. Stellwag, *Moelijkheden bij de opvoeding*. Amsterdam/Antwerpen, 1947, p. 31; Idem, *Verbieden of goedvinden. Ouders en kinderen vroeger en nu*. Amsterdam/Antwerpen: Wereldbibliotheek, 1964.
- 83 Jan Wolkers, *Terug naar Oegstgeest*. Amsterdam: Meulenhoff, 2003 (35e dr.), pp. 119-120.
- 84 Hugo Röling, *Zichzelf te zien leven. Herinneringen aan Nederlands en Vlaams gezinsleven 1770-1970*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
- 85 37% van de ouders (uit 73 gezinnen) gaf aan weleens een pak slaag te geven, terwijl 85% van de (n=52) kinderen aangaf dat weleens te krijgen: Ans Aussems en Evert Joost Zwaan, *Straffen in de opvoeding*. Amersfoort: Acco, 1991, pp. 54-77.
- 86 Bakker e. a., *Vijf eeuwen*, p. 240.
- 87 Voor deze buitenlandse onderzoeken baseer ik mij op: Baartman, *Opvoeden met alle geweld*, pp. 25-29.
- 88 A. de Swaan, *Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding*. Amsterdam: Meulenhoff, 1979; Idem, *De mens is de mens een zorg*. Amsterdam: Meulenhoff, 1982, p. 99.
- 89 Manuela du Bois-Reymond, Els Peters en Janita Ravesloot, *Keuzeprocessen van jongeren. Een longitudinale studie naar veranderingen in de jeugd fase en de rol van de ouders*. 's-Gravenhage-VUGA, 1994; Manuela du Bois-Reymond en Els Peters, 'Jongeren en ouders: van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding: een intergenerationele vergelijking', *Amsterdam Sociologisch Tijdschrift* 17 (1990), pp. 69-101.

- 90 Van den Brink, *Hoge eisen*.
- 91 Mieke Komen, 'Meer woorden dan daden. Justitiële kindbescherming en fysieke kindermishandeling in Nederland (1960-1995)', in: Nelleke Bakker e.a. (red.), *Kinderen in gevaar. De geschiedenis van pedagogische zorg voor risicojeugd*. Jaarboek voor de Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs 2007. Assen: Van Gorcum, 2007, pp. 120-141.
- 92 Ibidem.
- 93 Ibidem.
- 94 Janneke Wubs, *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders 1945-1999*. Assen: Van Gorcum, 2004.
- 95 Notulen van het Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies voor het Rijks Tucht- en Opvoedingswezen d.d. 17 maart 1934, zoals geciteerd door Ernst Mulder, *Beginnel en beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland 1900-1940*. Amsterdam: Historisch Seminarium, 1989, p. 58.
- 96 J.H. Gunning Wzn., *Over opvoeding in het huisgezin. Eene lezing voor arbeiderskringen*. Amsterdam: J.H. de Wit, 1903.
- 97 Nelleke Bakker, *Kind en karakter. Nederlandse pedagogen over opvoeding in het gezin 1945-1925*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1995, pp. 142-144.
- 98 J.H. Gunning Wzn., 'Straffen', in: J. Riemens-Reurslag (red.), *Encyclopaedie voor moeders. Medisch opvoedkundig handboek voor ouders en opvoeders*. Amsterdam: Scheltens & Giltay, 1935, pp. 468-483.
- 99 J.H. Gunning Wzn., *Straffen? Hoe wel? Hoe niet?* Kampen: Kok, 1939 (1967, 3e dr.). Deze publicatie maakte deel uit van een serie, uitgegeven onder gereformeerde auspiciën.
- 100 J.H. Gunning Wzn., 'De rechten van het kind', *Het Kind* 6 (1905), pp. 66-68, 73-75, 81-83, 91-93, 101-102, aldaar 92.
- 101 J.H. Gunning, 'Straffen bij de opvoeding', *Het Kind* 8 (1907), pp. 129-133; Gunning, *Straffen?*, p. 24.
- 102 Gunning, 'Straffen' (1907); Idem, *Straffen?*; Idem, 'Straffen' (1935), p. 483.
- 103 Bakker, *Kind en karakter*, pp. 144-145; J. Brand, *Lichamelijke straf. Het oordeel van Nederlandse schoolmannen en -vrouwen over lichamelijke strafen hare plaats en waarde in de school in het buitenland*. Amsterdam: Ebert, 1902.
- 104 Ibidem, pp. 144-145, 285; J.H. Gunning Wzn., 'Lichamelijke straffen', *Het Kind* 8 (1907), pp. 156-160; Idem, 'Nog iets over lichamelijke straf', *Het Kind* 8 (1907), pp. 185-187.
- 105 Ph. Kohnstamm, *Persoonlijkheid in wording. Schets ener christelijke opvoedkunde*. Haarlem: Tjeenk Willink, 1959 (3e dr., oorspr. 1929), pp. 296, 298.
- 106 R. Casimir, *Langs de lijnen van het leven*. Amsterdam: Becht, 1928 (2e dr.), pp. 112-113. Dit boek is t/m 1933 18 maal herdrukt; het werd gebruikt in opleidingen voor kinderverzorging, opvoeding, jeugdzorg en kleuteronderwijs. L. C. T. Bigot, *Het kind*. Groningen/Den Haag/Batavia: Wolters, 1933 (3e dr.), pp. 57, 82-83; Ibidem, 1948 (8e dr.), pp. 72-73, 100-102; L. C. T. Bigot en Gilles van Hees, *Het kind*. Groningen: Wolters, 1967 (15e dr.), pp. 86-87, 120-121; R. Casimir, 'Straf', in: J.H. Gunning Wzn. e.a. (red.), *Ons kind. Gids voor jonge ouders*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1938, pp. 189-199; I.C. de Boone-Swartwolt en J. Riemens-Reurslag, *Leiding. Leerboek voor de practische opvoeding van zuigeling, kleuter en schoolkind*. Rotterdam/'s-Gravenhage: Nijgh & Van Ditmar, 1948 (6e dr., oorspr. 1933), pp. 65-67; I.C. de Boone-Swartwolt, J. Riemens-Reurslag en A. Hogeweg, *Leiding. Praktische opvoedingsgids voor huishoudscholen, K&O-cursussen, kleuterleidstersopleidingen en kweekscholen*. Nijgh & Van Ditmar: 's-Gravenhage, 1956 (9e dr.), pp. 101-103.
- 107 M.J. Langeveld, *Beknopte theoretische pedagogiek*. Groningen/Batavia: Wolters, 1946 (2e dr., ongewijzigd herdrukt t/m 1979), p. 119.

- 108 J.D. Brinksma en F. Daalder, *Opvoedkunde A voor openbare kweekescholen*. De Nieuwe Kweekeschool, Leergang voor opvoedkunde en psychologie, deel I. Groningen/Djakarta, 1956, pp. 15-16. Deze serie kwam tot stand in een neutrale en een protestants-christelijke versie. De aanleiding vormden de nieuwe opleidingseisen in de Kweekeschoolwet van 1952.
- 109 P.W. Koppius (red.), *Leerboek voor moederschapszorg en kinderverzorging*. Assen: Van Gorcum, 1958 (2e dr.), p. 100; P.W. Koppius en Magda Brandenburg, *Leidraad ten dienste van moederscurussen*. Groningen/Djakarta: Wolters, 1955, pp. 77-78.
- 110 J.D. Brinksma en F. Daalder, *Opvoedkunde*. De Nieuwe Kweekeschool, Leergang voor opvoedkunde en psychologie, deel 1a. Groningen: Wolters, 1966; G.J. Planting (red.), *Leerboek voor moederschapszorg en kinderverzorging*. Assen: Van Gorcum, 1962 (3e dr.).
- 111 M.J. Langeveld, *De opvoeding van zuigeling en kleuter*. Amsterdam: Meulenhoff, 1938 (herdrukt t/m 1969), pp. 167-172, aldaar 171.
- 112 Een voorbeeld hiervan is Hildegard Hetzer, *Opvoedingsfouten – opvoedingsraad. Feiten en inzichten*. Amsterdam: Meulenhoff, 1939. Dit boek is t/m 1971 tienmaal herdrukt.
- 113 Wilhelmina J. Bladergroen, *Wie is stout?* Nijkerk: Callenbach, 1960, p. 39.
- 114 Fritz Kunkel en Ruth Kunkel, *Opvoeding tot persoonlijkheid. Inleiding tot de Individualpsychologie*. Amsterdam/Antwerpen, Wereldbibliotheek, 1930. Dit boek is t/m 1972 26 maal herdrukt.
- 115 Rudolf Dreikurs, *Hoe voed ik mijn kind op? Techniek van een opvoeding zonder dwang*. Utrecht: Bijleveld, 1948, p. 64.
- 116 J.C. van Andel en O. van Andel-Ripke, *Ontwikkeling en karaktervorming. Een bijdrage tot de psychologie op grond van praktische kinderstudie*. Utrecht: Bijleveld, 1948, p. 145; O. van Andel-Ripke, *Nieuw leven op deze wereld*. Utrecht: Bijleveld, 1956 (2e dr.), pp. 129-134. Sommige boeken schreef ze samen met haar man, die geneesheer-directeur was van een psychiatrische inrichting te Franeker. De opvoeding was haar interessegebied. Haar negatieve visie op straf was mede ingegeven door het werk van de Zwitserse analyticus H. Meng. Zij heeft zijn werk bij het Nederlandse publiek geïntroduceerd: H. Meng, *Dwang en vrijheid in de opvoeding. Opvoeden – straffen – rijp worden*. Bussum: Cohen, 1948 (met een inleiding door O. van Andel-Ripke).
- 117 Koppius (red.), *Leerboek*, p. 53.
- 118 O. van Andel-Ripke, *Dreigen en straffen*. 's-Gravenhage: Commissie voor Huishoudelijke en Gezinsvoorlichting, 1955.
- 119 Dat geldt bijvoorbeeld voor: Ada Citroen, *Kinderpsyche en opvoeding volgens psychoanalytische opvattingen*. Amsterdam: Kosmos, 1939 (onder gewijzigde titels herdrukt t/m 1969); A.J. de Leeuw-Aalbers, *Kind en gezin*. Lochem: De Tijdstroom, 1955.
- 120 T. Hart de Ruyter, *Inleiding tot de kinderpsychologie*, 1955; Ibidem, 1968. Dat geldt ook voor: Ada Citroen, *Kinderpsyche en opvoeding volgens psycho-analytische opvattingen*. Amsterdam: Kosmos, 1939, onder gewijzigde titels herdrukt t/m 1969.
- 121 Selma H. Fraiberg, *De magische wereld van het kind*. Houten: Unieboek, 1990 (19e dr., oorspr. 1966), pp. 217-236. In 2002 verscheen de 27e druk.
- 122 Bakker en Wubs, 'A Mysterious Success'.
- 123 Benjamin Spock, *Baby en kleuterverzorging*. 's-Graveland: De Driehoek, 1950, p. 232. In 2005 verscheen de 50e druk.
- 124 Idem, *Baby- en kinderverzorging*. Amsterdam/Antwerpen: Contact, 1962 (14e dr.), pp. 293-294.
- 125 Janneke Wubs, *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders 1945-1999*. Assen: Van Gorcum, 2004, pp. 194-208. Zie voor de moderne consensus:

- Janneke Wubs en Carolien Gravesteijn, 'Straf: een beperkt middel', in: René Diekstra en Malou van Hintum (red.), *Opvoedingscanon. Omdat over kinderen zoveel meer te weten valt*. Den Haag: Bert Bakker/De Haagse Hogeschool, 2010, pp. 134-136.
- 126 Jacobus Koelman, *De plichten der ouders in kinderen voor God op te voeden*. Houten: Den Hertog, 1990 (3e dr., herschreven naar het origineel uit 1679 door C. Bregman). Eerdere drukken verschenen in 1982 en 1984.
- 127 H. Visser, *De kunst van straffen*, Bibliotheek voor Bijbelsche Opvoedkunde IX (no. 1). Z.p.: Stichting Hoenderloo, 1925, p. 7.
- 128 Bakker, *Kind en karakter*, pp. 191-194.
- 129 Bakker, *Kind en karakter*, pp. 177-190. Zie voor de Verbondsleer en de neocalvinistische moraalpedagogiek: J.C. Sturm, *Een goede gereformeerde opvoeding. Over neocalvinistische moraalpedagogiek (1880-1950), met speciale aandacht voor de nieuw-gereformeerde jeugdorganisaties*. Kok: Kampen, 1988.
- 130 Nelleke Bakker, 'Opvoeden met de harde hand? Een historisch-kritische beschouwing van de neo-calvinistische opvoedingsmentaliteit 1880-1930', in: Bas Levering, Gert Biesta en Ido Weijers (red.), *Thema's uit de wijsgerige en historische pedagogiek. Bijdragen aan de achtste Landelijke Pedagogendag*. Amsterdam: SWP, 1998, pp. 79-85.
- 131 H. Leene, *Wet en Evangelie in de opvoeding*. Bibliotheek voor Bijbelsche Opvoedkunde X (no. 6). Z.p.: Stichting Hoenderloo, p. 11.
- 132 J. Lens, *Ouders en kinderen (en de school niet te vergeten). Opvoedkundige opstellen*. Amsterdam: H.J. Spruyt, 1927, p. 59.
- 133 Bakker, 'Opvoeden met de harde hand?'
- 134 L. van Klinken, *Hoofdlijnen en hoofdpunten van de opvoedkunde*. Meppel: Stenvert & Zoon, 1936, pp. 332-335.
- 135 D. Fokkema, *Opvoedkunde B voor protestants-christelijke kweekscholen*. De Nieuwe Kweekschool, Leergang voor opvoedkunde en psychologie. Groningen: Wolters, 1959, pp. 84-87; J.W. van Hulst en IJ. van der Molen, *Leerboek der pedagogiek voor protestants-christelijke kweekscholen*. De Nieuwe Kweekschool, Leergang voor opvoedkunde en psychologie, deel 1B. Groningen: Wolters, 1968, pp. 171-179.
- 136 A. Stoll, *Van drie tot zeven. Inleiding in pedagogiek, psychologie en de methodiek van de kleuterschool*. Zeist: Dijkstra's Uitgeverij, 1963 (6e dr., oorspr. 1948), pp. 26-27.
- 137 Bakker, 'Opvoeden met de harde hand?'
- 138 Bakker e.a., *Vijf eeuwen opvoeden*, pp. 284-287.
- 139 Nelleke Bakker, 'De professor geeft raad: Waterink als opvoedingsvoorlichter en adviseur van moeders', in: J.C. Sturm (red.), *Leven en werk van prof. dr. Jan Waterink, een Nederlandse pedagoog, psycholoog en theoloog (1890-1966)*. Kampen: Kok, 1991, pp. 67-82; Nelleke Bakker, "Wat zoudt gij doen in dit geval?" De opgaven van Jan Waterink', in: Greetje Timmerman, Nelleke Bakker en Jeroen J.H. Dekker (red.), *Cultuuroverdracht als pedagogisch motief. Historische en actuele perspectieven op onderwijs, sekse en beroep*. Groningen: Barkhuis, 2007, pp. 55-72.
- 140 J. Waterink, *De schooljaren onzer kinderen*. Kampen: Kok, 1956, pp. 58-71.
- 141 Bakker, *Kind en karakter*, pp. 197-200.
- 142 Ibidem, p. 202; fr. S. Rombouts, *Katholieke pedagogiek*. Deel 2, *Het kind*. Tilburg: R.K. Jongensweeshuis, 1934 (2e dr.), pp. 84-86.
- 143 Bakker, *Kind en karakter*, p. 205.
- 144 Ibidem, pp. 208-209.
- 145 Ibidem, p. 204.
- 146 Anny Hulsman, 'Persoonlijkheid', *Tijdschrift voor R.K. Ouders en Opvoeders* 2 (1920), pp. 50-53.

- 147 Anny Berkvens-Hulsmans, *Licht en kracht*. Opvoedkundige Brochurenreeks no. 35. Tilburg: R.K. Jongensweeshuis, 1927, pp. 33-36, 60-76. De artikelen in deze bundel verschenen eerder in het TRKOO.
- 148 Anny Berkvens-Hulsmans, *Van ouders en kinderen*. Opvoedkundige Brochurenreeks no. 32. Tilburg: R.K. Jongensweeshuis, 1926, pp. 18-19. De artikelen in deze bundel verschenen eerder in het TRKOO.
- 149 Bakker, *Kind en karakter*, pp. 206-207.
- 150 P. Gervasius o.m.cap., *Een gids voor onze ouders*. Opvoedkundige Brochurenreeks no. 114. Tilburg: R.K. Jongensweeshuis, 1940, pp. 25-53; Idem, *De geboorzaamheid*. Opvoedkundige Brochurenreeks no. 64. Tilburg: R.K. Jongensweeshuis, 1932; Idem, *Hoe moet het nu met onze kinderen? Praktische wendingen voor gezinsopvoeding*. Tilburg: Ferrerius, 1947, p. 31.
- 151 Nelleke Bakker, 'Een aantrekkelijke aandoening: zenuwachtigheid bij kinderen', in: Marjoke Rietveld-van Wingerden e.a. (red.), *Zorgenkinderen in beeld. Facetten van de orthopedagogische praktijk in Nederland en België in de negentiende en twintigste eeuw*. Jaarboek voor de Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs 2004, pp. 108-132.
- 152 In de jaargangen 1919, 1922, 1926, 1928 en 1929 van het TRKOO verschenen artikelenreeksen over het thema. Zie ook: Nelleke Bakker, "'Wanklanken'" in een eigen geluid: rooms katholieken en de Nederlandse gezinspedagogiek in het interbellum', in: Mark D'hoker en Marc Depaep (red.), *Op eigen vleugels. Liber amicorum prof. dr. An Hermans*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2004, pp. 85-96.
- 153 J. Deelen, 'Bedwateren', *Tijdschrift voor R.K. Ouders en Opvoeders* 10 (1928), pp. 284-287.
- 154 Fr. S. Rombouts, *Nieuwste banen in de psychologie en paedagogiek*. Tilburg, R.K. Jongensweeshuis, 1931, pp. 44, 72. Heyster was overigens de eerste katholieke pedagoge die haar boeken uitgaf zonder bisschoppelijke goedkeuring en evenmin bij een katholieke uitgever.
- 155 Sis Heyster, *Opvoeden in de praktijk. Het boek voor iederen opvoeder*. Den Haag/Gent: Populair Wetenschappelijke Bibliotheek, 1935, pp. 130-132.
- 156 Sis Heyster, *Opvoedingsmoeilijkheden van iederen dag. Een boek voor moeders en andere opvoedsters*. Amsterdam: Kosmos, 1938, pp. 35-43; Sis Heyster, *Levende opvoedkunde ten dienste van kleine en grotere kinderen*. Leiden: Nederlandsche Uitgeversmaatschappij, 1947-1948, 2 dln., deel 1, pp. 122-147; Sis Heyster, *Van baby tot kleuter: de eerste zes belangrijke jaren*. Amsterdam: Elsevier, 1964.
- 157 Heyster, *Opvoeden in de praktijk*, p. 195.
- 158 Sis Heyster, 'Bij u ook 'n misverstand?', *Onze Kinderen*. TRKOO 19 (1937), pp. 220-221.
- 159 Sis Heyster, *Kinder- en jeugdpsychologie*. Leiden: Nederlandsche Uitgeversmaatschappij, 1946, pp. 185-192. Dit boek werd veel gebruikt in de katholieke jeugdzorg; in 1950 verscheen de vijfde druk.
- 160 Bijvoorbeeld: Zr. Gaudia, *Het schoolkind. Over de psychologie van het kind vanaf het zesde jaar tot aan de puberteit*. Heemstede: De Toorts, 1952 (herdrukt t/m 1963). Zuster Gaudia was adjunct-directrice van het Paedologisch Instituut van de Katholieke Universiteit Nijmegen.
- 161 N. Snijders-Oomen, *Kleine kinderen worden groot. Kinderpsychologie voor opvoeders*. 's-Hertogenbosch: Malmberg, 1952 (herdrukt t/m 1977).
- 162 Jos J. Gielen en S. Strasser, *Leerboek ener opvoedkunde voor de derde leerkring*. 's-Hertogenbosch: Malmberg, 1957.

- 163 N. Perquin s.j., *Paedagogiek. Bezinning op het opvoedkundig verschijnsel*. Roermond/Maaseik: Romen & Zonen, 1949 (herdrukt t/m 1971).
- 164 Ibidem, 1956 (3e herz. druk), pp. 289-293.
- 165 Ibidem, 1949, p. 212.
- 166 Een aantal van zijn artikelen in de *Beatrijs* is gebundeld in: N. Perquin s.j., *Het hart van ons kind*. Haarlem: De Standaard, 1955 (herdrukt t/m 1961).
- 167 N. Perquin, *Verwerkte en verdrongen seksualiteit*. Roermond/Maaseik: Romen & Zonen, 1964.
- 168 A.M.J. Chorus, *Waarheen? De opvoeding van het kleine kind*. Haarlem: De Toorts, [1957], p. 18.
- 169 A.M.J. Chorus, *Hoe moet men straffen?* Eerste Paedagogische Reeks, no. 4. Utrecht: Katholieke Actie, [1950], pp. 10-11; Idem, *Schrik, vrees, angst en verlegenheid*. Eerste Paedagogische Reeks, no. 5. Utrecht: Katholieke Actie, [1950], p. 17; Idem, *Waarheen? De opvoeding van het kleine kind*. Haarlem: De Toorts, 1957, pp. 50-63.
- 170 Fr. S. Rombouts, *Katholieke pedagogiek*. Deel 1: *De opvoeders*. Tilburg: R.K. Jongensweeshuis, 1956 (8e dr., oorspr. 1933), pp. 184-187.

4 Aard, ernst, omstandigheden en consequenties van seksueel misbruik van meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk

DR. W. LANGELAND, DR. P.J. DRAIJER, PROF. DR. J.H. SMIT¹

1 Inleiding

1.1 Aanleiding en achtergrond

Naar aanleiding van het onderzoeksrapport van de Commissie seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk (hierna: Onderzoekscommissie) (Deetman e. a., 2011a, b) is een aanvullende vraag geformuleerd over seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland vanaf 1945. Tijdens het debat in de Tweede Kamer van 31 januari 2012 over het onderzoeksrapport werd onder andere naar voren gebracht dat de positie van vrouwen en meisjes onderbelicht zou zijn gebleven en aanvullend onderzoek onder deze doelgroep wenselijk zou kunnen zijn.²

In vergelijkbare onderzoeken in andere landen is vrijwel geen afzonderlijke aandacht besteed aan seksueel misbruik van meisjes binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Uitzonderingen hierop vormen de Ierse rapporten van de Royal College of Surgeons dat in opdracht van de Bishop's Committee on Child Protection een survey uitvoerde naar seksueel misbruik door functionarissen van de Rooms-Katholieke Kerk (Goode e. a., 2003) en van de Commissie Ryan (2009)³ die in opdracht van de Ierse regering een onderzoek uitvoerde naar geweld en misbruik binnen instellingen voor opvoeding, zorg en onderwijs. In deze onderzoeksrapporten worden de gegevens voor mannen en vrouwen afzonderlijk gerapporteerd. De onderzoeken laten zien dat seksueel misbruik van jongens frequent plaatsvond in onderwijsinstellingen (priesteropleidingen, jongensinternaten, scholen), terwijl misbruik bij meisjes in onderwijsinstellingen beduidend minder vaak naar voren komt. In Nederland ging de media-aandacht overwegend uit naar seksueel misbruik van jongens binnen rooms-katholieke onderwijsinstellingen. Over misbruik van meisjes binnen de Rooms-Katholieke Kerk is in Nederland weinig geschreven.

Op 31 augustus 2012 presenteerde drs. W.J. Deetman het voorstel voor onderzoek naar seksueel misbruik en geweld van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Vrije Universiteit Medisch Centrum (VUMC) / GGZ inGeest is verzocht om een nadere kwantitatieve analyse te geven van de gegevens die destijds verzameld zijn door de Onderzoekscommissie met betrekking tot de aard, ernst, omstandigheden en consequenties van seksueel misbruik bij minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk.⁴ In dit verslag worden de resultaten van deze nadere analyse beschreven. Het oorspronkelijke onderzoek van de Onderzoekscommissie betrof gegevens over mannen en vrouwen tezamen.

1.2 Opzet van dit verslag

Dit verslag is als volgt opgebouwd: in deel 1 staan we stil bij de onderzoeksvragen, de gehanteerde definitie van seksueel misbruik en de methode van onderzoek. In deel 2 bespre-

ken we de resultaten van de nadere analyse van de aard, ernst, omstandigheden en consequenties van seksueel misbruik al dan niet in combinatie met fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Daarbij vergelijken we deze resultaten met de bevindingen in het eindrapport van de Onderzoekscommissie. Het verslag sluit af in deel 3 met een korte samenvatting van de belangrijkste bevindingen geplaatst tegen internationale literatuur. Aansluitend volgen de conclusies.

1.3 Onderzoeksvragen

De volgende onderzoeksvragen worden beantwoord:

Aard, ernst en omstandigheden:

- Wat zijn aard, ernst en omstandigheden van het seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk?
- Wat zijn de gegevens over fysiek en psychisch geweld dat plaatsvond naast het seksueel misbruik?

Consequenties (psychische gezondheid):

- Wat is de aard en ernst van de (actuele) psychische klachten en symptomen die vrouwelijke slachtoffers rapporteren?
- Zijn er wat betreft de psychische klachten verschillen tussen vrouwelijke slachtoffers die misbruik rapporteren en vrouwen die een dergelijke achtergrond niet noemen?
- Hoeveel vrouwen rapporteren psychische klachten van een dusdanige ernst dat gesproken kan worden van een behoefte aan professionele hulp?

1.4 Definitie van seksueel misbruik

Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk is gedefinieerd als: ‘Seksuele contacten van vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerkprovincie – geestelijken, religieuzen, pastoraal werkers met een kerkelijk dienstverband, leken en vrijwilligers werkzaam voor de Kerk – met een kind of jongere onder de achttien jaar, toevertrouwd aan de verantwoordelijkheid van genoemde vertegenwoordigers, zonder dat deze, als gevolg van lichamelijk of relationeel overwicht, emotionele druk, dwang of geweld, het gevoel heeft (gehad) de seksuele contacten te kunnen weigeren.

Onder relationeel overwicht wordt een ongelijke machtsverhouding (volwassene-minderjarige, leerkracht-leerling, leiding-jeugdlid e.d.) verstaan.

Onder seksuele contacten wordt verstaan: alle daadwerkelijke seksuele aanrakingen, van het aanraken of doen aanraken van borsten en genitaliën, kussen met seksuele bedoelingen tot en met geslachtsgemeenschap (vaginaal, oraal of rectaal), of het binnendringen van vagina of rectum met voorwerpen of vingers.’ (Zie Deetman e. a., 2011a, pagina 18.)

Bij de Rooms-Katholieke Kerkprovincie gaat het om Nederland.

1.5 Methode van onderzoek

Voor een uitvoerige beschrijving van de methode van onderzoek wordt verwezen naar het eindrapport van de Onderzoekscommissie.⁵

Dataverzameling en selectie

Voor beantwoording van de onderzoeksvragen in dit verslag is gebruikgemaakt van de bestaande kwantitatieve gegevens over seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk die destijds door de Onderzoekscommissie zijn verzameld. Deze gegevensverzameling kende drie stappen.

In de eerste stap zijn door TNS NIPO aan een representatieve landelijke steekproef van 34.234 Nederlanders van veertig jaar en ouder drie vragen⁶ voorgelegd over seksueel misbruik, fysiek geweld en psychisch geweld:

- 1 Bent u voor uw achttiende jaar tegen uw zin seksueel benaderd door een volwassene die geen familie van u was? Daarmee bedoelen we: dat u tegen uw zin seksueel werd aangeraakt, of een ander seksueel aan moest raken (seksueel misbruik);
- 2 Bent u voor uw achttiende jaar op een lichamelijk gewelddadige manier benaderd door een volwassene die geen familie van u was? Daarmee bedoelen we: geschopt, geslagen met handen of een voorwerp, of andere vormen van lichamelijke mishandeling (fysiek geweld);
- 3 Bent u voor uw achttiende jaar op een intimiderende manier benaderd door een volwassene die geen familie van u was? Daarmee bedoelen we: uitschelden, vernederen, onterecht straffen, achterstellen bij andere kinderen en chantage (psychisch geweld).

In de tweede stap is een vragenlijstonderzoek gehouden onder een selectie van respondenten uit de bevolkingssteekproef (hierna: de respondenten). Er zijn gegevens verzameld bij de volgende groepen:

- de respondenten die rapporteerden voor hun achttiende jaar door een meerderjarig niet-familie lid te zijn misbruikt en die al of niet in een rooms-katholieke instelling verbleven. Onder hen zijn in totaal 638 vrouwen.
- een ‘controlegroep’ bestaande uit respondenten die rapporteerden geen ervaringen te hebben gehad met ongewenste seksuele benaderingen, noch rooms-katholiek te zijn opgevoed of in een instelling te hebben gezeten. Onder hen zijn in totaal 340 vrouwen. Deze respondenten fungeren als een vergelijkingsgroep om te bezien of de groep die misbruik rapporteerde hiervan verschilde in psychische klachten en hulpbehoefte.

Het vragenlijstonderzoek diende om nadere informatie te verkrijgen over de plegers van het misbruik, de aard van de seksuele handelingen, de duur en de frequentie van het misbruik en de omstandigheden waaronder het gebeurde. Daarnaast is in de vragenlijst aan respondenten gevraagd naar hun psychische gezondheid in het heden en in het verleden, teneinde inzicht te krijgen in de consequenties van seksueel misbruik dat al dan niet gepaard ging met geweld. En om een schatting te kunnen maken van de behoefte aan professionele hulp bij diegenen die rapporteren als kind misbruikt te zijn binnen de context van de Rooms-Katholieke Kerk.

In totaal rapporteerden 173 respondenten (mannen en vrouwen) uit de bevolkingssteekproef misbruik door personen werkzaam in de Rooms-Katholieke Kerk; onder hen zijn in totaal 39 vrouwen.⁷

In de derde stap is datzelfde vragenlijstonderzoek gehouden onder degenen die zich op eigen initiatief als slachtoffer hadden gemeld bij de Onderzoekscommissie (hierna: de melders) en rapporteerden voor hun achttiende levensjaar seksueel misbruikt te zijn binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Dit zijn in totaal 505 melders van wie 81 vrouwen.⁸

De nadere kwantitatieve analyse in voorliggend verslag is uitgevoerd over de bestaande gegevens van de 39 vrouwelijke respondenten (stap 2) en van de 81 vrouwelijke melders (stap

3) uit het vragenlijstonderzoek. Het gaat in totaal om 120 vrouwen die rapporteerden als minderjarig seksueel te zijn misbruikt binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

Als controlegroep fungeerden de 340 vrouwen uit de landelijke steekproef (stap 2) die rapporteerden geen ervaringen te hebben gehad met ongewenste seksuele benaderingen, noch rooms-katholiek te zijn opgevoed of in een rooms-katholieke instelling te hebben gezeten.

Bij de analyses over de psychische gezondheid zijn ook bestaande gegevens van de 638 vrouwen (stap 2) die rapporteren voor hun achttiende jaar door een meerderjarig niet-familieelid te zijn misbruikt en die al of niet in een rooms-katholieke instelling verbleven, betrokken.

Omdat fysiek en psychisch geweld buiten de afbakening van het onderzoek van de Onderzoekscommissie viel,⁹ is uitsluitend gevraagd naar de frequentie van het fysieke en psychische geweld. Naar informatie over plegers van dit geweld en of het geweld plaatsvond binnen de Rooms-Katholieke Kerk is niet gevraagd.

Statistische analyse

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen zijn gangbare statistische analyses uitgevoerd, zoals het maken van frequentieverdelingen, het toepassen van Fisher's exact testen, chikwadraattoetsen, (co)variantie-analyses (T- en F-toetsen) en het berekenen van Pearsons correlaties. We hebben tweezijdig getoetst met een significantieniveau van 95 procent ($\alpha=0,05$). Evenals in het eerste Deetman-onderzoek werden in geval van significante verschillen de sterkte van verbanden berekend en effectgroottes (Cramer's V, Cohen's d en etakwadraat (η^2)) bepaald. Voor het interpreteren van de effectgroottes zijn de volgende regels gebruikt: een effectgrootte beneden de 0,20 wijst op geen of een zeer klein effect, tussen de 0,20 en 0,50 op een klein effect, tussen de 0,50 en 0,80 op een middelgroot effect, tussen de 0,80 en de 1,30 op een groot effect en 1,30 en hoger op een zeer groot effect. De analyses zijn uitgevoerd met SPSS-15.¹⁰

De statistische analyse vindt plaats op basis van kwantitatieve gegevens over seksueel misbruik in de jeugdijaren verkregen op basis van zelfrapportage op volwassen leeftijd. De Onderzoekscommissie plaatste enkele methodologische kanttekeningen over de betrouwbaarheid en validiteit van deze retrospectieve gegevens.¹¹ De methodologische problemen die in de kanttekeningen naar voren zijn gebracht, beklemtonen dat de conclusies die op basis van de onderzoeksgegevens worden getrokken met de nodige voorzichtigheid moeten worden geïnterpreteerd. In deel 3 van dit verslag komen wij hierop terug.

Als er in dit verslag wordt gesproken van 'misbruik', dan wordt bedoeld 'gerapporteerd misbruik', omdat onderzoek zonder externe validering geen zekerheid kan verschaffen over wat zich wel of niet heeft voorgedaan. Dit betekent overigens niet dat we de rapportages in twijfel trekken.

2 Resultaten

In dit deel 2 van het verslag worden de resultaten van de nadere analyse toegelicht en worden de onderzoeksvragen beantwoord.

2.1 Aard, ernst en omstandigheden van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen

- Wat zijn aard, ernst en omstandigheden van het seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk?
- Wat zijn de gegevens over fysiek en psychisch geweld dat plaatsvond naast het seksueel misbruik?

Ter beantwoording van deze onderzoeksvragen worden allereerst de resultaten van de nadere kwantitatieve analyse van de 81 vrouwelijke melders beschreven.

Aard en ernst van de meldingen bij de Onderzoekscommissie

De aard en ernst van de misbruikervaringen van de 81 vrouwelijke melders lopen uiteen. Het seksueel misbruik is in een substantieel aantal gevallen ernstig, frequent en langdurig geweest (zie tabel 1). Ruim veertig procent van de vrouwelijke melders rapporteert over seksueel misbruik waarbij sprake is van penetratie.¹² Ruim een kwart noemt meerdere misbruikervaringen met verschillende plegers die niet tegelijkertijd plaatsvonden. Driekwart van de vrouwelijke melders geeft aan dat het om herhaalde ervaringen gaat. En ruim zeventig procent geeft aan dat het misbruik langer dan een jaar duurde.

Omstandigheden

De meeste vrouwelijke melders rapporteren dat het seksueel misbruik heeft plaatsgevonden aan het eind van de jaren vijftig, in de jaren zestig en in het begin van de jaren zeventig. Bij ruim veertig procent van de vrouwelijke melders vond het seksueel misbruik plaats in de thuissituatie en bij ruim dertig procent in parochies. Plegers zijn overwegend mannen. Zeven procent van de vrouwelijke melders noemt een vrouwelijke (mede)pleger. Ten slotte: ruim veertig procent van de melders blijkt naar voren te brengen dat zij bedreigd werden door pleger als er over het misbruik gesproken zou worden.

Melders versus respondenten

Om nader inzicht te verkrijgen in de representativiteit van de meldingen van vrouwelijke slachtoffers zijn deze gegevens vervolgens vergeleken met die van de 39 vrouwelijke respondenten uit de landelijke survey¹³ (tabel 1). Het volgende valt dan op: het seksueel misbruik dat de vrouwelijke melders rapporteerden duurde significant langer dan bij de vrouwelijke respondenten in de landelijke survey. Daarentegen rapporteerden deze vrouwelijke respondenten significant vaker dat sprake was van verschillende plegers die geen familie waren. Ook vond bij hen het seksueel misbruik vaker plaats in andere dan onderwijsinstellingen, zoals in een ziekenhuis, sanatorium of kindertehuis.

Fysiek en psychisch geweld naast seksueel misbruik van minderjarige vrouwen

Aan de hand van vraag 2 en 3 uit de landelijke steekproef (stap 1) naar fysiek respectievelijk psychisch geweld kon worden nagegaan hoeveel van de 39 vrouwelijke respondenten die rapporteerden als minderjarige seksueel te zijn misbruikt binnen de Rooms-Katholieke Kerk óók ervaringen hebben opgedaan met fysiek en psychisch geweld.²⁰ Zestig procent van hen rapporteert psychisch geweld te hebben ondervonden naast seksueel misbruik. Veertig procent rapporteert over fysiek geweld naast seksueel misbruik.

Tabel 1 Aard, ernst en omstandigheden van gerapporteerd seksueel misbruik in de vragenlijst melders (N=81 melders, N=104 incidenten) en survey (N=39 respondenten, N=58 incidenten)*

KENMERKEN	MELDERS		SURVEY	
	Aantal	%	Aantal	%
Leeftijd: gemiddelde (standaarddeviatie)	58,1	(8,1)	57,2	(8,0)
<i>Op slachtofferniveau:</i>				
<i>Hoe ernstig (aard seksuele handelingen):¹⁴</i>				
– Geen vorm van penetratie	48	59,3	30	76,9
– Vorm van penetratie	33	40,7	9	23,1
<i>Hoeveel plegers:¹⁵</i>				
– Eén pleger	58	71,6	20	51,3
– Meerdere plegers	23	28,4	19	48,7 ^a
<i>Op incidentniveau:</i>				
<i>Hoe vaak (frequentie):¹⁶</i>				
– Eenmalig	24	24,0	22	40,0
– Meermalig	76	76,0	33	60,0
<i>Hoelang (duur):¹⁷</i>				
– Korter dan een jaar	22	28,2	20	55,6
– Langer dan een jaar	56	71,8 ^b	16	44,4
<i>Situatie / Context:¹⁸</i>				
– Parochie	30	37,0	11	28,2
– Onderwijsinstelling (intern en extern)	17	21,0	12	30,8
– Andere instelling dan onderwijs	5	6,2	7	17,9 ^c
– Thuis	34	42,0	10	25,6
– Andere situatie / context	23	28,4	9	23,1
<i>Bedreiging door pleger als er over misbruik gesproken zou worden:¹⁹</i>				
– Nee	61	58,6	29	50,0
– Ja	43	41,4	29	50,0

* In beide groepen is de percenteerbasis per kenmerk het aantal gevallen waarover informatie aanwezig is op slachtofferniveau (het aantal mensen in de betreffende groep) of op incidentniveau (de informatie over het misbruik dat is verzameld per genoemde pleger, maximaal twee plegers).

^a Chikwadraat = 3,93, degrees of freedom (df) = 1, p = 0,048; Cramer's V = 0,18.

^b Chikwadraat = 6,79, df = 1, p = 0,009; Cramer's V = 0,24.

^c Fisher's exact test; p = 0,049.

Vergelijking met seksueel misbruik van minderjarige mannen en vrouwen gezamenlijk en mannen afzonderlijk

Wanneer we voorgaande resultaten ten aanzien van de aard, ernst en omstandigheden van het seksueel misbruik van minderjarige vrouwen vergelijken met de bevindingen van de Onderzoekscommissie over seksueel misbruik van minderjarige mannen en vrouwen gezamenlijk,²¹ dan valt het volgende op:

- 1 De vrouwelijke melders en vrouwelijke respondenten vertonen onderling meer overeenkomst wat betreft de gerapporteerde ernst van het seksueel misbruik dan de melders en de respondenten (mannen en vrouwen tezamen) in het onderzoek van de Onderzoekscommissie. Het beeld over seksueel misbruik op basis van de meldingen van vrouwelijke slachtoffers lijkt dus representatiever te zijn dan het beeld op basis van meldingen van mannen en vrouwen gezamenlijk. Hieruit zouden we kunnen afleiden dat de meldingen van vrouwen minder beïnvloed zijn door de beeldvorming over seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk in de media.
- 2 Vrouwelijke slachtoffers (melders en respondenten) rapporteren significant vaker ernstige seksuele handelingen dan mannelijke slachtoffers van seksueel misbruik.²²
- 3 Vrouwelijke melders rapporteren significant minder vaak dan mannelijke melders seksueel misbruik in onderwijsinstellingen of internaten.²³

2.2 Consequenties van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen

- Wat is de aard en ernst van de (huidige) psychische klachten en symptomen die vrouwelijke slachtoffers rapporteren?
- Zijn er wat betreft psychische klachten verschillen tussen vrouwelijke slachtoffers die misbruik rapporteren en vrouwen die een dergelijke achtergrond niet noemen?
- Hoeveel vrouwen rapporteren psychische klachten van een dusdanige ernst dat gesproken kan worden van een behoefte aan professionele hulp?

In het vragenlijstonderzoek van de Onderzoekscommissie onder respondenten (stap 2) en onder melders (stap 3) is gevraagd naar de psychische gezondheid in het heden en in het verleden. De aanwezigheid van de psychische klachten in het heden is vastgesteld via de Brief Symptom Inventory (BSI-18).²⁴ Hoe hoger de totaalscore op de BSI-18, hoe slechter de huidige psychische gezondheid. Een score van 11 of hoger op de BSI-18 wordt als indicatie gezien om professionele hulp in te schakelen. Bij de psychische klachten die men in het hier en nu ervaart gaat het om stemmingsklachten (zoals somberheid, eenzaamheid), angstklachten (zoals zenuwachtigheid, paniekaanvallen, bang zijn) en lichamelijke klachten (zoals duizeligheid, pijn op de borst/hart, misselijkheid). De specifieke klachten waarmee men in het verleden te maken heeft gehad en suïcidegedachten en -pogingen zijn vastgesteld met behulp van de vragenlijst die de Onderzoekscommissie zelf heeft samengesteld op basis van wetenschappelijk onderzoek op het gebied van psychische problemen van slachtoffers.²⁵ Bij de specifieke klachten waarmee men in het verleden te maken heeft gehad gaat het om klachten die nogal eens met seksueel misbruik of andere traumatische ervaringen in verband worden gebracht. Het betreft klachten zoals nachtmerries, slaapproblemen, concentratieproblemen, wantrouwen en achterdocht, woede-uitbarstingen, schuldgevoelens, gevoelens van schaamte, seksuele problemen en onverklaarde lichamelijke klachten.

Omdat er naar aanleiding van de media-aandacht sprake zou kunnen zijn van enige vertekening in de ernst van de klachten – bijvoorbeeld het aandikken om aandacht te vragen voor de ernst van het probleem – zijn de vragen naar psychische klachten in het heden afgewisseld met enkele vragen naar onwaarschijnlijke symptomen (de zogenaamde Wildman-Response Bias Index (WRBI)-symptomen). De onwaarschijnlijke symptomen zijn: ‘merken dat de kleur van dingen rondom je steeds wisselt’, ‘hoofdpijnen die zo erg zijn dat je voeten er pijn van doen’, ‘gezoem in je oren dat de hele tijd wisselt van links naar rechts’ en ‘dat het zwart voor je ogen wordt als je gaat zitten’.²⁶ De scores op deze symptomen worden geïnterpreteerd als een vorm van vertekening of vertroebeling (*response bias*) van de bevindingen die correctie behoeft.

Ter beantwoording van de onderzoeksvragen naar de consequenties van seksueel misbruik door niet-familieleden worden de psychische klachten van de groep van 638 vrouwelijke respondenten die rooms-katholiek zijn opgevoed en al dan niet in een instelling verbleven, vergeleken met de controlegroep van de 340 vrouwen die niet seksueel misbruikt zijn noch rooms-katholiek zijn opgevoed of in een instelling verbleven. Aansluitend wordt ingegaan op de psychische klachten van de 120 vrouwelijke slachtoffers (39 respondenten en 81 melders) die rapporteren te zijn misbruikt door een pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Vervolgens wordt ingegaan op de mate waarin zij behoefte zouden kunnen hebben aan professionele hulpverlening. Tot slot worden de resultaten ten aanzien van de psychische klachten van vrouwelijke slachtoffers vergeleken met de gegevens uit het eindrapport van de Onderzoekscommissie over seksueel misbruik van minderjarige mannen en vrouwen gezamenlijk.

Psychische klachten van vrouwelijke slachtoffers van seksueel misbruik

In onderstaande tabel 2 zijn drie groepen vrouwen met elkaar vergeleken om inzicht te krijgen in de aard en ernst van psychische klachten en symptomen. Het gaat om:

- groep 1: de 107 vrouwelijke respondenten die rapporteren als minderjarige seksueel misbruikt te zijn, rooms-katholiek zijn opgevoed, en in een instelling hebben gezeten;
- groep 2: de 531 vrouwelijke respondenten die rapporteren als minderjarige seksueel misbruikt te zijn, rooms-katholiek zijn opgevoed, en niet in een instelling hebben gezeten;
- controlegroep van 340 vrouwen die rapporteerden geen ervaringen te hebben gehad met ongewenste seksuele benaderingen, noch rooms-katholiek te zijn opgevoed of in een instelling hebben gezeten.

Het gaat – voor alle duidelijkheid – bij deze analyses nog niet om plegers die werkzaam waren binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

Vrouwelijke respondenten met een rooms-katholieke achtergrond, die rapporteren seksueel te zijn misbruikt én in een instelling hebben gezeten (groep 1), rapporteren significant vaker huidige psychische klachten.²⁷

De 638 vrouwelijke respondenten (groep 1 en 2 tezamen) rapporteren aanmerkelijk vaker specifieke klachten die met seksueel misbruik of andere traumatische ervaringen in verband worden gebracht dan de controlegroep, evenals suïcidepogingen ongeacht of zij in een instelling hebben gezeten of niet. Dit geldt eveneens voor de indicatie van behoefte aan professionele hulp zoals vastgesteld aan de hand van het percentage vrouwen in de verschillende groepen die boven het afkappunt (11) van de BSI-18 scoren.

Tabel 2 Leeftijd, geestelijke gezondheid en psychische klachten van vrouwelijke respondenten met een rooms-katholieke achtergrond die seksueel misbruik rapporteren, vergeleken met de controlegroep. Gemiddelden (M) en standaarddeviaties (sd), plus het percentage dat professionele hulp zou kunnen gebruiken (BSI-18 > 11)*

GROEP	Leeftijd M(sd)	BSI-totaalscore Range 0-72 M(sd)	% BSI > 11	Specifieke klachten ooit Range 0-42 M(sd)	% Ooit suïcidepoging	Response bias Range 0-4 M(sd)
Groep1 RK opgevoed/instelling/ seksueel misbruikt (N=107)	57,1 ^a (9,0)	11,9 ^b (12,1)	39,3 ^c	25,4 ^d (10,9)	15,9 ^e	0,85 (1,74)
Groep2 RK opgevoed/niet-instelling/ seksueel misbruikt (N=531)	54,2 (8,8)	8,1 (8,5)	23,4	21,7 (8,0)	9,4	0,66 (1,43)
Controlegroep3 (N=340)	53,0 (9,3)	7,3 (9,4)	21,2	19,5 (7,2)	3,2	0,52 (1,45)

* De significante uitkomsten van de afzonderlijke toetsen tussen twee groepen in de tabel staan vermeld in eindnoten.

^a F (2,975) = 8,44, p < 0,001, $\eta^2 = 0,02$.²⁸

^b F (2,975) = 9,94, p < 0,001, $\eta^2 = 0,02$.²⁹

^c Chikwadraat = 15,05, df = 2, p < 0,001, Cramer's V = 0,12.³⁰

^d F (2,975) = 22,66, p < 0,001, $\eta^2 = 0,04$.³¹

^e Chikwadraat = 21,04, df = 2, p < 0,001, Cramer's V = 0,15.³²

Psychische klachten bij seksueel misbruik door een pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk

Onderzoeken we de totale groep van 120 vrouwen die rapporteert als minderjarige seksueel te zijn misbruikt door een pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk dan zien we dat zowel de vrouwelijke respondenten (n=81) als de vrouwelijke melders (n=39) meer specifieke klachten en suïcidepogingen noemen dan de controlegroep (n=340) (zie tabel 3).

De vrouwelijke melders die rapporteren te zijn misbruikt door een pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk rapporteren verreweg de meeste psychische klachten. Het klachtenniveau van hen – dat is de mate waarin zij huidige (de afgelopen week) psychische

Tabel 3 Leeftijd, geestelijke gezondheid en psychische klachten van vrouwen die seksueel misbruik door een pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk rapporteren, vergeleken met een controlegroep. Gemiddelden (M) en standaarddeviaties (sd), plus het percentage dat professionele hulp zou kunnen gebruiken (BSI-18 > 11)*

GROEP	Leeftijd M(sd)	BSI-totaalscore Range 0-72 M(sd)	%BSI > 11	Specifieke klachten ooit Range 0-42 M(sd)	%Ooit suicidepoging	Response bias Range 0-4 M(sd)
Controlegroep 3 (N=340)	53,0 (9,3)	7,3 (9,4)	21,2	19,5 (7,2)	3,2	0,52 (1,45)
Respondenten survey Misbruikpleger RK Kerk (N=39)	57,2 (8,0)	11,7 (12,7)	41,0	25,5 (12,4)	20,5	0,82 (1,34)
Melders (N=81)	58,1 ^a (8,1)	19,5 ^b (16,3)	61,7 ^c	39,3 ^d (11,6)	25,9 ^e	1,88 ^f (1,74)

* De significante uitkomsten van de afzonderlijke toetsen tussen twee groepen in de tabel staan vermeld in eindnoten.

^a F (2,459) = 12,55, p < 0,001, $\eta^2 = 0,05$.³³

^b F (2,459) = 39,32, p < 0,001, $\eta^2 = 0,15$.³⁴

^c Chikwadraat = 53,69, df = 2, p < 0,001, Cramer's V = 0,34.³⁵

^d F (2,459) = 174,67, p < 0,001, $\eta^2 = 0,43$.³⁶

^e Chikwadraat = 49,92, df = 2, p < 0,001, Cramer's V = 0,33.³⁷

^f F (2,459) = 19,90, p < 0,001, $\eta^2 = 0,08$.³⁸

klachten rapporteren – is bijna drie keer zo hoog dan dat van de controlegroep. Zij verschillen hierin ook significant van de vrouwelijke respondenten die rapporteren te zijn misbruikt door een pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

Behoeftte aan professionele hulp

Vrouwelijke slachtoffers (respondenten en melders) die misbruikervaringen rapporteren binnen de Rooms-Katholieke Kerk zouden gezien de gerapporteerde ernst van de huidige psychische klachten naar verhouding vaker baat kunnen hebben bij professionele hulp:

Bij veertig procent van de 39 vrouwelijke respondenten met misbruikervaringen binnen de Rooms-Katholieke Kerk is er een indicatie dat men professionele hulp zou kunnen

gebruiken in verband met hun huidige psychische klachten. Zij scoren 11 of hoger op BSI-18. Dat geldt ook voor zestig procent van de 81 vrouwelijke melders met misbruikervaringen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Binnen de controlegroep is er voor twintig procent een indicatie voor hulpverlening.

De percentages in alle drie de groepen vallen hoger uit dan de 16,7 procent 'psychisch ongezonde vrouwen' dat in de jaarlijkse gezondheidsenquête onder de Nederlandse bevolking van achttien jaar of ouder van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) werd gevonden (CBS, 2011).

Hoewel vrouwelijke melders en vrouwelijke respondenten wat betreft de aard van het seksueel misbruik tamelijk vergelijkbare ervaringen noemen, vertonen zij grote verschillen in gerapporteerde psychische klachten. In deel 3 van dit verslag komen we hierop terug.

Een ongeveer vergelijkbaar beeld is te zien bij de specifieke klachten waarmee vrouwelijke slachtoffers gedurende hun levensloop worstelden en bij de suïcidepogingen. Vrouwelijke slachtoffers van misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk (de respondenten en melders) rapporteren aanmerkelijk meer specifieke problemen in het verleden te hebben ervaren dan de controlegroep.

Binnen de groep vrouwelijke slachtoffers die rapporteren seksueel misbruikt te zijn door een pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk, rapporteren vrouwelijke melders significant meer klachten dan vrouwelijke respondenten. Wat betreft suïcidepogingen verschillen zij niet significant van elkaar. Twintig procent van de vrouwelijke respondenten rapporteert ooit een suïcidepoging te hebben gedaan. Bij de vrouwelijke melders is dit 25 procent. Beide percentages liggen ver boven het landelijk gemiddelde van vier procent.³⁹

Een vraag die opkomt is of de ernst van de psychische klachten samenhangt met de ernst van het gerapporteerde misbruik. Onder de vrouwelijke melders van seksueel misbruik door een pleger werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk blijken degenen die verkrachting rapporteren aanmerkelijk meer huidige psychische klachten te noemen, evenals meer specifieke klachten in de loop van het leven.⁴⁰ Wanneer sprake is van meerdere plegers worden meer psychische klachten in het heden door de vrouwelijke melders gerapporteerd.⁴¹

Behoudens bij de specifieke klachten zijn de verbanden tussen de ernst van het seksueel misbruik en de psychische klachten niet erg sterk. Bovendien zou sprake kunnen zijn van enige mate van overdrijving onder de vrouwelijke melders.⁴² Desondanks blijkt dat de verschillen tussen de vrouwelijke melders, de vrouwelijke respondenten en de controlegroep op het gebied van huidige psychische klachten en specifieke klachten in het verleden bestaan als gecorrigeerd wordt voor de invloed van deze response bias.⁴³ Dat betekent dat ook al is er mogelijk sprake van enige mate van overdrijving bij de melders, deze de samenhang tussen misbruikervaringen en een verhoogd klachtenniveau ongemoeid laat. Mogelijk dat vooral de melders hun verhaal kracht bij hebben willen zetten door hun huidige psychische klachten iets aan te dikken.

Vergelijking met psychische klachten van minderjarige mannen en vrouwen gezamenlijk

Wanneer we voorgaande resultaten ten aanzien van de consequenties van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen vergelijken met de bevindingen van de Onderzoekscom-

missie over seksueel misbruik van minderjarige mannen en vrouwen gezamenlijk, dan valt het volgende op:

- 1 In grote lijnen komt het klachtenbeeld van vrouwen met misbruikervaringen overeen met het beeld zoals geschetst in het eindrapport van de Onderzoekscommissie voor mannen en vrouwen tezamen. Ook in dat onderzoek vertoonden degenen die misbruik door een niet-familieid rapporteerden aanmerkelijk meer klachten. En degenen die misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk rapporteerden, noemden over de gehele linie ernstiger klachten.
- 2 De vrouwelijke melders en vrouwelijke respondenten vertonen onderling meer overeenkomst wat betreft consequenties van het seksueel misbruik dan de melders en de respondenten, mannen en vrouwen tezamen, in het onderzoek van de Onderzoekscommissie.
- 3 Het is bekend dat vrouwen meer psychische klachten rapporteren dan mannen. Zoals dan ook te verwachten viel op basis van landelijke gegevens van BSI-totaalscores (respectievelijk 5,90 (sd = 6,52) voor mannen en 6,87 (sd = 7,11) voor vrouwen),⁴⁴ rapporteren de vrouwen in de controlegroep in dit onderzoek iets meer huidige psychische klachten dan mannen (namelijk gemiddeld 7,3 versus 5,3). De Onderzoekscommissie liet een gemiddelde BSI-totaalscore van 6,5 zien voor de respondenten in de controlegroep, mannen en vrouwen tezamen.
- 4 Het aantal vrouwen dat suïcidepogingen noemt, lijkt onder degenen met misbruikervaringen sterker verhoogd dan op basis van de landelijke gegevens per sekse te verwachten viel. Daarom hebben we deze mogelijke man-vrouwverschillen separaat getoetst. Uit deze toetsingen blijkt binnen de groep melders geen significant verschil tussen mannen en vrouwen naar voren te komen in gerapporteerde suïcidepogingen. In de groep respondenten die misbruikervaringen binnen de Rooms-Katholieke Kerk rapporteren, blijkt dat vrouwen vaker (20,5 procent) een suïcidepoging noemen dan mannen (8,2 procent).⁴⁵ Deze cijfers moeten met terughoudendheid worden geïnterpreteerd; ze zijn gebaseerd op relatief kleine aantallen respondenten. De conclusie dat de suïcidepoging het directe gevolg is van het misbruik mag niet worden getrokken.
- 5 Evenals in het onderzoek van de Onderzoekscommissie blijkt een substantiële groep slachtoffers klachten van een dusdanige ernst te rapporteren dat gesproken kan worden van een behoefte aan professionele hulp. Van de vrouwen die hun ervaringen bij de Onderzoekscommissie hebben gemeld, heeft ruim tachtig procent in het verleden daadwerkelijk hulp gezocht vanwege psychische problemen.

3 Samenvatting en discussie

We vatten eerst de belangrijkste onderzoeksresultaten samen en bespreken deze daarna in de context van internationale literatuur. We eindigen met enkele conclusies.

3.1 Samenvatting van de onderzoeksresultaten

Aard, ernst en omstandigheden van seksueel misbruik

Zowel uit de beperkte literatuur als uit de resultaten van de nadere kwantitatieve analyse blijkt dat seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk een heterogeen verschijnsel is. Het varieert wat betreft seksuele handelingen, duur en frequentie, maar ook in omstandigheden waaronder het plaatsvond.

Anders dan in het onderzoek van de voormalige Onderzoekscommissie het geval was, blijkt het beeld van het seksueel misbruik (aard van de seksuele handelingen en frequentie) dat ontstaat op basis van de ervaringen die vrouwen bij de Onderzoekscommissie melden, op belangrijke punten representatief te zijn. We vinden vrijwel geen verschillen op dit punt tussen de vrouwelijke melders en de vrouwelijke respondenten in de landelijke survey. Dit was in het onderzoek, gebaseerd op gegevens van mannen en vrouwen tezamen, wel het geval. En bij toetsing blijken er verschillen met de mannelijke slachtoffers.⁴⁶ Bij mannelijke slachtoffers was er een duidelijk verschil tussen de melders en de respondenten in de landelijke survey: het gerapporteerde misbruik in de meldingen van mannen was duidelijk ernstiger van aard.

De bevinding dat het gerapporteerde misbruik in de meldingen van mannen ernstiger van aard is, zou mogelijk een effect kunnen zijn van berichtgeving in de media (Houppermans, 2011). De aandacht in de media was vooral gericht op ervaringen met seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk van jongens en mannen en in veel mindere mate op ervaringen van meisjes. Het zou dus kunnen zijn dat de mediaberichten op een aantal punten de misbruikmeldingen van mannen sterker hebben beïnvloed.

Zowel de vrouwelijke melders als de vrouwelijke respondenten rapporteren uiteenlopende locaties waar het misbruik plaatsvond, namelijk in thuisituaties, in parochies, in onderwijsinstellingen (scholen, internaten) en in andere instellingen dan het onderwijs (kinderthuisen, weeshuizen, sanatoria enzovoort).

Dat misbruik in onderwijsinstellingen zo duidelijk naar voren kwam in de meldingen die de Onderzoekscommissie ontving, zou eveneens te maken kunnen hebben met het feit dat de aandacht in de media de laatste jaren vooral gevestigd was op misbruik van jongens binnen internaten en priesteropleidingen.

Fysiek geweld en psychisch geweld

De taakopdracht van de Onderzoekscommissie betrof gegevensverzameling over seksueel misbruik van minderjarigen. Dit is in de meeste internationale onderzoeken op dit gebied eveneens het geval: doorgaans wordt in onderzoek de geweldsproblematiek enkel geanalyseerd in de context van seksueel misbruik, zoals in het kader van afdwingen van geheimhouding (zie Langeland, 2011, p. 319). Daarom ontbreekt ook in het gegevensbestand dat gebruikt is voor deze nadere kwantitatieve analyse gedetailleerde informatie over het afzonderlijk voorkomen van fysiek en psychisch geweld door functionarissen en leken werkzaam bij de Rooms-Katholieke Kerk en dus ook over de aard en ernst van deze vormen van geweld.

Wat we wel konden vaststellen is dat de vrouwelijke respondenten die seksueel misbruik voor het achttiende jaar door een persoon werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk rapporteren in drie van de vijf gevallen ook ervaringen opdeden met fysiek geweld en in twee van de vijf gevallen ook met psychisch geweld. We weten niet wie de plegers van het geweld waren, alleen dat het om niet-familieleden gaat.

Verder weten we op grond van de gegevens dat bedreiging door de pleger als er over het misbruik gesproken zou worden, frequent naar voren werd gebracht. Ongeveer de helft van de vrouwelijke slachtoffers (41 procent van de melders en 50 procent van de respondenten) rapporteert dat er sprake was van (bedreiging met) dwang en geweld bij het afdwingen van stilzwijgen. De onderzoeksgegevens laten daarom zien dat seksueel misbruik vaak plaatsvindt tegen een achtergrond van dreiging en geweld.

Dat zo vaak ook andere vormen van geweld naar voren kwamen – een bevinding die er op zou kunnen duiden dat sommige kinderen kwetsbaarder zijn voor negatieve ervaringen dan andere – betekent overigens ook een complicatie voor de interpretatie van de samenhang tussen seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk en psychische problemen van de slachtoffers. Want de vraag is natuurlijk: waar hangen die klachten nu eigenlijk mee samen? Met het misbruik of met allerlei andere narigheid die zich afspeelde, zoals mishandeling, verlating, affectieve verwaarlozing? Deze causaliteitsvraag valt op basis van de gepresenteerde gegevens niet te beantwoorden.

Psychische gezondheid

Vrouwelijke slachtoffers met een rooms-katholieke opvoeding die als kind in een instelling verbleven, noemen ernstiger psychische klachten dan vrouwelijke slachtoffers met dezelfde achtergrond, die niet in een instelling hebben gezeten.

Uit een tweede vergelijking van vrouwelijke slachtoffers van seksueel misbruik door een persoon werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk kwam naar voren dat zowel de vrouwelijke respondenten als de vrouwelijke melders ernstiger klachten vertoonden dan de vrouwen in de controlegroep, specifieke klachten en suïcidepogingen in het bijzonder. Ondanks het feit dat de aard en ernst van misbruik in grote lijnen vergelijkbaar was, rapporteerden de vrouwelijke melders aanmerkelijk meer klachten en problemen dan de vrouwelijke respondenten. Dit beeld dat degenen die misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk rapporteerden over de gehele linie ernstiger klachten noemden, komt overeen met het klachtenbeeld zoals geschetst door de Onderzoekscommissies in haar eindrapport.

Actuele klachtenniveaus kunnen natuurlijk zijn verhoogd door de stress die gepaard gaat met het openbaar worden van het seksueel misbruik en met het melden zelf, het ‘oprakelen’, maar ook door het eventueel ‘aandikken’ van klachten door de mensen die hun misbruik bij de Onderzoekscommissie meldden. Ook dit is onderzocht en de vrouwelijke melders rapporteerden inderdaad het vaakst ‘onwaarschijnlijke’ klachten, zij het op relatief kleine schaal.⁴⁷ Deze bevinding kan wijzen op iets meer vertekening bij de slachtoffers die zich zelf aanmeldden, wellicht vanuit de wens om aandacht voor hun verhaal op te wekken. Maar er kunnen ook andere factoren een rol spelen. Van belang is in elk geval dat, wanneer wij statistisch corrigeren voor deze vorm van response bias, blijft staan dat vrouwelijke melders en vrouwelijke respondenten die seksueel misbruik door personen werkzaam in de Rooms-Katholieke Kerk rapporteren, meer klachten ervaren dan de vrouwen uit de controlegroep.

De vrouwen die verkrachting of misbruik door meerdere plegers rapporteren, meldden de meeste klachten. Een substantiële groep vrouwelijke slachtoffers – ruim veertig procent van de respondenten en ruim zestig procent van de melders – rapporteert huidige psychische klachten van een dusdanige ernst dat gesproken kan worden van een behoefte aan professionele hulp. Dit beeld van de psychische gezondheid van de slachtoffers van misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk komt overeen met dat uit het onderzoek van de Onderzoekscommissie.

Kanttekeningen en beperkingen

De resultaten van deze nadere kwantitatieve analyse worden met voorzichtigheid geïnterpreteerd. De Onderzoekscommissie plaatste al enkele methodologische kanttekenin-

gen over de betrouwbaarheid en validiteit van de bestaande gegevens. Kort samengevat betekent dit dat de betrouwbaarheid en validiteit van de resultaten beperkt zijn doordat (1) het gaat om een fenomeen dat met geheimhouding en schaamte is omkleed, (2) de bevindingen berusten op rapportages van de respondenten over gebeurtenissen die vele jaren terug hebben plaatsgevonden en derhalve onderhevig zijn aan geheugenvertekening, (3) er inconsistenties voorkwamen in de beantwoording in de landelijke survey die gecorrigeerd zijn, en (4) het om relatief kleine aantallen gaat. De meeste van deze beperkingen zijn onvermijdelijk omdat ze nu eenmaal samenhangen met het fenomeen dat wordt onderzocht.

Nadrukkelijk moet worden vermeld dat bij de beantwoording van de onderzoeksvragen naar de consequenties van seksueel misbruik het niet mogelijk is om uitspraken te doen over de vraag of de psychische klachten het gevolg zijn van het seksueel misbruik.⁴⁸ Misbruik leidt niet altijd tot psychische klachten en psychische klachten kunnen ook een andere (mede)oorzaak hebben. In overeenstemming met het eindrapport van de Onderzoekscommissie wordt uitsluitend een algemene indicatie van de ernst van de klachten en potentiële hulpbehoefte gegeven.

3.2 Internationale literatuur

Wat betreft de onderzoeksaanpak onderscheidt het onderzoek van de Onderzoekscommissie en daarmee ook de nadere kwantitatieve analyse van bestaande gegevens zich op een aantal belangrijke punten van eerder internationaal onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk:⁴⁹ het is grootschaliger, er zijn meerdere bronnen gebruikt – zowel gegevens op basis van een representatieve survey als gegevens van melders – en er is aandacht voor eventuele vertekening (response bias) in klachtenniveaus. In totaal zijn de ervaringen van 120 vrouwen geanalyseerd die seksueel misbruik op minderjarige leeftijd binnen de Rooms-Katholieke Kerk rapporteerden en het beeld dat de vrouwelijke respondenten presenteerden kwam in grote lijnen overeen met dat van de vrouwelijke melders.

In internationaal onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen door niet-verwanten wordt meestal geen onderscheid gemaakt naar het type pleger, laat staan naar de religieuze signatuur van instellingen (zie Langeland, 2011). Daardoor levert dit geen inzicht in de aard, ernst, omstandigheden en gevolgen van het seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. Daar komt nog bij dat onderzoeksgegevens meestal niet afzonderlijk voor mannen en vrouwen zijn geanalyseerd.

De studies die specifiek gericht zijn op misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk zijn veelal gebaseerd op selectieve informatie zoals meldingen van misbruik die zijn opgetekend in dossiers van de Kerk, informatie van plegers die in behandeling gingen, of meldingen van slachtoffers, zoals bijvoorbeeld de Ierse en Belgische onderzoeksrapporten. Hoewel informatief, is niet bekend of hier een algemeen geldend beeld aan te ontlenen is. Ook gaat het meestal om relatief kleine aantallen slachtoffers en wordt er geen gebruikgemaakt van een controlegroep (representatief vergelijkingsmateriaal). En zelfs in de enkele beschikbare representatieve studie (bijvoorbeeld Goode e.a., 2003) gaat het maar om een paar gevallen. Het onderzoek van de Onderzoekscommissie steekt hier dus gunstig bij af en is ook in methodologisch opzicht grondiger.

Ondanks de hierboven genoemde beperkingen van eerder onderzoek blijkt er sprake te zijn van overeenstemming met onze bevindingen over seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk: de seksuele handelingen variëren van betasten boven en onder kleren, het moeten betasten van de pleger tot orale, vaginale en anale penetratie (Goode e.a., 2003; John Jay College of Criminal Justice, 2004; Colarusso, 2009; commissie-Ryan, 2009), het misbruik vindt frequent plaats, strekt zich uit over langere tijd (Goode e.a., 2003; Colarusso, 2009; Terry & Freilich, 2012) en de plegers waren overwegend mannen (Goode e.a., 2003).

Wat betreft de locatie waar het misbruik plaatsvond, vinden wij een verschil tussen mannen en vrouwen: mannen noemen vaker misbruik in onderwijsinstellingen, vrouwen rapporteren naar verhouding vaker misbruik in parochies en in thuisituaties. Ook dit komt uit eerder onderzoek naar voren. Zo troffen Goode e.a. (2003) onder vrouwelijke slachtoffers vooral priesters als plegers aan en onder mannelijke slachtoffers zowel priesters als religieuzen.⁵⁰ Deze samenhang van functie van de plegers met de sekse van het slachtoffer bleek gerelateerd te zijn aan de omstandigheden of setting waar het misbruik indertijd plaatsvond, namelijk onderwijs. In Ierland zaten jongens – net als in Nederland – vaker op internaten dan meisjes en daardoor kwamen ze meer in contact met geestelijken of religieuzen. Bijna driekwart (72 procent) van de 22 misbruikte jongens in deze Ierse studie noemde de school als locatie waar het misbruik plaatsvond, terwijl geen van de acht misbruikte meisjes dit als setting noemde. Goode en collega's schrijven daarover: 'This may reflect the different access which male clergy had to boys through the educational system' (Goode e.a., 2003, p. 88).

Verder zijn er nauwelijks gegevens uit eerder internationaal onderzoek over de omstandigheden waaronder seksueel misbruik van meisjes door personen werkzaam in de Rooms-Katholieke Kerk plaatsvond (Langeland, 2011). Een recente uitzondering vormt het onderzoek van Terry & Freilich (2012) op basis van geanonimiseerde gegevens over alle slachtoffers van misbruik gepleegd door priesters tegen wie bij de Kerk aanklachten waren ingediend tussen 1950 en 2002. Het overgrote deel (81 procent) van het gemelde misbruik betrof jongens als slachtoffers. Als een mogelijke verklaring voor deze bevinding opperen Terry & Freilich (2012) dat situationele factoren – factoren buiten de pleger – een belangrijke rol spelen in de keuze van locatie en slachtoffers door de plegers. Zij stellen dat de plegers (geestelijkheid en religieuzen) in het verleden makkelijker en grotere toegang hadden tot jongens (misdienaren, priesteropleidingen, patronaatswerk) dan tot meisjes. Jongens werden vaker tijdens sociale situaties misbruikt, zoals tijdens groepsuitjes of een verblijf in (vakantie)kampen en tijdens activiteiten in het kader van patronaatswerk of op de werkplek van de pleger of in het kerkgebouw. Of anders geformuleerd: de gelegenheid maakt de pleger. Terry & Freilich (2012) vinden ondersteuning voor deze stelling doordat er verhoudingsgewijs meer meldingen van seksueel misbruik van meisjes door priesters zijn geregistreerd vanaf het moment dat meisjes als misdienaar kunnen fungeren en meisjes vaker zijn gaan participeren in activiteiten buitenshuis georganiseerd door de Kerk (vanaf 1990).⁵¹

Deze gedachtegang dat een grotere frequentie van jongens als slachtoffers van volwassen mannen niet zozeer een duidelijk motief lijkt te weerspiegelen, maar eerder gerelateerd lijkt te zijn aan gelegenheidsfactoren zoals een grotere toegang van mannen tot jongens zonder dat er enige vorm van toezicht was, komt overeen met een van de conclusies in een overzichtsartikel over kenmerken van pedoseksuelen (Murray, 2000).

Wij vonden in de helft van de gevallen van misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk dat er sprake was van bedreiging door de pleger(s). In de beperkte internationale gegevens die hierover bekend zijn, komt dit eveneens naar voren. In een klinische studie onder vier vrouwelijke slachtoffers van een priester is sprake van overwicht en fysieke overmacht om seksuele handelingen af te dwingen, maar ook van het gebruik van fysiek geweld en het uiten van verbale bedreigingen (Colarusso, 2009). Uit onderzoek naar meldingen van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk komt een soortgelijk beeld naar voren, waarbij de bedreigingen overigens meestal van psychologische aard waren, niet van fysieke (John Jay College of Criminal Justice, 2004). Een van de conclusies in de onderzoeksrapporten van de commissie-Ryan (2009) naar misbruik en mishandeling binnen instellingen voor opvoeding en zorg en onderwijs onder verantwoordelijkheid van – voornamelijk – de Rooms-Katholieke Kerk en van de commissie-Murphy naar seksueel misbruik binnen het aartsbisdom Dublin (2009), beide in Ierland, is dat seksueel misbruik niet los kan worden gezien van lichamelijke en emotionele/psychische mishandeling. De commissie-Ryan stelt dat het autoritaire en rigide disciplinerende victoriaanse model van de zorg voor kinderen de noden van kinderen geen prioriteit gaven. Ook de grote aantallen van zorgbehoevende kinderen maakte adequaat toezicht onmogelijk en de kinderen zelf stonden machteloos ten opzichte van mishandeling door stafleden. ‘The safety of children was not a priority at any time during the relevant period’ [het gaat hier om 1936 tot heden] (p. 3, Executive Summary). In hun conclusies noemen ze fysieke mishandeling in instellingen voor meisjes alom aanwezig, ernstig, willekeurig en onvoorspelbaar. Dit leidde tot een klimaat van angst onder de kinderen. Daarnaast wordt seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen rooms-katholieke tehuizen in Ierland gerapporteerd, maar dit was minder grootschalig dan bij jongens. Ook het onderzoek onder Les Enfants de Duplessis wijst uit dat in rooms-katholieke instellingen voor opvoeding en zorg in de regio Quebec in Canada gedurende de periode 1940 tot in de jaren vijftig zeer frequent sprake was van allerlei vormen van traumatisering naast seksueel misbruik (Perry e. a., 2005, 2006).⁵² Het onderzoek geeft een beeld van de context van geweld en verwaarlozing waarin veel van deze wezen zijn opgegroeid en richt zich op de mentale weerbaarheid die sommigen desondanks aan de dag legden.

Psychische klachten en symptomen

Ook over de psychische gezondheid van vrouwen die seksueel misbruik door een persoon werkzaam in de Rooms-Katholieke Kerk rapporteren, zijn op zeer beperkte schaal internationale gegevens bekend, doordat onderzoeksgegevens ook op dit punt meestal niet afzonderlijk voor mannen en vrouwen worden gepresenteerd. Informatie over de gevolgen is grotendeels afkomstig uit selectieve steekproeven (op basis van meldingen of dossiers). En onderzoek ontbreekt waarin gebruik werd gemaakt van gevalideerde vragenlijsten om de gevolgen op gestandaardiseerde wijze in kaart te brengen of waarin gebruik werd gemaakt van een controlegroep. Er zijn beperkt gegevens over het actuele klachtenniveau van slachtoffers. Verder is het – zoals eerder opgemerkt – moeilijk om te onderscheiden of klachten direct toe te schrijven zijn aan seksueel misbruik binnen de rooms-katholieke context, omdat informatie over andere stressvolle ervaringen in de jeugd of later in het leven meestal ontbreekt. Vaak wordt vergeten dat ook de veerkracht van kinderen uiteen kan lopen. Ten slotte is in buitenlands onderzoek niet gecontroleerd voor eventuele vertekening (response bias) in de vorm van het maximaliseren (overdrijven) van klachten en symptomen. De gegevens op basis van het onderzoek van de Onderzoekscommissie zijn

dus ook in dit opzicht tamelijk uniek te noemen en nauwelijks vergelijkbaar met andere bronnen.

Hoewel er weinig vergelijkingsmateriaal is, stemt het beperkte beeld van de psychische gezondheid van slachtoffers van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk dat uit de onderzoeksliteratuur naar voren komt met onze bevindingen overeen:

De Ierse commissie-Ryan vond geen significante verschillen tussen mannen en vrouwen in traumagerelateerde symptomen waar men ooit in het leven mee heeft geworsteld (vergelijkbaar met specifieke klachten in het onderzoek van de Onderzoekscommissie) (Carr e. a., 2010). De studie van Sigal e. a. (2003) onder wezen die misbruik en mishandeling meldden in katholieke kindertehuizen, wijst uit dat de mensen die ooit in een tehuis hadden verbleven ernstiger klachten rapporteerden dan een controlegroep – psychologische stressklachten en suïcidegedachten en suïcidepogingen in het bijzonder. In deze studie rapporteerde ruim 34 procent van de vrouwen en ruim dertig procent van de mannen een suïcidepoging te hebben ondernomen. Deze percentages zijn hoger dan onder de melders in het onderzoek van de Onderzoekscommissie zijn aangetroffen (25,9 procent van de vrouwelijke melders in voorliggend verslag). In de studie van Sigal e. a. (2003) is ook een korte vragenlijst meegenomen naar de mate van sociaal wenselijke antwoorden (ook een vorm van response bias). De onderzoekers hebben deze vragen meegenomen omdat de psychologische symptomen zijn vastgesteld in de context van schadeclaims waardoor er sprake zou kunnen zijn van overrapportage. Ze vinden – net als in voorliggend rapport – géén aanwijzingen voor een significant effect van response bias op de gerapporteerde symptomen. De bevinding van ernstiger klachten bij mensen die ooit in een kindertehuis hadden verbleven, wijst overigens eveneens op een complicatie voor de interpretatie van de samenhang tussen seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk en psychische problemen van de slachtoffers. Een instellingsverleden kan immers ook van invloed zijn op de psychische gezondheid van ex-pupillen, nog los van misbruik en/of mishandeling. Op basis van de analyses is het dus niet mogelijk om met zekerheid uitspraken te doen over of en in welke mate het gerapporteerde misbruik verantwoordelijk is voor eventuele psychische problemen.

3.3 Conclusies

Op basis van de beschreven onderzoeksresultaten komen wij tot enkele algemene conclusies:

1. *De nadere kwantitatieve analyse van bestaande gegevens leidt tot aanscherping van het beeld van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen.*

De nadere kwantitatieve analyse van de bestaande gegevens uit het onderzoek van de Onderzoekscommissie leidt tot nadere aanscherping van het beeld van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

De context van het seksueel misbruik van meisjes door personen werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk verschilt van die van mannelijke slachtoffers, in die zin dat het misbruik van minderjarige vrouwen vaker plaatsvond binnen parochies en in de privé-sfeer, terwijl dat van jongens vaker plaatsvond in onderwijs- en opvoedingsinstellingen, zoals internaten. Daarnaast geldt dat misbruik van minderjarige vrouwen vaker vormen van penetratie betreft en de seksuele handelingen ernstiger genoemd moeten worden dan bij minderjarige mannelijke slachtoffers.

2. *Vergelijking met de internationale literatuur bevestigt dit beeld.*

Uit het weinige internationale onderzoek dat naar seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk is gedaan (zoals Goode e. a., 2003; commissie-Ryan, 2009), komt een vergelijkbaar beeld naar voren: meer dan dat bij jongens het geval was, komt seksueel misbruik van meisjes in parochies voor en binnen privésituaties, zoals tijdens catechisatie, thuis tijdens bijles enzovoort. Plegers weten het vertrouwen van de ouders te winnen, dringen de privésfeer binnen en verkrijgen langs die weg toegang tot intiem contact met de meisjes uit dat gezin.

3. *De psychische klachten van mannelijke en vrouwelijke slachtoffers op langere termijn zijn vergelijkbaar.*

Vrouwen die als minderjarige seksueel zijn misbruikt binnen de Rooms-Katholieke Kerk rapporteren ernstiger psychische klachten dan vrouwen die niet seksueel zijn misbruikt. Bij een deel van de slachtoffers zijn deze klachten dusdanig dat zij baat zouden kunnen hebben bij professionele hulp. Deze klachten kunnen overigens ook verband houden met andere levensgebeurtenissen die deze mensen hebben ervaren en hoeven niet per se misbruikgerelateerd te zijn.

4. *De media hebben het beeld van seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk beïnvloed.*

Uit de vergelijking van gegevens over minderjarige vrouwelijke slachtoffers met die over minderjarige mannelijke slachtoffers en uit de vergelijking van gegevens op basis van de meldingen door vrouwelijke slachtoffers en de landelijke survey kunnen we opmaken dat veel van de meldingen die de Onderzoekscommissie ontving betrekking hadden op misbruik in onderwijsinstellingen. Er is mogelijk een effect uitgegaan van de berichtgeving in de media over seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk. De publicitaire aandacht ging vooral uit naar seksueel misbruik van jongens binnen onderwijsinstellingen van de Rooms-Katholieke Kerk.

5. *Fysiek en psychisch geweld.*

Over het voorkomen van fysiek en psychisch geweld in de context van de Rooms-Katholieke Kerk is nog bijzonder weinig onderzocht en geschreven. Wij konden op basis van de beschikbare gegevens ook geen inzicht geven in fysiek en psychisch geweld gepleegd door personen werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Ook is over het toepassen van fysieke en psychische dwang en geweld bij slachtoffers van seksueel misbruik op minderjarige leeftijd weinig betrouwbare informatie bekend.

6. *Kanttekeningen.*

Voor deze nadere kwantitatieve analyse gelden dezelfde kanttekeningen als door de Onderzoekscommissie bij de verzamelde gegevens zijn gemaakt: de betrouwbaarheid van de resultaten is beperkt doordat het gaat om een fenomeen dat met geheimhouding en schaamte is omkleed, doordat de bevindingen berusten op retrospectie van de respondenten en derhalve onderhevig zijn aan geheugenvertekeningen. Maar ook bleken er inconsistenties in de beantwoording in de survey en gaat het om relatief kleine aantallen. De meeste van deze beperkingen zijn inherent aan het te onderzoeken fenomeen en daardoor onvermijdelijk.

LITERATUURLIJST

- A. Carr, B. Dooley, M. Fitzpatrick, E. Flanagan, R. Flanagan-Howard, K. Tierney, M. White, M. Daly, J. Egan, 'Adult Adjustment of Survivors of Institutional Child Abuse in Ireland', *Child Abuse & Neglect*, 34, pp. 477-489 (2010).
- Centraal Bureau voor de Statistiek, *Geestelijke ongezondheid in kaart gebracht*. Den Haag, 2011.
- J.T. Chibnall, A. Wolf, P.N. Duckro, 'A National Survey of the Sexual Trauma Experiences of Catholic Nuns', *Review of Religious Research*, 40 (2), pp. 143-167 (1998).
- C.A. Colarusso, 'The Relentless Past. The Effect of Chronic Sexual Abuse in Childhood on Fifty Years of Adolescent and Adult Development', *The Psychoanalytic Study of the Child*, 64, pp. 320-350 (2009).
- Commission of Investigation, *Report into the Catholic Archdiocese of Dublin (Murphy Report)*, 2009.
- W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 1 Het onderzoek*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2011a.
- W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 2 Achtergrondstudies*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2011b.
- K.A. Flynn, 'In Their Own Voices: Women Who Were Sexually Abused by Members of the Clergy', *Journal of Child Sexual Abuse*, 17, pp. 216-237 (2008).
- H. Goode, H. McGee, C. O'Boyle, *Time to Listen: Confronting Child Sexual Abuse by Catholic Clergy in Ireland*. Dublin: The Liffey Press, 2003.
- M.K. Houppermans, 'De hausse aan meldingen. Een achtergrondstudie over de hausse aan meldingen vanaf februari 2010 over seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk en de rol van de media', in: W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 2 Achtergrondstudies*, pp. 192-217, 2011.
- John Jay College of Criminal Justice, *The Nature and Scope of Sexual Abuse by Catholic Priests and Deacons in the United States, 1950-2002*. Washington DC: United States Conference Catholic Bishops, 2004.
- W. Langeland, 'Literatuurstudie Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk', in: W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 2 Achtergrondstudies*, pp. 297-397, 2011.
- B.R. McLaughlin, 'Devastated Spirituality: The Impact of Clergy Sexual Abuse on the Survivor's Relationship with God and the Church', *Sexual Addiction & Compulsivity*, 1(2), pp. 145-158 (1994).
- J.B. Murray, 'Psychological Profile of Pedophiles and Child Molesters', *The Journal of Psychology*, 134, pp. 211-224 (2000).
- N.J. Nicolai, 'De consequenties van seksueel misbruik van minderjarigen. Ten behoeve van de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk', in: W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 2 Achtergrondstudies*, pp. 241-259, 2011.
- J.C. Perry, J.J. Sigal, S. Boucher, S. Paré, M.C. Ouimet, J. Normand, M. Henry, 'Personal Strengths and Traumatic Experiences Among Institutionalized Children Given up at Birth (Les Enfants de Duplessis – Duplessis' Children): II. Adaptation in Late Adulthood', *The Journal of Nervous and Mental Health*, 193, pp. 783-789 (2005).

- Report of the Commission of Inquiry into Child Abuse (Ryan Report)*, 2009 (www.child-abusecommission.ie).
- S.J. Rossetti, 'The Impact of Child Sexual Abuse on Attitudes toward God and the Catholic Church', *Child Abuse & Neglect*, 19 (12), pp. 1469-1481 (1995).
- J.J. Sigal, M. Rossignol, J.C. Perry, 'Some Psychological and Physical Consequences in Middle-aged Adults of Underfunded Institutional Care in Childhood', *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 187, pp. 57-59 (1999).
- J.J. Sigal, M. Rossignol, J.C. Perry, 'Unwanted Infants: Psychological and Physical Consequences of Inadequate Orphanage Care 50 Years Later', *American Journal of Orthopsychiatry*, 73, pp 3-12 (2003).
- K.J. Terry, J.D. Freilich, 'Understanding Child Sexual Abuse by Catholic Priests from a Situational Perspective', *Journal of Child Sexual Abuse*, 21, pp. 437-455 (2012).
- J. Verdurmen, M. ten Have, R. de Graaf, S. van Dorsselaer, H. van 't Land, W. Vollebergh, *Psychische gevolgen van kindermishandeling op volwassen leeftijd*. Utrecht: Trimbos-instituut, 2007.
- K. van Wormer, L. Berns, 'The Impact of Priest Sexual Abuse: Female Survivors' Narratives', *Affilia*, 19(1), pp. 53-67 (2004).

NOTEN

- 1 De auteurs zijn verbonden aan het Vrije Universiteit Medisch Centrum / GGZ in Geest, Amsterdam, 2012.
- 2 Zie brief van de minister van Veiligheid en Justitie I.W. Opstelten aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 'Tweede brief naar aanleiding van het debat over het rapport van de commissie-Deetman', 13 februari 2012.
- 3 *Report of the Commission of Inquiry into Child Abuse (Ryan Report)*, (www.child-abusecommission.ie).
- 4 Het betreft een nadere analyse van bestaande gegevens verzameld door TNS NIPO tijdens het eerste onderzoek. Zie brief van drs. W.J. Deetman aan prof. dr. J.H. Smit, GGZ inGeest / VUMC (briefnummer OCRKK/12.00065): Opdrachtbevestiging inzake een onafhankelijk essay naar de aard, ernst, omstandigheden en consequenties van seksueel misbruik en fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk, 21 juni 2012. Gegevens over fysiek en psychisch geweld door niet-familieleden zijn in het eerste onderzoek wel verzameld maar niet in de context van de Rooms-Katholieke Kerk. Of specifieker geformuleerd: het eerste onderzoek was niet opgezet om de vraag naar de aard, ernst, omstandigheden en consequenties van fysiek en psychisch geweld te beantwoorden.
- 5 Zie voor de methodologische verantwoording van het empirisch onderzoek en nadere details zoals de gebruikte vragenlijsten: 'Hoofdstuk 3 Aard en omvang van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerkprovincie in Nederland' (pp. 52-79), 'Hoofdstuk 7 De slachtoffers' (par. 7.1 en 7.2, pp. 428-438) en 'Methodologische verantwoording empirisch onderzoek' (pp. 549-580) in: Deetman e.a., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 1 Het onderzoek*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2011a.
- 6 Deze vragen zijn ontleend aan items zoals gebruikt in eerder Nederlands bevolkingsonderzoek (Verdurmen e.a., 2007).
- 7 Zie p. 76. Deetman e.a., 2011a.
- 8 Hierbij moet worden opgemerkt dat uit de gegevens van de groep vrouwelijke res-

pondenten die misbruik rapporteert door personen werkzaam in de Rooms-Katholieke Kerk kon worden afgeleid dat één vrouw zich ook bij de Onderzoekscommissie heeft gemeld. Of zij ook heeft meegewerkt aan het vragenlijstonderzoek van de melders en dus in twee respondentgroepen zou zitten (melders en respondenten) is niet bekend. Deze respondent is niet uit het gegevensbestand van de respondenten verwijderd.

9 Voor alle duidelijkheid: meldingen van fysiek en psychisch geweld tegen minderjarigen in parochies of instellingen van de Rooms-Katholieke Kerk dat niet in samenhang met seksueel misbruik voorkomt, zijn gezien de taakopdracht van de Onderzoekscommissie wel geregistreerd (zie Deetman e.a., 2011a, p. 572) maar niet in het onderzoek betrokken.

10 SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) wordt gebruikt voor statistische doeleinden in met name de sociale wetenschappen.

11 Zie noot 4.

12 Waar sprake was van melding van meerdere misbruikervaringen door het slachtoffer is alleen de meest verregaande vorm van misbruik in de analyse betrokken. Het betreft seksueel misbruik door verschillende plegers die geen familie zijn.

13 Omdat de survey is gebaseerd op hoge responspercentages, variërend van 85% in de eerste stap tot 91% in de tweede stap, zijn de gegevens geschikt om een goed beeld te krijgen van seksueel misbruik.

14 Het verschil tussen de verschillende groepen slachtoffers in de gerapporteerde aard van de seksuele handelingen slachtoffers is niet significant.

15 Het verschil tussen de verschillende groepen slachtoffers in het aantal plegers is significant. Bij de chikwadraattoets wordt in termen van Cramer's V een heel kleine samenhang tussen groep slachtoffers en het gerapporteerde aantal plegers van seksueel misbruik gevonden, namelijk 0,18.

16 Het verschil tussen de verschillende groepen slachtoffers in de gerapporteerde frequentie van het misbruik is niet significant. De p-waarde (0,06) suggereert een trend.

17 Het verschil tussen de verschillende groepen slachtoffers in de gerapporteerde duur van het misbruik is significant. Bij de chikwadraattoets wordt in termen van Cramer's V een kleine samenhang tussen groep en gerapporteerde duur van het misbruik gevonden, namelijk 0,24.

18 Het verschil tussen de verschillende groepen slachtoffers in rapportage van misbruik in andere instellingen dan het onderwijs is significant.

19 Er is geen significant verschil tussen de verschillende groepen slachtoffers in bedreiging door de pleger als men over het misbruik zou praten.

20 31 van de 39 vrouwen hebben vraag 2 en 3 (stap 1) beantwoord.

21 Hier is een vergelijking gemaakt tussen de gegevens van de 120 (81+39) vrouwelijke slachtoffers met de gegevens uit het eindrapport van de Onderzoekscommissie over seksueel misbruik van minderjarige mannen en vrouwen tezamen, de gegevens over seksueel misbruik van minderjarige mannen afzonderlijk (424 mannelijke melders en 134 mannelijke respondenten) in het bijzonder.

22 Binnen de groep melders (n=505; mannen en vrouwen gezamenlijk) rapporteert 40,7% van de meisjes en 19,6% van de jongens als meest ernstigste vorm van seksuele handeling een vorm van penetratie; chikwadraat = 17,22, df = 1, p < 0,001. Het betreft gerapporteerd seksueel misbruik door één of meer niet-familieleden, niet per se misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Binnen de groep melders (n=505) die seksueel misbruik door één pleger noemt, rapporteert 37,9% van de meisjes en 16,5% van de jongens als ernstigste vorm van seksuele handeling een vorm van penetratie; chikwadraat = 13,47, df = 1, p

$< 0,001$. Het betreft gevallen waarin seksueel misbruik wordt gerapporteerd door één pleger binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

Binnen de groep respondenten ($n=173$; mannen en vrouwen gezamenlijk) rapporteert 23,1% van de meisjes en 3,0% van de jongens als meest ernstigste vorm van seksuele handeling een vorm van penetratie; Fisher's exact test $p < 0,001$. Het betreft gerapporteerd seksueel misbruik door één of meer niet-familieleden, niet per se misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Binnen de groep respondenten die seksueel misbruik door één pleger binnen de Rooms-Katholieke Kerk noemt, zijn de aantallen binnen de cellen zijn te klein om verschillen te kunnen toetsen tussen jongens en meisjes.

23 Binnen de groep melders ($n=505$) rapporteert 26,4% van de jongens en 13,6% van de meisjes 'school' als misbruiklocatie (chikwadraat = 6,08, $df = 1$, $p < 0,05$) en 49,3% van de jongens en 7,4% van de meisjes 'internaat' als misbruiklocatie (chikwadraat = 48,80, $df = 1$, $p < 0,001$).

Binnen de groep respondenten zijn de verschillen tussen jongens en meisjes in rapportages van onderwijs als plaats waar het misbruik plaatsvond niet significant. Binnen deze groep respondenten rapporteert 33,6% van de jongens en 17,9% van de meisjes 'school' als misbruiklocatie ($p < 0,10$), 28,4% van de jongens en 12,8% van de meisjes 'internaat' als misbruiklocatie (Fisher's exact test $p < 0,06$).

24 Zie voor een beschrijving van de vragenlijst: Deetman e.a., 2011a, pp. 567-568. L.R. Derogatis, M. Fitzpatrick, 'The SCL-90-R, the Brief Symptom Inventory (BSI), and the BSI-18'. In: M.E. Maruish (ed.), *The Use of Psychological Testing For Treatment Planning and Outcomes Assessment*, 2004, pp. 1-41.

25 Zie paragraaf 7.2.3, pp. 430-431, Deetman e.a., 2011a.

26 De scores (5 puntsschaal: 'helemaal geen' tot en met 'heel veel') op de symptomen zijn gehercodeerd tot 'aanwezig' of 'afwezig' en vervolgens opgeteld (range 0-4).

27 De leeftijd van de vrouwen hangt significant samen met de groep waarin zij zijn ingedeeld (Pearson's $r = -0,10$; $p < 0,001$), maar niet met de BSI-totaalscore en ook niet met de andere klachtenscores die in de tabel vermeld worden. De correlatiecoëfficiënt is negatief omdat een hogere leeftijd samenhangt met een lager nummer van de groep. De verschillen in leeftijd vormen dus niet een verklaring voor de aangetroffen verschillen in huidige psychische klachten.

28 Groep 1 versus groep 2: $t(636) = 3,05$, $p = 0,002$, Cohen's $d = 0,24$. Groep 1 versus controlegroep: $t(445) = 3,99$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,32$.

29 Groep 1 versus groep 2: $t(636) = 3,91$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,31$. Groep 1 versus controlegroep: $t(445) = 4,05$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,38$.

30 Groep 1 versus controlegroep: chikwadraat = 14,00, $df = 1$, $p < 0,001$, Cramer's $V = 0,18$.

31 Groep 1 versus groep 2: $t(636) = 4,06$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,32$. Groep 2 versus controlegroep: $t(869) = 4,12$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,28$. Groep 1 versus controlegroep: $t(445) = 6,48$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,62$.

32 Groep 2 versus controlegroep: chikwadraat =, $df = 1$, $p < 0,001$, Cramer's $V = 0,22$. Groep 1 versus controlegroep: chikwadraat = 22,19, $df = 1$, $p < 0,001$, Cramer's $V = 0,22$.

33 Groep melders versus respondenten is niet significant. Groep melders versus controlegroep: $t(419) = 4,50$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,45$. Groep respondenten versus controlegroep: $t(377) = 2,68$, $p = 0,008$, Cohen's $d = 0,28$.

34 Groep melders versus respondenten: $t(118) = 2,62$, $p = 0,01$, Cohen's $d = 0,48$. Groep melders versus controlegroep: $t(419) = 8,91$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,87$. Groep respondenten versus controlegroep: $t(377) = 4,52$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,47$.

35 Groep melders versus respondenten: chikwadraat = 4,56, $df = 1$, $p < 0,033$, Cramer's $V = 0,20$. Groep melders versus controlegroep: chikwadraat = 50,32, $df = 1$, $p < 0,001$, Cramer's $V = 0,35$. Groep respondenten versus controlegroep: chikwadraat = 6,66, $df = 1$, $p < 0,001$, Cramer's $V = 0,13$.

36 Groep melders versus respondenten: $t(118) = 6,008$, $p = 0,001$, Cohen's $d = 1,11$. Groep melders versus controlegroep: $t(419) = 19,59$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 1,91$. Groep respondenten versus controlegroep: $t(377) = 2,67$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,27$.

37 Groep melders versus respondenten is niet significant. Groep melders versus controlegroep: chikwadraat = 44,78, $df = 1$, $p < 0,001$, Cramer's $V = 0,33$. Groep respondenten versus controlegroep: chikwadraat = 18,45, $df = 1$, $p < 0,001$, Cramer's $V = 0,22$.

38 Groep melders versus respondenten: $t(118) = 2,28$, $p < 0,05$, Cohen's $d = 0,42$. Groep melders versus controlegroep: $t(419) = 6,19$, $p < 0,001$, Cohen's $d = 0,60$.

39 Zie A.J.F.M. Kerkhof, E. Arensman, J. Neeleman & E.J. de Wilde, *Suicide en Suïcidepreventie in Nederland. Achtergronddocument bij het Nationaal Actieplan Suïcidepreventie*, www.ivonnevandevenstichting.nl/docs/achtergrond_NASP.pdf. De auteurs schrijven dat 3% van de vrouwen ooit in hun leven een suïcidepoging heeft ondernomen die tot medische behandeling leidde.

40 De gemiddelde BSI-totaalscore is in geval van verkrachting 27,55 ($sd = 19,11$) versus 14,02 ($sd = 11,34$) indien er geen sprake is van verkrachting, $t = -3,99$, $df = 79$, $p = 0,000$. Het gaat om een verschil met een grote effect size: Cohen's $d = 0,90$. De somscore van de specifieke klachten is in geval van verkrachting 43,79 ($sd = 10,91$) versus 36,27 ($sd = 11,18$) indien er geen sprake is van verkrachting, $t = -3,00$, $df = 79$, $p = 0,004$. Het gaat om een verschil met een behoorlijke effect size: Cohen's $d = 0,68$.

41 De gemiddelde BSI-totaalscore is in geval van meerdere plegers 25,82 ($sd = 14,94$) en in geval van één pleger 17,03 ($sd = 16,29$), $t = -2,24$, $df = 79$, $p = 0,028$. Het gaat om een verschil met een behoorlijke effect size: Cohen's $d = 0,50$. De somscore van de specifieke klachten verschilt niet significant naar gelang het aantal plegers dat door de slachtoffers is gerapporteerd.

42 De scores op de response bias index, de scores met *onwaarschijnlijke* klachten zijn verhoogd. Zie tabel 3, laatste kolom.

43 Bij de multivariate analyse van de samenhang tussen misbruik en psychische gezondheid hanteren we deze somscore op de WRBI als (statistische) controlevariabele. Covariantieanalyse levert voor de huidige psychische klachten ook groepsverschillen op: $F(3,459) = 165,73$, $p < 0,001$, partiële $\eta^2 = 0,52$. De score op de Wildman Response Bias Index hangt significant samen met de totaalscore op de BSI-18: $F(1,456) = 357,26$, $p < 0,001$. Er is ook een significant effect van groep op het klachtenniveau na controle voor de response bias: $F(2,456) = 18,35$, $p < 0,001$, partiële $\eta^2 = 0,08$.

Ook levert covariantieanalyse voor de specifieke klachten groepsverschillen op: $F(3,459) = 178,25$, $p < 0,001$, partiële $\eta^2 = 0,54$. De score op de Wildman Response Bias Index hangt significant samen met de totaalscore op de specifieke klachten: $F(1,456) = 105,52$, $p < 0,001$. Er is ook een significant effect van groep op het klachtenniveau na controle voor de response bias: $F(2,456) = 144,03$, $p < 0,001$, partiële $\eta^2 = 0,39$.

44 Zie Handleiding BSI, p. 58. E. de Beurs, *Brief Symptom Inventory – BSI*. Nederlands-talige bewerking – herziene versie/tweede druk (conceptversie), Leiden, Uitgeverij PITTS, 2011.

45 Chikwadraat = 4,68, $df = 1$, $p = 0,31$.

46 Over de toetsing van de verschillen in aard, ernst en omstandigheden van het misbruik binnen de groep mannen zal elders worden gerapporteerd.

47 Er is geen significant verschil tussen mannelijke en vrouwelijke melders in de score op de Wildman Response Bias Index.

48 Zie par. 7.2.1., p. 429, Deetman e. a., 2011a.

49 Zie pp. 551-552, Deetman e. a., 2011a.

50 Priester wordt gebruikt als verzamelnaam voor geestelijken die tot een orde of congregatie behoren (priesterreligieuzen of regulieren genoemd) en geestelijken die rechtstreeks onder het gezag van een bisschop staan (wereldheren of seculieren genoemd). Priesterschap geldt op grond van de wijding als middelaar tussen God en mensen. Religieuzen is een verzamelnaam voor leden van een religieuze orde of congregatie (broeders/fraters, zusters, monniken en nonnen).

51 Overigens zijn de gegevens zoals verzameld in het John Jay-onderzoek niet helemaal te vergelijken met onze gegevens, omdat het selectief materiaal betreft (dossiers) en het onderzoek zich voornamelijk concentreert op misbruik in een parochiale context en minder op misbruik in onderwijsinstellingen, internaten in het bijzonder; de focus lag ook meer op priesters als plegers en niet op religieuzen (broeders/fraters, zusters, monniken en nonnen).

52 Genoemd worden lichamelijke mishandeling door verzorgers (98,7%), emotionele verwaarlozing (96,2%), getuige van geweld (81,3%), verbale mishandeling door verzorgers (67,1%) en lichamelijke verwaarlozing (63,3%). In dit onderzoek rapporteerden de veertig mannen aanzienlijk vaker seksueel misbruik dan de 41 vrouwen, terwijl de vrouwen vaker emotionele mishandeling noemden. Wat betreft de plegers gaat het voornamelijk om leken, niet om leeftijdgenoten of zusters.

5 Fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder

DR. W. LANGELAND

1 Inleiding

Dit inleidende hoofdstuk beschrijft de aanpak en de onderzoeksvragen van het literatuuronderzoek naar fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen in afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder.

1.1 Algemeen

Naar aanleiding van het onderzoeksrapport van de Commissie Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk (hierna: Onderzoekscommissie) (Deetman e. a., 2011a, b), heeft de minister van Veiligheid en Justitie, na overleg met vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland en de heer Deetman, een aanvullend onderzoek naar misbruik van meisjes en vrouwen toegezegd aan de Tweede Kamer. In dit aanvullend onderzoek wordt ook geweld jegens minderjarige vrouwen over de periode die de Onderzoekscommissie heeft onderzocht (1945-2010) meegenomen.

Dit verslag beschrijft de resultaten van een inventarisatie van de wetenschappelijke kennis met betrekking tot fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen in afhankelijkheidsrelatie, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder. Deze inventarisatie van de literatuur bouwt voort op reeds verricht literatuuronderzoek naar de aard, omvang, omstandigheden van en verantwoordelijkheden bij seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in de periode 1945 tot 2010 (Langeland, 2011). In deze eerdere rapportage is de wetenschappelijke kennis met betrekking tot seksueel misbruik van jongens en meisjes binnen afhankelijkheidsrelaties op hoofdlijnen in kaart gebracht. Het betrof seksueel misbruik door volwassen personen die niet tot de familiesfeer van het kind of de jongere behoren. In het bijzonder werd aandacht besteed aan seksueel misbruik van minderjarigen door personen werkzaam binnen instellingen en parochies van de Rooms-Katholieke Kerk.

Voorliggende aanvulling richt zich op fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in afhankelijkheidsrelaties. Evenals in het reeds verrichte onderzoek naar seksueel misbruik gaat het om geweld dat wordt gepleegd door volwassen personen die niet tot de familiesfeer van het minderjarige slachtoffer behoren, functionarissen of leken binnen de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder. Het betreft fysiek en psychisch geweld dat niet in samenhang met seksueel misbruik voorkomt. In het reeds verrichte onderzoek is gerapporteerd over vormen van fysiek en psychisch geweld die voorkomen in samenhang met seksueel misbruik in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties en in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder (Deetman e. a., 2011a; Langeland, 2011).

Omdat dit onderzoek voortbouwt op de literatuurstudie naar seksueel misbruik vond de studie plaats volgens dezelfde systematiek. In de aanvullende literatuurstudie wordt antwoord gegeven op de volgende vragen:

1. *Omvang, aard en omstandigheden:*

- Wat is er bekend over de omvang van fysiek en psychisch geweld tegenover minderjarige vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder?
- Wat is er bekend over de aard en omstandigheden van fysieke en psychische mishandeling van minderjarige vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder?

2. *Psychische gezondheid:*

- Wat is er bekend over de aard en ernst van de (actuele) psychische klachten en symptomen van vrouwelijke slachtoffers van fysieke en psychische mishandeling in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder?

3. *Cultures of silence op individueel niveau en bestuurlijke verantwoordelijkheden:*

- Wat is er bekend over de *cultures of silence* rondom fysieke en psychische mishandeling van minderjarige vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder? Hebben de mensen die als kind met dit soort ervaringen werden geconfronteerd hierover gesproken? Met wie? Werd er naar hen geluisterd?
- En wat is er bekend over de reactie van de Kerk op dergelijke zaken?

Terminologie

In de tekst worden de termen ‘pleger’ (beschuldiging, mishandeling juridisch niet bewezen) en ‘dader’ (mishandeling juridisch bewezen) gebruikt. Er is voor gekozen om de gangbare term ‘slachtoffer’ te gebruiken voor de zeer heterogene groep personen die ervaringen hebben met geweld in afhankelijkheidsrelaties buiten de gezins- en familiesfeer, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder. De term ‘niet-familiaal’ wordt gebruikt voor afhankelijkheidsrelaties buiten de gezins- en familiesfeer.

1.2 *Geweld in afhankelijkheidsrelaties: wat wordt eronder verstaan?*

Voor het literatuuronderzoek is het van belang vast te stellen wat verstaan wordt onder ‘geweld in afhankelijkheidsrelaties’.

Onder ‘afhankelijkheidsrelaties’ wordt verstaan: relaties tussen een minderjarige en een persoon anders dan de ouders¹ of familieleden ten opzichte van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of van onvrijheid staat.² Het gaat om geweld gepleegd door andere bekende personen van het kind van wie het afhankelijk is voor aandacht, bescherming en verzorging.³ De term ‘onvrijheid’ geeft aan dat het gaat om personen die hun machtsoverwicht gebruiken. Het betreft relaties waarbij sprake is van relationeel overwicht tussen een kind of jongere en de bekende persoon. Onder relationeel overwicht wordt een ongelijke machtsverhouding (volwassene-minderjarige) verstaan. Het gaat bijvoorbeeld om beroepskrachten of vrijwilligers die een kind een deel van de tijd onder hun hoede hebben, zoals leerkrachten, sporttrainers, groepsleiders van jeugdzorginstellingen en andere hulpverleners, gastouders, peuterspeelzaalleiding, geestelijken en vrijwilligers werkzaam in de vrijetijdsector (bijvoorbeeld een sportcoach of begeleider op een vakantiecamp). Geweldpleging door leeftijdgenoten (leerling-leerling, groepslid-groepslid, ‘loverboy-’, tegenwoordig pooierboy-meisje e.d.) valt dan ook buiten dit aanvullend literatuuronderzoek.

Evenals in het reeds uitgevoerde onderzoek naar seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk richt voorliggend aanvullend onderzoek zich in het bijzonder op fysiek en psychisch geweld tegenover minderjarige meisjes en jonge vrouwen door functionarissen of leken binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Hieronder vallen geestelijken, religieuzen,

pastoraal werkers met een kerkelijk dienstverband, maar bijvoorbeeld ook de koster, de jeugdwerker, de organist en de koorleider voor zover zij in kerkelijk dienstverband werkzaam zijn.

Bij het inventariseren van de literatuur voor deze literatuurstudie is geen selectie toegepast op basis van precieze definities voor fysiek en psychisch geweld. De belangrijkste reden hiervoor is dat de aanduiding van bepaalde gedragingen of bepaalde uitingen als geweld samenhangt met de normen en opvattingen die in een bepaalde cultuur of in een bepaalde tijd leven. Daarbij gaat het om opvattingen over de mate waarin bepaald handelen schadelijk geacht wordt voor een kind. Waar in de ene cultuur het toepassen van lijfstraffen wordt gezien als gepast opvoedkundig handelen of iets wat gedaan wordt voor de bestwil van het kind ('loutering'), wordt dit in een andere cultuur als beschadigend voor het kind ervaren. De tijd waarin een ouder of opvoeder het recht had om een kind te tuchtingen (slaan, schoppen, tikken uitdelen met een zweep of een stok), ligt nog niet zo ver achter ons. Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw is de grens tussen geweld en pedagogisch verantwoord handelen verlegd en zijn we steeds meer vormen van geweld tegen kinderen verwerpelijk gaan vinden (Baartman, 1993). Het begrip kindermishandeling, dat aanvankelijk de betekenis had van fysieke mishandeling van (zeer) jonge kinderen door de ouders kreeg een veel ruimere inhoud. Fysiek geweld, emotionele verwaarlozing en mishandeling, seksueel misbruik enzovoort werden onder deze noemer samengebracht, waarbij het om steeds meer mogelijke plegers (ouders of verzorgers, andere familieleden, burens, leerkrachten, vrijwilligers werkzaam in de vrijetijdsector enzovoort) kan gaan (Baartman, 2009). Vanaf de jaren zeventig is men ook gaan spreken over institutioneel geweld (Gil, 1975).⁴ Het is daarom dat de beschikbare onderzoeksgegevens in de historische en culturele context geplaatst moeten worden.

Een tweede reden waarom geen selectie is toegepast op basis van precieze definities voor fysiek en psychisch geweld is dat 'fysiek geweld' en 'psychisch geweld' in vergelijking tot seksueel misbruik moeilijk te definiëren begrippen zijn, vooral waar het gaat om de afbakening tussen grensoverschrijdend gedrag en mishandeling en het onderscheid van andere vormen van geweld (vooral bij psychisch geweld).⁵ Daardoor is de operationalisering of het vertalen van de begrippen 'fysiek geweld' en 'psychisch geweld' in meetbare kenmerken geen eenvoudige zaak (Noordhoek-van der Staay, 1992). In veel gevallen is het duidelijk of er sprake is van geweld of mishandeling, maar soms is er geen duidelijke grens te trekken. Normatieve oordelen spelen bij het trekken van die grens een cruciale rol. Om bij de operationalisering van 'geweld' niet afhankelijk te zijn van individuele waardeoordelen, wordt in vragenlijsten bij voorkeur gevraagd naar concrete gedragingen. De formulering van de vragen die worden gesteld en het aantal vragen dat wordt gesteld, loopt nogal uiteen. Gewelddadige gedragingen kunnen verschillende vormen aannemen. Sommige onderzoekers hanteren een brede categorisering van geweld, waarin uiteenlopende vormen van fysiek geweld (bijvoorbeeld slaan, schoppen, knijpen, door elkaar schudden, snijden, krabben, bijten, branden, verstikking, vergiftiging, het laten vallen van een trap bijvoorbeeld, en andere lijfstraffen zoals in koud water gezet worden, gedwongen voedsel of braaksel eten, opsluiting) of psychisch geweld (zoals stelselmatig vernederen, kleineren en pesten, regelmatig uitschelden, bang maken, bedreigen met geweld, achterstellen, het verbieden met anderen om te gaan, eisen stellen waaraan het kind niet kan voldoen) zijn opgenomen. Andere onderzoekers hanteren een meer beperkte categorisering, waarin alleen specifieke vormen van fysiek geweld (zoals hard geslagen en gestraft met een riem, een touw of een ander voorwerp) of psychisch geweld (zoals stelselmatig vernederen of kleineren) opgenomen zijn. De wijze van categorisering (brede of smalle definitie) komt uiter-

aard tot uitdrukking in de verschillende meetinstrumenten die worden gebruikt om ervaringen met fysiek en psychisch geweld in de kindertijd vast te stellen (zie voor een overzicht onder andere Baker, 2009 en Roy & Perry, 2004). Wat betreft het onderscheid van andere vormen van geweld, is vooral psychisch geweld moeilijk te onderscheiden van andere vormen van kindermishandeling. Gevallen van fysieke mishandeling en seksueel misbruik gaan vaak gepaard met psychische mishandeling. Daardoor is vooral psychisch geweld een moeilijk te definiëren begrip.

In wetenschappelijk onderzoek worden voor het vaststellen van 'fysiek geweld' en 'psychisch geweld' tegen minderjarigen veel verschillende definities (en de daaraan gekoppelde operationaliserings) gehanteerd, bijvoorbeeld gebaseerd op de aard en de frequentie van de handelingen of geuite bedreigingen, de mate van gebruikt geweld en de ernst van de schade.⁶ Er zijn in de literatuur verschillende classificaties naar ernst van geweld te vinden (vooral bij fysiek geweld) op basis van deze criteria, uiteenlopend van ernstindelingen gebaseerd op de aard van de gedragingen tot ernstindelingen gebaseerd op de ernst van de schade tot ernstindelingen op basis van een combinatie van een aantal van voornoemde criteria. Er is in mindere mate sprake van een algemeen gebruikte ernstindeling zoals dat het geval is voor seksueel misbruik.⁷ Bij het inventariseren van de literatuur ten behoeve van voorliggende rapportage is geen selectie toegepast op basis van voornoemde criteria. Op deze manier kan inzichtelijk worden gemaakt welke vormen van lichamelijk en psychisch geweld jegens meisjes en jonge vrouwen in welke tijdsperiode gerapporteerd zijn.

1.3 Zoekstrategie

De selectie van relevante literatuur vond plaats volgens dezelfde systematiek als in de reeds uitgevoerde literatuurstudie naar seksueel misbruik. Voor het vinden van relevante (Engelstalige) literatuur zijn zoekopdrachten uitgevoerd in verschillende databases (OVID-Medline en PLOTS van het National Center for Posttraumatic Stress Disorder (PTSD)). In deze databases is gezocht naar literatuur met de volgende zoektermen die in verschillende combinaties gebruikt zijn: 'females', 'girls', 'child abuse', 'childhood trauma', 'physical abuse', 'battered child syndrome', 'corporal punishment and discipline', 'violence', 'emotional abuse', 'psychological abuse', 'institutional abuse', 'religion-related', 'clerical abuse', 'clergy', 'priest', 'nuns', 'catholic', 'perpetrators', 'parental substitute', 'non-parental caregivers', 'extrafamilial', 'staff members', 'out-of-home care', 'residential care', 'hospital', 'school', 'child care institutions'. Naast de databases zijn artikelen gezocht via referenties in eerder gevonden artikelen. Wetenschappelijke artikelen, onderzoeksrapporten, boeken en hoofdstukken uit boeken zijn meegenomen. Dit geldt niet voor dissertaties en artikelen uit tijdschriften die niet in Nederland verkrijgbaar zijn.

De treffers uit de databases zijn op relevantie en dubbelingen gecontroleerd en op basis van hun samenvatting of volledige tekst geselecteerd. Een groot aantal studies moest aan nauwgezette lezing worden onderworpen, omdat op basis van de samenvatting niet duidelijk was waar het precies over gaat (welke vormen van geweld, welke plegers) en of de vormen van geweld per sekse gerapporteerd worden.⁸

1.4 Kanttekeningen bij de gevonden literatuur

Bij nadere beschouwing bleek een aanzienlijke hoeveelheid van de gevonden publicaties te gaan over huiselijk geweld in het algemeen (waaronder kindermishandeling en mishandeling in afhankelijkheidsrelaties in met name de familiesfeer), over kindermishandeling in het algemeen (waaronder seksueel misbruik, fysieke mishandeling, emotionele mishandeling en verwaarlozing), over agressief gedrag en/of geweld onder schoolkinderen of

groepsgenoten in instellingen voor jeugdzorg, of over fysiek en psychisch geweld binnen volwassen relaties. De hoeveelheid literatuur over fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties waarbij sprake is van een volwassen pleger op basis van (grootschalig) empirisch onderzoek is beperkt. Het beschikbare onderzoek heeft vooral betrekking op fysiek geweld tegen kinderen en niet op psychisch geweld. Voorts bleek uit het beschikbare onderzoek regelmatig niet op te maken welke vormen van geweld gerapporteerd waren door meisjes of vrouwen. Het aantal empirische onderzoeken ter zake van fysiek en psychisch geweld door volwassenen jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in het bijzonder in rooms-katholieke context, is dan ook zeer gering.

De methodologische kwaliteit van de empirische studies naar fysiek en psychisch geweld jegens kinderen en jongeren wisselt. De methodologische problemen komen op hoofdlijnen overeen met de problemen zoals eerder beschreven in het onderzoeksrapport over seksueel misbruik (Deetman e.a., 2011a, pp. 552-553, 570-571; Langeland, 2011, pp. 303-304). Deze problemen betreffen het ontbreken van een onderscheid in vormen van geweld ('kindermishandeling'), het ontbreken van een duidelijke definiëring en operationalisering⁹ van begrippen als 'mishandeling', 'geweld' en 'fysieke en verbale agressie', de variatie in definities van geweld door de slachtoffers bij zelfrapportage, de inconsistenties in zelfrapportages bij herhaalde bevraging, de response bias (overdrijving, onderrapportage), de geheugenproblemen (waaronder het gewone vergeten) bij retrospectief¹⁰ onderzoek, de selectie in populaties die zijn onderzocht en het ontbreken van controlegroepen. Dit betekent dat op basis van onderzoek alleen bij benadering uitspraken over aard, omvang en omstandigheden van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder, gedaan kunnen worden.

Grote verschillen in definities van fysiek geweld en psychisch geweld, in aard van de onderzoekspopulaties en in onderzoeksmethoden komt de interpreteerbaarheid en de onderlinge vergelijkbaarheid van onderzoeksgegevens niet ten goede. Deze verschillen zijn groter dan in onderzoek op het terrein van seksueel misbruik van kinderen. Bovendien zijn zowel de periode waarin het onderzoek is verricht als het land waar of de culturele context waarin het onderzoek is uitgevoerd van cruciaal belang voor de interpretatie van de onderzoeksresultaten.

1.4.1 Inconsistenties bij herhaalde bevraging

Dat inconsistenties in rapportages van misbruik en geweld optreden bij herhaalde bevraging is niet ongewoon (Gezondheidsraad, 2004). Onderzoeksgegevens over inconsistenties in antwoorden die respondenten geven bij herhaalde bevraging over seksueel misbruik in de kindertijd zijn reeds beschreven (Deetman e.a., 2011a, pp. 570-571). Deze paragraaf geeft een overzicht van onderzoeksgegevens over inconsistenties bij herhaalde bevraging over fysiek geweld en psychisch geweld in de kindertijd.

Buitenlands onderzoek naar inconsistenties in zelfrapportages over fysiek geweld in de jeugd bij herhaalde bevraging wijst uit dat rapportages over dit geweld lang niet altijd consistent zijn (onder anderen Della Femina e.a., 1990; Fergusson e.a., 2000; White e.a., 2007). Onderzoek waarin kinderen meer dan eenmaal zijn gevraagd naar ervaringen met seksueel misbruik en fysieke mishandeling laat zien dat kinderen in de leeftijd van drie tot zestien jaar consistent zijn in hun rapportages van seksueel misbruik dan van fysieke mishandeling (Ghetti e.a., 2002). Ditzelfde onderzoek geeft ook aan dat hoe meer plegers van fysiek geweld de kinderen noemen, hoe minder consistent zij in hun mededelingen

zijn. En dat oudere kinderen consistentere in hun misbruik en mishandelingsrapportages zijn dan jongere kinderen. Een gelijklopende bevinding komt naar voren uit onderzoek onder volwassenen; volwassenen van 30 jaar en ouder blijken consistentere te rapporteren over fysieke mishandeling in de kindertijd dan volwassenen tussen de 18 en 29 jaar (McKinney e.a., 2009). Onderzoek waarin volwassenen meer dan eenmaal zijn gevraagd naar ervaringen met seksueel misbruik en met fysieke en psychische mishandeling in de kindertijd laat zien dat zij het minst stabiel zijn in hun rapportages van psychisch geweld (onder anderen Friedrich e.a., 1997; DiLillo e.a., 2010), in het bijzonder van emotionele mishandeling door een niet-familieid (Nijenhuis e.a., 2002). De mate van instabiliteit in rapportages over seksueel misbruik en fysieke mishandeling in de kindertijd blijkt in sommige onderzoeken ongeveer gelijk te zijn (onder anderen Friedrich e.a., 1997; Fergusson e.a., 2000). Andere onderzoeken laten zien dat volwassenen net als kinderen consistentere zijn in hun rapportages van seksueel misbruik dan van fysieke mishandeling (onder anderen Nelson e.a., 2010). De mate van instabiliteit in de rapportages van fysieke straffen c.q. mishandeling door ouders of verzorgers (Friedrich e.a., 1997; Fergusson e.a., 2000) en van psychologische mishandeling door ouders of verzorgers (Friedrich e.a., 1997) bleek voor mannen en vrouwen ongeveer gelijk te zijn. Hoe meer jaren onderwijs respondenten genoten, hoe consistentere zij in hun mededelingen over fysieke mishandeling door hun ouders of verzorgers zijn (McKinney e.a., 2009). En hoe ingrijpender het fysieke geweld waarover wordt gerapporteerd, hoe consistentere respondenten in hun antwoorden zijn (McKinney e.a., 2009). Deze laatstgenoemde onderzoeksgegevens komen overeen met die uit onderzoek naar inconsistenties bij herhaalde bevraging over seksueel misbruik in de kindertijd (Deetman e.a., 2011a, pp. 570-571).

Bovenstaande gegevens over inconsistenties bij herhaalde bevraging onderstrepen dat de conclusies die op basis van de onderzoeksgegevens worden getrokken met de nodige voorzichtigheid moeten worden bezien.

1.4.2 Andere methodologische problemen

Bij onderzoek dat enkel gebaseerd is op meldingen die op eigen initiatief van slachtoffers plaatsvonden, kunnen zich een aantal potentiële problemen voordoen (zie Deetman e.a., 2011a, pp. 552-553). Een probleem dat bij meldingen kan spelen is response bias, dat wil zeggen vertekening in de vorm van een overrapportage van geweld of een onderrapportage van geweld. Slachtoffers zullen uiteenlopende definities voor fysiek en psychisch geweld hanteren bij het rapporteren over hun ervaringen. Sommige mensen zullen de neiging hebben om ervaringen die anderen niet als 'geweld' of 'mishandeling' aanmerken toch als zodanig te beschouwen. Anderen daarentegen zullen de term 'geweld' of 'mishandeling' te zwaar vinden voor wat zij hebben meegemaakt.

Er is een beperkte hoeveelheid gegevens beschikbaar uit onderzoek over het fenomeen van onderrapportage van fysiek geweld. Uit onderzoek onder mannen en vrouwen met een gedocumenteerde geschiedenis (rechtbankdossiers) van fysieke mishandeling valt af te leiden dat ongeveer 40 procent van hen het geweld niet rapporteert als zij daarover direct werden bevraagd (Widom & Shepard, 1996). Ook in de studie van Robins (1966) onder 71 mannen en vrouwen met een gedocumenteerde geschiedenis (schooldossiers, medische dossiers, politiedossiers enzovoort) van fysiek geweld gepleegd door de vader in de kindertijd blijkt dat 69 procent van hen het geweld niet rapporteert bij gerichte vragen daarover. Het niet-rapporteren of ontkennen van fysieke mishandeling in de kindertijd lijkt dus een vrij gebruikelijk verschijnsel. De mate van onderrapportage (40 tot 69 procent) van gedocumenteerd fysiek geweld in de kindertijd is groter dan in ander onderzoek is aangetroffen

voor het niet rapporteren van gedocumenteerd seksueel misbruik (19 tot 38 procent) (Williams, 1994; Widom & Morris, 1997; Goodman e. a., 2003). Als mogelijke oorzaken van de onderrapportage van geweld worden onder andere schaamte, de behoefte om de ouders te beschermen, het gevoel de mishandeling te hebben verdiend¹¹ en pogingen om het verleden te vergeten genoemd (zie Della Femina e. a., 1990).

Het is aannemelijk dat onderrapportage ook een rol speelt bij meldingen van fysiek en psychisch geweld in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties. Niet iedereen heeft de behoefte een pijnlijk verleden op te rakelen en zich te melden. Dit werpt de vraag op hoe representatief het beeld is van fysiek en psychisch geweld dat ontstaat op basis van onderzoek dat enkel meldingen van slachtoffers betreft. De conclusies die op grond van informatie uit onderzoek op basis van meldingen worden getrokken, moeten met de nodige voorzichtigheid worden gezien, gezien het feit dat zo veel mishandeling nooit gerapporteerd wordt.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 geeft een overzicht van de beschikbare gegevens over (schattingen van) de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen in afhankelijkheidsrelaties buiten de familiesfeer en in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder. Hoofdstuk 3 beschrijft de bevindingen met betrekking tot aard en omstandigheden van het fysiek en psychisch geweld, de psychische klachten die slachtoffers rapporteren en het stilzwijgen van fysiek en psychisch geweld op het individuele niveau. Tot slot (hoofdstuk 4) worden de conclusies gepresenteerd.

2 Omvang van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen, binnen de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder

2.1 Inleiding

Wat is er bekend over de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in het bijzonder zij die aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk werden toevertrouwd? Op welke schaal worden fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk gerapporteerd?

Over de omvang van fysiek geweld en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties zijn weinig betrouwbare gegevens beschikbaar. Schattingen van de omvang berusten vooral op onderzoek gebaseerd op selectieve steekproeven (meldingen bij officiële instanties en onderzoek onder specifieke doelgroepen kinderen, zoals scholieren, kinderen in tehuizen e.d.) en veel minder op representatieve steekproeven uit de bevolking. Systematisch onderzoek naar de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens meisjes en jonge vrouwen die aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk werden toevertrouwd, ontbreekt. Dit komt omdat de meeste commissies op dit gebied onderzoek doen naar seksueel misbruik en omdat onderzoeksresultaten ter zake van geweld die in sommige onderzoeken zijn verzameld niet afzonderlijk voor meisjes en jongens worden gerapporteerd (zie bijlage 1). Geweldsproblematiek valt buiten de taakopdracht van de meeste internationale onderzoekscommissies en wordt enkel geanalyseerd in de context van seksueel misbruik, zoals in het kader van *grooming*¹² of het afdwingen van geheimhouding. Op basis van de beperkte beschikbare gegevens over fysiek

en psychisch geweld ontstaat een beeld dat veel meisjes die in Ierse rooms-katholieke instellingen voor opvoeding en zorg of onderwijs (scholen, internaten) verbleven, hardvochtig – met frequente lijfstraffen en stelselmatige vernedering en kleinering – zijn behandeld (commissie-Ryan, 2009; zie ook het Canadese onderzoek onder de verweerde Les Enfants de Duplessis: Perry e. a., 2005a, 2006).¹³

De schaarste aan informatie over de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties is deels te verklaren doordat het meeste wetenschappelijke onderzoek zich richt op (familiaal) huiselijk geweld en zelden op geweldpleging tegen kinderen door personen die niet tot de familie behoren.¹⁴ Als er wel naar geweldpleging buiten de familiesfeer is gevraagd, ontbreekt veelal een onderscheid tussen mishandeling van meisjes en mishandeling van jongens bij de presentatie van de omvangcijfers van een bepaalde vorm van mishandeling.¹⁵ Verder is de omvang op zeer beperkte schaal in kaart gebracht omdat in bevolkingsonderzoek en slachtofferstudies (meestal) niet wordt gevraagd naar ervaringen met geweld in instellingen en daarmee vergelijkbare woonsituaties. Ook ontbreken kinderen, adolescenten en volwassenen die op het moment dat een onderzoek wordt uitgevoerd in een instelling verblijven in representatief onderzoek. Bovendien geven de representatieve bevolkingsonderzoeken geen indicatie van de omvang van rapportages van fysiek of psychisch geweld in de periode vanaf de jaren vijftig en jaren zestig waar vrouwen gedurende langere tijd over gezweven hebben, die recentelijk aan het licht zijn gekomen of gemeld zijn aan een officiële instantie zoals de Kerk (ook wel 'historic' of 'historical abuse' genoemd; onder anderen Stein, 2006).¹⁶

Voor het feit dat de beschikbare gegevens over de omvang van fysiek geweld en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties weinig betrouwbaar zijn, kunnen de volgende redenen gegeven worden: Evenals bij schattingen over het vóórkomen van seksueel misbruik buiten de familiesfeer, hebben de cijfers die er zijn betrekking op verschillende doelgroepen en lopen de gehanteerde definities en onderzoeksmethoden uiteen. De meeste studies geven schattingen over het vóórkomen van kindermishandeling door ouders en andere verzorgers. Zelden wordt informatie gegeven over wie deze andere verzorgers zijn en over verschillende gezagsdragers of mentoren van wie het kind afhankelijk was zoals leraren, hulpverleners en geestelijken. Ook gebruiken onderzoekers uiteenlopende indelingen van wat verstaan wordt onder de categorie 'gezagsdragers'. Door deze verschillen is onderlinge vergelijking nauwelijks mogelijk. Verder wordt zelden onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van geweld (seksueel, fysiek, psychisch/emotioneel), tussen verschillende typen plegers (volwassene of leeftijdgenoot, groepsgeenoot/scholier, groepsleider/leerkracht) en tussen mannelijke en vrouwelijke slachtoffers.¹⁷ Ook gebruiken onderzoekers uiteenlopende indelingen van wat verstaan wordt onder – voor het onderwerp van studie – relevante begrippen als fysieke straffen, fysieke agressie, fysiek geweld, psychisch geweld, emotionele mishandeling, psychologische agressie en verbaal geweld.¹⁸ Bovendien ontbreekt veelal informatie over de religieuze signatuur van plegers of van instellingen waar fysiek of psychisch geweld plaatsvond.

Verder is het in kaart brengen van de omvang moeilijk omdat cijfers uit onderzoeken onder bepaalde doelgroepen kinderen en adolescenten en uit onderzoeken in de bevolking niet eenvoudig te interpreteren zijn. Bij de onderzoeken onder bepaalde doelgroepen kinderen en adolescenten gaat het bijvoorbeeld om onderzoek onder scholieren in het basisonderwijs of voortgezet onderwijs, onderzoek onder adolescenten in justitiële instellingen of onderzoek onder kinderen in de zorgsector (onder andere dagopvang, kindertehui-

zen). Uit de literatuur is bekend dat verschillende factoren de onderzoeksuitkomsten kunnen beïnvloeden en daarmee vergelijkingen tussen peilingen bemoeilijken. Het betreft factoren zoals het land waar het onderzoek is gedaan, de samenstelling van de steekproef en de wijze en inhoud van de vraagstelling. Daarnaast speelt mee dat de cijfers uit buitenlandse studies over de omvang van fysiek geweld jegens minderjarigen afhankelijk zijn van meer specifieke factoren. Het betreft factoren zoals bestaande wettelijke regelingen (meldingsplicht en verbod op het slaan van kinderen door ouders en verzorgers), acceptatie van slaan als normaal opvoedkundig middel of het oogluikend toelaten van fysiek of psychisch geweld bijvoorbeeld op scholen of in instellingen voor specifieke doelgroepen jeugdigen (onder andere Leach, 2003; United Nations, 2006), conflictsituaties tussen culturele groepen in het onderwijssysteem (onder anderen Benbenishty e.a., 2002; Khoury-Kassabri, 2006) en de omvang van (netwerken van) bepaalde religieuze groeperingen in de regio waar de school of de instelling gevestigd is (onder anderen Arcus, 2002; zie ook Dupper & Montgomery Dingus, 2008).¹⁹

In de wetenschap dat zo veel verschillende factoren de onderzoeksuitkomsten kunnen beïnvloeden is in het voorliggend aanvullende literatuuronderzoek de keuze gemaakt voor een beperking in de rapportage over omvangschattingen. In het maken van deze keuze is ook het gegeven dat het onderzoek onder bepaalde doelgroepen jeugdigen grotendeels in cultureel opzicht van elkaar verschillende landen is uitgevoerd,²⁰ meegewogen. De beperking houdt in dat de kennis over de omvang van fysiek geweld en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties op basis van wetenschappelijk onderzoek globaal geschetst wordt. Er wordt een overzicht gegeven van een aantal belangrijke buitenlandse studies (2.2) en een aantal belangrijke Nederlandse studies (2.3). Omdat verschillen in definities van fysiek en psychisch geweld en in onderzoeksmethoden van cruciaal belang zijn voor de interpretatie van de onderzoeksresultaten is in bijlage 2 hierover informatie toegevoegd.

2.2 Buitenlands onderzoek

2.2.1 Onderzoek gebaseerd op meldingen bij officiële instanties en hulpverlening

Vanwege de beperkingen aan onderzoek gebaseerd op meldingen wordt hieronder specifiek ingegaan op twee grootschalige studies. Evenals in de eerder verschenen literatuurstudie blijven studies gebaseerd op kleinere steekproeven buiten beschouwing. Het doel van de beschrijving is om een indruk te geven van de wegen waarlangs getracht is om omvangschattingen van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen, in het bijzonder meisjes, in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties te maken. Per onderzoek worden de bevindingen toegelicht.

I DE BOTTOMS E.A.-STUDIE

Het doel van de Bottoms e. a.-studie (1995) was het krijgen van inzicht in de mate waarin hulpverleners in de geestelijke gezondheidszorg geconfronteerd worden met gevallen van rituele of religiegerelateerde kindermishandeling.²¹ Het gaat om een nationale (schriftelijke) survey onder meer dan 19.000 *hulpverleners* in de Verenigde Staten. Deze studie beperkt zich tot slachtoffers die hulp hebben gezocht, in dit geval in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Het betreft een gestratificeerde steekproef onder bijna zesduizend (n=5998) klinisch psychologen,²² ruim zeventuizend (n=7381) psychiaters²³ en bijna zesduizend (n=5896) klinisch sociaal werkers.²⁴ In een eerste stap zijn ruim tweeduizend

(n=2136) van deze professionals met minstens één casus van ritueel- of religiegerelateerde kindermishandeling ('abuse during childhood') geïdentificeerd (dit is 31 procent van de 6939 respondenten die meewerkten aan het onderzoek). In een tweede stap zijn gegevens over de mishandeling verzameld.²⁵ Het betreft 271 gevallen van religiegerelateerd geweld in de vorm van: a) het martelen of doden van kinderen bij ceremonies gericht op 'uitdrijving van het kwaad' (exorcisme) (n=69);²⁶ b) mishandeling in de vorm van het nalaten van medische zorg (n=25); en c) geweldpleging tegenover een kind door een kerkelijk ambtsdrager (n=177). De studie laat zien dat het geweld gepleegd door kerkelijk ambtsdragers voornamelijk seksueel van aard is (94 procent). Bij 35 procent van de gevallen van geweldpleging door kerkelijk ambtsdragers was sprake van psychologische mishandeling en bij twintig procent van fysieke mishandeling. Uit de informatie over de relatie van de pleger met het kind blijkt dat de kerkelijk ambtsdrager in twintig procent van de 177 gevallen een vader of moeder van het kind is (voornamelijk bij gevallen van het nalaten van medische zorg en exorcisme). In twee procent (n=4) van de gevallen van misbruik of mishandeling door een kerkelijk ambtsdrager was sprake van een fatale afloop. Dit betreft drie gevallen van uitdrijving van het kwaad of exorcisme en één geval van fysiek geweld. Bij de gevallen van het nalaten van medische zorg en exorcisme gaat het vooral om plegers en slachtoffers met een religieus fundamentalistische achtergrond (onder andere zevendedagsadventisten, Jehova's getuigen, pinkstergemeente, mormonen, Faith Assembly of Christ World Wide) of protestantse achtergrond (onder andere baptisten, quakers, methodisten, evangelisch-luthers, presbyteriaans, episcopaals). Zoals vermeld in de reeds verschenen literatuurstudie gaat het bij de gevallen van mishandeling door een geestelijke of religieuze vooral om plegers en slachtoffers met een katholieke achtergrond (Rooms-Katholiek en Grieks- of Russisch-orthodox). Bij deze laatste gegevens is meestal sprake van seksueel misbruik.

De omvangschattingen uit het onderzoek van Bottoms en collega's (1995) zijn, hoewel zeer beperkt want gebaseerd op een selectieve steekproef en niet uitgesplitst naar geweld tegen meisjes en geweld tegen jongens, waardevol. Onderzoek naar de prevalentie van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen door een kerkelijk ambtsdrager ontbreekt namelijk, evenals binnen instellingen met een religieuze signatuur. In de eerder verschenen literatuurstudie werd al vermeld dat onderzoek op basis van meldingen aan officiële instanties (hulpverlening, politie, justitie) weinig informatie oplevert over de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen in dergelijke instellingen omdat meestal geen informatie over de kerkelijke signatuur van instellingen wordt geregistreerd waar sprake is van geweld.

In de eerdere rapportage is aangegeven dat onderzoek onder *institutionalized children* iets meer informatie oplevert over de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen in instellingen. Meestal betreft dit onderzoek naar de aard van kindermishandeling en verwaarlozing van kinderen in de jeugdzorg en in de pleegzorg (onder anderen Groze, 1990; Rosenthal e.a., 1991). Vanwege de beperkingen in de presentatie van onderzoeksgegevens levert dit type onderzoek echter ook nauwelijks informatie op over de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens meisjes. Er wordt bijvoorbeeld zelden onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van geweld (seksueel, fysiek, psychisch/emotioneel), het type pleger (volwassene of leeftijdgenoot, groepsgenoot/scholier, groepsleider/leerkracht)²⁷ of de sekse van het slachtoffer. Of het gaat bij onderzoek onder kinderen in instellingen om studies naar de gevolgen van mishandeling, misbruik en verwaarlozing voor de ontwikkeling van de kinderen. Slechts een zeer gedetailleerde lezing van deze publicaties kan duidelijk maken of het cijfermateriaal betreft over instellingen die onder

de verantwoordelijkheid van de Rooms-Katholieke Kerk vallen, en of het fysieke of psychische geweldpleging door functionarissen of leken binnen de Rooms-Katholieke Kerk betreft. De wetenschappelijk publicaties over de Frans-Canadese Enfants de Duplessis²⁸ betreffen bijvoorbeeld rooms-katholieke crèches, kindertehuizen en gestichten (Sigal e.a., 1999, 2003; Perry e.a. 2005a, b, 2006).

2 DE MARGOLIN EN CRAFT-STUDIE

In het kader van omvangschattingen van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties is ook de grootschalige studie van Margolin en Craft (1990) van belang. Het doel van dit onderzoek was het krijgen van inzicht in de frequentie en ernst van kindermishandeling door adolescenten in hun rol als verzorger. Om deze specifieke groep daders te selecteren, maakten de onderzoekers gebruik van de informatie uit gedocumenteerde bewezen gevallen van fysieke mishandeling (n=6005) en van seksueel misbruik (n=2372) die in het Iowa Child Abuse Registry zijn vastgelegd in de periode 1985-1986. Uit de beschrijving van de selectie van de gevallen voor deze studie komt informatie over het aandeel fysiek geweld en seksueel misbruik dat is gepleegd door een volwassene in een niet-familiale afhankelijkheidsrelatie, in het bijzonder in een instelling. De selectie van gevallen verliep via de volgende stappen: bij 1132 gevallen van bewezen fysieke mishandeling (18,9 procent) bleek het bij de dader om een andere verzorger te gaan dan een van de ouders. Het aandeel van een andere verzorger dan een van de ouders als dader was bij de 1315 gevallen van bewezen seksueel misbruik aanmerkelijk hoger (58 procent). Vervolgens worden de gevallen van fysieke mishandeling (n=397) en seksueel misbruik (n=768) geselecteerd waarbij de leeftijd van de dader ('andere verzorger dan ouder') bekend is. In ruim een derde (38 procent) van deze 1165 gevallen waren de daders familieleden (broers, zussen, grootouders, andere familieleden). In de overige gevallen (62 procent) was sprake van een verzorger die geen familie van het kind is. Het gaat hier om babysitters, vrienden of vriendinnen van moeders of vaders en om groepsleiders of andere medewerkers van instellingen. In 1,7 procent (n=20) was sprake van fysieke mishandeling of seksueel misbruik door een groepsleider of een verzorger binnen een instelling. Het gaat hierbij om elf privé-instellingen, vijf geregistreerde instellingen voor dagopvang, twee overheidsinstellingen en twee dagverblijven. Omdat het een selectieve steekproef betreft en zowel de sekse van de kinderen als de religieuze signatuur van de instellingen onbekend zijn, geeft dit onderzoek geen informatie over het aandeel fysiek geweld en seksueel misbruik in niet-familiale afhankelijkheidsrelatie dat is gepleegd door een volwassene jegens meisjes, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder.

Doordat de onderzoeksaanpak en de verzamelde gegevens uit deze twee onderzoeken nogal divers zijn, zijn de schattingen over het vóórkomen van fysiek geweld moeilijk te vergelijken. Duidelijk is wel dat het in beide studies om een weinig frequent voorkomend verschijnsel gaat. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat een omvangschatting anders zou uitvallen in de populatie minderjarige meisjes en vrouwen. Omdat deze onderzoeken vooral inzicht verschaffen in het vóórkomen van fysiek geweld in specifieke steekproeven van gemelde gevallen en schattingen van psychisch geweld ontbreken, zijn daarnaast gegevens uit representatieve steekproeven onder de bevolking nodig.

2.2.2 Aselecte steekproeven uit de bevolking

Buitenlands onderzoek naar de prevalentie van fysiek en psychisch geweld jegens kinderen en adolescenten door volwassenen geeft weinig tot geen informatie over fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties met vol-

wassenen. De wijze van categorisering van plegers in deze empirische studies is hier debat aan. Er wordt zelden een onderverdeling in categorieën gebruikt zoals verzorger binnen de familiesfeer en verzorger buiten de familiesfeer of verzorger van volwassen leeftijd en verzorger van jonge leeftijd (Cawson e.a., 2000; zie noot 10). Ook is in studies naar de prevalentie geen informatie verzameld over de precieze religieuze achtergrond van plegers. De onderzoeken geven daarom geen schatting van de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

Voor het voorliggend onderzoek is de recente studie van de National Society for the Prevention of Cruelty to Children (NSPCC) uit het Verenigd Koninkrijk het meest relevant (Radford e.a., 2011). Voor dit onderzoek werden ruim 2000 ouders of verzorgers van kinderen beneden de 11 jaar, ruim 2000 jongeren tussen de 11 en de 20 jaar en ruim 1700 jonge volwassenen tussen de 18 en 24 jaar oud random geselecteerd. Al deze personen vulden een online-enquête in over mishandeling, misbruik en verwaarlozing. De ouders of verzorgers beantwoordden de vragen over ervaringen van de kinderen beneden de 11 jaar. Het belang van deze studie ligt in het feit dat een onderverdeling in categorieën van niet-inwonende volwassen plegers is gemaakt. Daarbij is ook vermeld of het om een familielid van het kind ging. De categorieën zijn als volgt: een niet-inwonend familielid, een oppas, een volwassene werkzaam bij een organisatie voor de jeugd (leerkracht, coach, jeugdleider), een andere bekende (buur, bekende van het gezin of een ander) en een vreemde. Eén van de ruim 2000 jongeren tussen de 11 en de 20 jaar en één van de ruim 1700 jonge volwassenen tussen de 18 en 24 jaar oud gaf aan ooit fysieke mishandeling door een oppas te hebben ondergaan. Het betreft mishandeling vóór het achttiende jaar. Verder bleek ervaring met fysieke mishandeling door een volwassene werkzaam bij een organisatie (leerkracht, coach, jeugdleider) gerapporteerd te zijn door 0,4 procent van de ouders of verzorgers van de kinderen jonger dan 11 jaar, door 0,9 procent van de jongeren tussen de 11 en de 20 jaar en door 1,3 procent van de jonge volwassenen tussen de 18 en 24 jaar.²⁹ Er kan bij deze gegevens sprake zijn van vertekening, omdat het gedetailleerde zelfrapportage betreft. Het veldwerk vond plaats in 2009, de omvangsgegevens hebben dus betrekking op de periode 1985-2010. Op basis van de gegevens kan geen uitspraak gedaan worden over het vóórkomen van psychisch geweld door een oppas of een volwassene werkzaam bij een organisatie. Ook zijn geen omvangcijfers gerapporteerd voor meisjes en jongens afzonderlijk.

De omvangschattingen van het vóórkomen van fysiek geweld jegens minderjarigen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties zijn in de buitenlandse studies langs verschillende onderzoekspaden gemaakt. Uit de gezamenlijke bevindingen valt een algemene conclusie op te maken, namelijk dat fysiek geweld jegens minderjarigen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties een weinig frequent voorkomend fenomeen lijkt te zijn. Betrouwbare cijfers over de omvang van psychisch geweld jegens minderjarigen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties ontbreken. Er zijn geen schattingen over het vóórkomen van fysiek en psychisch geweld door volwassenen jegens meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder.

De volgende paragraaf beschrijft de studies die gebaseerd zijn op min of meer representatieve steekproeven onder de Nederlandse bevolking.

2.3 Nederlands onderzoek

Over de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties zijn enkele gegevens op basis van aselecte steekproeven onder kinderen en volwassenen bekend. Ter verduidelijking van de beper-

kingen van de cijfers die beschikbaar zijn op grond van min of meer representatieve steekproeven onder de bevolking wordt hieronder specifiek ingegaan op de Nederlandse onderzoeksgegevens.

Het overzicht betreft een aantal belangrijke Nederlandse studies die de Gezondheidsraad beschrijft in zijn advies 'Behandeling van de gevolgen van kindermishandeling' (Gezondheidsraad, 2011, pp. 32-33). Ten behoeve van voorliggende literatuurstudie heeft de onderzoeker de schattingen over het vóórkomen van fysiek en psychisch geweld jegens meisjes door andere verzorgers dan de ouders uit deze studies bekeken. Een uitzondering vormt de Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van kinderen en jeugdigen; hiervan is de meest recente peiling (NPM-2010) bekeken. Meer specifieke informatie over de onderzoeken staat in de beschrijving bij de betreffende referentie in de geannoteerde literatuurlijst.

In twee retrospectieve populatiestudies onder ruim duizend volwassen vrouwen rapporteert 11,5 procent (Draijer, 1988) tot 34,0 procent (Römkens, 1989) ernstig tot zeer ernstig fysiek geweld door ouders of andere verzorgers voor het zestiende jaar. Wie deze andere verzorgers zijn en hoe vaak zij als plegers genoemd worden, is niet gerapporteerd. Het betreft de volgende vormen van geweld: hard en herhaald slaan, schoppen, van de trap af duwen, stompen, met een voorwerp slaan, brandwonden toebrengen, gebruik van mes of schaar, hoofd tegen de muur slaan, keel dichtknijpen. Bij zeer ernstig geweld gaat het om regelmatig of dagelijks geweld. Er is meestal, maar niet altijd, sprake van letsel. Het veldwerk van beide studies vond plaats in 1986. De omvangsgegevens hebben dus betrekking op de periode 1946-1982 (Draijer) en 1926-1982 (Römkens).

Hoewel nog steeds beperkt, komt meer specifieke informatie over de relatie tussen de pleger en vrouwelijke minderjarigen in gevallen van fysiek en psychisch geweld uit de NEMESIS³⁰-studie (Verdurmen e. a., 2007). In deze aselechte survey onder ruim zeventuizend Nederlanders is retrospectief gevraagd naar het voorkomen van vier verschillende vormen van kindermishandeling, waaronder psychische mishandeling en lichamelijke mishandeling. Psychische mishandeling betreft: 'uitschelden, onterecht straffen, achterstellen bij broers of zussen, chantage en dergelijke'. Lichamelijke mishandeling betreft: 'geschopt of geslagen met handen of een voorwerp, of andere vormen van lichamelijke mishandeling'. Het gaat om mishandelingservaringen waarbij de respondent aangaf dat dit vaker dan eenmalig voorkwam. In deze studie rapporteren vrouwen significant vaker dan mannen psychische mishandeling vóór het zestiende jaar. 14 procent van de vrouwen zegt in de kindertijd deze vorm van kindermishandeling te hebben meegemaakt, tegenover 9,6 procent van de mannen. Bij de rapportages van lichamelijke mishandeling was er geen significant verschil tussen de seksen. 7 procent van de vrouwen en 7,6 procent van de mannen gaf aan meer dan eens lichamelijk mishandeld te zijn. De vrouwen die een deel van hun jeugd in een kindertehuis hebben doorgebracht, rapporteren aanzienlijk vaker psychische mishandeling (ruim vijf keer vaker) en lichamelijke mishandeling (ruim zeven keer vaker) dan vrouwen die niet in een tehuis hebben gezeten. Uit deze gegevens kan niet worden afgeleid of de mishandeling in een instelling plaatsvond. Ook vrouwen die regelmatig van huis wegliepen, rapporteren aanzienlijk vaker psychische mishandeling (ruim twaalf keer vaker) en lichamelijke mishandeling (ruim dertien keer vaker) dan vrouwen die niet regelmatig van huis wegliepen. Bij zowel psychische als lichamelijke mishandeling werd in de meeste gevallen een ouder als pleger genoemd. Bij psychische mishandeling vóór het zestiende jaar wordt door 9,8 procent van de vrouwen een pleger buiten de familie genoemd (dit is 1,4 procent van de vrouwen in de steekproef). Bij lichamelijke mishandeling wordt door 8,5 procent van de vrouwen een pleger buiten de familie genoemd (dit is 0,6 procent

van de vrouwen in de steekproef).³¹ Meer gespecificeerde informatie over de plegers buiten de familie is niet beschikbaar. Het is dus niet bekend of het om een volwassene gaat of om een leeftijdgenoot en of er sprake is van een afhankelijkheidsrelatie. De gegevens werden verzameld in 1996. De omvangsgegevens hebben dus betrekking op de periode 1932-1995.

Het meest recente onderzoek onder kinderen en jongeren – de Nationale Prevalentie-studie Mishandeling van kinderen en jeugdigen (NPM-2010; Alink e.a., 2011) – geeft geen informatie over plegers. Het onderzoek is een herhaling van twee in 2005 uitgevoerde studies: een informantenstudie (NPM-2005; Van IJzendoorn e.a., 2007; Euser e.a., 2010) en een scholierenstudie (Lamers-Winkelman e.a., 2007). In deze herhaalde peiling van de actuele prevalentie van kindermishandeling in Nederland is kindermishandeling omschreven als ‘alle (psychische of fysieke) verwaarlozing en geweldpleging tegen kinderen en jeugdigen door of vanwege hun ouders of andere verzorgers’. Wie deze andere verzorgers zijn en hoe vaak zij als plegers genoemd worden bij fysiek en psychisch geweld wordt niet gerapporteerd. Onder de door professionals (ruim 1100) en Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (AMK’s) aangemelde gevallen van fysieke mishandeling ging het bij ongeveer 47 procent tot 50 procent om een meisje. En bij aangemelde gevallen van emotionele mishandeling ging het bij ongeveer 46 procent tot 49 procent om een meisje. In de scholierenstudie (bijna 2000 scholieren tussen de twaalf en zestien jaar) wordt psychologische agressie van ouders vaker gerapporteerd door meisjes (47 per 1000) dan door jongens (34 per 1000). De cijfers hebben betrekking op de prevalentie van mishandeling die in 2010 is voorgekomen. Psychologische agressie is vastgesteld met één item: ‘dreigen met slaan (maar dat niet doen)’. Er zijn geen significante verschillen tussen jongens en meisjes in het vóórkomen van fysiek geweld binnenshuis. Fysiek geweld is vastgesteld met acht items (bijvoorbeeld ‘in elkaar geslagen’, ‘met een riem of een ander voorwerp geslagen’). Op basis van de beschikbare gegevens uit de monitorstudie kan geen schatting gegeven worden van het vóórkomen van fysiek of emotioneel geweld jegens meisjes buiten de familiesfeer.

Ten slotte, in de Scholieren Over Mishandeling-studie (SOM; Lamers-Winkelman e.a., 2007) waarin ruim 1800 scholieren van twaalf tot zestien jaar een vragenlijst invulden, wordt gerapporteerd over ervaringen met psychologische agressie van ouders en met fysiek geweld binnenshuis. Vormen van psychologische agressie van ouders zijn onder andere ‘hebben geschreeuwd, gegild of gekrijsd’, ‘hun kind stom of lui of zoiets genoemd’, ‘gevloekt of hun kind uitgescholden’ en ‘hebben bedreigd te slaan’. Het laatste genoemde item ‘ouders hebben bedreigd te slaan (maar dat niet doen)’, wordt als een vorm van kindermishandeling beschouwd. Vormen van fysiek geweld binnenshuis waarnaar gevraagd is zijn onder andere ‘met een vuist geslagen of (heel) hard geschopt’, ‘tegen de grond gegooid of geslagen’, ‘geslagen met een riem of hard voorwerp’, ‘bij de keel gegrepen en adem afgeknepen’. Van de in het totaal dertien items over vormen van fysiek geweld, hebben er acht betrekking op vormen die als kindermishandeling beschouwd worden. Er is geen informatie over plegers, behalve bij een aantal meegemaakte andere vervelende en nare gebeurtenissen die voor voorliggend onderzoek relevant zijn. Dit betreft onder andere gebeurtenissen waarbij het om verbale agressie gaat door personen van wie het oordeel voor kinderen belangrijk is, namelijk ‘met opzet belachelijk gemaakt door leraar’, ‘uitgescholden door één of meer docenten’ en ‘met opzet echt pijn gedaan door leraar’.³² De scholieren uit de SOM-studie bleken gemiddeld minder van deze gebeurtenissen te hebben meegemaakt dan de jongeren uit het Nationaal Scholierenonderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau van 2001.³³ De gegevens worden echter niet voor jongens en meisjes afzonderlijk gerapporteerd.

Bij de resultaten van de onderzoeken kunnen enkele kanttekeningen worden geplaatst zoals reeds beschreven in de eerdere literatuurstudie. De percentages zijn grotendeels gebaseerd op zelfrapportages, waardoor er sprake kan zijn van vertekening. Er worden in de onderzoeken verschillende definities van fysiek en psychisch geweld gehanteerd en er zijn verschillende leeftijdscohorten ondervraagd. Het overzicht van de beschikbare Nederlandse onderzoeksgegevens over fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen maakt duidelijk dat betrouwbare cijfers over de omvang van dergelijk geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties ontbreekt.³⁴ Hier is vooral de gekozen afbakening tot familiaal geweld debet aan, naast de gekozen categorieën van de relatie van de pleger tot het kind (ouders of andere verzorgers; binnen of buiten de familie). De meest gedetailleerde gegevens laten zien dat ongeveer 1,4 procent van de vrouwen psychische mishandeling vóór het zestiende jaar door iemand buiten de familie rapporteert. En dat lichamelijke mishandeling van meisjes vóór het zestiende jaar door iemand buiten de familie een lagere prevalentie heeft die geschat wordt op 0,6 procent. Deze schattingen hebben betrekking op de periode 1932-1995. Rapportages van fysiek of psychisch geweld jegens meisjes en jonge vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk die recentelijk aan het licht zijn gekomen, ontbreken in de bevolkingsonderzoeken. Over de omvang van fysiek en psychisch geweld door functionarissen of leken werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk zijn geen gegevens beschikbaar.

2.4 Conclusie

Aan het begin van dit hoofdstuk zijn de volgende vragen gesteld: Wat is er bekend over de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in het bijzonder zij die aan de zorg van de Rooms-Katholieke Kerk werden toevertrouwd? Op welke schaal worden fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk gerapporteerd?

Op basis van de beschreven literatuur kunnen de volgende antwoorden worden gegeven:

- Het is erg moeilijk gebleken om relevante cijfers over fysiek en psychisch geweld gepleegd door volwassenen jegens meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties uit de beschikbare bronnen te destilleren.
- Onder andere het niet hanteren van eenduidige definities van deze vormen van geweld is hier debet aan, evenals het presenteren van bevindingen voor verschillende vormen van geweldpleging zonder onderscheid te maken naar het geslacht van de minderjarige.
- In tegenstelling tot seksueel misbruik, wordt in onderzoek naar het vóórkomen van fysiek en psychisch geweld onder de bevolking zelden naar plegers buiten de huiselijke kring of familiesfeer gevraagd.
- Schattingen over de omvang op basis van het zelf gerapporteerde fysieke en psychische geweld variëren naar gehanteerde definities en onderzoeksmethode.
- Omvangschattingen van het vóórkomen van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen binnen niet-familiale afhankelijkheidsrelaties zijn langs verschillende onderzoekspaden gemaakt. Sommige studies richten zich op meldingen bij juridische instanties of bij de hulpverlening, andere betreffen surveys naar fysiek en psychisch geweld jegens minderjarigen in de bevolking.
- Hoewel de studies die tot nu toe zijn uitgevoerd in meerdere opzichten onvergelijkbaar zijn – er is geteld met verschillende methoden voor uiteenlopende perioden – valt uit de gezamenlijke bevindingen één algemene conclusie op te maken, namelijk dat fysie-

ke en psychische geweldpleging jegens minderjarige meisjes door iemand buiten de familiesfeer een weinig voorkomend fenomeen is.

- In een survey in Nederland rapporteerde 1,4 procent van de ondervraagde vrouwen psychische mishandeling voor het zestiende jaar door iemand buiten de familie en 0,6 procent lichamelijke mishandeling voor het zestiende jaar door iemand buiten de familie.
- In een survey in het Verenigd Koninkrijk rapporteerden twee van de ruim vijfduizend ondervraagden fysieke mishandeling van een minderjarige door een oppas en rapporteerde tussen de 0,4 en 1,3 procent fysieke mishandeling van een minderjarige door een volwassene werkzaam bij een organisatie (leerkracht, coach, jeugdleider).
- De omvangsschattingen verwijzen naar zeer uiteenlopende ervaringen met geweld. Er is niet gedifferentieerd naar ernst van het ondervonden geweld.
- Betrouwbare cijfers over de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens meisjes en jonge vrouwen in (rooms-katholieke) instellingen voor opvoeding, zorg, onderwijs, jeugd- en jongerenorganisaties ontbreken.
- Betrouwbare cijfers over de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens meisjes en jonge vrouwen in de Rooms-Katholieke Kerk ontbreken.

3 Overige bevindingen

3.1 Inleiding

Aan het begin van dit verslag zijn naast de vragen over de omvang van fysieke en psychische mishandeling van minderjarige vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties de volgende vragen gesteld:

- Wat is er bekend over de aard en omstandigheden van fysieke en psychische mishandeling van minderjarige vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder?
- Wat is er bekend over de aard en ernst van de (actuele) psychische klachten en symptomen van vrouwelijke slachtoffers van fysieke en psychische mishandeling in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder?
- Wat is er bekend over de *cultures of silence* rondom fysieke en psychische mishandeling van minderjarige vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder? Hebben de mensen die als kind met dit soort ervaringen werden geconfronteerd, hierover gesproken? Met wie? Werd er naar hen geluisterd? En wat is er bekend over de reactie van de Kerk op dergelijke zaken?

De beperkingen van de bestaande onderzoeksgegevens zoals beschreven in het voorgaande hoofdstuk hebben gevolgen voor de beantwoording van de vragen die hierboven staan. De volgende paragraaf beschrijft de bevindingen.

3.2 Bevindingen

Op basis van de informatie uit verschillende bronnen is geprobeerd een zo goed mogelijk beeld te schetsen van de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties. Het is niet mogelijk aan de hand van de beschikbare bronnen een eenduidig beeld te schetsen van de aard en ernst, omstandigheden en de psychische gevolgen van fysiek en psychisch geweld jegens min-

derjarige meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, noch van een mogelijke 'cultuur van het zwijgen' rondom deze vormen van mishandeling. De eerder beschreven beperkingen zijn hier debet aan.

In het representatieve onderzoek en in de talloze onderzoeken op basis van meldingen bij diverse instanties worden verschillende vormen van kindermishandeling niet altijd afzonderlijk beschreven en zelden uitgesplitst naar jongens en meisjes. Bovendien zijn in de selectieve steekproeven (meldingen) gevallen van familiaal geweld oververtegenwoordigd, evenals (wellicht) gevallen van fysiek geweld tegen jongens (zie Groze, 1990). In onderzoek onder kinderen en adolescenten die in instellingen verblijven wordt zelden onderscheid gemaakt tussen geweld door leeftijdgenoten binnen of buiten de instelling en geweld door beroepskrachten werkzaam binnen de instelling. Door het aggregeren van de gegevens over verschillende vormen van geweld met elk een eigen dynamiek geven deze onderzoeken geen inzicht in de aard (waaronder de ernst) en omstandigheden van het geweld tegen meisjes door (volwassen) verzorgers.

Dezelfde beperkingen als hierboven genoemd voor onderzoek naar aard en omvang van het geweld zijn ook van toepassing op de belangrijkste onderzoeken naar de gevolgen van fysiek en psychisch geweld in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties,³⁵ institutionele mishandeling³⁶ en religiegerelateerde fysieke mishandeling.³⁷ Welke psychische klachten (aard en ernst) vrouwelijke slachtoffers rapporteren die als kind of jongere fysiek of psychisch geweld in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties hebben meegemaakt, is niet systematisch in kaart gebracht. Gegevens over het actuele klachtenniveau van deze specifieke groep vrouwelijke slachtoffers zijn er niet. Wat wel bekend is, is dat een onderscheid in verschillende vormen van kindermishandeling tot op zekere hoogte arbitrair is. Verschillende vormen van traumatisering en andere negatieve ervaringen (overlijden van een van de ouders, echtscheiding) komen regelmatig samen voor. Hierdoor is het leggen van een causale relatie tussen fysiek of psychisch geweld in een afhankelijkheidsrelatie en psychopathologie van de slachtoffers gecompliceerd (zie Deetman e. a., 2011b, pp. 333-334).

Ten slotte, precieze gegevens of de vrouwen die als kind met fysiek of psychisch geweld in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties werden geconfronteerd hierover hebben gesproken, ontbreken.

3.3 Conclusie

Wat betreft de vragen die aan het begin van deze paragraaf zijn gesteld, kan het volgende worden gezegd:

- De gegevens over de aard en omstandigheden van fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder, zijn zeer beperkt. Dit komt onder andere doordat onderzoekers bij het presenteren van bevindingen voor verschillende vormen van geweldpleging vaak geen onderscheid maken naar het geslacht van de minderjarige of naar het type pleger.
- Het actuele (psychische) klachtenniveau van vrouwelijke slachtoffers van fysiek en psychisch geweld in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder, is nog niet systematisch in kaart gebracht.
- Gegevens over een cultuur van zwijgen rondom fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder, ontbreken.

4 Conclusies

Een indicatie geven van de aard, ernst en omvang van fysiek en psychisch geweld jegens meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder, is een moeilijke zaak. Dit komt onder andere door het ontbreken van systematisch verzamelde gegevens over deze vormen van geweld. De psychische gevolgen van fysiek en psychisch geweld in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties zijn nog niet voor vrouwen en mannen afzonderlijk op gestandaardiseerde wijze in kaart gebracht. Ook zijn nauwelijks gegevens beschikbaar over een cultuur van het zwijgen rondom fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder. Het is niet duidelijk of de buitenlandse gegevens van toepassing zijn op de Nederlandse situatie.

Om goed zicht te krijgen in de aard en omvang van fysiek en psychisch geweld jegens meisjes en jonge vrouwen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in het bijzonder binnen de Rooms-Katholieke Kerk, is het belangrijk dat bij slachtofferstudies, bevolkingsonderzoek en onderzoeken binnen een specifieke doelgroep vragen over dit type ervaringen meegenomen worden. Betere afstemming in definities van fysiek en psychisch geweld in toekomstig onderzoek is belangrijk. Om recht te doen aan de grote verschillen in hevigheid en frequentie waarmee kinderen worden geslagen, vernederd, uitgescholden en zo voort is nuancering naar de ernst van de ervaringen van belang. Een dergelijke nuancering draagt ook bij aan het verkrijgen van een indruk hoe vaak bij ervaringen van grensoverschrijdend gedrag gesproken kan worden van mishandeling.

REFERENTIES

L. Alink, R. van IJzendoorn, M. Bakermans-Kranenburg, F. Pannebakker, T. Vogels, S. Euser, *Kindermishandeling in Nederland anno 2010. De Tweede Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van kinderen en jeugdigen (NPM-2010)*.

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het voormalig programmaministerie voor Jeugd en Gezin (nu Volksgezondheid, Welzijn en Sport). De onderzoeksgroep bestaat uit medewerkers van het Leiden Attachment Research Program, Algemene en Gezinspedagogiek, Centrum voor Gezinsstudies, Universiteit van Leiden en TNO Child Health. Het rapport beschrijft de opzet, onderzoeksmethoden en uitkomsten van de NPM-2010. De aanleiding voor het onderzoek was de vraag of de prevalentieschattingen van kindermishandeling in 2010 verschillen ten opzichte van twee onderzoeken uitgevoerd in 2005. Deze twee onderzoeken betroffen een studie onder informantanten, dat wil zeggen Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (AMK's) en beroepskrachten werkzaam met kinderen (zie Van IJzendoorn e.a., 2007) en een studie onder middelbare scholieren (zie Lamers-Winkelmann e.a., 2007). De NPM-2010 bestaat uit twee delen: een informantantenstudie en een scholierenstudie. In de informantantenstudie hebben de onderzoekers gebruikgemaakt van twee bronnen. De ene bron bestaat uit een grote groep professionals (ruim 1100) die beroepsmatig met kinderen te maken hebben in diverse sectoren zoals onderwijs, opvoedingsondersteuning, peuterspeelzalen, gastouderopvang, de sociaal-medische sector en de juridische sector. De andere bron bestaat uit de registratiecijfers van de AMK's. In de scholierenstudie (bijna 2000 scholieren) zijn gegevens verzameld via een vragenlijst. Bijna 10 procent van de kinderen heeft één of meerdere van de 32 items in de vragenlijst die over mishandeling gingen niet ingevuld. De prevalentiecijfers betreffen schattingen met daaromheen een betrouwbaarheidsinterval.

D. Arcus, 'School Shooting Fatalities and School Corporal Punishment: A Look at the States'. In: *Aggressive Behavior*, 28, pp. 173-183 (2002).

De auteur werkt bij het Department of Psychology, University of Massachusetts Lowell, Verenigde Staten. In het artikel staat de vraag centraal of er een verband is tussen schietpartijen op scholen en het gebruik van lijfstraffen op scholen in de Verenigde Staten. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, heeft de auteur alle gevallen van scholieren die zijn overleden bij schietpartijen op scholen in alle vijftig staten gerelateerd aan het beleid betreffende lijfstraffen op de scholen. In de analyse is gecontroleerd voor armoedecijfers en omvang van conservatieve christelijke groeperingen. Op scholen waar lijfstraffen gebruikelijk zijn, blijken meer scholieren te zijn overleden als gevolg van schietpartijen op school. Als een mogelijke bevestiging van de betrouwbaarheid van de hier aangetroffen uitkomsten is aanvullend onderzoek wenselijk.

H.E.M. Baartman, 'Wie zijn kind liefheeft... Over slaag, geweld en mishandeling'. In: A. Groen, A. van Montfoort, *Kinderen beschermen en jeugd hulp verlenen* (pp. 37-58). Arnhem: Gouda Quint BV, 1993.

In deze bijdrage aan de bundel *Kinderen beschermen* laat de auteur zien dat alledaags geweld tegen kinderen onlosmakelijk bij het opvoeden lijkt te horen. Aan de hand van een beknopte historische schets beschrijft hij hoe bij wijze van spreken het slaan van kinderen in ons bloed zit: 'Het zijn onze eigen ouders en grootouders die hardhandig waren en hardhandigheid hebben ervaren op een wijze, die ons nu, ervoeren onze kinderen hetzelfde, nogal eens zou doen spreken van kindermishandeling.' (pp. 37-38). Het hoofdstuk sluit af met een pleidooi om ook in Nederland te werken aan een bepaling in de wet, die het de ouder verbiedt ten opzichte van hun kinderen fysiek of psychisch geweld te gebruiken.

H.E.M. Baartman, *Het begrip kindermishandeling. Pleidooi voor een herbezinning en voor een bezonnen beleid*. Amsterdam: SWP Uitgeverij, 2009.

Baartman is emeritus hoogleraar kindermishandeling aan de Vrije Universiteit Amsterdam. In dit boek schetst de auteur welke ontwikkeling het begrip kindermishandeling de afgelopen veertig jaar heeft doorgemaakt. Ook gaat hij in op de begripsmatige verwarring van kindermishandeling en huiselijk geweld dat volgens de auteur is terug te vinden in het beleid op dit gebied en zich kenmerkt door een gebrek aan samenhang en consistentie. Het boek sluit af met de formulering van een meer bijdetijdse definitie van kindermishandeling en met een pleidooi voor beleid dat aansluit op de kern van het probleem: bedreiging van de veiligheid en het welzijn van een kind door de eigen ouders.

A. J. L. Baker, 'Adult Recall of Childhood Psychological Maltreatment: Definitional Strategies and Challenges'. In: *Children and Youth Services Review*, 31, pp. 703-714 (2009).

De auteur is werkzaam bij het Vincent J. Fontana Center for Child Protection in New York, Verenigde Staten. In dit overzichtsartikel worden juridische en wetenschappelijke definities van psychologische mishandeling met elkaar vergeleken, evenals vijftien meetinstrumenten die gebruikt worden voor het vaststellen van psychologische mishandeling in de kindertijd bij volwassenen. Op grond van de vergelijkingen worden aanbevelingen geformuleerd over het meten van psychologische mishandeling in wetenschappelijk onderzoek.

R. Benbenishty, A. Zeira, R.A. Astor, 'Children's Reports of Emotional, Physical and Sexual Maltreatment by Educational Staff in Israel'. In: *Child Abuse & Neglect*, 26, pp. 763-782 (2002).

Dit artikel gaat over een grootschalig representatief onderzoek (n=10.410, waaronder 5191 meisjes) onder scholieren (*grades 7-11*) op 161 scholen in Israël. 91 procent van de scholieren en 95 procent van de benaderde scholieren werkten mee. De scholieren vulden tijdens schooltijd een vragenlijst in over ervaringen met fysiek, emotioneel en seksueel geweld door onderwijzend personeel. Geweld tegen scholieren blijkt een probleem van aanzienlijke omvang. Jongens, kinderen op *junior high school*, kinderen op Arabische scholen, en kinderen op scholen met een hoge concentratie van kinderen uit gezinnen met een laag sociaaleconomisch niveau lopen een verhoogd risico om met een vorm van geweld door een leerkracht te worden geconfronteerd. Het onderzoek is gefinancierd door het Israëliësch ministerie van Onderwijs. De auteurs werken bij de Paul Baerwald School of Social Work, Hebrew University of Jerusalem, Israël, of de School of Social Work and School of Education, University of Michigan, Ann Arbor, Verenigde Staten.

B.L. Bottoms, P.R. Shaver, G.S. Goodman, J. Qin, 'In the Name of God: A Profile of Religion-related Child Abuse'. In: *Journal of Social Issues*, 51, pp. 85-111 (1995).

Dit artikel is gebaseerd op een grootschalige survey onder klinici naar gevallen waar zij in de jaren tachtig van de vorige eeuw mee in aanraking zijn geweest. Een onderdeel van de studie is gericht op de analyse van aard en gevolgen van kindermishandeling door religieuze gezagsdragers, zoals geestelijken, zusters, jongerenwerkers. Van de gemelde gevallen van kindermishandeling was 94 procent seksueel van aard, 20 procent fysiek van aard en 35 procent psychologisch van aard. De gegevens zijn beperkt tot slachtoffers die hulp zochten. Omdat er niet op systematische wijze onderscheid wordt gemaakt naar de Rooms-Katholieke Kerk en andere religies, is interpretatie van de gegevens slechts beperkt mogelijk. Het onderzoek is gefinancierd door het National Center on Child Abuse and Neglect, Verenigde Staten. Bottoms is als Professor in Psychology verbonden aan de University of Illinois, Chicago, Verenigde Staten. De overige auteurs waren verbonden aan de University of California, Davis.

P. Cawson, C. Wattam, S. Brooker, G. Kelly, *Child Maltreatment in the United Kingdom: A Study of Prevalence of Child Abuse and Neglect*. London: NSPCC, 2000.

Dit rapport beschrijft een onderzoek naar de omvang van kindermishandeling en verwaarlozing onder 2869 jonge mensen (18-24 jaar) in de algemene bevolking in Engeland. De gegevens zijn verzameld in 1998-1999. Hierbij is gebruikgemaakt van een vragenlijst. Het betreft een van de weinige prevalentiestudies waarin gerapporteerd wordt over seksueel misbruikervaringen van minderjarigen gepleegd door autoriteitsfiguren, in het bijzonder priesters en religieuze leiders. Voor de andere vormen van kindermishandeling en verwaarlozing ligt de nadruk op geweld in de gezins- en familiesfeer.

W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 1 Het onderzoek*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2011a.

Dit betreft het onderzoeksrapport van de Commissie Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. Het rapport beschrijft de achtergrond, opzet en uitvoering van het onafhankelijke onderzoek en de resultaten. Dit onderzoek werd verricht in opdracht van de Bisschoppenconferentie en de Conferentie Nederlandse Religieuzen (KNR).

W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 2 Achtergrondstudies*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2011b.

De Commissie Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk heeft een aantal deskundigen gevraagd om hun visie te geven op vragen en deelaspecten die voor het onderzoek van belang zijn. In dit deelrapport zijn twaalf achtergrondstudies en essays gebundeld. De studies en essays vertegenwoordigen niet per se de opvattingen van de Commissie. Ook is een literatuurstudie die de wetenschappelijke kennis op hoofdlijnen in kaart heeft gebracht met betrekking tot de aard, omvang, omstandigheden en verantwoordelijkheden ter zake van seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in deze bundel opgenomen.

D. Della Femina, C.A. Yeager, D.O. Lewis, 'Child Abuse: Adolescent Records vs. Adult Recall'. In: *Child Abuse & Neglect*, 14, pp. 227-231.

De auteurs zijn verbonden aan het Department of Psychiatry, New York University School of Medicine, Verenigde Staten. Dit artikel beschrijft de resultaten van een follow-upstudie onder 69 mannen en vrouwen (rond de 24 jaar oud) die als jongeren (rond de 15 jaar oud) gevangen hadden gezeten in een gevangenis in Connecticut, Verenigde Staten. Van de 69 respondenten in deze studie bleek 38 procent (26 respondenten) niet consistent te zijn in hun mededelingen over ervaringen met fysiek geweld. Van de 26 respondenten met inconsistente geweldrapportages zijn 11 nader bevraagd over de reden van de inconsistenties in hun geweldsrapportages. Van deze 11 respondenten hadden 8 respondenten niet gerapporteerd over een gedocumenteerde geschiedenis van fysiek geweld, terwijl 3 respondenten hadden gerapporteerd over een niet eerder gedocumenteerde geschiedenis van fysiek geweld.

D. DiLillo, S.A. Hayes-Skelton, M.A. Fortier, A.R. Perry, S.E. Evans, T.L. Messman Moore, K. Walsh, C. Nash, A. Fauchier, 'Development and Initial Psychometric Properties of the Computer Assisted Maltreatment Inventory (CAMI): A Comprehensive Self-report Measure of Child Maltreatment History'. In: *Child Abuse & Neglect*, 34, pp. 305-317 (2010).

Het onderzoeksproject waar dit artikel verslag van doet, is medegefinancierd door de Layman Award van de University of Nebraska-Lincoln (toegekend aan de eerste auteur). Het betreft een psychometrisch onderzoek van een zelfrapportagelijst met vragen over ervaringen met verschillende vormen van kindermishandeling. Het betreft ervaringen die plaatsvonden voor het achttiende jaar van de respondent. Een onderdeel van het onderzoek betrof een test-hertestafname (online) van de vragenlijst bij een groep van 283 studenten. De tweede afname van de vragenlijst vond twee tot vier weken na de eerste afname plaats. Een opvallend resultaat is dat er geen goed afkappunt wordt gevonden voor de schalen 'psychologische verwaarlozing' en 'psychologische mishandeling' vanwege de samenhang van deze schalen met die van andere vormen van mishandeling. De auteurs werken bij drie verschillende universiteiten in drie verschillende Amerikaanse staten, namelijk University of Nebraska-Lincoln te Lincoln, Nebraska; Miami University te Oxford, Ohio; en Family Research Laboratory, University of New Hampshire, New Hampshire.

N. Draijer, *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1988.

Dit onderzoeksrapport over seksueel misbruik van meisjes in Nederland beschrijft de achtergrond, opzet en uitvoering van het onderzoek en de resultaten. Het representatieve onderzoek is gebaseerd op interviews met 1054 vrouwen tussen 20 en 40 jaar. De respons was 50 procent. Vergeleken met de vrouwelijke bevolking is de onderzoeksgroep hogeropgeleid en vaker gescheiden. Jongere vrouwen (20-24 jaar) zijn ondervertegenwoordigd in het onderzoek. Naast seksueel misbruik zijn in het onderzoek gegevens verzameld over ervaringen met fysieke agressie van de ouders en verzorgers, evenals over de ernst van deze ervaringen. De vragen zijn afgestemd op die welke gebruikt zijn in het onderzoek naar vrouwen mishandeling van Renée Römkens. Deze afbakening maakt vergelijking van de resultaten over de aard en omvang van fysieke agressie van ouders tegen hun dochters uit beide studies mogelijk. De auteur was verbonden aan de Stichting tot Wetenschappelijk Onderzoek bij de Universiteit van Amsterdam omtrent seksualiteit en geweld, Nederland. Dit onderzoek werd verricht in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

D.R. Dupper, A.E. Montgomery Dingus, 'Corporal Punishment in U.S. Public Schools: A Continuing Challenge for School Social Workers'. In: *Children & School*, 30, pp. 243-250 (2008).

De aanleiding voor dit artikel is het gegeven dat het gebruik van straffen op scholen niet wettelijk verboden is in 21 van de 50 staten van de Verenigde Staten en er jaarlijks vele gevallen over het fysiek straffen van kinderen op scholen gemeld worden. Dit betreft vooral meldingen over scholen in het zuidoosten en zuidwesten van de Verenigde Staten. Dit artikel geeft eerst een overzicht van het gebruik van fysieke straffen op *public schools*. Vervolgens bespreken de auteurs de invloed van culturele en religieuze normen op het gebruik van fysieke straffen als middel om leerlingen te disciplineren. Dupper werkt als Associate Professor bij het College of Social Work, University of Tennessee, Knoxville. Montgomery Dingus werkt als forensisch psycholoog bij de Mental Health Cooperative, Nashville, Verenigde Staten.

C.G. Ellison, D.E. Sherkat, 'Conservative Protestantism and Support for Corporal Punishment'. In: *American Sociological Review*, 58, pp. 131-144 (1993).

Beide auteurs zijn Associate Professor of Sociology, Ellison aan de University of Texas en Sherkat aan de Vanderbilt University, Austin, Verenigde Staten. Het betreft een artikel van beschouwende aard over de relatie tussen het gebruik van fysieke straffen bij kinderen als geaccepteerd opvoedingsmiddel en componenten van de religieuze ideologie binnen het conservatief protestantisme.

M. Euser, M.H. van IJzendoorn, P. Prinzie, M.J. Bakermans-Kranenburg, 'Prevalence of Child Maltreatment in the Netherlands'. In: *Child Maltreatment*, 15, pp. 5-17 (2010).

De onderzoekers zijn verbonden aan het Centre for Child and Family Studies, Universiteit van Leiden. Het artikel beschrijft de uitkomsten van de Nederlandse replica (NPM-2005) van de National Incidence Study die is uitgevoerd in de Verenigde Staten. Zie voor een beschrijving van de studie: IJzendoorn.

D.M. Fergusson, L.J. Horwood, L.J. Woodward, 'The Stability of Child Abuse Reports: a Longitudinal Study of the Reporting Behavior of Young Adults'. In: *Psychological Medicine*, 30, pp. 529-544 (2000).

De auteurs werken bij de Christchurch Health and Development Study, Christchurch

School of Medicine, Christchurch, Nieuw-Zeeland. Het betreft een longitudinale studie van een cohort van 1265 kinderen (635 jongens, 630 meisjes) die halverwege de jaren zeventig van de vorige eeuw gedurende een periode van vier maanden in Christchurch geboren zijn. De gegevens die dit artikel beschrijft, zijn verzameld tijdens metingen op het moment dat de jongeren respectievelijk achttien en twintig jaar waren ($n=983$). Bij beide metingen is gevraagd naar ervaringen met seksueel misbruik ($\kappa=0.45$) en met fysieke straffen door de ouders ($\kappa=0.47$) voor het zestiende jaar.

W.N. Friedrich, N.J. Talley, L. Panser, S. Fett, A.R. Zinsmeister, 'Concordance of Reports of Childhood Abuse by Adults'. In: *Child Maltreatment*, 2, pp. 164-171 (1997).

Dit artikel beschrijft de uitkomsten van een studie naar de stabiliteit van rapportages van kindermishandeling in een groep van 610 volwassenen. Deze volwassenen participeren in een prospectieve cohortstudie. Het gemiddeld tijdsinterval tussen de beide bevragingen betreft ongeveer twintig maanden. Er is gevraagd naar ervaringen met seksueel misbruik, met fysieke mishandeling door een ouder persoon en met psychologische mishandeling in de kindertijd. De overeenstemming tussen de antwoorden bij herhaalde bevraging was hoger bij seksueel misbruik ($\kappa=0.64$) dan bij fysieke mishandeling ($\kappa=0.59$) en bij psychologische mishandeling ($\kappa=0.25$). De aangetroffen inconsistenties in de mishandeling- en misbruikrapportages kunnen voor een deel het resultaat zijn van verschillen in de wijze van vraagstelling bij de twee metingen. De auteurs werken bij de Mayo Foundation, Rochester, of bij de University of Sidney and the Nepean Hospital, Penrith, Australië. Het onderzoeksproject is gefinancierd door de Mayo Foundation en de Benevolent and Paternal Order of the Eagles.

Gezondheidsraad, *Omstreden herinneringen*. Den Haag: Gezondheidsraad, 2004 (publicatie-nr. 2004/02).

Dit betreft het advies waar de toenmalige minister Borst van Volksgezondheid, Welzijn en Sport in een adviesaanvraag van 7 juli 2000 om heeft gevraagd. De commissie heeft de wetenschappelijke kennis inzake therapieën waarbij hervonden herinneringen aan traumatische ervaringen, in het bijzonder seksueel misbruik, een rol spelen. Hoofdstuk 2 tot en met hoofdstuk 5 van het rapport zijn relevant voor de voorliggende literatuurstudie. Hoofdstuk 2 schetst de kern van het maatschappelijke probleem van hervonden herinneringen. Hoofdstuk 3 bespreekt de belangrijkste inzichten in de relatie tussen autobiografische herinneringen en het levensverhaal, gezien vanuit respectievelijk de psychologische en de sociologische invalshoek. In hoofdstuk 4 komt de relatie tussen geheugen en trauma aan de orde. Hoofdstuk 5 gaat in op de rol van herinneringen aan traumatische jeugdervaringen in een therapeutische setting.

Gezondheidsraad, *Behandeling van de gevolgen van kindermishandeling*. Den Haag: Gezondheidsraad, 2011 (publicatie-nr. 2011/11).

Dit betreft het advies waar de toenmalige minister voor Jeugd en Gezin in een adviesaanvraag van 17 februari 2010 om heeft gevraagd. De commissie heeft literatuuronderzoek gedaan naar de gevolgen van kindermishandeling en de stand van wetenschap rond de behandeling daarvan. In hoofdstuk 2 van het advies schetst de commissie de context van het onderwerp. Hierin komt mede aan bod hoe vaak verschillende typen mishandeling door ouders en verzorgers voorkomen. De gepresenteerde omvangsschattingen zijn gebaseerd op de bevindingen van een aantal belangrijke Nederlandse studies.

S. Ghetti, G.S. Goodman, M.L. Eisen, J. Qin, S.L. Davis, 'Consistency in Children's Reports of Sexual and Physical Abuse'. In: *Child Abuse & Neglect*, 26, pp. 977-995 (2002).

Dit artikel beschrijft een onderzoek naar de consistentie in rapportages van lichamelijke mishandeling en seksueel misbruik onder 222 kinderen (55 procent meisjes) in de leeftijd van 3 tot 16 jaar. Ten behoeve van een gerechtelijk onderzoek zijn de kinderen twee keer geïnterviewd over hun ervaringen met fysiek en seksueel geweld. De eerste keer in het kader van een psychologisch onderzoek en de tweede keer in het kader van een forensisch onderzoek. Tussen de twee gesprekken zat ongeveer drie dagen. De studie is gefinancierd door het National Center on Child Abuse and Neglect. De auteurs werkten bij psychologische faculteiten van verschillende universiteiten in de Verenigde Staten (University of California in Davis, California State University in Los Angeles en Yale University in Houston), Decision Quest, Inc. in Houston en bij een onderzoeksinstituut van de National Research Council in Bologna, Italië.

D.G. Gil, 'Unraveling Child Abuse'. In: *American Journal of Orthopsychiatry*, 45, pp. 346-356 (1975).

In dit artikel wordt ingegaan op oorzaken van kindermishandeling en op de dynamiek van dit sociale probleem. Op grond van het beeld dat hieruit ontstaat, wordt het begrip kindermishandeling gedefinieerd en worden suggesties gedaan voor primaire interventie. Een belangrijk interventiedoel lag in het verbeteren van de leefomstandigheden van het kind. De auteur werkte als Professor of Social Policy bij de Brandeis University, Waltham, Verenigde Staten.

G.S. Goodman, S. Ghetti, J.A. Quas, R.S. Edelstein, K.W. Alexander, A.D. Redlich, I.M. Cordon, D.P.H. Jones, 'A Prospective Study of Memory for Child Sexual Abuse: New Findings Relevant to the Repressed-memory Controversy'. In: *Psychological Science*, 14, pp. 113-118 (2003).

De auteurs werken bij verschillende universiteiten (in de Verenigde Staten: University of California, Stanford University; in Engeland: University of Oxford). Dit artikel beschrijft een onderzoek onder jongvolwassenen (141 vrouwen en 34 mannen) met een gedocumenteerde geschiedenis van seksueel misbruik als kind. De onderzoeksresultaten laten zien dat er sprake is van onderrapportage van misbruikervaringen in de jeugd. Uit deze studie blijkt dat 19 procent van de jongvolwassenen geen melding maakt van gedocumenteerd seksueel misbruik als zij daarover direct werden bevraagd. Hoe jonger ze waren toen het misbruik plaatsvond, hoe ernstiger het misbruik en hoe minder ondersteuning van moeder na het publiek worden van het misbruik, hoe vaker het gedocumenteerde seksueel misbruik in de jeugd niet werd gerapporteerd bij gerichte vragen daarover.

V. Groze, 'An Exploratory Investigation into Institutional Mistreatment'. In: *Children and Youth Services Review*, 12, pp. 229-241 (1990).

Dit artikel beschrijft de kenmerken van 690 meldingen van fysieke mishandeling, seksueel misbruik en verwaarlozing van kinderen die aan de zorg van de overheid zijn toevertrouwd. De kinderen verblijven in overheidsinstellingen voor jeugdzorg, psychiatrische instellingen en instellingen voor heropvoeding. Instellingen voor kinderen met een geestelijke of fysieke beperking blijven buiten beschouwing. De definitie van pleger is beperkt tot een persoon die verantwoordelijk is voor de zorg van het kind. Leeftijdgenoten als plegers blijven buiten beschouwing. De gegevens zijn verzameld in het tweede en derde jaar (1985-1987) waarin gevallen van institutionele kindermishandeling geregistreerd werden

bij een overheidsinstelling in het zuidwesten van de Verenigde Staten. Bij een vijfde van de 609 beschuldigingen werd de kindermishandeling na onderzoek bevestigd. Bij de bevestigde gevallen van kindermishandeling werd 77,3 procent geïdentificeerd als ongepaste behandeling, 11,8 procent als fysieke mishandeling, 8,2 procent als seksueel misbruik en 2,7 procent als verwaarlozing. Meisjes waren oververtegenwoordigd bij de beschuldigingen (72,5 procent) en bevestigde gevallen (55,6 procent) van seksueel misbruik. Jongens waren oververtegenwoordigd bij de beschuldigingen (88,6 procent) en bevestigde gevallen (76,9 procent) van fysiek geweld. Het betreft een selectieve steekproef. Er kan sprake zijn van vertekening naar ernstiger gevallen van fysiek geweld. Het onderzoek is verricht in het zuidwesten van de Verenigde Staten, een regio waar sommige studies verhoogde prevalenties van fysiek geweld tegen kinderen rapporteren. De auteur werkt bij de School of Social Work, University of Iowa, Iowa City, Verenigde Staten.

M.H. van IJzendoorn, P. Prinzie, E.M. Euser, M.G. Groeneveld, S.N. Brilleslijper-Kater, A.M.T. Noort-van der Linden, M.J. Bakermans-Kranenburg, F. Juffer, J. Mesman, M. Klein Velderman, M. San Martin Beuk, *Kindermishandeling in Nederland anno 2005: De Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van kinderen en jeugdigen (NPM-2005)*. Leiden: Universiteit Leiden, Leiden Attachment Research Program, WODC, 2007.

Dit onderzoek is uitgevoerd op verzoek van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het ministerie van Justitie (WODC), tegenwoordig het ministerie van Veiligheid en Justitie. Evenals de studie van Lamers-Winkelmann e. a. (2006) is het doel van deze studie inzicht te verschaffen in de prevalentie van verschillende typen van kindermishandeling in Nederland. Het gaat in deze studie om het schatten van de 'actuele' prevalentie (het jaar 2005) gebruikmakend van informanten (n=1100) die geografisch over heel Nederland zijn verspreid. Deze informanten zijn professionals die beroepsmatig met kinderen te maken hebben in allerlei sectoren van de samenleving zoals onderwijs, opvoedingsondersteuning, juridische en sociaal-medische zorg. Zij zijn geïnstrueerd in het gebruik van een meetinstrument met nauwkeurige omschrijvingen van de diverse vormen van mishandeling. Ook is gebruikgemaakt van de formele registraties van kindermishandeling in 2005 door de zeventien Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (AMK's). De omvang van kindermishandeling wordt in deze studie geschat op 107.200 gevallen. De prevalentie voor 2005 is ongeveer dertig gevallen van kindermishandeling op iedere 1000 kinderen. Kinderen die in de jaren voorafgaand aan 2005 zijn mishandeld maar niet meer in 2005 zelf, zijn niet meegeteld. Het betreft registratiegegevens (selectief en onderrapportage).

M. Khoury-Kassabri, 'Student Victimization by Educational Staff in Israel'. In: *Child Abuse & Neglect*, 30, pp. 691-707 (2006).

De auteur werkt bij de School of Social Work and Social Welfare, The Hebrew University of Jerusalem, Israël. De studie betreft een nationale representatieve steekproef onder 17.465 scholieren (grades 4-11) op 319 scholen verdeeld over Israël. De scholieren hebben in schooltijd een vragenlijst ingevuld over ervaringen met fysiek, emotioneel en seksueel geweld door onderwijzend personeel. 92,3 procent van de scholen verleende medewerking, de *response rate* van de scholieren was ongeveer 95 procent. Arabische bedoeïenen zijn niet vertegenwoordigd in de studie. De studie laat zien dat niet alle scholieren evenveel risico lopen om slachtoffer van geweld van onderwijzend personeel te worden. Jongens, kinderen van Arabische afkomst en kinderen van scholen in wijken met een lager sociaaleconomisch niveau lopen een verhoogd risico. Als een van de beperkingen van de studie noemt

de auteur de toepasbaarheid van de gebruikte schalen die ontwikkeld zijn in de westerse wereld op scholen in Israël, in het bijzonder op Joodse en Arabische scholen. Ook noemt zij de kans op vertekening (onderrapportage).

F. Lamers-Winkelmann, N.W. Slot, B. Bijl, A.C. Vijlbrief, *Scholieren over mishandeling. Resultaten van een landelijk onderzoek naar de omvang van kindermishandeling onder leerlingen van het voortgezet onderwijs*. Amsterdam: Vrije Universiteit en PI Research, 2007.

De achtergrond van dit rapport is het gebrek aan cijfers over de omvang en aard van kindermishandeling in Nederland. Het onderzoek (gestratificeerde steekproef), gebaseerd op zelfrapportage, richt zich op prevalentie (hoeveel individuen ooit mishandeld) en incidentie (het aantal personen dat de laatste twaalf maanden een vorm van kindermishandeling heeft ondervonden) van onder andere psychologische agressie van ouders en fysiek geweld binnenshuis. Tussen december 2005 en april 2006 hebben 1845 leerlingen uit de eerste vier klassen van het voortgezet onderwijs op veertien willekeurig gekozen scholen een vragenlijst ingevuld. Onder de scholen bevinden zich evenveel openbare scholen als scholen met een katholieke of protestants-christelijke identiteit. De auteurs werken bij de Vrije Universiteit, Faculteit der Psychologie en Pedagogiek te Amsterdam en PI Research te Duivendrecht.

W. Langeland, 'Literatuurstudie Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk'. In: W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merkelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 2 Achtergrondstudies*, pp. 297-397, 2011.

Deze literatuurstudie beschrijft de resultaten van een inventarisatie van (internationale) onderzoeksresultaten over seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. De literatuurstudie diende ter voorbereiding op het wetenschappelijk onderzoek dat de Onderzoekscommissie heeft uitgevoerd naar de aard, omvang en omstandigheden van en verantwoordelijkheden voor seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in de periode 1945 tot 2010. De studie bevat een geannoteerde literatuurlijst. De auteur is sociaal wetenschapper en als zelfstandig werkend onderzoeker betrokken bij psychotraumaonderzoek bij GGZ inGeest, Vrije Universiteit Medisch Centrum, Academisch Medisch Centrum, Universiteit van Amsterdam en Modum Bad Psychiatric Center, University of Oslo, Noorwegen. Tevens was zij werkzaam voor het onderzoek naar de aard en omvang van seksueel misbruik binnen de Rooms-Katholieke Kerk van de Onderzoekscommissie.

F. Leach, V. Fiscian, E. Kadzamira, E. Lemani, P. Machakanja, *An Investigative Study of the Abuse of Girls in African Schools*. Brighton: University of Sussex, 2003.

Dit onderzoeksrapport beschrijft de uitkomsten van meerdere studies naar geweld tegen meisjes op scholen in Zimbabwe, Ghana en Malawi. De onderzoeken zijn uitgevoerd in opdracht van de Policy Division van het Department for International Development te Sevenoaks, Engeland, door medewerkers (de auteurs) van de Sussex School of Education, University of Sussex, Brighton, Engeland. Ook wordt een implementatieproject gericht op interventies tegen het geweld op scholen beschreven.

L. Margolin, J.L. Craft, 'Child Abuse by Adolescent Caregivers'. In: *Child Abuse & Neglect*, 14, pp. 365-373 (1990).

De auteurs werken bij de University of Iowa, Iowa City, Verenigde Staten. Het artikel

beschrijft een studie waarvan het doel is om een inschatting te maken van de frequentie en de ernst van twee vormen van kindermishandeling (fysieke mishandeling en seksueel misbruik) waarbij sprake is van een adolescent in de rol van verzorger van het kind. Het onderzoek laat onder andere zien dat het bij het door adolescenten gepleegde seksueel misbruik vaker om penetratie gaat en vaker om het gebruik van fysiek geweld dan bij oudere daders in een verzorgende rol. De leeftijd van de dader lijkt niet van invloed te zijn op de frequentie en ernst van fysieke mishandeling. Het is een selectieve steekproef (bewezen gevallen van kindermishandeling).

C.M. McKinney, T.R. Harris, R. Caetano, 'Reliability of Self-reported Childhood Physical Abuse by Adults and Factors Predictive of Inconsistent Reporting'. In: *Violence and Victims*, 24, pp. 653-668 (2009).

De auteurs werken bij de University of Texas Houston School of Public Health, Dallas, Verenigde Staten. Het artikel gaat over de betrouwbaarheid van zelfrapportages van volwassenen van fysieke mishandeling in de kindertijd door ouders of verzorgers. Ook is gekeken naar de voorspellende waarde van een aantal factoren voor de instabiliteit van de rapportages. De onderzoeksgroep bestond uit 2256 volwassenen (1111 mannen en 1145 vrouwen). Deze personen maken deel uit van een nationale random steekproef van partners c.q. echtparen. De eerste meting vond plaats in 1995, de tweede meting vond plaats in 2000. Er zit dus een tijdsinterval tussen de beide bevragingen van vijf jaar. Van de 2256 volwassenen rapporteerden 1704 op ten minste één van beide metingen fysieke mishandeling. Het onderzoeksproject werd gefinancierd door het National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism.

E.C. Nelson, M.T. Lynskey, A.C. Heath, P.A.F. Madden, N.G. Martin, 'A Family Study of Adult Twins with and without a History of Childhood Abuse: Stability of Retrospective Reports of Maltreatment and Associated Family Measures'. In: *Twin Research and Human Genetics*, 13, pp. 121-130 (2010).

De auteurs werken bij het Department of Psychiatry, Washington University School of Medicine, St. Louis, Verenigde Staten of bij het Queensland Institute of Medical Research, Brisbane, Australië. Zij beschrijven in dit artikel de resultaten van een onderzoek onder tweelingen ($n=2297$, geboren tussen 1964 en 1971) dat deel uitmaakt van de Childhood Trauma Study. De tweelingen zijn indertijd door hun ouders aangemeld voor deelname aan de studie. De werving gebeurde toentertijd via de media en scholen. De eerste meting betrof de afname van een schriftelijke vragenlijst in de periode tussen 1989 en 1992. De herhaalmeting betrof bevraging via een telefonisch interview in de periode tussen 1996 en 2000. Het gemiddeld tijdsinterval tussen de beide bevragingen betreft 7,16 jaar (standaarddeviatie 1,41). Er is onder andere gevraagd naar ervaringen met seksueel misbruik en met fysieke straffen en geweld in de kindertijd (dit is voor het achttiende jaar). In antwoord op de vragen over fysieke straffen en geweld zijn als plegers ouders en andere volwassen familieleden gerapporteerd. De overeenstemming tussen de antwoorden bij herhaalde bevraging was hoger bij seksueel misbruik ($kappa\ 0.64$, 95 procent betrouwbaarheidsinterval $0.60-0.69$) dan bij fysieke straffen en geweld ($kappa\ 0.48$, 95 procent betrouwbaarheidsinterval $0.43-0.54$). De aangetroffen inconsistenties in mishandeling- en misbruikrapportages kunnen voor een deel het resultaat zijn van het verschil in instrumentarium en wijze van vraagstelling bij de twee metingen.

E.R.S. Nijenhuis, O. van der Hart, K. Kruger, 'The Psychometric Characteristics of the Traumatic Experiences Checklist (TEC): First Findings Among Psychiatric Outpatients'. In: *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 9, pp. 200-210 (2002).

Dit artikel beschrijft onderzoek naar de validiteit en betrouwbaarheid van de Vragenlijst naar belastende ervaringen (VBE). Het gaat om een schriftelijke vragenlijst waarin vragen gesteld worden over 25 verschillende traumatische ervaringen. Eén van de 25 vragen betreft emotionele mishandeling door een niet-familieid en één vraag betreft fysieke mishandeling door een niet-familieid. De test-hertestgegevens zijn beschikbaar van 115 cliënten van een viertal ggz-instellingen verdeeld over Nederland. Het aantal rapportages van emotionele mishandeling door een niet-familieid en fysieke mishandeling door een niet-familieid was laag. De betrouwbaarheid van de gepresenteerde statistische gegevens hierover is dan ook gering. Nijenhuis werkt bij GGZ Drenthe en het Cats-Polm Instituut in Zeist. Van der Hart werkt eveneens bij het Cats-Polm Instituut en daarnaast bij de Faculteit Klinische Psychologie bij de Universiteit van Utrecht waar ook Kruger werkt.

J. Noordhoek-van der Staay, 'Definiëring, prevalentie en incidentie van kindermishandeling'. In: H. Baartman, A. van Montfoort (red.), *Kindermishandeling. Resultaten van multidisciplinair onderzoek*, pp. 40-53, 1992.

De auteur was verbonden aan de sectie Speciale Pedagogiek, Vrije Universiteit, Amsterdam. Zij gaat in dit hoofdstuk in op de wijze waarop het fenomeen kindermishandeling omschreven kan worden en welke de gevolgen van een omschrijving zijn. Er wordt onder andere ingegaan op definities zoals die worden gebruikt in wetenschappelijk onderzoek. Het gaat dan om voorwaarden die gesteld moeten worden aan definities en om de beperkingen ervan, zoals die zich bijvoorbeeld voordoen bij de interpretatie van onderzoeksgegevens.

S.S. Owen, K. Wagner, Explaining School Corporal Punishment: Evangelical Protestantism and Social Capital in a Path Model. *Social Justice Research*, 19, pp. 471-499 (2006).

Aanleiding voor dit artikel is dat fysieke straffen bij scholieren negatieve gevolgen kunnen hebben. Het artikel beschrijft de oorzaken en prevalentie van het verschijnsel. Op basis van regressieanalyse worden twee predictoren geïdentificeerd van de mate waarin lijfstraffen op scholen een normale praktijk is in een bepaalde staat in de Verenigde Staten. Het gaat bij de predictoren om de prevalentie van aanhangers van het evangelisch protestantisme en het sociale kapitaal (positieve relaties en sociale netwerken). Het sociale kapitaal blijkt een mediërende rol te spelen tussen evangelisch protestantisme en de omvang van lijfstraffen op scholen. Owen werkt bij het Department of Criminal Justice, Radburg University, Radford en Wagner werkt bij het Lynchburg College, Lynchburg, beide in Virginia, Verenigde Staten.

J.C. Perry, J.J. Sigal, S. Boucher, N. Paré, N., 'Seven Institutionalized Children and their Adaptation in Late Adulthood: The Children of Duplessis (Les Enfants de Duplessis)'. In: *Psychiatry*, 69, pp. 283-301 (2006).

Zie Sigal e.a. (1999) voor de achtergrond van het artikel en voor de auteurs. In dit artikel staan korte levensverhalen van zeven volwassenen die deel uitmaken van een steekproef van Les Enfants de Duplessis (Perry e.a., 2005a, b). Het betreft een *natural history*-benadering. Naast negatieve ervaringen in de jeugd en later in het volwassen leven komt uit de verhalen ook de individuele (overlevings)kracht duidelijk naar voren. Trauma en veerkracht staan centraal. Op dit artikel zijn een zevental reacties van collega's verschenen

waarin onder andere wordt gewezen op het mogelijke effect van affectieve verwaarlozing en het ontbreken van gehechtheidsfiguren op de geestelijke en lichamelijke ontwikkeling van de kinderen.

J.C. Perry, J.J. Sigal, S. Boucher, N. Paré, M.C. Ouimet, 'Personal Strengths and Traumatic Experiences Among Institutionalized Children Given up at Birth (Les Enfants de Duplessis – Duplessis' Children): I. Early Experiences'. In: *The Journal of Nervous and Mental Health*, 193, pp. 777-782 (2005a).

Dit artikel is onderdeel van een reeks van artikelen over de negatieve en traumatische ervaringen en de impact van deze ervaringen op de latere psychische gezondheid en het functioneren bij kinderen die zijn opgegroeid in instellingen in en rond Quebec, Canada. In dit artikel staan de beschrijving van vroege ervaringen en de ontwikkelde individuele sterke kanten centraal. Hiervoor is een instrument ontwikkeld, het Traumatic and Protective Antecedents Interview. Lichamelijke mishandeling (96,2 procent) en emotionele verwaarlozing (87,3 procent) zijn erg prevalent. Door de wijze van presenteren van de onderzoeksgegevens is per vorm van de mishandeling en verwaarlozing alleen bekend of het vaker wordt gerapporteerd door mannen of vrouwen. Lichamelijke mishandeling door verzorgers wordt even vaak door mannen als vrouwen gerapporteerd (totaal 96,2 procent). Straffen ('rules, punishment') wordt ook even vaak door mannen als vrouwen gerapporteerd (totaal 98,7 procent). Ook verbale mishandeling door verzorgers wordt even vaak door mannen als vrouwen gerapporteerd (totaal 67,1 procent). Ruim de helft (57,1 procent) van de ondervraagden noemt seksueel misbruik. Dit zijn vooral mannen. Vormen van traumatisering worden het meest frequent tijdens de leeftijdsperiodes zeven tot twaalf jaar en dertien tot achttien jaar genoemd. Bij deze schattingen dienen de nodige slagen om de arm te worden gehouden: ze zijn gebaseerd op een selectieve groep oud-pupillen van de instellingen. Selectief want gebaseerd op een steekproef van volwassenen die zich hebben georganiseerd voor een eventuele schadeclaim bij de staat en/of de Kerk. Het is niet bekend of de gegevens over de jeugdervaringen representatief zijn voor de kinderen die zijn opgegroeid in instellingen in en rond Quebec. Zie Sigal e.a. (1999) voor de achtergrond van de studie en voor auteurs. Zie ook Sigal e.a. (2003), Perry e.a. (2005b) en Perry e.a. (2006).

J.C. Perry, J.J. Sigal, S. Boucher, S. Paré, M.C. Ouimet, J. Normand, M. Henry, 'Personal Strengths and Traumatic Experiences Among Institutionalized Children Given up at Birth (Les Enfants de Duplessis – Duplessis' Children): II. Adaptation in Late Adulthood'. In: *The Journal of Nervous and Mental Health*, 193, pp. 783-789 (2005b).

Dit artikel is onderdeel van een reeks van artikelen over de negatieve en traumatische ervaringen en de impact van deze ervaringen op de latere psychische gezondheid en het functioneren bij kinderen die zijn opgegroeid in instellingen in en rond Quebec, Canada. In dit artikel staan de beschrijving van de psychische gezondheid en het sociaal en beroepsmatig functioneren centraal. Deze variabelen zijn vastgesteld met behulp van gestandaardiseerde vragenlijsten. Er zijn significant meer psychiatrische symptomen gerapporteerd dan in onderzoeken met dezelfde meetinstrumenten in een gematchte controlegroep uit de algemene bevolking van Quebec. Zie Sigal e.a. (1999) voor de achtergrond van de studie en voor auteurs. Zie ook Sigal e.a. (2003), Perry e.a. (2005a) en Perry e.a. (2006). Selectief want gebaseerd op een steekproef van volwassenen die zich hebben georganiseerd voor een eventuele schadeclaim bij de staat en/of de Kerk. Er is gebruikgemaakt van een controlegroep waarbij gematcht is op een aantal variabelen (leeftijd, inkomen en woonplaats).

L. Radford, S. Corral, C. Bradley, H. Fisher, C. Bassett, N. Howat, S. Collishaw, *Child Abuse and Neglect in the UK Today*. Londen: NSPCC, 2011.

Dit onderzoeksrapport beschrijft de achtergrond, opzet en uitvoering en resultaten van het meest recente prevalentieonderzoek in het Verenigd Koninkrijk. Het betreft een representatieve steekproef waarin drie verschillende groepen respondenten willekeurig (huishoudens als 'sampling frame') zijn geselecteerd: 2160 ouders of verzorgers van kinderen beneden de 11 jaar, 2275 jongeren tussen de 11 en de 20 jaar en 1761 jonge volwassenen tussen de 18 en 24 jaar oud. Deze respondenten vulden een online-enquête in. Het veldwerk werd verricht door een bureau voor marktonderzoek. De auteurs verrichtten het onderzoek in opdracht voor de National Society for the Prevention of Cruelty to Children (NSPCC). De studie werd gefinancierd door verschillende donors waaronder Children's Charity, British Home Stores en het bureau dat verantwoordelijk was voor het veldwerk van het onderzoek.

L.N. Robins, *Deviant Children Grown up*. Baltimore: Williams & Wilkins, 1966.

Dit boek beschrijft de resultaten van een onderzoek uitgevoerd door Robins en haar collega Patricia O'Neal bij 524 kinderen die tussen 1924 en 1929 zijn behandeld in de St. Louis Municipal Child Guidance Clinic en bij een controlegroep van honderd kinderen. Na ruwweg dertig jaar is een follow-upstudie uitgevoerd bij 402 van de 524 behandelde kinderen en bij 89 van de 100 kinderen in de controlegroep. Van de 71 participanten in de studie die in hun jeugd het slachtoffer waren geweest van een 'cruel or abusive father' maakten 22 (31 procent) melding van het ervaren fysieke geweld als zij daarover dertig jaar later worden bevraagd.

R. Römken, *Geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gevolgen en de achtergronden*. Amsterdam: Stichting tot Wetenschappelijk Onderzoek bij de Universiteit van Amsterdam omtrent Sexualiteit en Geweld, 1989.

Dit onderzoeksrapport over geweld tegen vrouwen in heteroseksuele relaties in Nederland beschrijft de achtergrond, opzet en uitvoering van het onderzoek en de resultaten. Het representatieve onderzoek is gebaseerd op interviews met 1016 vrouwen tussen 20 en 60 jaar. Van alle vrouwen die in aanmerking kwamen, was ongeveer een derde bereid mee te werken. Jonge vrouwen (tot 24 jaar) zijn ondervetegenwoordigd in de studie. De vrouwen zijn geïnterviewd in de periode van half februari 1986 tot april 1986. In het onderzoek zijn gegevens verzameld over ervaringen met fysieke agressie van de ouders en verzorgers, evenals over de ernst van deze ervaringen. De auteur was verbonden aan de Stichting tot Wetenschappelijk Onderzoek bij de Universiteit van Amsterdam omtrent Sexualiteit en Geweld, Nederland. Dit onderzoek werd verricht in opdracht van het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

J.A. Rosenthal, J.K. Motz, D.A. Edmonson, V. Groze, 'A Descriptive Study of Abuse and Neglect in Out-of-home-placement'. In: *Child Abuse & Neglect*, 15, pp. 249-260 (1991).

Dit artikel beschrijft de kenmerken van 290 meldingen van fysieke mishandeling, seksueel misbruik en verwaarlozing in de pleegzorg en instellingen voor jeugdzorg. De definitie van pleger is breed, er vallen ook leeftijdgenoten onder (andere kinderen in pleeggezinnen, groepsgenoten in tehuizen e.d.). Bij 51 procent van de gemelde gevallen van fysieke mishandeling was sprake van geweldpleging door groepsleiding of andere stafleden in een instelling en bij 15 procent van geweldpleging door een verzorger ('groepsouder') in een ge-

zinsvervangend tehuis. Meldingen van fysieke mishandeling werden in alle settings het meest frequent genoemd. Daarentegen werd verwaarlozing het minst frequent genoemd. Lichamelijke verwondingen werden het vaakst gerapporteerd bij fysieke mishandeling. Het artikel besluit met aanbevelingen voor interventie en preventie. Gebaseerd op meldingen, selectief. Geen informatie over de religieuze signatuur van de settings. Rosenthal en Edmonson waren werkzaam bij de University of Oklahoma, Motz bij de Colorado State Department of Social Services en Groze bij de University of Iowa, Verenigde Staten.

C.A. Roy, J.C. Perry, 'Instruments for the Assessment of Childhood Trauma in Adults'. In: *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 192, pp. 343-351 (2004).

Roy en Perry waren werkzaam bij het Jewish General Hospital, Psychiatry Department, McGill University, Montreal, Canada. Het betreft een overzichtsartikel van een aantal belangrijke kenmerken van 42 verschillende instrumenten voor het vaststellen van traumatische ervaringen in de kindertijd bij volwassenen. Deze instrumenten zijn geselecteerd op basis van een systematische zoekactie in relevante databases (PSYCHINFO en MEDLINE). De zoekactie is verricht voor de periode 1985-2003. Op grond van het overzicht concluderen de auteurs dat meer overeenstemming in instrumentarium voor het vaststellen van traumatische ervaringen in de kindertijd bij volwassenen in toekomstig onderzoek wenselijk is. De voorkeur zou daarbij uit moeten gaan naar instrumenten met bezeten goede psychometrische eigenschappen.

J. Sigal, M. Rossignol, M., J.C. Perry, 'Some Psychological and Physical Consequences in Middle-aged Adults of Underfunded Institutional Care in Childhood'. In: *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 187, pp. 57-59 (1999).

Dit artikel beschrijft de uitkomsten van een voorstudie naar het psychosociale functioneren van volwassenen van middelbare leeftijd die hun jeugd hebben doorgebracht in rooms-katholieke weeshuizen en of gestichten in de omgeving van Quebec in Canada onder gezag van oud-premier Duplessis. De kinderen (Les Enfants de Duplessis) zijn geboren in een tijd dat de streek erg arm was, eind jaren veertig of begin jaren vijftig van de vorige eeuw. Abortus was illegaal. Ongehuwde zwangere vrouwen werden naar de steden gebracht om de kinderen op de wereld te brengen en vervolgens af te staan. Deze kinderen werden in crèches geplaatst en op hun zesde naar een weeshuis gebracht. De tehuizen (soms later omgevormd tot gestichten) stonden onder leiding van orden en congregaties. Vrouwelijke religieuzen en leken verzorgden de kinderen. Wegens gebrek aan financiering kregen de kinderen nauwelijks onderwijs en er was sprake van affectieve verwaarlozing. Uit autobiografische verhalen van oud-bewoners blijkt dat er soms ook sprake was van lichamelijke mishandeling en seksueel misbruik. Op hun twaalfde tot veertiende werden de jongens tewerkgesteld op boerderijen of naar opvoedingsgestichten (*reform schools*) gestuurd. Ze verdienden weinig tot niets en werden vaak mishandeld. De meisjes gingen op hun veertiende aan het werk als dienstmeiden, vaak onder vergelijkbare slechte omstandigheden als de jongens. De studies naar de kinderen van Duplessis zijn ondanks de methodologische beperkingen interessant, want geven een beeld van het aanpassingsvermogen en het psychologisch functioneren van deze kinderen op middelbare leeftijd (variërend van 45 tot 68 jaar). 31 individuen die zijn opgegroeid in een van de weeshuizen zijn op alfabetische volgorde geselecteerd van een lijst met 112 individuen van een zelfhulpgroep. 75 procent was bij de geboorte in het weeshuis geplaatst, een even grote groep heeft het weeshuis op veertienjarige leeftijd verlaten. Deze groep rapporteerde een significant lager welbevinden, meer stress en meer chronische lichamelijke klachten dan een con-

trolegroep individuen (gemacht op leeftijd, woonplaats en inkomen). Er kan sprake zijn van vertekening in de richting van meer symptomen in de Duplessis-groep vanwege mogelijke claims voor schadevergoeding. Het is niet bekend of de Duplessis-groep representatief is voor alle kinderen die in de weeshuizen zijn opgegroeid. En gegevens over eventuele mishandeling, misbruik of verwaarlozing ontbreken voor de controlegroep. De auteurs zijn zich terdege bewust van deze beperkingen. Medewerking aan de studie van *social service agency's* verantwoordelijk voor de dossiers van de kinderen was niet mogelijk vanwege de grenzen aan de Civil Code of Quebec en de benaderde rooms-katholieke religieuze orden waren door hun juridisch adviseurs geadviseerd om niet mee te werken. Sigal en Perry waren indertijd werkzaam bij het Department of Psychiatry en Rossignol bij het Centre for Clinical Epidemiology, Jewish General Hospital, Montreal, Quebec, Canada.

J.J. Sigal, M. Rossignol, J.C. Perry, 'Unwanted Infants: Psychological and Physical Consequences of Inadequate Orphanage Care 50 Years Later'. In: *American Journal of Orthopsychiatry*, 73, pp. 3-12 (2003).

Zie hierboven voor achtergrond en auteurs. Dit artikel beschrijft de uitkomsten van een vergelijking van een willekeurig geselecteerde groep Duplessis-kinderen (n=81) met een gematchte controlegroep (n=243) uit de algemene bevolking op psychologische en lichamelijke gevolgen. De Duplessis-groep rapporteert significant meer klachten en problemen.

M. Stein, 'Missing Years of Abuse in Children's Homes'. In: *Child and Family Social Work*, 11, pp. 11-21 (2006).

Dit artikel over 'historic abuse' van kinderen en jongeren die in tehuizen verblijven is beschouwend van aard. Het bestaat uit drie delen. Het eerste deel gaat over oorzaken van mishandeling van deze groep kinderen en jongeren. Het tweede deel bespreekt een voorstel tot een nieuwe manier van conceptualisering van deze vorm van mishandeling van kinderen. En het derde deel geeft een overzicht van (toentertijd) recente wijzigingen in beleid en wetgeving op het gebied van jeugdzorg. De auteur werkt bij de Social Policy Research Unit van de University of York, Engeland.

United Nations, *Rights of the Child. Report of the Independent Expert for the United Nations Study on Violence Against Children*. United Nations: General Assembly, 23 augustus 2006.

In dit rapport schetst de onafhankelijk rapporteur Paulo Sérgio Pinheiro een globaal beeld van de incidentie van verschillende vormen van geweld tegen kinderen. Het betreft een internationale studie, wereldwijd. Er zijn vele verschillende bronnen gebruikt. Pagina 18 tot en met 24 beschrijft het onderzoek naar geweld tegen kinderen op scholen, in educatieve instellingen, in zorgsectoren, in justitiële instellingen en in werksituaties. In de bespreking wordt onder andere gewezen op het feit dat het gebruik van fysieke straffen in instellingen in veel landen niet expliciet verboden is. Zie www2.ohchr.org/english/bodies/crc/study.htm.

J. Verdurmen, M. ten Have, R. de Graaf, S. van Dorsselaer, H. van 't Land, W. Vollebergh, *Psychische gevolgen van kindermishandeling op volwassen leeftijd*. Utrecht: Trimbos-instituut, 2007.

De auteurs werken bij het Trimbos-instituut, Utrecht. Dit rapport beschrijft de resultaten van de 'Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study' (NEMESIS). Dit is het eerste landelijke onderzoek naar de geestelijke gezondheid van de algemene bevolking

in Nederland. Het rapport is een achtergrondstudie van de Nationale Monitor Geestelijke Gezondheid (NMG). Het rapport beschrijft de omvang en psychische gevolgen van vier vormen van kindermishandeling, te weten emotionele verwaarlozing, psychische mishandeling, lichamelijke mishandeling en seksueel misbruik. Het betreft ervaringen die plaatsvonden voor het zestiende jaar. Er wordt gebruikgemaakt van de gegevens uit de eerste meting, in 1996. Tijdens deze meting werden 7076 personen van 18 tot 65 jaar waarvan 53,3 procent vrouwen geïnterviewd die de Nederlandse taal voldoende beheersen. Dit kwam neer op een respons van 69,7 procent.

H.R. White, C.S. Widom, P.H. Chen, 'Congruence between Adolescents' Self-reports and Their Adult Retrospective Reports Regarding Parental Discipline Practices During their Adolescence'. In: *Psychological Reports*, 101, pp. 1079-1094 (2007).

De auteurs zijn verbonden aan de Rutgers Center of Alcohol Studies, Piscataway, Verenigde Staten. Het artikel beschrijft een longitudinaal onderzoek onder 359 respondenten. De respondenten zijn in de periode tussen hun twaalfde en dertigste jaar in het totaal vijfmaal bevraagd over uiteenlopende onderwerpen waaronder disciplineren en fysieke mishandeling door de ouders. Uit deze studie blijkt dat hun rapportage daarover niet stabiel is (kappa's tussen de 0.20 en 0.40).

C.S. Widom, S. Morris, 'Accuracy of Adult Recollections of Childhood Victimization: Part 2: Childhood Sexual Abuse'. In: *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, pp. 1167-1176 (1997).

Dit artikel beschrijft een onderzoek onder 1100 mannen en vrouwen met een gedocumenteerde geschiedenis van seksueel misbruik als kind. De onderzoeksresultaten laten zien dat er sprake is van onderrapportage van misbruikervaringen in de jeugd. Uit deze studie blijkt dat 58 procent van de mannen en 32 procent van de vrouwen geen melding maakt van gedocumenteerd seksueel misbruik als zij daarover direct werden bevraagd. De auteurs zijn verbonden aan The University at Albany, State University of New York, Verenigde Staten.

C.S. Widom, R.L. Shepard, 'Accuracy of Adult Recollections of Childhood Victimization: Part 1. Childhood Physical Abuse'. In: *Psychological Assessment*, 8, pp. 412-421 (1996).

Dit artikel beschrijft een onderzoek onder 1196 mannen en vrouwen waarvan 110 met een gedocumenteerde geschiedenis van fysieke mishandeling als kind (vóór de leeftijd van elf jaar). Bij de gevallen van fysieke mishandeling was sprake van aantoonbaar lichamenlijk letsel zoals blauwe plekken, zwellingen, brandwonden, snijwonden, steekwonden, breuken enzovoort. Dit onderzoek laat zien dat er sprake is van onderrapportage van ervaringen met fysiek geweld in de jeugd. Uit deze studie blijkt dat ongeveer 40 procent van de mannen en vrouwen geen melding maakt van gedocumenteerd fysiek geweld als zij daarover direct werden ondervraagd. De auteurs zijn verbonden aan The University at Albany, State University of New York, Verenigde Staten.

L.M. Williams, 'Recall of Childhood Trauma: a Prospective Study of Women's Memories of Child Sexual Abuse'. In: *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62, pp. 1167-1176 (1994).

De auteur is verbonden aan het Family Research Laboratory, University of New Hampshire, Durham, Verenigde Staten. Dit artikel beschrijft een onderzoek onder 129 vrouwen met een gedocumenteerde geschiedenis van seksueel misbruik als kind. De on-

derzoeksresultaten wijzen uit dat 38 procent van de vrouwen geen melding maakt van gedocumenteerd seksueel misbruik als zij daarover direct werden bevraagd. Op basis van de onderzoeksgegevens bestaat de indruk dat leeftijd toen het misbruik plaatsvond en de mate van bekendheid met de pleger een rol spelen in het niet rapporteren van gedocumenteerd seksueel misbruik in de jeugd. Misbruik op jongere leeftijd en misbruik door een bekende werd beduidend vaker niet gerapporteerd.

Bijlage 1 Overzicht van eerdere buitenlandse onderzoeken binnen (instellingen van) de Rooms-Katholieke Kerk vanaf 1990³⁸

JAAR	LAND / OPDRACHTGEVER	RAPPORT	FOCUS VAN HET ONDERZOEK	GEGEVENS OVER HET GEWELD JEGENS MEISJES
1990	Canada / kerk	The Report of the Archdiocesan Commission of Enquiry into the Sexual Abuse of Children by Members of the Clergy (Archdiocese of St. John's; Winter Report) ³⁹	Seksueel misbruik	Nee
1992	Canada / staat	Royal Commission of Inquiry into the Response of the Newfoundland Criminal Justice System to Complaints (Hughes Report) ⁴⁰	Seksueel en fysiek	Nee
1992	Verenigde Staten / kerk	The Cardinal's Commission on Clerical Sexual Misconduct with Minors (Bernardin Report) ⁴¹	Seksueel misbruik	Nee
2004	Verenigde Staten / kerk	Report to the People of God: Clergy Sexual Abuse Archdiocese of Los Angeles 1930-2003 (Aartsbisdom Los Angeles)	Seksueel misbruik	Nee
2004 2006 2011	Verenigde Staten / kerk	A Report on the Crisis in the Catholic Church in the United States (National Review Board for the Protection of Children and Young People, United States Conference of Catholic Bishops) (John Jay College, 2004, 2006, 2011) ⁴²	Seksueel misbruik	In context misbruik
2005	Ierland / staat	The Ferns Report. ⁴³ Presented to the Minister for Health and Children	Seksueel misbruik	In context misbruik
2007	Ierland / staat	Western Health Board Inquiry into Brothers of Charity Services in Galway ⁴⁴	Institutionele mishandeling* + verwaarlozing	Nee
2009	Ierland / staat	Commission to Inquire into Child Abuse at Institutions in Ireland (Ryan Report) ⁴⁵	Institutionele mishandeling* + verwaarlozing ⁵⁰	Ja

2009	Ierland / staat	Commission of Investigation. Report into the Catholic Archdiocese of Dublin (Murphy Report) ⁴⁶	Institutionele mishandeling* + verwaarlozing	Nee
2010	België / kerk	Verslag activiteiten Commissie voor de behandeling van klachten wegens seksueel misbruik in een pastorale relatie (Rapport-Adriaenssens) ⁴⁷	Seksueel misbruik, fysieke + emotionele mishandeling	Nee
2010	Ierland / staat	Commission of Investigation. Report into the Catholic Diocese of Cloyne (Cloyne Report) ⁴⁸	Seksueel misbruik	Nee
2011	België / staat	Verslag namens de bijzondere commissie betreffende de behandeling van seksueel misbruik en pedofilie binnen een gezagsrelatie, inzonderheid binnen de Kerk (Rapport Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers) ⁴⁹	Seksueel misbruik	Nee

* seksueel, fysiek en emotioneel

Bijlage 2 Overzicht van definities van fysiek en psychisch geweld en van onderzoeksmethoden in (inter)nationaal onderzoek (in alfabetische volgorde)

<i>Auteur(s), Jaar</i>	Alink e.a., 2011
<i>Categorie onderzoek</i>	Meldingen informanten & survey scholieren
<i>Soort geweld (fysiek/psychisch)</i>	Fysieke geweldpleging en psychische geweldpleging
<i>Definitie geweld (breed/smal)</i>	Fysiek: breed Psychisch: breed (informanten) en smal (scholieren, 1 item) Ingedeeld naar aard van het geweld
<i>Relevante⁵¹ gegevens over geweld tegen meisjes (ja/nee)</i>	Nee
<i>Methode</i>	Meldingen (informanten) Zelfrapportage (scholieren) met behulp van onder andere een gevalideerde vragenlijst (<i>Parent-Child Conflict Tactics Scales</i> : Straus e.a., 1998)

<i>Auteur(s), Jaar</i>	Bottoms e.a., 1995
<i>Categorie onderzoek</i>	Meldingen professionals
<i>Soort geweld (fysiek/psychisch)</i>	Ritueel- of religiegerelateerd geweld Fysiek en psychisch geweld door kerkelijke ambtsdragers
<i>Definitie geweld (breed/smal)</i>	Breed, ingedeeld naar aard van het geweld. Uiteraard wel beperkt tot ritueel- of religiegerelateerd geweld, waarbij sprake is van bizarre en macabere vormen van fysiek en psychisch geweld (maskers, ceremonies, gewaden, drinken van bloed, offeren enzovoort)
<i>Relevante gegevens over geweld tegen meisjes (ja/nee)</i>	Nee
<i>Methode</i>	Vragenlijstonderzoek onder hulpverleners in de geestelijke gezondheidszorg Specifieke beschrijving van kenmerken van ritueel of religiegerelateerd geweld die in aanmerking komen voor het onderzoek
<i>Auteur(s), Jaar</i>	Draijer, 1988
<i>Categorie onderzoek</i>	Survey vrouwen 20-40 jaar
<i>Soort geweld (fysiek/psychisch)</i>	Fysiek geweld door ouders of andere verzorgers voor het zestiende jaar
<i>Definitie geweld (breed/smal)</i>	Breed, ingedeeld naar aard en ernst van de gedragingen en de frequentie
<i>Relevante gegevens over geweld tegen meisjes (ja/nee)</i>	Nee
<i>Methode</i>	Zelfrapportage met behulp van een gevalideerde vragenlijst (<i>Conflict Tactics Scales</i> : Straus & Gelles, 1986)

<i>Auteur(s), Jaar</i>	Lamers-Winkelman e.a., 2007
<i>Categorie onderzoek</i>	Survey scholieren
<i>Soort geweld (fysiek/psychisch)</i>	Psychologische agressie van ouders, leerkrachten, medeleerlingen Fysiek geweld binnenshuis en op school
<i>Definitie geweld (breed/smal)</i>	Breed, ingedeeld naar aard en ernst van de gedragingen
<i>Relevante gegevens over geweld tegen meisjes (ja/nee)</i>	Nee
<i>Methode</i>	Zelfrapportage (scholieren) met behulp van onder andere een gevalideerde vragenlijst (<i>Parent-Child Conflict Tactics Scales</i> : Straus e.a., 1998)

<i>Auteur(s), Jaar</i>	Margolin & Craft, 1990
<i>Categorie onderzoek</i>	Dossiers slachtoffers
<i>Soort geweld (fysiek/psychisch)</i>	Gedocumenteerde bewezen gevallen van fysieke mishandeling door een persoon in de rol als verzorger
<i>Definitie geweld (breed/smal)</i>	Breed, ingedeeld op een zespuntsschaal naar aard en ernst van de schade, uiteenlopend van 'geen verwondingen' tot 'fatale afloop'
<i>Relevante gegevens over geweld tegen meisjes (ja/nee)</i>	Nee
<i>Methode</i>	Dossiers

<i>Auteur(s),Jaar</i>	Radford e.a., 2011
<i>Categorie onderzoek</i>	Survey kinderen en jongeren en ouders of verzorgers van jonge kinderen
<i>Soort geweld (fysiek/psychisch)</i>	Fysieke mishandeling door een niet-inwonende volwassen pleger voor het achttiende jaar
<i>Definitie geweld (breed/smal)</i>	Breed, ingedeeld naar aard en ernst van de gedragingen en aanwezigheid van schade (lichamelijk letsel)
<i>Relevante gegevens over geweld tegen meisjes (ja/nee)</i>	Nee
<i>Methode</i>	Zelfrapportage en rapportage door ouders of verzorgers met behulp van onder andere een vragenlijst met vragen ontleend aan de <i>Juvenile Victimization Questionnaire</i> en andere gevalideerde meetinstrumenten in de National Survey of Children's Exposure to Violence (Finkelhor e.a., 2009)
<i>Auteur(s),Jaar</i>	Römkens, 1989
<i>Categorie onderzoek</i>	Survey vrouwen 20-60 jaar
<i>Soort geweld (fysiek/psychisch)</i>	Fysiek geweld door ouders of andere verzorgers voor het zestiende jaar
<i>Definitie geweld (breed/smal)</i>	Breed, ingedeeld naar aard en ernst van de gedragingen en de frequentie
<i>Relevante gegevens over geweld tegen meisjes (ja/nee)</i>	Nee
<i>Methode</i>	Zelfrapportage met behulp van een gevalideerde vragenlijst (<i>Conflict Tactics Scales</i> : Straus & Gelles, 1986)

<i>Auteur(s) Jaar</i>	Verdurmen e.a. 2007
<i>Categorie onderzoek</i>	Survey volwassenen 18-64 jaar
<i>Soort geweld (fysiek / psychisch)</i>	Fysieke mishandeling en psychische mishandeling, onder andere door plegers buiten de familie (volwassenen en leeftijdgenoten) voor het zestiende jaar
<i>Definitie geweld (breed / smal)</i>	Breed, ingedeeld naar aard en frequentie van de gedragingen
<i>Relevante gegevens over geweld tegen meisjes (ja / nee)</i>	Nee
<i>Methode</i>	Zelfrapportage (interviews) met behulp van een vraag over fysiek geweld en de frequentie daarvan en een vraag over psychisch geweld en de frequentie daarvan

NOTEN

1 Onder 'ouders' worden de biologische ouders, stiefouders, adoptiefouders, pleegouders en partners van ouders verstaan.

2 Voor deze formulering is gebruikgemaakt van de definitie van kindermishandeling die is vastgelegd in de Wet op de jeugdzorg en van kracht is geworden vanaf 1 januari 2005 (www.jeugdzorg.nl).

3 Deze begripsomschrijving van afhankelijkheidsrelaties sluit aan bij de formulering in het General Comment No. 13 bij Artikel 19 van het Verdrag inzake de Rechten van het Kind (United Nations Committee on the Rights of the Child, 2011). Artikel 19 van dit verdrag verplicht de overheid alle passende maatregelen te nemen ter bescherming van kinderen tegen alle vormen van geweld, misbruik of verwaarlozing. In het General Comment No. 13 worden verzorgers gedefinieerd als 'parents, foster parents, adoptive parents, care givers in *kafalah* of Islamic law, guardians, extended family and community members; education, school and early childhood personnel; child caregivers employed by parents; recreational and sports coaches – including youth group supervisors; workplace employers or supervisors; and institutional personnel (governmental or non-governmental) in the position of caregivers – for example responsible adults in health-care, juvenile-justice and drop-in and residential-care settings. In the case of unaccompanied children, the State is the de facto caregiver' (p. 13). Zie www2.ohchr.org/english/bodies/crc/comments.htm.

4 De aandacht voor kinderen die getuige zijn van geweld is van recente datum. Het gaat hierbij echter niet zozeer om het getuige zijn van geweld van een groepsmedewerker of andere staf lid van een instelling jegens een medebewoner of medeleerling maar om het getuige zijn van geweld tussen ouders.

5 Andere vormen van geweld tegen kinderen zoals seksueel misbruik, lichamelijke mishandeling en verwaarlozing zijn als stressoren opgenomen in de vierde editie van de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Psychisch geweld tegen een kind of

emotionele mishandeling van een kind is niet als aparte categorie opgenomen (Nicolai, 2012). N. Nicolai, 'Van kindermishandeling naar vroegkinderlijke traumatisering' (pp. 183-198). In: E. Vermetten, R.J. Kleber, O. van der Hart (red.), *Handboek Posttraumatische stressstoornissen*. Utrecht: De Tijdstroom, 2012.

6 Schade is een indicatie voor de ernst. Problematisch is dat schade niet altijd zichtbaar is. Een bepaalde fysieke handeling kan direct tot zichtbare schade leiden. Maar vaak is het een herhaald patroon van gedrag of uitingen in een voor het kind onveilige context of een context waarin een tekort is aan liefde, aanraking en zorg dat beschadigend werkt.

7 Zie voor een veelgebruikte indeling voor de ernst van seksueel misbruik: Nicolai, 2011. N. Nicolai, 'De consequenties van seksueel misbruik van minderjarigen. Ten behoeve van de commissie van onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk' (p. 242). In: W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Mercelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 2 Achtergrondstudies*, pp. 297-397, 2011.

8 De meeste studies geven schattingen over het vóórkomen van kindermishandeling door ouders en andere verzorgers. Informatie over wie deze andere verzorgers zijn en over verschillende gezagsdragers of mentoren zoals leraren, hulpverleners en geestelijken ontbreekt veelal. In de meeste studies wordt geen onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van geweld (seksueel, psychisch, fysiek), tussen volwassen plegers en leeftijdgenoten als plegers en tussen jongens en meisjes als slachtoffers. Informatie over de religieuze signatuur van plegers (ook als het geestelijken zijn) of van instellingen waar fysiek of psychisch geweld plaatsvond, ontbreekt veelal.

9 Met operationalisering wordt bedoeld: de formulering van de vragen die worden gesteld en het aantal vragen dat wordt gesteld.

10 Retrospectieve rapportages van misbruik en mishandeling betreffen herinneringen aan misbruik en mishandeling.

11 In buitenlands onderzoek waarin respondenten is gevraagd naar ervaringen met lijfstraffen in de kindertijd (toegespitst op fysieke mishandeling door ouders) blijkt dat gewelddadige gedragingen die voldoen aan de in de verschillende onderzoeken gestelde criteria voor fysieke mishandeling regelmatig door het slachtoffer niet als zodanig worden beschouwd (o.a. Berger e.a., 1988; Carlin e.a., 1994; Knutson & Selner, 1994). Zowel lichte vormen als ernstige vormen van fysiek geweld worden door slachtoffers regelmatig gerapporteerd als 'het was mijn verdiende loon'. Dit betekent dat veel mishandeling nooit gerapporteerd wordt. A.M. Berger, J.F. Knutson, J.G. Mehm, K.A. Perkins, 'The Self-report of Punitive Childhood Experiences of Young Adults and Adolescents'. In: *Child Abuse & Neglect*, 12, pp. 251-262 (1988); A.S. Carlin, K. Kemper, N.G. Ward, H. Sowell, B. Gustafson, N. Stevens, 'The Effect of Differences in Objective and Subjective Definitions of Childhood Physical Abuse on Estimates of Its Incidence and Relationship to Psychopathology'. In: *Child Abuse & Neglect*, 18, pp. 393-399 (1994); J.F. Knutson, M.B. Selner, Punitive Childhood Experiences Reported by Young Adults over a 10-year Period. In: *Child Abuse & Neglect*, 18, pp. 155-166 (1994).

12 De term 'grooming' verwijst naar het proces waarmee pedoseksuelen hun misbruik weloverwogen plannen, hun potentiële slachtoffers manipuleren om 'mee te doen' aan de seksuele handelingen en hen isoleren van hun familie en vrienden. 'Grooming' omvat verschillende methoden waaronder verbale en fysieke intimidatie (zie John Jay, 2004, p. 74 voor gegevens over verbale en fysieke intimidatie jegens meisjes).

13 In onderzoek naar seksueel misbruik van leerlingen in een school die verbonden is aan de benedictijnenabdij Ettal is ook fysiek geweld vastgelegd. Het onderzoek geeft geen

beeld van fysiek geweld bij meisjes, het betreft namelijk een onderwijsinstelling voor jongens. Zie prof. dr. h.c. H.-J. Jentsch, *Erster Bericht. Sexueller Missbrauch und körperliche Misshandlungen im Kloster Ettal*, 2011. Vermeldenswaard is dat de getuigenissen van fysiek geweld niet zijn ingedeeld naar ernst van de ervaringen. De belangrijkste redenen hiervoor zijn: 1) dat de getuigenissen een grote tijdsperiode bestrijken waarin opvattingen aangaande de mate waarin bepaald handelen schadelijk geacht wordt voor een kind wisselt, en 2) dat de gerapporteerde aard van het geweld en de lichamelijke impact ervan een grote variatie kent.

14 Een voorbeeld voor de Nederlandse situatie: uit onderzoek naar de inzet van het strafrecht bij kindermishandeling blijkt dat er in de periode van 1 januari 2007 tot en met 30 juni 2008 ongeveer 817 aangiften van kindermishandeling zijn gedaan in elf geselecteerde politieregio's in Nederland. Het gaat om fysieke mishandeling (51 procent), seksueel misbruik (33 procent) en emotionele verwaarlozing (16 procent). In 5 procent van alle aangiften komen pleegouders, adoptieouders en groepsleiders van jeugdzorginstellingen voor als verdachten in de categorie 'overige' (Van Montfoort, e.a., pp. 8-9). A. van Montfoort, R.T. van Vianen, R. de Boer, B.J. de Jong, P. van Amersfoort, *De inzet van het strafrecht bij kindermishandeling*. Den Haag: WODC, 2010.

15 Een voorbeeld: in een grootschalige studie naar de incidentie van mishandeling van kinderen in residentiële instellingen voor jeugdzorg (Rindfleisch & Rabb, 1984) worden de gegevens niet voor jongens en meisjes afzonderlijk gerapporteerd. Ook wordt geen onderscheid naar de vorm van mishandeling gemaakt. N. Rindfleisch, J. Rabb, 'How Much of a Problem is Resident Mistreatment in Child Welfare Institutions?' In: *Child Abuse & Neglect*, 8, pp. 33-40 (1984).

16 Op 20 september 2010 heeft de rapporteur, mw. M. Rupprecht, aan het parlement van de Europese Commissie haar rapportage over gevallen van 'historic abuse' in verschillende soorten instellingen, binnen de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder, uitgebracht. De rapportage gaat over gevallen van geweld tegen kinderen die recentelijk aan het licht zijn gekomen en die betrekking hebben op de periode vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw. Het betreft grotendeels gevallen van seksueel misbruik van kinderen die gemeld zijn. Het is niet bekend hoe representatief het beeld is dat op basis van deze gevallen bestaat. M. Rupprecht, *Child Abuse in Institutions: Ensuring Full Protection of the Victims*. Strasbourg: Parliamentary Assembly, Council of Europe, 2010.

17 Twee voorbeelden: 1. In de Amerikaanse representatieve survey van Boney-McCoy en Finkelhor (1995) naar verschillende vormen van slachtofferschap waaronder fysiek en psychisch geweld onder jongeren wordt niet gerapporteerd wie de plegers van het geweld zijn. S. Boney-McCoy, D. Finkelhor, 'Psychosocial Sequelae of Violent Victimization in a National Youth Sample'. In: *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63, pp. 726-736 (1995). 2. In de representatieve survey van Cawson e.a. (2000) naar kindermishandeling en verwaarlozing in Engeland wordt bij fysiek geweld geen onderscheid gemaakt naar geweld in familiale relaties en niet-familiale relaties noch naar geweld door volwassenen of door leeftijdgenoten. Bij seksueel misbruik wordt wel gerapporteerd over ervaringen van minderjarigen in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties, in het bijzonder binnen een religieuze setting (priesters en andere religieuze leiders). P. Cawson, C. Wattam, S. Brooker, G. Kelley, *Child maltreatment in the United Kingdom: A Study of the Prevalence of Child Abuse and Neglect*. NSPCC, 2000.

18 Er zijn een aantal recente artikelen die de problemen rond de definities van psychisch geweld in onderzoek beschrijven. A. J. Baker, 'Adult Recall of Childhood Psychological Maltreatment: Definitional Strategies and Challenges'. In: *Children and Youth Ser-*

vices Review, 31, pp. 703-714 (2009) en L. Tonmyr, J. Draca, J. Crain, H.L. MacMillan, 'Measurement of Emotional / Psychological Child Maltreatment: A Review'. In: *Child Abuse & Neglect*, 35, pp. 767-782 (2011).

19 Wat betreft de achtergrond van een verhoogde prevalentie van fysieke straffen op scholen in het zuiden van de Verenigde Staten, wordt door sommige auteurs een verband gesuggereerd met het conservatief of evangelisch protestantisme (o.a. Ellison & Sherkat, 1993; Arcus, 2002; Owen & Wagner, 2006).

20 Dit betreft voornamelijk onderzoek onder scholieren in landen als Canada, Verenigde Staten, Cyprus, Griekenland, Israël, Egypte, Moldavië en diverse Afrikaanse landen. De beschikbare gegevens lijken niet zonder meer van toepassing te zijn op de Nederlandse situatie.

21 Zie voor het verschijnsel van religiegerelateerde kindermishandeling: J. Heimlich, *Breaking Their Will. Shedding Light on Religious Child Maltreatment*. New York: Prometheus Books, 2011.

22 Leden van de American Psychological Association.

23 Leden van de American Psychiatric Association.

24 Leden van de National Association of Social Workers.

25 Response 37 procent; n=797, waarvan 720 valide.

26 Bij deze 69 gevallen van 'uitdrijven van het kwaad' wordt zeer ernstig of extreem fysiek geweld tegen kinderen gerapporteerd, bijvoorbeeld het uitrukken van een oog uit de oogkas tijdens een exorcismeceremonie.

27 Gegevens op basis van wetenschappelijk onderzoek in Engeland lijken er op te duiden dat kinderen die in residentiële instellingen verblijven een grotere kans lopen om fysiek geweld door groepsgenoten te ondervinden dan door de groepsleiding (zie Barter, 2003). Of dit voor zowel meisjes als jongens geldt, wordt niet vermeld. C. Barter, *Abuse of Children in Residential Care*. Londen: NSPCC, 2003. Onderzoek waarin geen onderscheid naar het type pleger wordt gemaakt levert dus geen goede indicatie van de omvang van fysiek geweld in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties.

28 Een artikel van Perry en collega's (2005a) beschrijft de jeugdervaringen van een selecte steekproef van Les Enfants de Duplessis. Op basis van de studie is een schatting van de omvang van fysiek en psychisch geweld jegens meisjes die in een instelling verbleven niet mogelijk.

29 Uit een ander onderzoek in de georganiseerde sport in het Verenigd Koninkrijk blijkt dat psychologische agressie en fysieke agressie door coaches en sportleiders vaker door jongeren genoemd worden bij individuele sportbeoefening dan bij teamsport (Alexander e.a., 2011). K. Alexander, A. Stafford, R. Lewis, *The Experiences of Children Participating in Organised Sport in the UK*. Londen: NSPSS, 2011.

30 NEMESIS staat voor: Netherlands Mental Health Survey and Incidence Study.

31 De respondenten konden meerdere plegers rapporteren. In een deel van deze gevallen van psychische en lichamelijke mishandeling zijn naast personen buiten de familie ook ouders en andere familieleden als plegers genoemd.

32 Het dient een doel om onderzoek naar pestgedrag ('bullying') op scholen te betrekken bij een inventarisatie van de wetenschappelijke kennis over psychologische agressie, verbale agressie of psychisch geweld door leerkrachten. Informatie over deze vorm van agressie jegens kinderen blijkt soms gerapporteerd te worden in onderzoek naar het verschijnsel pesten op scholen. Het betreft studies waarin niet alleen is gerapporteerd over pesten tussen scholieren onderling, maar ook over (zeer) negatieve ervaringen met leerkrachten. Door de beschikbare gegevens systematisch in kaart te brengen, wordt meer in-

zicht verkregen in de aard van wat nu in sommige studies ‘pestgedrag op scholen’ wordt genoemd. Wanneer het regelmatig schelden, vernederen of voor de gek zetten betreft door een leerkracht kan dit een bedreiging zijn voor de mentale integriteit van het kind. Er is dan sprake van psychisch geweld.

33 Sociaal en Cultureel Planbureau, *Nationaal Scholierenonderzoek, een monitor op de toekomst*. Den Haag, 2001.

34 Niet genoemd, maar tegenwoordig steeds meer in de belangstelling zijn specifieke doelgroepen van kwetsbare personen, zoals jonge vluchtelingen, alleenstaande minderjarige asielzoekers en kinderen die illegaal in Nederland verblijven. Gegevens over de omvang van fysiek en psychisch geweld in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties bij meisjes en jonge vrouwen in deze specifieke groepen minderjarigen ontbreken. De beschikbare gegevens zijn niet uitgesplitst naar leeftijd of geslacht (o.a. Keynaert e.a., 2012). I. Keynaert, N. Vettenburg, M. Temmerman, ‘Hidden Violence Is Silent Rape: Sexual and Gender-based Violence in Refugees, Asylum Seekers and Undocumented Migrants in Belgium and the Netherlands’. In: *Culture, Health & Sexuality*, iFirst, pp. 1-16 (2012). Dit artikel beschrijft de opzet en resultaten van een studie naar geweldservaringen bij vluchtelingen, asielzoekers en illegalen die in België (n=132) en in Nederland (n=91) verblijven. Het betreft geweldservaringen nadat men in de Europese Unie was gearriveerd. De onderzoeksgroep bestond uit 88 mannen en 135 vrouwen tussen de 15 en 49 jaar. Er zitten vijftien jongeren (jonger dan achttien jaar) in de onderzoeksgroep. De gegevens over geweld worden niet voor volwassenen en jongeren afzonderlijk gepresenteerd.

35 L. Radford, S. Corral, C. Bradley, H. Fisher, C. Bassett, N. Howat, S. Collishaw, *Child Abuse and Neglect in the UK Today*. Londen: NSPCC, 2011. In deze studie worden de gegevens inzake het emotionele welzijn van de kinderen en jongeren niet voor jongens en meisjes afzonderlijk gepresenteerd.

36 J.C. Perry, J.J. Sigal, S. Boucher, S. Paré, M.C. Ouimet, J. Normand, M. Henry, ‘Personal Strengths and Traumatic Experiences among Institutionalized Children Given up at Birth (Les Enfants de Duplessis – Duplessis’ Children): II. Adaptation in Late Adulthood’. In: *The Journal of Nervous and Mental Health*, 193, pp. 783-789 (2005b). In deze studie worden de gegevens niet voor mannen en vrouwen afzonderlijk gepresenteerd. / A. Carr, B. Dooley, M. Fitzpatrick, E. Flanagan, R. Flanagan-Howard, K. Tierney, M. White, M. Daly, J. Egan, ‘Adult Adjustment of Survivors of Institutional Child Abuse in Ireland’. In: *Child Abuse & Neglect*, 34, pp. 477-489 (2010). In deze studie worden de gegevens niet voor mannen en vrouwen afzonderlijk gepresenteerd. Wel wordt aan het eind van het artikel gemeld dat mannen en vrouwen niet significant verschillen in het aantal huidige en lifetime As I (klinische syndromen) en As II (persoonlijkheidsstoornissen)-diagnoses. En ook niet in de totaalscore op de Trauma Symptom Inventory (traumagerelateerde klachten ooit in het leven). Vrouwen hadden wel significant vaker een (lifetime) diagnose paniekstoornis met agorafobie.

37 B.L. Bottoms, M. Nielsen, R. Murray, H. Filipas, ‘Religion-related Child Physical Abuse: Characteristics and Psychological Outcomes’. In: J. Mullins (Ed.), *Emerging Trends and Issues in the Victimization of Children*. Binghamton: Haworth. In deze studie onder studenten wordt bij de presentatie van de gegevens geen onderscheid gemaakt naar familiaal en niet-familiaal geweld noch naar sekse van de slachtoffers.

38 Het onderzoek van de Duitse onderzoeksgroep Aloisiuscollege onder leiding van prof. dr. jur. J. Zinsmeister is niet in het overzicht opgenomen. Het gaat hierbij niet om onderzoek verricht door een commissie. Het onderzoeksrapport beschrijft een aantal meldingen van seksueel misbruik van minderjarige meisjes door vertegenwoordigers van de

Rooms-Katholieke Kerk. Er zijn geen meldingen over louter fysiek en/of psychisch geweld tegenover meisjes. Zie: 'Untersuchungsgruppe Aloisiuskolleg – Abschlussbericht 2/2011 Schwere Grenzverletzungen zum Nachteil von Kindern und Jugendlichen im Aloisiuskolleg Bonn – Bad Godesberg'. Ook is strafrechtelijk onderzoek niet opgenomen, zoals het rapport van het Office of the Attorney General Commonwealth of Massachusetts, *The Sexual Abuse of Children in the Roman Catholic Archdiocese of Boston. A Report by the Attorney General*, Boston, 2003.

39 *The Report of the Archdiocesan Commission of Enquiry into the Sexual Abuse of Children by Members of the Clergy*, Volumes I, II, III, Newfoundland, Canada, 1990.

40 *Royal Commission of Inquiry into the Response of the Newfoundland Criminal Justice System to Complaints*. Newfoundland and Labrador, Canada, 1992.

41 *The Cardinal's Commission on Clerical Sexual Misconduct with Minors, Report to Joseph Cardinal Bernardin*, Archdiocese of Chicago, 1992.

42 John Jay College, *The Nature and Scope of Sexual Abuse by Catholic Priests and Deacons in the United States, 1950-2002*, Washington DC: United States Conference of Catholic Bishops (USCCB), 2004; John Jay College, *The Nature and Scope of Sexual Abuse by Catholic priests and deacons in the United States, 1950-2002 – Supplementary Data Analysis*, Washington, DC: USCCB, 2006; John Jay College, *The Causes and Context of Sexual Abuse of Minors by Catholic Priests in the United States, 1950-2010*, Washington, DC: USCCB, 2011.

43 *The Ferns Report*, October 2005 (www.bishop-accountability.org/ferns).

44 Health Services Executive, *Report of Dr. Kevin McCoy on Western Health Board Inquiry into Brothers of Charity Services in Galway*, 2007.

45 *Report of the Commission of Inquiry into Child Abuse*, 2009. Het rapport gaat vooral over instellingen met een rooms-katholieke signatuur.

46 Commission of Investigation. *Report into the Catholic Archdiocese of Dublin*, 2009.

47 Commissie voor de behandeling van klachten wegens seksueel misbruik in een pastorale relatie, *Verslag activiteiten Commissie voor de behandeling van klachten wegens seksueel misbruik in een pastorale relatie*, 2010.

48 Commission of Investigation, *Report into the Catholic Diocese of Cloyne*, 2010.

49 Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, *De behandeling van seksueel misbruik en feiten van pedofilie binnen een gezagsrelatie, inzonderheid binnen de Kerk*, 31 maart 2011. Zie ook: Adriaenssens, P., *Verslag activiteiten Commissie voor de behandeling van klachten wegens seksueel misbruik in een pastorale relatie*, 2010.

50 In het Ryan Report (2009) wordt afzonderlijk gerapporteerd over de gemelde ervaringen van seksueel misbruik, fysieke mishandeling, emotionele mishandeling en verwaarlozing door vrouwen in katholieke instellingen. Het betreft meldingen over de periode vanaf 1914. Naast stafleden/groepsleiding worden ook medebewoners als plegers van geweld genoemd. Zie Volume 5, Hoofdstuk 8: 'Acts, Commission to Inquire into Child Abuse Act, 2000', p. 3 en (Amendment) 'Act 2005', p. 6 van het onderzoeksrapport voor de definitie van 'abuse'. Fysieke mishandeling betreft het opzettelijk, door roekeloosheid of onachtzaamheid toebrengen van lichamelijk letsel aan, of het niet voorkómen van het ontstaan van zulk letsel bij het kind. Emotionele mishandeling betreft elke andere handeling of omissie jegens het kind dat resulteert in of waarvan redelijkerwijs verwacht kan worden dat het resulteert in een ernstige beperking van de lichamelijke of geestelijke gezondheid of de ontwikkeling van het kind of resulteert in ernstige negatieve gevolgen op zijn gedrag of welzijn.

51 Met 'relevant' wordt bedoeld: relevant voor het onderwerp van de literatuurstudie.

6 Afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen, in het bijzonder binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk

DR. W. LANGELAND

1 Achtergrond en vraagstelling

Naar aanleiding van het onderzoeksrapport van de Commissie Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk (Deetman e.a., 2011a, b) is een aanvullende vraag geformuleerd over seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland vanaf 1945. Afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen is een onderwerp dat tijdens het debat in de Tweede Kamer van 31 januari 2012 over het onderzoeksrapport werd genoemd. Daarom richt de voorliggende beknopte literatuurstudie zich op het fenomeen afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen, in het bijzonder binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk in de periode vanaf 1945.

In de voorliggende literatuurstudie wordt de volgende vraag beantwoord:

- Wat is er bekend over afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen, in het bijzonder binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk?

Om de vraag te kunnen beantwoorden is de wetenschappelijke kennis met betrekking tot zwangerschap en afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen op hoofdlijnen in kaart gebracht.

2 Zoekstrategie

De selectie van relevante literatuur vond plaats volgens dezelfde systematiek als in de reeds uitgevoerde literatuurstudie naar seksueel misbruik waarin de wetenschappelijke kennis met betrekking tot seksueel misbruik van minderjarigen binnen afhankelijkheidsrelaties op hoofdlijnen in kaart is gebracht (Langeland, 2011). Het betrof seksueel misbruik door volwassen personen die niet tot de familiesfeer van het kind of de jongere behoren. In het bijzonder werd aandacht besteed aan seksueel misbruik van minderjarigen door personen werkzaam binnen instellingen en parochies van de Rooms-Katholieke Kerk.

Voor het vinden van relevante (Engelstalige) literatuur zijn zoekopdrachten uitgevoerd in verschillende databases zoals OVID-Medline en PILOTS van het National Center for PTSD. In de hiervoor genoemde databases is gezocht naar literatuur met de volgende zoektermen die in verschillende combinaties gebruikt zijn: 'females', 'childhood sexual abuse', 'rape', 'clergy', 'priest', 'nuns', 'catholic', 'pregnancy', 'illegimate birth', 'unwanted babies', 'unwanted children'. Voor alle duidelijkheid: historisch onderzoek is buiten beschouwing gelaten omdat het zoeken naar relevante bronnen op dit onderzoeksterrein om een andere aanpak (andere databases) vraagt.¹ Naast de databases zijn artikelen gezocht via referenties in eerder gevonden artikelen. Wetenschappelijke artikelen, onderzoeksrapporten, boeken

en hoofdstukken uit boeken zijn meegenomen. De studies moesten aan nauwgezette lezing worden onderworpen, omdat op basis van de samenvatting niet duidelijk was waar het precies over gaat (welke vormen van misbruik, welke plegers) en of de gegevens over zwangerschap en het uitdragen daarvan naar de leeftijd van de moeders (meisjes, vrouwen) gerapporteerd worden.

3 Kanttekeningen bij de gevonden literatuur en de beschikbare onderzoeksgegevens

De hoeveelheid literatuur over zwangerschap als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen en de hieruit geboren kinderen op basis van empirisch onderzoek is zeer beperkt. Het beschikbare onderzoek heeft vooral betrekking op zwangerschap als gevolg van incest en zwangerschap als gevolg van seksueel geweld tegen volwassen vrouwen (waaronder verkrachting door (ex-)partners) en niet op zwangerschap als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige meisjes in niet-familiale afhankelijkheidsrelaties. Onderzoek naar zwangerschap als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige meisjes door niet-familieleden betreft studies over zwangerschap ten gevolge van 'date rape' bij meisjes en jonge vrouwen of studies over zwangerschap als gevolg van verkrachting (al dan niet door gezagsdragers) bij vrouwelijke vluchtelingen uit oorlogsgebieden.

Bij het onderzoek over zwangerschap als gevolg van seksueel geweld dienen twee kanttekeningen te worden geplaatst. In de eerste plaats wordt uit onderzoek op dit terrein meestal niet duidelijk of een zwangerschap is uitgedragen, is afgebroken of is geëindigd in een miskraam of doodgeboorte. In de tweede plaats ontbreekt in onderzoek over zwangerschap ten gevolge van seksueel geweld veelal informatie over de precieze religieuze achtergrond van slachtoffers, plegers en betrokkenen (personen uit de omgeving van het meisje of hulpverleners) bij bevallingen na zwangerschap als gevolg van seksueel misbruik.² De onderzoeken geven daarom geen inzicht in zwangerschap en afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk.

Verder is het in kaart brengen van het fenomeen afstandsbaby's moeilijk omdat uit het beschikbare onderzoek meestal niet kan worden opgemaakt wat er met de kinderen is gebeurd die zijn geboren. Wetenschappelijk onderzoek naar de achtergronden van kinderen van vrouwen die ongewenst zwanger waren als gevolg van verkrachting en die zijn afgestaan ontbreekt, evenals onderzoek naar de procedure rond het afstaan van de kinderen.³ In de periode voor 1956 – dat wil zeggen voor invoering van de Adoptiewet in Nederland – kan er sprake zijn van een geboorte waarbij het kind al dan niet gedwongen werd afgestaan zonder dat dit werd geregistreerd. Recent onderzoek naar de besluitvorming van vrouwen in Nederland die ongepland zwanger waren en het kind hebben afgestaan, geeft geen informatie over de periode die relevant is voor voorliggende literatuurstudie, namelijk de periode vanaf de tweede helft van de jaren veertig en de jaren vijftig, zestig en zeventig van de vorige eeuw (Bos e.a., 2011).⁴ Dit recente onderzoek laat duidelijk de beperkingen van dossieronderzoek op dit onderzoeksterrein zien: systematische registratie van gegevens in de dossiers ontbreekt. 'De dossiers zijn niet gemaakt aan de hand van een itemlijst, maar hulpverleners zetten in de rapportage wat zij en wat hun organisatie van belang achtten en afstandsmoeders vertelden wat zij zelf kwijt wilden' (Bos e.a., 2011, p. 40).⁵

Bij de beschikbare onderzoeksgegevens dienen dezelfde kanttekeningen te worden gemaakt als in het rapport van de Onderzoekscommissie zijn vermeld (Deetman e.a., 2011a).

Omdat het over gebeurtenissen gaat die lang geleden hebben plaatsgevonden, kan er sprake zijn van vertekeningen in de rapportages van zwangerschappen als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen en de hieruit geboren kinderen. Het achterhalen van onderzoeksgegevens is moeilijk, omdat het hier bij uitstek gaat om een onderwerp dat met angst, schaamte en schuldgevoelens is omgeven (Boet, 1996; Van Son-Schoones e.a., 2003). Slachtoffers zwijgen vaak vanwege schaamte en schuldgevoelens of uit angst voor of loyaliteit naar de plegers. Ook zwijgen slachtoffers vaak omdat ze niet weten wat hun overkomt en niet weten wat er met het kind is gebeurd. En vaak is er sprake van ongelooft en ontkenning van de omgeving van het slachtoffer.⁶ De gegevens over zwangerschap als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen en de hieruit geboren kinderen zijn regelmatig verkregen op basis van zelfrapportage op volwassen leeftijd. Het is dan ook aannemelijk dat onderrapportage een rol speelt bij meldingen van zwangerschap als gevolg van seksueel misbruik (Schreuder-Bais, 1990;⁷ Van Son-Schoones e.a., 2003). De conclusies die op grond van informatie uit onderzoek op basis van zelfrapportage worden getrokken moeten met de nodige voorzichtigheid worden bezien.

4 Bevindingen uit eerder onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk

Over zwangerschap en afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen, in het bijzonder binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk, is bijzonder weinig informatie bekend. De schaarste aan informatie over zwangerschap en afstands-baby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk is deels te verklaren doordat er zowel over seksueel misbruik van meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk als over zwangerschap als gevolg van misbruik weinig is onderzocht en geschreven. Ook zijn er weinig gegevens omdat in de wetenschappelijke onderzoeken naar zwangerschap als gevolg van misbruik weinig of geen aandacht is voor religie. Voor het voorliggende onderzoek zijn de onderzoeksrapporten ter zake van seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk van commissies in andere landen het meest relevant.

Op een enkele uitzondering na is in onderzoek dat in andere landen heeft plaatsgevonden geen afzonderlijke aandacht besteed aan zwangerschap als gevolg van seksueel misbruik van meisjes. In het onderzoeksrapport van de commissie-Ryan naar misbruik en mishandeling binnen instellingen voor opvoeding en zorg en onderwijs onder verantwoordelijkheid van voornamelijk de Rooms-Katholieke Kerk in Ierland wordt zwangerschap ontstaan uit onvrijwillig seksueel contact afzonderlijk beschreven (commissie-Ryan, 2009, Volume III, p. 161). In twee andere onderzoeksrapporten worden meldingen beschreven waarin wordt gerapporteerd over (een vermoeden van) zwangerschap als gevolg van misbruik. Het betreft een Iers onderzoeksrapport (commissie-Murphy) en een Belgisch onderzoeksrapport (commissie-Adriaenssens). Alle drie de onderzoeksrapporten zijn gebaseerd op meldingen van slachtoffers, in één geval aangevuld met informatie van geestelijken die beschuldigd worden van seksueel misbruik (commissie-Murphy). Hoewel informatief, is niet bekend of aan deze onderzoeken op basis van selectieve informatie (meldingen) een algemeen geldend beeld te ontleen is. Om een indruk te geven van de informatie die bekend is, worden hieronder de gegevens beschreven die uit de drie voornoemde onderzoeksrapporten naar seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk naar voren komen.

Uit het onderzoek van de commissie-Ryan blijkt dat van de 27 vrouwelijke getuigen die verkrachting rapporteerden, vier een zwangerschap noemen terwijl ze nog waren toevertrouwd aan de zorg van een rooms-katholieke instelling. In drie gevallen eindigt de zwangerschap in een geboorte, in één geval is er sprake van een miskraam. Eén van de drie kinderen sterft bij de geboorte. Van één van de twee levend geboren kinderen wordt gemeld dat het kind is afgestaan. De afstand werd gefaciliteerd door een persoon die werkte in de onderwijsinstelling die betrokken was geweest bij de plaatsing van het meisje bij de familie van de pleger/verwekker (een familielid van het meisje) toen zij vijftien jaar was. De nonnen aan wie ze over de verkrachtingen door deze man vertelde, geloofden haar niet. In de andere drie gevallen worden als plegers van het misbruik genoemd: een arbeider op de boerderij die aan de school verbonden was (informatie over wat er met het kind is gebeurd ontbreekt), een bezoeker van het huis van het gezin waar het meisje woonde en werkte (het kind is bij de geboorte overleden) en een vader van het gezin waar het meisje als inwonende huishoudster tewerk was gesteld (een miskraam). Uit deze gegevens wordt duidelijk dat de rooms-katholieke instelling meestal niet de locatie was waar het misbruik plaatsvond, maar de locatie waar de meisjes op tienerleeftijd door de instelling tewerk waren gesteld. Precieze informatie over de periode waarin de gemelde zwangerschappen en geboortes spelen ontbreekt; het onderzoek op basis van de meldingen heeft betrekking op de periode 1914 tot 1988.

De commissie-Murphy is tijdens haar onderzoek naar seksueel misbruik binnen het aartsbisdom Dublin in Ierland gestuit op een gerucht dat een priester werkzaam in een parochie een kind heeft verwekt dat in de pleegzorg terecht is gekomen (commissie-Murphy, 2009, p. 507, 34.8). Informatie over nader onderzoek ter onderbouwing van dit gerucht ontbreekt. Verder wordt in het onderzoeksrapport melding gemaakt van een geval waarin een pleger vertelt dat hij werd beschuldigd van het bezwangeren van een meisje (commissie-Murphy, 2009, p. 425, 28.43) en van een geval waarin een jonge vrouw een priester die haar op minderjarige leeftijd heeft misbruikt, aanwijst als de vader van haar kind (dat ze niet heeft afgestaan), maar waarin uit een vaderschapstest blijkt dat deze priester niet de biologische vader van het kind is (commissie-Murphy, 2009, p. 445, 28.113).

In het rapport van de commissie-Adriaenssens maakt één slachtoffer melding van de geboorte van een kind als gevolg van misbruik op minderjarige leeftijd door een pater (commissie-Adriaenssens, 2010, p. 25). Er wordt geen informatie gegeven over wat er met het kind is gebeurd.

Bovenstaande gegevens over zwangerschap en afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk op basis van zelfrapportages onderstrepen dat de conclusies die op basis van de onderzoeksgegevens worden getrokken met de nodige voorzichtigheid moeten worden gezien. Een vraag die bij deze gegevens opkomt is hoe representatief de meldingen zijn. Omdat deze onderzoeken vooral inzicht verschaffen over gevallen die recentelijk op eigen initiatief zijn gemeld aan onderzoekscommissies in andere landen, zijn daarnaast gegevens uit representatieve steekproeven onder de bevolking nodig. In de wetenschap dat (buitenlands) onderzoek geen inzicht in zwangerschap en afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk verschaft omdat er geen informatie is verzameld over de precieze religieuze achtergrond van slachtoffers en plegers, is de keuze gemaakt om enkel een globale schets te geven van Nederlandse gegevens over afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen. De volgende paragraaf beschrijft deze gegevens.

5 Nederlandse gegevens over afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen

Over kinderen die zijn geboren als gevolg van seksueel misbruik en daaruit voortvloeiende zwangerschappen bij minderjarige vrouwen in Nederland is nauwelijks iets bekend (Van Son-Schoones e.a., 2003).⁸ Systematische gegevensverzameling ontbreekt. Zo komt het fenomeen 'afstandsbaby' niet voor in de statistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In onderzoeken naar seksueel geweld en incest wordt zwangerschap als gevolg van seksueel misbruik en/of het afstaan van kinderen soms wel genoemd, maar wordt niet verder ingegaan op de maatregelen die zijn getroffen voor de kinderen die zijn geboren (o.a. Draijer, 1988; Ensink, 1992).

Een periodiek bevolkingsonderzoek van de Rutgers Nisso Groep (n=3145 mannen en 3283 vrouwen) in 2009 wijst uit dat van de vrouwen van 15 tot 70 jaar die rapporteren ooit zwanger te zijn geweest als gevolg van seksueel geweld, een derde een kind heeft gekregen, waarvan in sommige gevallen afstand is gedaan door middel van adoptie (Bakker e.a., 2009, p. 18). Om hoeveel gevallen het gaat, is niet bekend. Ook is er geen onderscheid gemaakt naar de leeftijd van de vrouwen. Daardoor is niet bekend in hoeveel gevallen van afstand doen van het kind sprake is van een minderjarig slachtoffer van seksueel geweld.⁹ Meer specifieke informatie over de leeftijd van vrouwen die zwanger zijn geworden na verkrachting en een kind hebben afgestaan komt uit een studie van Van Son-Schoones e.a. (2003). Het betreft geen aselechte steekproef onder de bevolking, maar een kleinschalige pilotstudie onder twintig hulpverleners. In deze studie is door middel van gesprekken met hulpverleners informatie verkregen over 71 gevallen waarin sprake was van zwangerschap ten gevolge van verkrachting of seksueel misbruik. De gegevens hebben betrekking op hulpverleningscontacten tussen 1988 en 1999. Van 60 vrouwen is bekend welke beslissing is genomen na constatering van de zwangerschap. Zestien procent (10 van de 60) vrouwen 'koos' ervoor om het kind af te staan. Kinderen die verwekt waren door familieleden werden vaker afgestaan dan kinderen die verwekt zijn door niet-familieleden (elf procent versus vijf procent). Van 38 van de 60 vrouwen is de leeftijd bekend. Geen van de 16 vrouwen die zwanger werd toen ze ouder was dan achttien jaar besloot het kind te laten komen om het vervolgens af te staan (Van Son-Schoones e.a. 2003, pp. 54-56). De resultaten zijn gebaseerd op een selectief samengestelde steekproef van gevallen die ter kennis gekomen zijn van de hulpverlening. Er zijn geen gegevens over de religieuze achtergrond van de vrouwen. Deze voorbeelden geven de beperkingen aan van de beschikbare informatie.

De gevonden informatie die in meer of mindere mate relevant is voor de voorliggende literatuurstudie komt ook uit andere bronnen dan wetenschappelijk onderzoek. Het betreft bronnen die informatie geven op basis van dossiers van vrouwen die hun kind ter adoptie hebben afgestaan (dossiergegevens) (De Leeuw en Van Sybille, 1991; Reitsema, 2008;¹⁰ in Aafke e.a., 2012) of op basis van ervaringsverhalen van misbruikte vrouwen (autobiografische gegevens) (Imbens en Jonker, 1985; Van Duuren en Van Heerbeek, 1997; in Van Son-Schoones e.a., 2003; Giepmans, 2003; Aafke e.a., 2012; zie ook Van Berlo e.a. 2007).¹¹ Bij de ervaringsverhalen van misbruikte vrouwen gaat het meestal om zwangerschap als gevolg van incest. Het betreft kwalitatieve gegevens.

Voor de voorliggende literatuurstudie is de publicatie van Imbens en Jonker (1985) over godsdienst en incest, hoewel beperkt omdat in het boek slechts een deel van de ervaringsverhalen is uitgeschreven, het meest relevant. Dit boek beschrijft een aantal incestervaringen in godsdienstige milieus. Tien van de negentien geïnterviewde vrouwen zijn misbruikt door hun vader. Daardoor zijn twee van de tien vrouwen zwanger geworden. Eén

van deze twee vrouwen heeft op minderjarige leeftijd twee kinderen van haar vader gekregen (op respectievelijk dertienjarige en vijftienjarige leeftijd) die ze heeft afgestaan (Imbens en Jonker, 1985, p. 106); het gaat om een protestants-christelijk milieu (moeder was gereformeerd, vader hervormd) in de tweede helft van de jaren zestig van de vorige eeuw. Verder vertelt een andere misbruikte vrouw die is opgegroeid in een rooms-katholiek gezin dat een zus van haar moeder een onwettig kind had gekregen en dat de broer van deze vrouwen, die priester was, ervoor had gezorgd dat het kind werd uitbesteed (Imbens en Jonker, 1985, p. 106). Of het hier om een afstandsbaby als gevolg van seksueel misbruik gaat, kan uit de gegevens niet worden opgemaakt.

Op grond van de bovenstaande gegevens kan worden geconcludeerd dat er in Nederland – net als in andere landen – weinig bekend is over afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen. Het fenomeen afstandsbaby's ten gevolge van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen, in het bijzonder binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk, is (inter)nationaal nog niet systematisch in kaart gebracht.

6 Conclusie

Aan het begin van dit verslag is de vraag gesteld 'Wat is er bekend over afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen, in het bijzonder binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk?' Op grond van de beschreven literatuur kan worden geantwoord dat het erg moeilijk is gebleken om relevante gegevens over dit fenomeen uit de beschikbare bronnen te destilleren. De gegevens over afstandsbaby's als gevolg van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen of in relatie tot de Rooms-Katholieke Kerk zijn zeer beperkt. Deze schaarste aan informatie is onder andere het gevolg van het feit dat naar seksueel misbruik van meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk tot nu toe weinig onderzoek is gedaan. Maar ook het presenteren van bevindingen over zwangerschap en afstand doen zonder onderscheid te maken naar de leeftijd van de vrouwen is hier debet aan, evenals het ontbreken van gegevens over religieuze context. De meeste onderzoeksgegevens zijn daardoor niet relevant voor de beantwoording van de onderzoeksvraag.

REFERENTIES

- Aafke, Anneke, Anne-Lies, Annemarie, Bernadet, Christien, *Aan het licht. Zwangerschap en kinderen krijgen door incest*. Leeuwarden: Uitgeverij Elikser BV, 2012.
- F. Bakker, H. de Graaf, S. de Haas, H. Kedde, H. Kruijer, C. Wijzen, *Seksuele gezondheid in Nederland 2009*. Utrecht: Rutgers Nisso Groep, 2009.
- W. van Berlo, A. Boet, E. Giepmans, W. van Duuren, W. Wentzel, 'Te zwaar om alleen te dragen. Zwangerschap als gevolg van seksueel geweld.' In: *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 62, pp. 303-311 (2007).
- A. Boet, *No-man's-Land. Spreken en zwijgen over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld*. Universiteit van Utrecht, doctoraalscriptie, 1996.
- A. Boet, "Als je er niet over praat, dan bestaat het niet". Spreken en zwijgen over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld.' In: *Historica*, oktober, pp. 16-19 (1999).
- P. Bos, F. Reysoo, A. Werdmuller, 'In één klap moeder, en ook weer niet'. *Onderzoek naar demografische en sociaal-economische kenmerken en motieven van vrouwen die tussen 1998-2007 in Nederland hun kind ter adoptie hebben afgestaan*. Den Bosch: Stichting Ambulante Fiom, 2011.

- Commission of Investigation, *Report into the Catholic Archdiocese of Dublin (Murphy Report)*, 2009.
- Commissie voor de behandeling van klachten wegens seksueel misbruik in een pastorale relatie, *Verslag activiteiten Commissie voor de behandeling van klachten wegens seksueel misbruik in een pastorale relatie (commissie Adriaenssens)*, 2010.
- W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 1 Het onderzoek*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2011a.
- W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 2 Achtergrondstudies*. Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2011b.
- N. Draijer, *Seksueel misbruik van meisjes door verwanten. Een landelijk onderzoek naar de omvang, de aard, de gezinsachtergronden, de emotionele betekenis en de psychische en psychosomatische gevolgen*. 's-Gravenhage: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 1988.
- W. van Duuren, J. van Heerbeek, *Seksueel misbruikt door je vader. Zwangerschap als gevolg van seksueel misbruik door de biologische vader*. Driebergen: Hogeschool De Horst/Rotterdam: Hogeschool Rotterdam en omstreken, 1997.
- B.J. Ensink, *Confusing Realities. A Study on Child Sexual Abuse and Psychiatric Symptoms*. Amsterdam: VU University Press, 1992.
- E. Giepmans, *Zwanger door incest: een geheim binnen een geheim*. 's-Hertogenbosch: Stichting Ambulante Fiom, 2003.
- E. Heuting, R. Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland*, Zutphen: Walburg Pers, 1990.
- M.M. Holmes, H.S. Resnick, D.G. Kilpatrick, C.L. Best, 'Rape-related Pregnancy: Estimates and Descriptive Characteristics from a National Sample of Women'. In: *American Journal of Obstetrics and Gynecology*, 175, pp. 320-325 (1996).
- A. Imbens, I. Jonker, *Godsdienst en incest*. Amersfoort: De Horstink, 1985.
- W. Langeland, 'Literatuurstudie Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk'. In: W. Deetman, N. Draijer, P. Kalbfleisch, H. Merckelbach, M. Monteiro, G. de Vries, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 2 Achtergrondstudies*, pp. 297-397, 2011.
- L. de Leeuw, W. van Sebille, *Opgestaan is plaats vergaan. Een bericht van en over afstands-moeders*. Amsterdam: Uitgeverij An Dekker, 1991.
- C. Picavet, 'Zwangerschap en anticonceptie in Nederland'. In: *Tijdschrift voor Seksuologie*, 36, pp. 121-128 (2012).
- Report of the Commission of Inquiry into Child Abuse (Ryan Report)*, 2009 (www.child-abusecommission.ie).
- A.-M. de Ruiters, *Ondraaglijk. Zwanger als gevolg van seksueel geweld*. Utrecht: Transact, 1998.
- C.A. Schreuder-Bais, *The Incest Pregnancy*. Paper presented at the World Congress Child Abuse and Neglect, Hamburg, Duitsland, 1990.
- J. Sigal, M. Rossignol, J.C. Perry, 'Some Psychological and Physical Consequences in Middle-aged Adults of Underfunded Institutional Care in Childhood'. In: *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 187, pp. 57-59 (1999).
- J.J. Sigal, M. Rossignol, J.C. Perry, Unwanted Infants: Psychological and Physical Consequences of Inadequate Orphanage Care 50 Years Later, *American Journal of Orthopsychiatry*, 73, pp. 3-12 (2003).
- N. van Son-Schoones, B. Ensink, M. Akkermans, *Zwangerschap ten gevolge van seksueel ge-*

weld. *Een pilot-studie bij hulpverleners*. Rutgers Nisso Groep-studies nr. 1. Delft: Eburon, 2003.

NOTEN

1 Zie bijvoorbeeld de onderzoeksaanpak van Boet (1996, 1999) om antwoord te krijgen op de vraag hoe in het verleden gesproken en geschreven werd over zwangerschappen als gevolg van seksueel geweld.

2 Een voorbeeld: in het onderzoek van Holmes e. a. (1996) waar in de Nederlandse literatuur meestal naar wordt verwezen, ontbreekt informatie over de precieze religieuze achtergrond van slachtoffers en plegers. Het betreft een grootschalig representatief onderzoek naar zwangerschap ten gevolge van verkrachting in de Verenigde Staten. In deze studie rapporteerde 5,9 procent van de vrouwen (niet beperkt tot minderjarigen) die zwanger werden na een verkrachting dat ze het kind dat ze kregen, hebben afgestaan voor adoptie.

3 In de wetenschappelijke publicaties over de Frans-Canadese *Enfants de Duplessis* wordt geen onderscheid gemaakt naar het type ongehuwde moeder (gescheiden vrouwen, weduwen, meisjes en jonge vrouwen die zwanger zijn geraakt van hun vriend, meisjes en vrouwen die zwanger zijn geraakt door verkrachting) dat haar kind heeft afgestaan (Sigal e. a., 1999, 2003). Het gaat om publicaties over kinderen die in de jaren veertig of begin jaren vijftig van de vorige eeuw zijn ondergebracht in Rooms-Katholieke instellingen voor opvoeding en zorg in de provincie Quebec in Canada. Ongehuwde zwangere vrouwen werden in die tijd naar twee grote steden in de provincie Quebec gestuurd om de kinderen op de wereld te brengen en vervolgens af te staan. Tot de bevalling werden deze vrouwen door vrouwelijke religieuzen verzorgd. In de wetenschappelijke publicaties wordt niet gerapporteerd over de procedure rond het afstaan van de kinderen.

4 De recente studie op basis van dossieronderzoek van Bos e. a. (2011) richt zich op vrouwen die ongepland zwanger waren en die in Nederland hun kind ter adoptie hebben afgestaan in de periode 1998-2007, zoals vastgelegd in de dossiers van de Raad voor de Kinderbescherming en de dossiers van de Stichting Ambulante Fiom. In alle gevallen is een juridische procedure doorlopen. Vermeldenswaard is dat de onderzoekers aangeven dat het niet eenvoudig was om de benodigde gegevens in kaart te brengen aangezien deze niet systematisch in de dossiers worden geregistreerd.

5 Een voorbeeld van ontbrekende gegevens in de dossiers: in meer dan de helft van de dossiers is niets vermeld over de religieuze achtergrond van de afstandmoeders (Bos e. a., 2011, p. 47).

6 Uit autobiografische gegevens (ervaringsverhalen) komt het zwijgen over zwangerschap en abortus of bevalling als gevolg van seksueel misbruik naar voren: 'Het ondergaan van een abortus of een bevalling ligt in het verlengde van het seksueel misbruik en de zwangerschap die daaruit voortkwam. Er wordt niet over gepraat, het wordt geregeld. Mensen die bij het gezin betrokken waren stelden de meiden geen vragen over hoe zij zwanger geraakt waren. Ook in de ziekenhuizen en tehuizen waar de vrouwen terechtkwamen werd niet bekend dat zij zwanger waren door seksueel misbruik. Het is alsof het probleem weg is vanaf het moment dat de vrucht of het kind verwijderd is' (De Ruiter, 1998, p. 22). Zie ook Giepmans (2003) en het boek *Aan het licht* (Aafke e. a., 2012).

7 Relevant voor de Nederlandse situatie is het vermoeden van Schreuder-Bais (1990) dat het percentage van 1 tot 2 procent van de tienerzwangerschappen waarvan aan haar is gemeld dat de zwangerschappen het gevolg zijn van seksueel misbruik, een grove onderschatting vormt.

8 Van Son-Schoones e.a. (2003) geven in hun onderzoeksrapport over zwangerschap ten gevolge van seksueel geweld een overzicht van de onderzoeksliteratuur op het terrein van ongewenste zwangerschap en abortus, adoptie en seksueel geweld (pp. 9-38).

9 In het meest recente periodieke bevolkingsonderzoek van de Rutgers Nisso Groep is het aantal ongewenste zwangerschappen zo laag dat geen analyse kan worden gemaakt van de achtergrond van vrouwen die ongewenst zwanger zijn geweest (Picavet, 2012).

10 De masterscriptie van Reitsema uit 2008 was niet beschikbaar. Daarom wordt gebruikgemaakt van de beschrijving van haar werk zoals gerapporteerd in het boek *Aan het licht* (Aafke e.a., 2012, p. 193). In het kader van haar masterscriptie heeft Reitsema een steekproef van 51 afstandsdossiers getrokken uit ruim 2600 dossiers van vrouwen die door de Fiom zijn begeleid bij hun afstand ter adoptie. Uit elk jaar tussen 1956 en 2006 is één dossier geselecteerd. In 3 van de 51 dossiers werd 'zwanger door incest' vermeld als motief voor de afstand ter adoptie en in 7 van de 51 dossiers 'geweld dat heeft geleid tot zwangerschap').

11 Bronnen in de vorm van historische werken over bijvoorbeeld ongehuwde moeders zoals van Heuting & Neij (1990) blijven hier buiten beschouwing.

BIJLAGEN

Samenstelling van de onderzoeksorganisatie

De voorzitter van de onderzoeksorganisatie is drs. W.J. (Wim) Deetman. De leden van de onderzoeksorganisatie zijn dr. H.P.M. (Bert) Kreemers, dr. M.K. (Meyken) Houppermans met assistentie van C.A.J. (Claire) van den Eeden, MSc. De heer G.J. (Gert Jan) Verhoog trad op als woordvoerder van de onderzoeksorganisatie. De coördinatie van het onderzoek en de onderzoeksorganisatie lag vanaf 1 januari 2013 in handen van drs. C.W. (Cora) de Wit. Redactie en tekstadvies werden verzorgd door drs. J. (John) Galinsky.

Het archiefonderzoek is uitgevoerd door prof. dr. J.Th.M. (Jan) Bank, emeritus hoogleraar vaderlandse geschiedenis aan de Universiteit Leiden, dr. J.P. (Hans) de Valk, vooreen onderzoeker van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis in Den Haag en hoofd van de afdeling Geschiedenis van het Koninklijk Nederlands Instituut te Rome; dr. G. (Gerrit) Valk, voorzitter van de Kamer van Koophandel Noordwest-Holland en vooreen directeur Regionaal Archief Alkmaar en K. (Karlijn) Olijslager MA, afgestudeerd aan de Radboud Universiteit Nijmegen en de Universiteit Utrecht in respectievelijk Gendergeschiedenis en Cultureel Erfgoed.

Klankbordgroep

De onderzoeksorganisatie is ondersteund door een klankbordgroep van vertegenwoordigers van verschillende disciplines. De klankbordgroep heeft gefungeerd als onafhankelijke leescommissie en zag toe op de onafhankelijkheid en kwaliteit van het onderzoek. De leden van de klankbordgroep zijn:

- prof. dr. S. (Stefan) Bogaerts, hoogleraar Forensische Psychologie en Victimologie aan de Universiteit Tilburg/INTERVICT
- drs. W. (Willy) van Berlo, programmacoördinator Rutgers WPF
- dr. R.S.B. (Renée) Kool, universitair hoofddocent Universiteit Utrecht/Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen.

Referenten

De leden van de voormalige Onderzoekscommissie traden op als referent voor de onderzoeksorganisatie. Het betreft mevrouw dr. P.J. (Nel) Draijer, mr. P. (Pieter) Kalbfleisch, prof. dr. H.L.G.J. (Harald) Merckelbach en prof. dr. ir. G.H. (Gerard) de Vries. Prof. dr. M.E. (Marit) Monteiro was om gezondheidsredenen niet in staat als referent op te treden.

Noten

NOTEN HOOFDSTUK EEN

- 1 Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2011-2012. Handelingen 2011/2012 nummer 47 item 13.
- 2 Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2011-2012. Handelingen 2011/2012, vergadernummer 54, item 6; Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2011-2012. 33000 VI nummers 81, 82.
- 3 Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2011-2012. 33000 VI nummer 91.
- 4 Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2011-2012. 33000 VI nummer 92.
- 5 De commissie-Samson deed onderzoek naar seksueel misbruik van minderjarigen die onder verantwoordelijkheid van de overheid zijn geplaatst in instellingen en pleeggezinnen. Op 8 oktober 2012 presenteerde de commissie-Samson haar eindrapport 'Omringd door zorg, toch niet veilig'. www.onderzoek-seksueel-kindermisbruik.nl.
- 6 De Onderzoekscommissie hanteert in haar onderzoeksvoorstel voor seksueel misbruik van voor 1988 de leeftijdsgrens van 21 jaar, namelijk als grens van 'minderjarigen'.
- 7 *Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk* (16 december 2011), p. 18.
- 8 Dr. W. Langeland. *Fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder*.
- 9 http://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/volledig/geldigheidsdatum_13-09-2012#TweedeBoek_Titelxx.
- 10 Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2011-2012. Handelingen vergadernummer 47.
- 11 Aard, ernst, omstandigheden en consequenties van seksueel misbruik van meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk.
- 12 Drs. Joris Kregting, *De rol van religieuzen in het katholieke onderwijs aan meisjes 1945-1970*. Rapport nr. 624, juni 2012.
- 13 www.onderzoekrk.nl.
- 14 www.onderzoek-seksueel-kindermisbruik.nl.
- 15 Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2011-2012. 33000 VI nr. 105.
- 16 *Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk* (16 december 2011), p. 10.
- 17 Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2011-2012. 33000 VI nr. 111.
- 18 Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2011-2012. 33000 VI, nr. 76.

NOTEN HOOFDSTUK TWEE

- 1 L.J. Rogier en N. De Rooy, *In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953* (Den Haag: Uitgeversmaatschappij Pax 1953) p. 54.

- 2 Geciteerd in: Jeroen J.H. Dekker en anderen, *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek 1 van de commissie-Samson. Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdsector vanuit het perspectief van het kind en de aan hem/haar verleende zorg* (Groningen: Rijksuniversiteit 2012) p. 35.
- 3 *De rol van religieuzen in het katholieke onderwijs aan meisjes, 1945-1970*. Rapport 624 van het Kaski, juni 2012.
- 4 *De rol van religieuzen in het katholieke onderwijs aan meisjes, 1945-1970*. Rapport 624 van het Kaski, juni 2012, p. 12.
- 5 *De rol van religieuzen in het katholieke onderwijs aan meisjes, 1945-1970*. Rapport 624 van het Kaski, juni 2012, p. 13.
- 6 *De rol van religieuzen in het katholieke onderwijs aan meisjes, 1945-1970*. Rapport 624 van het Kaski, juni 2012, p. 16.
- 7 *De rol van religieuzen in het katholieke onderwijs aan meisjes, 1945-1970*. Rapport 624 van het Kaski, juni 2012, pp. 21 en 28.
- 8 *De rol van religieuzen in het katholieke onderwijs aan meisjes, 1945-1970*. Rapport 624 van het Kaski, juni 2012, p. 31.
- 9 Deze tekst is gebaseerd op het essay van Marieke Hilhorst, 'Instellingen voor onderwijs en opvoeding aan meisjes van zustercongregaties. Historische achtergronden en ontwikkelingen tot 1970.'
- 10 Deze tekst is gebaseerd op het essay van Marieke Hilhorst, 'Instellingen voor onderwijs en opvoeding aan meisjes van zustercongregaties. Historische achtergronden en ontwikkelingen tot 1970.'
- 11 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) pp. 110-120.
- 12 Marieke Hilhorst, 'Instellingen voor onderwijs en opvoeding aan meisjes van zustercongregaties. Historische achtergronden en ontwikkelingen tot 1970.'
- 13 Sis Heyster geciteerd in: Marieke Hilhorst, 'Instellingen voor onderwijs en opvoeding aan meisjes van zustercongregaties. Historische achtergronden en ontwikkelingen tot 1970.'
- 14 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 623.
- 15 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 681.
- 16 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 667.
- 17 Emke Bosgraaf, *Gebroken wil, verstorven vlees. Een historisch-psychologische studie over versterving in het Nederlandse kloosterleven (1950-1970)* (Groningen 2009) pp. 120-126.
- 18 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 682.
- 19 Emke Bosgraaf, *Gebroken wil, verstorven vlees. Een historisch-psychologische studie over versterving in het Nederlandse kloosterleven (1950-1970)* (Groningen 2009) p. 146.
- 20 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 684.

- 21 Jeroen J.H. Dekker en anderen, *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek 1 van de commissie-Samson. Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdsector vanuit het perspectief van het kind en de aan hem/haar verleende zorg* (Groningen: Rijksuniversiteit 2012) p. 34.
- 22 Jeroen J.H. Dekker en anderen, *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010. Resultaten van deelonderzoek 1 van de commissie-Samson. Historische schets van de institutionele ontwikkeling van de jeugdsector vanuit het perspectief van het kind en de aan hem/haar verleende zorg* (Groningen: Rijksuniversiteit 2012) p. 54.
- 23 Hans de Valk, *Verslag van een onderzoek in het archief van de Stichting Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen (SNVR)*.
- 24 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) pp. 693-697, 847-851 en 170-171.
- 25 Hans de Valk, *Verslag van een onderzoek in het archief van de Stichting Nederlandse Vrouwelijke Religieuzen (SNVR)*.
- 26 Marieke Hilhorst, 'Instellingen voor onderwijs en opvoeding aan meisjes van zustercongregaties. Historische achtergronden en ontwikkelingen tot 1970.'

NOTEN HOOFDSTUK DRIE

- 1 *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. (16 december 2011), Hoofdstuk 3.
- 2 *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. (16 december 2011). Deel 2. Achtergrondstudies en essays.
- 3 Commissie-Samson (8 oktober 2012). *Omringd door zorg, toch niet veilig*. Boom Amsterdam; Deelonderzoek 3B. Literatuurstudie, interviews en dossierstudie seksueel misbruik in pleeggezinnen en instellingen voor jeugdzorg.
- 4 *Voorstel voor onderzoek*. (31 augustus 2012). www.onderzoekrk.nl.
- 5 *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. (16 december 2011), Hoofdstuk 3.
- 6 *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. (16 december 2011), p. 76.
- 7 Ibidem.
- 8 *Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk* (16 december 2011), p. 57
- 9 Bij de ontvangstbevestiging van meldingen heeft de onderzoeksorganisatie de melder geattendeerd op de mogelijkheid om nadere en bij voorkeur feitelijke informatie over het gemelde misbruik en geweld toe te sturen die van belang zou kunnen zijn voor het onderzoek. De onderzoeksorganisatie heeft tot 1 september 2012 aanvullende informatie die melders toestuurd verwerkt ten behoeve van de kwalitatieve analyse. Die aanvullende informatie kon ertoe leiden dat een melding die initieel van onzekere aard was vanwege het ontbreken van bepaalde gegevens alsnog binnen de afbakening van het onderzoek viel. Aanvullende informatie die de onderzoeksorganisatie na 1 september 2012 ontving is benut voor andere onderzoeksdoelinden zoals archiefonderzoek.
- 10 De nadere kwantitatieve analyse door VUMC/GGZ inGeest is uitgevoerd over de meldingen die de Onderzoekscommissie ontving tot de sluitingsdatum van melden van 1 december 2011. De meldingen die zij in de periode tot 16 december 2011 ontving, de datum van publicatie van het eindrapport, zijn niet verwerkt in de kwantitatieve analyses

maar wel gebruikt voor andere onderzoeksdoeleinden. In: *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. (16 december 2011), p. 577.

11 *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. (16 december 2011), p. 55, 56.

12 *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. (16 december 2011), p. 55.

13 Het betreft plegers werkzaam binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

14 De Onderzoekscommissie heeft in haar eindrapport vijf ernstcategorieën van seksueel misbruik onderscheiden. *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*. (16 december 2011), p. 58.

15 Het betreft 6 van de in totaal 39 nieuwe meldingen waarin wordt gerapporteerd over seksueel misbruik. In de overige nieuwe meldingen wordt niet gerapporteerd over seksueel misbruik.

NOTEN HOOFDSTUK VIER

1 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 1034.

2 Geciteerd in: Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) pp. 1033-1034.

3 Archief zusters van De Voorzienigheid, Heemstede, 581.

4 Archief zusters van De Voorzienigheid, Heemstede, 579.

5 Archief zusters van De Voorzienigheid, Heemstede, 1980.

6 *Jeugd op het pensioonaat*, Archief ursulinen, 10350.

7 Rapport Deetman 1 (Amsterdam: Balans 2011) pp. 251 en 257.

8 Franciscanessen van Bennebroek, 1886-1966. Archief aartsbisdom Utrecht 1450.

9 Franciscanessen van Denekamp, 1883-1967. Archief aartsbisdom Utrecht 1452-1453.

10 Archief bisdom Den Bosch, kloosterarchieven, 19, franciscanessen van Oirschot, doos I en III, omslagen 'Visitatieverslagen'.

11 Archief congregatie van de zusters van het Arme Kind Jezus, 988.

12 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 379.

13 Archief zusters van het Arme Kind Jezus, 764.

14 Brief van 4 december 1935 van F. van de Loo. Archief congregatie der Zusters van de Heilige Joseph aan de Vlasakkers te Amersfoort. Utrechts Archief, Inventaris 1442.

15 Brief van de overste van 30 november 1929. Archief congregatie der Zusters van de Heilige Joseph aan de Vlasakkers te Amersfoort. Utrechts Archief, Inventaris 1442.

16 Brief 29 december 1952, Archief SNVR, 801.

17 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 599.

M. Monteiro, 'Discretie en deskundigheid', in W. Deetman e.a., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke kerk. Deel 2. De achtergrondstudies en essays*, pp. 66-67.

18 Notulen bestuur, 9 september 1957 en 26 september 1957. Archief SNRV 106.

- 19 Notulen bestuur, 18 september 1958. Archief SNVR 107.
- 20 Toespraak kardinaal Alfrink, 26 november 1959. Archief aartsbisdom Utrecht 1417.
- 21 Brief van Moeder Marie-Céleste aan pater Smeets, 14 november 1960. Archief SNVR 403.
Verslagen van discussiebijeenkomsten in 1961. Archief SNVR 407.
- 22 Diverse verzoeken 1961- februari 1962, Archief SNVR, 404 en 410.
Antwoord van Smeets op een van die verzoeken, 5 april 1962, Archief SNVR, 406.
- 23 Syllabi 1962-1963 en weergave van de discussies, Archief SNVR, 1004 en 988
Notulen van het Dadelijks Bestuur, 14 september 1964, Archief 712).
- 24 Notulen bestuur, 5 maart 1962. Archief SNVR 111.
- 25 Toespraken in Archief SNVR, 417 en 1083.
- 26 Zuster Callista (Asten) aan secretaris, pater Smeets, 23 december 1962. Archief SNVR 407.
- 27 Fragmenten van de lessen van Pisters (ongedateerd, maar ca. 1962) in Archief SNVR, inv. 410.
Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) pp. 849-850.
- 28 Archief SNVR, 438 en 1527.
- 29 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) pp. 858-859.
- 30 Verslag van de contactdag op 2 april 1963, Archief SNVR, 445.
- 31 Lessen Ellerbeck, Archief SNVR, 439.
Notulen van het bestuur, 23 september 1963, Archief SNVR, 711 en 436.
- 32 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 859.
- 33 Notulen bestuur, 20 oktober 1965 en 1 december 1965. Archief SNVR 713.
- 34 Notulen bestuur, 1966 en 2 maart 1967. Archief SNVR 714 en 1059.
Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) pp. 870-871.
- 35 Archief SNVR 1133.
- 36 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 818.
- 37 Archief SNVR, 1070.
- 38 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) pp. 599-601.
- 39 Voorstel Westenbroek en discussie in bestuur, 15 januari 1969. Archief SNVR 112.
Stukken over de bijeenkomst met bisschoppelijk gedelegeerden. Archief SNVR 637.
- 40 Verslag van de werkgroep, 23 december 1968 in een bijlage bij de notulen van het bestuur, 15 januari 1969. Archief SNVR, 113.
- 41 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 860.

- 42 Alle genoemde plaatsen liggen in Noord-Brabant. In Diessen betreft het kennelijk het in 1888 opgerichte Sint-Theresiagesticht, beheerd door de zusters van Liefde van Tilburg, dat later ook de functie van opvanghuis voor bejaarde zusters kreeg. De overige twee huizen zijn niet te achterhalen via de database van het Erfgoedcentrum in Sint Agatha.
- 43 Bestuursevaluatie van de congregatie van de zusters van Onze Lieve Vrouw te Amersfoort, 1976-1982, pp. 30-31. Archief SNVR I240.
- 44 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) pp. 1036-1038.
- 45 Tweede Kamer der Staten-Generaal. Vergaderjaar 2011-2012. Handelingen nr 47, item 13.
- 46 *Volkskrant Magazine*, nr. 618, 3 november 2012, p. 42.
- 47 Heidi Offerman (red.), *Andere tijden, andere meiden...? 100 Jaar hulp aan ongehuwde moeders* (Amsterdam: SWP Uitgeverij 2005) p. 28.
- 48 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum: Verloren 2010) p. 386.
- 49 J.P. den Hertog, *Cort van der Linden (1846-1935), Minister-president in oorlogstijd. Een politieke biografie* (Amsterdam: Boom 2007) pp. 165-174.
- 50 Selma L. Sevenhuijsen, *De orde van het vaderschap. Politieke debatten over ongehuwd moederschap, afstamming en huwelijk in Nederland 1870-1900* (Amsterdam: Stichting beheer IISG 1987) pp. 238-239.
- 51 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) pp. 10-11.
- 52 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) p. 11.
- 53 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) p. 12.
- 54 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) p. 12.
- 55 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) p. 12.
- 56 Ernest Hueting en Rob Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland* (Zutphen: Walburg Pers 1990) pp. 37-38.
- 57 Ernest Hueting en Rob Neij, *Ongehuwde moederzorg in Nederland* (Zutphen: Walburg Pers 1990) p. 39.
- 58 Jaarverslag 1948, p. 26. Archief FIOM 5.
- 59 Jaarverslag 1949, p. 22. Archief FIOM 5.
- 60 Jaarverslag 1940, p. 25. Archief FIOM 5.
- 61 Jaarverslag 1937, p. 14. Archief FIOM 5.
- 62 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) p. 14.
- 63 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) p. 16.
- 64 Jaarverslag 1944-1945, p. 13. Archief FIOM 5.
- 65 Jaarverslag 1951, p. 12. Archief FIOM 5.
- 66 Jaarverslag 1952, p. 15. Archief FIOM 5.
- 67 Afdeling Internaten, Katholiek Verbond voor de Kinderbescherming. Archief KVK, dossier Moederheil, 113.

- 68 Jaarverslag 1953, pp. 22-23. Archief F10M 5.
- 69 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) p. 22.
- 70 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) p. 25.
- 71 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) p. 25.
- 72 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) p. 26.
- 73 Jan Brouwers, *Een geschiedschrijving van Moederheil en Valkenhorst* (Breda; Valkenhorst 1995) p. 26.
- 74 Toespraak Trimbos en coreferaten Post Uiterweer en Roscam Abbing op de jaarvergadering van de F10M in 1961. Archief F10M 18.
- 75 Toespraak Trimbos, pp. 11-12. Archief F10M 18.
- 76 Toespraak Trimbos, p. 18. Archief F10M 18.
- 77 Memorandum 1957, Archief KVK 75.
- 78 Notulen bestuur afdeling Internaten, Katholiek Verbond voor de Kinderbescherming, 2 oktober 1959 en 25 januari 1960. Archief KVK, 72.
- 79 Marit Monteiro, *Vroomheid in veelvoud. Geschiedenis van de Franciscanessen van Oirschot 1797-1997* (Hilversum 2000).
- 80 Zuster Alix promoveerde op 9 december 1966 aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Haar beoogde onderwerp, de vroege geschiedenis van Nederlandse congregaties van actieve vrouwelijke religieuzen, werd afgeketst door de Nijmeegse hoogleraar Katholieke geschiedenis L.J. Rogier, omdat hij het nut niet inzag van een proefschrift over vroege vrouwelijke religieuzen. Daarom week zuster Alix uit naar Utrecht waar zij promoveerde bij een niet-katholieke hoogleraar, zie: Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum 2010), 149.
- 81 Annelies van Heijst, *Liefdeswerk. Een herwaardering van de caritas bij de Arme Zusters van het Goddelijk Kind, sinds 1852* (Hilversum 2002) 86.
- 82 Monteiro, *Vroomheid*, 16.
- 83 Ibidem, 20, 34-35.
- 84 Monteiro, *Vroomheid*, 20-21.
- 85 Ibidem, 42.
- 86 Ibidem, 43.
- 87 Ibidem, 16, 21-22.
- 88 ENK, AR-Z069, franciscanessen van Oirschot, inv. nr. 585, Boek 'Regelen en Constitutiën' en 'Voorgestelde Wijzigingen van de Constitutiën der Zusters Penitenten Recollectinen van Oirschot' alsmede een brief van pater Vitalis over de wijziging van de constituties, 1903, 1913, 1928.
- 89 ENK, AR-Z069, inv. nr. 585 en inv. nr. 586: Stukken betreffende wijziging in de constituties van 1928, 1949.
- 90 In het archief is bijvoorbeeld een briefje gevonden aan de ouders van Jolande Keijzers: door een verbouwing zijn de aparte slaapkamers niet beschikbaar. De mentrix van de leerling heeft twee jaar geduld gehad met de 'handicap' van Jolande en alles in het werk gesteld om het te genezen, maar tevergeefs. Het is onmogelijk om Jolande bij de andere meisjes op de slaapzaal te laten slapen. Er wordt niet expliciet verwezen naar seksuele problemen, maar de brief lijkt wel te verwijzen naar dergelijke problemen; Congregatiear-

chief Oirschot (ENK), inv.nr. 351: correspondentie van het congregatiebestuur (privé), 1972-1978. Een andere opmerking tijdens de bestuursvergadering heeft betrekking op de verkering van zuster Magdalena met een broeder (geen nadere gegevens bekend). Overplaatsing wordt overwogen, maar uiteindelijk afgedaan als niet wenselijk. Dit is de enige opmerking die betrekking heeft op relaties van zusters; Congregatiearchief Oirschot, inv.nr. 38: Verslagen van het hoofdbestuur inclusief agenda's en bijlagen, 1972-1978.

91 In de verschillende versies en herzieningen van de regels en constituties wordt telkens benadrukt dat alles wat er in de vergaderingen is besproken en toevertrouwd geheim dient te worden gehouden op laste van uitsluiting van het discretorium.

92 ABDB, Kloosterarchieven, 19, franciscanessen van Oirschot, doos I en III, omslagen 'Visitatieverslagen'.

93 Congregatiearchief Oirschot, inv.nr. 38: Verslagen van het hoofdbestuur inclusief agenda's en bijlagen, 1972-1978.

94 Congregatiearchief Oirschot, inv.nr. 1435: Correspondentie privé van zusters met moeder Louisa de algemeen overste, 1958-1966.

95 Vanwege het ontbreken van de wereldnaam is haar persoonsdossier niet kunnen worden geraadpleegd. De persoonsdossiers konden slechts onder toezicht worden ingezien, maar op basis van enkele steekproeven kan met enige voorzichtigheid worden vastgesteld dat de persoonsdossiers geen informatie bevatten over misstappen van zusters.

96 ABDB, Kloosterarchieven, 19, franciscanessen van Oirschot, Doos III, omslag 'visitaties'. Visitatieverslag van pater Hubertus o.f.m. cap., franciscanessen van Oirschot, Schoolstraat 3, 17 februari 1963.

97 ABDB, Kloosterarchieven, 19, franciscanessen van Oirschot, Doos I, omslag 'visitaties', brief van pater Zeno o.f.m. aan de bisschop. Carp noemt nergens haar naam expliciet, maar gezien het moment van correspondentie en het feit dat hij verwijst naar haar familie en zieke vader in de Verenigde Staten is het aannemelijk dat het om zuster FO3 gaat.

98 De enquêtes berusten grotendeels bij het ENK en zijn uitvoerig behandeld door Marit Monteiro in haar onderzoek naar de franciscanessen van Oirschot. Voor deze rapportage volstaat de opmerking dat de tweespalt tussen traditie en vernieuwing scherp naar voren kwam.

99 ENK, AR-ZO69, inv.nrs. 329, 6-9, 323, 550.

100 De circulaire zat bij de map 'visitaties' in doos I in het ABDB. Waarschijnlijk is de circulaire rond 1963 verspreid. De enquêtes stammen ook uit deze jaren, zie o.a. ENK, AR-ZO69, inv.nrs. 323, 324 en 326 t/m 328.

101 ABDB, Kloosterarchieven, 19, franciscanessen van Oirschot, Doos II, omslagen 'Uittredingen' (1920-1988); ENK, AR-ZO69, inv.nr. 300, Verklaringen van leden betreffende het voldoen aan de statuten bij uittredingen, 1895-1978 (met hiaten).

102 ENK, AR-ZO69, inv.nr. 1305: Nota betreffende het roepingenprobleem bij de franciscanessen van Oirschot, vergeleken met andere congregaties, 1955.

103 De meldingen 1 tot en met 3 zijn binnengekomen tijdens het eerdere onderzoek. Meldingen 4 tot en met 6 zijn nieuwe meldingen.

104 ENK, AR-ZO69, inv.nr. 2597, Stukken betreffende het pensionaat Catherinenberg, 1967, 1980, 1989.

105 ENK, AR-ZO69, inv.nr. 446: Lijst van zusters van Catharinenberg te Oisterwijk van 65 jaar en ouder en van 60 jaar en ouder, 1969.

106 Zie José Eijt, *Religieuze vrouwen: bruid, moeder, zuster. Geschiedenis van twee Nederlandse zustercongregaties, 1820-1940* (Hilversum, 1995), gewijd aan de Zusters onder de Bogen en de Zusters van de Choorstraat; S. Tagage en W.A.A. Mes, *Onder de Bogen* (Maastricht 1987).

- 107 Vgl. voor het volgende ook Eijt, *Religieuze vrouwen*, 101, 366-382.
- 108 Inv. 154.
- 109 Inv. 83, 86-88.
- 110 Zie inv. 155.
- 111 Inv. 127.
- 112 Inv. 1866.
- 113 Inv. 2278.
- 114 Inv. 83.
- 115 *R.K. Gesticht De Nieuwenhof Maastricht, 1755-1955* (Maastricht, 7 april 1955), 61-65.
- 116 Archief KVK, inv. 109.
- 117 Archief Oblaten van Maria (Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven te Sint Agatha).
- 118 Regionaal Historisch Centrum Limburg Maastricht: brieven van 1 en 3 september 1955.
- 119 Inv. 1914, 1915 en 2823.
- 120 www.klokk.nl/?p=2853.
- 121 *Ex caritate*, 76.
- 122 Persoonsdossier zuster OSU1. Archief ursulinen.
- 123 Persoonsdossier zuster OSU2. Archief ursulinen.
- 124 Archief ursulinen.
- 125 Persoonsdossier zuster OSU3.
- 126 Archief ursulinen, beoordeling noviciaat.
- 127 Archief ursulinen, briefwisseling OSU3 met de provinciaal-overste.
- 128 Archief ursulinen, inv. nr. 10350, 'Jeugd op het pensioonaat'.
- 129 Archief ursulinen, inv. nr. 2913, verslagen van conferenties in Venray.
- 130 Idem, inv. nr. 3087.
- 131 Idem, inv. nr. 1301, notulen van raadsvergaderingen, aldaar 7 december 1952. Inv. nr. 1244, leerlingenlijst.
- 132 Verslag van het gesprek met mevrouw A.W.C. Kreemers-Rutten, 20 en 21 januari 2011.
- 133 Archief PIJ, inv. nr. 763, notulen provinciaal bestuur 9 mei 1952.
- 134 Inv. nr. 1460: *Pedagogische lezing*, dr. Féron, 1936.
- 135 Inv. nr. 1461: *Opvoedingsproblemen*, mej. Schouwenaar, 1937.
- 136 Inv. nr. 1462: *Belonen en straffen* door moeder Clementina, 1947.
- 137 Inv. nr. 1465: *De persoonlijkheid van de opvoeder*, inleider onbekend, 1949.
- 138 Inv. nr. 1466: *Opvoeden der kinderen*, inleider onbekend, 1950.
- 139 Archief PIJ, inv. nr. 1455, Verslagen van schoolvergaderingen 1947-1956, aldaar 1952.
- 140 Idem, inv. nr. 988, visitatieverslagen.
- 141 Idem, inv. nr. 535.
- 142 *Ex caritate*, 379.
- 143 Archief PIJ, inv. nrs. 1466 en 1467.
- 144 Idem, inv. nr. 988, visitatieverslagen.
- 145 Idem, inv. nr. 764.
- 146 Annelies van Heijst, *Liefdewerk. Een herwaardering van de caritas bij de Arme Zusters van het Goddelijk Kind, sinds 1852* (Hilversum 2002) 176.
- 147 KLOKK, 'Mijn verhaal over het misbruik bij de nonnen', via www.klokk.nl?p=2853 (laatst geraadpleegd: 19 juni 2012).

- 148 Cees van Hoore, 'Nieuwe onthullingen over misbruik in bisdom Haarlem', in: *Haarlems Dagblad*, 26 april 2012. Via www.haarlemsdagblad.nl/regionaal/haarlemeo/article13883383.ece/Nieuwe-onthullingen-over-misbruik-in-bisdom-Haarlem (laatst geraadpleegd 19 juni 2012).
- 149 ENK, AR-Z167, inv.nrs. 81-86: Kinderboeken (registers waarin persoonsgegevens en data van komst, doop en vertrek zijn aangetekend van de kinderen die in gesticht De Voorzienigheid te Amsterdam werden opgenomen,) 1852-1971.
- 150 Van Heijst, *Liefdewerk*, 211 en 212.
- 151 ENK, AR-Z167, inv.nr. 84: Kinderboeken, deel IV, 1943-1955.
- 152 Uit het archiefonderzoek komt naar voren dat het mogelijk om zuster x gaat.
- 153 ENK, AR-Z167, inv.nr. 85: Kinderboeken, Deel v, 1955-1963.
- 154 ENK, AR-Z167, inv.nr. 86: Kinderboeken, Deel VI, 1963-1971.
- 155 ENK, AR-Z167, inv.nr. 85: Kinderboeken, Deel v, 1955-1963.
- 156 Zij houdt schijnbaar meerdere blogs bij, maar alleen haar blog via x lijkt nog actief. Op deze blog zet zij berichten over het kerkelijk seksueel misbruik en onder de kop 'ter informatie' wendt zij zich tot vijf andere vrouwen die in Driehuis hebben gezeten. Zij noemt alleen de voornaam en de eerste letter van de achternaam van deze vrouwen. Deze voornamen zijn in ieder geval niet bekend bij de onderzoeksorganisatie.
- 157 Voornaam en geboortedatum van deze vrouw zijn onbekend.
- 158 Nieuwe melding doorgegeven per e-mail.
- 159 In één van de klachten wordt melding gemaakt van misbruik door een 'lesbische non'. Er wordt geen naam genoemd, dus deze melding kon niet worden geverifieerd.
- 160 De reacties van ex-wezen op het boek *Liefdewerk* zijn opgenomen in de Engelse vertaling van de studie: Annelies van Heijst, *Models of Charitable Care. Catholic Nuns and Children in their Care in Amsterdam, 1852-2002* (Leiden/Boston 2008) 205-211.
- 161 Zie voor de geschiedenis van de congregatie en haar voornaamste werkzaamheden: J.M.A. Eijt, *Religieuze vrouwen: bruid, moeder, zuster. Geschiedenis van twee Nederlandse zustercongregaties, 1820-1940* (diss. Nijmegen, 1995); A. Molengraaf, *Geroepen en toegewijd. 190 jaar liefdewerk door de zusters van de Congregatie Dochters van Maria en Joseph* (z. pl., 2010); José Eijt, "Het is hard werken geweest, dag en nacht." De Zusters van de Choorstraat en hun zorg voor zwakzinnige meisjes, 1924-1955', in *Brabants Heem* 48(1996), afl. 3, p. 103-111.
- 162 *Religieuze vrouwen*, p. 366-405, cf. 245 vv.
- 163 Zie M. Derks en R. Wolf, *Wetenschap in dienstbaarheid. Ida B.M. Frye (1909), heilpedagoge* (Nijmegen, 2000), speciaal 53 vv. Ida Frye trad in 1956 uit en de congregatie trok zich kort daarna uit het instituut terug, ook om financiële redenen.
- 164 Bestuursarchief zusters Choorstraat, inv. 2, zie p. 164-165.
- 165 Idem, inv. 177.
- 166 Eijt, 'Het is hard werken geweest', p. 109.
- 167 Bestuursarchief inv. 169, de voorschriften voor de oversten inv. 118, de notities over aspecten van het kloosterleven inv. 119-124, 1956, de richtlijnen voor huisoversten uit de periode tussen 1951 en 1955 inv. 168, de notulen van de bestuursvergaderingen inv. 56-58.
- 168 Blz. 1032-1042.
- 169 Brief provinciaal-overste, 30 augustus 2011.
- 170 Brief provinciaal-overste 30 augustus 2011. In haar persoonsdossier werden geen nadere bijzonderheden aangetroffen.
- 171 Brief provinciaal-overste, 30 augustus 2011. Er zijn in Sint Agatha geen persoonsdossiers van beide zusters aangetroffen.

- 172 Archief scmm, inv. nr. 948.
- 173 Idem, inv. nr. 2866, verslag Provinciaal bestuur 5 juli 1963.
- 174 Annelies van Heijst, Marjet Derks en Marit Monteiro, *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum 2010) blz. 86.
- 175 Van Heijst, e. a., *Ex caritate*, 657-658.
- 176 Ibidem, 609.
- 177 Congregatie zusters van Liefde Schijndel, www.zustersvanliefde.nl/tekst/1/startpagina.html (laatst geraadpleegd: 8 november 2012).
- 178 Bestuursarchief zusters van Schijndel (A87b), inv.nrs. 10001-10032: verslagen van vergaderingen van het hoofdbestuur van de congregatie; inv.nr. 10040: verslagen van de algemene vergaderingen moederhuis Schijndel; inv.nrs. 10094 -10100: correspondentie met bisdommen en diocesane instanties, 1858-1987 (met hiaten) en inv.nrs. 10242-10245: dossiers inzake uitgetreden zusters.
- 179 Bestuursarchief zusters van Schijndel (A87b), inv.nr. 10040: verslagen van de algemene vergaderingen, 1950-1966.
- 180 Algemeen Archief zusters van Schijndel, inv. nr. 4450 en 4451: constituties en regels.
- 181 Bestuursarchief zusters van Schijndel (A87b), inv.nrs. 10001-10032: verslagen van vergaderingen van het hoofdbestuur van de congregatie.
- 182 Algemeen Archief zusters van Schijndel, inv. nr. 1127, stukken betreffende het internaat te Schijndel.
- 183 Zie: 'Namenlijst personen genoemd in meldingen'.
- 184 Melding 1, 27 juni 2012: zij heeft gedurende het tweede onderzoek opnieuw melding gedaan van (seksueel) misbruik.
- 185 Melding 2, 23 mei 2012.
- 186 In een reactie heeft algemeen-overste Truus Sonder laten weten dat geen van de zusters die zijn genoemd in de meldingen lid zijn geweest van de congregatie.
- 187 Bronnen: Melding. Archief zusters OLV van Amersfoort: persoonskaart, dossier inzake klacht tegen zuster OLVA1, In Memoriam, zuster OLVA1, uittreksels uit de annalen van OLV ter Eem.
- 188 Archief zusters OLV van Amersfoort, persoonsdossier. Idem, persoonskaart zuster OLVA2.
- 189 Archief OLV Amersfoort, dossier inzake klachten van melder 2, melder 3 en melder 4.
- 190 Idem, dossier inzake klachten van melder 4. De klacht dateert van 18 juni 2012.
- 191 Archief OLV van Amersfoort, dossier inzake klachten van melders 2, 3 en 4.
- 192 E-mailbericht van melder 8, 28 juni 2012.
- 193 E-mailbericht melder 9 aan Hulp & Recht, 8 maart 2010.
- 194 Gesprek op 9 november 2012 met zuster Laetitia Aarnink.
- 195 Archief JMJ, map Mariënbosch.
- 196 Deze en de hiernavolgende gegevens zijn ontleend aan de map die over haar is aangelegd door de JMJ in het kader van de behandeling van de klacht door Hulp & Recht.
- 197 Archief JMJ, persoonsdossier zuster JMJ3.
- 198 Zie Annelies van Heijst e. a., *Ex caritate. Kloosterleven, apostolaat en nieuwe spirit van actieve vrouwelijke religieuzen in Nederland in de 19e en 20e eeuw* (Hilversum, 2010); hierna geciteerd als '*Ex caritate*'. De SNVR speelt een hoofdrol in dit boek, dat voor een deel op onderzoek in haar archief is gebaseerd.
- 199 Voor de oprichting, organisatie en activiteiten zie *Ex caritate*, passim; voor de perio-

de tot 1972 m.n. 586-587 en 842-847. Vgl. hierbij de korte inleiding op de inventaris van het archief.

200 Overigens stond al in 1947 de noodzaak tot vernieuwing en aanpassing van de actieve zustercongregaties op de agenda van de Nederlandse bisschoppen, naar aanleiding van een correspondentie tussen pater Heijmeijer en kardinaal De Jong; zie de rondzendbrief en overige stukken in HUA, Archief aartsbisdom Utrecht, inv. 1417.

201 Volgens een brief van Sanders aan kardinaal Alfrink, 9 februari 1963, werd de commissie door aartsbisschop De Jong 'gebruikt als orgaan van informatie en beïnvloeding in aangelegenheden betr. vrouwelijke religieuzen'. Ibidem.

202 Vgl. voor de secties Onderwijs, Gezondheidszorg en Maatschappelijk Werk *Ex caritate* resp. 163-182, 311-313, 428-435.

203 Respectievelijk 693-697, 847-851 en 170-171.

204 Vgl. de reacties in Archief SNVR, inv. 433 (Ingekomen stukken betreffende de 'Cursus Novicenmeesteressen' 1957-1958).

205 Notulen dagelijks bestuur 3 december 1956 (Archief SNVR, inv. 106).

206 Zie Archief SNVR, inv. 1158, 1004.

207 Archief SNVR, inv. 907, 1165; cf. *Ex caritate*, 631, 982-983.

208 Brief van 29 december 1952, Archief SNVR, inv. 801.

209 Vgl. M. Monteiro, 'Discretie en deskundigheid', in W. Deetman e.a., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-katholieke kerk. Deel 2. De achtergrondstudies en essays*, 66-67, en *Ex caritate*, 599.

210 Notulen DB 9 juli en 26 september 1957, Archief SNVR inv. 106.

211 Archief SNVR, inv. 797 (dossier 'Brieven en doorslagen van brieven over psychische problemen bij religieuzen, 1958-1959'). Vgl. hierbij *Ex caritate*, 857-858. Als commissieleden werden genoemd (met tussen haakjes het commentaar van Sanders): De Smet te Heiloo ('zeer geschikt'), dr. Hustinx in Den Haag (zeer goed), J. Prick te Nijmegen (de 'jonge Prick', volledig accoord), Trimbos (wel aan te raden, maar wat agressief), de psychologe mej. Breukers (zeer geschikt), L. Lion MSc, psycholoog (accoord), de paters Ellerbeck s.j. en Stoop o.f.m. (uitstekend, veel ervaring), dr. Sinnige te Tilburg (ook wel geschikt); dr. Van der Lugt en mevr. Denisse werden door Sanders afgekeurd.

212 Archief SNVR, inv. 107, notulen 18 september 1958.

213 Tekst in HUA, Archief aartsbisdom Utrecht, inv. 1417.

214 Brief van moeder Marie-Celestine aan pater Smeets, 14 november 1960 (Archief SNVR inv. 403); verslagen van discussiebijeenkomsten contactgroepen cursus Huisoversten o.m. te Velsen, Haarlem, Maastricht, 1961 (inv. 407); notulen DB 11 september 1961 (inv. 110).

215 Diverse verzoeken 1961-februari 1962 (Archief SNVR, inv. 404 en 410); antwoord van Smeets op een van die verzoeken, 5 april 1962 (Archief SNVR, inv. 406).

216 Syllabi 1962-1963 en weergave van de discussies in Archief SNVR, inv. 1004 en 988; notulen dagelijks bestuur 14 september 1964 (inv. 712).

217 Archief SNVR, inv. 111, notulen 5 maart 1962.

218 Archief SNVR, inv. 417 en 1083.

219 Zr. Callista te Asten aan secretaris Smeets, 23 december 1962. Zij voegde in een PS aan het verzoek toe dat een cursus psychologie van de vrouw voor biechtvaders van religieuzen ook geen overbodige luxe zou zijn. Archief SNVR, inv. 407.

220 Fragmenten van de lessen van Pisters (ongedateerd, maar ca. 1962) in Archief SNVR, inv. 410; vgl. ook *Ex caritate*, 849-850.

221 Archief SNVR, inv. 438, 1527.

- 222 Zie *Ex caritate*, 858-859.
- 223 Verslag contactdag 2 april 1963 in Archief SNVR, inv. 445.
- 224 Secretaris Smeets schreef aan pater A. Hermans o.f.m. (psycholoog) in december 1964 dat in de cursus voor huisoversten plaats was voor een lessenreeks van 'praktisch-psychologische aard' over de taak van de overste; enkele psychologische en pedagogische onderdelen daarvan zou Hermans kunnen geven, over thema's als 'vriendschap in het klooster' (Archief SNVR, inv. 409).
- 225 Notulen DB 23 september 1963 (Archief SNVR, inv. 711); inv. 436; lessen Ellerbeck in inv. 439.
- 226 *Ex caritate*, 857-872.
- 227 Notulen 20 oktober en 1 december 1965, Archief SNVR inv. 713.
- 228 Notulen 25 januari, 28 februari, 8 juli en 11 oktober en 24 november 1966, 19 januari en 2 maart 1967 (Archief SNVR inv. 714 en 1059); vgl. de stukken over werkgroep in inv. 1133 en *Ex caritate* 870-871.
- 229 Archief SNVR, inv. 1133.
- 230 Notulen 10 april, 25 september, 29 november en 29 december 1967 en 12 februari 1968 (Archief SNVR, inv. 1059-1060); vgl. *Ex caritate* 818-819.
- 231 *Ex caritate*, 818.
- 232 Archief SNVR, inv. 1070.
- 233 *Ex caritate*, 599-601.
- 234 Voorstel Wertenbroek in bijlage bij notulen dagelijks bestuur 15 januari 1969 (Archief SNVR, inv. 113); cf. bijlage bij notulen 11 oktober 1968 (inv. 112) en stukken over de bijeenkomst met de bisschoppelijke gedelegeerden in inv. 637.
- 235 Verslag werkgroep 23 december 1968 in bijlage bij notulen dagelijks bestuur 15 januari 1969 (Archief SNVR, inv. 113).
- 236 Alle genoemde plaatsen liggen in Noord-Brabant. In Diessen betreft het kennelijk het in 1888 opgerichte Sint-Theresiagesticht, beheerd door de zusters van Liefde van Tilburg, dat later ook de functie van opvanghuis voor bejaarde zusters kreeg. De overige twee huizen zijn niet te achterhalen via de database van het Erfgoedcentrum in Sint Agatha. *Ex caritate*, 860.
- 237 Zie de 'Bestuursevaluatie' van de congregatie van de zusters van Onze Lieve Vrouw te Amersfoort 1976-1982, p. 30-31 (Archief SNVR, inv. 1240; cf. 1446). Het klooster en de 'leefgroep' Elzendaal worden genoemd in verschillende archiefinventarissen van het Erfgoedcentrum in Sint Agatha, eenmaal in combinatie met het Caper.
- 238 Zie *Ex caritate*, 1036-1038.
- 239 Een zeer uitvoerige historische beschrijving van de jeugdzorg in Nederland sinds 1945 met veel aandacht voor de organisatie is opgenomen in het verslag van de commissie-Samson (oktober 2012): *Omringd door zorg en toch niet veilig. Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen 1945 tot heden. Rapport commissie-Samson* (Amsterdam, 2012), deel 3, verslag van deelonderzoek 1; vgl. hier ook deelonderzoek 4, bijlage 6.
- 240 Archief KVK, afd. Internaten, inv. 75.
- 241 Idem, inv. 72 en 75.
- 242 Circulaire van 7 februari 1959 (Archief KVK, inv. 75).
- 243 Brief van 11 februari 1959, ibidem.
- 244 Zie W. Deetman e.a., *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke kerk. Uitgebreide versie* (Amsterdam, 2011), deel 1, 250-257.
- 245 Archief KVK, inv. 73.
- 246 Archief KVK, inv. 59. In de omslag zit wel een gestencilde versie van de boven geciteerde lezing van broeder Eymard.

- 247 Notulen 26 november 1960, Archief KVK, inv. 12.
- 248 Notulen bestuur afdeling Internaten 8 mei 1961, Archief KVK, inv. 72.
- 249 Circulaire van 26 september 1962 (kennelijk geantedateerd), Archief KVK, inv. 75.
- 250 Archief KVK, inv. 72, 75. Bij de vergaderstukken in het laatste inventarisnummer zijn echter geen relevante stukken aanwezig.
- 251 Notulen 12 oktober 1962, Archief KVK, inv. 147.
- 252 De notities zijn alle afkomstig uit Archief KVK, inv. 22.
- 253 *Omringd door zorg*, deel 1, 47. Vgl. in dit rapport ook de rapportage over het nader onderzoek naar de kwestie-Harreveld, opgenomen in deel 3, bijlage 13.
- 254 Wim Deetman en anderen, *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk*, deel 1, 275.
- 255 'In de greep van een pedofiele pater', 4 augustus 2012.
- 256 'Meer slachtoffers van pedofiele pater [...] melden zich bij de krant', 8 augustus 2012.
- 257 Bisdom Haarlem, persoonsdossier HAI klaagschrift, 15 februari 2012.
- 258 'Tien meldingen seksueel misbruik', *Noordhollands Dagblad* 25 augustus 2012.
- 259 Witte Paters, persoonsdossier HAI.
- 260 Bisdom Haarlem-Amsterdam, Geheim archief, dagboek Th. Zwartkruis, 9 februari 1977.
- 261 Ongedateerde brief [ongeveer 20 mei] H. Gaasbeek aan het bisdom.
- 262 *Noordhollands Dagblad*, 4 augustus 2012.
- 263 Witte Paters, correspondentie met het Meldpunt.
- 264 Tenzij anders vermeld zijn de bronnen ontleend aan zijn persoonsdossier in Boxmeer.
- 265 Bisdom Utrecht, brief aan de vicaris-generaal, 7 juni 1982.
- 266 Zie voor de meer recente geschiedenis van de Nederlandse dominicanen de bijna duizend bladzijden tellende monografie van Marit Monteiro, *Gods predikers. Dominicanen in Nederland (1795-2000)*, Hilversum, 2008. Hieraan worden uiteraard de meeste hierna volgende gegevens ontleend. Vgl. daarnaast: Colet van der Ven (red.), *En God viel uit de hemel. Levensverhalen van een generatie (ex)dominicanen*, Nijmegen, 2008, met een inleiding van Rex Brico; C.E.M. Struyker Boudier, *Wijsgerig leven in Nederland en België 1880-1980*. II. *De Dominicanen*, Nijmegen/Baarn, 1986.
- 267 Archief dominicanen, inv. 4286.
- 268 Van der Ven, *En God viel uit de hemel*, 76.
- 269 Brief van de magister-generaal aan de provincie, 28 oktober 1958 (Archief dominicanen, inv. 4637).
- 270 Monteiro, *Gods predikers*, 505-506.
- 271 Desgevraagd heeft professor dr. M.E. Monteiro het volgende laten weten: 'Deze passage is gebaseerd op gegevens uit de persoonsdossiers van de Nederlandse Provincie van de Orde der Dominicanen. Deze zijn geordend op naam en een verwijzing in de annotatie zou dus direct leiden naar betrokken personen. Ik heb bronvermelding bij de passage achterwege gelaten omdat dit naar mijn oordeel hun persoonlijke levenssfeer onevenredig zou kunnen schaden, wat de Wet bescherming persoonsgegevens (Wbp) eenduidig verbiedt. Dat zich ambtsgebonden machtsmisbruik voordeed, mocht in het boek uiteraard niet onvermeld blijven, evenals de wijze waarop het provinciaal bestuur reageerde als de verdenking van zulk misbruik rees, namelijk door zich niet te laten leiden door de schuld-vraag maar door het streven om opspraak te voorkomen. Ook daarom heb ik gemeend de gebruikte bronnen met uiterste behoedzaamheid te moeten hanteren.' E-mailbericht van 23 november 2012.

- 272 Archief dominicanen, inv. 5840, 5842 en 5846. Zie voor het noviciaat in de periode 1945-1965 Monteiro, *Gods predikers*, 470-473. Het noviciaat en de verdere opleiding in deze periode worden vaak besproken in de interviews opgenomen in Van der Ven, *En God viel uit de hemel*.
- 273 Van der Ven, *En God viel uit de hemel*; zie 34, 43, 54, 65, 76, 78, 87-88, 127-128, 167 (interviews met B. Dechesne, P. Struik, L. van Buchem, T. van den Beld, W. Bartels, B. Nagel, F. Lohman en H. Jongerius).
- 274 Monteiro, *Gods predikers*, 459-468.
- 275 Brief van de magister-generaal aan de provincie, 28 oktober 1958 (Archief dominicanen, inv. 4637).
- 276 OP12 aan de provinciaal, 14 juni 1959 (Archief dominicanen, inv. 648).
- 277 Archief dominicanen, inv. 644.
- 278 Notitie van maart 1961 (ibid.).
- 279 OP12 aan provinciaal, 13 augustus 1961 (Archief dominicanen, inv. 8577).
- 280 Voor het volgende zijn geraadpleegd: Archief dominicanen, inv. 1346, 8967, 9062, 9065, 3403.
- 281 Monteiro, *Gods predikers*, 529 vv.; vgl. de opmerkingen van B. Dechesne in Van der Ven, *En God viel uit de hemel*, 163, over de debatingclub de 'Thomaskring', begin jaren zestig.
- 282 Pater Jan Huinck aan de provinciaal, 19 februari 1958; provinciaal aan de provinciaal der sacramentijnen, 15 december 1962 (Archief dominicanen, inv. 1346).
- 283 Brief van 'Jos' aan 'Angelus' 27 februari 1958 (ibid.).
- 284 Brieven aan de provinciaal, 8 februari, 6 maart, 7 en 17 april, 14 mei, 22 juni, 1 en 10 juli 1959; brief aan pater Visker 2 april 1959; prior Zwolle, 15 juli 1959 (Archief dominicanen, inv. 1346, 9095).
- 285 24 en 25 september 1962 (Archief dominicanen, inv. 3403).
- 286 10 oktober 1962 (Archief dominicanen, inv. 1346).
- 287 Brieven van en aan de provinciaal der sacramentijnen, 14 en 15 december 1962 (ibid.).
- 288 Notulen huiskapittel Zwolle 13 mei 1963 (archieff Dominicanen, inv. 8967).
- 289 Archief dominicanen, inv. 8577, 644, 648, 7380 (vgl. bij dit laatste tevens het interview met NNI in Van der Ven, *En God viel uit de hemel*, 43); Struyker Boudier, *De Dominicanen*, 144-147; gesprek met provinciaal B. Vocking.

NOTEN HOOFDSTUK VIJF

- 1 Onderzoeksvraag 3: Welke (preventieve of aanvullende) maatregelen moeten worden genomen in het kader van hulpverlening en genoegdoening aan slachtoffers en om herhaling te voorkomen? Welke rol en verantwoordelijkheden liggen er hier voor de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland? Onderzoeksvraag 5: Op welke wijze kan de klachten- en compensatieprocedure van de Stichting worden uitgebreid ten behoeve van de behandeling van klachten van (excessief) fysiek en psychisch geweld met inachtneming van de mogelijkheden van het verkrijgen van bewijsmateriaal? Uit: Voorstel voor onderzoek, 31 augustus 2012, p.13.
- 2 Dr. W. Langeland, dr. P.J. Draijer, professor dr. J.H. Smit. *Aard, ernst, omstandigheden en consequenties van seksueel misbruik van meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk*.
- 3 Nagtegaal, M.H. (2012). *Gerapporteerde problemen van slachtoffers van seksueel misbruik in de kindertijd: een metareview*. Den Haag: wOdc.

- 4 *Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk* (16 december 2011), 429; Dr. W. Langeland, dr. P.J. Draijer, professor dr. J.H. Smit. *Aard, ernst, omstandigheden en consequenties van seksueel misbruik van meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk.*
- 5 Dr. W. Langeland, dr. P.J. Draijer, professor dr. J.H. Smit. *Aard, ernst, omstandigheden en consequenties van seksueel misbruik van meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk.*
- 6 In Hoofdstuk 3 zijn de belangrijkste resultaten uit de nadere kwantitatieve analyse vermeld, die betrekking hebben op de aard, ernst en omstandigheden van seksueel misbruik van minderjarige vrouwen binnen de Rooms-Katholieke Kerk.
- 7 *Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk*, hoofdstuk 7, p. 439.
- 8 Alle 79 nieuwe meldingen plus 26 van de 71 oude geweldsmeldingen.
- 9 *De eerste monitorrapportage over de uitvoering van de aanbeveling en van de (voormalige) Commissie van Onderzoek naar Seksueel Misbruik van Minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk* (28 september 2012).
- 10 www.nmi-mediation.nl.
- 11 *Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk* (16 december 2011). Hoofdstuk 7.
- 12 www.slachtofferinbeeld.nl.
- 13 Voorstel voor onderzoek (31 augustus 2012), p. 5.
- 14 Tweede Kamer der Staten-Generaal (2011- 2012). Bijlage bij 33000 VI nr. 91.
- 15 http://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/volledig/geldigheidsdatum_13-09-2012#TweedeBoek_Titelxx.
- 16 Baaijens-van Geloven *Is psychische mishandeling strafbaar?*
- 17 www.wetboek-online.nl/wet/Wet%20op%20de%20jeugdzorg/1.html.
- 18 Tweede Kamer der Staten-Generaal (2003-2004). *Aanpak huiselijk geweld*. 28345 nr. 8.
- 19 Baaijens- van Geloven. *Is psychische mishandeling strafbaar?*
- 20 In Oostenrijk geldt dat het toebrengen van fysiek of geestelijk leed door ouders ontoelaatbaar zijn. In Denemarken worden lichamelijke bestraffing, geestelijke kwetsing en andere vernederende maatregelen ontoelaatbaar geacht.
- 21 WODC (2003). *Fysieke bestraffing van kinderen; een inventarisatie van wettelijke verboden in vier Europese landen*.
- 22 Via www.rechtspraak.nl met zoekterm 'psychisch geweld' (zo'n 4000 hits).
- 23 LJN: BL9738, Gerechtshof 's-Hertogenbosch, HV 200.048.572 en LJN: BJO827, Rechtbank Maastricht, 03/700773-08 en LJN: BBO301 Rechtbank Dordrecht, 11/500736-06 en LJN: B11513, Rechtbank Zutphen, 06/460519-08 en 06/460087-09.
- 24 LJN: BX2246, Rechtbank Utrecht, 16/712023-11 en LJN: BX2233, Rechtbank Utrecht, 16/712017-11.
- 25 LJN: BA7155, Voorzieningenrechter Rechtbank Maastricht, 118048 / OT RK 07-349.
- 26 LJN: AN9615, Rechtbank Maastricht, 87504 / KG ZA 03-403 en LJN: BE9635, Rechtbank 's-Gravenhage, 09/535002-08 en LJN: BJ4814, Rechtbank 's-Gravenhage, 09/530395-08 en LJN: BU9767, Rechtbank 's-Gravenhage, 09/650008-11.
- 27 LJN: BP2631, Rechtbank Leeuwarden, 17/880229-10 VON.
- 28 LJN: BJ1815, Rechtbank Zutphen, 92881 / HA ZA 08-445.
- 29 Schade is een indicatie voor de ernst. Problematisch is dat schade niet altijd zichtbaar is. Een bepaalde fysieke handeling kan direct tot zichtbare schade leiden. Maar vaak is het een herhaald patroon van gedrag of uitingen in een voor het kind onveilige context of een context waarin een tekort aan liefde, aanraking en zorg beschadigend werkt.

30 Zie voor een veelgebruikte indeling voor de ernst van seksueel misbruik: Nicolai, 2011. N. Nicolai, 'De consequenties van seksueel misbruik van minderjarigen', in: *Seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Deel 2 Achtergrondstudies*, pp. 297-397, 2011.

31 Andere vormen van geweld tegen kinderen zoals seksueel misbruik, lichamelijke mishandeling en verwaarlozing zijn als stressoren opgenomen in de vierde editie van de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Psychisch geweld tegen een kind of emotionele mishandeling van een kind is niet als aparte categorie opgenomen (Nicolai, 2012). N. Nicolai, 'Van kindermishandeling naar vroegkinderlijke traumatisering' (pp. 183-198), in: E. Vermetten, R.J. Kleber, O. van der Hart (red.), *Handboek Posttraumatische stressstoornissen*. Utrecht: De Tijdstroom, 2012.

32 Dr. W. Langeland. *Fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder*.

33 Daaraan kan worden toegevoegd dat definitievorming van een verschijnsel in grote mate beïnvloed kan worden door media-aandacht en het zogenoemde framing door de media.

34 De aandacht voor kinderen die getuige zijn van geweld is van recente datum. Het gaat hierbij echter niet zozeer om het getuige zijn van geweld van een groepsmedewerker of ander stafflid van een instelling jegens een medebewoner of medeleerling maar om het getuige zijn van geweld tussen ouders.

35 Dr. W. Langeland. *Fysiek en psychisch geweld jegens minderjarige meisjes en jonge vrouwen in afhankelijkheidsrelaties, in de Rooms-Katholieke Kerk in het bijzonder*.

36 Zie brief van de minister van Veiligheid en Justitie I.W. Opstelten aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, 'Tweede brief naar aanleiding van het debat over het rapport van de commissie Deetman', 13 februari 2012.

Register

- Aalberse, P.J.M. 89
 Alfrink, B.J. 73, 78, 160, 161, 166
 Alkemade, zuster Alix 98
 Aquino, Thomas van 191
 Ariëns, W.H. 173
- Baas, L.C. 76, 164
 Bismarck, Otto von 26
 Bless, H.J.F.M. 76, 164
 Boelaars, H. 157, 158
 Bonaventura, zuster 128
 Bosgraaf, Emke 38
 Boven, M.W. van 21
 Bref, Mieke de (zuster Vincentia) 140,
 141
 Brouwers, Jan 87
- Cajetana, moeder-overste 101
 Carp, E.A.D.E. 101
 Chenu, Marie-Dominique 191
 Clementina, moeder 122
 Combe, Emile 27
 Concordia, zuster 182
 Congar, Yves-Marie-Joseph 191
 Cort van der Linden, P.W.A. 85, 94
 Cuyk, Bonaventure van 99
- Denis, P. 177
 Donner, J. 90
 Dorothée, Mère 117
- Ellerbeck, Paul 73-77, 161-165
 Erp, Antonius van 140
 Eyck, Aldo van 86
 Eymard, broeder 173-175
- Féron 121
 Fey, Clara 118
 Frye, Ida (zuster Gaudia) 134
- Galen, Pater Jan van 77, 78, 165, 166, 167
 Gaudia, zuster (Ida Frye) 134
 Gemmeke, M. 69
 Groot, M.J. de 186
 Guzmán, Domingo de 191
- Haas, J. de 173
 Heeren, Jacob 132
 Heijmeijer, P. 157, 158
 Heijst, Annelies van 65, 125-127, 132, 141
 Heyster, Sis 35, 292
 Hesseveld, P.J. 124
 Hoore, Cees van 126
 Hostie, R. 75, 164
 Hubertus 70, 100, 101
- Jansen, P.J.A. 193
 Johanna, moeder 99
- Koning Willem II 26
 Koster, F.H. 21, 22
 Kreijns-ter Braak, E.G.M.A. 90, 94
- Lagrange, Marie-Joseph 191
 Loo, F. van de 72
 Louisa, algemeen overste 101
- Marijnen, mr. V.G.M. 179
 Merici, Angela 113
 Meuleman, C. 88-90
 Mol, M. 186
 Monteiro, M.E. 9, 98-100, 141, 193-196,
 198, 213

- Napoleon 26
- Ooijen, David van 191, 193
 Oomens, M. 101
 Ouwerkerk, C.A.J. 74, 162
- Petit, Ch.J.J.M. 94
 Pisters, Eduard 75, 163
 Post Uiterweer, A.M.J. 94
 Pulles, C.G.J. 188
 Punt, J.M. 186
- Reerink, B.J. 177, 178
 Rietmeijer, J. 178
 Rohof, J. 178
 Roscam Abbing, P.J. 94
 Ruygers, Hein 177, 178
- Salesius, Broeder 91
 Sanders, A. 157, 158, 161
 Scheermakers, A.J. 92, 93
 Schillebeeckx, Edward 191, 193
 Schim van der Loef, H.J. 72
 Schouwenaar, mejuffrouw 121
 Simonis, A.J. 187
 Slijkerman, J.A. 182
- Smeets, A. 73, 74, 157, 158, 161, 163
 Smet, J.P. de 180
 Stoop, W. 79, 168
 Stroot, Mietje 124
 Struik, P.L.J. 193, 194
- Teeuwen, H.L.J. 193
 Terruwe, Anna 73, 162, 203
 Trimbos, C.J.B.J. 94, 95
- Vaessen, M.L.J. 76
 Vendrik, N.J. 78, 79, 167, 168
 Vijverberg, M.G.A. 193, 201
 Vincentia, zuster (Mieke de Bref) 140
 Vocking, B.M. 193, 194, 204, 207, 208, 211
 Vree, F.J. van 65, 121, 124
- Waesberghe, E.H.J. 193
 Werner, F.J.H.M. 176
 Wertenbroek, M.J.H.M. 79, 167, 168
 Westerloo, Gerard van 65, 125
 Wolff, Pater Matthias 154
- Zeno 102
 Zwijsen, Joannes 136, 140